

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Науково-дослідний центр огієнкознавства

ІВАН ОГІЄНКО

І СУЧАСНА НАУКА ТА ОСВІТА

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Серія історична та філологічна

Випуск XXIII

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
2026

УДК 001(477)(092)+378
ББК 72(4Укр.)я434+74.58
I-18

Ідентифікатор медіа R30-02178

Рішення Національної ради з питань телебачення та радіомовлення №132 від 18.01.2024 р.

Затверджено як фахове видання категорії «Б» для спец. 035 Філологія
(наказ МОН України №848 від 10.10.2022)

Рекомендовано до друку вченою радою Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка (протокол № 3 від 26 березня 2026 р.)

Збірник індексується наукометричними базами: **Google Scholar, Index Copernicus.**

Редакційна колегія

Людмила Марчук, доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри журналістики, Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка (*Україна*) (*головний редактор*)

Людмила Попович, доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри славистики, Белградський університет (*Сербія*)

Сімона Самуїлова, доктор філософії, доцент,
доцент Інституту історичних досліджень, Болгарська Академія наук (*Болгарія*)

Валентина Біляцька, доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри філології та мовної комунікації, Національний технічний
університет «Дніпровська політехніка» (*Україна*)

Ольга Турко, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри
філологічних дисциплін початкової та дошкільної освіти,

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (*Україна*)

Жанна Янковська, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри філософії
та культурного менеджменту, Національний університет «Острозька академія» (*Україна*)

Наталія Коваленко, доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови, Кам'янець-Подільський
національний університет імені Івана Огієнка (*Україна*)

Інна Беркешук, кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української мови, Кам'янець-Подільський
національний університет імені Івана Огієнка (*Україна*)

Олександр Комарницький, доктор історичних наук, професор,
виконувач обов'язків завідувача кафедри історії України,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (*Україна*)

I-18 Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник. Серія історична та філологічна / [редкол.: Людмила Марчук (голов. ред.), та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2026. Випуск XXIII. 324 с.

До збірника ввійшли матеріали, що узагальнюють історичні, лінгвістичні, літературознавчі і дидактичні аспекти сучасних новітніх наукових досліджень; систему формування духовного потенціалу сучасної молоді; перспективи інноваційних авторських наукових технологій, присвячених розвитку концепцій Івана Огієнка.

Збірник адресовано науковцям, викладачам, учителям, здобувачам вищої освіти різних рівнів, усім, кого цікавлять актуальні питання вітчизняної гуманітарної науки, проблеми української духовності та культури.

УДК 001(477)(092)+378
ББК 72(4Укр.)я434+74.58

ISSN 2309-7086
DOI: 10.32626/2309-7086.2026-23

© К-ПНУ імені Івана Огієнка, 2026

Ministry of Education and Science of Ukraine
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University
Ohienko Scientific Research Center

IVAN OHIIENKO
AND CONTEMPORARY
SCIENCE AND EDUCATION

SCHOLARLY PAPERS

History and Philology

Issue XXIII

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University
2026

UDC 001(477)(092)+378

Media ID R30-02178

Decision of the National Council on Television and Radio Broadcasting №132 dated 18.01.2024.

Approved as a professional edition of category «B» for specialists. 035 Philology (order of the Ministry of Education and Culture of Ukraine No. 848 dated 10.10.2022)

The publication is approved by the Academic Council of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University (Protocol № 3, 26.03.2026)

The volume is indexed in **Google Scholar**, **Index Copernicus**.

Editorial Board

Liudmyla Marchuk, Doctor of Philology, Professor, Professor of the Department of Ukrainian Language, Kamianets-Podilskyi National

Ivan Ohiienko University, Kamianets-Podilskyi (*Ukraine*) (*Editor-in-Chief*)

Liudmyla Popovych, Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor of the Department of Slavic Studies, University of Belgrade (*Serbia*)

Simona Samuilova, PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor at the Institute of Historical Studies, Bulgarian Academy of Sciences (*Bulgaria*)

Valentyna Biliatska, Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor of the Department of Philology and Language Communication, Dnipro University of Technology (*Ukraine*)

Olha Turko, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Philological Disciplines of Primary and Preschool Education, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (*Ukraine*)

Zhanna Yankovska, Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor of the Department of Philosophy and Cultural Management, National University of Ostroh Academy (*Ukraine*)

Natalia Kovalenko, Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor of the Department of Ukrainian Language, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University (*Ukraine*)

Inna Berkeshchuk, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Ukrainian Language,

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University (*Ukraine*)

Oleksandr Komarnitskyi, Doctor of Historical Sciences, Professor,

Acting Head of the Department of History of Ukraine,

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University (*Ukraine*)

Zoreslava Shevchuk, Candidate of Philology

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University (*Ukraine*) (*Technical Editor*)

Ivan Ohiienko and Contemporary Science and Education: Scholarly Papers. History and Philology / [editorial board: Liudmyla Marchuk (editor-in-chief), et al.]. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, 2026. Issue XXIII. 324 p.

The collection includes materials devoted to the generalization of historical, linguistic, literary and didactic aspects of modern scientific research; the system of formation of the spiritual potential of modern youth; promising innovative author's scientific technologies dedicated to the development of Ivan Ohienko's concepts.

The issue is addressed to scholars, educators, students and all! those interested in topical issues of Ukrainian humanities, spirituality and culture.

ISSN 2309-7086

DOI: 10.32626/2309-7086.2026-23

© Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko
National University, 2026

ПЕРЕДМОВА

XXIII випуск збірника «Іван Огієнко і сучасна наука та освіта» продовжує усталену традицію наукового осмислення багатогранної спадщини видатного українського вченого, мислителя, педагога, церковного й культурного діяча Івана Огієнка, а також репрезентує сучасні підходи до розвитку мовознавчої, літературознавчої, педагогічної та історичної науки в Україні. Це видання стало платформою для фахового діалогу, у межах якого поєднані традиції наукової комунікації з новаторськими методологічними пошуками, актуальними інтерпретаціями та міждисциплінарним баченням гуманітарного знання.

До збірника ввійшли статті знаних учених, викладачів закладів вищої освіти, молодих дослідників, аспірантів і науковців академічних установ України, зокрема з Кам'янець-Подільського, Києва, Вінниці, Одеси, Харкова.

Тематика публікацій охоплює широке коло наукових проблем і репрезентує кілька провідних дослідницьких напрямів. Зокрема, у статтях порушено питання мовознавчої спадщини Івана Огієнка та її значення для сучасної української науки, здійснено новітню інтерпретацію його творчого доробку як письменника, літературознавця, публіциста й культурного діяча, осмислено педагогічні концепції вченого в контексті сучасної теорії та практики національного навчання і виховання. Важливе місце у збірнику посідають регіональні студії в контексті світової класики, а також актуальні проблеми історичної науки, що відкривають нові горизонти для наукових дискусій та подальших досліджень.

Сподіваємося, що наукові розвідки, розміщені в цьому випуску, зацікавлять широке коло читачів – дослідників, викладачів, студентів, аспірантів, учителів-словесників, істориків, а також усіх, хто цінує українську мову, літературу, історію та духовно-культурну спадщину українського народу. Переконані, що збірник стане вагомим внеском у розвиток сучасної гуманітаристики й слугуватиме підґрунтям для нових наукових пошуків і відкриттів.

**Із повагою – Людмила Марчук,
Зореслава Шевчук**

МОВОЗНАВЧА СПАДЩИНА ІВАНА ОГІЄНКА І СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА НАУКА

УДК 811.161.2:821.161.2Матіос
DOI: 10.32626/2309-7086.2026-23.6-12

Інна Беркешук

ORCID 0000-0002-4772-7480

*кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української мови
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка
bercesinna@gmail.com*

Тарас Гросевич

ORCID 0000-0003-1503-0256

*кандидат філологічних наук,
доцент циклової комісії журналістики
Івано-Франківської філії університету «Україна»
grostar1986@gmail.com*

ВНУТРІШНЄ МОВЛЕННЯ ПЕРСОНАЖА У РОМАНІ МАРІЇ МАТІОС «МОСКАЛИЦЯ»: ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР

У статті проаналізовано лінгвокультурний вимір внутрішнього мовлення персонажа. Окреслено термін «лінгвокультурний простір». Описано художньо вибудовану систему мовних засобів, пов'язаних із українською культурною традицією, способом світосприйняття, етнопсихологією та символікою. У романі «Москалиця» цей простір формується під впливом гуцульської говірки, фоль-

---

© Інна Беркешук, Тарас Гросевич, 2026

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

клорних традицій та вірувань, символічної картини світу, властивій Карпатському регіонові, жіночої наративної чуттєвості й автобіографічних алюзій.

Ключові слова: внутрішнє мовлення персонажа, лінгвокультурний вимір, художній дискурс, мовна картина світу, символ, мовна модель, метафора.

Постановка проблеми. Лінгвокультурний простір – це комплексна, багаторівнева система знаків, символів, мовних моделей та культурних смислів, що віддзеркалює специфіку певної етнічної чи соціальної спільноти, формується в результаті взаємодії мови, культури й колективної пам'яті, визначає особливості сприйняття, інтерпретації й моделювання світу у свідомості її носіїв. Дослідженнями лінгвокультурних аспектів займалися Глуховцева К. [2], Жайворонок В. [5], Кононенко В. [4], Загнітко А. [3] та ін.

Лінгвокультурологічний аналіз конкретного тексту ґрунтується на загальних концептах з етнологічною константою, що враховує культурні спрямування мовної особистості, смислові конотації, орієнтовані на асоціативно-цінні уподобання носіїв рідної мови [4, с.24].

До структури лінгвокультурного виміру входять мовні одиниці (лексика, фразеологія, діалектизми, символічні слова); культурні коди (міфологічні, релігійні, історичні, побутові); ментальні та ціннісні моделі етносу; стереотипи, архетипи, колективні уявлення; тексти культури – фольклор, література, ритуальні формули, національні образи.

Саме на зв'язку мови з етнічними образами світу зосереджується у своїх творах українська письменниця М. Матіос. У вибраному для аналізу романі «Москалиця» особлива увага надається діалектам, народним назвам, фольклорній образності, крізь яку простежуються символічні структури та національні характери.

Мета статті – з'ясувати функціональне навантаження внутрішнього мовлення у творі М. Матіос «Москалиця» та охарактеризувати його роль у формуванні мовної картини світу персонажів і загального художнього простору.

Відповідно до мети формулюємо основні завдання: визначити поняття «внутрішній монолог» у сучасному мовознавстві; окреслити жанрово-стильові особливості твору М. Матіос «Москалиця»; проаналізувати приклади внутрішніх монологів у творах письменниці; визначити мовні засоби оформлення внутрішнього монологу (лексика, синтаксис, емоційність тощо); з'ясувати роль внутрішнього монологу в розкритті психологізму героїв; дослідити, як внутрішній монолог формує індивідуальне мовлення персонажів.

Виклад основного матеріалу. Художній твір виступає мікромоделлю лінгвокультурного простору, у якій автор відтворює культурні смисли через мову, формує індивідуальний художній світ, вписаний у колективну традицію, створює символічні та міфологічні структури.

Вивчення лінгвокультурного простору «Москалиці» є важливим для опису національної специфіки художньої мови, розширення культурної пам'яті та осмислення історичного досвіду, виявлення механізмів впливу мови на формування світогляду, дослідження міжкультурної комунікації, розуміння процесів ідентифікації в умовах глобалізації.

Лінгвокультурний простір в аналізованій повісті – це системне явище, що об'єднує мовні, символічні, етнопсихологічні та культурні структури українського народу. Дослідження дозволяє реконструювати етнічні моделі світу, простежити взаємодію мови й культури та проаналізувати ментальні й пси-

хологічні домінанти спільноти. У художніх текстах лінгвокультурний простір реалізується як репрезентація культурної пам'яті, локальних традицій, авторської інтерпретації та національної ідентичності.

Головна героїня – Москалиця – сприймає світ через призму відчуття самотності, травматичної пам'яті та міфологічних пояснень подій. Її мовлення позначене стриманістю, але водночас вміщує глибокі сенси, що передають колективний досвід села та родової пам'яті. Карпатська міфологія відчутно вплетена в тканину роману, що й створює міфопоетичний простір, у якому особисте життя героїні тісно пов'язане з архаїчним світоглядом. Через мовні описи природи авторка формує сакральний вимір буття, підкреслює залежність людини від землі й виражає циклічність життя. Це один із ключових культурних кодів гуцульського середовища.

Варто наголосити на важливості мовлення героїні, оскільки це жіночий код, який містить досвід психологічного та фізичного страждання, внутрішню силу та витривалість, емоційно-образну манеру мислення. Письменниця створює лінгвокультурний простір, у якому жіноча доля подається не лише через події, а й через мовну інтонацію, фразеологію, ритми й паузи мовлення.

Лінгвокультурний простір роману «Москалиця» – це комплексна система, де мова стає ключовим засобом відтворення етнокультурної традиції Гуцульщини та духовних і культурних маркерів регіону. Авторка створює потужну художню модель світу, у якій мовні засоби не лише описують реальність, а й формують її, наділяючи текст глибинним культурним змістом.

Проаналізуємо окремі діалектні та образно-експресивні маркери мови, які відтворюють гуцульський лінгвокультурний простір через метафоричні звороти, споріднені з народною мовною картиною світу:

- «виношена в зубах непорочних сільських молодиць, **як здобич у паші яструба**» [6] – використано зооморфну метафору, притаманну народній образності. Яструб – знак хижацтва, переслідування, небезпеки. Так селянська громада (жінки) «перекладається» на хижий образ – це характеристика колективного осуду, соціального тиску;
- «безкості сільські язики» [6] – експресивна фразеологія, властива народному мовленню: «язик без кісток» – пліткарство, схильність до пересудів. Це показує ключовий механізм формування соціальних «етикеток» у традиційному селі.
- «білої суботи» [6] – назва з релігійного календаря, що є частиною сакрального культурного простору; «ганок», «сіни» [6] – традиційні побутові назви частин сільського дому окреслюють етнопростір Карпатського побуту.

Ім'я «москалиця» – це «вирок», винесений не документально, а усним моральним судом. У цьому – типова етнолінгвістична практика традиційного села, у якому ім'я несе духовну, соціальну, долену вагу. «Москалиця» походить від слова «москаль» – у гуцульському ареалі це позначення чужого, ворожого або відчуженого.

Отже, ім'я дитини отримує знак іншості, неповноцінності в очах громади, соціального тавра за проходженням. Це є частиною глибинного культурного механізму: громада захищає свою ідентичність, відмежовуючись від «не своїх». Катрінка у фрагменті – жертва соціальних і фізичних обставин. Вона не є суб'єктом вибору: «довго не думала й ради ні в кого не питала» [6] – це радше жест виживання, а не автономії. Вона автоматично приймає культурні правила: *дитину треба охрестити перцями за все* [6].

У «Москалиці» простежуємо й певні ритуальні дії: «вилпила собі на голову відро води» [6]. Вода в традиційній культурі має очисний і перехідний зміст. Це не просто побутовий жест, а неусвідомлений ритуал очищення після травми та сорому. Жінка намагається змити не стільки кров, скільки символічну пляму на своїй честі.

Отже, лінгвокультурний простір М. Матіос проявляється через поєднання діалектної лексики, фольклорних формул і символічних образів, етносихологію карпатської громади, яка формує «правду» через чутки та моральний тиск, релігійний і побутовий код, що визначає колективне та індивідуальне життя, жіночу долю, вмонтовану в традиційну систему сорому, честі й соціальної стигми, народну символіку крові, води, сорочки, імені.

Фрагмент демонструє, як із мови й культурних кодів формується доля героїні і майбутня ідентичність її дитини. І ґрунтується на традиційних народних уявленнях про гадюку, що у фольклорі Карпат є амбівалентною істотою. Одночасно небезпечна і священна, шкідлива і всесильна, пов'язана з нечистим, але водночас має магічну, космічну природу. У тексті подано цілісну народну «науку» про гадину – своєрідний фольклорний етико-міфологічний код, який формує світобачення Северини.

На установки, що повторюються в традиційних віруваннях, натрапляємо і в тексті твору: змія не кусає з першого разу; укус залежить від того, чи людина «порушує кордони», чи «жартує» з нею; гадина здатна бути «вдячною»; убивство гадюки – очищення від гріхів; змії мають власний вирій, подібний до пташиного, але демонологічний.

У аналізованому художньому тексті гадюка є символом небезпеки і смерті. Її «призначення» – вкусити когось або бути вбитою. Це перегукується з дохристиянськими уявленнями про духів-охоронців та духів-шкідників. Северина не боїться гадини. Вона приймає її, «догоджає» їй, навіть годує. Це перегукується з архетипом дівчини-відьми, мудрої, обраної, котра має контакт із силами природи.

Щоденне перехрещування хати й себе – це спроба поєднати християнську традицію з магійною практикою. Це важливий лінгвокультурний маркер, оскільки у Карпатах побутують уявлення про змії як про особливих істот, що володіють мудрістю та прихованою силою. Уведення цього мотиву в текст створює містичний фрагмент, типовий для прози М. Матіос.

Северина щоранку стає на стільчик, кладе їжу в кошик, хрестить хату, хреститься сама, опускає руку в кошик. Це ритуал, що поєднує християнські практики (хрестиння), магічні оберегові звичаї (умилостивлення істоти), а також анімізм (віру, що гадина потребує турботи й відповідь взаємністю).

Отже, фольклор у цьому фрагменті формує психічну та духовну ідентичність дитини, передає культурний код (поєднує страх і шану до природи) через діалектизми, народні формули, міфологічні образи, персоніфікацію. Спогади про батька, матір, події дитинства часто стають фоном для внутрішнього монологу Северини. Внутрішній монолог притаманний і у фрагментах тексту, коли її стикають із суспільним осудом, називаючи «москалицею»:

Катрінка, кілька місяців виношена в зубах непорочних сільських молодиць, як здобич у пащі яструба, а по всьому – очищена та висповідана в церкві, довго не думала й раби ні в кого не питала, а тільки найперше охрестила дівчинку... Севериною. Нібито прямо вказуючи на фамілію її батька. А що дитина мала таке саме прізвище, як і Петро, син Івана Северина, то дивуватися було нічого: половина Панської Долини носила прізвище Северин, а половина – Полотнюк.

Але **безкості сільські язики** таки задовго до церковної книги припечатали новонародженій дитині її довічне ім'я – москалиця. Нібито так само прямо, але вже вголос, нагадуючи про минулорічний постій у Катрінчиній хаті трьох чорноволосих вояків-русаків, після відступу яких двері з танку в сніну добу хлиталися, відчинені навстіж, а сирітська дівчина не показувалася на подвір'ї від четверга до суботи [6].

Тут М. Матіос застосовує вільну непрямую мову, через яку передає погляд суспільства, що глибоко вкарбовується у свідомість героїні та визначає її подальше сприйняття себе. Наприклад, «безкості сільські язики», «виношена в зубах», «як здобич у пащі яструба» (про відсутність співчуття), «припечатали довічне ім'я» (вказівка на остаточність клейма).

У моменти страху, очікування або настання небезпеки головна героїня мусить вибирати між мовчанням і висловом – внутрішнє змагання думок. Наприклад, коли приходять емгебісти (КГБ), у тексті має місце сильний внутрішній монолог (героїня боїться, але мусить діяти):

Северина чула, як у ній чомусь **прискорено забилося серце**. Вона не боїться гадини – вона й людей не боїться. Хіба лише сторониться. Але зараз у ній, здавалося, **забилося вся кров** – ніби одне велике-превелике серце. Це велике серце заважало зараз ясно думати.

Северина підвелася з лавки, випроставши спину мало не на струнко, довго **дивилася в очі Вороніну незмигним, таким самим, як у гадюки з кошика поглядом**, а тоді мовчки, але дуже поволи, почала скидати із себе кептарик-безрукавку.

Застиглим із несподіванки і страху чотирьом чоловікам, що **тепер уже півколом обступали жінку, відкрилася потворна й жахка картина**: з глибоко розпороної пазухи гаптованої білим по білому Северининою сорочки звисав витончений мало не до мізинного пальця чорний батіг гадючого хвоста.

Саме тіло гадюки, очевидячки, гніздилося під серцем...

– Ви можете зараз **забрати мене у світ, пане-товаришу**. Але всі мої служниці також підуть слідом зо мною... У мене їх багато. Самі вийдете... [6].

Цей фрагмент – надзвичайно сильний приклад внутрішнього монологу, що переходить у внутрішню дію і завершується вербальною декларацією сили й сміливості, яка лякає всіх навколо. Сам текст пройнятий психологізмом, глибоким внутрішнім напруженням і символізмом, притаманним стилю письменниці. Метафора «ніби одне велике-превелике серце» описує тотально, всепоглинаючу тривогу чи силу, що зосереджена у внутрішньому «я». Повторення слова «боїться» посилює емоційність, створює ритм думок.

Висновки. Отже, внутрішній монолог у романі М. Матіос «Москалиця» відтворює власну національну самосвідомість через образне метафоричне вживання, асоціативно-оцінні норми, експресію, що й створює національно-культурний корпус мови. Уживання діалектизмів, народних формул, персоналіфікації формує мовну картину світу українського народу. М. Матіос через мову створює культурний код, у якому реальність перетинається з міфом, а колективна пам'ять – із внутрішнім світом героїні. Однією з найпомітніших рис тексту є активне використання гуцульських діалектизмів.

Список використаних джерел і літератури:

1. Богатько В. В., Гороф'янюк І. В., Іваницька Н. Л., Кухар Н. І., Прокопчук Л. В. Мовна картина світу українців в її індивідуальному, регіональному та загально-

- національному виявах: колективна монографія ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Вінниця: ДРУК-ПЛЮС, 2023. 214 с.
2. Глуховцева К. Аспекти лінгвокультурологічного дослідження діалектного мовлення. *Українська мова*. 2018. № 1. С. 89–99.
  3. Загнітко А. П., Богданова І. В. Лінгвокультурологія: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. 3-є вид., перероб. і доп. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. 287 с.
  4. Кононенко В. Мова у контексті культури: монографія. Київ; Івано-Франківськ, 2008. 390 с.
  5. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
  6. URL: <https://library.ukrbooks.com/Moskalycja>.

References:

1. Bohat'ko, V. V., Horof'ianiuk, I. V., Ivanyts'ka, N. L., Kukhar, N. I., Prokopchuk, L. V. (2023). *Movna kartyna svitu ukrainsiv v ii indyvidual'nomu, rehional'nomu ta zahal'nonatsional'nomu vyjavakh* [The linguistic picture of the world of Ukrainians in its individual, regional and national manifestations]: kolektyvna monohrafiia VDPU im. M. Kotsiubyns'koho. Vinnytsia: DRUK-PLYuS. 214 s. (in Ukr.).
2. Hlukhovtseva, K. (2018). *Aspekty linhvokul'turolohichnoho doslidzhennia dialekt-noho movlennia* [Aspects of linguocultural research of dialect speech]. *Ukrains'ka mova*. № 1. S. 89–99. (in Ukr.).
3. Zahnitko, A. P., Bohdanova, I. V. (2017). *Linhvokul'turolohiia: navchal'nyj posibnyk dlia studentiv vyschikh navchal'nykh zakladiv* [Linguocultural studies: a textbook for students of higher education institutions]. 3-ie vyd., pererob. i dop. Vinnytsia: DonNU imeni Vasylia Stusa. 287 s. (in Ukr.).
4. Kononenko, V. (2008). *Mova u konteksti kul'tury* [Language in the context of culture]: monohrafiia. Kyiv; Ivano-Frankivs'k. 390 s. (in Ukr.).
5. Zhajvoronok, V. (2006). *Znaky ukrains'koi etnokul'tury: slovnyk-dovidnyk* [Signs of Ukrainian ethnoculture: dictionary-reference] / NAN Ukrainy, In-t movoznav. im. O. O. Potebni. Kyiv: Dovira. 703 s. (in Ukr.).
6. URL: <https://library.ukrbooks.com/Moskalycja> (in Ukr.).

Inna Berkeshchuk, Taras Hroseych

THE CHARACTER'S INNER SPEECH MARIA MATIOZ'S NOVEL «THE MOSKALITSA»: LINGUISTOCULTURAL DIMENSION

A work of art acts as a micromodel of the linguistic and cultural space, in which the author reproduces cultural meanings through language, forms an individual artistic world embedded in a collective tradition, and creates symbolic and mythological structures. The study of the linguistic and cultural space of «Moskalytsia» is important for describing the national specificity of fiction, expanding cultural memory and understanding historical experience, identifying mechanisms of language influence on the formation of worldviews, studying intercultural communication, and understanding identification processes in the context of globalization. Linguistic-cultural space in the analyzed story is a systemic phenomenon that unites linguistic, symbolic, ethno-psychological and cultural structures of the Ukrainian people. The study allows us to reconstruct ethnic models of the world, trace the interaction of language and culture, and analyze the mental and psychological dominants of the community. In lit-

erary texts, linguistic-cultural space is realized as a representation of cultural memory, local traditions, authorial interpretation and national identity. It is worth emphasizing the importance of the heroine's speech, since it is a female code that contains the experience of psychological and physical suffering; inner strength and endurance; emotional and figurative way of thinking. The writer creates a linguistic and cultural space in which the female fate is presented not only through events, but also through speech intonation, phraseology, rhythms and pauses of speech. The main character – Moskalytsia – perceives the world through the prism of a sense of loneliness, traumatic memory and mythological explanations of events. Her speech is marked by restraint, but at the same time contains deep meanings that convey the collective experience of the village and ancestral memory. Carpathian mythology is noticeably woven into the fabric of the novel, which creates a mythopoetic space in which the heroine's personal life is closely connected with an archaic worldview. Nature in the work is not a background, but a living substance, a participant in events. Through linguistic descriptions of nature, the author forms the sacred dimension of existence, emphasizes human dependence on the earth and expresses the cyclical nature of life. This is one of the key cultural codes of the Hutsul environment. Maria Matios' linguistic and cultural space is manifested through a combination of dialect vocabulary, folklore formulas, and symbolic images; the ethnopsychology of the Carpathian community, which shapes «truth» through rumors and moral pressure; the religious and everyday code that defines collective and individual life; women's fate, embedded in the traditional system of shame, honor, and social stigma; the folk symbolism of blood, water, shirt, and name.

Key words: character's inner speech, linguocultural dimension, artistic discourse, linguistic picture of the world, symbol, linguistic model, metaphor.

Отримано: 19.12.2025 р.

Прийнято до друку після рецензування: 07.03.2026 р.

Опубліковано: 25.05.2026 р.

УДК 811.161.2'27'246.2

DOI: 10.32626/2309-7086.2026-23.13-23

Ірина Брага

ORCID 0000-0001-6903-0409

кандидат філологічних наук, доцент,

старший науковий співробітник

Інститут української мови НАН України

iibraha17@gmail.com

МОВНА СИТУАЦІЯ В СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ НА ПОЧАТКУ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

У статті проаналізовано мовну ситуацію на Сумщині, що склалася після початку повномасштабної російсько-української війни. Схарактеризовано мовну поведінку жителів регіону, їхнє ставлення до української та російської мов, а також рівень конфліктогенності на мовному ґрунті.

Ключові слова: мовна ситуація, мовна поведінка, ставлення до мов, українська мова, російська мова, українсько-російський білінгвізм, суржик, мовні конфлікти, повномасштабна російсько-українська війна.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Одним із пріоритетних напрямів соціолінгвістики є всебічне обстеження мовної ситуації в загальнодержавному та регіональному вимірах. Потреба в таких дослідженнях гостро постала після початку повномасштабної російсько-української війни. Упродовж 2022–2025 років українські вчені, попри складні обставини воєнного часу, здійснили важливі наукові розвідки, присвячені вивченню мовної ситуації в Україні під час російської збройної агресії (Л. Л. Белей, М. І. Бойко, М. О. Вінтонів, О. М. Данилевська, Г. М. Залізняк, В. М. Кулик, Л. Т. Масенко, Н. Р. Матвєєва, Л. М. Підкуймуха, О. Г. Руда, С. О. Соколова, І. М. Цар, Г. В. Шумицька та ін.). Науковці обґрунтовано доводять, що внаслідок повномасштабної війни мовна ситуація в державі зазнала істотної модифікації. Зокрема, спостережено значний мовний зсув на користь української мови, що свідчить про трансформацію мовної свідомості українців і зміну їхньої мовної поведінки (див., наприклад, [9]).

Сьогодні соціолінгвістам доводиться розпрацьовувати теоретичні підвалини досліджень. Зокрема, С. О. Соколова, детально характеризувачи зміст терміну «мовна ситуація» з урахуванням слов'янського досвіду, запропонувала методологію її вивчення під час повномасштабної війни [7]. Авторка представила оригінальну класифікацію соціальних груп (місцеві мешканці, зокрема і в зоні бойових дій; внутрішньо переміщені особи (ВПО); воєнні мігранти з України за кордоном; військові, які перебувають безпосередньо в зоні бойових дій або за її межами; цивільні, які опинилися на тимчасово окупованій території та ін., «що, з одного боку, відповідає унікальній структурі соціуму в умовах війни (жодне інше європейське суспільство не має ані таких груп, ані проблем, із ними пов'язаних, ані умов спостерігати і вивчати відповідні соціальні феномени), а з іншого, – обґрунтовує потребу застосування різних методів збирання емпіричного матеріалу» [4, с. 125].

© Ірина Брага, 2026

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Постановка проблеми. В окресленому контексті особливої ваги набуває всебічне вивчення мовної ситуації в Сумській області – регіоні, який має державний кордон із Російською Федерацією протяжністю понад 560 км, найдовший серед усіх областей України. Від початку повномасштабного вторгнення Сумщина стала не лише прикордонною, а й прифронтовою, виконуючи оборонні функції як північний форпост держави. Тож спостереження за мовними трансформаціями у Сумській області є вкрай важливим як із суто наукових, так із суспільно-політичних і безпекових міркувань.

Метою пропонованої статті є аналіз динаміки мовної ситуації в Сумській області, який передбачає характеристику мовної поведінки жителів регіону, їхнього ставлення до української та російської мов, а також рівня конфліктогенності на мовному ґрунті після 24 лютого 2022 року.

Коротка характеристика регіону. Мовна ситуація Сумщини зумовлена її географічним розташуванням, зокрема тим, що на півночі та сході вона межує із Брянською, Курською та Белгородською областями Російської Федерації.

Згідно з даними, отриманими під час Всеукраїнського перепису 2001 р., частка українців, які мешкали на території Сумської області, становила 88,8% (для 92,4% з них рідною мовою була українська, а для 7,6% – російська), росіяни – 9,4% (для 89,6% з них рідна мова – російська, а для 10,4% – українська) [8]. Сумську область вважають регіоном, де значно поширений суржик.

Матеріалом дослідження послуговували результати пілотного соціолінгвістичного анкетування, яке співробітники Інституту української мови НАН України здійснили за допомогою гугл-форм в травні – червні 2022 р., тобто відразу після звільнення Київської, Сумської та Чернігівської областей від російських окупаційних військ (докладний опис див.: [6]).

Із загального масиву даних виокремлено 185 анкет місцевих мешканців Сумської області, здебільшого таких міст, як Суми, Глухів, Шостка, Конотоп, Ромни (86%). Загальні результати анкетування беремо з праці [6] без подальших покликань.

Звичайно, такі опитування не претендують на статистичну достовірність, адже в умовах конвенційної війни вкрай важко «сформувати об'єктивну вибірку для генеральної сукупності, параметри якої невідомі» [6, с. 5], водночас вони допомагають соціолінгвістам встановити основні зміни, що відбуваються в мовній ситуації України та в окремих її регіонах (див.: [7, с. 16–17, 21–22]).

Виклад основного матеріалу. Результати опитування продемонстрували, що майже всі респонденти досліджуваного регіону (96%) усвідомлюють себе українцями (загалом у масиві – 98%). Лише 3% ідентифікували себе з росіянами, це в 3,5 рази більше за загальноукраїнський показник (0,9%), що можна пояснити географічним розташуванням Сумщини (див. вище). До речі, одна інформантка, вирішивши не лише назвати свою національність, а й громадянство, визначила свою тожсамість так: *русская украинка – гражданка Украины* (жін., понад 50 р., вища освіта, перша засвоєна і рідна мова – російська, у повсякденному житті спілкується тільки російською).

Дані, які представлено в табл. 1, демонструють приблизно однаковий розподіл опитаних мешканців Сумської області відповідно до **першої засвоєної мови**, з дещо меншою часткою тих, хто засвоїв українську мову з народження. А ось на загальноукраїнському рівні такого рівномірного розподілу між відповідями не спостерігаємо: кількісний показник української мови як першої

засвоєної майже в 4 рази перевищує показник української та російської, які засвоєно одночасно, і майже в 5 разів – російської як першої засвоєної.

Таблиця 1

Порівняння відповідей на запитання: «Яку мову Ви засвоїли першою (вчилися розмовляти, читати, рахувати)?», «Яку мову Ви вважаєте рідною мовою?» і «У повсякденному житті Ви спілкуєтеся», %

	Перша мова		Рідна мова		Мова повсякденного спілкування	
	Сумська обл.	Усі регіони загалом	Сумська обл.	Усі регіони загалом	Сумська обл.	Усі регіони загалом
Українську	30,5	67	74	88	35	76
Українську та російську	35	18	17	8	40	13
Російську	34	14	8	3	22	8
Інше	0,5	1	1	1	3	3

Порівняно із загальноукраїнськими даними, на Сумщині у 2,2 рази менше мовців, які засвоїли українську мову першою, і, відповідно, майже вдвічі більше тих, хто засвоїв обидві мови одночасно, та у 2,4 рази більше тих, чия перша мова була російська. Отже, 65,5% (30,5 + 35%) жителів області з дитинства знають українську мову, а 69% (34 + 35%) – російську мову, що дозволяє говорити про масовий українсько-російський білінгвізм у регіоні.

Звернемо увагу, що з-поміж сумських інформантів, які засвоїли першою російську мову (34%) або українську та російську (35%), більшість становлять етнічні українці (етнічних росіян у регіональному масиві всього 3%). Інакше кажучи, щонайменше для 60% російська мова є нав'язаною: це українці, для яких перша російська стала результатом радянської мовної політики, спрямованої на русифікацію українського населення, передусім міського. Відтак можемо говорити, що показник першої засвоєної мови характеризує мовну ситуацію в регіоні радянських часів, наслідки якої даються взнаки і до сьогодні, про що також свідчать кількісні дані й щодо мови повсякденного спілкування (див. далі).

Українську мову вважають рідною 74% сумських мешканців, а російську – 8%. Якщо ж урахувати тих, для кого рідними є обидві мови (17%), то ці показники відповідно зростуть: до 91% – для української як рідної і до 25% – для російської.

Порівняння з кількісними даними про першу засвоєну мову опитаних дає змогу встановити, що лише 30,5% із 74% засвоїли українську мову в ранньому дитинстві. А як щодо 43,5% інших інформантів? Для понад половини з них першою мовою була російська (34 – 8% = 26%). Трохи менше половини мовців (35 – 17% = 18%) засвоїли українську мову разом з російською, тобто вони мають дві перші мови.

Спостережено, що кількість сумських респондентів з подвійною мовною ідентичністю вдвічі (17% і 8%), а з російською – у 2,6 рази (8% і 3%) більша за показники в масиві загалом. Помітною є різниця між показниками української мови як рідної: регіональний показник на 14% поступається загальноукраїнському (74% проти 88%).

Прикметно, що ніхто з опитаних жителів Сумської області не вказав суржик як першу засвоєну «мову» і лише 1 особа визнала суржик рідною «мовою», що становить 0,5%. У довосенних опитуваннях частка таких мовців була

дещо більшою і коливалася від 1% серед усіх вікових категорій [2] до 3,5% серед студентської молоді [1]. Імовірно, у свідомості мовців відбулося розмежування понять «перша засвоєна мова» і «рідна мова» та переосмислення останнього як цінності (див. табл. 2).

У повсякденні мешканці Сумщини **спілкуються** українською (35%), рівною мірою українською і російською мовою (40%) та російською (22%). Як бачимо, перші дві частки майже однакові, а третя є дещо меншою за них. У масиві загалом частка української мови в повсякденному спілкуванні істотно більша (76%) за частку української і російської рівною мірою (13%) і російської мови (18%).

Обираючи варіант відповіді «Інше», усі респонденти Сумської області зазначили суржик (3%). Загалом в Україні опцію «Інше» обрали 3%, з-поміж яких лише 1% опитаних спілкується суржиком.

Кореляція між опціями «рідна мова» і «мова повсякденного спілкування» (табл. 1) демонструє, що ті мовці, які вважають рідною українську мову, не завжди спілкуються нею в повсякденному житті (74% проти 35%): дехто обирає українську та російську рівною мірою (40 – 17% = 23%), російську (22 – 8% = 14%) або навіть суржик як варіант відповіді «Інше» (3 – 1% = 2%). Отже, для 39% вибір української мови як рідної має радше декларативний характер.

Якщо ж порівняємо розподіл відповідей, отриманих від респондентів Сумщини на всі три запитання (табл. 1), то виявимо, що мова повсякденного спілкування узалежнена від першої засвоєної мови. Це наочно підтверджує важливість сімейної мовної політики, пріоритетом якої має бути відповідальне ставлення батька й матері до виконання своїх «рідномовних обов'язків» [5, с. 31–32].

Ще донедавна спостерігали зміну мовної поведінки здебільшого зросійщених українців з українською мовою або суржиком як першими засвоєними, які остаточно перейшли на українську мову у своєму шоденному спілкуванні. Проте 2022 року зафіксовано, що кількість мовців, які спілкуються російською в повсякденному житті, менша на 12% за кількість тих, чия перша мова російська (34 – 22% = 12%). Отримані дані дозволяють стверджувати, що повномасштабне вторгнення російських військ в Україну значно вплинуло на мовну поведінку передусім тих російськомовних мешканців Сумської області, які знають російську мову з народження і донедавна послуговувалися нею: 12% з-поміж них почали спілкуватися українською (35 – 30,5% = 4,5%) або українською та російською рівною мірою (40 – 35% = 5%). Отже, 9,5% російськомовних жителів регіону з першою засвоєною російською мовою перейшли на українську мову або українську та російську рівною мірою.

Решта мовців (3 – 0,5% = 2,5%) у повсякденні перейшла на суржик, про який вони повідомляли, обираючи варіант відповіді «Інше». У мовних біографіях етнічні росіяни зазначали, що обирають суржик як більш бажаний мовний код у порівнянні з російською мовою. Нерідко вони застосовують тактику вживання суржика як проміжного етапу в процесі переходу з російської мови на українську. Докладніше про зміну мовної поведінки етнічних росіян Сумщини після початку повномасштабної війни див.: [3].

Загалом у державі, згідно з дослідженням С. О. Соколової [7], трансформація мовної поведінки відбулася завдяки переходу на українську мову не лише тих, хто першою опанував російську мову, а й українську та російську, у результаті чого кількість українськомовців збільшилася на 9%.

Таблиця 2

Розподіл відповідей на запитання:
«Як Ви розумієте поняття “рідна мова”?», %

Варіанти відповіді	Сумська обл.	Усі регіони загалом
Це мова моєї держави	42	39
Це мова моєї національності	28	27
Це основна мова мого спілкування	16	15
Це мова моєї родини	9	10
Це перша засвоєна мова	4	6
Інше	1	3

Чим керувалися мешканці Сумщини, визначаючи ту чи ту мову як рідну, унаочнюють дані, які вміщено в таблиці 2. Як бачимо, більшість пов'язує поняття **«рідна мова»** з мовою своєї держави (42%) або з мовою своєї національності (28%) (табл. 2). Подібний розподіл відповідей отримано від усіх учасників пілотного проекту (39% і 27% відповідно), що засвідчує формування української національної (громадянської) ідентичності як на регіональному, так і загальнодержавному рівнях.

Решта інформантів розуміють поняття «рідна мова»:

- 1) як мову своєї родини (9%);
- 2) як першу засвоєну мову (4%);
- 3) як основну мову спілкування (16%).

У категорії «Інше» дехто об'єднав запропоновані варіанти відповіді (*всі перераховані; Це мова моєї національності. Це мова моєї держави*) або сформулював свої визначення, здебільшого орієнтуючись на окремі функції мови: *Мова якою я мислю; Це мова, якою найтепліше спілкуватися, читати і писати твори; мова моєї творчості та покликання.*

Кількісний розподіл відповідей на запитання «Чи змінилося протягом життя Ваше розуміння того, що таке рідна мова?» демонструє, що для 47% респондентів розуміння рідної мови не змінилося, декому (9%) було важко відповісти на це запитання. 44% опитаних відповіли ствердно, а отже, вони **вибирали** рідну мову. Наскільки вибір усвідомлений і відповідальний, можемо зрозуміти з мовної поведінки цих мовців. Як було зазначено вище (див. табл. 1, зокрема кореляцію між опціями «рідна мова» і «мова повсякденного спілкування»), у 39% інформантів заявлена рідна мова і мовна поведінка не збігаються.

Таблиця 3

Розподіл відповідей на запитання «Чи відомі Вам факти переходу раніше російськомовних на українську мову?», %

Варіанти відповіді	Сумська обл.	Усі регіони загалом
Так, і цілком успішно	51	50
Так, намагаються, але не завжди успішно	28	22
Такі факти поодинокі	11	16
Ні, практично не переходять	3	5
Важко відповісти	6	7
Інше	1	0

Більшості (79% в регіональному та 72% загальному масивах) відомі факти переходу з російської на українську, утім, на думку майже третини опитаних, російськомовцям не завжди вдається успішно змінити свою мовну поведінку (28% і 22% відповідно). На Сумщині рідше (14%), ніж у державі загалом (21%), вважають, що такі факти поодинокі або їх практично немає (табл. 3).

Дані пілотного проєкту засвідчують, що мешканці Сумщини здебільшого не порушують питання мовної ситуації в державі під час розмов з російськомовними (54,6%), у масиві загалом цей показник становить 35,1%. І, навпаки, «мовні дебати» ініціюють значно менше сумських респондентів, аніж загалом у державі (38,9% проти 56,2%). Дехто повідомив, що мав труднощі з відповідями (6,5% і 8,7% відповідно).

На запитання «Чи вдавалося Вам переконати російськомовних у важливості переважного вживання саме української мови?» отримано найменшу кількість ствердних відповідей: 10,3% – у регіоні, 26,1% – у масиві загалом. Про невдалу спробу повідомило чимало сумських респондентів (44,3%), що більш ніж у 4 рази перевищує показник успішної комунікації, але в загальному масиві такої різкої різниці немає (31,6%). Багатьом учасникам анкетування було важко відповісти на поставлене запитання (45,4% проти 42,3%).

Відповіді на останні два запитання, очевидно, свідчать про:

- 1) бажання мовців уникати в спілкуванні мовних питань, порушення яких, на їхню думку, може призвести до конфліктних ситуацій;
- 2) власну російськомовність і толерування російськомовців у публічному просторі;
- 3) байдуже ставлення до питань мови.

Перш ніж перейдемо до обговорення проблеми впливу внутрішньо переміщених осіб на мовну ситуацію в регіоні, наголосимо, що, на думку мешканців Сумської області, ВПО в їхніх населених пунктах небагато (49%) або зовсім мало (14%). Майже третині опитаних (29%) про це невідомо, а дехто зазначив, що ВПО дуже багато (6%) чи взагалі немає (2%).

Дійсно, в Сумській області переселенців порівняно небагато, до того ж значна їх частина – це сумські мешканці, які евакуювалися з прикордонних громад, що перебувають у зоні бойових дій, у більш безпечні населені пункти в межах своєї області. Згідно з даними з відкритих джерел, у вересні 2022 р. частка сумських ВПО становила 56% [10]. Через загострення російської збройної агресії кількість сумських переселенців постійно зростає і вже у листопаді 2024 р. досягла 69% [11].

Таблиця 4

Розподіл відповідей на запитання «Як, на Вашу думку, змінилася ситуація щодо вживання української і російської мов у Вашому населеному пункті після прибуття до нього внутрішньо переміщених осіб із інших населених пунктів України?», %

	Вживання української мови			Вживання російської мови		
	Кількість людей збільшилася	Кількість людей скоротилася	Нічого не змінилося	Кількість людей збільшилася	Кількість людей скоротилася	Нічого не змінилося
Сумська обл.	54	2	44	8	38	54
Усі регіони загалом	41	16	43	35	29	36

Ураховуючи той факт, що на Сумщині здебільшого мешкають «свої» переселенці, їхній вплив на мовну ситуацію регіону очікуваний (табл. 4). Зокрема, 54% респондентів вважає, що в області кількість людей, які спілкуються українською мовою, збільшилася, а 38% переконані, що вживання російської мови зменшилося. Найнижчими є показники щодо зменшення використання української мови (2%) та збільшення російської (8%). Чимала кількість опитаних не помітила змін ні щодо вживання української мови (44%), ні щодо російської (54%).

На загальноукраїнському рівні ситуація відрізняється (табл. 4). Зокрема, на 27% більше інформантів, ніж у Сумській області, вважають, що зросло використання російської мови (35% проти 8%), і на 14% більше опитаних вказали на скорочення вживання української мови (16% проти 2%). Це пояснюється об'єктивними причинами, адже на Захід України на початку повномасштабної війни евакуюювалися мешканці зі східного і північного регіонів, де в населених пунктах, згідно з відповідями ВПО, переважала російська мова (44%) і українська та російська рівною мірою (31%) (див.: [6, с. 7]).

Таблиця 5

Розподіл відповідей на запитання «Чи спостерігали Ви конфлікти на мовному ґрунті після переїзду переселенців до Вашого населеного пункту?», %

	Сумська обл.	Усі регіони загалом
Так, спостерігаю часто	0,5	6
Так, зрідка	12	21
Так, таке навіть траплялося зі мною	0,5	4
Ні, такого не було	86	67
Інше	1	2

Як демонструють результати опитування на регіональному рівні, переважна більшість (86%) стверджує, що не спостерігала конфлікти на мовному ґрунті після переїзду переселенців до їхнього населеного пункту (табл. 5). Решта респондентів, навпаки, спостерігала (часто або зрідка) чи сама була їх учасниками (13%), а дехто обрав опцію «Інше» (1%). Загалом в Україні показник конфліктності через мову майже у 2,5 рази перевищує регіональний і сягає 31%.

Таблиця 6

Розподіл відповідей на запитання «Після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну Ваше ставлення до мов», %

Варіанти відповіді	Української			Російської		
	Покращилося	Лишилося без змін	Погіршилося	Покращилося	Лишилося без змін	Погіршилося
Сумська обл.	75	25	0	1	29	70
Усі регіони загалом	63	37	0	1	22	77

Кількісні показники ставлення до української та російської мов (табл. 6) опитаних жителів Сумщини розподілилися у дзеркальному відображенні: про істотне покращення ставлення до української мови заявили 75% з них, приблизно така сама кількість (70%) продемонструвала різке погіршення ставлення до російської мови. Дзеркально розташувалися й відповіді щодо погіршення ставлення до української мови і покращення до російської мови – 0% і 1% відповідно.

С. О. Соколова, порівнявши результати всеукраїнського опитування 2017 р. (статистично достовірного) і пілотного анкетування 2022 р., висновок: «якщо початок російської агресії у 2014 році практично не спричинив масового відторгнення російської мови і звернення до української, хоч і позитивно вплинув на ставлення до неї, то тепер цей процес запустився практично одразу» [6, с. 11].

Сталими для обох мов виявилися результати за опцією «Лишилося без змін», що свідчить про сформовану ще до початку повномасштабного вторгнення систему цінностей у 25% інформантів щодо української мови і у 29% щодо російської мови. Загальноукраїнський показник сталого ставлення до української мови більш ніж у 1,5 раза перевищує аналогічний відносно російської мови – 37% і 22% відповідно.

Таблиця 7

*Розподіл відповідей на запитання «У чому виявляється зміна
Вашого ставлення до мовного питання?», %*

Варіанти відповіді	Сумська обл.	Усі регіони загалом
Схиляюся до думки, що питання мови належить до кола питань національної безпеки	40	59
Прийшло усвідомлення, що мовна ситуація в Україні безпосередньо залежить від моєї власної мовної поведінки	35	21
Зміцніло переконання, що питання мови використовують винятково з метою відволікати суспільство від важливіших проблем економічного та суспільно-політичного характеру	14	9
Важко відповісти	11	11

Серед відповідей на запитання «У чому виявляється зміна Вашого ставлення до мовного питання?» (табл. 7) переважає думка про його належність до проблем національної безпеки, але на регіональному рівні цей показник дещо нижчий, ніж загалом у масиві (40% проти 59%). Утім усвідомлення власної суб'єктності щодо зміни мовної ситуації в Україні серед респондентів Сумщини, навпаки, вище (35% проти 21%).

Маніпулятивний характер мовного питання відзначають 14% сумських інформантів і 9% у масиві загалом. Звертає увагу однакова кількість тих, хто вагається з відповіддю: їхня частка становить 11% в обох групах. Імовірно, цих інформантів не задовольнив жоден з можливих варіантів відповіді або ж усі вони (чи принаймні частина) байдуже ставляться до мовних питань.

Висновки. Результати здійсненого дослідження дали змогу простежити мовну ситуацію на Сумщині в динаміці.

1. Етнічні українці Сумської області, які становлять переважну більшість її населення, зазнали масової русифікації в результаті радянської мовної політики, наслідки якої відчутні дотепер. Про це свідчать дані щодо першої засвоєної мови, адже для однієї третини респондентів рідною є російська мова, а для іншої – українська та російська. До того ж майже половина з двомовних від раннього дитинства (тобто майже кожен шостий) вважає обидві мови рідними, а тому має сформовану подвійну мовну ідентичність. Показово, що в повсякденному житті мовці здебільшого спілкуються тією ж мовою, яку засвоїли в дитинстві.

Кореляція між опціями «рідна мова» і «мова повсякденного спілкування» демонструє, що понад половина тих, хто вважає рідною українську мову, не завжди або й зовсім нею не спілкується. Подальша конфігурація мовної ситуації в регіоні суттєво залежатиме від мовної поведінки цієї категорії мовців.

2. Повномасштабна російсько-українська війна спричинила трансформацію мовної поведінки мешканців Сумщини, що чи не вперше за роки незалежності нашої держави відбулася насамперед за рахунок тих російськомовців, чия перша мова була російська.

Питома вага української мови в населених пунктах області (зокрема, в містах) збільшилася не лише завдяки переходу російськомовців на українську мову, а й внаслідок прибуття українськомовних переселенців із сумського прикордоння. Порівняно низький рівень конфліктогенності на мовному ґрунті серед населення області пояснюємо значною перевагою сумських внутрішньо переміщених осіб.

Повномасштабна війна вплинула на різке зростання позитивного ставлення жителів Сумської області до української мови, яку вважають мовою своєї держави або національності й на цій підставі – рідною. І, навпаки, спостерігаємо значне погіршення ставлення до російської мови як мови агресора. Більшість переконана, що їхнє ставлення до мовного питання змінилося у зв'язку з розумінням його належності до проблем національної безпеки та завдяки усвідомленню власної суб'єктності щодо зміни мовної ситуації в Україні.

Отже, аналіз динаміки мовної ситуації в Сумській області дає змогу констатувати, що війна стала вирішальним чинником трансформації мовної поведінки жителів регіону та пришвидшила процес формування в них української національної (громадянської) ідентичності. Вважаємо, що виявлені тенденції потребують подальшого вивчення.

Список використаних джерел і літератури:

1. Брага І. І. Лінгвосоціокультурний простір м. Суми. *Соціолінгвістичні студії / заг. ред. Л. О. Ставицька; Ін-т української мови НАН України*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. С. 123–128.
2. Брага І. І. Українсько-російський суржик в соціокомунікативній ситуації ринку. *Мова і суспільство*. 2011. Вип. 2. С. 119–126.
3. Брага І. І. Трансформація етномовної самоідентифікації етнічних росіян Сумщини під впливом російсько-української війни. *Український етномовний континуум в умовах війни Росії проти України: монографія / відп. ред. С. О. Соколова*. Київ: Інститут української мови НАН України, 2024. (Електронне видання). С. 151–194. URL: <https://surl.li/ajcnuo>.
4. Брага І. І., Данилевська О. М. Глибини соціолінгвістики та граматики в дослідженнях професора Світлани Олегівни Соколової. *Українська мова*. 2025. № 2 (94). С. 118–126. URL: <https://surl.li/xbbcmt>.
5. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Рідномовний катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства. Київ: Ярославів Вал, 2014. 56 с.
6. Соколова С. О. Зміни у ставленні українців до мов на тлі повномасштабного вторгнення Росії в Україну. *Українська мова*. 2023. № 1 (85). С. 3–19. DOI: <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.01.003>.
7. Соколова С. О. Сучасний підхід до вивчення мовної ситуації: слов'янський досвід і українські реалії. *Українська мова*. 2024. № 2 (90). С. 3–29. DOI: <http://doi.org/10.15407/ukrmova2024.02.003>.

8. Сумська область. За підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. URL: <https://surl.ln/pszwtm>.
9. Український етномовний континуум в умовах війни Росії проти України: монографія / відп. ред. С. О. Соколова. Київ: Інститут української мови НАН України, 2024. 366 с. (Електронне видання). URL: <https://surl.li/ajcnuo>.
10. Члек К., Москвина В. Як отримати статус внутрішньо переміщеної особи, державну допомогу на житло. *Суспільне Суми*. 2022. 4 вересня. URL: <https://surl.li/tzeuda>.
11. Юхта Т. ВПО на Сумщині: яка допомога передбачена державою. *Суспільне Суми*. 2024. 24 листопада. URL: <https://surl.lt/vakqhw>.

References:

1. Braha, I. I. (2010). Linhvosotsiokulturnyi prostir m. Sumy [The Linguo-Sociocultural Space of Sumy]. *Sociolinguistic Studies* / L. O. Stavyska (ed.); Institute of the Ukrainian Language of the NASU. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho. P. 123–128. (in Ukr.).
2. Braha, I. (2011). Ukrainsko-rosiiskiy surzhyk v sotsiokomunikatyvniy sytuatsii rynku [Ukrainian-Russian Surzhyk in the Socio-communicative Situation of the Market]. *Language and Society*. Vol. 2. P. 119–126. (in Ukr.).
3. Braha, I. I. (2024). Transformatsiia etnomovnoi samoidentyfikatsii etnichnykh rosiian Sumshchyny pid vplyvom rosiisko-ukrainskoi viiny [The Transformation of Ethnolinguistic Self-Identification of Ethnic Russians in the Sumy Region under the Influence of the Russian-Ukrainian War]. *Ukrainskyi etnomovnyi kontynuum v umovakh viiny Rosii proty Ukrainy: monohrafiia [The Ukrainian Ethnolinguistic Continuum in the Context of Russia's War Against Ukraine: monograph]* / S. O. Sokolova (Ed.). Kyiv: Institute of the Ukrainian Language of the NAS of Ukraine. (Electronic edition). P. 151–194. URL: <https://surl.li/ajcnuo>. (in Ukr.).
4. Braha, I. I., Danylevska, O. M. (2025). Hlybyny sotsiolingvistyky ta hramatyky v doslidzhenniakh profesora Svitlany Olehivny Sokolovoi [Depths of Sociolinguistics and Grammar in the Research of Professor Svitlana Olehivna Sokolova]. *Ukrainska mova [Ukrainian language]*. Vol. 2 (94). P. 118–126. URL: <https://surl.li/xbbcmt>. (in Ukr.).
5. Ohienko, I. (2014). Nauka pro ridnomovni oboviazky. Ridnomovnyi katekhyzys dlia vchyteliv, robitnykiv pera, dukhovenstva, advokativ, uchniv i shyrokoho hromadianstva [The Science of Native Language Responsibilities: A Native Language Catechism for Teachers, Writers, Clergy, Lawyers, Students, and General Citizens]. Kyiv: Yaroslaviv Val. (in Ukr.).
6. Sokolova, S. O. (2023). Zminy u stavlenni ukrainsiv do mov na tli povnomasshtabnoho vtorhnennia Rosii v Ukrainu [Changes in the Attitude of Ukrainians to Languages Against the Background of the Full-Scale Russian Invasion of Ukraine]. *Ukrainska mova [Ukrainian language]*. Vol. 1 (85). P. 3–19. DOI: <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.01.003>. (in Ukr.).
7. Sokolova, S. O. (2024). Sучасnyi pidkhid do vyvchennia movnoi sytuatsii: slovianskyi dosvid i ukrainski realii [Modern Approach to Studying the Language Situation: Slavic Experience and Ukrainian Realities]. *Ukrainska mova [Ukrainian language]*. Vol. 2 (90). P. 3–29. DOI: <http://doi.org/10.15407/ukrmova2024.02.003>. (in Ukr.).
8. Sumska oblast. Za pidsumkamy Vseukrainskoho perepysu naselennia 2001 roku [Sumy region. According to the Results of the 2001 All-Ukrainian Population Census]. URL: <https://surl.ln/pszwtm>. (in Ukr.).
9. Ukrainskyi etnomovnyi kontynuum v umovakh viiny Rosii proty Ukrainy: monohrafiia [The Ukrainian Ethnolinguistic Continuum in the Context of Russia's War Against Ukraine: monograph]. Kyiv: Institute of the Ukrainian Language of the NAS of Ukraine. (Electronic edition). URL: <https://surl.li/ajcnuo>. (in Ukr.).

10. Chlek, K., Moskvyna, V. (2022, September 4). Yak otrymaty status vnutrishno peremishchenoi osoby, derzhavnu dopomohu na zhytlo [How to Get the Status of an Internally Displaced Person and State Housing Assistance]. *Suspilne Sumy [Sumy Public Broadcasting]*. URL: <https://surl.li/tzeuda>. (in Ukr.).
11. Yukhta, T. (2024, November 24). VPO na Sumshchyni: yaka dopomoha peredbachena derzhavoiu [IDPs in Sumy Region: What Assistance Is Provided by the State]. *Suspilne Sumy [Sumy Public Broadcasting]*. URL: <https://surl.lt/vakqhw> (in Ukr.).

Iryna Braha

LANGUAGE SITUATION IN SUMY REGION AT THE START OF THE FULL-SCALE WAR

The purpose of this article is to analyze the dynamics of the language situation in the Sumy region, which includes a description of the language behavior of the region's residents, their attitude toward the Ukrainian and Russian languages, and the level of language conflict after February 24, 2022.

The research material was based on the results of a pilot sociolinguistic survey conducted in May–June 2022. From the overall data set, 185 questionnaires completed by local residents of the Sumy region have been selected.

It has been established that the full-scale Russia-Ukraine war has led to a transformation in language behavior of the population of Sumy region. For the first time since Ukraine gained independence, the speakers whose first language is Russian have changed their language behavior.

The share of the Ukrainian language in the region (particularly, in cities) has increased not only due to the transition of Russian speakers to Ukrainian, but also due to arrival of Ukrainian-speaking migrants from the border areas of Sumy region. The relatively low level of language conflict is explained by the significant predominance of local internally displaced persons.

The full-scale war has led to a sharp increase in the positive attitude of Sumy region residents towards the Ukrainian language, which they consider to be the language of their state or nationality and, on this basis, their native language. Conversely, attitudes toward Russian are deteriorating, as it is increasingly perceived as the language of the aggressor. Most people are convinced that their attitude toward the language issue has changed due to their understanding of its relevance to national security and their awareness of their own agency in changing the language situation in Ukraine. The identified trends require further study.

Key words: language situation, language behavior, language attitude, Ukrainian language, Russian language, Ukrainian-Russian bilingualism, surzhyk, language conflicts, full-scale Russia-Ukraine war.

Отримано: 7.12.2025 р.

Прийнято до друку після рецензування: 08.03.2026 р.

Опубліковано: 25.05.2026 р.

УДК 811.161.2:374.2-092:9
DOI: 10.32626/2309-7086.2026-23.24-34

Ганна Дидик-Меуш

ORCID 0000-0001-7384-5782

*доктор філологічних наук, старший науковий співробітник,
професор катедри філології*

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ

Український католицький університет

hanna.dydkmeush@gmail.com

СПОСТЕРЕЖЕННЯ НАД КОДИФІКАЦІЄЮ СПОЛУЧУВАНІСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

У статті досліджено низку питань стосовно необхідності укладання словника сполучуваності на підставі пам'яток української мови XVI–XVIII ст., що є невід'ємною частиною сучасної української комбінаторної лексикографії. Подано основні засади комбінаторної лексикографії, класифікацію словників цього типу.

Простежено особливості роботи істориків-лексикографів під час укладання словників української мови різних періодів (XIV–XV ст. і XVI–XVII ст.). Проаналізовано, зокрема, засади кодифікації ад'єктивно-субстантивних словосполучень у лексиконах різних типів, їх тлумачення та ілюстрування. У підсумку виявлено важливі аналогії, які можна використати у майбутній лексикографічній практиці, а також певні недоліки, яких вдається уникнути під час укладання словників сполучуваності.

Ключові слова: історична комбінаторна лексикографія, текст, контекст, сполучуваність, словник сполучуваності, ад'єктивно-субстантивне словосполучення.

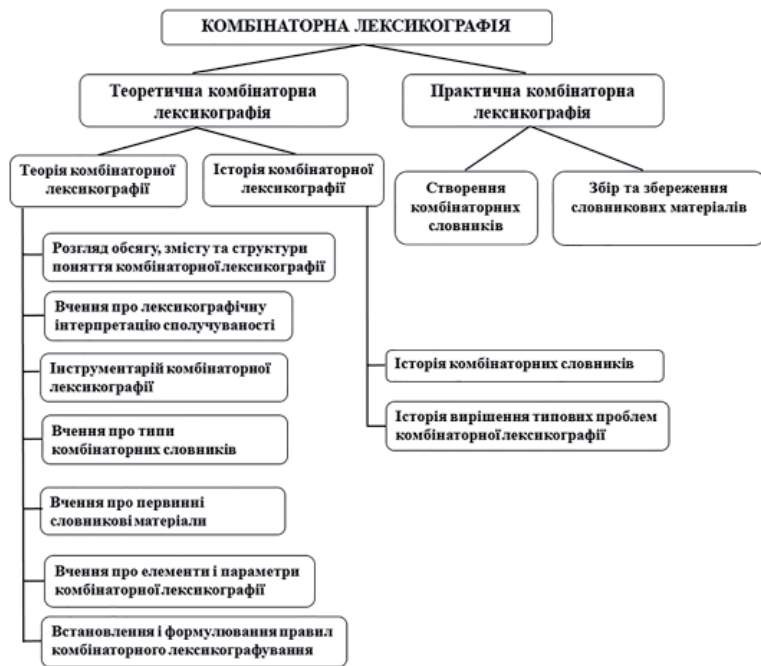
Постановка проблеми. Наукове і практичне зацікавлення сполучуваністю як об'єктом лексикографічного опису зумовило появу комбінаторної лексикографії – самостійного напрямку в межах загальної теорії лексикографії. Частина проблем опису сполучуваності пов'язана із загальними лексикографічними принципами, а частина – із власне теорією сполучуваності. Тож комбінаторну лексикографію можна кваліфікувати як сферу лексикографії, призначення якої – теоретичні та практичні питання створення словників сполучуваності. Комбінаторну лексикографію, як і лексикографію загалом, можна поділити на теоретичну і практичну (див. Схема 1).

Мета статті – проаналізувати відомі на сьогодні історичні словники української мови з огляду кодифіковану в них сполучуваність. Предметом опису обрано подані у словниках ад'єктивно-субстантивні словосполучення (далі – АСС) як стійкі одиниці мови і тогочасного мовлення. Джерельною базою дослідження слугують «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.» (гол. редкол. Л. Л. Гумецька); «Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. (відпов. ред.: Д. Гринчишин, М. Чікало); «Українські красвиди XVI–XVIII століть : слово, текст, словник» (відпов. ред. Г. Дидик-Меуш; авт.: Г. Дидик-Меуш, О. Слободзяник).

© Ганна Дидик-Меуш, 2026

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Виклад основного матеріалу. Одним із базових для комбінаторної лексикографії є поняття «лінгвістична комбінаторика» – виявлення, складання та вивчення комбінацій слів, які підпорядковані певним комунікативним завданням за необхідних умов їх реалізації і які можна скласти з певної кількості слів.

Схема 1. Структура комбінаторної лексикографії

Водночас це і окрема галузь мовознавства, що вивчає якісні та кількісні характеристики ізольованих елементів мови і цілих континуумів, до яких входять ці елементи впродовж певного періоду лінгвістичного часу. Мета такого вивчення – встановити можливі чи неможливі умови об’єднання елементів мови, а також отримати результати їхньої взаємодії. Комбінаторика існує на кожному рівні мови і є основним принципом організації всіх без винятку мовних одиниць, формою їх існування, еволюції та взаємодії. Визначальними для комбінаторики є ті види відношення, у які вступають мовні одиниці: синтагматичні (лінійні), парадигматичні (нелінійні) та ієрархічні (родо-видові). Оскільки одним із видів відношень комбінаторики є синтагматичні відношення, можна кваліфікувати цю сферу прикладного мовознавства як комбінаторну лексикографію, маючи на увазі лексикографічну кодифікацію тільки синтагматичних відношень мовних одиниць [6; 7].

Нижче розглянемо особливості кодифікації ад’єктивно-субстантивних словосполучень в українській історичній лексикографії, щоб використати ці спостереження під час укладання словника сполучуваності української мови XVI–XVIII ст. [1, с. 53; 2, с. 5–18].

I. «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.»¹ (далі – СУМ¹⁴⁻¹⁵) є словником-тезаурусом, що дає змогу скласти чітке уявлення про подані в ньому АСС та про принципи їх інтерпретації. Завдання має полегшити і специфіка відбору джерел словника – джерельну базу сформували пам'ятки ділового стилю, у текстах яких (як правило, з юриспруденції, виробництва тощо) часто трапляються стійкі найменування.

Для СУМ¹⁴⁻¹⁵ було вироблено чіткі засади, зокрема і щодо способу подання АСС, до того ж сама голова редколегії Л. Гумецька заслужено є еталоном ученого-лексикографа. Проте, як засвідчує детальний аналіз інтерпретації уміщених тут АСС, чіткі засади словника часто є суперечливими і подекуди суттєво ускладнюють користування словником.

Отож у «Передмові» СУМ¹⁴⁻¹⁵ так визначено підходи до словосполучень:

1. «Складені з двох і більше членів географічні назви – назви населених пунктів, річок, держав, – що становлять одиницю номінації, виносяться в реєстр так само, як одночленні власні назви (**Новоє Сєло, Малая Івєнка...**)» [11, с. 11];
2. «Не виносяться як заголовні слова мікротопоніми (типу **лісь дєдьовь**) і описові назви населених пунктів (типу **место луцкоє** ‘Луцьк’), що подаються в Словнику на рівні стійких словосполучень у статті на перший член складеної назви. Якщо перший член складеного мікротопоніма не фігурує як заголовне слово словникової статті, то він виноситься як заголовне слово словникової статті (**Трибєсовскіи: Трибєсовскіи коургань**)» [там само, с. 12];
3. «Після викладу значень реєстрового слова з абзаца подаються фразеологізми за ромбом. Якщо фразеологізм зв'язаний лише з одним значенням багатозначного реєстрового слова, він наводиться після цього значення без ромба. Лексикалізовані та стійкі словосполучення розміщені відповідно до значень слова. У кінці словникової статті подаються словосполучення, що відсилаються до інших заголовних слів. Окремі слова, що входять до складу фразеологізмів і стійких словосполучень і, отже, викладаються в рамках словосполучення, не беруться вже до уваги при викладі значень співвідносних заголовних слів» [там само, с. 15];
4. «При виділенні фразеологізмів укладачі Словника спиралися на критерії лексико-семантичні – цілісність значення, лексичну неподільність, еквівалентність слову – і структурні – більший або менший ступінь стійкості компонентів, які відтворюються в мовленні (контексті) як готові мовні одиниці (**крєстньое цєлованье** – присяга). Допоміжним критерієм для виділення фразеологізмів та стійких словосполучень служила і їх частотність» [там само];
5. «Виділені в Словнику фразеологізми відрізняються різним ступенем невідності значення словосполучення із значення окремих його компонентів.

¹ Словник створили мовознавці-лексикографи, представники Львівської лексикографічної школи [9, с. 510], які, за висловом В. Німчука, «з често продовжують традицію української наукової лексикографії, основоположником якої був Є. Тимченко» [10, с. 34]. Авторський колектив словника, головою редколегії якого була проф. Л. Гумецька, укладав словник на основі 939 джерел, з яких, на жаль, 722 – публікації джерел. Проте, як пояснює Л. Гумецька, «відмовитися від недосконалих у лінгвістичному відношенні видань означало б відмовитися взагалі від створення словника цього періоду» [3, с. 16]. Тож в основі словника – всі пам'ятки, «писані староукраїнською мовою, без уваги до їх територіального походження, починаючи з суцільних текстів, таких як переклад статуту Казимира III, описи замків, люстрації земель, грамоти, і кіпчаючи окремим написами на різноманітних предметах, записами на полях книг тощо» [13, с. 10].

Найбільший ступінь ідіоматичності характеризує фразеологізми, що містять у своїй основі метафорично переосмислений образ, який і творить значення фразеологічного звороту (**бити чолом** – просити). Плієнастичні фразеологічні звороти, поширені окремими словами (**по доброй волі, по доброю волею** – добровільно), не вважаються окремими фразеологічними одиницями. Як фразеологічні звороти у Словнику виділяються двочленні лексеми, що в сучасній мові можуть мати однослівний відповідник (**крывду діяти – кривдити**). До фразеологізмів віднесені двочленні й багаточленні юридичні терміни (**вина головная**), назви установ (**великые рокы**), назви чинів (**великый вистярникъ**), титулів (**великий князь**), церковних свят і обрядів (**великий постъ**)» [там само].

Подамо деякі міркування про суперечності щодо способу лексикографічної презентації АСС у СУМ¹⁴⁻¹⁵:

1. Словник, хоч і декларує, що двочленні власні назви, які «становлять одиницю номінації, виносяться в реєстр так само, як одночленні власні назви» (**Новое Село, Малая Ивенка** та ін.), проте мікротопоніми й описові назви населених пунктів (типу **место луцкое** ‘Луцьк’) подані «на рівні стійких словосполучень», а не реєстрових назв.
2. Після викладу значень реєстрового слова з абзаца подаються фразеологізми з ромбом. Якщо фразеологізм зв'язаний лише з одним значенням багатозначного реєстрового слова, він наводиться після цього значення без ромба. Лексикалізовані та стійкі словосполучення розміщені відповідно до значень слова. У кінці словникової статті подано словосполучення, що відсилаються до інших заголовних слів. Окремі слова, що входять до складу фразеологізмів і стійких словосполучень і, отже, викладаються в рамках словосполучення, не беруться вже до уваги при викладі значень співвідносних заголовних слів.
3. Як фразеологічні звороти, у Словнику виділені двочленні лексеми, що в сучасній мові можуть мати однослівний відповідник (**крывду діяти – кривдити**). До фразеологізмів віднесені двочленні й багаточленні юридичні терміни (**вина головная**), назви установ (**великые рокы**), назви чинів (**великый вистярникъ**), титулів (**великий князь**), церковних свят і обрядів (**великий постъ**).
4. Впадає в око тенденція подавати вокабули-прикметники без тлумачення. До слова, не тільки ті, які мають при собі АСС, а й ті, які є одиничними. Наприклад, **Ботинь** (сынъ Ботинь) (СУМ¹⁴⁻¹⁵ I, 115). Прикметники в реєстрі тоді мають тлумачення, коли є ілюстрація їхнього використання поза АСС. Наприклад, **боярський** ‘боярський’ (СУМ¹⁴⁻¹⁵ I, 117). Але, як далі виявилось, не послідовно; до прикладу, прикметник **брєзєнський** не має значення (СУМ¹⁴⁻¹⁵ I, с. 124).
5. Присвійні прикметники (насамперед відантропоніми та відтопоніми) не мають чомусь тлумачення: **гавриловъ** (I, 236), **лищинський** (I, 549) та ін., тимчасом як присвійні відапелятивні – мають (**лисичин** ‘лисячий, лисичий’ (I, 547), **материнъ** ‘материн’ (I, 580)). Проте ад’єктиви, пов’язані з означенням певних територій, тлумачаться по-різному: наприклад, поряд на одній сторінці виявляємо прикметники **литовижьський** (без значення) – **войтовство Литовижьское** і **литовський** ‘литовський’ (I, 549).
6. Поряд подано з абзацу різного рівня стійкі вирази, наприклад: **лихого мыслити** ‘замисляти лихе’ і **Лихїи потокъ** ‘назва потоку в Молдавському князівстві’, до того ж, без значка ◊ (I, 551).

7. Трапляється невідповідність між записом ACC і відсилачем до нього, наприклад, під **ловный** подано ACC зі значком $\diamond$ **земля ловная** з відсилачем *див. зємля* (I, 554), а під реєстровим словом **зємля** подано той же вираз, але без значка $\diamond$ (I, 395).
8. Виявлено непослідовність розміщення ACC у реєстрі словника, наприклад: реєстровими є ACC **Малыи Бахлоуєць** ‘назва потоку в Молдавському князівстві’ і **Малыи Криховєць** ‘назва потоку у Львівській землі’ (I, 573–574), проте ACC **Моговище Малое** ‘назва луки в Перемишлянській землі’ подано зі значком $\diamond$ під реєстровим словом **моговище**, яке не має значення (I, 605).

П. «Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.»¹ (далі – СУМ¹⁶⁻¹⁷) базується на головних засадах «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.», це стосується «граматичної і семантичної характеристики слів, способів тлумачень і послідовності розміщення їх значень <...>, виділення фразеологізмів, стійких словосполучень» [12, с. 4].

Проте виявлено такі відмінності у «Принципах» СУМ¹⁶⁻¹⁷:

- а) не внесено до реєстру словника «власних особових і географічних назв, що зумовлено неоднаковими принципами при створенні картотек загальних і власних назв; специфікою власних назв, які у порівнянні із загальними вимагають іншого лексикографічного опрацювання; залученням до канону джерел значної частини перекладних творів, які містять велику кількість іноземних імен та географічних назв, що не мають істотного значення для історії лексичного складу української мови»;
- б) якщо «прикметники, утворені від топонімів та антропонімів, типу **литовський, молдавський**» є складовою частиною стійких і лексикалізованих словосполучень, то вони подаються у статті на відповідний іменник (прикметник **литовський** – у статтях **монета, князство, личба**; прикметник **молдавський** – у статті **земля**; прикметники **лунський, московський, муравський, чеський** – у статті **сукно** <...>»;
- в) не подаються «дієприкметники (активні і пасивні) теперішнього і минулого часу при наявності засвідчених у картотеці особових форм дієслова (**писаний** викладається у статті **писати; падаючий** – у статті **падати**)» [там само, с. 7], проте як окремі реєстрові слова викладено «активні й пасивні дієприкметники, якщо вони втратили зв’язок із дієсловами і розвинули самостійне значення чи ряд значень (**вышереченый, вышенеписанный, богоспасаемый**) або є єдиними формами дієслова (**неугасимый, неугасяющий**)», а також «ад’єктивовані дієприкметники (**литое серебро, оремый воль**)» [там само, с. 8];
- г) як окремі реєстрові слова подано також «форми вищого і навищого ступенів порівняння (**ближший, ближайший** <...>)» [там само].

Особливу увагу, зрозуміло, привертає той фрагмент у «Принципах» СУМ¹⁶⁻¹⁷, який має назву «Фразеологічні та стійкі словосполучення», до яких зараховано:

- 1) «синтаксично оформлені мовні одиниці, які складаються з двох або кількох слів, що мають цілісне лексичне значення незалежно від значень його компонентів (**пойти кь богу** ‘померти’, **бити чоломь** ‘просити’ <...>»;

¹ Словник є «хронологічним продовженням двотомного Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.».

- 2) «фразеологічні одиниці, загальне лексичне значення яких пов'язане з компонентами, що входять до їх складу (**мыслью блудити** 'мати грішні думки, грішити' <...>»;
- 3) «двочленні словосполучення, які мають у сучасній мові однослівні відповідники (**крестом ся знаменати** 'хреститися' <...>»;
- 4) «сполучення іменників з прикметниками, що є назвами чинів, титулів, церковних свят, обрядів, складних топонімів та мікротопонімів (**великий князь, великий бояринь, пятокъ великодный, мясопусная неделя, Пузовский бродь** <...>), назвами данин, мит, грошових одиниць, мір та ін. (**дanh медовая, дачка грошовая, литовская монета, чешская личба**)» [12, с. 11].

Багатство джерельного матеріалу СУМ¹⁶⁻¹⁷ дало змогу його укладачам виокремити значну кількість АСС до стрижневих реєстрових слів, що є назвами реалій тогочасного життя та діяльності на українських теренах. Часто вражає кількість представлених АСС. Так, зокрема, під реєстровим словом **листь**² (до значення 'письмовий документ офіційного або юридичного характеру, лист') подано 84 стійкі АСС: **арендовый листь, вечистый листь, выездчий листь, добровольный листь, квитациыйный листь, лист даровный, лист небожчиковский, лист свидетельский** та ін. [СУМ¹⁶⁻¹⁷ 16, 48–56]. Під словом **люди** подано 20 стійких АСС до значення 'залежні або звільнені від повинностей особи; люди' (**люди похожалые, люди данные, люди замковые, люди непохожие, люди огородные** та ін.); 9 стійких АСС – до значення 'особи, котрі належать до певної суспільної групи, середовища; люди' (**люди простїи, люди волные, люди воловачие, люди купецкие** та ін.); 8 стійких АСС до значення 'озброєні загопи; військо' (**военные люди, люде збройные, люди арматные, люди конные** та ін.) [там само, 170–176].

Подано деякі зауваги про спосіб лексикографічної репрезентації АСС у СУМ¹⁶⁻¹⁷:

1. Відсутність значень у стійких АСС, мотивована наявністю відсилачів при них, суттєво ускладнюють дослідницьку роботу, навіть унеможливають її. Наприклад, під реєстровим словом **ленный** подано АСС $\diamond$ **ленное право, право ленное** із відсилачем *див. право*¹, а АСС $\diamond$ **добра ленные** – із відсилачем *див. добро*¹ [СУМ¹⁶⁻¹⁷ 16, 20]; то ж якщо значення АСС $\diamond$ **добра ленные** користувач знайде в попередньому випуску – 'ленне володіння, майно' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ 8, 51], то, з огляду на тривалий процес підготовки словника до друку, користувач може так і не дізнатися значення АСС $\diamond$ **право ленное**.
2. Найсуттєвішим недоліком, на нашу думку, є об'єктивна причина, а саме: тривалий час укладання словника і зміна поколінь укладачів-лексикографів упродовж півстолітньої роботи над ним; із цим пов'язані, відповідно, деякі недогляди, наприклад, під реєстровим словом **злый** подане стійке АСС $\diamond$ **злые люди** (до 1-го значення 'сповнений злості, ворожості; злий недобрий') із відсилачем *див. людина* [СУМ¹⁶⁻¹⁷ 12, 37], проте АСС **злые люди** не вдається виявити під словом **людина**, оскільки така вокабула взагалі відсутня в реєстрі СУМ¹⁶⁻¹⁷.
3. Не зрозуміло, чому вираз **день лютый** 'судний день' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ 16, 190] має значок $\diamond$, якщо це АСС має радше символічно-образне значення, тимчасом як АСС **людь духовный** 'духовенство', **людь христианский** 'християни' та подібні [СУМ¹⁶⁻¹⁷ 16, 185], які легко можна замінити одним словом-назвою, такого значка стійкості не мають.

4. Щодо використання значка $\diamond$ на позначення стійкості АСС, то тут теж має негативний вплив тривалий період укладання словника, наприклад: під словом **змирський** подано стійке АСС $\diamond$ **змирская куница** із відсилачем *див. куница* [СУМ¹⁶⁻¹⁷ 16, 55], проте під словом **куница** усі виділені як стійкі АСС (**куница змирская, девочая куница** та ін.) не мають необхідного значка $\diamond$ [СУМ¹⁶⁻¹⁷ 15, 180–181].

Проте є недоліки, не пов'язані із часовим фактором, зокрема такі:

- а) виокремлення стійких АСС без необхідних для цього підстав, наприклад: під реєстровим словом **злото** подано стійке АСС **злото церковное** 'церковні речі, виготовлені із золота або оздоблені ним; церковне золото', тимчасом як це АСС є вільним словосполученням, що ілюструє значення 2 'золоті речі, злото, золото'. Пор. подані в цій же словниковій статті стійкі АСС **злото подлое** 'золото низької якості', **злото перепущаное** 'золото високої проби' до 1-го значення 'благородний метал, злото, золото', які також є, на нашу думку, вільними АСС, тимчасом як поряд із ними АСС **злото тягнєное** 'золотий дріт' є стійким словосполученням [СУМ¹⁶⁻¹⁷ 12, 24–25];
- б) недоліки у формулюванні значень АСС, наприклад: стійке АСС **куница змирская** має значення 'вид податку на користь князя', тимчасом як підзначення, якого стосується це АСС, сформульоване як 'плата князеві у зв'язку із заміжжям дівчини' (пор. подане трохи нижче в тій же словниковій статті синоніміне АСС **куница змирная**, проте з узагальнювальним значенням 'вид податку'; сюди ж належать наведені синоніміні АСС **девочая куница** 'заміжня плата дівчини', **свадебная куница** 'весільна плата дівчини' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ 15, 180–181], значення яких є дуже загальні і не відтворюють суті термінів. Під реєстровим словом **золотий**¹ у цитаті-ілюстрації до значення 5 *перен.* 'достойний, благородний' виявляємо АСС **золотий оучинки** як звичайне, тобто вільне, словосполучення, у цитаті-ілюстрації до значення 6 *перен.* 'досконалий, високоякісний, золотий' виявляємо АСС **беседа золотая** теж як вільне словосполучення, проте наприкінці тієї ж реєстрової статті подано АСС зі значком $\diamond$ **золота рука див. рука; слова золотий див. слова; уста золотий див. уста** [СУМ¹⁶⁻¹⁷ 12, 147–148], що є, на нашу думку, такими ж вільними АСС.

III. «Українські красвиди XVI–XVIII століть: слово, текст, словник»

Г. Дидик-Меуш та О. Слободзяник (далі – УК¹⁶⁻¹⁸) – одномомний словник українських географічних апелятивів. Лексикон має кілька переваг, зокрема такі:

- 1) подає лексикографічну інтерпретацію всієї системи назв природного ландшафту, які, хоч і стосуються визначальних для українців понять та життєвих пріоритетів (земля, земельна власність, спадщина тощо), не мають, проте, системного наукового опису [4, с. 42]. Реєстр словника «складають назви природних об'єктів ландшафту та довкілля», які «функціують і як загальні географічні назви, і водночас як найменування угідь, їхніх частин та меж» (**входы, островъ, бродъ** та ін.); до реєстру не ввійшли назви штучних об'єктів ландшафту, тобто ті, які створила людина (**вишнякъ, городъ, гребля, пасека** та ін.) [4, с. 6];
- 2) це завершений словник, який репрезентує «всю абетку», інакше кажучи, це повний словник слів однієї тематичної групи лексики за матеріалами українських писемних пам'яток XVI–XVIII ст.

Невеликий обсяг словника (600 словникових статей) дає змогу скласти чітке уявлення про практичну реалізацію його засад, зокрема про підхід до АСС. Виділені в межах словникової статті АСС одразу привертають увагу користувача. «Словосполучення, кваліфіковані у згаданому словникові як стійкі, є такими тільки “у форматі” цього словника. Вони пов’язані з діяльністю судової системи (зокрема підкоморських судів), із чинністю різних правових актів та ін., тобто є важливою частиною життя українців XVI–XVIII ст.» [4, с. 43]. Такі словосполучення мають високу частотність у мові документів і функціонують як терміни чи навіть як вирази-канцеляризми [там само]. Найбільш типові стійкі словосполучення – якраз АСС.

Найчисельнішою такою групою (51 одиниця) є АСС під реєстровим словом **грунтъ** (**кгрунтъ**) у значенні 3 ‘земельне угіддя, земля; грунт’: **кгрунтъ воденый** ‘водне угіддя’, **кгрунтъ выбитый** ‘відчужене земельне угіддя’, **кгрунтъ отчизный** ‘земельне угіддя, успадковане по батькові; батьківщина’ та ін. [УК¹⁶⁻¹⁸, 84–95]; пор. також: 37 стійких АСС під реєстровим словом **именѣ** ‘земельне угіддя, землеволодіння; маєток’: **именѣ бабизное** ‘земельне угіддя, успадковане по бабі; бабизна’, **именѣ детинное** ‘земельне угіддя, яке належить неповнолітньому власникові’, **именѣ дедизное** ‘земельне угіддя, успадковане по дідові або від предків; дідизна’, **именѣ пенное** ‘земельне угіддя, що є предметом судової справи’ та ін. [УК¹⁶⁻¹⁸, 145–154]; 34 АСС під реєстровим словом **добра** ‘земельні угіддя’: **добра материнские** ‘земельні угіддя, успадковані по матері; материзна’, **добра спадлые** ‘земельні угіддя, одержані у спадок; спадщина’, **добра прислушающие** ‘земельні угіддя, які належать до маєтку’ та ін. [УК¹⁶⁻¹⁸, 99–107].

Другу велику групу стійких АСС, на думку дослідників, не можна «кваліфікувати як стійкі у традиційному розумінні, і все ж їх винесено окремо як складені назви через те, що в досліджуваних пам’ятках української мови вони мають високу частотність і стійкість уживання, іменуючи важливі географічні об’єкти в Україні і поза нею, а особливо – відображають уявлення наших предків про Україну і світ, які знаходимо в переказах, літописах, хроніках» [5, с. 44]. Ідеться про власні назви водойм, гір, островів, зокрема зі стрижневим словом **море** УК¹⁶⁻¹⁸ подає 29 стійких АСС: **море Аравитское**, **море Кгрецкое**, **море Дунское**, **море Межизменное**, **море Медияланское**, **море Сарматское**, **море Червоное** та ін. [УК¹⁶⁻¹⁸, 198–207].

Висновки. Подано критичні зауваги про спосіб лексикографічної презентації АСС у УК¹⁶⁻¹⁸. Робота над словником такого типу сама спонукала до виокремлення АСС як стійких, хоча у «неспеціалізованих текстах» досліджувані АСС є звичайними словосполученнями, і уважний та прискіпливий дослідник цілком слушно критикуватиме таку лексикографічну практику. Стійкість АСС у цьому випадкові зумовлена матеріалом, ексцерпованим із пам’яток. Словосполучення засвідчують особливості мовлення і закони називництва (зокрема сполучуваності слів) в українській мові XVI–XVIII ст.

Аналіз цих засад і принципів історичних словників української мови дає змогу використати напрацювання у кваліфікації сполучуваності для створення окремого словника сполучуваності української мови XVI–XVIII ст.

Список використаних джерел і літератури:

1. Арібжанова І. Граматичний статус словосполучення. *Українське мовознавство: міжвідомчий науковий збірник / відпов. ред. А. К. Мойсієнко*. 2009. № 39. С. 53–61.
2. Гринчишин Д. З історії створення історичного словника української мови. *Українська лексика в історичному та ареальному аспектах / відпов. ред. Р. Керста*. Київ, 1991. С. 5–18.

3. Гумецька Л. Л. Деякі питання укладання «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.». *Дослідження з лексикології та лексикографії* / гол. ред. Л. С. Паламарчук. Київ, 1965. С. 16–28.
4. Дидик-Меуш Г., Слободзяник О. Про словник. *Українські краєвиди XVI–XVIII ст. Слово. Текст. Словник*. Львів, 2015. 383 с.
5. Дидик-Меуш Г., Слободзяник О. Українські краєвиди XVI–XVIII століть: слово, текст, словник. Львів, 2015.
6. Дидик-Меуш Г. Сполучуваність слів як обов'язковий компонент історичного словника. *Лексикографічна парадигма XXI ст.: теорія і методологія (до 100-ліття від дня народження Л.С. Паламарчука: монографія* / відпов.ред. Є. Карпіловська. Київ, 2023. С. 373–392.
7. Дидик-Меуш Г. Сполучуваність vs комбінаторика для розвитку історії української мови. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / відп. ред. М. Романюк. Львів, 2019. Вип. 32. С. 293–303.
8. Дидик-Меуш Г. Українська історична лексикографія, питання сполучуваності і комбінаторний словник української мови. *TeKa komisji polsko-ukraińskich związków kulturowych*, 2020. № 6. S. 223–236.
9. Єдлінська У. З історії Львівської лексикографічної школи. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2000. Вип. 7. С. 510–505.
10. Німчук В. Євген Тимченко – основоположник української наукової історичної лексикографії. *Українська історична та діалектна лексика: зб. наук. праць* / відпов. ред. Д. Г. Гринчишин. Львів, 1996. Вип. 3. С. 26–34.
11. Принципи побудови «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.». *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2 т.* / гол. редкол. Л. Л. Гумецька. Київ, 1977. Т. 1. С. 9–16.
12. Принципи побудови «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.». *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.* / відпов. ред.: Д. Гринчишин, М. Чікало. Львів, 1994. Вип. 1. С. 4–15.
13. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2 т. / гол. редкол. Л. Л. Гумецька. Київ, 1977–1978.
14. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / відпов. ред.: Д. Гринчишин, М. Чікало. Львів, 1994–2022. Вип. 1–18 (видання не завершене).

References:

1. Aribzhanova, I. (2009). Hramatychnyi status slovopoluchennia [Grammatical status of a phrase]. *Ukrainske movoznavstvo: mizhvidomchyi naukovyi zbirnyk* / vidpov. red. A. K. Moisiienko. № 39. P. 53–61. (in Ukr.).
2. Hrynchyshyn, D. (1991). Z istorii stvorennia istorychnoho slovnyka ukrainskoi movy [From the history of the creation of a historical dictionary of the Ukrainian language]. *Ukrainska leksyka v istorychnomu ta arealnomu aspektakh* / vidpov. red. R. Kersta. Kyiv. P. 5–18. (in Ukr.).
3. Humetska, L. L. (1965). Deiaki pytannia ukladannia «Slovnyka staroukrainskoi movy XIV–XV st.» [Some issues of compiling the «Dictionary of the Old Ukrainian Language of the XIV–XV Centuries»]. *Doslidzhennia z leksykologhii ta leksykohrafii* / hol. red. L. S. Palamarchuk. Kyiv. P. 16–28. (in Ukr.).
4. Dydyk-Meush, H. (2015). Pro slovnyk [About the Dictionary]. *H. Dydyk-Meush, O. Slobodziahyk. Ukrainski kraievyydy XVI–XVIII st. Slovo. Tekst. Slovnyk*. Lviv. (in Ukr.).
5. Dydyk-Meush, H., Slobodziahyk, O. (2015). Ukrainski kraievyydy XVI–XVIII stolit: slovo, tekst, slovnyk [Ukrainian landscapes of the 16th–18th centuries: word, text, dictionary]. Lviv. (in Ukr.).

6. Dydyk-Meush, H. (2023). Spoluchuvanist sliv yak obov'iazkovy komponent istorychnoho slovnyka [Word connectivity as an essential component of historical vocabulary]. *Leksykohrafichna paradyhma XXI st.: teoriia i metodolohiia (do 100-littia vid dnia narodzhennia L. S. Palamarchuka: monohrafiia / vidpov. red. Ye. Karpilovska*. Kyiv. P. 373–392. (in Ukr.).
7. Dydyk-Meush, H. (2019). Spoluchuvanist vs kombinatoryka dlia rozvytku istorii ukrainskoi movy [Connectivity vs. combinatorics for the development of the history of the Ukrainian language]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist / vidp. red. M. Romaniuk*. Lviv. № 32. P. 293–303. (in Ukr.).
8. Dydyk-Meush, H. (2020). Ukrainska istorychna leksykohrafiia, pytannia spoluchuvanosti i kombinatorny slovnyk ukrainskoi movy [Ukrainian historical lexicography, compatibility issues and a combinatorial dictionary of the Ukrainian language]. *Teka komisji polsko-ukrainskich zwiqzków kulturowych*. № 6. P. 223–236. (in Ukr.).
9. Yedlinska, U. (2000). Z istorii Lvivskoi leksykohrafichnoi shkoly [From the history of the Lviv Lexicographic School]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*. Lviv. Vyp. 7. P. 510–505. (in Ukr.).
10. Nimchuk, V. (1996). Yevhen Tymchenko – osnovopolozhnyk ukrainskoi naukovo istorychnoi leksykohrafi [Yevhen Tymchenko – the founder of Ukrainian scientific historical lexicography]. *Ukrainska istorychna ta dialektna leksyka: zb. nauk. prats / vidpov. red. D. H. Hrynchyshyn*. Lviv. Vyp. 3. P. 26–34. (in Ukr.).
11. Pryntsypy pobudovy «Slovnyka staroukrainskoi movy XIV–XV st.» [Principles of constructing the «Dictionary of the Old Ukrainian Language of the XIV–XV centuries»]. *Slovnyk staroukrainskoi movy XIV–XV st.: u 2 t. / hol. redkol. L. L. Humetska*. Kyiv, 1977, T. I. P. 9–16. (in Ukr.).
12. Pryntsypy pobudovy «Slovnyka ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.» [Principles of constructing the «Dictionary of the Ukrainian Language of the 16th – first half of the 17th centuries»]. *Slovnyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st. / vidpov. red.: D. Hrynchyshn, M. Chikalo*. Lviv, 1994. Vyp. 1. P. 4–15. (in Ukr.).
13. Slovnyk staroukrainskoi movy XIV–XV st.: u 2 t. [Dictionary of the Old Ukrainian Language of the 14th–15th centuries] / hol. redkol. L. L. Humetska. Kyiv, 1977–1978. (in Ukr.).
14. Slovnyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st. [Dictionary of the Ukrainian language of the 16th – first half of the 17th century] / vidpov. red.: D. Hrynchyshyn, M. Chikalo. Lviv, 1994–2022. Vyp. 1–18 (vydannia ne zavershene) (in Ukr.).

Hanna Dydyk-Meush

OBSERVATIONS ON THE CODIFICATION OF COMPATIBILITY IN UKRAINIAN HISTORICAL LEXICOGRAPHY.

The article examines a number of issues related to the need to compile a dictionary of compatibility based on the monuments of the Ukrainian language of the 16th–18th centuries, which is an integral part of modern Ukrainian combinatorial lexicography.

The peculiarities of the work of historians-lexicographers during the compilation of dictionaries of the Ukrainian language of different periods (14th–15th centuries and 16th–17th centuries) are traced. In particular, the principles of codification of adjective-substantive word combinations in lexicons of different types, their interpretation and illustration are analyzed. As a result, important analogies that can be used in future lexicographic practice, as well as certain shortcomings that can be avoided during the compilation of dictionaries of compatibility, are revealed.

One of the basic concepts for combinatorial lexicography is the concept of «linguistic combinatorics» – the identification, composition and study of word combinations that are subordinate to certain communicative tasks under the necessary conditions for their implementation and which can be composed of a certain number of words. At the same time, it is also a separate branch of linguistics that studies the qualitative and quantitative characteristics of isolated language elements and entire continua that include these elements during a certain period of linguistic time. The purpose of such study is to establish possible or impossible conditions for combining language elements, as well as to obtain the results of their interaction. Combinatorics exists at every level of language and is the basic principle of organizing all language units without exception, the form of their existence, evolution and interaction. The types of relations that language units enter into are decisive for combinatorics: syntagmatic (linear), paradigmatic (non-linear) and hierarchical (generic-specific). Since one of the types of relations in combinatorics is syntagmatic relations, this area of applied linguistics can be qualified as combinatorial lexicography, meaning the lexicographic codification of only syntagmatic relations of linguistic units.

Key words: historical combinatorial lexicography, text, context, conjugation, conjugation dictionary, adjective-noun phrase.

Отримано: 09.01.2026 р.

Прийнято до друку після рецензування: 04.03.2026 р.

Опубліковано: 25.05.2026 р.

УДК 811:[316.454.4:316.3]:355.01-025.26
DOI: 10.32626/2309-7086.2026-23.35-41

Світлана Каленюк

ORCID 0000-0002-6055-8351

*кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, літератури та методики навчання
Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова
kalenukso@gmail.com*

Ірина Деркунська

*здобувачка вищої освіти
Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова
derkunskaairina@gmail.com*

МОВА ЯК ЧИННИК СОЦІАЛЬНОГО ЗГУРТУВАННЯ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

У статті проаналізовано роль української мови як ключового чинника соціального згуртування та національної стійкості в умовах гібридної війни. Зазначено, що ворожа агресія спрямована на підрив цілісності українського суспільства через лінгвокультурну дезінтеграцію. Визначено стратегічне значення мови як основи національної ідентичності та засобу протидії зовнішнім маніпуляціям. Доведено, що послідовна державна мовна політика є важливим інструментом консолідації громадян, формування єдиного комунікативного простору та зміцнення національної безпеки. Окреслено основні тенденції мовної самоідентифікації та її вплив на патріотичне виховання й інформаційну безпеку.

Ключові слова: українська мова, соціальне згуртування, гібридна війна, мовна політика, національна ідентичність, інформаційна безпека.

Постановка проблеми. У сучасних умовах збройної агресії російської федерації проти України питання мовної єдності набуває стратегічного та безпосередньо національно-політичного значення. Українська мова виступає не лише інструментом міжособистісної комунікації, а й ключовим чинником самоідентифікації громадян, носієм культурного коду, історичної пам'яті та ціннісних орієнтирів, що формують фундамент національної самосвідомості. В умовах гібридної війни, коли агресор системно застосовує інформаційно-психологічні операції, дезінформацію та маніпуляції лінгвістичними відмінностями для послаблення суспільної єдності, дослідження ролі української мови як інструменту консолідації та соціального згуртування набуває особливої актуальності. Послідовне утвердження державної мови в усіх сферах суспільного життя – освіті, культурі, медіа, публічному управлінні – сприяє формуванню єдиного комунікативного простору, зміцненню відчуття національної приналежності та колективної стійкості перед зовнішніми та внутрішніми викликами.

© Світлана Каленюк, Ірина Деркунська, 2026

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ми. Крім того, українська мова, будучи символом національної ідентичності та психологічного опору, підвищує ефективність патріотичного виховання, сприяє відновленню історичної справедливості, зміцненню соціальної довіри і взаєморозуміння між регіонами та виступає критично важливим чинником інформаційної та національної безпеки. Отже, дослідження української мови як засобу консолідації суспільства та протидії гібридним загрозам є не лише науковою, а й практичною потребою сучасного етапу державотворення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Роль мови у сфері національної безпеки та суспільного розвитку є предметом активного наукового інтересу та постійного академічного обговорення. Л. Т. Масенко в своїх дослідженнях аналізує українську мову як критично важливий фактор національної безпеки [3], підкреслюючи не лише історичні причини мовних відмінностей між регіонами України, а й необхідність послідовної державної мовної політики, яка забезпечує уніфікацію комунікативного простору та зменшує ризик соціального розколу. Дослідники Н. Ю. Чупрінова, І. І. Севрук та Ю. В. Соколовська у своїх працях також акцентують увагу на тому, що мова виступає не лише засобом комунікації, а й чинником консолідації суспільства, здатним протидіяти історично сформованому колоніальному підпорядкуванню [5]. О. Коломієць приділяє увагу соціокультурному виміру гібридної війни [2], створюючи теоретичну базу для розуміння того, як суспільні, культурні та комунікативні елементи можуть ставати об'єктом агресивного впливу, маніпуляцій та дезінформації. Стаття О. Чаган детально розкриває роль мови у формуванні національної ідентичності саме в умовах збройного протистояння, підкреслюючи її значення як інструменту психологічної та культурної стійкості [4]. Водночас існує очевидна потреба в систематизації та узагальненні цих наукових напрацювань для формування цілісної концепції, яка б розглядала мову як стратегічний ресурс соціального згуртування, національної солідарності та ефективного протистояння гібридним загрозам. Таке узагальнення дозволяє більш чітко окреслити роль української мови в забезпеченні як інформаційної безпеки, так і формуванні культурної ідентичності, що, у свою чергу, сприяє зміцненню державності та підвищенню стійкості суспільства перед зовнішніми викликами.

Мета статті. Метою статті є аналіз та обґрунтування ключових механізмів, за допомогою яких українська мова виконує функцію соціального згуртування в умовах гібридної війни, а також визначення ролі мовної політики як стратегії національної стійкості.

Вклад основного матеріалу. Мова є первинним носієм культурних кодів, історичної пам'яті та ціннісних орієнтирів, що створює непорушну основу для національної ідентичності. Саме через неї з покоління в покоління передаються традиції, моральні норми, народна мудрість, фольклор, а також унікальний світогляд українського народу. Українська мова формує національний характер, віддзеркалює історичний досвід, переживання та прагнення суспільства, тому її збереження і розвиток є ключовими умовами для стійкості нації.

У ситуації гібридної війни, де мета ворога – розмити національну ідентичність та посягти внутрішній розбрат, утвердження української мови виступає не лише як засіб комунікації, а й як потужний акт ментального самозахисту та політичної самодетермінації. Ворог здійснює вплив не лише через фізичну агресію, а й через інформаційні, культурні та мовні маніпуляції, намагаю-

чись підмінити духовні орієнтири, спотворити історичну пам'ять та нав'язати чужі цінності. Свідомий вибір громадян використовувати українську мову у публічних та приватних сферах перетворюється на форму опору, на конкретний спосіб збереження національної цілісності та культурної самобутності. Крім того, активне поширення української мови у медіа, освіті, державних установах і соціальних мережах формує єдиний інформаційний простір, який мінімізує можливості пропаганди та штучного розділення суспільства. Як зазначає О. Чаган, саме мова кристалізує національну ідентичність у складних умовах військового протистояння, перетворюючи індивідуальні мовні вибори на публічну демонстрацію лояльності до держави та на символ солідарності з українською спільнотою [4, с. 150]. У такий спосіб українська мова стає ключовим чинником консолідації суспільства, зміцнення національної свідомості та формування психологічного опору зовнішній агресії.

Масовий перехід громадян на українську мову у публічних та приватних сферах, що спостерігається після 2022 року, є прямим проявом свідомого соціального згуртування навколо національного символу, який чітко відмежовує український простір від ворожого. Це явище відображає глибоку внутрішню трансформацію суспільства, що дедалі більше усвідомлює: мова – це не лише засіб комунікації, а й потужний інструмент захисту національної самобутності та зброя у боротьбі за незалежність і майбутнє країни. В умовах гібридної війни, коли зовнішній ворог намагається маніпулювати свідомістю громадян, підмінити історичні наративи та послаблювати соціальну згуртованість, вибір на користь української мови набуває особливого символічного значення.

Прийняття Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у 2019 році стало ключовим стратегічним кроком у протидії гібридним загрозам [1]. Цей Закон не лише закріпив правовий статус української мови, а й формалізував її роль як державного інтегратора на всій території країни, створюючи єдине правове та комунікативне поле для всіх громадян. У сучасних умовах, коли національна ідентичність піддається систематичному тиску, а інформаційні, культурні та мовні атаки агресора мають на меті посіяти розбрат і розкол, закон став важливим інструментом консолідації громадян навколо спільних цінностей. Його імплементація сприяє уніфікації публічних сфер, забезпечує рівність мовних прав, зміцнює суспільну довіру та створює підґрунтя для відновлення історичної справедливості, що є невід'ємною складовою соціальної стабільності та національної безпеки.

Із погляду соціального згуртування, законодавче закріплення статусу української мови сприяє уніфікації публічних сфер і створює єдине комунікативне середовище у ключових сферах життя суспільства: освіті, науці, медицині, сфері обслуговування, засобах масової інформації та публічному управлінні. Завдяки цьому забезпечується рівність прав громадян, зменшується ризик мовного розколу та створюється ефективна основа для взаєморозуміння між різними регіонами країни, незалежно від історичних, культурних чи регіональних відмінностей. Закон сприяє формуванню спільного інформаційного та ціннісного простору, який об'єднує громадян навколо національної ідентичності та надає кожному відчуття приналежності до єдиної державної спільноти.

Крім того, закон усуває правову невизначеність, яка раніше використовувалася агресором для штучного створення «мовного питання» як приводу для втручання. Чітке регулювання мовної політики підвищує довіру до державних

інституцій, зміцнює відчуття справедливості серед населення та забезпечує стабільність соціальних відносин. Символічна реінтеграція, що відбувається на звільнених територіях, проявляється через відновлення функціонування української мови у публічному просторі, що стає видимим знаком повернення державного суверенітету та сприяє швидкій соціальній, культурній і психологічній адаптації людей після окупації.

Отже, закон виконує комплексну роль: він не лише закріплює статус мови як державного інструменту, а й формує психологічну, правову та культурну основу для зміцнення національної єдності в умовах гібридної війни. Закон створює умови для консолідації громадян навколо спільних цінностей, підвищує стійкість українського суспільства перед зовнішнім тиском та внутрішньою дестабілізацією, а також слугує довгостроковим механізмом соціальної, культурної та державної безпеки.

Соціальне згуртування неможливе без подолання історичних наслідків колоніальної мовної політики, зокрема русифікації, яка протягом десятиліть нав'язувала домінування чужої культури, обмежувала розвиток української мови та перешкоджала формуванню національної самосвідомості. Л. Т. Масенко підкреслює, що синхронізований мовний статус східних і західних регіонів України є життєво необхідним для збереження територіальної цілісності держави, особливо в умовах, коли росія реалізує свої імперські амбіції через анексію частини територій та активну воєнну агресію [3, с. 10]. Відновлення мовної рівності та усунення наслідків колоніальної політики дозволяє суспільству подолати внутрішні розбіжності, створюючи спільний культурний і комунікаційний простір, який об'єднує громадян незалежно від регіону проживання.

Такий підхід забезпечує не лише правове та адміністративне вирівнювання мовного статусу, а й формування єдиного нарративу національної ідентичності, що критично важливо в умовах гібридної війни. Ліквідація мовно-культурного підґрунтя для поширення чужих імперських нарративів дозволяє суспільству ефективніше протидіяти зовнішнім маніпуляціям, підвищує соціальну солідарність і створює основу для колективного опору. Водночас відновлення історичної справедливості через дерусифікацію сприяє посиленню національної самосвідомості, формує відчуття культурної повноцінності та зміцнює довіру до державних інституцій. Мовна політика стає не лише культурним, а й безпековим інструментом, що забезпечує стабільність і консолідацію українського суспільства.

Дерусифікація суспільного простору є не лише культурним завданням, а й безпосереднім чинником національної безпеки. Вона передбачає усунення мовно-культурного підґрунтя, яке раніше слугувало інструментом поширення російських імперських нарративів, маніпуляцій та розділення населення. Усунення цього впливу дозволяє мінімізувати ризики культурної ідентичності та запобігати спробам зовнішнього втручання через дезінформаційні та пропагандистські механізми. Одночасно процес дерусифікації сприяє відновленню історичної справедливості, зміцненню національної пам'яті та формуванню єдиного ціннісного простору, що об'єднує громадян навколо спільних історичних, культурних та державницьких орієнтирів.

Відчуття культурної самодостатності та власної ідентичності, яке виникає внаслідок дерусифікації, не лише підвищує національну самосвідомість, а й зменшує психологічну вразливість суспільства перед зовнішнім тиском. Воно створює міцну основу для стійкості держави у війні, яка ведеться не лише на фронті, а й у

культурно-інформаційному просторі, де мова та символи відіграють роль стратегічних ресурсів. Послідовна дерусифікація публічного простору, освіти, медіа та інших сфер життя дозволяє формувати громадянське середовище, стійке до пропагандистських впливів, сприяє соціальному згуртуванню та консолідації суспільства навколо спільних цінностей і державних інтересів [5, с. 151].

Гібридна війна сьогодні значною мірою ведеться у сфері інформації, де мова виконує роль ментального щита та ключового інструменту психологічного протистояння. В умовах постійного інформаційного тиску, коли противник прагне дестабілізувати суспільство через маніпуляції, дезінформацію та пропаганду, україномовний простір виступає ефективним механізмом захисту національної ідентичності та культурної самобутності. Мова стає не лише каналом комунікації, а й маркером довіри, який забезпечує спільну платформу для обміну інформацією та взаєморозуміння серед громадян.

О. Коломієць підкреслює, що гібридні загрози формують підвищений рівень недовіри всередині суспільства, що ускладнює координацію спільних дій, знижує ефективність колективного реагування на зовнішні виклики та послаблює соціальну єдність [2, с. 65]. У цьому контексті використання української мови у повсякденній комунікації, освіті, медіа та публічній сфері виступає своєрідним «імунітетом» проти пропагандистських впливів, формуючи психологічну стійкість нації. Крім того, спільний мовний простір сприяє консолідації громадян, підсилює патріотичну ідентичність та створює основу для колективного опору, перетворюючи мовні вибори окремих громадян на публічний прояв лояльності та солідарності з державою.

У цьому контексті українська мова виконує кілька надзвичайно важливих функцій, які виходять далеко за межі повсякденного спілкування. По-перше, вона виступає фільтром інформації: зміцнення україномовного інформаційного простору в ЗМІ, освіті, культурі та Інтернеті суттєво знижує ефективність російськомовних пропагандистських наративів, що історично створювалися та поширювалися мовою агресора, а отже, зменшує ризики культурної та психологічної дезінтеграції суспільства.

По-друге, мова функціонує як маркер довіри та соціальної спільності: наявність єдиного мовного середовища полегшує комунікацію, сприяє формуванню суспільної злагоди та відновленню міжособистісної довіри, що є критично важливим для протидії штучно створеним внутрішнім розколам і підривному інформаційним впливам.

По-третє, українська мова стає основою колективного спротиву: усвідомлене використання державної мови перетворюється на символ національної єдності, мобілізації та спільної мети, формує відчуття причетності до національної спільноти, об'єднані спільними цінностями та прагненням захистити державу. Вона функціонує як стратегічний ресурс, що дозволяє українському суспільству зберігати психологічну стійкість, протистояти зовнішньому тиску та ефективно консолідуватися навколо державних і культурних пріоритетів. Отже, мова виступає не лише засобом комунікації, а й важливим елементом національної безпеки, який окреслює цивілізаційний «кордон» стійкості українського суспільства [4, с. 149].

Висновки. Українська мова є не лише засобом спілкування, а й стратегічним ресурсом соціального згуртування, національної ідентичності та безпеки в умовах гібридної війни. Її послідовне утвердження й активне використання

в усіх сферах життя є необхідною умовою протидії зовнішній агресії та внутрішньої консолідації суспільства. Мова виступає захисним механізмом, формуючи єдиний комунікативний простір і запобігаючи соціально-культурним розколам. Ефективна мовна політика, закріплена законодавчо, сприяє уніфікації публічних сфер, розвитку освіти, науки, медіа та зміцненню інформаційної безпеки. Важливим складником цього процесу є дерусифікація, що усуває підґрунтя для ворожого пропаганди, відновлює історичну справедливість і підсилює соціальну інтеграцію. Використання української мови в освіті, культурі та щоденному спілкуванні формує колективну стійкість, солідарність і відчуття належності до національної спільноти. Отже, українська мова є ключовим чинником державної стабільності та символом єдності, що забезпечує здатність суспільства протистояти сучасним викликам і загрозам.

Список використаних джерел і літератури:

1. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 р. № 2704-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 21. Ст. 81. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>.
2. Коломієць О. Соціокультурний вимір проблеми гібридної війни. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2023. Вип. 49. С. 62–69. DOI: 10.30970/PPS.2023.49.7.
3. Масенко Л. Т. Українська мова як фактор національної безпеки. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки*. 2016. № 10 (335). С. 13–18.
4. Чаган О. Мова як чинник формування національної ідентичності в умовах російсько-української війни. *Мова – кордон національної безпеки: збірник тез доповідей III Всеукраїнської науково-практичної конференції*, м. Львів, 21 лютого 2025 року. Львів: ЛДУ БЖД, 2025. С. 149–154.
5. Чупрінова Н. Ю., Севрук І. І., Соколовська Ю. В. Українська мова як чинник національної безпеки. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2023. Т. 34 (73). № 1. С. 147–154. DOI: 10.32782/2663-5984/2023/1.21.

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi» [Law of Ukraine «On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the state language»]. (2019, April 25). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 21, Article 81. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>. (in Ukr.).
2. Kolomiiets, O. (2023). Sotsiokulturnyi vymir problemy hibrydnoi viiny [Sociocultural dimension of the hybrid war problem]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filozofsko-politohichni studii*. Vyp. 49. P. 62–69. DOI: 10.30970/PPS.2023.49.7. (in Ukr.).
3. Masenko, L. T. (2016). Ukrainska mova yak faktor natsionalnoi bezpeky [Ukrainian language as a factor of national security]. *Naukovyi visnyk Shkhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Seriya: Filolohichni nauky*. Vyp. 10 (335). P. 13–18. (in Ukr.).
4. Chahan, O. (2025). Mova yak chynnyk formuvannia natsionalnoi identychnosti v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny [Language as a factor in forming national identity in the context of the Russian–Ukrainian war]. *Mova – kordon natsionalnoi bezpeky: zbirnyk tez dopovidei III vseukrainskoi nauково-praktychnoi konferentsii*. Lviv: LDU BZHD. P. 149–154. (in Ukr.).
5. Chuprinova, N. Yu., Sevruk, I. I., Sokolovska, Yu. V. (2023). Ukrainska mova yak chynnyk natsionalnoi bezpeky [Ukrainian language as a factor of national security].

Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: Istorychni nauky. Vyp. 34 (73). P. 147–154. DOI: 10.32782/2663-5984/2023/1.21. (in Ukr.).

Svitlana Kaleniuk, Iryna Derkunska

THE LANGUAGE AS A FACTOR OF SOCIAL COHESION UNDER THE CONDITIONS OF HYBRID WARFARE

The article examines the role of the Ukrainian language as a fundamental factor in promoting social cohesion, national resilience, and collective identity in the context of the ongoing hybrid war. It emphasizes that the aggressor's strategy extends far beyond military confrontation, targeting the disintegration of Ukrainian society through linguocultural manipulation, information warfare, and the distortion of historical narratives. Such multidimensional aggression seeks to undermine national unity, erode shared values, and weaken the cultural foundations of the Ukrainian state.

The study analyzes the strategic importance of the Ukrainian language as both the foundation of national identity and a critical instrument for countering external manipulations, disinformation, and cultural influence. It is argued that language serves as a powerful tool of psychological defense and symbolic affirmation of independence, reinforcing a sense of belonging and solidarity among citizens. A consistent and comprehensive state language policy – particularly through the implementation of the Law of Ukraine «On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language» – is presented as a vital mechanism for consolidating the population, establishing a unified communicative and cultural space, and strengthening the nation's security and sovereignty.

Furthermore, the article explores how the widespread promotion and normalization of Ukrainian language use in public administration, education, media, and everyday communication contribute to rebuilding trust in state institutions, ensuring social integration, and fostering civic responsibility. The growing linguistic self-identification of citizens reflects a deeper societal transformation, where language becomes an instrument of national self-defense, cultural revival, and moral unity. The study identifies key trends in the evolution of linguistic behavior and examines their impact on civic consciousness, patriotic education, and information security in modern Ukraine. Ultimately, the research underscores that the Ukrainian language functions not only as a means of communication but also as a strategic resource that ensures the preservation of national sovereignty, strengthens collective resilience, and maintains cultural continuity under conditions of ongoing hybrid warfare. The article concludes that the protection and active use of the Ukrainian language are essential prerequisites for sustainable nation-building and the long-term stability of Ukrainian society.

Key words: Ukrainian language, social cohesion, hybrid war, language policy, national identity, information security.

Отримано: 13.01.2026 р.

Прийнято до друку після рецензування: 04.03.2026 р.

Опубліковано: 25.05.2026 р.

УДК 811.161.2:373.612.2:001(477)Огієнко
DOI: 10.32626/2309-7086.2026-23.42-52

Борис Коваленко

ORCID 0000-0002-3764-856X
доктор філологічних наук, професор,
директор навчально-наукового інституту
української філології та журналістики
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка
kovalenko.borys@kpmi.edu.ua

Наталія Коваленко

ORCID 0000-0002-7810-1982
доктор філологічних наук, професор кафедри української мови
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка
kovalenko.nataliya@kpmi.edu.ua

МЕТАФОРА В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті досліджено метафору в мовній картині світу Івана Огієнка. На основі поетичного доробку виокремлено метафоричні структури, які маркером ідіостилю митця.

На підставі проведеного дослідження можна стверджувати, що в доробку поета представлено всі граматичні типи метафори: субстантивні, атрибутивні, дієслівні. Із синтаксичного погляду у поетичному доробку І. Огієнка метафора реалізується словосполученням, а серед розгорнутих метафор виявлено такі типи: прості неускладнені речення, прості речення, ускладнені однорідними членами, багатокomпонентні складносурядні речення з як з однотипним структурами, так і з різнотипними структурами та засобами зв'язку предикативних частин, багатокomпонентні складнопідрядні речення, складні речення з різними видами зв'язку. За виконуваною функцією метафори у це порівняння, загадка, перенесення властивостей. За семантичними типами метафора у досліджуваній поезії це найчастіше уособлення (персоніфікація).

Ключові слова: Іван Огієнко, мовна картина світу, ідіостиль, метафора, структурні і граматичні типи метафор, метафоричні конструкції.

Постановка проблеми. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) – науковець, громадський, політичний і церковний діяч, фундатор і перший ректор Кам'янець-Подільського Українського Державного Університету. Як мовознавець відомий своїми фундаментальними працями з історії української мови, сучасної української літературної мови, її правопису, лексикології, етимології, стилістики та діалектології. Він залишив після себе не лише наукову, а й художню спадщину, зокрема поезії, які майже невідомі пересічному читачеві. Як зазначає дослідник творчості І. Огієнка М. Тимошик, сам автор «розділив свій

© Борис Коваленко, Наталія Коваленко, 2026

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

набуток у галузі красеного письменства на вісім томів: перші три – драматичні твори; наступні два – легенди; шостий–восьмий – релігійна лірика» [15, с. 23].

3-поміж виразних мовностилістичних засобів усієї творчої палітри письменника, що визначають його ідіостиль, особливо вирізняються метафори, різні за граматичним вираженням, структурною будовою, семантикою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Образність мови письменника досягається низкою мовних прийомів, зокрема через добір різноманітних художніх засобів. До них належать тропи та стилістичні фігури, серед яких провідне місце відводиться метафорі.

Роль метафори є найбільш вагомою у поетичному мовленні. На думку дослідників, у поезії «вона посідає чільне місце серед образно-виражальних засобів завдяки здатності стисло і конденсовано і в той же час надзвичайно рельєфно відтворювати світобачення автора» [14, с. 7]. Мовознавці вважають, що дослідження метафори і зокрема її синтаксичних особливостей є доречним саме у поетичних текстах, оскільки «поетичне мовлення показує нереалізовані можливості мовної системи» [14, с. 7] – її потенціальну здатність до метафоричного осмислення дійсності. Саме в цьому аспекті поезія є надзвичайно вагомим джерелом для вивчення тропеїчної системи, особливо метафори як засобу множинного сприйняття дійсності.

Метафора як елемент поетичної системи є одним із засобів висвітлення нереалізованих, потенційних можливостей мови. З погляду мовної норми, метафора, особливо індивідуально-авторська, є аномалією: «...метафора – порушення традиційних зв'язків, але, як не парадоксально це звучить, порушення нормативного характеру: виявлення закладених, але не використуваних у мові можливостей, поширення можливостей реалізації того чи іншого слова» [14, с. 8]. Метафора як один із мовних засобів художньої концептуалізації світу дає змогу через переосмислення реальних речей зануритися у внутрішній світ буття автора, який демонструє свій індивідуальний досвід, суб'єктивну свідомість, гру уяви; підштовхує до пошуків причин «зсувів» об'єктивного, зрозумілого для всіх світосприйняття до суб'єктивного, фантазмагоричного, нестандартного погляду на життя [3, с. 148].

Незважаючи на тривалу історію вивчення метафори, цей троп привертає увагу лінгвістів новими гранями, аспектами входження в сучасну мовознавчу науку. Залежно від поглядів і сфер діяльності вчених сформувалися різні концепції й напрямки дослідження метафори. Проблема функціонування метафори та її ролі в художніх текстах ґрунтовно відображена у працях українських та зарубіжних учених. Науковці по-різному підходять до визначення ролі метафори в художніх текстах і досліджують її різноаспектно. Наприкінці ХХ – поч. ХХІ ст. з'являються праці, в яких дослідники вибудовують єдину теорію метафори, об'єднуючи різноманітні підходи (філософський, психологічний, літературознавчий, лінгвістичний) до такого явища, як метафоричне, переносне вживання слів та їх передача засобами іншої мови. Однак кожна з наукових галузей має в своєму розпорядженні свій окремий апарат дослідження, визначений методами, що зумовлюють розгляд названого мовного явища у певному теоретичному аспекті. Лінгвістичний підхід до вивчення метафори пов'язаний з напрацюваннями у різних галузях знань: семасіології, ономасіології, когнітології, етнолінгвістики тощо [2, с. 62].

Сучасні дослідники Л. Кравець [8; 9; 10], Т. Єщенко [6], В. Дятчук, Л. Пустовіт [5], А. Овсієнко [11], Н. Слобода [14] та ін. окреслюють багато аспектів зазначеної проблеми, зокрема визначення функцій метафори, її ролі в текстах

різних функціональних стилів мовлення, опис семантичних та структурних типів явища, синтаксичну будову метафоричних структур, авторські новотвори як основу метафоричних структур, слова-образи в індивідуальному стилі автора тощо.

Однак метафора у мовній картині Івана Огієнка, на нашу думку, не знайшла всебічного висвітлення у сучасному мовознавстві.

Мета статті. Метою цієї статті є аналіз різних структурно-граматичних та семантичних типів метафор у мовотворчості І. Огієнка. Завдання – виявити корпус таких метафор, описати метафоричні конструкції, визначити їхнє семантичне наповнення, дослідити граматичну структуру метафор у досліджуваних поезіях.

Методи дослідження. У процесі аналізу використано метод суцільного вибирання, описовий метод та метод компонентного аналізу.

Виклад основного змісту. З граматичного погляду вирізняємо три основні моделі метафор: дієслівна, субстантивна та атрибутивна. Компоненти таких моделей виконують різні синтаксичні функції.

Метафора, становлячи єдність, нерозривність загального і конкретного в лексичному значенні слів, охоплених процесом перенесення ознак, є результатом активної пізнавальної діяльності людини. З одного боку, в метафорі узагальнюються певні ознаки, що переносяться з одного предмета на інший. З другого боку, метафора – приховане, внутрішнє порівняння, яке відзначається конкретно-чуттєвим змістом. Вона репрезентує ознаку через конкретний предмет, через його цілісний образ, через його багатоплановий семантичний зміст [5, с. 74].

Субстантивна метафора змінює свою семантику, іменник втрачає номінативну функцію, набуваючи якісної оцінки іншого слова. Здатність розширити семантичний простір контексту реалізується в іменниковій метафорі, оскільки іменник, змінюючи своє значення, змінює і функцію називання, набуваючи функції характеристики. Іменникова метафора у поетичному тексті може бути передана іменниками, що об'єднані різними типами поєднання слів у словосполученні, у тому числі і неузгодженими формами.

У поезії творчості Івана Огієнка субстантивні метафоричні конструкції виражені такими моделями:

1. Метафоризований іменник поєднується з керованим, вираженням формою родового відмінка (генітивна метафора), як-от: «*Ї жили ці люди, мов в безодні, / Ї спали в них потреби духа*» (Прометей, с. 6), «*Ї Пророки тужно душу рвали, / Крик серця нісся до Єгови...*» (Легенди світу, с. 12), «*Бреніло Леготом Спасіння, / Ї чулись подихи весни*» (Прометей, с. 9), «*Їтали в небі гори й скелі, / На землю падав дощ каміння, / Ї з своєї Геліос оселі / Спинив в страху ясні проміння*» (Прометей, с. 11), «*Ото ми славно дослужились: / Женемось туркові у зуби, – / Гляди, з дороги б ми не збились / Ї не попали в пащу згуби!...*» (Розп'ятий Мазепа, с. 37), «*Ї Парки не мають сторожі, / Ї всім випітають долю, / Від ранку до ночі ворожі, / Лиш кидають пригорці болю*» (Прометей, с. 19).
2. Поєднання іменника у називному відмінку з метафоричним іменником, який виконує функцію присудка, наприклад: «*Ми ж склали писану умову, / Як під Москву були пішли, / А цар невірний свому слову, / Забув: **козаки – то орли!***» (Розп'ятий Мазепа, с. 48), «*В Тобі для всіх святі Палати / На віху змучених сердець: / **Земля моя – то рідна мати, / А Рідний Край – то мій отець!***» (Туми, с. 10), «*У неї тіло – **цвіт вишневий, / Коса до пояса із злата, / Обличчя – червінь яблуневи, / В очах палких – п'янка охота***» (Марія Єгиптянка, с. 15).

3. Інші іменникові метафоричні конструкції: «*І витяг він тремтливу руку, / І рвав солодкую малину, / І заспокоїв серця муку, / І був щасливий в ту хвилину...*» (Легенди світу, с. 20), «*І пісня на устах в Нефтолі, / І світиться щастям Тамара, – / І сонця ясного ніколи / Не крила грозова їм хмара*» (Легенди світу, с. 15), «*І всі замовкли в тихій млості, / І слово слухали пророче, / І тільки серце в лютий злості / В Зевеса вискочити хоче*» (Прометей, с. 23).

Загалом у творчості Івана Огієнка іменникові метафоричні конструкції не дуже поширені, що свідчить про динамічну спрямованість його поетичних текстів, а не предметну.

Атрибутивні метафори, зафіксовані в досліджуваних поезіях, також надзвичайно важливі для мовотворчості Івана Огієнка. Це своєрідна палітра, що допомагає авторові якнайдетальніше вимальовувати перед читачем художні образи. Такі метафори виділяють прикметну рису об'єктів, виражають означену чи якісну ознаку шляхом надання експресії та сприявши оцінці цієї ознаки. До числа атрибутивних метафор можна віднести образні засоби, виражені прикметниками або дієприкметниками. Фактично вони виступають метафоричними епітетами. Такі перехідні тропи дають особливо чуттєвий образ, поєднавши у собі експресію метафори та епітета.

Розглядаючи метафоризацію ознак, зазначимо, що в метафоричному словосполученні прикметник виконує функцію метафоризуючого компонента. Аналіз конструкцій, зафіксованих у збірках поета, переконує, що метафоризація прикметників не є самоціллю, але за їхньою допомогою авторові вдається змінювати семантику логічно пов'язаних із ними іменників, наприклад: «*В нас згоди немає, / Свавілля безкрає, / Всі пнуться до ворога пана, / І Мати безсила / Ламає вже крила, І гине в самоті, кохана...*» (Туми, с. 8). Створення образу несправедливості – *свавілля*, через посередництво прикметника *безкрає* передає семантичний відтінок ознаки: *неконтрольоване*. Саме через переосмислення прикметника якісна ознака слова, носія цієї ознаки (у цьому випадку *свавілля*), набуває багатоаспектності, поглиблює асоціативні зв'язки. Подібну функцію виконують метафоризовані прикметники (*найтяжчий сум, святій огню, змучені серця, смертні сані, печаль невимовна, незмінний страх, мертва душа, серце мертво, сонечко ясне* та ін.) у конструкціях *найтяжчий сум* (слово «найтяжчий» виступає як художнє означення, що надає абстрактному поняттю «сум» конкретної емоційної забарвленості та виразності), *смертні сані* (ознака смерті; у давнину мерців везли до могили на санях), *сонечко ясне* (у цьому контексті – незалежність України). Для ілюстрації звернемося до тексту поезії: «*Найтяжчий сум – то сум за волю, / Коли криваво серце плаче, / Коли душа вмирає з болю, І слово губиться гаряче...*» (Легенди світу, с. 12), «*І будьмо вірні їй їй віддані, / Її любім Її, як матір милу, / Аж поки ляжем в смертні сані, / Аж поки підем у могилу!*» (Туми, с. 10), «*Були душа та серце мертві / у перших давніх дикунів, / І не давали людям в жертві / Ні мрій ясных, ні гордых снів*» (Прометей, с. 5), «*Усе життя я про одне, / Все думав-мріяв про Свободу: / Дать Мамі Сонечко ясне, / Здобути Волю для народу...*» (Розп'ятий Мазепа, с. 14).

Особливість поетичного мовлення полягає в тому, щоб донести до читача думки, почуття, послуговуючись наочними, конкретно-образними словесними засобами. Метафори, які вживаються в поезії, формуються на основі семантичних зв'язків між поняттями різного ступеня абстрактності, зокрема між поняттями, що пов'язані з людськими емоціями, переживаннями, психічним станом лю-

дини і тими словами, які називають конкретні фізичні дії, процеси. Найчастіше використовуються метафори, семантичне ядро яких становить динамічна дієслівна ознака. На думку дослідників, «дієслівні метафори виникають внаслідок порушення семантичного зв'язку між предметом і його дією, бо дія, яка логічно притаманна предметові одного семантичного поля, приписується предметові іншого семантичного поля [13, с. 203]. Саме дієслівних метафор найбільше у мовотворчості Івана Огієнка, наприклад: «*Й Пророки тужно душу рвали, / Крик серця нісся до Єгови...*» (Легенди світу, с. 12), «*І срібною сяє Сірко сивиною, / А серце шепоче Молитву...*» (Туми, с. 11), «*Цар перший зрадив Україні, / Права свідомо потоптав, / – Немає Воли в нас і тіні, / Вкрайну душить, як удав!...*» (Розп'ятий Мазепа, с. 48), «*І пурпуром цвіла пустеля, / Й співала радість у печері, – / І заздро мовчазлива скеля / Дивилась до старого в двері...*» (Легенди світу, с. 23), «*Може не хочеш ти далі / Бути при основі престолова? / Щось тобі пахнуть печалі / Ті, що нема їх довкола!...*» (Прометей, с. 23), «*Тирани в нас на кроці кожним, / й свого підступно душать брата, / Й життя сміється тільки можним, / А Правда на хресті розп'ята...*» (Прометей, с. 60).

За структурою метафори, які ми зафіксували у збірках Івана Огієнка, можемо розподілити на прості (однокомпонентні) та складні (розгорнуті, багатоконпонентні).

До простих метафор (семантичне ядро їх складається з двох компонентів), для прикладу, належать *потреби духа, крик серця, подихи весни, подих вітрів, дощ каміння, пригорці болю, море крові* (іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку); *душа жива, доля щербата, радість доспіла, щастя щербата* (іменник + прикметник (дісприкетник)); *солонке проміння* (прикметник (дісприкетник) + іменник) – метафоричні епітети; *полинула тиша, шептались води, співала радість* (дієслово + іменник), *серце шепоче, думи скрегоцуть* (іменник + дієслово), наприклад: «*Бо друзі в світі, як погода, / Від подиху вітрів мінлива: / Їх перша знищує негода, / І родить щедро мить щаслива...*» (Прометей, с. 60), «*Тепер зламав нам всі умови, / Він нас тракує за підданця, – / Йому ніщо хоч море крові, / Бо п'ян, як ніч, вже рано вранці...*» (Розп'ятий Мазепа, с. 48), «*Не бачить він душі живої, / Любовного не чує серця, / Вони ж як лік води святої, / Як легіт з тихого озерця...*» (Прометей, с. 60), «*Веселі, як ранок, усі полонені, / Вже чується батьківська хата: / Спочинуть в обіймах дружини чи нені, / Й забудеться доля щербата!*» (Туми, с. 6), «*А думи на серці скрегоцуть у зливі, Пригадують Бога Святого...*» (Туми, с. 11).

За способом синтаксичного вираження розгорнутих метафор в поезіях Івана Огієнка виявлено такі типи:

- 1) розгорнуті метафори – прості неускладнені речення: «*А привид минулого тінню женеться...*» (Легенди світу, с. 26), «*... мережку плете птах із мрій ...*» (Легенди світу, с. 10);
- 2) розгорнуті метафори – прості речення, ускладнені однорідними членами: «*Й гора розступилась, й схвала Марію, / І всю беззахисну Родину...*» (Легенди світу, с. 54), «*А сонце сміялося з Неба додолу, Й шукало постелі, щоб спати*» (Туми, с. 7), «*А з ними танцює руїна до пари, / І мстивою пестить рукою*» (Туми, с. 3);
- 3) розгорнуті метафори – багатоконпонентні складносурядні речення з як з однотипними структурами, так і з різнотипними структурами та засобами зв'язку предикативних частин: «*І пишині валилися мури, / І саклі пускалися*

- з димом» (Туми, с. 4), «По-ангольськи пташка співала, / **І в серці зростали лелії, / Її раділа душа** досконала / У промінях райської мрії» (Легенди світу, с. 10), «**Ї лилася тужно пісня в горі / За втрачені ясні свободи, / І в сльозах слухали їх зорі, / Її шептались** млосно тихі **вводи**» (Легенди світу, с. 12); «**А з неба моргали їм зорі / І йшли купатись в тихі води, / Її не втратив** **чесн**и **лю**д у горі, / **Її росла надія до свободи!**...» (Легенди світу, с. 14);
- 4) розгорнуті метафори – багатокomпонентні безсполучникові складні речення: «**Ї Пророки тужно** **душу рвали, / Крик серця пісся до Єгови!**...» (Легенди світу, с. 12);
  - 5) розгорнуті метафори – багатокomпонентні складнопідрядні речення: «**Труйне в обраці всадять жало, Щоб проковтнула ніч осіння!**...» (Прометей, с. 60), «**Найтяжчий сум – то сум за волю, / Коли криваво серце плаче, / Коли душа вмирає з болю!**...» (Легенди світу, с. 12), «**Ї як сонце йде спати за море, / В тривозі шепочуться птахи!**...» (Легенди світу, с. 24);
  - 6) розгорнуті метафори – складні речення з різними видами зв'язку: «**І стеляться** **Кримом голодні пожари, / Невірна кров летється рікою, / А з ними танцює руйна до пари, / І мстивою пестить рукою!**» (Туми, с. 3), «**І полум'ям стелиться сповідь** **Сіркова, / Бо плаче душа наболіла, / Її козаки зсумніли від щирого слова, / І рине сльоза їм несміла!**» (Туми, с. 12), «**І сипле Сонечко проміння, / І мріють солодко простори, / Палахкотять огнем каміння, / Що в дремі сплять, мов осоки!**» (Марія Єгиптянка, с. 10).

За способом реалізації принципу порівняння лінгвісти виділяють такі типи метафор:

- 1) метафори, де описуваний об'єкт заміщений іншим об'єктом – метафори-загадки;
- 2) метафори-порівняння, у яких описуваний об'єкт прямо зіставляється з іншим об'єктом;
- 3) метафори, що приписують даному об'єкту властивості іншого [14, с. 101].

Метафори-загадки дуже чітко відображають метафоричну особливість, зокрема семантичну двоплановість образно вжитого слова. Така лексема, поєднуючи в собі і пряме, і метафоричне значення, викликає асоціативні ряди, пов'язані з ними обома. У такому випадку, за словами Н. Слободи, «суб'єкт і об'єкт зіставлення умовно ототожнюються, будучи названі одним словом, тобто метафори-загадки є одночленними» [14, с. 102]: «**В Єгипті рано всі дівчата / Стають дозрілими жінками, / І треба ока мамі й тата, / Щоб не прощатись їм з вінками!**» (Марія Єгиптянка, с. 7) – втрачати цнотливість, «**У кліщі сорому хвороба / Марію болізно схопила, – / І стала в'янути вподоба, / І стали гнутися її крила!**...» (Марія Єгиптянка, с. 7) – здоров'я. Такі метафори завжди виражені іменником та виконують роль підмета або реалізуються у складі складної метафоричної конструкції (переважно в позиції додатка): «**Немов трава пахка на луці, / Минає молодість мрійлива, / Її Марія бачить у розпучі, – / На неї йде осіння злива!**...» (Марія Єгиптянка, с. 20) – старість. У цій строфі сполучення *минає молодість* ужито в прямому значенні служить полегшенню «відгадки».

У поезія І. Огієнка є формально двочленні та тричленні метафори-загадки, які парафрастично описують прихований суб'єкт зіставлення: «**Цвіла троянда край дороги, / І люд прохожий звеселяла, / Та враг зірвав її, – й під ноги / Скотилась квітка досконала!**...» (Марія Єгиптянка, с. 20) – краса, «**І піс-**

ня на устах в Нефтоли, / І світиться щастям Тамара, – / І сонця ясного ніколи / Не крила грозова їм хмара» (Легенди світу, с. 15) – життя без сварок. У таких структурах компонент із прямим значенням також допомагає здогадатися про що йдеться.

У мовотворчості І. Огієнка спорадично фіксуємо так звані метафори-порівняння, які з точки зору синтаксису є найбільш специфічними. У них метафорично вжите слово не заміщує повністю слово із прямим значенням (як це відбувається у метафорах-загадках), а витісняє у синтаксично залежне положення: «І звільнені бранці танцюють щосили, / А туми німі, звірі хижі» (Туми, с. 6), «Ї нехай поллються сльози-жгалі, / Як затяжена осіння злива, / І в них я виплачу печалі, / І розцвіте душа щаслива!...» (Марія Єгиптянка, с. 27), «А з ними і син його, – он він, тополя! – Любов від яркої татарки» (Туми, с. 8), «У неї тіло – цвіт вишневий, / Коса до пояса із золота, / Обличчя – червіль яблуневий, / В очах палких – п'янка охота» (Марія Єгиптянка, с. 15), «Разок червоного наміста / Ї солодкі страсні губки ...» (Марія Єгиптянка, с. 15).

У поетичних втворах І. Огієнка активно функціонують метафори, що приписують одному об'єкту якості іншого. Найчастіше спостерігаємо дієслівні метафоричні перенесення, як-от: «Усе її меркне в темнім димі, / Душа завмерла в лютім горі...» (Марія Єгиптянка, с. 27), «І в них я виплачу печалі, / І розцвіте душа щаслива!...» (Марія Єгиптянка, с. 26), «Ї купався Легіт на озерці, / Як пурпур промінів заходу» (Прометей, с. 10), «І тихо стало в чистім полі, / В Пророків серце рветься з муки...» (Легенди світу, с. 13), «Ї Пророки шепчуться в народі, / Говорять очі замість слова...» (Легенди світу, с. 13), «Я бачив сон: горить Батурун, / А з ним гетьманові Палати, – Огонь лизав столітні мури / Ї до Бога з димом мчав благи...» (Розп'ятий Мазепа, с. 30), «І пурпуром цвіла пустеля, / Ї співала радість у печері, – / І задро мовчазлива скеля / Дивилась до старого в двері...» (Легенди світу, с. 23), «Круг неї щастя б'є фонтаном, / І повно сонця, й ласки повно» (Марія Єгиптянка, с. 12).

Значна кількість метафоричних структур характеризується персоніфікованістю явищ природи. Для цього письменник основною метафоричною образують дієслова на означення дій, властивих людині: «Було раз, сонце йшло вже спати, / І пурпур крив усю пустелю» (Легенди світу, с. 23), «Ї як тільки соняшні проміння / Ще сонну землю цілували, / Пустельник з птахом Піснопіння / До Неба разом висилали» (Легенди світу, с. 22), «Вмивалося сонце, і радість небесну / На землю трусало, мов з міху...» (Легенди світу, с. 72), «А сонце сміялося ясно, / Мати цвіла як весна» (Легенди світу, с. 22), «Ї по праці міцно спали люди, / І тихо спало Сонце в морі» (Прометей, с. 44), «Вітри аж рвуться на припони, – В людей всадити гострі роги» (Прометей, с. 46).

Висновки. Метафора – вид тропа побудований на основі вживання слова або виразу у переносному значенні. Проблема функціонування метафори та її ролі в художніх текстах ґрунтовно відображена у працях українських та зарубіжних учених, які по-різному підходять до визначення ролі метафори і досліджують її різноаспектно.

Залежно від поглядів і сфер діяльності науковців сформувалися різні концепції й напрямки дослідження метафори: семасіологічний, ономасіологічний, лінгвістичний, логічний, функціонально-типологічний, психологічний, експресіологічний.

У поезіях Івана Огієнка виявлено чимало метафор. На підставі проведеного дослідження можна стверджувати, що в доробку митця представлено всі

граматичні типи метафори: субстантивні, атрибутивні, дієслівні. Іменникова метафора вживається для позначення нового найменування або представлення вже відомого з більш вираженою оцінкою та експресією; прикметникова – привертає увагу до певних ознак предметів, що описуються; дієслівна – вказує на процесуальність та дію. У поезії автора переважають дієслівні та іменникові метафори, що сприяє динаміці, внутрішній організованості, рухливості характеру твору. Такі метафоричні конструкції допомагають спроектувати образи, що базуються на власному баченні поета, на чуттєвий досвід читачів.

Із синтаксичного погляду у поетичному доробку І. Огієнка метафора реалізується як словосполученням, так і розгорнутими метафоричними конструкціями, серед яких виявлено такі типи: прості неускладнені речення, прості речення, ускладнені однорідними членами, багатоконпонентні складносурядні речення з як з однотипним структурами, так і з різнотипними структурами та засобами зв'язку предикативних частин, багатоконпонентні безсполучникові складні речення, багатоконпонентні складнопідрядні речення, складні речення з різними видами зв'язку.

За виконуваною функцією метафори у І. Огієнка це порівняння, загадка, перенесення властивостей.

За семантичними типами метафора у досліджуваній поезії це найчастіше уособлення (персоніфікація).

У поезії Івана Огієнка метафора як один із засобів творення художніх образів посідає провідне місце. Вона дає багатющий матеріал для вивчення особливостей мовотворчості митця, дозволяє зрозуміти стиль його світобачення та світорозуміння.

Список використаних джерел і літератури:

Література:

1. Варич Н. Структура метафори в поезіях Б.-І. Антонича: дис. ... канд. філол. наук. Харків: ХДПУ, 1998. 195 с.
2. Герасименко О. Особливі функціонування метафори в художньому тексті (на прикладі роману С. Моєма «Театр»). *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. Хмельницький, 2025. Т. 34. С. 61–65.
3. Городецька В. Домінантні метафори ідіостилю Юрія Клєна. *Лінгвістика і поетика тексту. Філологіка*: зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2020. Вип. 21. С. 147–158.
4. Гурко О. В. Функціональні особливості метафори в художньому мовленні Олександра Олеся. *Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. 2011. Том 24 (63). № 2. Ч. 2. С. 395–400.
5. Дятчук В. В., Пустовіт Л. О. Семантична структура і функціонування лексики української літературної мови. Київ: Наук, думка, 1983. 156 с.
6. Єщенко Т. Текстово-антропоцентричний вимір метафори українських поетів 1990-х: монографія. Київ: Академвидав, 2018. 352 с.
7. Кіс Т. Є. Еволюція художньої метафори: лінгвокультурний аспект: дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2001. 224 с.
8. Кравець Л. В. Метафора в українській політичній мові початку ХХ ст. *Література та культура Полісся. Серія «Філологічні науки»*. 2016. Вип. 84. № 7. С. 93–100.
9. Кравець Л. В. Метафора природи в поетичних текстах М. Рильського і Л. Костенко. *Культура слова*. 2020. № 92. С. 52–62.

10. Кравець Л. В. Текстотвірний потенціал метафори. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови: зб. наук. праць*. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. Вип. 4. С. 409–414.
11. Овсієнко А. С. Функціонально-стилістичний потенціал метафори в газетній періодиці початку ХХІ століття: дис. ... д-ра філософії. Дрогобич, 2023. 261 с.
12. Олексенко В. П. Метафоричні конструкти Василя Стуса. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. Одеса, 2017. № 31. Т. 1. С. 70–75.
13. Панчук Г. Метафора та її граматичне вираження у збірці О. Пахльовської «Долина храмів». *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. Дрогобич, 2015. С. 200–205.
14. Слобода Н. В. Метафоричний потенціал синтаксису в поезії шістдесятників: дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01 – українська мова. Дніпропетровськ, 2010. 211 с.
15. Тимошок М. С. Митрополит Іларіон (Іван Огієнко). Життєписи великих українців. Київ: Либідь, 1999. 672 с.
16. Тиха Л. Поетична метафора Василя Голобородька. *Волинь філологічна: текст і контекст*. Луцьк, 2014. Вип. 17. С. 289–296.

Джерела:

17. **Легенди світу** – Митрополит Іларіон Легенди світу. Париж, 1946. 96 с.
18. **Марія Єгиптянка** – Митрополит Іларіон Марія Єгиптянка. Париж, 1947. 82 с.
19. **Прометей** – Митрополит Іларіон Прометей. Поема. Вінніпег, 1948. 68 с.
20. **Розп'ятий Мазепа** – Митрополит Іларіон Розп'ятий Мазепа. Історична драма. Вінніпег, 1961. 88 с.
21. **Туми** – Митрополит Іларіон Туми. Поема. Париж, 1947. 16 с.

References:

1. Varych, N. (1998). *Struktura metafory v poeziiakh B.-I. Antonycha* [Metaphor structure in the poetry of B.-I. Antonych] (Candidate dissertation in Philology). Kharkiv: KhDPU. 195 s. (in Ukr.).
2. Herasyumenko, O. (2025). *Osoblyvosti funktsionuvannya metafory v khudozhnomu teksti (na prykladi romanu S. Moema «Teatr»)* [Peculiarities of metaphor functioning in a literary text (based on the novel «Theatre» by W. S. Maugham)]. *Aktualni problemy filolohii ta perekladoznavstva*. Khmelnytskyi. T. 34. S. 61–65. (in Ukr.).
3. Horodetska, V. (2020). *Dominantni metafory idiostyliu Yurii Klena* [Dominant metaphors of Yurii Klen's idiostyle]. *Linhvistyka i poetyka tekstu. Filolohika: zb. nauk. prats*, Kryvyi Rih. Vyp. 21. S. 147–158. (in Ukr.).
4. Hurko, O. V. (2011). *Funktionalni osoblyvosti metafory v khudozhnomu movlenni Oleksandra Olesia* [Functional features of metaphor in the artistic speech of Oleksandr Oles]. *Ucheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu im. V. I. Vernadskoho. Seria «Filolohiia. Sotsialni komunikatsii»*. T. 24 (63). № 2. Ch. 2. S. 395–400. (in Ukr.).
5. Diatchuk, V. V., Pustovit, L. O. (1983). *Semantychna struktura i funktsionuvannya leksyky ukrainskoi literaturnoi movy* [Semantic structure and functioning of the vocabulary of the Ukrainian literary language]. Kyiv: Naukova Dumka. 156 s. (in Ukr.).
6. Yeshchenko, T. (2018). *Tekstovo-antropotsentrychnyi vymir metafory ukrainskykh poetiv 1990-kh: monohrafiia* [Textual-anthropocentric dimension of the metaphor of Ukrainian poets of the 1990s: a monograph]. Kyiv: Akademvydav. 352 p. (in Ukr.).
7. Kis, T. Ye. (2001). *Evolutsiia khudozhnoi metafory: linhvokulturnyi aspekt* [Evolution of artistic metaphor: linguo-cultural aspect]: dys. ... kand. filol. nauk. Kyiv. 224 s. (in Ukr.).

8. Kravets, L. V. (2016). Metafora v ukrainskii politychnii movi pochatku XX st. [Metaphor in the Ukrainian political language of the early 20th century]. *Literatura ta kultura Polissia, Seriiia «Filolohichni nauky»*. Vyp. 84. № 7. S. 93–100. (in Ukr.).
9. Kravets, L. V. (2020). Metafora pryrody v poetychnykh tekstakh M. Rylskoho i L. Kostenko [Metaphor of nature in the poetic texts of M. Rylskyi and L. Kostenko]. *Kultura slova*. № 92. S. 52–62. (in Ukr.).
10. Kravets, L. V. (2008). Tekstotvirnyi potentsial metafory [Text-forming potential of metaphor]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 10: Problemy hramatyky i leksykolohii ukrainskoi movy*: zb. nauk. prats, Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova. Vyp. 4. S. 409–414. (in Ukr.).
11. Ovsiienko, A. S. (2023). Funktsionalno-stylistychnyi potentsial metafory v hazetnii periodytsi pochatku XXI stolittia [Functional and stylistic potential of metaphor in newspaper periodicals of the early 21st century]: dys. ... d-ra filosofii. Drohobych. 261 s. (in Ukr.).
12. Oleksenko, V. P. (2017). Metaforychni konstrukty Vasylia Stusa [Metaphorical constructs of Vasyl Stus]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriiia: Filolohiia*, Odesa. № 31. T. 1. S. 70–75. (in Ukr.).
13. Panchuk, H. (2015). Metafora ta yii hramatyчне vyrazhennia u zbirtsi O. Pakhlovskoi «Dolyna khramiv» [Metaphor and its grammatical expression in O. Pakhlovska's collection «The Valley of Temples»]. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri*. Drohobych. S. 200–205. (in Ukr.).
14. Sloboda, N. V. (2010). Metaforychnyi potentsial syntaksysu v poezii shistdesiatnykiv [Metaphorical potential of syntax in the poetry of the 1960s generation] (Candidate dissertation in Philology). Dnipropetrovsk. 211 s. (in Ukr.).
15. Tymoshyk, M. S. (1999). Mytropolyt Ilarion (Ivan Ohiienko) [Metropolitan Ilarion (Ivan Ohiienko)]. *Zhyttiepysy velykykh ukrainsiv*. Kyiv: Lybid. 672 s. (in Ukr.).
16. Tykha, L. (2014). Poetychna metafora Vasylia Holoborodka [Poetic metaphor of Vasyl Holoborodka]. *Vohyn filolohichna: tekst i kontekst*. Lutsk. Vyp. 17. S. 289–296. (in Ukr.).
17. **Lehendy svitu** – Mytropolyt Ilarion. *Lehendy svitu* [Legends of the world]. Paryzh, 1946. 96 s. (in Ukr.).
18. **Mariia Yehyptianka** – Mytropolyt Ilarion Mariia Yehyptianka [Mary of Egypt]. Paryzh, 1947. 82 s. (in Ukr.).
19. **Prometei** – Mytropolyt Ilarion Prometei. Poema. [Prometheus: A Poem]. Vinnipeh, 1948. 68 s. (in Ukr.).
20. **Rozpiatyi Mazepa** – Mytropolyt Ilarion Rozpiatyi Mazepa. Istorychna drama [Crucified Mazepa: A historical drama]. Vinnipeh, 1961. 88 s. (in Ukr.).
21. **Tumy** – Mytropolyt Ilarion Tumy. Poema [Mists: A Poem]. Paryzh, 1947. 16 s. (in Ukr.).

Borys Kovalenko, Nataliia Kovalenko

METAPHOR IN IVAN OHIIENKO'S LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD

The study of metaphor as a phenomenon of language and thought attracts the interest of specialists across many sciences and their specialized branches. In recent years, scholarly attention has focused on the cognitive function of metaphor as one of the fundamental forms of human thinking, as well as its significance in revealing the essential features of reality.

Scientific literature regarding metaphor is nearly inexhaustible, and at the current stage of research, its volume continues to grow rapidly. At the beginning of the XXI century, a separate scientific field emerged – metaphorology.

The article examines metaphor in Ivan Ohienko's linguistic picture of the world. Based on his poetic heritage, the study identifies metaphorical structures that serve as markers of the artist's individual style.

Based on the conducted research, it can be argued that all grammatical types of metaphor are represented in the poet's work: substantive, attributive, and verbal. From a syntactic perspective, in I. Ohienko's poetic works, metaphors are realized through phrases and extended constructions, among which the following types were identified: simple uncomplicated sentences; simple sentences complicated by homogeneous members; multicomponent compound sentences with both uniform and diverse structures and means of connecting predicative parts; multicomponent complex sentences; and mixed-type complex sentences with various types of connection.

According to the function performed, metaphors in the analyzed works serve as comparisons, riddles, or the transfer of properties.

Regarding semantic types, the metaphors in the studied poetry most frequently take the form of personification.

Based on the conducted research, we assert that metaphor occupies a leading position in Ivan Ohienko's poetry as one of the primary means of creating artistic imagery. It provides rich material for studying the peculiarities of the poet's linguistic creativity and allows us to understand his worldview and perception of the world, as well as his attitude toward life and creative work.

Key words: Ivan Ohienko, linguistic picture of the world, individual style, metaphor, structural and grammatical types of metaphors, metaphorical constructions.

Отримано: 17.01.2026 р.

Прийнято до друку після рецензування: 04.03.2026 р.

Опубліковано: 25.05.2026 р.

УДК 81'42:811.161.2

DOI: 10.32626/2309-7086.2026-23.53-61

Наталія Кондратенко

ORCID 0000-0002-9589-7716

доктор філологічних наук, професор,

завідувач кафедри прикладної лінгвістики

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

kondr_nat@ukr.net

«МОВЧАННЯ» ЯК КОНФЛІКТНА СТРАТЕГІЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ МОВЦЯ ТА АДРЕСАТА В ДИСКУРСІ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ

У статті представлено аналіз комунікативної поведінки користувачів соціальних мереж конфліктному спілкуванні. В аспекті лінгвопрагматичного підходу розглянуто вибір комунікативної стратегії мовцем та адресатом, а також реалізацію цієї стратегії в письмовому мовленні. Комунікативний конфлікт визначено як тип взаємодії, протилежний до кооперації, з притаманною його учасникам агресивною вербальною поведінкою. Мета наукової розвідки – схарактеризувати комунікативну стратегію мовчання в конфліктній взаємодії в дискурсі соціальних мереж та виокремити основні комунікативні тактики і мовні засоби її реалізації. Об'єктом дослідження є конфліктна взаємодія в дискурсі соціальних мереж, а предметом – лінгвопрагматичні та мовні засоби її реалізації. Основним методом дослідження обрано лінгвопрагматичний аналіз, дискурс-аналіз і функційний аналіз. Матеріалом для аналізу послугували коментарі до дописів в українськомовному сегменті соціальної мережі Facebook за 2025 рік. Загалом проаналізовано понад 1000 коментарів. Визначено, що комунікативна стратегія мовчання має особливості реалізації залежно від того, представлена вона в поведінці мовця чи адресата. Мовець як виразник ініціативної комунікативної ролі реалізує комунікативні тактики, скеровані на переривання комунікації, – «затикання рота» та ігнорування співрозмовника. Адресат, виступаючи у позиції відповідної реакції, реалізує комунікативні тактики відмови від спілкування та коригування поведінки співрозмовника. На підставі цього виокремлено тактики в межах стратегії мовчання та схарактеризовано вербальні і невербальні засоби їх репрезентації в дискурсі соціальних мереж. Доведено, що обидві моделі поведінки – мовця та адресата – характерні для комунікативного конфлікту та представлені в соціальних мережах у мовленнєвому жанрі коментарів.

Ключові слова: соціальна мережа, комунікативна стратегія, комунікативна тактика, комунікативний конфлікт, комунікативна поведінка, дискурс.

Постановка проблеми. Феномен мовчання як комунікативної стратегії набуває особливого значення під час конфліктної комунікативної взаємодії, що не передбачає спільної мети спілкування. Комунікативні інтенції учасників конфлікту не лише не корелюють між собою, а й здебільшого є протилежними, що призводить до порушення правил спілкування, зокрема принципів кооперації, а також до асиметрії комунікативних статусів. На мовному рівні конфлікт пере-

---

© Наталія Кондратенко, 2026

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

важно реалізований на лексико-граматичному рівні: використання стилістично зниженої лексики, інвектив, граматичних «ти»-форм, відповідної інтонації. На лінгвопрагматичному рівні конфлікт передбачає залучення конфронтаційних комунікативних стратегій дискредитації, приниження, ігнорування тощо. Серед тактик конфліктних стратегій поширеними є вербальна агресія, висміювання, образи тощо. Загалом це характерно для інтерактивної комунікативної взаємодії, утім, конфліктне спілкування, що здійснюється опосередковано в соціальних мережах має певні особливості. Крім виокремлених вище комунікативних стратегій і тактик, у дискурсі соціальних мереж наявні різні механізми реагування на агресивну поведінку комунікантів, серед яких чільне місце належить такій комунікативній позиції, яку визначаємо як стратегію мовчання.

Мета статті – схарактеризувати комунікативну стратегію мовчання в конфліктній взаємодії в дискурсі соціальних мереж та виокремити основні комунікативні тактики і мовні засоби її реалізації.

Об'єктом дослідження є конфліктна взаємодія в дискурсі соціальних мереж, а предметом – лінгвопрагматичні та мовні засоби її реалізації.

Матеріалом для аналізу послугували коментарі до дописів в українсько-мовному сегменті соціальної мережі Facebook за 2025 рік. Загалом проаналізовано понад 1000 коментарів.

Методи дослідження зумовлені поставленою метою та спираються на лінгвопрагматичний підхід до аналізу мовних явищ. Для характеристики особливостей спілкування в соціальних мережах застосовано дискурс-аналіз та прагматичний аналіз, а для безпосереднього аналізу мовчання як комунікативної стратегії залучено інтенційний аналіз та елементи компонентного і мовностилістичного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комунікативна взаємодія як основний об'єкт дослідження лінгвістичної прагматики окреслена у працях Г. П. Грайса, який сформулював основний принцип спілкування та визначив кооперація як домінуючий, хоч і значною мірою ідеалізований тип взаємодії між мовцем та адресатом, виокремивши чотири базових принципи: максими якості, кількості, релевантності та способу [10]. Порушення цих принципів призводить до виникнення конфлікту, що переважно інтерпретують як цілком природну комунікативну поведінку (Л. Білоконенко, Н. Войцехівська, М. Малишева, С. Нерян, Л. Славова, Л. Швелідзе та ін.), характеризуючи конструктивний і деструктивний конфлікти. Комунікативна взаємодія передбачає актуалізацію стратегічного аспекту, тобто усвідомленої комунікативної поведінки її учасників, що вказує на наявність певних схем, векторів чи напрямів у виборі комунікативної поведінки, що отримали назву комунікативних стратегій. Це питання ґрунтовно висвітлено в наукових розвідках Т. ван Дейка і Т. Кінча [9], А. Белової [1] та ін. А. Корольова подає дефініцію комунікативної стратегії як «певну схему дій у рамках комунікативного процесу, що визначає вибір мовних засобів і способів вираження змісту, безпосередньо пов'язаного з досягненням мети» [4, с. 84]. Комунікативні стратегії, характерні для конфліктної взаємодії, визначають відповідно як конфліктні (Л. Білоконенко), конфронтаційні (А. Корольова), диз'юнктивні (Л. Чайка) тощо. Комунікативний конфлікт реалізований у різних типах дискурсу за допомогою комунікативних стратегій, серед яких основними вважають: дискредитації, погрози, вербальної агресії тощо. Серед тактик виокремлюють «заперечення, протиставлення,

уникнення, перебивання, мотивування незгоди, емоційного впливу тощо» [5, с. 143]; «незгоди, дискредитації і тролінгу» [7, с. 196] тощо. Утім, невербальні засоби комунікативної взаємодії здебільшого актуалізовано в розмовному мовленні чи під час його відтворення в художньому дискурсі. Натомість у соціальних мережах мовчання також є однією зі стратегічних ліній поведінки комунікантів, проте воно має специфічні засоби репрезентації.

З огляду на це мовчання постає в аспекті лінгвопрагматики як один з різновидів мовленнєвих актів, що «містить певну комунікативну інтенцію та здійснює вплив на співрозмовника», проте «акт мовчання не має локуції» [8, с. 222]. Мовчання як відповідь здебільшого інтерпретується співрозмовником або як згода (мовчазна згода, відсутність заперечення), або як ігнорування співрозмовника. У центрі нашої уваги – мовчання як свідомо комунікативна поведінка, тобто комунікативно значуще мовчання, що має відповідно семіотичну маркованість у мережевому дискурсі: «У розумінні мовчання як соціального феномена відбувається зміщення акцентів зі звукового боку на змістовий. Мовчання в соціальній комунікації не передбачає відсутності усного мовлення, тобто говоріння; соціальне мовчання – це відсутність публічного голосу, це наявність мовчазних лакун, зумовлених культурно-історичними обставинами» [3, с. 44]. Мовчання як обрана стратегія передає особливу семантику та має прагматичний ефект, зокрема у спілкуванні в соціальних мережах.

Виклад основного матеріалу. Дискурс соціальних мереж (соціальних медіа) виокремлюємо як один з виявів мережевого дискурсу, що характеризується інтерактивністю, віртуальністю, анонімністю, дистанційністю тощо. Характер спілкування в соціальних мережах має як персональний, так і інституційний характер, що дає змогу уналежнити його до обох дискурсивних типів. Завдяки тому, що інтеракції в соціальних мережах мають переважно вербальний або іконічний характер (напр., використання емодзі), обрання стратегії мовчання у спілкуванні завжди має певну семіотичну маркованість. Передусім ця маркованість є вербальною, і в цьому полягає парадокс, оскільки для вираження мовчання в мережевому дискурсі необхідно використати одну із семіотичних систем, переважно вербальну. На думку Н. Войцехівської, «мовчання як «не-мовлення» не просто вказує на кінець мовленнєвого акту і позначає його «німу» частину, коли не утворюються звуки, а є само по собі свідомим багатофункціональним комунікативним актом, який необов'язково має бути опозиційним до мовлення» [2, с. 4]. Комуніканти оголошують про небажання спілкуватись або комунікативно значуще мовчання за допомогою вербальних знаків, напр.: *Не бажано продовжувати розмову; На цьому все; Розмову завершено; Нема про що з тобою говорити* тощо. Далі інтеракція не має продовження, оскільки один з учасників дотримується комунікативної стратегії мовчання. Якщо ж мовець загалом не відповідає, не окреслюючи вербально обраної стратегії мовчання, то його поведінка може бути інтерпретована як відсутність технічної або фізичної можливості дати відповідь, а не як певна стратегічна схема. У соціальних мережах відсутність вербальної реакції, тобто комунікативно значуще мовчання може бути представлено в мовленнєвому жанрі коментарів за допомогою функції відповіді конкретній особі (наявності тегів) без жодних висловлювань або використання будь-яких знакових систем.

Варто зазначити, що в сучасній українській мові віддієслівний іменник «мовчати» має такі значення: «1. Дія і стан за знач. Мовчати. 2. Відсутність

чиїх-небудь прилюдних виступів, друкованих творів, листів, повідомлень і т. ін. у який-небудь період. 3. Відсутність яких-небудь звуків; повна тиша» [6]. Основним прямим значенням є віддєслівне утворення: Мовчати – «1. Нічого не говорити (у 2 знач.). 2. Не розказувати, не говорити про кого-, що-небудь; зберігати в таємниці. 3. Не видавати звуків, не порушувати тиші. 4. перен. Не давати про себе знати; не виявлятися (про почуття, переживання і т. ін.). 5. Не висловлювати відкрито своєї думки, не діяти, не втручатися в що-небудь. 6. перен. Покірно терпіти, зносити що-небудь» [6]. Обидві словникові дефініції фіксують на периферії семантики. Ближче до ядерної частини лексичного значення фіксуємо тлумачення мовчання як відсутності виступів, творів, повідомлень тощо. І саме таке розуміння є релевантним для розуміння мовчання як стратегії комунікації в дискурсі соціальних мереж, що не передбачає обміну на звуковому рівні. Учасники обговорення обмінюються друкованими повідомленнями, що поєднують вербальні та невербальні складники.

Натомість інтерактивність спілкування, незважаючи на його дистантний характер і високий ступінь анонімності учасників, має виражений прагматичний складник, що передбачає вибір стратегії взаємодії мовця та адресата. Розглянемо специфіку поведінки кожного з комунікантів з огляду на послугова-нування стратегією мовчання у мережевому спілкуванні.

Комунікативна поведінка мовця.

Мовець є ініціатором комунікативної взаємодії, він задає тему та напрямок розмови, переважно керує спілкуванням в аспекті зміни теми та вибору реєстрів і стилістики мовлення. У соціальних мережах комунікативна поведінка мовця насамперед представлена у дописах та ініціальних коментарях: у такий спосіб задано тему обговорення і «вмонтовано» в текст діалогічні маркери. Мовець часто провокує обговорення, свідомо порушує тригерні теми і в такий спосіб розбурхує аудиторію. Сам його комунікативна поведінка демонструє скерування на конфлікт, і це передбачає вибір відповідних стратегій і тактик (дискредитації, звинувачення, провокації, маніпуляції тощо). Мовчання в цьому разі виступає як апеляція до адресата: мовець не дає співрозмовникові відповідати, перериває його та зупиняє взаємодію. Зважаючи на це, виокремлюємо комунікативні тактики «затикання рота» та ігнорування.

1. Заклик до мовчання чи переривання комунікації називасмо **тактикою «затикання рота»**, оскільки мовець висловлює свою позицію в дописі чи коментарі, але не прагне вислухати реакцію адресата, напр.: *У мене нема сил на те, що тут почнеться, тому я просто напишу і закрию коментарі* (М. Тульчинська, Facebook, 21.12.2025); *Просто перестаньте писати* (Н. Петрова, Facebook, 09.07.2025).

Тактика «затикання рота» реалізується насамперед через зневажливі коментарі такого типу: *Раніше тільки мама знала, що ти ідіот, а тепер і соцмережі; Іноді краще жувати, ніж говорити; Заберіть хтось у нього телефон; Пропоную на цій чудовій ноті припинити дискусію; Мені нема про що більше спілкуватися з хворою людиною. До побачення! Завдяки тому, що мовець ініціює спілкування, за алгоритмами соцмереж він і має права модератора, тобто може видаляти коментарі або навіть учасників дискусії (блокування). Переважно це агресивна комунікативна поведінка мовця, який її відкрито декларує, напр.: *Я баню всіх, хто мені не подобається. Це ж соцмережі, навіть до давати людині можливість вдруге написати мені щось неприємне? Я баню на**

перший. *І всім дуже раджу* (А. Сарнацька, 21.11.2025). Блокування співрозмовників, як і видалення коментарів є тактикою стратегії мовчання, ініційованою мовцем, та маркером конфліктної взаємодії.

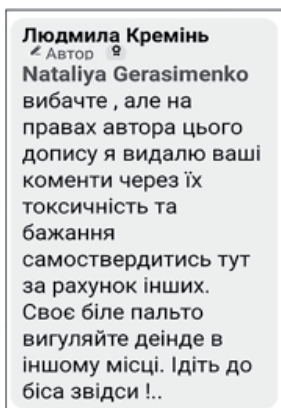

Рис. 1.

У цьому випадку мовчання для адресатів є вимушеним, оскільки воно зумовлено забороною з боку мовця. До того ж вердикт мовця є остаточним і не передбачає будь-яких пояснень чи відповіді з боку адресата, а мовець може як пояснити свої дії, так і лишити їх без коментарів. Це актуалізує комунікативний конфлікт, оскільки вказує на несиметричні, непаритетні відносини мовця та адресата.

2. Другою комунікативною тактикою з боку мовця є *ігнорування співрозмовника*. Ця тактика має різні форми вияву, серед яких поширеним є відсутність прямого звернення до адресата. Натомість використовують граматичні форми 3-ої особи, напр.: *Цікаво, що і кому намагалася довести авторка допису*) (Н. Маркова, 24.07.2025). У таких випадках відсутнє тегування співрозмовника, мовець у коментарі звертається до аудиторії загалом, а не до безпосереднього адресата (в цьому випадку – до авторки основного допису). При цьому оцінка допису чи коментаря є зневажливою, негативною, дискредитувальною з апеляцією до інших комунікантів з униканням прямої інтеракції з тим, про кого йдеться в коментарі.

Також мовець часто витримує часову паузу між коментарями, ігноруючи адресата. У цьому разі на вимогу співрозмовника може бути надано пояснення щодо вибору комунікативної стратегії мовчання.

Тактика ігнорування представлена в останній репліці мовця (нік – Мартин Якуб), який пояснює своє мовчання після запитання співрозмовника через певний час. Мовець декларує своє небажання спілкуватись відсутністю доцільності, спираючись на свої оцінки висловлювань адресата. Ігнорування через мовчання є цілком свідомим, воно представлено як відмова від комунікативної взаємодії.

Ігнорування в мережевому дискурсі може бути виражене вербально за допомогою висловлень такого типу: *З тобою не розмовляють; Вашої думки не питали; Кому ти цікавий?* тощо. Також ігнорування представлено у коментарях, де свідомо не позначають мовця і не відповідають на його питання чи репліки.

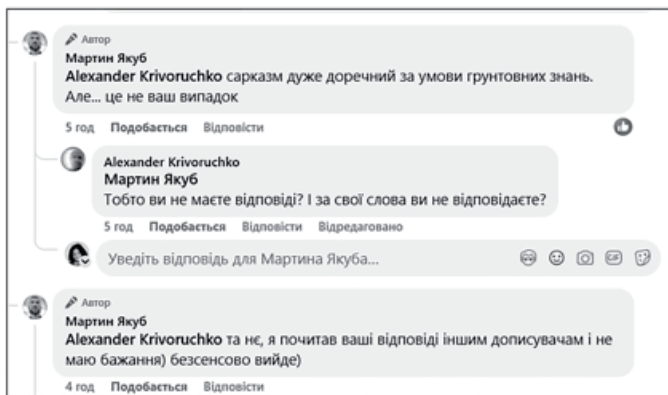

Рис. 2.

Комунікативна поведінка адресата.

Комунікативна стратегія мовчання у поведінці адресата здебільшого є реакцією на поведінку мовця: якщо співрозмовник не бажає вступати в конфлікт, спровокований мовцем, він декларує небажання спілкуватись. Для адресата мовчання часто є єдиною можливою стратегією поведінки, оскільки активна участь у деструктивному конфліктному спілкуванні спричиняє подальше розгортання конфлікту. Мовець, отримуючи очікувані негативні реакції, зокрема, якщо саме це і є метою взаємодії, вдається до маніпуляції. Більше того, для мережевого дискурсу загалом характерна стратегія тролінгу, що ґрунтується на провокації та маніпуляції. Зважаючи на це, стратегія мовчання є реакцією на вербальну агресію або тролінг. Серед тактик поведінки адресата виокремлюємо відмову від спілкування та коригування поведінки співрозмовника.

3. **Тактика відмови від спілкування** представлена вербально висловлюваннями: *Не бажано відповідати; Не хочу продовжувати розмову; Далі не беру участі в розмові; Розмову закінчено* тощо. Адресат у відповідь на допис або коментар іншого учасника дискусії декларує неможливість чи небажання продовжувати діалог.

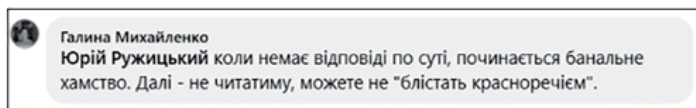

Рис. 3.

Наведений приклад містить формулювання причини такої поведінки адресата, а саме конфліктне спілкування, ініційоване мовцем. У разі наявності вербальної агресії, приниження, звинувачень адресат вдається до комунікативної тактики відмови від спілкування. Здебільшого адресат, негативно реагуючи на конфлікт чи провокації з боку мовця, пояснює свою інтенцію перервати спілкування. Мовчання тут не лише комунікативно значуще, а вербально виражене.

Окрім вербалізації комунікативного наміру адресата – небажання продовжувати взаємодію, у дискурсі соціальних мереж також активно використовують емодзі для невербальної репрезентації відповідної реакції.

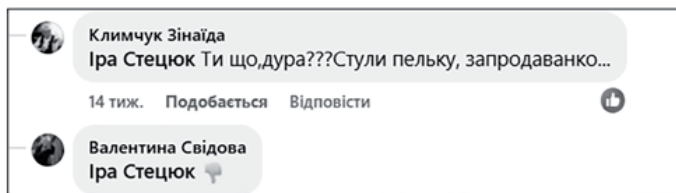

Рис. 4.

Крайнім виявом цієї тактики є тегування співрозмовника без надання відповіді як у вербальній, так і в невербальній формі. Тут ідеться не про тактику ігнорування, а саме відмови від спілкування, оскільки вона не ініційована мовцем, а є відповідною реакцією адресата.

4. **Тактика коригування поведінки співрозмовника** ґрунтується на прагненні адресата дотримуватись правил кооперативної комунікативної поведінки. З огляду на порушення цих правил з боку інших учасників взаємодії комунікант-адресат розцінює спілкування як ненормативне, що потребує актуалізації та виправлення. Висловлюваннями, що репрезентують тактику коригування поведінки співрозмовника, є такі: *Вибирайте слова; Дотримуйтеся правил комунікації / ввічливості; Думайте, що ви пишете; Такі висловлювання є неприпустимими* тощо. Учасники мережевого дискурсу здебільшого дотримуються принципу кооперації, але зауваження щодо комунікативної поведінки часто стосуються лише максими способу вираження. Переважно фіксуємо застосування цієї тактики між коментаторами в разі трактування поведінки когось з учасників як неприйнятної.

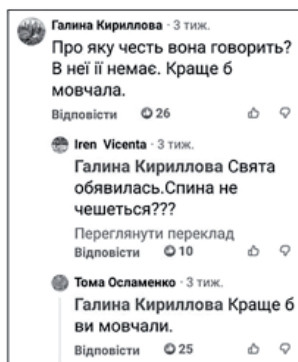

Рис. 5.

У цьому прикладі два коментаря у відповідь на коментар комуніканта (нік – Галина Кириллова) містять зауваження щодо комунікативної поведінки першого. Перший коментар оцінений іншими учасниками спілкування в соціальній мережі як такий, що не відповідає правилам комунікативної взаємодії, тому адресати-коментатори висловлюють своє обурення і закликають співрозмовницю замовчати. Вербалізація таких директив може бути як м'якою, ввічливою, так і категоричною, із застосуванням конфліктних стратегій і тактик.

Висновки. Мережевий дискурс демонструє конфлікт як один із типів комунікативної взаємодії, для якого характерна стратегія мовчання – лінія поведінки,

що передбачає уникнення чи переривання комунікативної взаємодії у вербальній чи невербальній формі. Комунікативна стратегія мовчання має відмінності в реалізації залежно від того, представлена вона в поведінці мовця чи адресата. Мовець як виразник ініціативної комунікативної ролі реалізує комунікативні тактики, скеровані на переривання комунікації, – «затикання рота» та ігнорування співрозмовника. Адресат, виступаючи у позиції відповідної реакції, реалізує комунікативні тактики відмови від спілкування та коригування поведінки співрозмовника. Кожна із зазначених тактик має вербальні та невербальні засоби вираження. Обидві моделі поведінки – мовець та адресата – характерні для комунікативного конфлікту та представлені в соціальних мережах у мовленнєвому жанрі коментарів.

Список використаних джерел і літератури:

1. Белова А. Д. Комунікативні стратегії і тактики: проблеми систематики. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2004. Вип. 10. С. 11–16.
2. Войцехівська Н. К. Мовчання як комунікативно значущий знак у конфліктному діалогічному дискурсі. *Вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія філологічна*. 2014. Вип. 8. Т. 2. С. 4–7.
3. Гладкович М. С. Соціальне мовчання в комунікативному аспекті. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип. 26. Т. 1. С. 43–47.
4. Корольова А. В. Стратегії і тактики комунікативної поведінки учасників спілкування в ситуації конфлікту. *Studia-Linguistica*. 2008. Вип. 1. С. 48–53.
5. Левчик Ю. І. Поняття комунікативної стратегії і тактики поведінки в конфліктних ситуаціях. *Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності*. 2010. № 4. С. 141–145.
6. Тлумачний словник української мови в 20-ти томах. URL: <https://sum20ua.com/>
7. Швелідзе Л. Д. Мовні засоби реалізації комунікативних стратегій у дискурсі соціальних мереж (на матеріалі української та англійської мов): дис. ... канд. філол. наук. Вінниця. 2021.
8. Яремко М. В. Мовчання у мовленнєвій комунікації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна*. 2012. Вип. 23. С. 221–223.
9. Dijk T. A. van, Kintsch W. *Strategies of Discourse Comprehension*. N. Y.: Academic Press, 1983.
10. Grice H. P. *Logic and conversation*. Cole P., Morgan J.L. (Ed). *Speech Acts, Syntax and Semantics*. New York, 1975. Vol. 12. P. 41–58.

References:

1. Belova, A. D. (2004). *Komunikatyvni stratehii i taktyky: problemy systematyky [Communicative strategies and tactics: Problems of systematization]*. *Movni i kontseptualni kartyny svitu*. Vol. 10. P. 11–16. (in Ukr.).
2. Voitsekhivska, N. K. (2014). *Movchannia yak komunikatyvno znachushchyi znak u konfliktnomu dialohichnomu dyskursi [Silence as a communicatively significant sign in conflict dialogical discourse]*. *Visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universyetu. Seriya: Filolohichna*, Vol. 8 (2). P. 4–7. (in Ukr.).
3. Hladkovych, M. S. (2022). *Sotsialne movchannia v komunikatyvnomu aspekti [Social silence in the communicative aspect]*. *Zakarpatski filolohichni studii*. Vol. 26 (1). P. 43–47. (in Ukr.).
4. Korolova, A. V. (2008). *Stratehii i taktyky komunikatyvnoi povedinky uchasnykiv spilkuvannia v sytuatsii konfliktu [Strategies and tactics of communicative behavior of interlocutors in conflict situations]*. *Studia-Linguistica*. Vol. 1. P. 48–53. (in Ukr.).
5. Levchik, Yu. I. (2010). *Poniattia komunikatyvnoi stratehii i taktyky povedinky v konfliktnykh sytuatsiakh [The concept of communicative strategy and tactics of be-*

- havior in conflict situations]. *Visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu bezpeky zhyttiediialnosti*. Vol. 4. P. 141–145. (in Ukr.).
6. Tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy v 20-ty tomakh [Explanatory dictionary of the Ukrainian language in 20 volumes]. URL: <https://sum20ua.com/> (in Ukr.).
  7. Shvelidze, L. D. (2021). Movni zasoby realizatsii komunikatyvnykh stratehii u dyskursi sotsialnykh merezh (na materialy ukrainskoi ta anhliiskoi mov) [Linguistic means of implementing communicative strategies in social media discourse (based on Ukrainian and English languages)] (Candidate's thesis). Vinnytsia. (in Ukr.).
  8. Yaremko, M. V. (2012). Movchannia u movlennivii komunikatsii [Silence in speech communication]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Seriya: *Filolohichna*. Vol. 23. P. 221–223. (in Ukr.).
  9. Dijk, van T. A., & Kintsch, W. (1983). *Strategies of discourse comprehension*. New York: Academic Press. (in Eng.).
  10. Grice, H. P. (1975). Logic and conversation. In P. Cole & J. L. Morgan (Eds.), *Speech acts (Syntax and Semantics)*. New York. Vol. 12. P. 41–58. (in Eng.).

Nataliia Kondratenko

«SILENCE» AS A CONFLICT STRATEGY OF THE SPEAKER'S AND ADDRESSEE'S COMMUNICATIVE BEHAVIOR IN SOCIAL MEDIA DISCOURSE

The article presents an analysis of the communicative behavior of social media users in situations of conflict interaction. Within the framework of a linguopragmatic approach, the study examines the selection of the communicative strategy of silence by both the speaker and the addressee, as well as the realization of this strategy in written discourse. Communicative conflict is defined as a type of interaction opposed to cooperation and characterized by aggressive verbal behavior of its participants.

The aim of the research is to characterize the communicative strategy of silence in conflict interaction within social media discourse and to identify the principal communicative tactics and linguistic means of its realization. The object of the study is conflict interaction in social media discourse, while the subject comprises the linguopragmatic and linguistic means of its implementation. The main research methods include linguopragmatic analysis, discourse analysis, and functional analysis.

The empirical material consists of comments on posts in the Ukrainian-language segment of the social networking platform Facebook published in 2025. In total, more than 1,000 comments were analyzed.

The findings demonstrate that the communicative strategy of silence reveals specific features depending on whether it is manifested in the behavior of the speaker or the addressee. The speaker, acting as the initiator of communication, implements communicative tactics aimed at interrupting communication, such as «silencing» the interlocutor and ignoring them. The addressee, occupying a responsive position, realizes tactics of withdrawal from communication and behavioral correction of the interlocutor. On this basis, the study identifies the tactics within the strategy of silence and characterizes their verbal and non-verbal means of representation in social media discourse. It is argued that both behavioral models – those of the speaker and the addressee – are typical of communicative conflict and are represented in social media within the speech genre of comments.

Key words: social media, communicative strategy, communicative tactic, communicative conflict, communicative behavior, discourse.

Отримано: 04.01.2026 р.

Прийнято до друку після рецензування: 07.03.2026 р.

Опубліковано: 25.05.2026 р.

УДК 8127423612

DOI: 10.32626/2309-7086.2026-23.62-68

Валентина Кривенчук

ORCID ID: 0000-0002-7258-8128

аспірантка кафедри української мови
імені професора Л. А. Лисиченко
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди
krivenhuk@ukr.net

ВЕРБАЛЬНЕ ВИРАЖЕННЯ ОБРАЗІВ ІСТОТ У ПОЕТИЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ СТАНІСЛАВА ШУМИЦЬКОГО

У статті здійснено мовознавчий концептуальний соціолінгвістичний аналіз вербалізованих образів істот поетичної україномовної картини світу Станіслава Шумицького. Розглянуто семантичну природу зооморфних, орнітологічних, антропоморфних, міфологічних і фантастичних назв істот, визначено їхню символічну функцію та концептуальні смисли. Показано, що номінація істот слугує когнітивним механізмом моделювання української поетичної картини світу, своєрідно відображається та асоціюється у поетичному контексті індивідуальної картини світу Станіслава Шумицького.

Ключові слова: концепт, мовна картина світу, лінгвоконцептологія, вербалізація, образ істоти, символ, метафора, когнітивна модель.

Постановка проблеми. Дослідження поетичного слова у межах лінгвістичної концептології спирається на гіпотезу, що мова є «формою мислення і духовного життя народу» [7, с. 58]. Синергійний аспект поетичного тексту становить динамічну, самоорганізовану систему митця, у якій взаємодія чинників мови та естетики створює цілісну художню структуру. У такому тексті концепти, як ментальні одиниці колективної чи індивідуальної свідомості, не лише називають культурно значущі явища-уявлення про світ, що вербалізує у мові абстрактні ідеї, а й актуалізує культурно-сміслові архетипи, а саме образи як художньо-мовну модель живих або уявних істот, які репрезентують їхні смислові, емоційні та символічні характеристики у поетичному світі автора.

Сучасна українська концептологія [2–6; 10] розглядає образ істоти як когнітивну одиницю, у якій відбивається взаємодія людини і світу природи. У поезії цей тип образу є виразником національної ментальності, бо, за спостереженням П. Селігея мовна свідомість – це «форма свідомості, яка обіймає погляди, уявлення, почуття, оцінки й настанови щодо мови та мовної дійсності. Інакше кажучи, МС – це небайдуже, шанобливе ставлення до мови» [8, с. 40].

Поетика С. Шумицького 1960-х – 1970-х років синтезує фольклорну, філософську та екзистенційну традиції. Його художній світ наповнений істотами, як реальними, так і фантастичними, як земними, так і небесними. Їхнє вербальне втілення відбувається через метафоризацію, персоніфікацію, порівняння, що творить багаторівневу когнітивну структуру поетичної свідомості.

© Валентина Кривенчук, 2026

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Об'єктом дослідження обра-
но: поетичні тексти Станіслава Шумицького зі збірок «Ознаки вірності» (1963),
«Сорок ударів серця» (1966), «Герої приходять у пісню» (1971). Предметом до-
слідження – вербалізовані образи істот як мовні репрезентанти концептів буття.

Мета статті – виявити систему образів істот, визначити їхні когнітивні
сенси та роль у моделюванні поетичної картини світу.

Методами дослідження обрано лінгвоконцептологічний, когнітивно-се-
мантичний, контекстуальний, порівняльно-інтерпретаційний.

Насамперед з'ясуємо, що таке лінгвоконцепт. «Лінгвоконцепт мотивова-
ний гетерогенністю та багатоозначковістю, успадковуючи від поняття дискурсив-
ності вираження смислу, від образу – метафоричність та емотивність вираження,
від значення – включення його найменування в лексичну систему мови. У вузько-
му змістовному розумінні лінгвоконцепти – це поняття буденної, наївної філосо-
фії людини, закріплені в лексиці природних мов, що забезпечують стабільність
і спадкоємність духовної культури етносу. У вузькому формальному розумінні
лінгвоконцепти – семантичні утворення, що стоять за словами, які не знаходять
однослівних еквівалентів у перекладі іншими мовами. До лінгвоконцептів у ши-
рокому змістовному розумінні можна віднести будь-який вербалізований культур-
ний смисл, певною мірою маркований етнічною [1, с. 5]. У межах цього підходу
застосовуємо концептуальний аналіз для визначення концептуальної сфери істот;
когнітивно-семантичний аналіз для встановлення смислових полів і метафорич-
них моделей; інтерпретаційно-контекстуальний метод ефективний для аналізу
функціонування образів істот у контексті авторського світобачення.

Для вибіркового дослідження поетичної мови використовуємо контек-
стуальний метод [9].

Порівняльно-інтерпретаційний метод із прив'язкою до українських на-
уковців, таких як: В. Жайворонок [3], О. Маленко [5], Л. Шевченко [10].

Аналіз полягає у детальному дослідженні функціонування мовної одиниці
в конкретному текстовому оточенні, виявленні індивідуально-авторських від-
тінків значення, урахуванні прагматичних, конотативних, когнітивних наша-
рувань, розкритті аксеологічних та емоційно-оцінних вимірів.

Виклад основного матеріалу. У результаті дослідження сформуvalи
таку класифікацію:

1. Типологія образів істот.

У поетичній системі С. Шумицького простежуються наступні типи істот:
зооморфні, ортологічні, міфологічні, антропоморфні образи, фантастичні істоти.

1. Зооморфні образи (образи, що символізують певні якості чи сили при-
роди) – зайча, кротеня, кріт; кінь, собака, пес; воли, кротеня, заць, коники,
ворони, лошатка, коні, огирь, скакун, вовки; *вороними пролетять літа, ...*;
доньці сяють дельфіни (мають розум, співчуття та тваринну форму), емо-
ційний стан несамовитості матросів передається порівнянням їх з вереском
сотні *мави*; *огир* (сильний скакун символізує нестримність бурі). Такі істоти
постають в контексті праці, духовної обмеженості, відданості [12, с. 10, 23; 13,
с. 10, 16, 23, 33, 34, 36, 37, 39, 53, 53, 70].

- **Кінь** «знає веза нелегкий тягар» – метафора трудівника.
- **Собака** «... а собака – СОБАКОЮ буде завжди» – символ незмінності при-
роди. Собака як вірний друг людини, залишається вірним, незважаючи на
жорстоке поводження з ним людини (яке, на жаль, часто трапляється у житті).

2. Ортологічні образи (це образи істот, створені на основі реальних, логічно обгрунтованих увялень) – метелики, бджоли; голуб/*голубиний клетіт*, коники, вороння, орел/*орлом померти* – *справді трудно* – моделюють ідеї волі, думки, скороминучості прекрасного, духовного піднесення ... [11, с. 5, 10; 12, с. 21, 32, 33, 34].

«Думи, думи – чорне вороння» – когнітивний перенос *«думка-птаха»*.

3. Міфологічні образи (персонажі та увялення, створені в міфах для пояснення походження природних та суспільних явищ) – мавка; чорт, демон / *грім демонськи іржав, до чорта, срібні тенета* – постають на межі реального й потойбічного [11, с. 30; 12, с. 8, 28, 33, 45, 60].

Мавка – архетип природної краси; демон – уособлення спокуси та внутрішньої боротьби.

4. Фантастичні істоти (вигадані, нереальні істоти, які створила людська уява, вони поєднують риси людини, тварини, надприродного світу) – марсіанка; саламандра, гадюки (губи зради); *надаргонавти*. Вони символізують духовне очищення, кохання, смерть, зраду, космос; *тіні забутих предків* (фантастичні чи міфологічні істоти надприродного світу, які можуть спілкуватися із живими) [11, с. 19; 12, с. 12; 13, с. 34].

Саламандра – вогняний концепт трансформації; марсіанка – поєднання космічного й людського.

5. Антропоморфні образи (художні образи, у яких неживим предметам, природним явищам, тваринам, богам чи абстрактним поняттям надаються риси людини, властивості або здатність мислити, відчувати, діяти як людина) – титан духу; праця й правда, таланти, людина чорна-чорна, праця, правда, хтось (мене кличе), коні і підкови – утверджують гуманістичні й етичні цінності; вітер асоціюється з динамічною міфічною істотою, наділеною здатністю рухатися і свистіти; *скрип віконниць, мов гра цвіркуна* (звуковий образ живої істоти), *серпневий легіт коліса човни* (неживому явищу, серпневому вітерцю, надається людська дія рухати човни), *омріяний принц* (ідеалізована істота, створена людською уявою); ліричний герой порівнює себе з *вітрянником*, кораблем, який мандрує морем, шукає шлях, долає вітер, у поезії набуває символічного, живого значення, символізує життєвий шлях людини, прагнення свободи. [11, с.30; 12, с.33, 36, 50, 53, 69; 13, 17, 27, 29, 34, 46].

II. Когнітивні моделі.

За О. Потебнею «поетичний образ є формою мислення, де зовнішнє постає виразом внутрішнього» [7, с. 96]. У поезії С. Шумицького вербалізація істот конструюється через наступні когнітивні моделі:

- метафора порівняння (людина – тварина): *«мов кротеня»*, *«думки як вовки голодні»*;
- персоніфікація природи: *«вітер скаче білим огирем»*;
- онтологічна метафора: *душа – полум'я, думка – політ*.

Тваринні і пташинні образи набувають смислу внутрішнього стану людини.

III. Образи крилатих істот у поетичній системі автора.

Крилаті істоти у С. Шумицького відображені як особливі когнітивні символи духовної сфери:

- метелики – втілення чистоти, першоцвітної легкості;
- вороння – уособлення тривоги, темних думок;
- голуб – символ небесної благодаті, миру.

В. Жайворонок зазначає: «птах у фольклорній традиції – посередник між небом і землею, духом і тілом» [4, с. 234].

У такому сенсі С. Шумицький продовжує український символічний код: духовне завжди метафорично «злітає».

IV. Індивідуальне авторське переосмислення традиційного.

У народній творчості *зайча* символізує боязку маленьку тварину. У баладі «Сорок ударів серця» С. Шумицького символічний образ зайчати відображає людську слабкість і боязкість. Автор подає образ зооморфної істоти афористично, висловлюючи глибоку моральну думку: «*Зрада – не тільки тікати зайчам / З поля битви шкури заради, / Іноді можна просто мовчать – / Це теж зрада!*» [11, с. 10]. Через такий вислів поет вербалізує зраду на полі бою, що може проявитися не лише у втечі чи страху, а й символом людської слабодухості як моральної зради. Метафоричне зіставлення людської зради зі страхом маленької тварини *зайчати* акцентує увагу на мовчанні як образі пасивного жала.

Голубиний клекіт як образ ортологічної істоти у народній творчості символізує мир, любов, вірність, чистоту. Своєрідністю вище зазначеного типу образу в поезії «Місто мого минулого» є відтворення звуків: «*голубиний клекіт*», метафора та звукопис (ономатопея) слугує механізмом створення живого, чуттєвого, емоційного образу, який символізує тему минулої юності, ностальгію суму за найдорожчим: «*За наші світанки прозори!*» [12, с. 32]. Саме такі образ голубинової реалістичної істоти можна почути в уяві. Спогади, емоції, зв'язок з минулим через *клекіт*.

Міфологічні «*срібні тенета*» в легендах символізують небезпечну спокусу, а в «Баладі про сонце і бурі» вони виражені як метафори вибору між спокусливою безпекою: «*Життя, ніби ніжна мелодія скрипки, / Ні бур, ні біди. Вибирай!*» [11, с. 60] і ризиком свободи. Міфічному образу надається особистісне й емоційне значення: «*Та я не потраплю у срібні тенета / Бо думи у мене – свої. / Живу я тому на цій грішній планеті, / Що вірю у святість її*» [11, с. 60].

У фольклорі та міфології фантастична саламандра асоціюється з вогнем, очищенням, трансформацією. У поезії митця ця земноводна хвостата тварина, схожа на ящірку, стає символом сильних емоцій та спогадів: «*Як спогад, образ твій над полум'ям зринає / І ти сама виходиш із вогню*» [12, с. 12]. І ці спогади ніколи не зникнуть: «*Я зможу розлюбити і – розлюблю, / Та спогадів, на жаль, ніколи не спавлю*» [12, с. 12].

У народній творчості талант часто постає як жива антропоморфна істота, яку сприймаємо як образ долі чи обдарування. У поезії «Щедрість землі» поет олюднює абстрактне поняття таланту. Образ вербально виражається через метафори та персоніфікацію: «*Моя земля багата на таланти*» і «*люди їй талант свій віддають*», *землянам «і в космосі таланить»*. Українці «*талановито сіють, косять, люблять / Злітають у міжзор'яні світи*». Щедрість таланту не дозволяє людині «*нездарою рости!*» [12, с. 45]. Через персоніфікацію підкреслена духовна сила, щедрість і творчість українського народу.

Вербалізація істот і тварин у поетичному світі автора постає системою символічних образів, які черпають значення з народної, міфологічної та моральної традиції, але набувають індивідуально-авторського змісту; розкривають філософію людського духу, моральний вибір і гармонію з природою.

Зазначену класифікацію можемо відтворити у вигляді таблиці.

Таблиця 1

Класифікація вербалізованих істот

Тип істоти	Приклади	Когнітивне значення	Символічна функція
1. Зооморфні	Кінь, собака, заєць, вовк, кріт	Репрезентація базових інстинктів, праці, вірності, обмеженості сприйняття	Уособлення природної сутності людини, її зв'язку з до-вкіллям
2. Орніто-логічні	Метелик, голуб, ворон	Концептуалізація духу, волі, мислення	Символіка піднесення, свободи, духовного очищення
3. Міфологічні	Мавка, демон, чорт	Актуалізація уявлень про спокусу, красу, моральний вибір	Маркування межі між добром і злом
4. Фантастичні	Марсіанка, саламандра	Репрезентація ірраціонального, космічного та трансцендентного досвіду	Символізація виходу за межі емпіричного світу
5. Антропоморфні	титан духу, праця, правда	Моделювання внутрішнього (духовного) космосу людини як системи абстрактних понять	Репрезентація глибинних смислів буття, істини та цінностей

Висновки. Вербалізовані образи істот у поетичній картині світу С. Шумицького формують цілісну концептуальну сферу як сегмент живого буття. Через них поет відтворює моральну, природну й космічну гармонію, притаманну українській ментальності.

Зооморфні істоти відображають земне зелене й трудове начало, орнітологічні – духовне, морфологічне первоначало, те універсальне, що відображає спосіб глибинної символічної організації частин у цілісній структурі свідомості. Міфологічні образи істот постають на межі реального і потойбічного, фантастичні ж поєднують уявне про людину і тварину надприродного світу, тоді як антропоморфні образи вербально уподібнюються неживим предметам, що мають душу.

Вербалізація істот є когнітивною стратегією творення концептуального світу автора, у якому людина, природа і духовне начало взаємозалежні.

Подальший інтерес дослідження у поетичному доробку С. Шумицького становлять квіти. Адже флора і фауна у творчому корпусі митця зосереджує увагу читача на ніжному, витонченому етико-філософському ліризмі і цим самим викремлює специфічну рису митця: прагнення до всеохоплованості, досконалості.

Список використаних джерел і літератури:

1. Гарбера І. В. Лінгвокультурний концепт людина. *Репрезентація освітніх досягнень, мас-медіа та роль філології у сучасній системі наук*: колективна монографія. 2-е вид. / під ред. В. Г. Кап拉克. Вінниця: Європейська наукова платформа, 2021. С. 5–15. DOI: 10.36074/rodmrffssn.ed-2.
2. Голобородько К. Ю. Ідіостиль Олександра Олеся: лінгвокогнітивна інтерпретація. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2010. 528 с.
3. Голобородько Я. Ю. Поетика символу в українському художньому мовленні. Київ: Академвидав, 2012. 312 с.
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2007. 703 с.
5. Маленко О. О. Лінгвокогнітивні аспекти поетичного мислення. Харків: Харківський національний університет імені В. Каразіна, 2015. 280 с.

6. Маленко О. О. Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. 2021. Вип. 54. Ч. II. С. 109–111.
7. Потебня О. О. Естетика і поетика слова. Київ: Мистецтво, 1985. 301 с.
8. Селігей П. Мовна свідомість – шанобливе ставлення до мови. *Диво*. 2012. № 7. С. 40–44.
9. Тверезовська Н. Т., Сидоренко В. К. Методологія педагогічного дослідження [текст]: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2021. 440 с.
10. Шевченко Л. Л. Мовно-інформаційні моделі концептосфери Нового Завіту в українській рецепції: дис... д. ф. н. за спец. (10.02.01) – українська мова. Київ, 2021. 396 с.
11. Шумицький С. В. Ознаки вірності: поезії. Харків: Харківське книжкове видавництво, 1959. 36 с.
12. Шумицький С. В. Сорок ударів серця: поезії. Харків: Прапор, 1966. 76 с.
13. Шумицький С. В. Герої приходять у пісню: поезії. Харків: Прапор, 1971. 48 с.

References:

1. Harbera, I. V. (2021). Linhvokulturnyi kontsept liudyna. *Reprezentatsiia osvitynikh dosiahnen, mas-media ta rol filolohii u suchasni systemi nauk: kolektyvna monohrafiia* (2-e vyd.) / pid red. V. H. Kaplak. Vinnytsia: Yevropeiska naukova platforma. S. 5–15. DOI 10.36074/rodmfssn.ed-2. (in Ukr.).
2. Holoborodko, K. Yu. (2010). Idiostyl Oleksandra Olesia: linhvokohnityvna interpretatsiia. Kharkiv: Kharkivske istoryko-filolohichne tovarystvo. 528 s. (in Ukr.).
3. Holoborodko, Ya. Yu. (2012). Poetyka symvolu v ukrainskomu khudozhnomu movlenni. Kyiv: Akademydav. 312 s. (in Ukr.).
4. Zhaivoronok, V. V. (2007). Znaky ukrainskoi etnokultury: slovnyk-dovidnyk. Kyiv: Dovira. 703 s. (in Ukr.).
5. Malenko, O. O. (2015). Linhvokohnityvni aspekty poetychnoho myslennia. Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi universytet imeni V. Karazina. 280 s. (in Ukr.).
6. Malenko, O. O. (2021). Linhvistychni doslidzhennia: zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Vol. 54. Ch. II. S. 109–111. (in Ukr.).
7. Potebnia, O. O. (1985). Estetyka i poetyka slova. Kyiv: Mystetstvo. 301 s. (in Ukr.).
8. Selihei, P. (2012). Movna svidomist – shanoblyve stavlennia do movy. *Dyvo*. № 7. S. 40–44. (in Ukr.).
9. Tverezovska, N. T., Sydorenko, V. K. (2021). Metodolohiia pedahohichnoho doslidzhennia [tekst]: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Tsent navchalnoi literatury. 440 s. (in Ukr.).
10. Shevchenko, L. L. (2021). Movno-informatsiini modeli kontseptosfery Novoho Zavitu v ukrainskii retseptsii: dys... d. f. n. za spets. (10.02.01) – ukrainska mova. Kyiv. 396 s. (in Ukr.).
11. Shumytskyi, S. V. (1959). Oznaky virnosti: poezii. Kharkiv: Kharkivske knyzhkove vydavnytstvo. 36 s. (in Ukr.).
12. Shumytskyi, S. V. (1966). Sorok udariv sertsia: poezii. Kharkiv: Prapor. 76 s. (in Ukr.).
13. Shumytskyi, S. V. (1971). Heroi prykhodiat u pisniu: poezii. Kharkiv: Prapor. 48 s. (in Ukr.).

Valentyna Kryvenchuk

VERBAL EXPRESSION OF CREATURE IMAGES IN THE POETIC WORLDVIEW OF STANISLAV SHUMYTSKYI

In article «Verbal Expression of Creature Images in the Poetic Worldview of Stanislav Shumytskyi» for the first time in the history of Ukrainian linguistic, a study

has been conducted: a linguistic, conceptual, and sociolinguistic analysis of verbalized images of creatures in the Ukrainian-language poetic worldview of Stanislav Shumytssyi is carried out. The material for analysis comprises the poetry collections «Signs of Fidelity» (1959), «Forty Beats of the Heart» (1966), and «Heroes Enter the Song» (1971). The study examines the semantic nature of zoomorphic, ornithological, anthropomorphic, mythological, and fantastical beings, defining their symbolic function and conceptual meanings. It is shown that the verbalization of creatures serves as a cognitive mechanism for modeling the word, which in the Ukrainian poetic tradition is uniquely reflected and associated within the poetic context of Stanislav Shumytskyi's worldview.

The research is based on the following methods of analysis: linguo-conceptual, cognitive-semantic, contextual, and comparative-interpretative.

The study distinguishes classification types of verbalized creatures in the author's texts, such as: 1 – zoomorphic (horse, hare, dog, wolves, mole, monkey); 2 – ornithological (butterflies, dove, crows); 3 – mythological (mavka, demon, devil); 4 – fantastical (Martian girl, salamander), among others. Their cognitive meaning and symbolic function have been determined in the context of specific individual works. A comparison of these creatures in folk creativity and in the author's individual is provided. The flowers in the poet's body of work represent a further area of research interest. The flora and fauna in the artist's creative corpus draw the reader's attention to gentle, refined ethical and philosophical lyricism, thereby highlighting a distinctive feature of the poet: his aspiration for comprehensiveness and perfection.

Key words: concept, linguistic, worldview, verbalization, poetic cognition, image of being, symbol, metaphor, cognitive model.

Отримано: 29.11.2025 р.

Прийнято до друку після рецензування: 08.03.2026 р.

Опубліковано: 25.05.2026 р.

УДК 811.161.2:821.161.2.Дочинець
DOI: 10.32626/2309-7086.2026-23.69-75

Олександр Кучерявий

ORCID 0009-0003-4738-9121
аспірант кафедри української мови,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка
fildf23.kucheriavyi@kpnpu.edu.ua

КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ В ТЕКСТАХ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ

Статтю присвячено аналізу феномену мовленнєвої маски як однієї з комунікативних стратегій мовної особистості. «Мовленнєва маска» – це чужий мовний образ, вибір якого зумовлений цілями мовця, ситуацією, формою спілкування, чинником адресата; це тимчасове й ситуативне використання чужої мовленнєвої поведінки, що ґрунтується на зафіксованому у свідомості носіїв мови узагальненому уявленні про той чи той тип комунікантів.

Ключові слова: комунікативна стратегія, мовна особистість, художня модель, мовленнєва маска, модально-оцінні компоненти, соціальна модель.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми визначається її належністю до домінантного в сучасній лінгвістиці комунікативного підходу, у межах якого розробляється теорія комунікації. Теорія комунікативних стратегій вписується в загальну теорію комунікації, оскільки спирається на такі актуальні напрями сучасної лінгвістики, як прагматика (у сучасному українському мовознавстві **прагматика** як розділ, що вивчає використання мови в комунікації, наміри мовця, вплив на адресата тощо активно досліджується низкою науковців: Флорієм Бацевичем – одним із ключових дослідників комунікативної лінгвістики та прагматики; автором праць із теорії мовленнєвої діяльності, дискурсу, мовленнєвих актів [1]; Анатолієм Загнітком, який досліджує синтаксис у прагматичному аспекті, комунікативні категорії, мовленнєві стратегії [6]; Любов Мацько – розглядає прагматичні аспекти культури мовлення та стилістики [10]; Анатолієм Єрмоленком, який аналізує функціонування мови в процесі комунікації, дискурс [5]), риторика (О. Пономарів [11]), лінгвістична конфліктологія (Л. Шитик [14]), соціолінгвістика (Г. Мацюк [9]), теорія мовної особистості (П. Селігей [12]).

Так, наприклад, у межах прагматичного підходу вивчається діяльнісний компонент стратегії, конфліктологія розглядає стратегії поведінки людини в конфліктній комунікативній ситуації, соціолінгвістика – вплив соціальних чинників на вибір і реалізацію комунікативної стратегії тощо. Водночас усі лінгвісти визнають, що вивчення конкретних комунікативних стратегій неможливе без звернення до мовної особистості, яка їх використовує.

Зв'язок теорії комунікативних стратегій і теорії мовної особистості має двобічний характер: дослідження комунікативних стратегій дає змогу встановити залежність вибору й реалізації тієї чи тієї стратегії як від норм комунікації, прийнятих у суспільстві, так і від індивідуальних особливостей мовної

© Олександр Кучерявий, 2026

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензії CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

особистості. З цього погляду дослідження комунікативної стратегії «мовленнева маска» з опорою на модель мовної особистості персонажа художнього тексту видається перспективним, оскільки така «художня модель» майже завжди має у реальному світі відповідник у вигляді певної «соціальної моделі».

Дослідження комунікативної стратегії експлікує всі рівні структури мовної особистості, демонструючи їхній взаємозв'язок: вибір стратегії зумовлений комунікативною інтенцією мовної особистості (сфера прагматикону); відповідно до мети формується сценарій дій (сфера тезауруса); під впливом тієї ж інтенції добираються адекватні мовні засоби (сфера лексикону), які вписуються в загальний когнітивний сценарій.

Мета статті – довести, що комунікативна стратегія «мовленнева маска» з опорою на персонажа художнього тексту – це модель мовної особистості, що зумовлює розроблення методики, яка дає змогу виокремити дискурс досліджуваної мовної особистості зі структури тексту

Аналіз останніх досліджень та публікацій. «Мовленнева маска» – це особливий тип комунікативної стратегії, заснований на тимчасовому й ситуативному використанні чужого мовного образу, який мовець реконструює та привласнює з певною метою; це імітація чужої мовленнєвої поведінки, що включає іншу манеру мовлення, інший лексикон і передбачає іншу мовну картину світу. Сутність цієї стратегії полягає в зміні власної мовленнєвої манери на іншу, притаманну узагальненому соціальному чи професійному типу, відображеному в мовній свідомості. «Мовленнева маска» характеризується певним набором мовних засобів, які мовна особистість добирає з урахуванням особливостей свого лексикону, комунікативної компетенції та мовного смаку.

На основі аналітичного огляду праць різних лінгвістичних шкіл і напрямів було визначено основні положення теорії комунікативних стратегій (КС), що формується. Сучасний етап її розвитку характеризується прагненням урахувати результати й висновки різних досліджень. Так, виникнення теорії КС значною мірою пов'язане з розробленням у межах прагмалінгвістики теорії мовленнєвих актів [13]. Водночас дослідження когнітивних процесів свідомості – продукування, сприйняття й розуміння мовлення, а також запам'ятовування, зберігання та виділення інформації з пам'яті тощо [8] – стимулювали розвиток теорії фрейму [7] і ментального сценарію мовленнєвої діяльності [15], який реалізується у певних стратегіях. На основі цих ідей сформувався такий напрям прикладної лінгвістики, як комп'ютерна (кібернетична) лінгвістика, у межах якої також розробляються аспекти теорії КС, насамперед механізми комунікативних стратегій [2].

Виклад основного матеріалу. Поставлені завдання моделювання й вивчення комунікативної стратегії «мовленнева маска» потребують розмежування власного й чужого слова (мовлення наратора, персонажа та персонажної маски). Науковці стверджують: «Як правило, комунікативна стратегія “мовленнева маска” формується на основі загальної уяви про риси характеру, рівень освіченості, мовленнєву культуру, комунікабельність людини як представника певної професії та соціальної приналежності [4, с. 50]. Методика розмежування мовленнєвих партій наратора, персонажа й персонажної маски в межах художнього тексту передбачає: аналіз мовної конструкції текстового фрагмента (пряма мова, непряма мова, невласне-пряма мова); визначення форми оповіді (традиційний наратив чи вільний непрямої дискурс) і точки зору (оповідь ведеться «ззовні» чи «зсередини»); виявлення місць, у яких відбувається перемикання комунікативних реєстрів мовлення (наприклад, з описового на оцін-

ний); ідентифікацію ознак тексту наратора і тексту персонажа (граматичних, лексичних, стилістичних і синтаксичних, а також ознак дійсних систем).

В основі формування комунікативної стратегії «мовленнєва маска», як і інших явищ імітації (наслідування, передражнювання, пародіювання), лежить чуже мовлення, однак цілі й способи його використання в цих видах дискурсу різні. Пародіювання зазвичай відтворює манеру мовлення, зовнішність, міміку й жести конкретної особи з метою створення ігрової ситуації. Передражнювання підкреслює «чужість» мовлення, а його метою є вираження ставлення до форми або змісту висловлювання співрозмовника. При наслідуванні, навпаки, чужа манера мовлення подається як власна. На відміну від цих видів імітації, «мовленнєва маска» завжди усвідомлюється як чуже мовленнєве поведіння, ґрунтується на узагальненому образі певного комуніканта й імітує не лише манеру мовлення, а й лексикон і картину світу зображуваної особи. Наприклад, коли головний герой роману «Вічник» М. Дочинця бере на себе роль ката, який має наказати за завдану образу, його мовлення набуває жорстких відтінків: «*”Умреш за те, що вчинив”, – сказав я ї, прислухаючись до свого голосу, зрозумів, що смерти його не хочу*» [3, с. 95].

Комунікативна стратегія «мовленнєва маска» виконує такі основні функції в текстах М. Дочинця, що часто реалізуються комплексно: маніпулятивну; іміджетворчу; ігрову; функцію самовираження (самореалізації). Наприклад: «*Скільки намірено тобі, стільки понесеши, – сам себе тверезив. – Хто терпен, той спасен, Бо хіба ти не колосок терпіння з великого людського поля смирення? Хіба ти не онук свого діда?*» [3, с. 31], головний герой, згадуючи слова діда, сам уживається в його образ.

Формування лексикону мовленнєвої маски передбачає звернення до найвиразніших і найзначущіших мовних зон, у яких безпосередньо реалізується мовець. Основою для створення стратегії є ті фрагменти лексикону, які найбільш освоєні мовною особистістю: саме вони становлять сферу вибору, експерименту, семантико-прагматичних модифікацій. Як основні засоби формування комунікативної стратегії «мовленнєва маска» розглядаємо вставні модально-оцінні елементи, лексичні засоби характеристики манери мовлення та емотивно-оцінну лексику, звертання, авторські відступи. «*Мудрий і сильний звіре! Я кланяюсь тобі і не хочу занাপастити твою царину. Але й ти не заважай мені. Я не потривожу тебе, а ти не пересікай моєї дороги. Сей ліс однаково є твоїм і моїм домом. Тут сліди моїх ніг і рук, тут моя кров. Чуєш, поважний звіре?!*» [3, с. 31]. Повністю асоціюючи себе із звіром, головний герой уживає такі фрази: «*Колись я сміявся з приповідки вух Ферка: пса спізнає. Тепер я міг сміло повісти: звір звіра чує*» [3, с. 31]; «*Муха не боїться обуха. Вже й на потилиці мав я очі, вуха і ніздрі теж були на варті*» [3, с. 31].

Мовні засоби формування комунікативної стратегії «мовленнєва маска», що належать до різних сфер лексикону мовної особистості, перебувають у відношенні смислової узгодженості й виконують спільну функцію – створюють образ певної мовленнєвої поведінки. Так, характеристики манери мовлення актуалізують ті чи ті риси зображуваної мовної особистості (наприклад, невпевненість, імпульсивність, надмірну емоційність); ці самі риси виявляються у виборі вставних модально-оцінних елементів; мовний і психологічний портрет доповнюють емотивно-оцінні одиниці, що відзначаються підвищеною емоційністю.

На основі аналітичного огляду праць різних лінгвістичних шкіл і напрямів було визначено основні положення теорії комунікативних стратегій (КС), що формується. Сучасний етап її розвитку характеризується прагненням урахувати результати й висновки різних досліджень. Так, виникнення теорії КС значною

мірою пов'язане з розробленням у межах прагмалінгвістики теорії мовленнєвих актів (н, Дж. Серль). Водночас дослідження когнітивних процесів свідомості – продукування, сприйняття й розуміння мовлення, а також запам'ятовування, зберігання та вилучення інформації з пам'яті тощо – стимулювали розвиток теорії фрейму і ментального сценарію мовленнєвої діяльності [15], який реалізується у певних стратегіях. На основі цих ідей сформувався такий напрям прикладної лінгвістики, як комп'ютерна (кібернетична) лінгвістика, у межах якої також розробляються аспекти теорії КС, насамперед механізми комунікативних стратегій.

Механізм КС охоплює дві стадії: стадію формування, яка включає окреслення мети (вибір однієї з можливих цілей, перетворення мотиву на мотив-ціль, виокремлення проміжних цілей) і оцінку ситуації; стадію реалізації, що передбачає процеси вербалізації та контролю за виконанням запланованого.

В основі будь-якої стратегії лежить пріоритет інтересів мовця над інтересами адресата, що дає підстави вважати комунікативні цілі мовця вихідним пунктом аналізу КС.

Окрім виявлення структури й механізмів КС, увагу дослідників привернули чинники, що впливають на їх вибір і побудову. Поряд із чинником адресата, у процесі формування КС необхідно враховувати два типи знань: семантичне (фіксоване) та комунікативне – гнучке, що обчислюється з урахуванням мовленнєвої поведінки мовця й адресата.

Останнім часом простежується тенденція до опису конкретних комунікативних стратегій і тактик, що свідчить про накопичення певного теоретичного підґрунтя, яке дає змогу переходити до аналізу часткових аспектів і особливостей реалізації тих чи інших стратегій. Це перспективний напрям, адже саме такі дослідження дозволять уточнити, скоригувати й доповнити основні положення теорії КС.

Отже, аналітичний огляд праць, присвячених проблемам КС і тактик, дає змогу виявити як «сильні» сторони (синтез результатів різних антропоцентричних напрямів; опис механізмів КС і чинників їх вибору та реалізації; дослідження конкретних стратегій тощо), так і «слабкі» (різне розуміння природи КС у різних підходах; термінологічна невизначеність та ін.) аспекти цієї теорії. Спираючись на теоретичні напрацювання, можна запропонувати робоче визначення КС: це сценарій запланованих дій (зокрема й немовленнєвих), спрямованих на досягнення комунікативних цілей мовця шляхом мовленнєвого впливу на адресата. Комунікативна стратегія в процесі спілкування реалізується через комунікативні тактики, що є конкретним втіленням сценарію й залежать від оцінки мовленнєвої ситуації, умов спілкування та особливостей комуніканта.

Поняття «мовленнєва маска» (ММ) є актуальним як для лінгвістичних, так і для літературознавчих досліджень. У літературознавстві цей термін уживається досить широко, однак наповнюється різним змістом. У межах «класичного» і постмодерністського підходів він трактується по-різному: ММ як образ автора в різних композиційних втіленнях (ліричний герой, наратор, оповідач, персонажі); ММ як особлива форма авторства в постмодерністському тексті, де автор виступає як дійова особа, не будучи персонажем.

Лінгвістичні дослідження також демонструють неоднозначність у трактуванні цього явища: ММ як різновид мовної гри (зокрема побутові мовні ігри, мовлення оповідача анекдоту); ММ як ситуативна комунікативна роль; ММ як засіб створення іміджу (через тривале відтворення однієї маски); ММ як комунікативна стратегія оратора; ММ як характеристика мовлення творців рекламного тексту; ММ як особливий прийом мовної особистості, що слугує як засобом самовираження, так і способом оцінки дійсності.

Попри різноманітність підходів, ці трактування не суперечать одне одному. Комунікативна стратегія «мовленнєва маска» поєднує ігровий і рольовий аспекти, корелює з поняттям іміджу, а різні комунікативні ситуації та інтенції мовця актуалізують ті чи інші її функції.

На відміну від пародіювання, наслідування і передражнювання, ММ завжди усвідомлюється як чуже мовленнєве поведіння. Крім того, в її основі лежить узагальнений образ комуніканта, а імітація охоплює не лише манеру мовлення, а й лексику і картину світу зображуваної особистості.

Встановлення ознак (маркованих елементів) тексту наратора і тексту персонажа можна через такий алгоритм. Маркери: граматичні ознаки особи й часу; стилістичні ознаки; лексичні та синтаксичні ознаки:

- a) наявність творчого осмислення й інтерпретації мовних знаків;
- b) лексичні показники (дієслово або дієслівні сполучення інформативної семантики типу *здавав, подумав, знав, розмірковував* тощо), які, як правило, функціують у поєднанні з пунктуаційним маркером – трикрапкою; ознаки дейктичних систем («сьогодні», «вчора», «тут» маркують текст персонажа, «того дня», «у цьому місці» – текст наратора).

Такі комунікативні вміння мовної особистості, як уміння слухати (і чути) співрозмовника, аналізувати прочитане, зв'язно викладати власні думки не просто доповнюють мовний портрет мовної особистості, а є надзвичайно важливими для формування комунікативної стратегії «мовленнєва маска». Аналіз значених умінь мовної особистості М. Каммерера дозволив дійти висновку, що для аналізу використання чужої манери мовлення в дискурсі мовної особистості недостатньо обмежуватися лише мовленням: необхідно враховувати особливості слухання, читання, письма, а головне – метамовленнєвої діяльності людини.

Створюючи мовленнєву маску, герой має враховувати мовні особливості зображуваної особистості, і одним із засобів їх відтворення в масці стає використання «чужих» («чужий» = масковий).

Виявити особливості манери мовлення та його мовленнєвих масок дає змогу аналіз так званих «слів автора». Інтонаційні й вимовні особливості дозволяють судити не лише про манеру вимови окремого слова чи висловлювання, а й про мовленнєву поведінку людини загалом. Заміна власної манери мовлення на чужу є одним із маркерів використання стратегії «мовленнєва маска».

Висновки. Проведене дослідження комунікативної стратегії «мовленнєва маска» довело можливість «наскрізного» вивчення мовної особистості, за якого аналіз прагматичного рівня дає змогу робити висновки не лише про комунікативні настанови, а й про лексику та особливості мовної картини світу досліджуваної мовної особистості.

Феномен мовленнєвої маски в сучасних філологічних дослідженнях не має однозначного трактування: зазвичай її розглядають як художній прийом, але можливий підхід до мовленнєвої маски як явища реальної комунікації.

У процесі аналізу комунікативної стратегії було встановлено, що «мовленнєва маска» формується на основі узагальненого образу соувального персонажу, який закріплений у мовній свідомості носіїв мови. При цьому, створюючи маску, мовна особистість коригує цей образ, виходячи з власних уявлень про той чи інший професійний або соціальний тип.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бацевич Ф. Нариси з лінгвістичної прагматики. Львів: ПАІС, 2010. 336 с.

2. Галаур С. Регулятивні стратегії й тактики в сучасній українській художній прозі. *Лінгвістичні студії*. 2019. Вип. 37. С. 85–89.
3. Дочинець М. Вічник. Мукачево: Карпатська вежа, 2024. 280 с.
4. Євдокимова І. О., Савілова Л. В., Хапіна О. В. Мовленнєва маска командира в усному англломовному військовому дискурсі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2022. № 53. Т. 1. С. 50–53.
5. Єрмоленко А. Дискурс в архітектоніці мовної прагматики. *Філософська думка*. 2016. № 4. С. 69–96.
6. Загнітко А. П. Сполучниково-протиставна парадигмальність: структура та функції. *Лінгвістичні студії*. 2024. Вип. 47, С. 15–24. ISBN 966-7277-88-7. DOI: <https://doi.org/10.31558/1815-3070.2024.47>.
7. Коляденко О. О. Термін *фреім* у лінгвістиці. *Термінологічний вісник*. 2013. Вип. 2 (1). С. 139–144.
8. Максименко С., Деркач Л., Кіричевська Е., Касинець М. Психологія когнітивних процесів: науковий посібник / Національна академія педагогічних наук України, Інститут психології імені Г.С. Костюка. Київ: Видавництво Людмила, 2022. 420 с.
9. Мацюк Г. П. До типології мовних ситуацій в історичній соціолінгвістиці. Мовна ситуація на Холмщині та Підляшші в 1815–1915 рр. *Мовознавство*. 2021. № 3. С. 25–42. DOI: 10.33190/0027-2833-318-2021-3-002.
10. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилїстика української мови. Київ: Вища школа, 2003. 462 с.
11. Пономарів О. Культура слова: Мовностилістичні поради: навч. посібник 2-е вид., стереотип. Київ: Либідь, 2001. 240 с.
12. Селігей П. Мовна свідомість: структура, типологія, виховання / відп. ред. Л. Масенко; Нац. акад. наук України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. Київ: Києво-Могилянська академія, 2012. 118 с.
13. Searle J. R. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1976.
14. Shytyk L. Semantic and Textual Research of Modern Conflictogenic texts. *Linguistic Bulletin*. 2024. DOI: 10.31651/2226-4388-2022-33-159-170. URL: https://www.researchgate.net/publication/385210598_SEMANTIC_AND_TEXTUAL_RESEARCH_OF_MODERN_CONFLICTOGENIC_TEXTS.
15. Dijk T.A. van, Kintsch W. *Strategies of Discourse Comprehension*. New York: Academic Press, 1983. 389 p.

References:

1. Batsevych, F. (2010). *Narysy z lnhvistychnoi prahmatyky*. Lviv: PAIS. 336 s. (in Ukr.).
2. Halaur, S. (2019). Rehuliatyvni stratehii y taktyky v suchasniij ukrainkii khudozhnii prozi. *Linhvistychni studii*. Vyp. 37. S. 85–89 (in Ukr.).
3. Dochynets, M. (2024). *Vichnyk*. Mukachevo: *Karpatska vezha*. 280 s. (in Ukr.).
4. Yevdokymova, I. O., Savilova, L. V., Khapina, O. V. (2022). *Movlenniєva maska komandira v usnomu anhlomovnomu viiskovomu dyskursi*. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Ser.: *Filolohiia*. № 53. T. 1. S. 50–53. (in Ukr.).
5. Yermolenko, A. (2016). *Dyskurs v arkhitektonitsi movnoi prahmatyky*. *Filosofska dumka*. № 4. S. 69–96. (in Ukr.).
6. Zahnitko, A. P. (2024). *Spoluchnykovo-protystavna paradyhmalnist: struktura ta funksii*. *Linhvistychni studii*. Vyp. 47. S. 15–24. ISBN 966-7277-88-7. DOI: <https://doi.org/10.31558/1815-3070.2024.47>. (in Ukr.).
7. Koliadenko, O. O. (2013). *Termin freim u lnhvistytsi*. *Terminolohichni visnyk*, Vyp. 2 (1). S. 139–144. (in Ukr.).
8. Maksymenko, S., Derkach, L., Kirychevska, E., Kasynets, M. (2022). *Psykholohiia kohnityvnykh protsesiv: naukovyi posibnyk / Natsionalna akademiia pedahohich-*

- nykh nauk Ukrainy, Instytut psykholohii imeni H. S. Kostiuka. Kyiv: Vydavnytstvo Liudmyla. 420 s. (in Ukr.).
9. Matsiuk, H. P. (2021). Do typolohii movnykh sytuatsii v istorychnii sotsiolinhvistytsii. *Movna sytuatsiia na Kholmshchyni ta Pidliashshi v 1815–1915 rr. Movoznavstvo*. № 3. S. 25–42. DOI: 10.33190/0027-2833-318-2021-3-002. (in Ukr.).
  10. Matsko, L. I., Sydorenko, O. M., Matsko, O. M. (2003). *Stylistyka ukrainskoi movy*. Kyiv: Vyshcha shkola. 462 s. (in Ukr.).
  11. Ponomariv, O. (2001). *Kultura slova: movnostylistychni porady: navch. posibnyk*. 2-e vyd., stereotyp. Kyiv: Lybid. 240 s. (in Ukr.).
  12. Selihei, P. (2012). *Movna svidomist: struktura, typolohiia, vykhovannia / vidp. red. L. Masenko; Nats. akad. nauk Ukrainy, In-t movoznav. im. O. O. Potebni*. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia. 118 s. (in Ukr.).
  13. Searle, J. R. (1976). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge Univ. Press (in Eng.).
  14. Shytyk, L. (2024). Semantic and Textual Research of Modern Conflictogenic texts. *Linguistic Bulletin*. DOI: 10.31651/2226-4388-2022-33-159-170. URL: https://www.researchgate.net/publication/385210598_SEMANTIC_AND_TEXTUAL_RESEARCH_OF_MODERN_CONFLICTOGENIC_TEXTS. (in Eng.).
  15. Dijk T.A. van, Kintsch W. *Strategies of Discourse Comprehension*. New York: Academic Press, 1983. 389 p. (in Eng.).

Oleksandr Kucheriavyi

COMMUNICATIVE STRATEGIES IN THE TEXTS OF MYROSLAV DOCHYNETS

«Speech mask» (SM) presupposes the existence of an opposition between the inherent idiolect (idiostyle) of a linguistic personality and the style characteristic of the chosen mask. This contrast is grounded in the assumption that the linguistic personality possesses a style understood as the speaker's verbal image and manner of behavior as manifested through speech acts. By «putting on» a particular speech mask, a person, as it were, transforms into another linguistic personality and temporarily performs its role. In other words, SM is an imitation of another's speech behavior, encompassing a different manner of speaking, a different lexicon, and implying a different worldview. At the same time, such «transformation» is based on the individual's own ideas about what this linguistic personality should be like, and these ideas must to some extent correlate with socially shared perceptions of the respective communicant.

As a specific communicative strategy, SM functions within a circle of related phenomena (imitation, mimicry, parody). Thus, imitation involves the conscious or unconscious adoption of the speech manner of a person who serves as a linguistic leader.

The analysis of imitation, mimicry, parody, and the speech mask (SM) provides grounds to identify both integral and differential features of these imitative phenomena. All types of imitation are based on another's speech, which is incorporated into one's «own» speech for a particular purpose. The aim of parody is to create a playful situation; in this case, it is not so much the linguistic means that matter as the external characteristics of speech: manner of speaking, lexical features, intonation, etc. To ensure recognizability of the object of parody, the voice, articulatory features, as well as overall appearance and behavior are also reproduced.

Key words: communicative strategy, linguistic personality, artistic model, speech mask, modal-evaluative components, social model.

Отримано: 10.12.2025 р.

Прийнято до друку після рецензування: 08.03.2026 р.

Опубліковано: 25.05.2026 р.

УДК 811.161.2'38'23

DOI: 10.32626/2309-7086.2026-23.76-84

Людмила Марчук

ORCID 0000-0002-9022-2103

*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри журналістики
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка
liudmila.marchuk@kpnui.edu.ua*

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЕКСПРЕСИВНОСТІ ЯК СПОСІБ МОВЛЕННЕВОГО ВПЛИВУ В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Стаття присвячена вивченню категорії експресивності та особливостей її реалізації в текстах статей сучасного наукового українського дискурсу. Основні тези полягають в обґрунтуванні закономірностей вираження експресивності та домінантності синтаксичних експресивних засобів в текстах наукового дискурсу, а також в розкритті специфіки функціонування загальномовних та специфічних засобів експресивності в текстах лінгвістичного профілю у світлі посилення їх впливу на опонента.

Ключові слова: науковий дискурс, синтаксичні засоби, лексико-семантичні засоби, експресивність, мовленнєвий вплив.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми вираження експресивності в наукових текстах і мовних засобів її експлікації зумовлена тим, що питання специфіки вияву експресивності в текстах наукових статей не було предметом спеціальних лінгвістичних досліджень.

Специфіка реалізації експресивності в науковому тексті вивчалася переважно з позицій традиційної лінгвістики, тобто в лінгвостилістичному аспекті, що однобічно характеризувало цей особливий тип тексту. Водночас науковий текст слід розглядати як дискурсивне явище, з огляду на те, що він створюється автором для певного типу адресата. Це потребує виходу за межі традиційного лінгвістичного підходу та здійснення аналізу специфіки наукового тексту з позицій когнітивно-дискурсивної парадигми. На наше переконання, дослідження наукового дискурсу в його експресивному аспекті здатне надати багато корисної інформації для роздумів лінгвістам, які займаються різними проблемами теорії мови: лінгвістичним аналізом тексту, дискурс-аналізом, когнітивною лінгвістикою тощо.

Використання експресивних засобів мови зумовлене комунікативними завданнями спілкування в цій сфері: прагненням впливати на читача/комуніканта та активізувати його увагу з метою об'єктивного вивчення конкретної наукової проблеми. Отже, мовленнєвий вплив наукового тексту має велике значення не лише для поступу науки, а й для розвитку суспільства загалом.

Метою статті є виявлення та дослідження особливостей експресивності й експресивних засобів мови в текстах статей лінгвістичного профілю науко-

---

© Людмила Марчук, 2026

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

вого українського дискурсу, визначення їхніх спільних і диференційних ознак, а також окреслення специфіки їхнього впливу на адресата.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Головна мета наукового дискурсу полягає в узагальненні накопиченого в певній сфері пізнання досвіду та його репрезентації у формі науково обґрунтованих положень, законів, правил або винятків із них. До основних завдань наукового спілкування належать: доведення теоретичних положень і гіпотез, аргументація висунутих тверджень, а також точний, логічно послідовний і систематизований виклад наукових питань з метою опису, визначення й пояснення явищ природи та суспільного життя. Важливим аспектом наукового дискурсу є також передання сукупності набутих знань і повідомлення нових результатів досліджень.

У процесі розвитку різних галузей наукового знання для потреб спілкування в цій сфері з літературної мови поступово відбиралися специфічні мовні засоби, тоді як інші виявлялися менш уживаними або непридатними. Таким чином, у межах літературної мови сформувалася особлива функційна підсистема, оптимально пристосована до реалізації комунікативних завдань науки, – науковий функційний стиль. Він реалізується в текстах різних жанрів, зокрема в наукових статтях і монографіях, дисертаціях, доповідях, лекціях та інших формах академічної комунікації. Науковий стиль функціонує як в усній, так і в писемній формах мовлення, однак доміантною сферою його втілення залишається писемна форма.

Окремий напрям досліджень репрезентований працями Н. Лисенко та Л. Сінної, де особливу увагу приділено культурі наукового мовлення, упорядкуванню правил викладу та структурній організації наукового тексту [10], С. Щербини, який обґрунтовував підходи до класифікації підстилів наукового стилю [16], І. Кучеренко, в студії якої розглянуто питання наукового дискурсу як прикладу академічної комунікації [9]. Стаття Т. Б. Маслової «Типологія наукового дискурсу в сучасній мовознавчій парадигмі» (2013) розглядає науковий дискурс як різновид інституційного дискурсу, визначаючи його місце в сучасній лінгвістиці. Авторка аналізує чинники, що характеризують англословний науковий дискурс, зокрема ролі учасників (виділяє вченого-дослідника, вченого-експерта, вченого-педагога та ін.), цілі та теми, через призму досліджень німецького мовознавця Л. Хофманна, який звертався до вертикального поділу фахових мов [11].

Різні жанри наукового стилю аналізували Н. Яценко (наукові рецензії) [19], Н. Доронкіна (наукові статті) [4], Т. Яхонтова (статті, монографії, дисертації) [17; 18] та ін. У розрізі вузькогалузевих студій аналізу підлягала низка дискурсів: економічний науковий дискурс [14], правовий [6], технічний [7], медичний [8] та ін.

Особливості індивідуального наукового мовлення були предметом дослідження А. Вільчинського [3]. Експресивність в науковому стилі та її складники – образність і емоційність – розглядали Г. Дядюра та Д. Колесник [5], щодо доцільності вживання емоційних засобів у науковому стилі роздумувала М. Баган [1].

Виклад основного матеріалу. Оскільки відбір мовних засобів визначається, зокрема, особливостями тієї чи тієї сфери людської діяльності, то специфіка цієї діяльності дає нам змогу загалом постулювати як закономірності відбору мовних засобів у науковому стилі, так і функційні завдання цього стилю. Принципи й завдання наукового спілкування зумовили його екстралінгвістичні риси. Більшість дослідників пропонують вважати головними екстралінгвіс-

тичними рисами наукового спілкування підкреслену логічність, послідовність, узагальненість, абстрагованість викладу, а також точність, ясність, переконливість, обґрунтованість і виразність.

Ці екстралінгвістичні риси відобразилися через лінгвістичні ознаки наукового стилю як підсистеми загальної системи мови, що має власні мовні норми. Мову розглядаємо як абстрактний об'єкт, як певну систему. Стилістичні норми розуміємо як стилістично забарвлені мовні засоби, що становлять функційну підсистему наукового стилю. Функційність наукового стилю постає як існування цих мовних засобів у мовній системі у вигляді підсистеми, основною функцією якої є уживання лише в науковому спілкуванні.

У науковій літературі поява елементів експресивно-емоційного плану пов'язується насамперед із проникненням розмовної та висококнижної лексики. Розглянутий матеріал дав змогу зробити такий висновок: специфічний характер, прийоми та засоби актуалізації стилістично маркованого контрастного мовного матеріалу свідчать про відсутність будь-якої випадковості й стихійності у доборі елементів усного розмовного мовлення в науковому стилі. При цьому важливо підкреслити, що не сам іншостильовий матеріал має здатність проникати в науковий стиль мовлення, а, навпаки, сам стиль як доцільно організована функційно-мовленнева система відбирає, трансформує й організовує цей матеріал відповідно до своїх жанрових особливостей і функційних завдань, що й становить предмет дискурсу.

З огляду на специфіку проблематики наукових текстів, пропонуємо вважати екстралінгвістичними чинниками в науковому дискурсі такі: завдання наукового спілкування; спосіб породження та актуалізації цього дискурсу; учасників дискурсу; соціально-історичні умови його існування.

Способом породження наукового дискурсу, в основі якого лежить опора на тексти першоджерел та їхні концепти, без яких у принципі неможливе існування дискурсу загалом і наукового зокрема, пропонуємо вважати інтертекстуальність, оскільки ця характеристика дискурсу тут представлена особливо експліцитно.

Способом актуалізації наукового дискурсу вважаємо діалог у широкому значенні цього слова. Діалогічність наукового тексту є багатоплановим явищем і, безумовно, не вичерпується лише діалогом між автором тексту та його адресатом; до того ж саме поняття адресата тексту ми вважаємо неоднозначним і таким, що не обмежується лише читачем наукового тексту. Діалогічність наукового тексту нерозривно пов'язана з такою його властивістю, як прагматичність. У науковому тексті прагматика має специфічний характер. Засоби реалізації експресивності в науковому дискурсі підсилюють прагматичний потенціал висловлювання та відображають внутрішню діалогізацію наукового твору. Тому важливою особливістю наукового дискурсу вважаємо статусну рівність його учасників, а, отже, це стосується усіх жанрів наукового стилю.

З огляду на зазначені екстралінгвістичні ознаки наукового спілкування можна виокремити певні лінгвістичні ознаки, зумовлені ними. Серед них: термінологія, складні речення, розгалужена система сполучників, дієприкметникові та дієприслівникові звороти, пасивні конструкції, вставні конструкції, лапцюг родових відмінків, уживання однини для вираження узагальненого поняття, вставні слова. Лінгвістичну характеристику наукового стилю також знаходимо в працях Н. Мех [12], Т. Яхонтової [17], О. Полянїчко [13] та багатьох інших.

Точку зору, згідно з якою науковому мовленню не властива експресивність, оскільки вона не мотивується функцією наукового мислення, упродовж тривалого

часу поділяли в лінгвістиці багато науковців. Цій точці зору протиставляється позиція інших дослідників, які справедливо вважають, що емоційна оцінка може проникати в наукову літературу за певних умов обмежувального характеру [12; 15].

Дослідження наукових текстів початку ХХІ ст. та наукових текстів пострадянського періоду дало змогу виявити певні тенденції у розвитку мови науки й засобів реалізації переконання в текстах наукового дискурсу української мови. Йдеться насамперед про тенденцію до зростання використання експресивних мовних засобів з метою посилення мовленнєвого впливу на адресата. Багато дослідників убачають причини мовних змін у текстах наукового дискурсу, а також більш частого й сміливого використання експресивних засобів порівняно з кінцем ХІХ – початком ХХ ст., у глобальних і стрімких змінах, що потрясли наше суспільство упродовж останніх десятиліть. Ці процеси не могли не позначитися на проблематиці досліджень вітчизняної гуманітарної думки та на перебігу розвитку її провідних напрямів.

У сучасному науковому дискурсі цілком очевидно є тенденція до подолання жорсткої зумовленості, стандартизації лексичного складу, відмови від використання традиційних кліше. Найбільша свобода виявляється, зокрема, у зростанні використання експресивного потенціалу мови: на синтаксичному рівні – це повтори, питально-відповідні комплекси, риторичні запитання, окличні речення, синтаксичний паралелізм, градаційні фігури; на лексичному рівні – метафори та ін.

Наприклад: *«Для вираження оцінного відношення до описуваного автори вдаються до таких різновидів метафори як персоніфікації та деперсоніфікації, в основі яких лежить використання таких категоріальних ознак як жива та нежива істоти»* [22, с. 168] (синтаксичний паралелізм);

«Для стилю художньої літератури австрійської мови, на відміну від стилю художньої прози німецької мови (яка характеризується більшою “розкутістю” у вживанні різкої оцінки), характерний своєрідний “консерватизм”, який проявляється у стриманому використанні метафоричних номінацій з негативною оцінкою» [Лазебна, с.168] (метафора); *«Визначення концепту як психоментального утворення активізує пов’язане з його тлумаченням як «алгебраїчного» виразника значення, ембріону мисленнєвих операцій, ментального прообразу, базового перцептивно-когнітивно-афективного утворення динамічного характеру і т. ін.»* [21, с. 5] (у цьому фрагменті використано передусім перелік (градаційний ряд) із елементами градації. відбувається накопичення однорідних означень концепту: *«алгебраїчний виразник значення»; «ембріон мисленнєвих операцій»; «ментальний прообраз»; «базове перцептивно-когнітивно-афективне утворення...»*). Це створює ефект послідовного уточнення й розширення змісту – кожне наступне означення додає новий аспект, ускладнює й поглиблює характеристику).

Оскільки об’єктом нашого дослідження є наукові статті, необхідно було зупинитися на проблемі жанрів. Аналіз лінгвістичної літератури показав, що в науковій комунікації виокремлюють такі жанри: наукова стаття, тези, автореферат, доповідь, рецензія, анотація, конспект, переклад, резюме. Розглянувши численні підходи до визначення жанру, у своїй роботі ми прийняли таке: жанр – це різновид дискурсу, який визначається метою, умовами вживання, змістом спілкування, обсягом матеріалу, соціальними ролями адресанта й адресата тексту та стереотипними мовними очікуваннями адресата. Ми вважали доцільним у межах нашого дослідження детально зупинитися на одному науковому жанрі: статті як найбільш експліцитному в науковому дискурсі.

У статті основною ланкою наукового дискурсу вважаємо жанр статті та відносимо її до первинних жанрів наукового дискурсу, оскільки конститутивні характеристики цього типу дискурсу повною мірою реалізуються в текстах, що належать до цього жанру. Крім того, поширення наукового знання нині здійснюється переважно через спеціальну літературу, представлену головним чином науковими статтями як оперативним науковим жанром. У зв'язку з цим наукову статтю визначають як первинний оперативний письмовий жанр, що має певний обсяг, систему посилань і вихідні дані та призначений для постановки й розв'язання однієї наукової проблеми. Будь-яка наукова стаття має на меті вплив на людину.

Традиційно виокремлюють три типи мовленнєвого впливу: прямий, непрямий і прихований. Досліджуючи тексти наукового дискурсу, ми виходили з положення про переважання в них непрямого впливу, оскільки інформація, що міститься в науковому тексті, має здебільшого опосередкований вплив: у процесі наукового спілкування вчений прагне не нав'язати свою думку, а викликати рефлексію співрозмовника та привернути його увагу до власної точки зору на проблему.

Розглядаючи функції впливу в науковому тексті як комплексне явище, ми виокремили як основну – переконання. Основним способом переконання є аргументація. Метою переконання за допомогою аргументації є розуміння й прийняття повідомлюваної інформації. Експресія під час аргументування посилює мовленнєвий вплив на адресата.

Специфіка мовної комунікації, а також природа мислення, пізнання і наукової творчості зумовлюють діалогічність наукового писемного мовлення. Водночас важливо, що експресивна насиченість актуалізує інтелектуальний діалог, притаманний цим текстам. У зв'язку з цим підкреслюємо інтелектуальний характер експресії наукового мовлення, яка полягає в експресії логічного підкреслення, акцентуації, емпатичного виділення змістово значущих елементів висловлювання для забезпечення точності й переконливості викладу, активізації уваги читача, зосередження його на суттєвих, з погляду автора, моментах змісту, полегшення засвоєння наукової думки.

Отже, можна зробити висновок, що експресивність у науковому мовленні є не лише необхідною, а й закономірною і виступає не другорядною, а однією з основних та обов'язкових рис сучасного наукового дискурсу.

У результаті проведеного дослідження вдалося загалом підтвердити основну гіпотезу цієї статті про домінантність синтаксичних мовних засобів експресивності в текстах наукового дискурсу та представити експресивні засоби в науковому мовленні у вигляді системи, ядро якої, на наш погляд, становлять саме синтаксичні засоби, оскільки вживання емоційно-оцінної лексики обмежене нормами стилю.

Під експресивними синтаксичними конструкціями в роботі розуміються особливі форми синтаксичної організації мовлення, що є доцільним відхиленням від стилістично нейтральної синтаксичної норми та надають висловлюванню додаткових смислових або експресивно-емоційних відтінків, тобто це конструкції, які посилюють прагматичний ефект висловлювання.

При цьому ми розглядаємо систему синтаксичних засобів експресивності як організовану за принципом поля (центр – периферія). До центру поля належать окличні конструкції, у яких експресивність виражена найінтенсивніше. Периферію поля становлять засоби з ослабленим виявом експресивності. Вони відрізняються різним ступенем посилення своїх номінативних та інших модаль-

них характеристик. На цій підставі в периферійній зоні виокремлюються дві підзони розподілу засобів: прилегла до центру (питальні конструкції) та віддалена від нього (повтори). Для наукового дискурсу характерне використання мовних засобів зі «зниженою» експресією, тобто актуальною є саме периферія.

У наукових текстах часто трапляються **лексико-синтаксичний та синтаксичний повтори**. Наприклад: «Сьогодні українське суспільство перебуває у стані війни і саме **військова лексика та термінологія зокрема потрапляє в усі сфери щоденного життя, мовлення усіх вікових категорій, все** більше охоплюючи коло не лише **військового дискурсу, але й практично всіх суспільно-політичних та суспільно-побутових дискурсів**» [20, с. 8]. Також засобом синтаксичної експресивності є інверсія. Науковому мовленню більш властивий прямий порядок слів, проте в ньому трапляється й інверсійний, коли члени синтаксичної конструкції роз'єднані, і зміст сприймається не відразу, а ніби раптово, несподівано. Зміна порядку слів, тобто інверсія, відбувається в тому разі, коли автор прагне привернути увагу до інверсованих слів, коли він надає особливого значення висловлюванню. Інверсію також можна розглядати як засіб інтелектуальної експресивності. Наприклад: «Вивченням кольорів, їхньої символічності, естетичної та поетичної функції вчені цікавилися і в античні часи, однак дослідження колористики як лінгвістичної категорії розпочалося лише в XIX ст. і було пов'язане з особливостями мовної картини світу й індивідуального сприйняття дійсності (за В. фон Гумбольдтом, Е. Сепіром, Б. Уорфом)» [23, с. 65].

Висновки. Аналіз лінгвістичних наукових текстів дозволив виявити, що найпоширенішим експресивним засобом, який використовується в наукових статтях лінгвістичного профілю є повтори. Далі, у порядку зменшення частотності вживання, йдуть питальні речення та метафори. Ще рідше трапляється інверсія. Це дало підстави зробити висновок про те, що чим нижчий ступінь експресивності синтаксичного засобу, тим вищою є частотність його використання в текстах лінгвістичної наукової статті.

Список використаних джерел і літератури:

1. Баган М. П. Експресивність сучасного українськомовного наукового дискурсу: межі можливого. *Вісник КНЛУ. Сер.: Філологія*. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2017. Т. 20. № 1. С. 9–17.
2. Бакаленко О. А. Емоційна складова в механізмі прийняття рішень, пов'язаних з ризиком. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософії науки»*. Харків, 2014. № 1092. URL: <https://periodicals.karazin.ua/thcphs/article/view/2217>.
3. Вільчинська Т. П., Вільчинський А. О. Дискурсивні одиниці як маркер лінгвоіндивідуалізації мовної особистості вченого-публіциста Романа Гром'яка. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2023. Т. 34 (73) № 3. С. 13–18.
4. Доронкіна Н. Є. Особливості стратифікації наукової статті. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2020. № 45. Т. 2. С. 75–77.
5. Дядюра Г. М., Колесник Д. М. Засоби експресивності в наукових текстах. *Мовознавчий вісник*. 2017. Вип. 22–23. С. 164–172.
6. Єрмоленко Д. О. Поняття і структура методології дослідження правосвідомості молоді. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2015. Вип. 35. Ч. 1. Т. 1. С. 11–13.

7. Іщенко Н. І. Науково-технічний стиль у системі функціональних стилів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2014. Вип. 46. С. 78 – 80.
8. Карпенко Ю. П. Формування готовності майбутніх сімейних лікарів до науково-дослідної діяльності у процесі професійної підготовки. дис. ... доктора філософії. Одеса; Київ, 2021. 246 с.
9. Кучеренко І. А. Науковий дискурс як важливий складник розвитку академічної комунікативної компетентності здобувача освіти. *Техніка і наука сьогодні. Серія: Право, економіка, педагогіка, техніка, фізико-математичні науки*. 2025. № 10 (51). С. 742–755.
10. Лисенко Н. О. Сінна Л. Ю. Практична стилістика перекладеного тексту як елемент підготовки майбутніх науковців. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологія*. 2019. Вип. 8. С. 107–110.
11. Маслова Т. Б. Типологія наукового дискурсу в сучасній мовознавчій парадигмі. *Англістика та американістика*. 2013. Вип. 10. С. 39–43.
12. Мех Н. Жанрова диференціація в сучасних наукових і культурних дискурсах. *Культура слова*. 2015. № 83. С. 72–77.
13. Полянчик О. Д. Науковий стиль англійської мови: його жанрові та лінгвістичні особливості. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2019. № 40. Т. 2. С. 65–67.
14. Постоева О. Г. Економічні дослідження: особливості реалізації наукового стилю. *Вісник післядипломної освіти: збірник наукових праць. Серія «Соціальні та поведінкові науки; Управління та адміністрування»*. 2025. Вип. 33 (62). С. 259–274.
15. Сліпецька В. Взаємозв'язок понять емоційність, оцінка, експресивність – актуальна проблема лінгвістичної теорії емоції. *STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA*. 2016. Vol. IV. P. 149–153.
16. Щербина С. М. Науковий стиль у системі стильової диференціації сучасних літературних мов. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов*. 2018. Вип. 16. С. 261–268.
17. Яхонтова Т. В. Лінгвістична генологія наукової комунікації: монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 420 с.
18. Яхонтова Т. В. Жанри первинної наукової комунікації: сучасні тенденції розвитку. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство*. 2014. № 2. С. 135–140.
19. Яценко Н. Науковий огляд: жанрово-стильова специфіка наукової рецензії. *Українська мова*. 2017. № 1 (61). С. 92–101.
20. Боженець С. В. Становлення та сучасний стан дослідження військової терміно-системи української мови. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2023. Т. 34 (73). № 3. С. 8–12.
21. Гарбера І. В. Концепт ЛЮДИНА у фразеології східноєвропейських українських говірок: автореф. дис. ... канд. філ. наук, спец. 10.02.01 – українська мова. Вінниця, 2018. 20 с.
22. Лазебна О. А. До питання про емоційну оцінність метафоричних слів в сучасній художній прозі (на матеріалі німецької мови та австрійського національного варіанту німецької мови). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2012. С. 167–168.
23. Скидан Я. А. Кольороніми як вербалізатори концепту слово в поезії П. Мовчана й С. Сапеляка. *Закарпатські філологічні студії*. 2023. Вип. 29. Т. 2. С. 65–69.

References:

1. Bahan, M. P. (2017) Ekspresyvnist suchasnoho ukrainskomovnoho naukovoho dyskursu: mezhi mozhyvoho. *Visnyk KNLU. Ser.: Filolohiia*. Kyiv: Vyd. tsentr KNLU. T. 20. № 1. S. 9–17. (in Ukr.).

2. Bakalenko, O. A. (2014). Emotsiina skladova v mekhanizmi pryiniattia rishen, poviazanykh z ryzykom. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia «Teoriia kultury i filosofii nauky»*. Kharkiv. № 1092. URL: <https://periodicals.karazin.ua/thefts/article/view/2217>. (in Ukr.).
3. Vilchynska, T. P., Vilchynskyy, A. O. (2023). Dyskursyvni odnyntsi yak marker linhvoindividualizatsii movnoi osobystosti vchenoho-publitsysta Romana Hromiaka. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriiia: Filolohiia. Zhurnalistyka*. T. 34 (73) № 3. S. 13–18 (in Ukr.).
4. Doronkina, N. Ye. (2020). Osoblyvosti stratyfikatsii naukovi statti. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia*. № 45. T. 2. S. 75–77. (in Ukr.).
5. Diadiura, H. M., Kolesnyk, D. M. (2017). Zasoby ekspresyvnosti v naukovykh tekstakh. *Movoznavchyy visnyk*. Vyp. 22–23. S. 164–172. (in Ukr.).
6. Yermolenko, D. O. (2015). Poniattia i struktura metodolohii doslidzhennia pravosvidomosti molodi. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia PRAVO*. Vyp. 35. Ch. I. T. 1. S. 11–13. (in Ukr.).
7. Ishchenko, N. I. (2014). Naukovo-tekhnichnyi styl u systemi funktsionalnykh styliiv. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Seriiia «Filolohichna». Vyp. 46. S. 78–80. (in Ukr.).
8. Karpenko, Yu. P. (2021). Formuvannia hotovnosti maibutnykh simeinykh likariv do naukovo-doslidnoi diialnosti u protsesi profesiinoi pidhotovky: dys. ... d-ra filosofii. Odesa; Kyiv. 246 s. (in Ukr.).
9. Kucherenko, I. A. (2025). Naukovyi dyskurs yak vazhlyvyi skladnyk rozvytku akademichnoi komunikatyvnoi kompetentnosti zdobuvacha osvity. *Tekhnika i nauka sohodni. Seriiia: pravo, ekonomika, pedahohika, tekhnika, fizyko-matematychni nauky*. № 10 (51). S. 742–755. (in Ukr.).
10. Lysenko, N. O., Sinna, L. Yu. (2019). Praktychna stylistyka perekladenoho tekstu yak element pidhotovky maibutnykh naukovtsiv. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Seriiia: Filolohiia. Vyp. 8. S. 107–110. (in Ukr.).
11. Maslova, T. B. (2013). Typolohiia naukovoho dyskursu v suchasni movoznavchii paradyhmi. *Anhlistyka ta amerykanistyka*. Vyp. 10. S. 39–43. (in Ukr.).
12. Mekh, N. (2015). Zhanrova dyferentsiatsiia v suchasnykh naukovykh i kulturnykh dyskursakh. *Kultura slova*. № 83. S. 72–77. (in Ukr.).
13. Polianichko, O. D. (2019). Naukovyi styl anhliiskoi movy: yoho zhanrovi ta linhvistychni osoblyvosti. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia*. № 40. T. 2. S. 65–67. (in Ukr.).
14. Postoieva, O. H. (2025). Ekonomichni doslidzhennia: osoblyvosti realizatsii naukovoho styliu. *Visnyk pislidiyplomoi osvity: zbirnyk naukovykh prats*. Seriiia «Sotsialni ta povedinkovi nauky; Upravlinnia ta administruvannia». Vyp. 33 (62). S. 259–274. (in Ukr.).
15. Slipetska, V. (2016). Vzaiemozviazok poniat emotsiiniz, otsinka, ekspresyvnist – aktualna problema linhvistychnoi teorii emotsii. *STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA*. Vol. IV. P. 149–153. (in Pol.).
16. Shcherbyna, S. M. (2018). Naukovyi styl u systemi stylovoi dyferentsiatsii suchasnykh literaturnykh mov. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 9. Suchasni tendentsii rozvytku mov*. Vyp. 16. S. 261–268. (in Ukr.).
17. Yakhontova, T. V. (2009). Linhvistychna henolohiia naukovi komunikatsii: monohrafiia. Lviv: Vydavnychy tseNTR LNU imeni Ivana Franka. 420 s. (in Ukr.).
18. Yakhontova, T. V. (2014). Zhanry pervynnoi naukovi komunikatsii: suchasni tendentsii rozvytku. *Naukovyi visnyk DDPU imeni I. Franka. Seriiia «Filolohichni nauky»*. *Movoznavstvo*. № 2. S. 135–140. (in Ukr.).
19. Yatsenko, N. (2017). Naukovyi ohliad: zhanrovo-stylova spetsyfika naukovi retsenzii. *Ukrainska mova*. № 1 (61). S. 92–101. (in Ukr.).

20. Bozhenets, S. V. (2023). Stanovlennia ta suchasnyi stan doslidzhennia viiskovoi terminosystemy ukrainskoi movy. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seria: Filolohiia. Zhurnalistyka*. T. 34 (73) № 3. S. 8–12 (in Ukr.).
21. Harbera, I. V. (2018). Kontsept LluDYNA u frazeolohii skhidnostepovykh ukrain-skykh hovirok: avtoref. dys. ... kand. fil. nauk, spets. 10.02.01 – ukrainska mova. Vinnytsia. 20 s. (in Ukr.)
22. Lazebna, O. A. (2012). Do pytannia pro emotsiinu otsinnist metaforychnykh sliv v suchasni khudozhni prozi (na materialii nimetskoï movy ta avstriiskoho natsion-alnoho variantu nimetskoï movy). *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademii»*. Seria «Filolohichna». S. 167–168. (in Ukr.).
23. Skydan, Ya. (2023). A. Koloronimy yak verbalizatory kontseptu slovo v poezii P. Movchana y S. Sapeliaka. *Zakarpatski filolohichni studii*. Vyp. 29. T. 2. S. 65–69. (in Ukr.).

Liudmyla Marchuk

VERBALIZATION OF EXPRESSIVENESS AS A MEANS OF SPEECH INFLUENCE IN SCIENTIFIC DISCOURSE

The article is devoted to the study of the category of expressiveness and the peculiarities of its realization in the texts of articles within contemporary Ukrainian scientific discourse. The main theses focus on substantiating the regularities of expressing expressiveness and the dominance of syntactic expressive means in scientific discourse texts, as well as on revealing the specificity of the functioning of general linguistic and specific means of expressiveness in texts of a linguistic profile in light of enhancing their influence on the interlocutor.

The main research method is descriptive, along with contextual analysis, which made it possible to identify the specificity of expressing expressiveness in scientific discourse articles. In addition, the hypothetico-deductive method and the method of comparative analysis were applied, allowing for the identification of common and specific features in the use of expressive means in scientific linguistic texts.

The initial hypothesis of the study is the assumption that in modern scientific humanitarian discourse, the role of expressive influence is increasing. This is обусловлено social, political, economic, and subjective communicative-pragmatic factors and is manifested in the obligatory use of linguistic expressive means reflecting stereotypes of speech communication in the field of science. At the same time, syntactic means of expressing expressiveness are dominant in scientific discourse texts, since the use of lexical means is limited by stylistic norms.

The categorical features of scientific discourse – intertextuality, dialogicity, the specificity of pragmatics, and the participants of communication – determine the genre differentiation of communication models. At the same time, the genre of the scientific article should be considered central in scientific discourse, since it not only contains the manifestation of all categorical features of scientific discourse but also represents an operative genre that fully meets the requirements of modern scientific cognition and communication. The analysis of the linguistic expression of scientific articles is relevant for determining the peculiarities of linguistic means of the scientific style and the specificity of scientific discourse.

Key words: scientific discourse, syntactic means, lexical-semantic means, expressiveness, speech influence.

Отримано: 29.11.2025 р.

Прийнято до друку після рецензування: 08.03.2026 р.

Опубліковано: 25.05.2026 р.

УДК 811.111'373.74

DOI: 10.32626/2309-7086.2026-23.85-92

Tetiana Mitrousova

ORCID 0000-0002-8961-9381

candidate of philological sciences,

senior lecturer of English Language Department

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University

mitrousova@kpnu.edu.ua

Svitlana Nykytiuk

ORCID 0000-0002-2304-9291

senior lecturer of English Language Department

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University

nykytyuk@kpnu.edu.ua

THE SPECIFICITY OF ENGLISH ETHNONYMS AS VERBAL MARKERS OF 'IN-GROUP' AND 'OUT-GROUP'

The article deals with the investigation of the semantic structure and identify the ethnocultural specificity of English phraseological units that include ethnonyms, as well as to determine the ways in which biased, stereotypical or neutral perceptions of foreigners are expressed and disseminated in the English-speaking community.

In the article it was researched that ethnonyms are classified into macroethnonyms and microethnonyms. Macroethnonyms refer to large ethnic formations, such as Afro-Americans. Microethnonyms, on the other hand, are used for smaller communities united by belonging to a single tribe, ethnicity, nation, or other ethnic group. They encompass ethnonymic names of varying scope and levels of generalization.

It was claimed that the components of ethnonyms can be represented by various linguistic means: words indicating national affiliation, origin, physical characteristics, or lifestyle; proper names; ethnonymic forms derived from the official names of peoples; figurative – metaphorical or metonymic – designations of foreigners; as well as phraseological units that reflect generalized stereotypical perceptions of members of other nations in the English-speaking community.

The authors of the article established that the perception of «other» and «foreign» peoples is influenced by a number of factors, among which historical and geopolitical ones play a leading role. Indeed, the number of ethnonyms adopted in a linguocultural context, as well as their frequency in social discourse, depend on historical ties and geographic location. Numerous national stereotypes negatively portray the neighboring Scots, Welsh, or Irish, despite the fact that they all belong to the same kingdom.

As a result it was established that the study of ethnonyms and the patterns of their origin, development, and use cannot be considered separately from the study of the ethnos itself, as it allows for a deeper understanding of the complex processes that shape ethnogenesis and the ethnic history of any community. Self-designations, as expressions of a people's self-consciousness, and external names, which reflect the stereotypical perceptions of others, are among the main indicators of ethnic unity. The

---

© Tetiana Mitrousova, Svitlana Nykytiuk, 2026

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

researches concluded that the resilience of an ethnos as a social system ensures the relative stability of its representation in collective consciousness and self-awareness.

Key words: phraseology, ethnonym, lexical-semantic features, ethnocentrism, stereotype, in-group / out-group.

Introduction. Language is the basis of any national culture, a key means of understanding and mastering the surrounding world. The linguistic phenomena primarily function as a component of ethnocultural unity and reflect the national mode of existence. As a component of the overall language system, phraseology is regarded as a particularly valuable part of linguistic heritage in which the worldview and national culture of a people are reflected. According to N. Savchuk, the phraseology of every language significantly influences the formation of the figurative picture of the world. At the same time, the perception of reality through linguistic images embedded in the phraseological system is based on general logical-psychological and linguistic principles [5]. From a cultural perspective, phraseological units can be defined as a product of a people's cultural and social life that has developed as a verbal means of reflecting the national and mental characteristics of representatives of a particular culture. Phraseological units, through their meanings, partially intersect with vocabulary, complementing the picture of the world created by lexical units [4]. Phraseological units are not only an inexhaustible source of enhancing expressiveness. Their characteristic feature is that they actively participate in shaping one's own, often stereotypical, attitude toward events / topics / people.

Recent research and publications. Over the past decades, English phraseology has been significantly enriched by monographs, dissertation studies, and scholarly works. Among them are the research studies of N. Lyska, O. Rohach, B. Bakai, and O. Matsko, as well as works of various orientations. For instance, I. I. Humeniuk examines the structural and lexical-semantic features of phraseological units with coloratives in the English language [3]; I. Bereznieva studies phraseological units with semantisms [2]; English phraseological units with a national and cultural component are the object of research attention of N. Petrova [13]; manifestations of ethnocentrism in different types of discourse and the functioning of ethnonyms [1; 6].

The purpose of the article to investigate the semantic structure and identify the ethnocultural specificity of English phraseological units that include ethnonyms, as well as to determine the ways in which biased, stereotypical or neutral perceptions of foreigners are expressed and disseminated in the English-speaking community.

Presentation of the main material. Stereotypes are often described as simplified views about other people, formed by judgements based on the group they belong to. Modern studies in social psychology suggest that stereotypical thinking is rooted in the human mind, which means that ethnic stereotypes can partly be considered a natural part of human thinking. In particular, they serve important cognitive purposes – helping people simplify the complexity of the world into something the human mind can more easily understand [10, p. 60]. In this case, stereotypes are cognitive shortcuts that help people classify and understand the world around them.

As mentioned earlier, social categorization involves identifying and emphasizing particular traits of a group. This, in turn, leads to the consolidation of one's own group [7]. The central aspect of this process, which forms the foundation of stereotypes (including ethnic ones), is the distinction between «us» and «them». In the social scienc-

es, this idea was first identified at the beginning of the 20th century by the American anthropologist, sociologist, and historian William Graham Sumner. In his work published in 1906, he introduced the concept of Ethnocentrism to describe the natural tendency of human groups to divide the world into «us» and «them», while also using their own group as the standard for evaluating the norms and traditions of others.

This tendency is frequently accompanied by the formation of negative and dehumanizing attitudes and stereotypes toward those who are seen as the «others» [14], which is hold in contexts of permanent ethno-political conflict. In situations of ethno-political violence, negative and dehumanizing stereotypes about the «other» are not only the result of hostility between groups, but also help sustain the conflict by providing a mental framework that reinforces mistrust and antagonism between them [12]. Stereotypes are seen in many ways, usually considered as a socially shared set of beliefs about traits of social categories [9].

Because stereotypes often express how one nation views other groups, different connotations connected with ethnonyms frequently appear in linguistics. Ethnonyms are not created as fully formed terms; instead, they evolve gradually over time within complex social relationships, reflecting changes in the economic and political life of societies. Among ethnonyms, two groups can be distinguished, which denote the same object of nomination but differ in their origin. These are the names by which a people refer to themselves – autoethnonyms – and the names given to them by other peoples – exonyms.

Based on the nature of the designated object and the scope of the community they denote, ethnonyms are classified into macroethnonyms and microethnonyms. Macroethnonyms refer to large ethnic formations, such as Afro-Americans. Microethnonyms, on the other hand, are used for smaller communities united by belonging to a single tribe, ethnicity, nation, or other ethnic group. They encompass ethnymic names of varying scope and levels of generalization.

A noteworthy contrast between «macro» and «micro» is also observed in the formation of ethnic nicknames: in the realm of unofficial and derogatory names, pejorative designations tend to dominate for the inhabitants of entire states, political entities, or races, regardless of their actual and precise ethnic affiliation.

The division of ethnonyms into autoethnonyms and exonyms is necessary due to the different informational content they convey. An autoethnym indicates a people's level of self-assessment, while an exonym reflects the regional and historical perceptions of the community that created it (including characteristics ranging from the appearance of its members to the ways in which their ethnic self-consciousness is expressed). It is important to distinguish in exonyms not only objective but also subjective components, due to their emotional connotations.

At early stages, members of an ethnic community, using self-designations, sought to differentiate themselves from other («foreign») ethnic groups through the opposition of «we» – «they», as well as through national and cultural identification, which in the system of intercultural communication is referred to as «in-group / out-group». In this context, the term «in-group» denotes those phenomena, events, processes, and objects in the surrounding reality that are perceived as familiar, appropriate, and normal, that is, as having a legitimate right to exist.

The components of ethnonyms can be represented by various linguistic means: words indicating national affiliation, origin, physical characteristics, or lifestyle; proper names; ethnymic forms derived from the official names of peoples; figura-

tive – metaphorical or metonymic – designations of foreigners; as well as phraseological units that reflect generalized stereotypical perceptions of members of other nations in the English-speaking community.

The methods and types of ethnic naming, as well as the features that become decisive in the creation of a name, are diverse and depend on who is using it – the people themselves or others, particularly neighboring communities. Among the numerous factors and cues that influence the choice of a name, speakers in each specific situation actualize the feature that seems most appropriate and significant to them. Although potentially many characteristics exist for nomination, a self-designation usually fixes on a single – the most generalized – trait.

A people's self-designation is never accidental – it is formed under the influence of social and historical factors. In contrast, exonyms may arise situationally, based on a certain noticeable feature or a subjective perception of the community – its appearance, lifestyle, social or political structure, or particularities of historical and spiritual development. Such names often emerge in the context of hostile communities and carry negative or derogatory connotations that the ethnos itself does not accept. These ethnonyms, or more precisely ethnophobisms, are the result of a biased, subjective view of another community [8], for example: green nigger – Irish, wetback – Mexican.

Ethnophobisms are onomastic names with humiliating or derogatory connotations, carrying a negative evaluation, which arise as a result of invective reinterpretation of the names of members of a «foreign» community. Their emergence is conditioned by a range of social factors, among which ethnic stereotypes and prejudices play a leading role. For example, the words Chink and Chinky [8] are considered coarse and offensive designations for Chinese people. Such anthroponymic units accumulate real or imagined traits that society attributes to a particular social or ethnic group.

The perception of «other» and «foreign» peoples is influenced by a number of factors, among which historical and geopolitical ones play a leading role. Indeed, the number of ethnonyms adopted in a linguocultural context, as well as their frequency in social discourse, depend on historical ties and geographic location. Numerous national stereotypes negatively portray the neighboring Scots, Welsh, or Irish, despite the fact that they all belong to the same kingdom, for example, Scotch coffee – boiling water tinted with burnt toast; to Scotch a deal – to delay or obstruct a deal; Welsh comb – a hand used instead of a comb; to Welsh on a bet – to fail to pay a lost bet in a partnership.

For the Anglo-Saxons, due to geographic proximity, the «foreign» peoples were the representatives of Celtic cultures – the Scots, Welsh, and Irish – with whom, after migration, they began to share the British Isles. This was the closest circle of ethnic groups that, for centuries, lived nearby as neighbors. It is therefore logical that the Celtic peoples were among the first to be identified as «other/foreign». This perception is reflected in the semantics of ethnonyms and corresponding toponyms. For example, the words *Welsh* and *Wales* mean «foreign» or «from a foreign land» and derive from the Old English *wealh* – «foreigner». According to the etymological dictionary of the English language, this is a common Germanic root, which corresponds to the Latin name for the Celtic people: OE. *Walh*, *Wealh*, pl. *Wealas* corr. to Germ. *walXaz 'foreign' (Celtic or Roman), pl. –os- L. *Volcae* name of a Celtic people, of unknown origin [15, p. 999]. The mentioned root also entered into the toponym Cornwall, combining with a Celtic toponymic element: OE. *Cornwealas*, from OCeltic *Kornovjos, -ja [15, p. 216]. Thus, the Anglo-Saxons named the Celtic tribes living to the west of their own lands. Notably, the Welsh have always preferred their authentic self-designation

Cymry – a word related to comrade (*kombrogi ‘fellowcountrymen’) [15, p. 240]. The autoethnonym Cymry and the alloethnonym the Welsh clearly reflect the binary opposition of «in-group versus out-group». By rationalizing human experience through language, an ethnos preserves this original, spontaneous, and naïve knowledge of the world in its consciousness for a long time.

Phraseological units containing the component French are often associated with 1) licentiousness and excessive freedom of behavior [16]: when *French* is used in a sexual sense, as it often is, «French» is often used as a euphemism for oral sex in the escort world. A «French lesson» is a visit to a prostitute. «Greek» culture is anal sex and «English» culture is BDSM. «Roman» is orgies and «Swedish» is a full-release massage. If someone speaks the language without an interpreter, it means they perform the act without a protection. It is mainly used to advertise escort services without fear of being busted by police for prostitution; «Pardon my French», ie, pardon the vulgarity from my mouth; «to French» – to kiss using tongues: He frenched her;

2) something impolite, mean [16]: «French leave» – «leaving without saying goodbye», desertion, which arose from the French habit of leaving a host’s house without taking leave of the hosts or homeowners. At the same time, this same behavior was also characteristic of the English themselves; «to French» – someone who helps you for a long period of time, only to have you spit in his face at the first disagreement:

«Man! I got totally Frenched by Tom; that bastard denied my promotion because I disagreed with the way he’s handling the Tanaka project. And after all the evenings and weekends I worked for him!»;

3) loser [16]: «the french are a wimpy country»:

dude 1: how many french people does it take to win a war?

dude 2: umm... 3???

dude 1: I DONT KNOW, NEVER BEEN DONE!!!! (usually followed by a laugh of some sort.).

In addition to incorporating a large number of phrases into their lexicon that negatively characterize various peoples and cultures, the English also, in most cases, formed notions of people as being heavily dependent on alcohol and drugs, which led to the emergence of corresponding slang units in English, such as: Indian list – a list of people to whom alcohol should not be sold; to see Indians – to get drunk; Chinese tobacco – (slang) opium; Indian hay/grass – marijuana. The component Dutch symbolizes something «bad» or «unreliable»: The Dutch cure – suicide; to talk like a Dutch uncle – to give a lecture or reprimand; old Dutch – a quarrelsome person; Dutch wife – a rubber sex doll.

Conclusions. The study of ethnonyms and the patterns of their origin, development, and use cannot be considered separately from the study of the ethnos itself, as it allows for a deeper understanding of the complex processes that shape ethnogenesis and the ethnic history of any community. Self-designations, as expressions of a people’s self-consciousness, and external names, which reflect the stereotypical perceptions of others, are among the main indicators of ethnic unity. The resilience of an ethnos as a social system ensures the relative stability of its representation in collective consciousness and self-awareness. Ethnonyms – including autoethnonyms and exonyms, ethnophobisms, and nickname-based ethnonyms – contain structured knowledge that can be valuable for analyzing and improving intercultural communication. The prospect for further research lies in expanding the topic under consideration and placing greater emphasis on the origin of the words being studied.

Список використаних джерел і літератури:

1. Антонченко Т. М. Лінгвістичні особливості функціонування етнонімів та етнофобізмів (на матеріалі англійської мови). *Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія Філологія*. Київ: Видавничий центр КДЛУ, 1999. Т. 2. № 1. С. 95–103.
2. Березнева І. М. Особливості вивчення фразеологічних одиниць з семантизмами як наукова проблема. *Лінгвістичні дослідження: зб наук. праць. ХДПУ*, 2000. № 5. С. 122–127.
3. Гуменюк І. І. Структурні та лексико-семантичні особливості фразеологічних одиниць із колоративами в англійській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Чернівці, 2010. 20 с.
4. Левченко О. П. Фразеологічна репрезентація світу. *Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. пр.* Київ: КНУ імені Тараса Шевченка. 2003. № 7. С. 307–315.
5. Савчук Н. М. Особливості національного світосприйняття туркменів: лінгвокультурний аспект. *Вісник Українсько-туркменського культурноосвітнього центру: міждисциплінарний науковий збірник*. Умань: Візаві, 2018. Вип. 2. Ч. II. С. 145–152.
6. Святюк Ю. В. Семантика та функціонування етнономінацій у сучасній англійській мові: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Донецьк, 2005. 224 с.
7. Blaine E., Kimberly J., McClure B. *Understanding the Psychology of Diversity*. USA: Sage Publications. 2017. 344 p.
8. *Forbidden American English. A Serious Compilation of Taboo American English* / ed. Spears, Richard A. Illinois: Passport Books. 1991. 225 p.
9. Greenwald A. G., Banaji M. R. Implicit social cognition: Attitudes, self-esteem, and stereotypes. *Psychological Review*. 1995. Vol. 102. P. 4–27
10. Hogg M., Graham M. Vaughan. *Social Psychology*. London: Prentice Hall. 3^d ed. 2002. 792 p.
11. Kudła M. *A Study of Attributive Ethnonyms in the History of English with Special Reference to Foodsemy*. Frankfurt am Main; Bern; Bruxelles; New York; Oxford; Warszawa; Wien: Peter Lang. 2016. 306 p.
12. Oren N., Bar-Tal D. The detrimental dynamics of delegitimization in intractable conflicts: The Israeli-Palestinian case. *International Journal of Intercultural Relations*. 2007. Vol. 31 (1). P. 111–126.
13. Petrova N. D. English Phraseological Units with the National Culturological Component. *Foreign Philology*. Kyiv, 1997. № 110. P. 40–50.
14. Schwartz S. H., Struch N. Values, stereotypes, and intergroup antagonism / Bar Tal D., Grauman C. F., Kruglanski A., Stroebe W., eds. *Stereotyping and Prejudice: Changing Conceptions*. Berlin: Springer-Verlag, 1989. P. 151–167.
15. *The Oxford Dictionary of English Etymology* / ed. by C. T. Onions et al. 1966. 1024 p. URL: <https://archive.org/details/onions-ed.-the-oxford-dictionary-of-english-etymology-1966/page/998/mode/2up>
16. Urban Dictionary. URL: <https://www.urbandictionary.com/>

References:

1. Antonchenko, T. M. (1999). Lingvystychni osoblyvosti funktsionuvannia etnonimiv ta etnofobizmiv (na materialy angliiskoi movy). [Linguistic peculiarities of ethnonyms and ethnophobia (based on The English language)]. *Visnyk Kyivskoho lingvystychnoho universytetu. Seriya Filologiya* [Bulletin of Kyiv Linguistic University. Philological series]. Kyiv: Vydavnychi tsentr KDLU. Vol. 2. № 1. (in Ukr.).
2. Berezneva, I. M. (2000). Osoblyvosti vyvcheniia frazeologichnyh odynyt z semantyzmamy yak naukova problema. [Peculiarities of semantic as a scientific

- problem]. *Lingvustychni doslidzheniia*. [Linguistic researches]: zbirnyk naukovykh prats. HDPU. № 5. P. 122–127. (in Ukr.).
3. Gumeniuk, I. I. (2010). Strukturni ta leksyko-semantychni osoblyvosti frazeologichnykh odynyts iz koloratyvamy v angliiskiy movi: avtoref. dys. ...kand. filol. nauk [Structural and lexical-semantic peculiarities of phraseological units with colors in the English language: thesis abstract of candidate of philological sciences]. Chernivtsi. 20 s. (in Ukr.).
  4. Levchenko, O. P. (2003). Frazeologichna reprezentatsiia svitu [Phraseological representation of the world]. *Movni I kontseptualni kartyny svitu*: Zbirnyk naukovykh prats [Lexical and conceptual representation of the world]. Bulletin of Kyiv National University named by Taras Shevchenko]. Kyiv. № 7. S. 307–315. (in Ukr.).
  5. Savchuk, N. M. (2018). Osoblyvosti natsionalnogo svitospriyatia turkmeniv: lingvo-kulturnyi aspect [Peculiarities of the national worldview by Turkmen: linguacultural aspect]. *Visnyk Ukrainsko-turkmen'skoho kulturnoosvitnioho tsentru: mizhdystyplinarnyi naukovyi zbirnyk*. [Bulletin of Ukrainian and Turkmen cultural and educational center: Interdisciplinary scientific bulletin]. Uman: Vizavi. Vol. 2. P. II. S. 145–152. (in Ukr.).
  6. Sviatiuk, Yu. V. (2005). Semantyka i funktsionuvannia etnonominatsii u suchasniy angliiskii movi: dys. ...kand. filol. nauk [Semantics and functioning of the ethnonyms in the modern English language: thesis of candidate of philological sciences]. Donetsk. 224 s. (in Ukr.).
  7. Blaine E., Kimberly J., McClure B. Understanding the Psychology of Diversity. USA: Sage Publications. 2017. 344 p. (in Eng.).
  8. Forbidden American English. A Serious Compilation of Taboo American English / ed. Spears, Richard A. Illinois: Passport Books. 1991. 225 p. (in Eng.).
  9. Greenwald A. G., Banaji M. R. Implicit social cognition: Attitudes, self-esteem, and stereotypes. *Psychological Review*. 1995. Vol. 102. P. 4–27. (in Eng.).
  10. Hogg M., Graham M., Vaughan. Social Psychology. London: Prentice Hall. 3rd ed. 2002. 792 p. (in Eng.).
  11. Kudła M. A Study of Attributive Ethnonyms in the History of English with Special Reference to Foodsemy. Frankfurt am Main; Bern; Bruxelles; New York; Oxford; Warszawa; Wien: Peter Lang. 2016. 306 p. (in Eng.).
  12. Oren N., Bar-Tal D. The detrimental dynamics of delegitimization in intractable conflicts: The Israeli-Palestinian case. *International Journal of Intercultural Relations*. 2007. Vol. 31 (1). P. 111–126. (in Eng.).
  13. Petrova N. D. English Phraseological Units with the National Culturological Component. *Foreign Philology*. Kyiv, 1997. № 110. P. 40–50. (in Eng.).
  14. Schwartz S. H., Struch N. Values, stereotypes, and intergroup antagonism / Bar Tal D., Grauman C. F., Stroebe W., eds. *Stereotyping and Prejudice: Changing Conceptions*. Berlin: Springer-Verlag, 1989. P. 151–167. (in Eng.).
  15. The Oxford Dictionary of English Etymology / ed. by C. T. Onions et al. 1966. 1024 p. URL: <https://archive.org/details/onions-ed.-the-oxford-dictionary-of-english-etymology-1966/page/998/mode/2up>. (in Eng.).
  16. Urban Dictionary. URL: <https://www.urbandictionary.com/> (in Eng.).

Тетяна Мітроусова, Світлана Никитюк

СПЕЦИФІКА АНГЛІЙСЬКИХ ЕТНОНІМІВ ЯК ВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ПОЗНАЧЕННЯ «СВОГО/ЧУЖОГО»

Стаття присвячена вивченню семантичної структури та ідентифікації англійських фразеологізмів у складі етнонімів, визначенню випадків, виявленню упередженого чи нейтрального ставлення іноземців у англомовному середовищі

щі. У дослідженні проаналізовано поняття «етнонім», «етнофобізм», «етноцентризм» та «стереотип».

У статті було досліджено, що етноніми класифікуються на макроетноніми та мікроетноніми. Макроетноніми відносяться до великих етнічних утворень, таких як, наприклад, афроамериканці. Мікроетноніми використовуються для позначення менших спільнот, об'єднаних приналежністю до одного племені, етнічної групи, нації або іншої етнічної групи. Вони охоплюють етнонімічні назви різного масштабу та рівня узагальнення.

Виявлено, що складові етнонімів можуть бути представлені різними лінгвістичними засобами: словами, що вказують на національну приналежність, походження, фізичні характеристики або спосіб життя; власними назвами; етнонімічними формами, похідними від офіційних назв народів; образними – метафоричними або метонімічними – позначеннями іноземців; а також фразеологічними одиницями, що відображають узагальнені стереотипні уявлення про представників інших народів в англomовній спільноті.

Автори статті виявили, що на сприйняття «інших» і «чужих» народів впливає низка факторів, серед яких провідну роль відіграють історичні та геополітичні. Дійсно, кількість етнонімів, прийнятих у лінгвокультурному контексті, а також їхня частота в соціальному дискурсі залежать від історичних зв'язків і географічного розташування. Численні національні стереотипи негативно зображують сусідніх шотландців, валлійців або ірландців, незважаючи на те, що всі вони належать до одного королівства.

Встановлено, що дослідження етнонімів та закономірностей їх походження, розвитку та вживання не можна розглядати окремо від дослідження самого етносу, оскільки воно дозволяє глибше зрозуміти складні процеси, що формують етнологію та етнічну історію будь-якої спільноти. Самоназви, як вирази самосвідомості народу, та зовнішні назви, що відображають стереотипні уявлення інших, є одними з основних показників етнічної єдності. Підсумовано, що стійкість етносу як соціальної системи забезпечує відносну стабільність його представлення в колективній свідомості та самосвідомості.

Ключові слова: фразеологія, етнонім, лексико-семантичні особливості, етноцентризм, стереотип, «свій/чужий».

Отримано: 08.01.2026 р.

Прийнято до друку після рецензування: 03.03.2026 р.

Опубліковано: 25.05.2026 р.

УДК 811.161.2:82-9(477)

DOI: 10.32626/2309-7086.2026-23.93-102

Анжеліка Попович

ORCID 0000-0002-3428-9717

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри української мови
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка
popovich@kprnu.edu.ua

ПОРІВНЯЛЬНИЙ ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ МІФОЛОГЕМИ ДОРОГА В ДИСКУРСІ СТЕПАНА БАНДЕРИ ТА ІВАНА ОГІЄНКА

У статті здійснено порівняльний лінгвостилістичний аналіз міфологеми *дорога* в текстах Степана Бандери та Івана Огієнка. Образ дороги розглянено як концептуальний елемент, що структурує політичний, публіцистичний і мовознавчий дискурс.

Ключові слова: архетип, дискурс, концепт, метафора, міфологема, міфологема *дорога*, символ, стилістична функція, тропи, фігури стилістичного синтаксису.

Постановка проблеми. Міфологема *дорога* належить до універсальних образів культури, однак у текстах українських інтелектуалів першої половини ХХ століття вона набуває ідеологічної та аксіологічної виразності.

Проблема образно-концептуального моделювання історичного й національного поступу в українському інтелектуальному дискурсі першої половини ХХ століття неодноразово ставала предметом наукових студій, однак міфологема *дорога* як окремих об'єкт лінгвостилістичного й порівняльного аналізу дотепер залишається недостатньо систематизованою.

У працях з теорії міфологеми й символу образ дороги осмислюється як універсальний культурний архетип, пов'язаний із рухом, ініціацією та вибором. В українському літературознавстві й культурології ця проблематика розвивалася в контексті аналізу символіки простору (В. Топоров, С. Павличко, Н. Зборовська), проте переважно на матеріалі художніх текстів. Наявні дослідження зосереджуються як на вивченні функціонування образу *дорога* в межах літературних процесів окремих історично-культурних періодів (праці Н. Кобилко, О. Пушонкової), так і на аналізі його реалізації в мовотворчості письменників (Ю. Балагура, С. Богдан, О. Войцева, Г. Князь, Г. Косарева, Д. Куриленко, Т. Кухта, І. Ліпницька, Т. Монахова, І. Онікієнко, Н. Осьмак, А. Попович, О. Старова, Л. Тарнашинська, Л. Яшина та ін.).

У мовотворчості українських письменників зафіксовано й проаналізовано різні мовні одиниці з семантикою переміщення [5]. Водночас у дискурсах Степана Бандери та Івана Огієнка образ дороги стає не лише метафорою руху, а й способом концептуалізації історичного, політичного й мовного буття української нації.

© Анжеліка Попович, 2026

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Актуальність розвідки зумовлена потребою порівняльного аналізу міфологеми *дорога* в різних типах українського публічного дискурсу – політично-публіцистичному (С. Бандера) та мовознавчому (І. Огієнко).

Метою статті є з'ясування осмислення міфологеми *дорога* з погляду лінгвостилістичних аспектів у публічному дискурсі Івана Огієнка та Степана Бандери.

Вклад основного матеріалу. Предметом спеціальних досліджень українських учених були особливості стилю й мовна організація текстів Івана Огієнка (І. Беркешу, Т. Білоусова, Т. Вавринюк, Н. Захлюпана, Р. Козак, Н. Ладіяк, Ю. Маркітантов, Л. Марчук, А. Попович, О. Турко, І. Федькова, З. Шевчук, І. Яремчук та ін.).

Дискурс С. Бандери найчастіше розглядали в історично-політичному або ідеологічному вимірі (П. Балей, Я. Грицак, Г. Касьянов, О. Зайцев, П. Мірчук, Ю. Присяжна-Гапченко, Б. Теміров та ін.). Лінгвостилістичні особливості його текстів, зокрема образна система й синтаксична організація, лише частково окреслено в наявних дослідженнях. Зокрема, О. Ципердук проаналізувала публіцистичне мовлення С. Бандери з погляду сучасних мовних норм [6]. О. Зубань і В. Кривенок здійснили опис статистичної параметризації лексичної та частиномовної структури текстів С. Бандери на матеріалі текстової вибірки його публіцистичних статей (першодруків) [2].

Тексти С. Бандери уналежують до мемуарно-політичного дискурсу, якому притаманна документальність, публіцистична риторика й метафоризована абстрактна лексика. Концепти простору й руху структурують особистий досвід і політичне мислення автора.

У С. Бандери міфологема *дорога* реалізується в трьох взаємопов'язаних вимірах:

1. *Дорога як конспіративний простір: Ми пробіралися бічними дорогами, здалека від головних шляхів, стараючись оминати зустрічі, як і з польськими, так і з німецькими військами* [1, с. 9].

2. *Дорога як межа і перехід: перейшов совєтсько-німецьку демаркаційну лінію **окруженими дорогами**; частково пішком, частково поїздом прибув до Кракова* [1, с. 10]. *Дорога як поріг є класичним міфологічним мотивом і межею переходу, у якому суб'єкт перебуває в ситуації вибору, випробування або трансформації. С. Бандера відтворює входження в нову фазу боротьби: ... відповідна акція їх розбудить, дасть їм нагоду і відкриє **дорогу**, щоб вони вивили себе* [1, с. 13]; *... вказуючи їм реальну **дорогу**, як дійти до цих цілей, – ідеї і програма української революції, разом із активною революційною боротьбою, мобілізують та активізують народні маси до боротьби за повне їх здійснення через знищення большевизму* [1, с. 33]; *лише через неї веде **дорога** до їхнього визволення, утвердження віри в силу й перемогу спільного визвольного фронту Антибольшевицького Бльоку Народів* [1, с. 37]. Цілком доречно вжито висхідну градацію *визволення, утвердження віри, перемога; розбудить, відкриє дорогу*.

У С. Бандери образ *дороги*, насамперед, має просторово-діяльнісне наповнення. Він часто конкретизується через лексеми *дорога, шлях, переходи, напрямок, напрямна*, що фіксують реальний досвід підпільної боротьби: *Зв'язок з закордонними властями УВО й ОУН я втримував від 1931 р. з рації виконуваних мною організаційних функцій, виїжджаючи кількакратно за кордон різними конспіративними **дорогами*** [1, с. 8]; *Відповідно до цього стану*

Організація займає свою позицію, її головна **напрямна** така: взяти активну участь, докласти всіх старань, щоб спрямувати Національну Раду на **дорогу** такого розвитку і такої діяльності, які зроблять із неї здоровий, позитивний чинник у визвольних змаганнях, не допускати до зведення її на неправильний, шкідливий для визвольної справи **шлях** [1, с. 66]; В українському політичному житті за кордоном проявився ще один **напрямок**, який виводиться з того самого коріння, але намагається знайти середню **дорогу** [1, с. 175];

У мовознавчих працях Івана Огієнка міфологема *дорога* є структуротвірним концептом, що організовує зміст і форму наукового викладу. Образ дороги віддзеркалює інтерпретування мови як історичного процесу з чітко визначеним напрямом, де відхилення трактується як загроза національній цілісності України. Дорога виступає концептуальною моделлю мовного буття й конкретизується через площини «дорога як історичний шлях формування української літературної мови» і «мова як єдина дорога національного буття».

Міфологема *дорога* в І. Огієнка реалізується імпліцитно за допомогою метафори історичної тяглості й нормативності. У праці «Історія української літературної мови» мовний розвиток постає як довготривалий шлях: *Літературна мова кожного народу витворюється віками й є наслідком довгого історичного розвитку* [3]. Дорога мислиться не як простір вибору, а як єдино можливий напрям, сформований історією. У «Науці про рідномовні обов'язки» цей шлях набуває етичного виміру: *Кожний свідомий громадянин мусить плекати свою літературну мову, бо без неї нема ні культури, ні нації* [4].

І. Огієнку послідовно апелює до ідеї шляху формування української літературної мови, дороги до мовної єдності. У нього домінує метафора дороги як норми: *Хто в родині своїй розмовляє не рідною мовою, той стоїть на **дорозі** до мовного винародовлення – найбільшого непрошеного гріху супроти свого народу* [4, с. 39]; *Остаточно окреслених норм літературної мови ще не маємо, чи правильніші – не всі ще їх визнають, а це широка **дорога** до панування провінціалізмів у мові навіть там, де їх зовсім непотрібно* [4, с. 170]; *Правопис уже стояв на добрій **дорозі** й була і певна надія на шкоре пристосування його до живої і мови, але трапилося небувале революційне потрясіння його* [4, с. 333]; *Рідна мова – **шлях** до Бога* [4, с. 55].

Загалом мова в І. Огієнка постає як нормативна дорога, з якої не можна зійти без загрози національному існуванню: *Народ, що не розуміє сили й значення рідної мови й не працює для збільшення культури її, не скоро стане свідомою нацією й не стоїть на **дорозі** до державності* [4, с. 37]. Водночас дорога є метафорою історичної перспективи, адже *народ не стає на **дорогу** державності*. Аналогічно й у зазначеному вище контексті про *дорогу до мовного винародовлення*, де дорога переосмислюється як шлях деградування і набуває антициднісного спрямування. Цікаво, що в І. Огієнка лексеми *шлях, дорога, напрям, поступ* функціують як концептуальні маркери тяглості, а будь-яке втручання в мовну систему трактується як збочення або переривання цієї дороги: *Хто української літературної мови не приймає, той відкидає соборність української нації. Той свідомо кидає колоди на **дорогу** зміцнення своєї нації* [4, с. 148]; *І коли б власне така засада була проведена в правопис, і уся правописна справа в Україні **пішла** б спокійно **дорогою**, корисною для всього українського народу. Але так не сталося; правопис забрали від академії* [4, с. 352]. Показовими стають образи перешкод на дорозі, штучних і насильницьких перепон, що демаскують ідеологічні

й інституційні загрози / гальмування, – колод: *кидає тяжкі колоди на дорогу розвою її; свідомо кидає колоди на дорогу зміцнення своєї нації*. На противагу метафоричності образу перешкод в І. Огієнка, у С. Бандери перешкоди конкретні (реальні) й матеріальні: *оминати зустрічі <...> з польськими й німецькими військами; перейшов <...> демаркаційну лінію окружними дорогами*. Дорога в останнього пов'язана з ризиком фізичного знищення.

Зауважимо, що міфологема *дорога* в С. Бандери та І. Огієнка зреалізовується через різні мовні моделі, що відображають відмінні типи мислення, дискурсивні настанови й стилістичну мету (табл. 1). У С. Бандери в основі образу дороги конкретний досвід руху, ризику й боротьби, а в І. Огієнка він функціонує передусім як абстрактно-концептуальна й оцінна модель, що структурує мовознавчий і публіцистичний виклад. Означені аспекти репрезентування міфологеми *дорога* зумовлені відмінністю типів дискурсу й цільових настанов мовлення. У С. Бандери дорога пов'язана з досвідом політичної боротьби й екзистенційного вибору, а в І. Огієнка – зі сферою мовознавчої рефлексії, культурної норми та історіософського узагальнення.

Таблиця 1

Мовні моделі реалізування образу дороги в мовотворчості І. Огієнка та С. Бандери

Іван Огієнко [4]	Степан Бандера [1]
<i>дорога до державності;</i>	<i>конспіративна дорога;</i>
<i>дорога до мовного винародовлення;</i>	<i>бічна дорога;</i>
<i>дорога розвою;</i>	<i>окружна дорога;</i>
<i>дорога зміцнення своєї нації;</i>	<i>перехресна дорога;</i>
<i>широка дорога до панування провінціалізмів;</i>	<i>реальна дорога;</i>
<i>неправдива дорога;</i>	<i>єдина дорога до визволення;</i>
<i>дорога постання фразеологічного виразу;</i>	<i>крута дорога;</i>
<i>середня дорога;</i>	<i>доступна дорога;</i>
<i>дорога постання;</i>	<i>невідома дорога;</i>
<i>дорога до постійного розвою;</i>	<i>середня дорога;</i>
<i>добра дорога;</i>	<i>нова дорога;</i>
<i>дипломатична дорога;</i>	<i>пряма дорога;</i>
<i>дорога, корисна для всього українського</i>	<i>дорога до кращого життя</i>

За лексично-семантичними типами словосполучень у І. Огієнка (*дорога до державності; дорога до мовного винародовлення; дорога розвою; дорога зміцнення своєї нації; широка дорога до панування провінціалізмів; неправдива дорога; добра дорога* тощо) домінують абстрактні іменники (*до державності, до винародовлення, розвою, зміцнення*). Ці конструкції формують логічно-оцінні зв'язки і проєктують міфологеми *дорога* в площину ідеологічного й наукового узагальнення. Дорога є понятійним вектором, спрямованим на результат: *Хто в родині своїй розмовляє не рідною мовою, той стоїть на **дорозі** до мовного винародовлення – найбільшого непрошеного гріху супроти свого народу* [4, с. 39]; *Ясна мова твору безумовно проторює **дорогу** письменникові в народ, а тим підвищує й загальну нашу культуру* [4, с. 203]. І. Огієнко часто використовує лексичні одиниці моральної настанови (*мусимо йти, не маємо права зійти, слід берегти дорогу*): *Це культурна письменницька звичка! А хто так не робить, не стоїть на добрій **дорозі*** [4, с. 421]; *На цей же **шлях** мусять рішуче стати й усі наші позакраїові часописи – на Буковині, на Підкарпатті і в Америці* [4, с. 98].

Мова в І. Огієнка персоніфікується як суб'єкт історичного руху, що долає труднощі: *Українська літературна мова творилася довгі віки, довгі віки йшла вона*

тернистим шляхом [4, с. 141]. Епітет *тернистий шлях* актуалізує біблійний підтекст і посилює сакральний вимір мовознавчого дискурсу. Награвляємо на різні види метафор, зокрема метафору перешкоди, що штучно гальмує розвиток мови (*кидати тяжкі колоди на дорогу*), метафору ширини дороги, яка акцентує на небезпеці й неконтрольованості (*широка дорога до панування провінціалізмів*), метафору звивистості як підкреслення складності формування мовних явищ (*дорога в'ється довга й крута*), метафору торування шляху, що наголошує на ідеї поступового здобуття культурного авторитету (*проторює дорогу письменникові в народ*).

У текстах С. Бандери переважають конкретно-просторові словосполучення бічними дорогами, окружними дорогами, конспіративними дорогами, перехресними дорогами тощо. Лексема *дорога* поєднується з локативними і функційними означеннями, що конкретизують маршрут, спосіб пересування, рівень безпеки. У нього наявні такі просторові опозиції:

- 1) бічні дороги (*окружні дороги*) – головні шляхи (*реальна дорога*);
- 2) правильний шлях (*єдина дорога до визволення; пряма дорога; дорога до кращого життя; дорога, щоб вони виявили себе; вибрав дорогу боротьби за правду і волю, дорогу активного борця; дорога до порозуміння і співдії; нові дороги до обраної мети*) – хибні, перехресні дороги (*немає дороги до визначеної цілі; йдуть одночасно різними дорогами; розходяться по двох або кількох дорогах; намагалися повести рух крутими дорогами різних орієнтацій; промостити дорогу для імперіалізмів, явних і замаскованих, політичних та економічних; пасивний шлях до большевицької м'ясорубки; дорога повороту до советського табору; дорога до кращого життя*).

У С. Бандери антитези бічні дороги – головні шляхи, природний поступ – гальмування, відкриття дороги – закостеніння структури розмежовують позитивну і негативну моделі розвитку українського суспільства. У І. Огієнка опозиції *свій шлях – чужий вплив, природний розвиток – штучне втручання, збереження – руйнування; дорога до державності – дорога до мовного винародовлення* формують певні етичні й естетичні норми. Дорога в нього є складником оцінного протиставлення (*правдива / добра – хибна / небезпечна*).

С. Бандера використовує міфологему *дорога* як ідеологічну метафору: *відкриє дорогу, щоб вони виявили себе; ходили різними перехресними дорогами; спрямовують на шлях гальмування*. У нього *дорога – розвиток, шлях думки*, що потверджує думку про *дорогу як модель історичного процесу*. Історія є спрямованим процесом і потребує «вірного шляху»: *вишукування правильних шляхів і надання потрібної розгінної сили* [1, с. 14]; *щоб вони йшли до цієї мети одним шляхом – шляхом національно-визвольної революції* [1, с. 15]; *прямували до неї в найзагальнішому визначенні – одним спільним шляхом у кардинальних питаннях національного буття, визнавали один ієрархічний уклад головних властостей* [1, с. 16]; *щоб усі українські політичні чинники й сили одноставно прямували єдиним шляхом до визволення, соборності й державної суверенності України* [1, с. 19]; *Для того треба широким народнім масам прищепити свідомість, що єдиний реальний шлях до волі – це визвольна революція народів, показати той шлях, поширити націю концепцію* [1, с. 41]. За допомогою метафор автор дискурсу відтворює динаміку руху, вказує вектор політичної дії, упевнює в можливостях реалізації наявного потенціалу, закликає суб'єктів до активної дії через заміщення абстрактних явищ конкретними. Метонімія реалізується за

допомогою заміщення абстрактних явищ конкретними просторовими образами (*бічні дороги* – небезпечні умови, *головні шляхи* – офіційні напрями діяльності, *демаркаційна лінія* – політична межа між системами), а простір стає знаковою моделлю влади, де шлях відтворює рівень загрози й небезпеки.

У І. Огієнка прикметникові означення добра, неправдива, широка, середня формують чітку аксіологічну шкалу (неправдива дорога – маркер хибності мовної чи культурної позиції; добра дорога – нормативна, схвальна модель; середня дорога – науково виважений компроміс) і виконують кваліфікаційну функцію. Лексема *дорога* функціонує як абстрактний концепт і структурує мовні й культурні процеси: *дорога до державності*, *дорога до мовного винародовлення*, *дорога розвою*, *дорога зміцнення своєї нації*, *довга дорога постійного розвитку*.

Часто в І. Огієнка репрезентантами міфологеми *дорога* є предикативні конструкції зі статичними дієсловами *стояти* й *бути* (*не стоїть на дорозі державності*; *не стоїть на добрій дорозі*; *стоїть на дорозі до мовного винародовлення*; *Правовис уже стояв на добрій дорозі*), що оприявлюють дорогу як пороговий простір вибору, який ще не здійснено. Водночас динамічна модель *йти* / *іти* – *пройти дорогою* засвідчує метафоризацію руху й передає історичну й культурну динаміку: *Українська літературна мова творилася довгі віки, довгі віки йшла вона тернистим шляхом* [4, с. 141]; *Український правовис існує вже одинадцять віків, і за цей час він перейшов довгу дорогу свого постійного розвитку* [4, с. 318]. Абстрактні поняття *мова*, *правовис* персоніфікуються і стають суб'єктами руху. Словосполучення *неправдива дорога*, *добра дорога*, *широка дорога до панування провінціалізмів*, *середня дорога* формують аксіологічну шкалу, де дорога є критерієм істинності й хибності мовної позиції.

Показовою є образ *середньої дороги*, що в І. Огієнка відтворює науково виважену позицію й моделювання компромісної мовної стратегії, підкреслює варіантність розвитку і пошук балансу між мовними системами (*У мові польській закінчення -у, -то ще частіші, яку наші, але мова російська, навпаки, тримається стародавніх -а, -я, а наша мова йде поміж ними дорогою середньою* [4, с. 279]), а в С. Бандери ця формула має політично-компромісний або тактичний зміст і означає мобільність руху, необхідну для виживання організації: *В українському політичному житті за кордоном проявився ще один напрямок, який виводиться з того самого коріння, але намагається знайти середню дорогу* [1, с. 175].

Операційно-практичні прикметники *бічна*, *окружна*, *конспіративна* в С. Бандери описують умови й спосіб руху, рівень безпеки, необхідність маскування і виживання; передають семантику прихованості. Вони виконують орієнтувальну роль і відбивають логіку підпільної діяльності, де шлях ніколи не є прямим або очевидним, а завжди зумовлений зовнішньою загрозою. Через лексему *дорога* конкретизовано історичний досвід, підкреслено небезпеку й мобільність, наративізовано політичний дискурс. Автор використовує дієслова руху з відтінком небезпеки і формує враження безперервного руху: *пробиралися, оминати, покинув, вибирали інші шляхи, вдертися в революційні ряди, робити виломи, встати по дорозі, спрямовують, відкриває* та ін.

У С. Бандери словосполучення *реальна дорога*, *невідомі дороги*, *крута дорога*, *доступна дорога* переміщують міфологеми *дорога* в площину екзистенційної оцінки. Дорога осмислюється як маршрут, досвід і випробування: *крута дорога* – метафора складності й жертви; *невідомі дороги* – образ історичної невизначеності; *реальна дорога* – протиставлення утопічним або декларативним моделям боротьби. Відтак актуалізується мотив ризику, формується героїчний наратив, від-

бувається психологізація політичного тексту. Словосполучення єдина дорога до визволення, нова дорога, пряма дорога, дорога до кращого життя репрезентують ідеологічно маркований вектор руху, а визначена дорога (як боротьба, визволення, краще життя) мислиться як історична необхідність. С. Бандера переконує у відсутності інших альтернатив. Прикметною ознакою його стилю є використання періодів: *Отже, як з одного боку не визнаємо тенденцій механічного, самого тільки зовнішнього в'язання різних угруповань, які потім ходили б цілком різними перехресними дорогами, так з другого боку – не прикладаємо рук до таких концепцій, які політичну консолідацію спрямовують на шлях гальмування природного поступу та розвитку політичної думки і дії (через петрифікацію наявного укладу й співвідношення сил) та які (тенденції) створюють закостенілу структуру внутрішньо-українського життя, що унеможливить вільний, здоровий розвиток окремих рухів, політичних напрямків і сил [1, с. 16], які уповільнюють темп викладу, створюють ефект логічного висловлювання аргументів і водночас імітують шлях думки, що корелює з образом *окоужних доріг і перехресних шляхів*. Паралелізм синтаксичних конструкцій (як з одного боку – так з другого боку, не визнаємо – не прикладаємо) доповнює чіткість мовлення й ритмічне впорядкування, притаманні політичному дискурсу. Ампліфікація однорідних членів речення *перехресними дорогами, на шлях гальмування, через петрифікацію: частково пішком, частково поїздом (... перейшов советсько-німецьку демаркаційну лінію окоужними дорогами; частково пішком, частково поїздом прибув до Кракова [1, с. 10]*) створює відчуття тягlosti й складності процесу та багатогатності дії.*

Порівняння реалізації міфологеми *дорога* в дискурсі С. Бандери та І. Огієнка віддзеркалює спільність образного мислення доби, за якого дорога є колективним вектором, що визначає майбутню долю України (табл. 2). Дорога розкриває етичні та ідеологічні орієнтири й оцінюється з позиції правильності / хибності, відповідності / відхилення, зокрема в С. Бандери – природний поступ / гальмування, у І. Огієнка – шлях служіння / шлях занепаду духовності.

Таблиця 2

*Функційно-стилістичне навантаження міфологеми
дорога в дискурсі І. Огієнка і С. Бандери*

Параметр	Іван Огієнко	Степан Бандера
Тип дороги	концептуальна, символічна, абстрактна, статична, ціннісна	фізична, топографічна, динамічна, конкретна, просторово-реальна
Лексичне оточення	абстрактні іменники	просторові означення
Перешкоди	метафоричні	фізичні
Семантичні аспекти	норма, вектор розвитку, відповідальність, безперервний історичний процес (еволюційний), процес деградування	ризик, боротьба, визволення, ситуативний рух, тактичний маршрут
Стилістичні функції	нормативно-оцінна, дидактична, етична, концептуально-організувальна, експресивно-переконувальна, сакрально-символічна, світоглядна, ціннісна	мобілізаційна, екзистенційна
Роль міфологеми	інструмент упорядкування світу, віддзеркалення мовознавчо-культурних аспектів	спосіб репрезентування політичної боротьби й відбиття програмних вимог
Вид дискурсу	мовознавчий, публіцистичний	політичний, мемуарний

Фіксуємо принципову різницю в реалізуванні міфологеми дороги. У Степана Бандери дорога є множинною й перехресною: *Але бувають надзвичайні ситуації в житті народів, коли ця засада не може бути збережена і під тиском життєвої кінечності змагання народу за підстави власного буття і розвитку йдуть одночасно різними дорогами* [1, с. 17]; *Не може один і той самий рух іти однією ногою по одній дорозі, а другою по другій, коли ці дороги розходяться* [1, с. 79]; *Всі українські політичні і військові намагання за кордоном повинні бути спрямовані всіми дорогами, всякими способами і з усіх частин світу на підсилення революційно-визвольної боротьби на Рідних Землях* [1, с. 122]. Міфологема *дорога* виконує мобілізаційну функцію, активізуючи дію, вона – фізичний шлях виживання й випробувань, маршрут, простір загрози й перевірки. *Дорога* підпорядкована ідеї дії, це міфологема шляху боротьби, яку С. Бандера бачив переможною для України: *Бойовий шлях Організації Українських Націоналістів ще далеко не закінчений* [1, с. 378]; *Йдучи далі непомітно випробуванім шляхом, ОУН та цілий визвольний фронт українського народу мають дані діяти до великої мети, до визволення України* [1, с. 380].

Натомість в І. Огієнка дорога має збережувальну функцію, спрямовану на пошанування пройденого історичного шляху; дорога є абстрактним напрямом, ідеєю. Вона мислиться як єдина «святиня», поза якою немає національного буття: *Мова – це душа кожної національності, її святиня, її найцінніший скарб* [4].

Висновки. У С. Бандери домінує кінетична, динамічна метафорика дороги, пов'язана з рухом у просторі й часі: переходи, перетини, окружні шляхи, перехресні дороги. Образ дороги насичений ризиком, нелегальністю, напруженням, що відбиває досвід підпільної боротьби та політичної мобільності. У І. Огієнка дорога частіше набуває духовного виміру, у його публіцистичних і наукових текстах шлях – це дорога служіння народові, шлях збереження мови як духовної основи нації, тривалий процес культурного самоствердження. Отже, якщо в С. Бандери дорога відбиває шлях дії, то в І. Огієнка – шлях тривання і плекання. Водночас міфологема *дорога* відтворює єдиний образний код доби, реалізований у різних модифікаціях, зокрема дорога як простір боротьби і дорога культурного самоствердження через збереження української мови як духовної основи нації та разом символізує модель національного шляху. У С. Бандери вона динамічна, ризикована й конфліктна, у І. Огієнка – пряма, нормативна й етично зумовлена. В обох випадках дорога постає аксіологічно навантаженим концептом, що формує модель національного буття через дію або через збереження. Попри спільну архетипну основу міфологема *дорога* в мовленні Івана Огієнка та Степана Бандери реалізується за допомогою різних мовних механізмів. У І. Огієнка вона переважно функціонує як абстрактна метафора історичного, мовного й національно-етичного поступу (розвиток, життя, історія), позначена чіткою оцінністю й дидактичним спрямуванням. У С. Бандери дорога постає реальним простором руху і небезпеки та виконує функцію фіксації досвіду підпільної боротьби й історичної межовості.

Список використаних джерел і літератури:

1. Бандера С. Перспективи Української Революції: репринтне вид. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1998. 656 с. URL: <https://dontsov-nic.com.ua/stepan-bandera-perspektyvu-ukrajinskoji-revoljutsiji/>

2. Зубань О., Кривенок В. Від слова до цифри: лінгвостатистичний «портрет» ідіостилію Степана Бандери. *Українське мовознавство*. 2024. № 1 (54). С. 222–254. URL: <https://doi.org/10.17721/um/54>.
3. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / упоряд., авт. передмови та коментарів М. С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2004. 436 с.
4. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Рідна мова / упоряд., авт. передмови та коментарів М. С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2010. 436 с.
5. Попович А. С. Міфологема дорога як семантичний компонент мовної картини світу в сучасній українській поезії воєнного часу. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія історична та філологічна: науковий збірник* / [редкол.: Л. Марчук (голов. ред.), О. Рарицький (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2025. Вип. XXII. С. 64–75.
6. Ципердюк О. Д. Публіцистичне мовлення Степана Бандери з погляду сучасних мовних норм. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]*. Серія : Філологія. *Мовознавство*, 2013. Т. 216, Вип. 204. С. 118–124. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdufm_2013_216_204_26.

References:

1. Bandera, S. (1998). *Perspektyvy Ukrainkoï revoliutsii* [Perspectives of the Ukrainian revolution] (reprintne vyd.). Drohobych: Vydavnycha firma «Vidrodzhennia». URL: <https://dontsov-nic.com.ua/stepan-bandera-perspektyvy-ukrajinskoi-revolutsiji/> (in Ukr.).
2. Zuban, O., Kryvenok, V. (2024). Vid slova do tsyfry: Lihvostatystychnyi «portret» idiostyliu Stepana Bandery [From word to digit: A linguostatistical «portrait» of Stepan Bandera's idiolect]. *Ukrainske movoznavstvo*. № 1 (54). P. 222–254. URL: <https://doi.org/10.17721/um/54>. (in Ukr.).
3. Ohienko, I. (Metropolyt Ilarion) (2004). *Istoriia ukrainkoï literaturnoi movy* [History of the Ukrainian literary language] / (M. S. Tymoshyk, Ed., intro. & comm.). Kyiv: Nasha kultura i nauka. (in Ukr.).
4. Ohienko, I. (Metropolyt Ilarion) (2010). *Ridna mova* [Native language] / (M. S. Tymoshyk, Ed., intro. & comm.). Kyiv: Nasha kultura i nauka. (in Ukr.).
5. Popovych, A. S. (2025). Mifolohema doroha yak semantychnyi komponent movnoi kartyny svitu v suchasniï ukrainkii poezii voïennoho chasu [The road mythologeme as a semantic component of the linguistic worldview in contemporary Ukrainian war-time poetry] *Ivan Ohienko i suchasna nauka ta osvita. Seriiã istorychna ta filolohichna* / L.Marchuk (Ed.), O.Rarytskyi (Assoc. Ed.), et al. (Eds.). Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University. Issue XXII. P. 64–75. (in Ukr.).
6. Tsyperdiuk, O. D. (2013). Publitsystychnne movlennia Stepana Bandery z pohliadu suchasnykh movnykh norm [Publicistic discourse of Stepan Bandera from the perspective of modern language norms]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly. Seriiã : Filolohiia. Movoznavstvo*, T. 216 Vol. 204. P. 118–124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdufm_2013_216_204_26. (in Ukr.).

Anzhelika Popovych

COMPARATIVE LINGUOSTYLISTIC ANALYSIS OF THE MYTHOLOGEME «ROAD» IN THE DISCOURSE OF STEPAN BANDERA AND IVAN OHIIENKO

The article offers a comparative linguo-stylistic analysis of the mythologeme of the road in the texts of Stepan Bandera and Ivan Ohienko. It is established that the

mythologeme of the road belongs to universal cultural images; however, in the texts of Ukrainian intellectuals of the first half of the twentieth century it acquires pronounced ideological and axiological significance.

The image of the road is examined as a conceptual element that structures political, journalistic, and linguistic discourses. The study analyzes tropes, figures of stylistic syntax, and axiological orientations that shape different models of national development: a dynamic and mobilizational model (S. Bandera) and a normative and preservative model (I. Ohienko).

In Bandera's texts, kinetic and dynamic metaphoricality of the road prevails, associated with movement through space and time: transitions, crossings, detours, and intersecting roads. The image of the road is saturated with risk, illegality, and tension, reflecting the experience of underground struggle and political mobility. In contrast, in Ohienko's works the road more often acquires a spiritual dimension: in his journalistic and scholarly texts, the path is understood as a road of service to the people, a way of preserving language as the spiritual foundation of the nation, and a long-term process of cultural self-assertion. Thus, while in Bandera the road is primarily a path of action, in Ohienko it is a path of continuity and cultivation.

At the same time, the mythologeme of the road reproduces a shared figurative code of the epoch, realized in different modifications—specifically, the road as a space of struggle and the road of cultural self-affirmation through the preservation of the Ukrainian language as the spiritual foundation of the nation-together symbolizing a model of the national path.

The mythologeme of the road in the discourse of S. Bandera and I. Ohienko functions as a common imagistic code of the era, yet it is filled with different semantic and stylistic content. In Bandera's discourse, it is dynamic, risky, and conflictual; in Ohienko's, it is direct, normative, and ethically conditioned. In both cases, the road emerges as an axiologically charged concept that shapes a model of national existence—either through action or through preservation. Despite a shared archetypal foundation, the mythologeme of the road in the language of Ivan Ohienko and Stepan Bandera is realized through different linguistic mechanisms. In Ohienko's texts, it predominantly functions as an abstract metaphor of historical, linguistic, and national-ethical development (development, life, history), marked by clear evaluative orientation and didactic intent. In Bandera's discourse, the road appears as a real space of movement and danger, serving to record the experience of underground resistance and historical liminality.

Key words: discourse, concept, metaphor, mythologeme, mythologeme of the road, symbol, stylistic function, tropes, figures of stylistic syntax.

Отримано: 09.12.2025 р.

Прийнято до друку після рецензування: 08.03.2026 р.

Опубліковано: 25.05.2026 р.

УДК 821.161.2:08

DOI: 10.32626/2309-7086.2026-23.103-108

Дмитро Сторожук

ORCID 0009-0001-2021-9777

*аспірант кафедри української мови
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка
fildf23.storozhuk@kpnpu.edu.ua*

КУЛЬТУРНИЙ ТА ОБРАЗНИЙ СВІТ МОВИ ПИСЬМЕННИКА

У статті розглянуто поняття контексту в межах окремих лінгвістичних напрямів і проаналізовано випадки зіткнення поляризованих конотативних компонентів у межах слова в навмисно двозначних контекстах. Також у результаті аналізу фрагментів із творів У. Самчука встановлено, що те саме лексичне значення за умови функціонування в межах квазіідіоматичних виразів набуває рис, характерних для емоційно-оцінної, мовленнєвої (але не внутрішньосистемної) енантіосемії.

Ключові слова: образ світу, картина світу, концепт, квазіідіоматичні вирази, контекст, емоційно-оцінна характеристика.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що одним із магістральних напрямів сучасної лінгвістики є вивчення замкнених концептуальних систем і особливостей культурно-специфічного та індивідуального (зокрема письменницького) бачення світу, відображеного в упорядкованому наборі мовних засобів, які в систематизованому вигляді створюють так званий мовний світ індивіда (письменника, ученого, релігійного діяча тощо).

Мега статті полягає в комплексному аналізі функціонування у творах Уласа Самчука мовних засобів, що є результатом відтворення індивідуального стилю письменника, а також у з'ясуванні логіки вираження складників мовної картини світу письменника – концептів – переважно тими чи тими образними засобами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Такі поняття, як «модель світу», «картина світу», «образ світу», останнім часом розглядалися у працях різних учених. Н. Осадча в статті «Українська мовна картина світу: інтерпретаційні моделі інтегративного потенціалу» стверджує, що це поняття започаткував ще О. Потебня в праці «Мова і народність» [7, с. 233]. Досить вагомим є дослідження індивідуального світу О. Пахльовської [3], термінів, суміжних з «мовною картою світу» [6], культурологічними проблемами [2]. Зміст цих термінів більш-менш з'ясований. Натомість питання про значення концепту залишається відкритим [9].

Широке використання терміна «концепт» у лінгвістиці пов'язане насамперед із суттєвим розширенням предметної сфери лінгвістичної семантики та її активною взаємодією з іншими науками. Результатом такої співпраці стало переосмислення сутності мовного значення і смислу, визнання залежності семантики мовного знака не лише від лінгвістичних, а й від енциклопедичних знань, від фізичного та інтелектуального досвіду індивіда. Унаслідок цього лінгвістика змістила свою увагу

© Дмитро Сторожук, 2026

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

від трактування значення як абстрактної сутності, формальне представлення якої відчужене і від автора, і від адресата, до вивчення концепту як ментальної сутності, оперативної одиниці свідомості, що знаходить своє мовне втілення у значеннях мовних одиниць. Тобто, концепт – «термін, введений для пояснення процесів мислення та пов'язаний з одиницями ментальних та / або психічних ресурсів людської свідомості; оперативна одиниця пам'яті та всієї картини світу (у тому числі мовної); смисли, якими оперує людина у процесах мислення і які відбивають зміст досвіду і знань, результатів всієї людської діяльності, а також процесів пізнання світу у вигляді певних «квантів» знання. Концепт – багатовимірне словесне утворення, що має фреймове, поняття-дефінітивне та аксіологічне вимірювання. Концепти містять те, що людина думає, передбачає, фантазує тощо про об'єкти світу. Концепти фіксуються в одиницях та категоріях мови, мають національно-культурну специфіку; їх облік – важлива умова успішності міжкультурної комунікації» [1, с. 90].

Докладні аналізи наявних у сучасній лінгвістиці підходів до розуміння поняття «концепт» викладено в дисертації В. Іващенко [4], колективній монографії за редакцією Л. Марчук [5] та ін.

Виклад основного матеріалу. Концепти репрезентуються в мові за допомогою одиниць різних мовних рівнів. Окрім лексем, фразеологізмів, прислів'їв, приказок і афоризмів, такими одиницями є також граматичні форми та синтаксичні структури. У мовній репрезентації концептів граматика відіграє не менш важливу роль, ніж лексика і фразеологія. Саме граматично виражені концепти формують основу мовної системи, її схематичний каркас для розподілу всього концептуального змісту, передаваного лексично. Концепт виступає при цьому як основа для вивчення сукупності мовних засобів, об'єднаних спільністю їхнього концептуального змісту. На думку багатьох дослідників, вивчення способів вербалізації концептів за допомогою різних мовних засобів є найдоступнішим шляхом до виявлення їх змісту. У цьому аспекті в роботі також проаналізовано фрагменти діалогічного мовлення героїв Самчука як сферу функціонування синтаксичних конструкцій у його прозі. Зокрема, розглянуто номінативні ланцюжки й вставні конструкції як засоби експресивного синтаксису, а також функціонування в текстах потенційних вставних конструкцій.

Різні визначення «концепту» та підходи до цього питання дають змогу виокремити найсуттєвіші ознаки для його окреслення:

- співвіднесеність концепту з поняттям;
- співвіднесеність концепту з лексичним значенням;
- «ідеальна одиниця» (свідомості, мислення);
- наявність національної специфіки;
- об'єктивація вербальними й невербальними засобами;
- складна структура.

Концепти можуть бути класифіковані за різними підставами:

1. За тематикою виокремлюють, наприклад, емоційну, освітню, текстову концептосфери.
2. За носіями концепти утворюють індивідуальні, мікро- та макрогрупові, національні, цивілізаційні й загальнолюдські концептосфери.
3. За дискурсом, у якому функціонують концепти, виокремлюють, зокрема, педагогічні, релігійні, політичні тощо.

Розуміючи концепт як одиницю мислення, засобом його об'єктивації та вираження, доступним для безпосереднього дослідження, стає слово. Досліджуючи вимовлене або написане слово, можна виявити ознаки, безпосередньо не вира-

жені ним, але на нього вказувані. Слово уможливило дослідження концепту як одиниці мисленнєвої діяльності. Наявність мовного значення створює стабільний рівень концепту, що забезпечує його загальновідомість і доступність, проте як елемент свідомості концепт перебуває в процесі змін.

Концепт також може об'єктивуватися в мові:

1. Готовими лексемами та фразеологічними сполученнями зі складу лексико-фразеологічної системи мови, що мають «відповідні до ситуації» семими або окремі семи різного рангу (архісеми, диференційні семи, периферійні – потенційні, приховані): *«Володько й Хведот? Ті лобурі! Їм що... Для них все ще готове прийде до рота. З них ще, як з кози шерсті чи з козла молока. Куди його ще похнеш, коли першому щойно від м'ясиць піде сьомий, а другому аж після другої Пречистої четвертий. Сиди на печі та носом підморзуй»* [8].
2. Вільними словосполученнями: *«Тато кажуть: річка тече до моря. Іти отак просто-просто і там... море. Аж страшно. Таке велике, велике, ні кінця, ні краю, сама вода і вода... І глибоке, глибоке!»* [8].
3. Структурними та позиційними схемами речень, що репрезентують типові пропозиції (синтаксичні концепти): *«Зросту Матвій великого... Постає його потужна, міцно збудована, «яких сьгодні вже немає». Робота в його руках горить. Ступить – земля гнеться. Ударить кулаком – довбні не треба. Дуб дубом мужик. Тому й начиння мусить він для себе робити по силі і по зросту. Чи то коса, грабки, вила, сокира, чи плуг – все надійне, не яка тобі тендита. Його маленька і сухенька Настя в години сварки обдаровує його такими назвами, як дуб, ведмедисько, слонисько. І все це, як нікому, личить, але Матвій все те зовсім легковажить. Йому це не дошкуля»* [8].
4. Текстами та сукупностями текстів (у разі потреби експлікації або обговорення змісту складних, абстрактних чи індивідуально-авторських концептів): *«А яке то життя було колись. Що то тепер діти наші знають? Бувало, коли «ще в гурті були», – то всю свою роботу польову й домашню – і жаття, і косінку, й оранку – все це завше ноцями робилося. А день по день у дворі чи у чехів повзаєш та тягнеш грабки чи пилку, а з тим і жили свої. Тепер ось наші бахурі і хліб, і до хліба – сала шматочок, вареника якого там, по неділях пшеничника... А бувало ж... Пилки борошна, бувало, в хаті не було. Як є кусник хліба, то й добре. Натер цибулею, огірок як трапиться – покомлав і тяжай далі. Як той народ видержував – Господь святий знає. Бувало, за турецької війни...»* [8].

У визначеннях, де ключовими словами є «система» та «спільність», підкреслюється, що за наявності окремих складників існує дещо, що їх об'єднує: вони перебувають у нерозривному взаємозв'язку й закономірно впорядковані. Коли ж основним словом виступає «картина», увага акцентується на тому, що людина сама формує свій світ, який у цьому разі постає як система конкретних образів і уявлень. Якщо ж «світ» визначається як сфера, то передусім наголошується на тому, що це явище має певні межі поширення.

Так, своєрідність духовного світу людини формується нею самою в процесі життєдіяльності. Поза людиною духовний світ немислимий. Кожна людина є особистістю й відображає та сприймає дійсність з урахуванням своїх індивідуальних якостей. Так формується індивідуальна картина світу. Цей світ є абстрактним, оскільки це не сума окремих дій людини, а їх відображення, інтерпретація, усвідомлення – продукт мисленнєвої діяльності. Об'єкти цього світу не можуть бути сприйняті жодним із органів чуття.

У зв'язку з цим доцільно здійснити зіставлення зовнішнього та внутрішнього світу. Зовнішній світ – це реальна дійсність, що об'єктивно існує, тоді як внутрішній світ є її своєрідним відображенням – суб'єктивним і обмеженим, оскільки ґрунтується на відчуттях і знаннях його носія. Зовнішній світ існує незалежно від людини, натомість внутрішній не може існувати поза своїм носієм. Якщо розглядати зовнішній світ як безмежну систему світобудови, можна стверджувати, що ця система повністю не пізнана. Внутрішній світ людини обмежений її можливостями: дотиком, нюхом, слухом, зором. Багато об'єктивних чинників залишаються поза межами нашої свідомості. Водночас слід зазначити спільне: обидва ці світи формуються в процесі життєдіяльності людини. Ще однією їхньою ознакою є пізнаваність.

Із наведеного аналізу випливає, що поняття «світ» у філософському трактуванні має низку суттєвих ознак. Його складники перебувають у закономірному взаємозв'язку, утворюючи систему з певними межами існування. Особливості внутрішнього світу найвиразніше виявляються у зіставленні із зовнішнім. Визначення змісту й форми «світу» безпосередньо пов'язане з його межами, що і можна спостерігати в текстах письменників як відображення їх індивідуального світобачення.

У романі Уласа Самчука «Волинь» встановлено складну внутрішню структуру концепту як світогляду героїв. Концепт «світ» складається з кількох субконцептів: внутрішнього, зовнішнього та божественного. Виокремлено два основні мікроконцепти «внутрішнього світу»: світ хати та світ зовнішній. Наприклад, для героя – Володьки – внутрішнім світом є все, що пов'язане з рідною оселею: *«а сам поліз на горище хати під стріху. Для нього це місце схоронища і таємничих думок. Тут стільки всього цікавого. Особливо приваблює його велика матерня скриня. От би заглянути туди. Там, мабуть, всякої всячини. Тому-то мама її не пускають до неї нікого. Он яка здорова іржавка, кругла, як кулак, висить колодка. Дудки таку відімкнеш!»* [8]. Зовнішня структура концепту для героя також є складною: ядро концепту виражене лексемою «світ», приєднана зона репрезентована концепторами, наприклад «природа», периферію становлять асоціативні, образні репрезентації, зокрема концепт «межа». *«Але ж куди насправді все то пливе? Та вода? Та ціла річка? Володько стоїть, руки заложені за спину, очі вперті в прозору, жовтаву воду, на обличчі задума. І враз приходить ще одна думка: а що, коли б отак піти за водою? Отак усе лугом та лугом... І куди б зайшов? Це ось довкола «наша Лебедщина», а там далі, за тими куцями вільшини, як літом сходить сонце, невеличке село Лебеді. А що там далі? Тато кажуть: річка тече до моря. Туди отак просто-просто і там... море. Аж страшно. Таке велике, велике, ні кінця, ні краю, сама вода і вода... І глибоке, глибоке! Володькові очі все ширшають і ширшають, на цоках з'явилися рум'яні. Щось дуже сильно тягне його туди. Так хотілося б, так дуже хотілося б... Бачити. Чути. Знати»* [8].

Концепт «світ» не може бути вичерпно описаний не лише через свою глобальність і багатокомпонентність, а й тому, що аналізові підлягали лише мовні засоби його вираження; водночас психічні, емоційні та чуттєві процеси, не менш важливі, залишаються поза межами дослідження.

Висновки. Процес формування уявлень про світ відбувається у три етапи: чуттєве сприйняття, формування уявлень, вираження цих уявлень. За такою схемою здійснюється когнітивний процес, об'єктом якого є матеріалізовані предмети, а результатом – уявлення про матеріально-фізичну основу світу. У «внутрішньому світі», що є матрицею когнітивних уявлень письменника, відображається не стільки інформація про «зовнішній світ», скільки про «бо-

жественний світ». «Внутрішній світ» за своєю суттю є ідеальним, його зміст становлять ідеальні образи. Акцент зміщується зі сприйняття «зовнішнього світу», де було б задіяно значну кількість каналів сприйняття, на сприйняття «божественного світу», унаслідок чого звукується сфера сприйняття.

З огляду на перспективи дослідження окреслено низку можливих напрямів:

- подальше розроблення прийомів аналізу та опису концептів;
- удосконалення методів виявлення синтаксичних концептів, які недостатньо опрацьовані й не вирізняються різноманітністю в сучасній українській лінгвістиці;
- звернення до розглянутих у роботі лінгвістичних феноменів крізь призму наявних лінгвістичних теорій;
- спроба формалізації окремих випадків образного сприйняття тексту (як діалогічного, так і монологічного) з метою виявлення додаткових універсальних цього явища; серед можливих засобів такої формалізації перспективними видаються матриці, використовувані в теорії ігор і рішень у прагматиці (зокрема в працях Роберта ван Роя, Райнхарда Блутнера та ін.);
- залучення до подальшого аналізу досліджуваних мовних засобів положень теорії релевантності, зокрема її класичної версії, розробленої Д. Вілсоном і Д. Спербером.

Список використаних джерел і літератури:

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ: Довіра, 2007. 205 с.
2. Гайдук Н. А. Мовна картина світу як складова частина національної культури. *Записки з українського мовознавства*. 2019. Вип. 2 (26). С. 128–136. URL: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181559>.
3. Галів У. Б. Мовна картина світу Оксани Пахльовської: лінгво- та соціокультурний простір. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2021. № 49. Т. 1. С. 37–40.
4. Іващенко В. Л. Лінгвоконцептуальна репрезентація фрагментів когніції в термінопросторі української мистецтвознавчої картини світу: автореф. дис. ... д-ра філол. наук. Київ, 2007. 34 с.
5. Марчук Л. М., Сукаленко Т. М., Вдовиченко Н. В., Сірант А. М. Лінгвокультурологічні засади мовознавчих досліджень: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 196 с.
6. Мацьків П. В. Мовна картина світу в контексті суміжних наукових понять. *Науковий вісник ДДПУ імені Івана Франка, серія «Філологічні науки»*. *Мовознавство*. 2017. № 7. С. 115–118.
7. Осадча Н. Українська мовна картина світу: інтерпретаційні моделі інтегративного потенціалу. *Українознавство*. 2017. № 3 (64). С. 201–213.
8. Самчук У. Волинь: роман. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=224>.
9. Ястремська Т. Картина світу і концепт: проблема (ПЕРЕ)ОСМИСЛЕННЯ. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / гол. ред. Ігор Соляр; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2020. Вип. 33. С. 394–410.

References:

1. Batsevych, F. S. (2007). *Slovyk terminiv mizhkulturnoi komunikatsii*. Kyiv: Dovira. 205 s. (in Ukr.).
2. Haiduk, N. A. (2019). *Movna kartyna svitu yak skladova chastyna natsionalnoi kultury*. *Zapysky z ukrainiskoho movoznavstva*. Vyp. 2 (26). S. 128–136. URL: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181559>. (in Ukr.).

3. Haliv, U. B. (2021). Movna kartyna svitu Oksany Pakhlovskoi: linhvo- ta sotsiokulturnyi prostir. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia*. № 49. Т. 1. S. 37–40. (in Ukr.).
4. Ivashchenko, V. L. (2007). Linhvokontseptualna reprezentatsiia frahmentiv kohnitsii v terminoprostori ukraïnskoi mystetstvoznavchoi kartyny svitu: avtoref. dys. ... d-ra filol. nauk. Kyiv. 34 s. (in Ukr.).
5. Marchuk, L. M., Sukalenko, T. M., Vdovychenko, N. V., Sirant, A. M. (2018). Linhvokulturolohichni zasady movoznavchykh doslidzhen: monohrafiia. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho. 196 s. (in Ukr.).
6. Matskiv, P. V. (2017). Movna kartyna svitu v konteksti sumizhnykh naukovykh poniat. *Naukovyi visnyk DDPU imeni Ivana Franka, seriia «Filolohichni nauky»*. *Movoznavstvo*. № 7. S. 115–118. (in Ukr.).
7. Osadcha, N. (2017). Ukraïnska movna kartyna svitu: interpretatsiini modeli intehratyvnoho potentsialu. *Ukrainoznavstvo*. № 3 (64). S. 201–213. (in Ukr.).
8. Samchuk U. Volyn: roman. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=224>. (in Ukr.).
9. Yastremska T. (2020). Kartyna svitu i kontsept: problema (PERE)OSMYLENNIA. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist / hol. red. Ihor Soliar; NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha*. Lviv. Vyp. 33. S. 394–410. (in Ukr.).

Dmytro Storozhuk

THE CULTURAL AND IMAGISTIC WORLD OF THE WRITER'S LANGUAGE

The article examines the concept of context within various linguistic approaches and analyzes cases of the interaction of polarized connotative components within a single word in deliberately ambiguous contexts. The analysis of excerpts from the works of Ulas Samchuk demonstrates that the same lexical meaning, when functioning within quasi-idiomatic expressions, acquires features characteristic of emotive-evaluative, speech-based (but not intrasytemic) enantiosemey.

Understanding the concept as a unit of thought, the word becomes the means of its objectification and expression, accessible to direct investigation. By examining a spoken or written word, features that are not directly expressed by it but are indicated by it become accessible. The word makes it possible to study the concept as a unit of mental activity. The presence of linguistic meaning creates a relatively stable level of the concept, ensuring its general recognition and accessibility; however, as an element of consciousness, the concept remains in a state of change.

Concepts are represented in language by means of units from different linguistic levels. In addition to lexemes, phraseological units, proverbs, sayings, and aphorisms, such units also include grammatical forms and syntactic structures. In the linguistic representation of concepts, grammar plays no less important a role than lexis and phraseology. In this respect, the concept serves as a basis for studying the set of linguistic means unified by the commonality of their conceptual content.

The focus of attention also included identifying the logic underlying the expression of the subject domains of these concepts, primarily through particular linguistic means. Of special interest were those that, as a result of violating the norms of rational speech interaction, give rise to a figurative perception of the text.

Key words: image of the world, worldview, concept, quasi-idiomatic expressions, context, emotive-evaluative characteristics.

Отримано: 04.12.2025 р.

Прийнято до друку після рецензування: 08.03.2026 р.

Опубліковано: 25.05.2026 р.

УДК 070:82-92

DOI: 10.32626/2309-7086.2026-23.109-117

Тетяна Сукаленко

ORCID 0000-0002-5107-9914

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри соціальних комунікацій,
словесності та культури
Державний податковий університет
sukalenko78@gmail.com*

Світлана Шпетна

ORCID 0000-0002-2230-4748

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов за професійним спрямуванням
ДЗ «Луганський національний університет
імена Тараса Шевченка»
svetlanashpetnay@gmail.com*

ФУНКЦІОНУВАННЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У СУЧАСНОМУ МЕДІЙНОМУ КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРИ

У статті автори розглянули гендерні стереотипи в засобах масової комунікації, які є певними стандартизованими уявленнями про стать, моделі поведінки та риси характеру чоловіка та жінки. Констатовано, що засоби масової інформації впливають на формування та закріплення гендерних стереотипів у суспільній свідомості. Наголошено на тому, що гендерні стереотипи почасти увічнюють традиційні ролі, обмежують можливості для самовираження та розвитку навичок, сприяють гендерній нерівності. На основі досліджень виокремлені основні гендерні стереотипи у ЗМІ, які позначені обмеженням ролі для жінок, стереотипізації щодо чоловіків, гендерних стереотипів у рекламі, уявленням про професійні ролі, впливом на молодь тощо.

Ключові слова: стереотип, гендер, засоби масової інформації, чоловік, жінка.

Постановка проблеми. На сьогодні поняття гендера є досить важливою проблемою в засобах масової інформації, оскільки медіа впливають на формування суспільної думки, культурних норм, соціальних ролей і поведінки. У сучасному українському медіадискурсі гендер – це система уявлень про типові характеристики та соціальні відносини жінок і чоловіків.

В умовах глобалізації, технологічних змін і соціальних зрушень питання гендера в ЗМІ стає все більш обговорюваним, актуальним для побудови рівноправного та інклюзивного суспільства, оскільки медійний дискурс не лише репрезентує норми та ідеали, а й формує нові цінності та пріоритети.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми гендерних стереотипів були предметом дослідження низки науковців у різних дисциплінах, у тому числі філології, журналістики, соціології, психології та ін. Роль

© Тетяна Сукаленко, Світлана Шпетна, 2026

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

гендерних стереотипів у розбудові громадянського суспільства досліджувала Ю. Маслова. Наукові розвідки О. Блинової концентрують увагу на понятті «стереотип» у просторі наукових категорій, що позначають сталі, повторювані форми поведінки, а саме, «кліше», «стандарт», «зразок», «ритуал», «соціальна норма». Польський етнолінгвіст Є. Бартмінський застосовує поняття «стереотип» до проблем мовознавства. На етнокультурній парадигмі стереотипів зі складником національної мовної картини світу наголошує І. Овчиннікова. Дослідженню взаємозв'язку гендерних питань і реклами присвячені наукові праці Г. Бежнар. М. Андрушко розглядає основні тенденції розвитку гендерних стереотипів у рекламі телебачення України, досліджує проблему стереотипного мислення в суспільстві, динаміку гендерної нерівності, аналізує поширені гендерні стереотипи та закріплені суспільною свідомістю ролі чоловіка та жінки. А. Петрова зіставила поняття «лінгвокультурний типаж» із базовим поняттям гендерології «гендерний стереотип», визначила їхні характерні ознаки та окреслила місце в новітніх наукових парадигмах системи гуманітарних наук.

У дослідженні гендерних стереотипів були застосовані такі основні методи і прийоми: описовий метод із метою характеристики способу фіксації мовних фактів, опису гендерних стереотипів. Метод суцільної вибірки використано у процесі збору фактичного матеріалу. Послугувались методиками контекстологічного аналізу, який дав змогу встановити значення досліджуваного елемента тексту та дистрибутивного аналізу, що має на меті встановлення ознак і функціональних властивостей певної мовної одиниці шляхом визначення сукупності сполучуваних із нею елементів (дистрибуції, оточення).

Мета статті – з'ясувати функціонування гендерних стереотипів у сучасному комунікативному просторі засобів масової інформації.

Виклад основного матеріалу. Гендерні стереотипи в засобах масової інформації – це узагальнені уявлення про ролі, риси та поведінку чоловіків і жінок, які часто зображуються через медіаконтент. Вони можуть закріплювати традиційні ролі та обмежувати можливості для самовираження й розвитку, а також сприяти нерівності між статями. За визначенням І. Огієнка стереотип – «переносно. Шаблон, постійна модель» [12, с. 310]. Л. Андрушко гендерний стереотип тлумачить як «один із видів соціальних стереотипів» [1, с. 399]. Дослідниця наголошує, що «ці готові шаблони думок, оцінок і, як наслідок, – поведінки інколи так глибоко вкорінюються в позасвідомі структури людської психіки, що з ними важко боротися раціональними аргументами. Стереотипи жіночості й чоловічості часто приписують людям залежно від статі, певних психологічних властивостей, норм поведінки, заняття, професії тощо» [1, с. 399].

В. Слінчук [14] зазначає, що гендерні стереотипи можна поділити на традиційні, нові та сучасні, залежно від їхньої природи та часу, коли вони почали функціонувати в мові.

Традиційні стереотипи мають тривалу історію використання і відображають давні уявлення людей про природу та призначення чоловіків і жінок у суспільстві. Вони формувалися століттями, закріплювалися у свідомості поколінь мовців і продовжують впливати на світогляд сучасників і сьогодні. Це образи: захисник, годувальник, Адам, Єва, сильна стать, слабка стать, протилежна стать, жінка-господарка, жінка-берегиня, мати тощо. З початком повномасштабного вторгнення образ чоловіка-захисника, рідше жінки-захисниці

стали домінуючими в ЗМІ. Захисник, захисниця асоціюються з захисниками родини, краю, усієї України.

Нові стереотипи з'явилися порівняно недавно під впливом зміни умов суспільного розвитку і ґрунтуються на сучасних життєвих реаліях та новій тематиці. Вони представлені поняттями: барбі, супермен, секс-символи, моделі тощо. Зберігаючи деякі традиційні стереотипи, вони формують нові, більш сучасні уявлення про «жінку» та «чоловіка».

Традиційними стереотипними назвами, синхронізованими й актуалізованими в сучасному дискурсі з новими семантичними ознаками є лексичні гендерні пари: партнер і партнерка, жінка і чоловік, принц і принцеса, самець і самиця тощо [2].

М. Ткалич [16], О. Васківська [5] поділяють гендерні стереотипи на стереотипи маскуліності – фемінності (чоловікам притаманне активне, творче начало, логічне мислення та компетентність, жінкам – природно-репродуктивне начало); стереотипи про професійні ролі жінок та чоловіків (жінкам властиві сімейні ролі, чоловікам – професійні); стереотипи про зміст праці (жінкам відведено виконавчу та обслуговуючу діяльність, чоловікам – творчу та інструментальну працю).

Традиційні ЗМІ, зокрема телебачення, кіно та реклама, часто критикуються за те, що вони продовжують підсилювати гендерні стереотипи, закріплюючи традиційні ролі. Л. Андрушко виокремлює три образи жінки, які презентуються засобами масової інформації. Перший стереотипний образ базується на жіночій сексуальності (біологічна природа жінки); другий стереотипний образ сконцентрований на ролі жінки як господарки та берегині домашнього затишку; третій стереотипний образ суспільства ХХІ століття – позиціонування жінки як бізнесвумен, бізнес-леді [1, с. 402].

Перша модель пов'язана з красою жінки, її жіночою сексуальністю. Це образ сексуально привабливої жінки-красуні: *Я глибоко переконана: красава жінка кайфує від себе й від світу, вона щаслива, щира, відкрита та справжня, без претензій і поспіху, тривоги та суперництва. Вона вміє відчувати цей світ масштабно. Це ресурсна жінка, після спілкування з якою залишається шлейф натхнення та віри!* [13].

Дослідники зосереджують увагу на стереотипному образі жінки – берегині роду, суспільства, української мови, культури, народних звичаїв і традицій. Така жінка прагне піклуватися про всіх та кожного: *З часів Трипільської культури жінки української землі стають берегинями роду, незаперечними авторитетами і майстринями у створенні матеріальних і духовних надбутків суспільства* [3]; *Жінка – це берегиня роду, родинного тепла і затишку. Проте, сьогодні, у тяжкі роки війни, українки не тільки берегині сімейного вогнища, затишку й тепла, а й обайливі матері, які захищають від війни, навчають і виховують дітей – майбутнє української нації* [7]; *З давніх-давен жінка вважається берегинєю роду. Мати дарує людині життя, надихає на добрі справи, віддає все, що має: тепло своєї душі, своє серце і безмежну любов* [3].

Н. Долина визначає сакральність образу жінки «з піднятими вгору руками, які є символічним жестом охорони і благословення» [8]. Як невід'ємний елемент національної ідеї образ Берегині невдовзі став одним із центральних елементів сучасної української національної державної ідеології, що помітно на найвищих рівнях політики та влади: *«У кожній жінці живе Берегиня і кожна – прагне бути щасливою і дарувати щастя іншим. Українські жінки – особливі. Це феномен, який немає аналогів у світі. Вони захищають Батьківщину,*

виховують покоління, надихають, роблять внесок у всі сфери життєдіяльності держави і підставляють чоловікам своє сильне плече. Для справжніх чоловіків жінка – це баланс, вишуканість, смак життя» [4].

Іншим важливим складником образу берегині є роль господині дому, захисниці роду та хранительки домашнього вогнища, де акцентується увага на важливості виконання господарсько-любувових функцій жінки і наголошується на особливому авторитеті та певній незалежності і владі господині в традиційному домогосподарстві [9]. Т. Кравець виокремлює той факт, що «активне звернення до метафори берегиня є свідченням точного відбиття нею провідної, лідерської ролі жінки у веденні родинних справ і вихованні дітей» [10, с. 82]: **Жінки ж є більш сильними. Вони здатні виконувати роль глави сім'ї; Київ – Типова для України картина: жінка штовхає візок з немовлятком, жінка веде за руку маленьку дитину, жінка гуляє з дітьми у парку. Побачити чоловіка, який прогулюється сквером чи вулицею з дитячим візочком або ж бавить малюка, можна значно рідше** [11].

Сучасні дискусії на цю тему спонукають до більш свідомого створення контенту, який відображає реальне різноманіття гендерних ролей і підходів до життя. Своєю присутністю у публічному дискурсі образ жінки-леді, яка здатна зайнятися кар'єрою, самореалізацією, залишатися незалежною, самодостатньою, продовжувати розвиватися та інтегруватися в глобальне суспільство, значною мірою завдячує діяльності жіночих громадських організацій, отриманням керівних посад тощо. Збільшення представництва жінок та інших гендерних груп на ключових посадах у медіаіндустрії, таких як режисери, сценаристи та продюсери, сприяє створенню більш різноманітного контенту. Це дає їм змогу продемонструвати ширший спектр досвіду та зруйнувати стереотипи: *І наостанок, успішні бізнес-леді не народжуються, вони формуються завдяки своїм звичкам та наполегливості* [15]; *З роками успішна бізнес-леді стала прикладом для інших, доводячи, що справжній успіх не народжується відразу, а будується крок за кроком завдяки невпинній праці, навчанню та постійному самовдосконаленню. Приклад таких жінок надихає інших діяти та долати власні обмеження, прагнучи досягнути нових вершин у своїй кар'єрних та особистих досягненнях* [15].

Зрозуміло, що життя й соціальні ролі українських жінок набагато різноманітніші та дуже відрізняються від наведених прикладів. Однак медіа заплуталися в матрицях і шаблонах і не готові бачити світ у ширшій перспективі.

Дослідниця Г. Бежнар позиціонує стереотипи як такі, що «створюються шляхом постійного, тривалого впливу рекламних образів на споживачів, що призводить до певних соціальних ефектів. Життя сучасних чоловіків і жінок значно ускладнилось: сьогодні й ті, й інші повинні виконувати різні (часто суперечливі) соціальні ролі. Це кардинально відрізняється від суспільства середини минулого століття, де соціальні ролі були чітко окреслені: чоловіки – годувальники, а жінки – домогосподарки» [2, с. 4].

Розмаїття гендерних стереотипів можна простежити в різних системах комунікації. Останнім часом у моду ввійшли два стереотипи: ідеальний чоловік – це мачо (суперсильний, вольовий, мрійливий), а поверхнево примітивне визначення «стерво» стало притаманне жіночій статі. Це залежить від того, які гендерні цінності та пріоритети презентують засоби масової інформації. Якщо відійти від поверхневості, сенсаційності та «хайпу» ЗМІ, то побачимо достатньо справжніх професійних жінок на всіх рівнях соціального простору (політичному, бізнесовому, науковому, виробничому, культурному тощо). Вони

можуть бути неординарними інтерв'юерами, експертами або авторами оригінальних ідей, концепцій та відкриттів.

Авторський колектив практичного посібника для журналів та ЗМІ, акцентуючи увагу на питаннях гендерно збалансованого висвітлення різних аспектів суспільного життя, рекомендує активізувати позицію жінок: «не ігнорувати «жіночий порядок денний», не відмовлятися від «жіночих питань» у засобах масової інформації, а вміти почути чийсь голос і спробувати його розшифрувати по-новому. Власне, принцип «не мовчати» і «не бути байдужими», коли йдеться про долю особисту, «сестринську» (адже є «братерство»), вияви порозуміння, сприяння, допомоги. Не вдавати ніби «нас немає», адже жінки становлять в Україні більшість. Побороги гендерну цензуру в собі» [6, с. 13].

На сучасному етапі суспільство приділяє більше уваги гендерній рівності, що спонукає ЗМІ переглядати підходи до зображення жінок, чоловіків, а також людей з небінарними гендерними ідентичностями. У медіа часто висвітлюються теми гендерної дискримінації, нерівності в оплаті праці та можливостей, що сприяє формуванню більш свідомого ставлення до гендерної проблематики. Соціальні мережі дають голос багатьом маргіналізованим групам і дозволяють суспільству відкрито обговорювати гендерні питання, що раніше замовчувалися. Репрезентація жінок, ЛГБТК+ осіб та інших гендерних меншин у ЗМІ значно впливає на суспільне сприйняття цих груп. Недостатня або спотворена репрезентація може призводити до дискримінації та зневаження. Тому сучасні ЗМІ прагнуть відповідальніше підходити до того, як вони зображують різні гендерні групи, що є наслідком зміни соціальних норм та очікувань.

Сьогодні образи жінок і чоловіків виходять за межі стереотипних уявлень. Певна кількість жінок починає займати керівні посади в медіаорганізаціях, репрезентуючи більш реалістичний образ жінки. У рекламі з'являється нетрадиційний образ чоловіка, який доглядає за дітьми та займається домашніми справами. Г. Бежнар наголошує на тому, що «... чоловіки та жінки повинні зображуватися в широкому діапазоні ролей як традиційних, так і нетрадиційних, в оплачуваній роботі, соціальній, сімейній активності й дозвіллі. І чоловіки, і жінки повинні зображуватися як такі, що приймають рішення в сім'ї та управлінні домогосподарством» [2, с. 5].

На основі аналізу досліджень, спробуємо виокремити основні гендерні стереотипи в ЗМІ, які включають:

1. Обмежені ролі для жінок, яких часто зображують у ролі домогосподарок, матерів, друзин або сексуальних об'єктів. У рекламі та кіно жінки часто з'являються в контексті догляду за сім'єю або як «декоративний» елемент з акцентом на їхній зовнішності, а не інтелекті чи професійних здібностях.
2. За стереотипними уявленнями чоловіків зображують як сильних, агресивних, незалежних та орієнтованих на кар'єру. Емоційність вважається ознакою слабкості. Чоловіки рідко представлені піклувальниками або тими, хто займається домашніми обов'язками.
3. Гендерні стереотипи в рекламі часто поділяють аудиторію на «жіночу» та «чоловічу». У рекламі товарів для жінок (косметика, засоби для прибирання, ліки) акцентується увага на красі, молодості або чистоті, а для чоловіків (автомобілі, спортивні товари) – на силі, статусі та успіху. Дослідники дійшли висновку, що 39% від загального обсягу телевізійної реклами, орієнтованої на жінок, – це реклама товарів для догляду за собою, а 61% – це

- реклама товарів для догляду за приміщенням, дітьми та чоловіком. Іншими словами, стереотипи в сучасній рекламі мало змінилися.
4. Уявлення про професійні ролі, де жінки часто зображуються в традиційних професіях, пов'язаних з доглядом за кимось (медсестри, вчительки, виховательки), тоді як чоловіки – у сферах техніки, науки, керівництва. Ці уявлення обмежують розуміння того, що жінки та чоловіки можуть досягати успіху в різних сферах.
  5. Вплив на молодь позначена формуванням уявлення молодого покоління про «правильні» гендерні ролі, спрямуванням дітей та підлітків на розуміння свого місця у суспільстві. Молодь часто будує свої уявлення про гендер та ролі в суспільстві на основі медіаконтенту. Стереотипні образи можуть обмежувати уявлення про можливості для жінок і чоловіків, тоді як нові моделі поведінки сприятимуть більш рівноправному та гнучкому сприйняттю гендерних ролей.

Висновки. Багато соціальних питань в Україні сьогодні потребують гендерної оцінки подій, фактів і явищ (безробіття, життя, кар'єра, догляд за дітьми тощо) і аргументації обох сторін, тому від медійної аудиторії очікують правди, панорамності та глибини. Захист честі, гідності та ділової репутації жінок у суспільстві є нагальним питанням ЗМІ, хоча з'являється в медіа ще багато неповаги до жінки, використання її як сексуального об'єкта, глузування, непристойних висловлювань тощо. Жіночими вважаються такі стереотипні ознаки, як відданість, здатність до самопожертви, терпіння, покірливість, слабкість, боязливість, емоційність, чуттєвість, ніжність, мрійливість, а часом і забобонність. Чоловіка розглядають як особу, яка має протилежні якості. Загальна закономірність стереотипізації полягає в тому, що чоловіки сприймаються як владні, незалежні, агресивні, домінуючі, активні, сміливі, неемоційні, грубі, прогресивні або мудрі. Тому здебільшого чоловіче та жіноче начало усвідомлювались у категоріях влада – підкорення. Лише зміна культурних стереотипів допоможе повній реалізації особистості, що поєднує в собі як чоловічі, так і жіночі якості. Дуже важливо, щоб застарілі стереотипи, шаблони та кліше поступово нівелювались.

Гендерні стереотипи, які поширені в ЗМІ, можуть бути шкідливими для обох статей, оскільки вони обмежують особисту свободу та розвиток. Гендерний дисбаланс також виявляється в кількості ролей, які виконуються чоловіками і жінками в кіно, рекламі, новинах.

Незважаючи на зміну гендерних дискурсів, все ж ідея про те, що жінки повинні застосовувати свої знання та досвід у приватній сфері, а чоловіки – у публічній, все ще існує та зміцнює традиційні гендерні стереотипи. Результатами подальших досліджень вбачаємо вивчення світових процесів гендерного розвитку.

Список використаних джерел і літератури:

1. Андрушко Л. Гендерні стереотипи в українській телерекламі. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2012. Вип. 23. С. 397–407.
2. Бежнар Г. П. Гендерні стереотипи в рекламі: проблеми й перспективи. *Актуальні проблеми філософії та соціології: науково-практичний журнал*. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2021. Вип. 32. С. 3–7.
3. Берегиня українського роду. URL: <https://cbs.poltava.ua/index.php/novyny/6632-bereginya-ukrajinskogo-rodu>. (дата звернення: 12.08.2024).

4. Вітання Першого заступника Голови Верховної Ради України Руслана Стефанчука з Міжнародним жіночим днем! Верховна Рада України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://www.rada.gov.ua/print/204558.html>. (дата звернення: 05.09.2024).
5. Васьківська О. Є. Гендерні стереотипи в українському інформаційному просторі: матеріали другого науково-методологічного семінару «Права людини: відображення у медіапросторі» (27 лютого 2023 року). Київ: ФМВ, 2023. С. 34–36.
6. Гендерні ресурси українських мас-медіа: ціна і якість: практичний посібник для журналістів та працівників ЗМІ / Н. М. Сидоренко, М. М. Скорик та ін.; ред.-упоряд. Н. М. Сидоренко. Київ: К.І.С., 2004. 76 с.
7. 25 лютого – День української жінки. URL: <https://oleksiyivska-gromada.gov.ua/news/1708811589/> (дата звернення: 09.09.2024).
8. Долина Н. Українки: берегині, воїни, подруги, просто жінки. *Bicmi*. 14.03.2018. URL: <https://i-visti.com/blogs/4009-ukrayinki-beregin-voyini-podrug-prosto-zhnyi.html>. (дата звернення: 09.09.2024).
9. Жінка – берегиня домашнього вогнища та затишку: як змінювався образ українок у культурі. *Знай. UA*. 04.06.2021.
10. Кравець Т. В. Гендерні стереотипи в сучасному українському масмедійному дискурсі: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2021. 19 с.
11. Костюк Б. Українські татусі здебільшого «відсторонені» від виховання дітей – експерти. *Radio Svoboda*. 26.08.2013.
12. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Етимологічно-семантичний словник української мови: у 4 т. / ред. й доповн. др. М. Ласло-Куцюк. Вінніпег: Т-во «Волинь», 1994. Т. 4: П–Я. 557 с.
13. Поруб Н. Красива жінка кайфує від себе й від світу, вона щаслива, щира, відкрита та справжня. URL: <https://merlaine.net/styl-zhyttja/natalya-porub-krasiva-zhinka-kajfu%D1%94-vid-sebe-j-vid-svitu-vona-shhaslyva-shhira-vidkrita-ta-spravzhnya/> (дата звернення: 12.08.2024).
14. Сліпчук В. В. Соціальна типізація гендерних стереотипів у мові ЗМІ. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1356>. (дата звернення: 12.08.2024).
15. Таємниці успішної бізнес-леді: ключові звички для досягнення мети. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/lady-oboz/taemnitzi-uspishnoi-biznes-ledi-klyuchovi-zvichki-dlya-dosyagnennya-meti.htm>. (дата звернення: 12.09.2024).
16. Ткалич М. Гендерна психологія: навч. посіб. 2-е вид., випр., доповн. Київ: Академ-видав, 2016. 256 с.

References:

1. Andrushko, L. (2012). Gender stereotypes in Ukrainian television advertising. *Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv*. Vyp. 23. S. 397–407. (in Ukr.).
2. Bezhnar, H. P. (2021). Gender stereotypes in advertising: problems and prospects. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii: naukovopraktychnyi zhurnal*. Odesa: Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia». Vyp. 32. S. 3–7. (in Ukr.).
3. Berehynia ukrainiskoho rodu. (2024). [Beregynya of the Ukrainian race]. URL: <https://cbs.poltava.ua/index.php/novyny/6632-berehynya-ukrajinskogo-rodu>. (in Ukr.).
4. Vitannia Pershoho zastupnyka Holovy Verkhovnoi Rady Ukrainy Ruslana Stefanchuka z Mizhnarodnym zhinochym dnem! Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiyniy vebportal

- parlamentu Ukrainy. (2024). [Congratulations to the First Deputy Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine Ruslan Stefanchuk on International Women's Day!]. URL: <https://www.rada.gov.ua/print/204558.html>. (in Ukr.).
5. Vaskivska, O. Ye. (2023). Henderni stereotypy v ukrainskomu informatsionomu prostori [Gender stereotypes in the Ukrainian information space]: materialy drugoho naukovo-metodolohichnoho seminaru «Prava liudyny: vidobrazhennia u mediaprostori». Kyiv: FMV. S. 34–36. (in Ukr.).
  6. Henderni resursy ukrainskykh mas-media: tsina i yakist. (2004) [Gender resources of the Ukrainian mass media: price and quality]: Praktychnyi posibnyk dlia zhurnalistiv ta pratsivnykiv ZMI. / N. M. Sydorenko, M. M. Skoryk, ta in.; red.-uporiad. N. M. Sydorenko. Kyiv: K.I.S. 76 s. (in Ukr.).
  7. 25 liutoho – Den ukrainskoi zhinky. (2024). [February 25 is Ukrainian Women's Day]. URL: <https://oleksiyivska-gromada.gov.ua/news/1708811589/>. (in Ukr.).
  8. Dolyna, N. (2018). Ukrainky: berehyni, voiny, podruhy, prosto zhinky (2024). [Ukrainian women: defenders, warriors, friends, just women]. *Visti*. URL: <https://i-visti.com/blogs/4009-ukrayinki-beregin-voyini-podrugy-prosto-zhnki>. (in Ukr.).
  9. Zhinka – berehynia domashnoho volnyshcha ta zatyshku: yak zminiuvavsia obraz ukrainok u kulturi. (2021). [A woman is the keeper of the hearth and comfort: how the image of Ukrainian women in culture changed]. *Znai. UA*. (in Ukr.).
  10. Kravets, T. V. (2021). Henderni stereotypy v suchasnomu ukrainskomu masmediinomu dyskursi [Gender stereotypes in modern Ukrainian mass media discourse]: avtoref. dys.... kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 «Ukrainska mova». Kyiv. 19 s. (in Ukr.).
  11. Kostyuk, B. (2013). Ukrainski tatusi zdebilshoho «vidstoroneni» vid vykhovannia ditei – eksperty [Ukrainian dads are mostly «removed» from raising children – experts]. *Radio Svoboda*. (in Ukr.).
  12. Ohiienko I. (Mytropolyt Ilarion). (2014). Etymolohichno-semantychnyi slovnyk ukrainskoi movy: u 4 t. [Etymological and Semantic Dictionary of the Ukrainian Language: in 4 volumes.] / red. y dopovn. dr. M. Laslo-Kutsiuk. Vinnipeg: T-vo «Voly», 1994. T. 4: P–Ya. 557 s. (in Ukr.).
  13. Porub, N. (2024). Krasyya zhinka kaifuie vid sebe y vid svitu, vona shchaslyva, shchyra, vidkryta ta spravzhnia [A beautiful woman enjoys herself and the world, she is happy, sincere, open and genuine]. URL: <https://merlaine.net/styl-zhyttja/natalya-porub-krasiva-zhinka-kajfu%D1%94-vid-sebe-j-vid-svitu-vona-shhaslyva-shhira-vidkrita-ta-spravzhnya/>. (in Ukr.).
  14. Slinchuk, V. V. (2024). Sotsialna typizatsiia hendernykh stereotypiv u movi ZMI [Social typification of gender stereotypes in mass media language]. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1356>. (in Ukr.).
  15. Taiemnytsi uspishnoi biznes-ledi: kliuchovi zvychky dlia dosiahnennia mety. (2024). [Secrets of a successful businesswoman: key habits to achieve the goal]. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/lady-oboz/taemnytsi-uspishnoi-biznes-ledi-klyuchovi-zvichki-dlya-dosyagnennya-meti>. (in Ukr.).
  16. Tkalych, M. (2016) Henderna psykholohiia [Gender psychology]: navch. posib. 2-e vyd., vypr., dopovn. Kyiv: Akadem-vydav. 256 s. (in Ukr.).

Tetiana Sukalenko, Svitlana Shpetna

FUNCTIONING OF GENDER STEREOTYPES IN THE MODERN MEDIA COMMUNICATIVE SPACE

In the article, the authors considered gender stereotypes in mass communication media, which are certain standardized ideas about gender, behavior patterns, and character traits of men and women. It has been established that mass media have a

significant impact on the formation and consolidation of gender stereotypes in public consciousness. This is due to the fact that today mass media are not only important social institutions, but also channels through which information is transmitted and received. It is noted that both traditional and modernized gender stereotypes take root in public consciousness through the media. It is emphasized that gender stereotypes partly perpetuate traditional roles, limit opportunities for self-expression and skill development, and contribute to gender inequality.

It is noted that, for the most part, in public consciousness, the image of a mother-mother-mother, mother-caregiver, educator and housewife dominates. At the same time, the gender stereotypes of women in modern media content are the image of a beauty, a bitch, a businesswoman. The general gender stereotype of a man is marked by power, independence, aggression, activity, courage, etc. Today, a man is associated with a protector, strength, courage, macho, a man who is in eternal search.

Attention is focused on the fact that gender stereotypes can be divided into traditional ones, which have a long history of use, new ones, which are marked by changing conditions of social development, and modern gender pairs, which have been transformed and synchronized with traditional stereotypes. A number of researchers single out stereotypes of masculinity-femininity, where men are characterized by an active creative principle, professional roles, and women are assigned a natural reproductive principle and service activities.

It is noted that at the current stage of development, society pays more attention to issues of gender equality, which prompts the mass media to reconsider their approach to the gender roles of women and men and people with non-binary gender identities.

On the basis of research, the main manifestations of gender stereotypes in the mass media are highlighted, which are marked by the limitation of the role for women, stereotyping of men, gender stereotypes in advertising, perceptions of professional roles, influence on young people, etc.

Key words: stereotypes, gender, mass media, man, woman.

Отримано: 08.01.2026 р.

Прийнято до друку після рецензування: 05.03.2026 р.

Опубліковано: 25.05.2026 р.

УДК 001(477)Огієнко:811.161.2*271.12
DOI: 10.32626/2309-7086.2026-23.118-124

Зореслава Шевчук

ORCID 0000-0002-9309-5517

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри української мови

Кам'янець-Подільський національний

університет імені Івана Огієнка

shevchuk.zoreslava@kpmi.edu.ua

МОВНА НОРМА ЯК ІНСТРУМЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ПРАЦЯХ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті проаналізовано концепт мовної норми як ключового інструмента формування та збереження національної ідентичності в мовознавчій і лінгвофілософській спадщині Івана Огієнка. На матеріалі його фундаментальних праць, зокрема «Рідна мова», «Наука про рідномовні обов'язки», «Українська культура», розглянуто мовну норму як багатовимірне явище, що поєднує лінгвістичні, культурні, духовні та етичні аспекти. Обґрунтовано, що в інтерпретації Івана Огієнка мовна норма виконує не лише регулятивну функцію, а й аксіологічну, слугуючи маркером національної самосвідомості, духовної спадкоємності та культурної тяглості. Проаналізовано лексико-стилістичні та риторичні засоби, за допомогою яких учений актуалізує ідею мовної відповідальності як складника громадянської та національної зрілості. Доведено, що мовна норма в працях Івана Огієнка є чинником духовної консолідації нації та важливий елемент її культурної безпеки.

Ключові слова: Іван Огієнко, мовна норма, національна ідентичність, рідна мова, мовна культура, лінгвофілософія, мовна відповідальність.

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістичній науці все більшого значення набуває осмислення мови не лише як системи комунікативних знаків, а як складного соціокультурного й духовного феномена, що формує національну свідомість, культурну ідентичність та духовні цінності спільноти. Зростання уваги до ролі мови у консолідації нації, збереженні культурної спадщини та переданні моральних норм обумовлює необхідність дослідження мовної норми не лише як граматичної системи, а як механізму духовного й культурного розвитку народу. Науковці сучасності, такі як Н. Зборовська, Г. Вокальчук, Т. Космеда, Л. Масенко, Н. Сологуб, Л. Ткач, І. Фаріон та ін., підкреслюють, що мова є носієм цінностей, традицій, культурної пам'яті та духовної спадкоємності. Вона формує колективне уявлення про себе, впливає на моральний вибір людини та регулює соціокультурні процеси. Показово у цьому контексті є думка Івана Огієнка, висловлена у праці «Українська культура»: «Мова – це найперша ознака культури народу, бо в ній відбивається його історія, його душа і його духовне життя» [7, с. 15], що ще раз підкреслює невід'ємний зв'язок мовної системи з духовним буттям нації.

Особливо значущою є проблема осмислення мови як носія ціннісних орієнтирів нації та механізму збереження її історичної пам'яті. У цьому контексті мова

© Зореслава Шевчук, 2026

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

є не лише засобом комунікації, а передусім системою норм, через які формується колективний досвід, світоглядні уявлення та культурні коди народу. Іван Огієнко у праці «Наука про рідномовні зв'язки» наголошує: *«Кожне слово в мові пов'язане з іншим, і ці зв'язки творять одну нерозривну духовну систему народу»* [6, с. 27], що дозволяє розглядати мовну норму як структурний елемент цієї системи, порушення якого призводить до деформації цілісного національного світогляду.

Норма – це важливе поняття загальної теорії мови і головна категорія теорії культури мови як напряму лінгвістики, що визначає оптимальний вибір і функціонування варіантних засобів. Будь-яка розвинена мова має конкретно-історичну, соціально детерміновану норму [3, с. 42]. Вона впорядковує складну мовну структуру, консолідує національний простір. С. Єрмоленко тлумачить норму як «сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування у певний період розвитку суспільства» [1, с. 438].

Дотримання мовної норми забезпечує спадкоємність традиції, стабільність національного мовного простору та відтворення ідентифікаційних ознак спільноти. Саме мовна норма уможливорює функціонування мови як чинника культурної автономії та духовної самодостатності нації, оскільки вона регулює не лише мовну практику, а й ціннісне наповнення мовлення. «Норма виступає об'єднувальним і зміцнювальним елементом літературної мови на всіх етапах її розвитку. Вона має своє ядро – незмінний лексичний запас, чіткі граматичні механізми, орфоепічні ознаки, – що забезпечує стабільність літературної мови у часі і об'єднує національний простір. Проте мова, як і будь-який живий організм, постійно розвивається, збагачується, удосконалюється» [3, с. 43]. Дослідники наголошують, що через образні, риторичні та емоційно-оцінні засоби мова фіксує уявлення про національно значуще, формуючи стійкі моделі мовної поведінки, які підтримують відчуття належності до спільної культурної традиції [2 с. 34–39]. У цьому контексті доречно згадати твердження Івана Огієнка про роль рідномовних зв'язків: *«Рідномовні зв'язки передають нам не тільки слова, а й дух давніх поколінь»* [6, с. 31], що засвідчує функціонування мовної норми як механізму передавання культурної пам'яті.

Чільне місце у вивченні мовної норми як інструмента національної ідентичності посідає спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) – видатного українського мовознавця, культурного діяча та мислителя. У його працях, зокрема в книзі «Рідна мова», мовну норму розглядають як фундамент національного буття, морального виховання та духовної консолідації суспільства. Для митрополита Іларіона мова є простором реалізації національної самосвідомості, а її нормативність – умовою збереження цілісності народу. Показовим у цьому контексті є його твердження: *«Поки живе мова, житиме й народ, як національність; не стане мови – не стане й нації»* [5, с. 23], яке доповнюється ідеєю про те, що *«спільна літературна мова є найміцнішою підвалиною для об'єднання нації»* [7, с. 22]. Учений наголошував, що порушення або занепад мовної норми призводять не лише до трансформації мовної системи, а й до ослаблення історичної пам'яті, розмивання культурних орієнтирів та втрати національної ідентичності загалом.

Важливим аспектом окресленої проблеми є взаємозв'язок мовної норми з моральною, релігійною та культурною свідомістю. Іван Огієнко розглядав мову як моральну категорію: *«На кожному кроці й кожної хвилини: охороняй честь своєї рідної мови, як свою власну, і більше того – як честь своєї на-*

ції» [5, с. 38]. Мовна норма, таким чином, стає не лише технічним правилом, а й засобом утвердження морального обов'язку, духовної дисципліни та соціальної відповідальності. Ця концепція перегукується із сучасними соціолінгвістичними підходами, де мовна поведінка є індикатором ціннісної орієнтації, культурної компетентності та громадянської свідомості [4, с. 52–60].

Іван Огієнко наголошував на освітньому вимірі мовної норми, вказуючи, що формування правильного мовлення у дітей та молоді – це акт збереження національної пам'яті та духовного коду народу: «*Мову треба плекати змалку, бо це наш найперший скарб. У родині, де лунає рідне слово, живе Бог і любов*» [5, с. 55]. Він вважав, що дотримання норм не лише підвищує якість комунікації, а й виховує моральну свідомість, формує духовну культуру та ціннісну картину світу.

Проблема мовної норми як інструмента національної ідентичності в працях Івана Огієнка репрезентує й історико-науковий аспект. Мовознавець вважав, що збереження питомих лексичних, фонетичних та граматичних норм є гарантією передання історичних традицій і культурних кодів: «*Рідна мова – це мова наших батьків і прабатьків, дідів і прадідів*» [5, с. 108]. У цьому сенсі мовна норма виконує функцію «мосту» між поколіннями, забезпечуючи неперервність культурного та духовного розвитку нації.

Особливе значення у концепції Івана Огієнка має зв'язок мовної норми з релігійним виміром. Науковець підкреслював, що «*кожна віра найміцніше зв'язана з рідною мовою народу, бо рідна мова – то основний родючий ґрунт кожної віри*» [5, с. 55], а також правильне дотримання норм у богослужбових текстах сприяє духовному єднанню народу, передає сакральний зміст і підтримує моральний та культурний фундамент нації.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики проблема мовної норми як інструмента національної ідентичності є особливо актуальною через глобалізаційні виклики, культурну асиміляцію та трансформацію мовного середовища. Втрата нормованого мовного середовища спричиняє викривлення національної свідомості, розмивання культурних кодів і слабшання моральних засад, що підтверджує актуальність системного дослідження цієї теми.

Отже, постановка проблеми дослідження полягає в необхідності комплексного осмислення мовної норми як інструмента формування та утвердження національної ідентичності, що поєднує лінгвістичні, соціокультурні, моральні та релігійні аспекти. Вивчення спадщини Івана Огієнка дозволяє продемонструвати, що дотримання мовної норми не є технічним правилом, а функцією збереження духовного життя нації, її культурної спадщини та морального обов'язку перед майбутніми поколіннями.

Мета статті. Метою статті є ґрунтовне дослідження мовної норми в працях Івана Огієнка як інструмента формування й підтримання національної ідентичності українців. Реалізація поставленої мети передбачає системне поєднання теоретичних положень сучасної лінгвістики з текстоцентричним аналізом мовно-філософської спадщини вченого.

Виклад основного матеріалу. Проблематика мовної норми як інструмента національної ідентичності в працях Івана Огієнка є надзвичайно багатогранною та багаторівневою. Для митрополита Іларіона мова була не лише засобом комунікації, а й основним маркером культурної та духовної самобутності народу, ключем до формування колективної свідомості та духовної ціліс-

ності нації. У книзі «Рідна мова» він наголошує: «Поки живе мова, житиме й народ, як національність; не стане мови – не стане й нації» [5, с. 23], підкреслюючи, що мовна норма є не просто системою правил, а фундаментом національної ідентичності. Цей принцип перегукується з його поглядами на роль літературної мови, яку він розглядав як основний механізм консолідації духовного та культурного потенціалу українського народу [5, с. 16–17]. Водночас у праці «Українська культура» він уточнює цю думку, наголошуючи: «Без спільної літературної мови немає й не може бути сильної національної культури» [7, с. 22], що ще раз акцентує на нормі як консолідаційному чинникові.

Іван Огієнко системно підкреслює, що літературна мова є «найміцнішою основою духовної культури народу» [5, с. 16] і що рівень розвитку нації оцінюється через культуру її слова [5, с. 17]. Такий підхід демонструє цілісне сприйняття мовної норми не лише як граматичного чи орфографічного явища, а як соціокультурного феномена, що визначає моральний, релігійний і етичний статус народу. Іван Огієнко зазначає: «На кожному кроці й кожної хвилини: охороняй честь своєї рідної мови, як свою власну, І більше того – як честь своєї нації» [5, с. 38], де моральна відповідальність за воно стає аналогом обов'язку перед нацією. Цю ж ідею підсилює його інше твердження: «Кожен, хто цурається рідної мови, тим самим зрікається своєї культури» [7, с. 48], що розширює розуміння мовної норми як етичної категорії.

У праці «Рідна мова» мовна норма репрезентується через конкретні лексико-семантичні, морфологічні та синтаксичні засоби, які підкреслюють її сакральний і ціннісний характер. Так, часте вживання епітетів із позитивним оцінним значенням («свята мова», «дорога спадщина», «божественне слово») створює емоційно-піднесену тональність тексту, а анафори та паралелізми підсилюють ритм і проповідницьку функцію мови: «Мова – це сила народу. Мова – це його обличчя. Мова – це його душа» [5, с. 42]. Таким чином мовна норма стає інструментом формування національної самосвідомості, адже повторення й структурна організація фраз забезпечують запам'ятовування ключових морально-етичних ідей. У цьому контексті показовою є думка, що: «Слово в мові ніколи не існує саме по собі, воно живе лише у зв'язках із іншими словами» [6, с. 27], яка підкреслює системність мовної норми як основи смислотворення.

На особливу увагу заслуговує використання метафоричного поля, що поєднує мовну норму із сакральним змістом. Іван Огієнко часто порівнює мову з матір'ю, святинею чи храмом: «Любімо ж Рідну Мову, Як матір нашу Рідну» [5, с. 138], «Мова – це наш храм духу» [5, с. 172]. Ці метафори не лише емоційно впливають на читача, а й закріплюють у свідомості ідею, що дотримання мовної норми є актом духовного служіння та морального обов'язку. У цьому сенсі лексична точність, правильність слововживання та синтаксична організація тексту стають не технічними деталями, а елементами морального і національного виховання. А твердження: «Рідна мова – то душа народу, а душа не може бути бездоглядною» [7, с. 14] лише підсилює сакральне осмислення мовної норми.

Іван Огієнко також приділяє значну увагу ролі фонетичної та орфографічної норм у консолідації нації. Він підкреслює, що «гідність мови народу проявляється у чистоті її вимови, у правильності написання, у збереженні питомих звукових рис» [5, с. 101]. Збереження фонетичних норм, на його думку, є способом відтворення історичної спадщини, передачі культурних кодів, а також засобом моральної ідентифікації поколінь. У цьому контексті важливою є думка

«Рідномовні зв'язки передають нам не тільки слова, а й дух давніх поколінь» [6, с. 31], що дозволяє розглядати мовну норму як механізм історичної пам'яті.

Особливо важливе місце в концепції Івана Огієнка посідає виховна функція мовної норми. Мовознавець вказує, що формування молодого покоління через правильне вживання мови, вивчення граматичних правил і стилістичних норм закладає моральні та духовні засади нації: «Мову треба плекати змажку, бо це наш найперший скарб. У родині, де лунає рідне слово, живе Бог і любов» [5, с. 55]. Таким чином, мовна норма стає інструментом виховання національної свідомості, моральності та духовної зрілості. Освітню функцію мови підтверджує теза про те, що «Школа без рідної мови не може виховати свідомого громадянина» [7, с. 52].

Не менш важливим аспектом є зв'язок мовної норми із релігійним виміром. У книзі «Рідна мова» Іван Огієнко неодноразово повторює, що «кожна віра найміцніше зв'язана з рідною мовою народу, бо рідна мова – то основний родючий ґрунт кожної віри» [5, с. 55]; «Рідна мова – то найкращий провідник до розуміння Божого слова» [7, с. 60]. Використання нормативних мовних засобів у богослужбових текстах, молитвах, церковних книгах підтримує духовну єдність народу і забезпечує неперервність культурного та релігійного досвіду. Мовна норма стає тут не лише технічною системою, а засобом передавання сакрального змісту та символічної влади над культурною пам'яттю.

Іван Огієнко також звертає увагу на соціолінгвістичний аспект мовної норми. Він підкреслює, що мовна чистота й правильність впливають на соціальну згуртованість: «Хто не береже чести своєї рідної мови, той підкопує основу своєї нації» [5, с. 38]. Мовна норма слугує маркером соціальної відповідальності, сигналом внутрішньої дисципліни та етичного ставлення до власної культури. Водночас митрополит зауважує: «Мова об'єднує людей сильніше, ніж будь-які закони» [7, с. 19], що підкреслює її інтегративну функцію.

На семантичному рівні Іван Огієнко застосовує контрастні пари для підкреслення національної ідентичності, наприклад, «своє – чуже», «рідне – чужинське», «святе – профанне» [5, с. 142]. Такі мовні засоби закріплюють ціннісні орієнтири, які формують моральну й національну свідомість, і водночас демонструють роль мовної норми як інструмента ідентифікації «свого» та відмежування «чужого».

Синтаксичні прийоми Івана Огієнка також підкреслюють сакральність слова. Часте використання риторичних питань («Хто ж, як не мова, тримає нас укупі?», «Чи може народ жити без своєї святини?») [5, с. 65] створює ефект діалогічності та залучає читача до рефлексії. Вигуки та заклики («Любімо!», «Шануймо!», «Бережімо!») перетворюють текст на своєрідну літургію слова, де дотримання мовної норми стає духовним актом.

Не менш показовим є використання Огієнком великої літери для позначення морально-ціннісних понять: *Мова*, *Рідна*, *Слово*. Це графічне підкреслення статусу нормованого слова як святого та безумовно шанованого елемента національної культури. Мовна норма, таким чином, набуває символічного виміру, а її дотримання – моральної ваги.

У працях Івана Огієнка знаходимо численні приклади того, як мовна норма зберігає історичну пам'ять народу. Наприклад, правильне вживання народних фразеологізмів, приказок та пісенних зворотів, які передають етнічну ідентичність і культурні коди, стає засобом передачі традиційних цінностей. Учений зазначає: «Рідна мова – це мова наших батьків і прабатьків, дідів і прадідів, це мова того народу, з якого ми колись виийшли» [5, с. 108]. Тут мовна

норма служить інструментом збереження національної пам'яті, а її порушення – загрозою духовному існуванню нації.

Отже, у концепції Івана Огієнка мовна норма реалізує функції:

- сакрального маркера – мова як храм і святиня народу;
- інструмента морального виховання – дотримання норм як обов'язок перед нацією;
- засобу соціальної згуртованості – правильна мова формує колективну свідомість;
- інструмента збереження історичної пам'яті та культурних кодів – через граматичні, лексичні й стилістичні правила;
- ідентифікаційного механізму – «своє» протиставляється «чужому» через мовні та стилістичні відмінності.

Використання мовної норми як інструмента національної ідентичності у працях Івана Огієнка демонструє, що мова не лише передає інформацію, а й формує духовну, культурну та моральну основу народу. Кожне правило, кожен нормативний зворот у його книгах підкріплено метафізичним та культурним сенсом, що робить мовну норму органічним складником національного буття.

Висновки. Мовна норма в концепції Івана Огієнка слугує багатофункціональним інструментом формування національної ідентичності, що поєднує лінгвістичний, культурний та аксіологічний виміри. Вона є засобом збереження духовної цілісності нації, формою відповідальності мовця та чинником культурної спадкоємності. Ідеї вченого залишаються актуальними для сучасної мовної політики, освіти й гуманітарного дискурсу, відкриваючи перспективи подальших досліджень у площині мовної норми як складника національної безпеки.

Список використаних джерел і літератури:

1. Єрмоленко С.Я. Мовна норма. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ, 2007. С. 438.
2. Зборовська Н. Сакралізація слова в українській мові. Київ: Видавництво ЛНУ, 2021. С. 34–39.
3. Коць Т. Аксіологічний і часовий виміри мовної норми. *Українська мова*. 2017. № 4 (64). С. 42–50.
4. Масенко Л. Соціолінгвістичні аспекти мовної норми, Львів: ЛНУ, 2021. 280 с.
5. Огієнко І. (митрополит Лпаріон). Рідна мова / упоряд., авт. передмови та коментарів М. С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2010. 436 с.
6. Огієнко І. Наука про рідномовні зв'язки: Рідномовний Катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства. Жовква: Друкарня ОО. Василя у Жовкві, 1936. 76 с.
7. Огієнко І. Українська Культура. Коротка історія культурного життя українського народу. 3-є вид. Вінніпег: Товариство «Волинь», 1970. 272 с.
8. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

References:

1. Yermolenko, S. Ya. (2007). *Movna norma*. [Language norm]. *Ukrainska mova. Entsyklopediia*. [Ukrainian language. Encyclopedia]. Kyiv. (in Ukr.).
2. Zborovska, N. (2021). *Sakralizatsiia slova v ukrainskii movi*. [Sacralization of the word in the Ukrainian language]. Kyiv. S. 34–39. (in Ukr.).

3. Kots, T. (2017). Aksiolohichni i chasovi vymiry movnoi normy. [Axiological and temporal dimensions of the language norm]. *Ukrainska mova. [Ukrainian language]*. № 4 (64). S. 42–50. (in Ukr.).
4. Masenko, L. (2021). Sotsiolinhvistychni aspekty movnoi normy. [Sociolinguistic aspects of the language norm]. Lviv. (in Ukr.).
5. Ohienko, I. (Metropolitan Ilarion) (2010). Ridna mova [Native language]. Kyiv. (in Ukr.).
6. Ohienko, I. (1936). Nauka pro ridnomovni zviazky: Ridnomovnyi Katekhyzys dlia vchyteliv, robotnykiv pera, dukhovenstva, advokativ, uchniv i shyrokoho hromadianstva. [The science of native language relations: Native language catechism for teachers, writers, clergy, lawyers, students and the general public]. Zhovkva. (in Ukr.).
7. Ohienko, I. (1970). Ukrainska kultura. Korotka istoriia kulturnoho zhyttia ukrain-skoho narodu. [Ukrainian culture. A brief history of the cultural life of the Ukrainian people]. 3rd ed. Winnipeg. (in Ukr.).
8. Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes. [Dictionary of the Ukrainian language] (1970-1980) / I. K. Bilodid (Ed). Kyiv: Naukova dumka. (in Ukr.).

Zoreslava Shevchuk

LANGUAGE NORM AS AN INSTRUMENT OF NATIONAL IDENTITY IN THE WORKS OF IVAN OHIIENKO

The article analyzes the concept of the language norm as a key instrument for the formation and preservation of national identity in the linguistic and linguo-philosophical legacy of Ivan Ohiienko. Based on his fundamental works, in particular «Native Language», «The Science of Native Language Duties», and «Ukrainian Culture», the language norm is examined as a multidimensional phenomenon that integrates linguistic, cultural, spiritual, and ethical aspects. It is substantiated that, in Ivan Ohiienko's interpretation, the language norm performs not only a regulatory function but also an axiological one, serving as a marker of national self-awareness, spiritual continuity, and cultural coherence.

It is emphasized that for Metropolitan Ilarion, language was not merely a means of communication, but also a primary marker of a people's cultural and spiritual identity, a key to shaping collective consciousness and the spiritual integrity of the nation. The article analyzes the lexical-stylistic and rhetorical means through which the scholar actualizes the idea of linguistic responsibility as a component of civic and national maturity.

It is noted that, in Ohiienko's concept, the language norm fulfills several functions: a sacred marker – language as a temple and shrine of the people; an instrument of moral education – adherence to norms as a duty to the nation; a means of social cohesion – correct language shapes collective consciousness; a tool for preserving historical memory and cultural codes – through grammatical, lexical, and stylistic rules; and an identification mechanism – «one's own» is contrasted with the «other» through linguistic and stylistic differences.

It is proven that the language norm in Ivan Ohiienko's works is a factor of the nation's spiritual consolidation and an important element of its cultural security. His ideas remain relevant for contemporary language policy, education, and humanitarian discourse, opening prospects for further research into the language norm as a component of national security.

Key words: Ivan Ohiienko, language norm, national identity, native language, language culture, linguo-philosophy, linguistic responsibility.

Отримано: 29.11.2025 р.

Прийнято до друку після рецензування: 08.03.2026 р.

Опубліковано: 25.05.2026 р.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ІДЕЙ ІВАНА ОГІЄНКА ЯК ПИСЬМЕННИКА, ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦЯ, ПУБЛІЦИСТА

УДК 821.161.2'06-94Біднов
DOI: 10.32626/2309-7086.2026-23.125-135

Валентина Біляцька

ORCID 0000-0003-4532-2268

*доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри філології та мовної комунікації
Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»
Valentina.p@i.ua*

АМПЛІТУДА СПОМИНІВ ВАСИЛЯ БІДНОВА

У статті охарактеризовано книгу «Василь Біднов. Спогади» (2023), упорядник – журналіст, письменник-краєзнавець Микола Чабан. Це знакова подія в українській мемуаристиці. Книга приурочена до 150-річчя від дня народження видатного вченого, історика козацтва й української церкви, борця за соборну Україну Василя Олексійовича Біднова (1874–1935). У цьому виданні вперше зібрано під однією обкладинкою мемуарні нариси автора, які раніше були розпоширені в часописах 1920-х років, зокрема в «Літературно-науковому віснику». Збірка містить шість публікацій спогадів та додаток із науковою працею про нищення Запорозької Січі 1775 року. Центральне місце посідають спомини про перші два академічні роки Українського державного університету в Кам'янці-Подільському, де В. Біднов працював професором, деканом богословського факультету. Особливу наукову та естетичну цінність мають мемуарні «портрети» «подвижників національної культури», чий досвід маргіналізувався в радян-

---

© Валентина Біляцька, 2026

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ську епоху: Дмитра Яворницького, Олександра Кониського, Миколи Петрова, Адріана Кашенка та Олександра Аленича.

Ключові слова: спогад, жанр, Василь Біднов, мемуари, стиль, ретроспекція, текст.

Постановка проблеми. Тексти, які фіксують досвід особи чи суспільства, вчать цінувати пам'ять і сприймаються як послання в часі, вивчає мемуаристика. Інтерес до осмислення мемуарних творів у кінці ХХ – на початку ХХІ ст. пояснюється ретроспективним перепрочитанням буттєвого досвіду, високою виваженістю висловлених думок, документальним джерелом. Вони не лише несуть пізнавальну, естетичну функції, а й виступають свідченням громадської, суспільно-політичної, національно-культурної діяльності автора чи адресата, феноменом пам'яті. Термін «мемуари» (франц. *mémoires*: *спогади*, від лат. *mémoria*: *пам'ять*) визначають як «жанр, близький до історичної прози, наукової біографії, документально-історичних нарисів, нотатки про події минулого, свідком чи учасником яких був автор» [3, с. 26].

І свідком, й учасником подій, про які описано в книзі «Василь Біднов. Спогади» є сам автор – український інтелектуал, який брав активну участь у науковому житті, зробив вагомий внесок у діяльність Катеринославської вченої архівної комісії, Катеринославської «Просвіти», низки українських видань. Василь Олексійович Біднов (1874–1935) належав до дійсних членів Церковно-історичного та археологічного товариства при Київській духовній академії, Українського наукового товариства, Українського історико-філологічного товариства і Наукового товариства ім. Шевченка, Українського державного університету в Кам'янці-Подільському. Він автор близько 70 наукових праць з історії церкви, освіти, культури, запорозького козацтва, Катеринославщини, української історіографії, архівознавства, бібліографії, біографістики, мемуаристики, публікацій документів історії Південної України. Не менш помітна роль ученого у справі поступу вищої української освіти. У вересні 1918 року В. Біднов виконував обов'язки завідувача кафедри історії церкви й екстраординарного професора з правом викладати українською мовою в Катеринославському університеті, з жовтня 1918 р. до 1920 р. – він спочатку в.о. екстраординарного професора Українського Кам'янець-Подільського державного університету, згодом декан богословського факультету цього ж університету [7]. Проте, як зазначає Микола Чабан, за роки незалежності в Україні не видано жодного разу книжковим виданням праць Василя Біднова [9].

Актуальність дослідження. Спогади В. Біднова – це свідчення-документи очевидця про розбудову вищої української освіти в умовах воєнного лихоліття та трансформації, спричинені приходом більшовицької влади, це мемуарні «портрети» – Дмитра Яворницького, Олександра Кониського, Миколи Петрова, Адріана Кашенка та Олександра Аленича, чий досвід маргіналізувався в радянську епоху. Василь Біднов у своїх спогадах свідомо прагнув зберегти ці імена для нащадків, бо вони працювали на пробудження національної свідомості та становлення українознавства. Книга «Василь Біднов. Спогади» (2023) присвячена 150-річчю від дня народження богослова, інтелектуала кінця ХІХ – початку ХХ ст. і повертає автора в сучасний науковий обіг як «подвижника національної культури». Це вже друга книга українського журналіста, краєзнавця, письменника, заслуженого журналіста України, члена Дніпровського

осередку Наукового товариства ім. Шевченка Миколи Петровича Чабана про життєдіяльність українського ученого, педагога і громадського діяча. Перша книга – «Праведна душа. Василь Біднов у спогадах сучасників» (2021) з передмовою упорядника містить матеріали до його біографії і 17 спогадів, «оповідних першоджерел» про Василя Біднова (автори – Дмитро Дорошенко, Наталія Полонська-Василенко, Ганна Чикаленко, Демид Бурко, Василь Сімович, Марина Антонович-Рудницька, Софія Русова та інші).

Науковий доробок, різнобічна діяльність Василя Біднова були предметом досліджень багатьох українських учених, переважно істориків, зокрема С. Абросимової О. Завальнюка, В. Ляхоцького, Ю. Мицика, В. Савчука, С. Світленка, В. Ульяновського, М. Чабана, О. Яся та ін. Більшість авторів досліджували діяльність Василя Біднова загалом, а про його спогади, які упорядкував М. Чабан 2023 року, маємо лише рецензію С. Світленка [7].

Мета дослідження – проаналізувати «мемуарні нариси» «Василь Біднов. Спогади», упорядковані у збірці 2023 року, наголосити на подіях і визначних особистостях, на особливостях літературно-мемуарного нарративного жанру.

Виклад основного матеріалу. Видання «Василь Біднов. Спогади» складається з передмови упорядника, шести публікацій мемуарного характеру автора («Перші два академічні роки Українського державного університету в Кам'янці-Подільському», «Забутий діяч. Пам'яті О. Кониського», «Спомини про академіка Миколу Петрова», «Спомини про Адріяна Кашченка», «Дмитро Еварницький. З нагоди сімдесятилітніх роковин його народження», «Український астроном Олександр Аленич») та додатків із публікацією праці «“Атакування” Запорозької Січі 1775 року». У «Передмові» Микола Чабан зазначив, що актуалізував потребу своєї публікації, тому що спогади й нариси Василя Біднова розкидані в періодиці й жодного разу в книжковому форматі не видавалися, їх друкували переважно в «Літературно-науковому віснику» 1924–1931 років. Особливий інтерес становили сторінки, пов'язані з Січеславщиною. У книжці введено спогад Василя Біднова про переїзд 1918 року до Українського державного Кам'янець-Подільського університету. Згадуючи цю подію, професор говорить і про створення історико-філологічного факультету Катеринославського університету, куди його запросив ректор Матвій Любавський з правом викладати українською мовою.

В одній із наукових студій Т. Пастух зазначає, що, приступаючи до розгляду визначеної в заголовку проблеми, необхідно розпочати із жанрової моделі та того, що перебуває в її основі. Книгу «Василь Біднов. Спогади» анотовано як збірник спогадів автора, як «мемуарні нариси» (М. Чабан). У «Літературознавчій енциклопедії» за редакцією Ю. Коваліва поняття «спогад» визначено як «літературно-мемуарний нарративний жанр, у творах якого поданий опис давніх подій, учасником чи свідком яких був автор, відтворені портрети окремих людей з використанням відповідних композиційно-стилістичних засобів, біографічних та автобіографічних даних, нотаток, щоденників тощо» [3, с. 427]. В іншому джерелі спогади потрактовано як мемуари, як «розповідь у формі записок від імені автора про реальні події минулого, учасником або ж очевидцем яких він був. Провідна жанрова ознака мемуаристики – суб'єктивне осмислення певних історичних подій, життєвого шляху конкретно-історичної постаті із залученням документів, співвіднесенням власного духовного досвіду автора із внутрішнім

світом його героїв, соціально-психологічною природою їхніх вчинків, мотивацією дій і рішень» [4, с. 436]. На переконання М. Федунь, на сьогодні немає єдиного трактування терміна «мемуари» та їх класифікації. «Мемуари (спогади, спомини) – феномен людського духу, у якому історична пам'ять стає художньою» [8, с. 69]. За висновками Т. Пастуха, «спогади – текстуральне конструювання минулого, яке визначають культурні, соціальні й навіть політичні тенденції авторського часу (часу написання)» [8, с. 177].

Дослідники мемуаристики – О. Галич, Л. Касян, М. Коцюбинська, І. Савенко, О. Рарицький, М. Федунь, Т. Черкашина – називають її художньо-документальною літературою, спогадовою літературою, яка розкриває «культурні ландшафти» епох (М. Федунь), є історією, «оркестрованою на людські голоси» (М. Коцюбинська). Науковці виокремлюють різновиди споминів: записи, документи службового характеру, епістоли, історико-критичні праці, художні мемуари, сповіді, нотатки, нариси тощо.

Спогади В. Біднова представлено «мемуарними нарисами» (М. Чабан), хоча автор у назву тексту виносить і жанрову номінацію – «Спомини про Адріяна Кашенка», «Спомини про академіка Миколо Петрова». Мемуарна проза, на думку О. Рарицького, «вимагає від автора життєвого досвіду, оцінок подій, що минули, стали надбанням історії. Навернення ж до минулого приваблює автора й читача тим, що таким чином можна конкретизувати епоху в усіх її цікавих для нас вимірах, простежити діяльність провідних діячів, ознайомитися з маловідомими фактами» [6, с. 52]. Про силу минулого варто навести слова В. Біднова: «Сучасність тісно сполучена з минулим і в ньому знаходить свій корінь та виправдання». Ці слова вихователя М. Чабан пропонував поставити за епіграф і зазначив: «Читаючи цей текст сьогоднішніми очима, доходиш висновку: Василь Біднов – не учорашній, а сьогоднішній автор. Він допомагає нам критично поглянути на важкі сторінки минувшини» [9, с. 12].

Василь Біднов писав спогади у зрілому віці. Вони відзначаються ретроспективністю, суб'єктивним осмисленням історії та національних діячів крізь призму власного духовного досвіду, вони слугують унікальним документом, є «текстуальним конструюванням минулого». Розпочато збірку текстом «Перші два академічні роки Українського державного університету в Кам'янці-Подільському» з жанровим уточненням «Уривок із спогадів» 22 жовтня 1928 року, тобто через 10 років після його відкриття. З притаманною спогадам вказівкою на жанр автор зазначає: «Як безпосередній свідок, а в деякій мірі й учасник його діяльності, беру на себе сміливість подати про нього коротенькі відомості у формі *своїх спогадів* цієї нашої наукової установи, про яку писалося занадто мало, і тому мої уривчасті й загальні *спогади* будуть незайвими. Ніяких документів в себе не маю, а пишу лише невеличку частину з того, що зберегла моя *пам'ять*» [1, с. 14]. Отже, у своїх спогадах В. Біднов розповідає про життя, про оточення, покладаючись на пам'ять. М. Федунь висновковує, що у визначеннях мемуарів головними лексемами є «життя» і «пам'ять» [8, с. 69].

В. Біднов згадує, як після розмови з І. Огієнком він відкинув усі професійні пропозиції і «не вагаючися» переїхав викладати в українському університеті з трьома факультетами. Автор детально розповідає про початок діяльності українського державного університету за українських урядів останніх місяців 1918 – перших місяців 1919 рр. і про трансформації, викликані приходом більшовицької влади, важкі умови фізичного і духовного виживання, розчарування

і недовіру громадян. У Кам'янці «кидалася в вічі неприхильність до українства, іронічне відношення до справи українського університету й науки...» [1, с. 19]. Все змінилося після урочистого свята відкриття закладу. «Малося вражіння, що українське громадянство покладає великі надії на університет, сподівається від професорів чогось доброго. Мимоволі подіувалася велика відповідальність перед нашим народом і краєм...» [1, с. 20].

Оповідючи про труднощі життя у складний для держави й університету час, автор вірив у кращі часи української освіти, не нарікав, а відзначив, що всі «напружено працювали». 3 квітня 1919 року в Кам'янці «запанувала більшевська влада». «Поміж професурою почався якийсь новий рух. Доводилося чути, що неважно, чия влада, “аби платили гроші”» [1, с. 28]. В інтересах університету необхідно було прочитати лекції для «красноармейців». В. Біднов у переповненій залі робив «відчит». «Нічого політичного і дразливого для того моменту я не зачіпав, а дав лише історичну картину національного відродження народів від Греки та Римлян до ХХ століття. Висловлювався обережно, щоб нікого не драгувати... Незабаром мене повідомив один з колег, що представникам нової влади моя лекція не сподобалася» [1, с. 28]. У цей час Затонський наказав закрити богословський факультет, не дозволивши закінчити академічний рік. А 2-го червня В. Біднова і Л. Білецького «посаджено у тюрму», щоб вивезти в Москву.

На думку Т. Пастуха, визначаючи генологію спогаду, варто наголошувати на «тотожності постатей автора й наратора; авторському безпосередньому знайомству з реальними подіями, що лягають в основу розповіді; його суб'єктивному сприйняттю, осмисленню та представленню цих подій (об'єкта зображення); діалогічності, що виникає між свідомістю автора та свідомостями його персонажів (важливі тут духовні тенденції і соціально-психологічні мотивації); використанні документа як письмового свідчення, що служить доказом та підтвердженням певного факту, події тощо» [5, с. 176].

Досить детально В. Біднов зупиняється не лише на подіях, пов'язаних з діяльністю університету, коли ректор (І. Огієнко) видавав увесь свій час, «вкладав» у нього силу, енергію, стежив за кожною дрібницею, коли «впоряджались» бібліотека, кабінети, лабораторії, обсерваторія та інші установи, «зорганізовувалися» наукові товариства, комісії для перекладу Святого Письма, а й постатях, «активних робітниках української культури і науки», таких як І. Огієнко, Л. Білецький, М. Драй-Хмара, М. Хведоров, В. Біднов, Є. Тимченко, М. Чайківський.

Жанр спогаду передбачає використання документальних свідчень – нотаток, щоденників, листів та інших письмових джерел, які служать підтвердженням фактів. У споминах В. Біднова свідчення базуються переважно на *пам'яті* автора, проте вони містять конкретні дати, назви праць, біографічні дані про осіб, про яких він писав, бо «був добре знайомий з ними» [1, с. 97]. Текст «Український астроном Олександр Аленич» розпочинається словами занепокоєння, що багато визначних подій з українського громадського і культурного життя не занотовувалися пресою, і немало визначних діячів вмирають зовсім непомітно для громадянства. Наприклад, у Кам'янці-Подільському ще 24 квітня 1923 року помер український астроном Олександр Аленич, а некролог вміщено на сторінках «Мироведення» 1923 року, № 2, за вересень із повідомленням, що в його особі ми втратили «одного з найкращих спостерігачів падаючих зірок» [1, с. 94].

У цьому спогаді В. Біднов подає інформацію про О. Аленича як науковця, який не бажав «їхати на Московщину», а з 1918 року «з великим захопленням»

віддавався справі освіти, працюючи в Кам'янці. «Не зважаючи на несприятливі умови, Аленич добився того, що на початку 1920 р. Університет збудував на головному своєму будиночковій невелику обсерваторію, де він цілими ночами стежив за зорями» [1, с. 95]. У 1920-х роках він мав понад 25 друкованих праць, його «закликала» до Києва Українська Академія Наук, а Одеська обсерваторія вибрала ад'юнктом-асистентом. Автор шкодує, що не має можливості дати повний список праць О. Аленича, і його не пошановано належним чином. Лихі умови життя, що «заснавали тоді культурні діячі» України, виснажували сили («недостача харчів», праця на городах, фізичне і моральне перевтомлення), всю зиму 1922/1923 він постійно хворів, помер від неврозу серця. «Поховано його на Кам'янецькому цвинтарі. На могилу положено кам'яну плиту, на якій вибито хреста і Сатурна» [1, с. 99].

Про неоціненний «внесок» видатного історика в українську культуру і формування національної свідомості йдеться у спогадах Василя Біднова «Дмитро Еварницький» (Еварницький – застарілий варіант написання прізвища Дмитра Яворницького). У підзаголовку автор визначив мету спогадів – «3 нагоди сімдесятилітніх роковин його народження» [1, с. 84]. Автор зазначив, що «сповнилося» сімдесят років дуже популярному «історикові Запорожжя», ім'я якого добре відоме «по обох сторонах Збруча». «Серед дослідувачів нашої минувшини Дмитро Яворницький займає виїмкове становище; ще на студентській лаві звернув він увагу на історію Запорозького низового війська і від того часу, вже сорок п'ять літ, працює тільки над нею, досліджуючи її територію, де жило се військо, себто виключно Степову Україну, в історичному, археологічному та етнографічному відношенні» [1, с. 85]. Він «добре ознайомився з тою територією, де жило се козацтво, особливо з тими місцевостями, де були Січі; зібрав багато народних пісень та переказів, що стосуються до Запорожжя; оглянув немало архівів, переважно в Москві, й опублікував здобуті там у великій кількості історичні документи, які освітлюють історію низового товариства в другій половині XVII та XVIII століттях. Звернув він увагу й на ті музеї та колекції, де переховувалися пам'ятки запорозької старовини, а для освітлення сумної долі останнього кошового Петра Кальнишевського в 1887 році їздив на Біле море до далекого Соловецького монастиря, де більше двадцяти п'яти років перебував той кошовий на засланні (вмер 1803 року, 31 жовтня ст. ст.)» [1, с. 86].

Головне, на думку В. Біднова, – це загальнодоступність праць Дмитра Яворницького, які мали велике виховне значення для низки поколінь. «Він притяг для дослідження минулого запорозького козацтва таку силу нових матеріалів, які до нього залишалися невідомі для істориків,... утворив окрему галузь українознавства – дослідження історії Запорожжя, тісно сполученого зі Степовою Україною» [1, с. 89]. «Любов самого автора до січового товариства, яка часто викликала ідеалізування героїв Запорожжя, передавалася й читачам його книг і причинялася до пробудження в них національної свідомості» [1, с. 90]. Пробудженню національної свідомості сприяли і лекції Д. Яворницького. Він умів «приваблювати» слухачів. В умовах того часу змушений був читати лекції по-російськи, проте «вмів якось надавати своїм викладам характер український не тільки змістом, а й самою мовою: завжди додавав їм багато суто українських слів, виразів, народних пісень, переказів, і се робив так влучно й майстерно, що навіть явні вороги українського слова не протестували проти виступів Д. Еварницького» [1, с. 90].

З Д. Яворницьким познайомився В. Біднов у Катеринославі. 1902 року він закінчив Київську духовну академію зі ступенем кандидата богослов'я,

але через заяву про його українофільство синод відхилив рішення професорської ради взяти його на посаду викладача. 1903 року В. Біднова перевели до Катеринославської духовної семінарії, де він викладав психологію, історію філософії, гомілетуку, німецьку мову, загальну історію, був помічником інспектора. Він друкував статті в «Екатеринославских губернских ведомостях», робив доповідь на XIII археологічному з'їзді в Катеринославі, увійшов до Катеринославської губернської вченої архівної комісії. «До архівної комісії входили Дмитро Дорошенко та Дмитро Яворницький. Комісія видавала “Літопись Екатеринославской ученой архивной комиссии”, де публікувалися документи з історії запорозького козацтва, Церкви, Степової України. Біднов став секретарем комісії, редактором “Літопису”. Це спонукало його до розшуків документів з історії Запорозжя, колонізації українського Півдня. Всього вийшло десять випусків “Літопису”, видання якого припинилося 1915 року» [2, с. 23].

Як зазначив архієпископ Ігор Ісіченко, у цей час увага Біднова зосереджується на козацькому минулому Степової України, її колонізації, церковному устрої, останньому кошовому отамані Петру Калнишевському. «Серед українців Катеринослава того часу панувала доволі міцна свідомість власної ідентичності, підживлювана духом козацької вольниці. Важливу місію в усвідомленні тяглості січових традицій відіграв Дмитро Яворницький, довголітній директор тамтешнього музею. У місті утворилася “Просвіта”, до фундаторів якої увійшов Біднов» [2, с. 24].

У спогадах В. Біднов наголошує і на великій ролі музею, який довгі роки очолював Д. Яворницький, і був «принадним для громадянства» місцем. Завдяки директору музей мав «цілком український вигляд, і тільки московські написи на вітринах розбивали сю ілюзію. Ученики середніх і нижчих шкіл, навіть сільських, далеких од Катеринослава, в значній кількості одвідували музей і тут слухали пояснення українською мовою, знайомилися з історією України тоді, як у школі се було неможливе» [1, с. 92].

Спогади В. Біднова, професора та викладача історії Степової України в Українському Вільному Університеті, про Дмитра Яворницького з'явилися 1925 року в Празі, куди він змушений був емігрувати з Кам'янка після поразки Української революції. Основним джерелом для нього при написанні спогадів були праці Д. І. Яворницького. Він був обмежений наявним у розпорядженні матеріалом при підготовці своєї розвідки, і це певною мірою позначилося на оцінці та повноті аналізу історіографічної спадщини Д. Яворницького.

Спогади про Д. Яворницького – не жанрова форма, що реалізується в художньому тексті, а жанр мемуаристики з ознаками документальності. Характеризуючи науково-літературну діяльність Дмитра Яворницького, В. Біднов подає інформацію про його народження, навчання, реєстр його праць та роки і джерела їх публікацій, наголошує на дослідженні історії запорозького низового козацтва з чітким дотриманням умов написання мемуарів, історичної правди. Т. Черкашина зазначила, що спогадова література має свою специфіку. «Це прозова нефікційна розповідь автора про реальні історичні, соціальні, культурні та інші події, учасником або свідком яких він був особисто та про видатних людей, з якими його зводила доля. У мемуарному творі автор, який водночас є наратором, виступає в якості свідка оповідуваної історії» [10, с. 303].

І. Ісіченко зазначає, що у львівському журналі «Літературно-науковий вісник», редагованому з 1922 року Дмитром Донцовим, Василь Біднов друкує спогади про Адріана Кашенка, Миколу Петрова, Олександра Кониського, Дмитра

Яворницького, рецензію на книгу Дмитра Дорошенка, статті до 40-річчя наукової праці Степана Смаль-Стоцького. Він пише про історика Олександра Лазаревського й міністра УНР Дмитра Антоновича. «Відчувається прагнення Біднова захистити від забуття імена подвижників національної культури, життєвий досвід яких маргіналізувався в контексті драматичної епохи визвольних змагань» [2, с. 71].

Часова дистанція у спогадах породжує двоплановість розповіді, у якій автор не лише згадує про те, як події відбувалися, але й виявляє своє ставлення до подій, осіб, дає певну оцінку. Спогад «Забутий діяч» написано через 25 років після смерті Олександра Кониського, а мемуарних згадок про нього небагато, кілька некрологічних заміток та невелика стаття С. Єфремова та Хв. Матушевського. Це й спонукало автора написати спогад, адже О. Кониський – невтомний «працьовник української ідеї».

В. Біднов познайомився з О. Кониським 1898 року, коли навчався в Академії у Києві. Декілька разів на місяць відвідував його. Завдяки Олександрові Яковичу він увійшов до складу української семінарської громади, долучився до українського оточення, дізнався про історію українського національного руху, тогочасне українське «письменство», театр, мовні дискусії, Наукове товариство ім. Шевченка, «Історію України-Руси» М. Грушевського, що сприяло формуванню Василя Біднова як українського діяча. Великий вплив на автора мали розповіді О. Кониського: «Отсі його *спомини* мене найбільше цікавили. На жаль, вважаючи на можливість трусів з боку жандармерії, я не записував сих оповідань» [1, с. 41]. В. Біднов згадує розповіді О. Кониського про М. Драгоманова, його «дбання» про зовнішній вигляд, еміграцію без «суттєвої причини»; розмови про український театр «сходили на Марка Кропивницького та братів Тобілевичів, тодішню гордість нашої сцени» [1, с. 43]; любив говорити про історію українського письменства, «закидав» М. Петрову, що той вважав українську літературу «хвостиком» московського письменства тощо.

Спогади досліджуваної книги містять елементи автобіографізму. Хоча увага в тексті відводиться оточенню, історичному контексту та іншим людям, проте автор є центральною постаттю або головним спостерігачем подій. Яскравим прикладом є згадка Б. Біднова про смерть О. Кониського, про складання некрологів і розсилання до різних газет. «Мені доручено було притягти до такої праці кількох студентів Академії, куди я повернувся вже ввечері з потрібним для того матеріалом. Негайно ж група студентів-Українців узялася за сю роботу й, написавши некрологи, пізно вже, побігли на головну пошту надавати свої дописи. Пригадую, що я сам написав до “Одесского Листка”, М. Г. Уляницький – в Херсон до “Юга”, що видавав пізніший директор Херсонського музею В. Гошкевич, Д. Совицький – в Житомир до газети, якої назви тепер не пам’ятаю» [1, с. 45]. Таких прикладів по декілька можна навести з кожного спомина В. Біднова. У спогадах автор часто вказує на особисте знайомство, на роль тієї чи тієї постаті у формуванні українства, національної свідомості, ролі для розбудови Соборної України.

У кінці тексту «Забутий діяч» автор розкриває мету свого допису: «*Спомини* мої надзвичайно короткі, бліді й не дають відомостей про життя та діяльність Ол. Кониського, що тісно й нероздільно зв’язав своє ім’я з розвитком українського руху на Наддніпрянській Україні. Ціль моєї *замітки* нагадати українському громадянству про сього забутого, хоч і видатного діяча нашого, який працював в інтересах соборної України», щоб вони виконали «обов’язок перед славною пам’яттю незабутнього нашого діяча» [1, с. 45].

В. Біднов часто був очевидцем і учасником подій, про які він писав, які залишалися невідомі до певного часу і перебували поза межами офіційної історичної правди. Наприклад, «Спомини про Адріана Кашценка» завершуються описом похорону відомого письменника, в якому «брало участь все українське громадянство, всі українські школи. Похорон носив чисто український характер; переказують, що були навіть жовто-блакитні прапори... перед тим, як залишити свіжу могилу, присутні відспівали: “Як умру, то поховайте”» [1, с. 83]. Звичайно ж, у некрологах і періодиці про це не писали, як і про те, в яких умовах доживав свого віку письменник, чиї твори мали виховне значення для молоді й українського народу.

Висновки. Книга «Василь Біднов. Спогади», яку упорядкував М. Чабан, є важливим внеском у повернення спадщини видатного вченого, «прихильника української національної справи, людини високого інтелектуальних здібностей і моральних якостей» [7, с. 169]. Видання вперше збирає під однією обкладинкою шість спогадів, що раніше були розпорошені в періодиці. Провідне місце у збірнику належить спогадам про становлення української вищої освіти та діяльність Українського державного університету в Кам'янці-Подільському в умовах трансформацій і воєнного лихоліття. Автор відтворює мемуарні портрети національних діячів, зокрема Дмитра Яворницького, Олександра Кониського, Адріана Кашценка, розкриваючи їхню визначальну роль у пробудженні національної свідомості українців.

Жанрова своєрідність текстів В. Біднова визначається як «мемуарні нариси», у яких поєднано ретроспективність із суб'єктивним осмисленням історичних подій крізь призму власного духовного досвіду автора, який слугує унікальним документом для вивчення «культурних ландшафтів» епохи. В. Біднов одночасно є оповідачем і свідком описаної історії, що створює особливу діалогічність між його свідомістю та постагатами видатних людей. У студії наголошено на спогаді як прозовій нефікційній розповіді про реальні історичні, соціальні, культурні події. Такі тексти виконують важливу суспільну функцію: захищають від забуття імена «подвижників національної культури», допомагають сучасності знайти в минулому свій «корінь та виправдання».

Список використаних джерел і літератури:

1. Біднов Василь. Спогади / упоряд. М. Чабан. Дніпро: ЛІРА, 2023. 128 с.
2. Ісіченко Ігор, архієпископ. Професор Василь Біднов: із покоління «перших хоробрих». Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня “Рута”», 2025. 88 с.
3. Літературознавча енциклопедія: [у двох томах] / авт.-уклад. Ю. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. 624 с.
4. Літературознавчий словник-довідник / за ред.: Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремко. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
5. Пастух Т. «Молода Муза» у спогадах її учасників. *Стратегії мемуарної та мандрівної літератури західноукраїнських письменників другої половини XIX – першої половини XX століття: колективна монографія* / [відп. ред. Т. Пастух]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2020. С. 176–264.
6. Рарицький О. Партитури тексту і духу (Художньо-документальна проза українських шістдесятників): [монографія]. Київ: Смолоскип, 2016. 488 с.
7. Світленко С. Нові публікації джерел про Василя Біднова. *ГРАНІ*. 2023. Т. 27. № 6. С. 163–169.

8. Федунь М. Р. Поетика західноукраїнської мемуаристики I половини ХХ століття: дис. ... докт. філол. наук. Київ, 2013. 462 с.
9. Чабан М. Передмова. *Біднов Василь. Спогади* / упоряд. М. Чабан. Дніпро: ЛІРА, 2023. С. 6–13.
10. Черкашина Т. Формування жанрів спогадової літератури. *Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського*: зб. наук. праць / за ред. В. Будака, М. Майстренко. Миколаїв: МНУ ім. В.О. Сухомлинського, 2013. Вип. 4. 11 (90). С. 301–319.

References:

1. Bidnov, Vasył'. (2023). *Sphady* [Vasył Bidnov. Memoirs] / uporiad. M. Chaban. Dnipro: LIRA. 128 s. (in Ukr.).
2. Isichenko Ihor, arkhiepyskop. (2025). Profesor Vasył' Bidnov: iz pokolinnia «pershykh khorbrykh» [Professor Vasył Bidnov: from the generation of the «first brave»]. *Kam'ianets'-Podil's'kyj: TOV «Drukarnia "Ruta"»*. 88 s. (in Ukr.).
3. *Literaturoznavcha entsyklopediia*: [u dvokh tomakh] [Literary Encyclopedia] / avt.-uklad. Yu. Kovaliv. Kyiv: VTs «Akademiia», 2007. T. 2. 624 s. (in Ukr.).
4. *Literaturoznavchij slovnyk-dovidnyk* [Literary Dictionary-Reference] / za red.: R. Hrom'iaka, Yu. Kovaliva, V. Teremko. Kyiv: VTs «Akademiia», 2007. 752 s. (in Ukr.).
5. Pastukh, T. (2020). «Moloda Muza» u spohadakh ii uchasnykiv [«Young Muse» in the memories of its participants]. *Stratehii memuarnoi ta mandrivnoi literatury zakhidnoukrains'kykh pys'mennykiv druhoi polovyny XIX – pershoi polovyny XX stolittia: kolektyvna monohrafiia* / [vidp. red. Taras Pastukh]; Natsional'na akademiia nauk Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha. L'viv. S. 176–264. (in Ukr.).
6. Raryts'kyj, O. (2016). Partytury tekstu i dukhu (Khudozhn'o-dokumental'na proza ukrains'kykh shistdesiatnykiv) [Scores of Text and Spirit (Fictional and Documentary Prose of Ukrainian Sixties)]: [monohrafiia]. Kyiv: Smoloskyp. 488 s. (in Ukr.).
7. Svitlenko, S. (2023). *Novi publikatsii dzheryl pro Vasyliia Bidnova* [New publications of sources about Vasył Bidnov]. *HRANI*. T. 27. № 6. S. 163–169. (in Ukr.).
8. Fedun', M. R. (2013). *Poetyka zakhidnoukrains'koi memuarystyky I polovyny KhKh stolittia* [Poetics of Western Ukrainian memoirs of the first half of the 20th century]: dys. ... dokt. filol. nauk. Kyiv. 462 s. (in Ukr.).
9. Chaban, M. (2023). *Peredмова. Bidnov Vasył'. Spohady* [Foreword. Vasył Bidnov. Memoirs] / uporiad. M. Chaban. Dnipro: LIRA, 2023. S. 6–13. (in Ukr.).
10. Cherkashyna, T. (2013). *Formuvannia zhanriv spohadovoi literatury* [Formation of genres of memoir literature]. *Naukovyj visnyk Mykolaivs'koho derzhavnoho universytetu im. V. O. Sukhomlyns'koho*: zb. nauk. prats' / za red. V. Budaka, M. Majstrenko. Mykolaiv: MNU im. V. Sukhomlyns'koho. Vyp. 4.11 (90). S. 301–319. (in Ukr.).

Valentyna Biliatska

THE AMPLITUDE OF VASYL BIDNOV'S MEMORIES

The article considers the book Vasył Bidnov. Memoirs (2023), compiled by journalist and local historian Mykola Chaban. This event is a in Ukrainian memoir writing. The book is dedicated to the 150th anniversary of the birth of Vasył Oleksiyovych Bidnov (1874–1935), an outstanding scholar, historian of the Cossacks and the Ukrainian Church, and fighter for a united Ukraine. This edition brings together for the first time under one cover the author's memoirs, which were previously scattered in magazines of the 1920s, in particular in the Literary and Scientific Herald. The col-

lection contains six publications of memoirs and an appendix with a scientific work on the destruction of the Zaporizhzhia Sich in 1775. In the centre of the collection are memories of the first two academic years of the Ukrainian State University in Kamianets-Podilskyi, where V. Bidnov worked as a professor and dean of the theological faculty. V. Bidnov's memoirs are an eyewitness account of the development of Ukrainian higher education during the turmoil of war and the transformation caused by the arrival of Bolshevik power. Of particular scientific and aesthetic value are the memoir «portraits» of «champions of national culture» whose experience was marginalized during the Soviet era: Dmytro Yavornytsky, Oleksandr Konysky, Mykola Petrov, Adrian Kaschenko, and Oleksandr Alenych.

The editor of the book defines the genre of Bidnov's texts as «memoir essays», which combine retrospectiveness with a subjective interpretation of historical events through the prism of his own spiritual experience, where the respondent's personal experience serves as a unique document. The identity of the author and narrator is emphasized: V. Bidnov is both the narrator and witness of history. This technique creates a special dialogue between his consciousness and historical figures. The study emphasizes memory as a prose non-fiction narrative about real historical, social, and cultural events and prominent people. Such texts perform an important social function: they protect the names of national heroes from oblivion and help the present find its «roots and justification» in the past.

Key words: recollection, genre, Vasyl Bidnov, memoirs, style, retrospection, text.

Отримано: 12.12.2025 р.

Прийнято до друку після рецензування: 09.03.2026 р.

Опубліковано: 25.05.2026 р.

УДК 821.161.2(477.43)

DOI: 10.32626/2309-7086.2026-23.136-143

Надія Богуцька

ORCID 0009-0004-3573-9806

кандидат філологічних наук, викладач

Кам'янець-Подільський фаховий коледж культури і мистецтв

bogutska56@gmail.com

ПОЕТИКА РОМАНУ ВАСИЛЯ ГОРБАТЮКА «ЛИСТИ ЗАБУТОГО ЖИТТЯ»

Розкриваються найсуттєвіші формозмістові аспекти роману Василя Горбатюка «Листи забутого життя». Висвітлюються сюжетно-композиційні особливості твору, зокрема особливості сюжетних ліній Павла Богацького та Івана Огієнка, лексико-синонімічні засоби увиразнення мовлення. Дослідження проведено в контексті української художньої та художньо-документальної літератури ХХ–ХХІ ст.

Ключові слова: роман, образ, письменник, Павло Богацький, Іван Огієнко.

Постановка проблеми. На межі ХІХ–ХХ століть, загальну картину літературного життя в Україні найповніше репрезентували народницька і модерністська тенденції художнього розвитку. Яскраво проявилися вони у творчій діяльності П.Богацького, за радянщини вперто замовчуваного. Художньо-документальним дослідженням суспільної і мистецької праці визначного письменника, науковця та літературного процесу першої половини ХХ століття став роман В. Горбатюка «Листи забутого життя» (2023).

І. Денисюк стверджував, що «листи, щоденники, спогади, есеї як джерела літератури факту нині досягли рангу белетристики й переживають свій ренесанс» [4, с. 4–5].

А. Кулик зазначає, що «Сучасні теоретики літератури вважають документалізм творчим напрямом, жанром і стилем, що належить сучасності (І. Акіншина, О. Галич, В. Кардін, Б. Мельничук, П. Палієвський, В. Ходарківський, І. Шайтанов, Т.Черкашина та ін.)» [6, с. 108].

Художню біографію О. Галич трактує так: «Це специфічне міжродове жанрове утворення. Однією з найважливіших її жанрових рис є творче змалювання життєвого шляху конкретно-історичної особи, реалізоване на основі справжніх документів і подій свого часу з глибоким зануренням письменника в її духовність і внутрішній світ, соціальну та психологічну природу історичних діянь. Такий творчий підхід до документально-біографічної оповіді може й повинен здійснюватися в органічній єдності принципів наукового дослідження й художнього домислу, виходячи з об'єктивної логіки дослідження фактів і подій біографії героя» [2, с. 8].

На рубежі ХХ–ХХІ століть українська біографічна проза істотно збагатилася. Досить згадати книгу М. Слабошпицького про Марію Башкирцеву, роман В. Врублевської «Шарітка з Рунгу» (2007) про Ольгу Кобилянську, роман Б. Редінг «Безумці» про історію кохання Михайла Коцюбинського та Олександри Аплаксіної, біографічні романи і повісті Р. Горака, В. Єшкілєва, С. Процюка та ін.

© Надія Богуцька, 2026

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

У літературі зазначеного плану утверджується новий метод осягнення подій і характерів. «Узгодження біографії та певних переживань митця з його творами є основною ідеєю психо-біографічного методу» [5, с. 263] – писала Н. Зборовська. Йдучи за згаданими письменниками, В. Горбатюк теж тяжіє до спроб реалізації цього принципу, хоча нерідко в його дискурсі домінує і нарація суто біографічного змісту.

Мета дослідження. Розкрити формозмістові особливості роману «Листи забутого життя» В. Горбатюка, висвітлити нарративні, історико-біографічні, жанрові, художньо-документальні, психологічні аспекти твору.

Художньо-документальних творів про український літературний процес перших десятиріч ХХ ст., поки що небагато. Роман В. Горбатюка є першим художнього-документальним твором, де широко висвітлено життєвий і творчий шлях П. Богацького. «Листи забутого життя» ще не були предметом ґрунтовного літературознавчого дослідження. Цим і визначається актуальність пропонованої наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу. Сюжет твору засновано на хронологічному принципі. Роман складається з двох книг. Сюжетні лінії обмежені першою рамкою перших двох десятиріч ХХ ст.

У романі розкриваються перипетії гострої літературної боротьби між «народницьким» крилом українофілів і молодими письменниками, орієнтованими на рішуче оновлення української літератури.

У другій частині першої книги головним предметом зображення стає процес народження і утвердження журналу «Українська Хата» та гуртка молодих письменників-модерністів навколо нього, розкриваються сторінки життя і творчості П. Богацького періоду його редакторства.

Перед читачем «Листів забутого життя» поступово виростає образ високодуховної людини, інтелектуала, талановитого письменника, громадського діяча, патріота, котрий всі сили душі і розуму спрямовує на справу служіння рідному народові. П. Богацький гуртує навколо часопису здібну молодь, підтримує її то заохочувальною публікацією в журналі, то схвальним відгуком на його сторінках, не занижуючи при цьому естетичних критеріїв. Редактор встановлює контакти з письменниками, представниками інших націй, поневолених імперією. По-батьківськи разом з М. Шаповалом піклується він про юного білоруського письменника Сергія Полуяна.

Паралельно з образом П. Богацького у романі розвивається образ М. Шаповала. В. Горбатюк часто подає його кризь призму сприйняття П. Богацького. Бачимо невтомного, самовідданого борця за українську справу, талановитого письменника, публіциста, державного діяча. Актуально звучать його слова і сьогодні: «...тепер ми стоїмо перед двома ясними фактами: українського відродження і українського... зрадництва[...]. Цю тенденцію ми помічаємо ще в двох минулих століттях, а тепер вона виявляється вже свідомо і має не тільки своїх представників, але й ідеологів. Ідеологія їх не складна: український народ – не український, а «руський» [3, с. 221–222]. М. Шаповал всі сили душі і хисту віддає розвінчання цієї ідеології, громадить українські культурні сили, орієнтує їх на естетику високої духовної краси і шлях до істини: «Усі ці роки – це добре розумів, усвідомлював і сприймав Павло Богацький – Микита Шаповал вів, тягнув, підносив «Українську Хату», як ніхто інший, навіть він, редактор-ви-

давець, на чийх плечах тримався часопис. Дух, запал, нестримність, незламність – усе це йшло від Шаповала» [3, с. 222].

Творча уява допомогла В. Горбатюкові яскраво змодельовати багато ситуацій, в які потрапляє його головний герой, оживити епізоди його життя. Серед таких фрагментів – зображення візиту до редакції юного, за малим ще й не 15-літнього Максима Рильського. Знаменита його перша книжка «На білих островах» давно уже раритет. Але В. Горбатюк зумів узяти її до рук і сам пережив щастя дотику до живої історії нашої культури: «Грубий шорсткий картон вділили на обкладинку, сірий ворсистий папір на тексти –але як благоговійно тримав цю книжечку в руках юний Максимко Рильський, з якою радістю й бережністю вручав примірник своїм старшим друзям...» [3, с. 132–133].

Промовистими штрихами підсвічено у романі тістет П. Богацького до письменників-земляків, подолян: Модеста Левицького, Прохора Вороніна, Анатолія Богдановича, Антона Постолювського.

Розкриваючи психологію митців, захоплюючись плодами їх творчої одержимості, В. Горбатюк не закриває очей на прояви нездорової конкуренції у їх взаємостосунках. Про це, зокрема, епізод з Г. Чупринкою, для якого став горем приїзд з Житомира до Києва Олександра Олеся, таланту якого Г. Чупринка, як виявилось, давно уже заздрив.

У низці епізодів помітні спроби белетризації життя і творчості окремих письменників. Зокрема, елементами поетизації позначене зображення стосунків з «Українською Хатою» Гната Хоткевича.

Деякі підрозділи роману написані в стилі, близькому до стилю «потому свідомості». Форму динамічного потоку згадок-міркувань П. Богацького про твори, опубліковані в журналі за 1913 рік, має початок 19-го розділу 2-ої частини першої книги.

Миготливий плін образів, зринулих з творів, у поєднанні з образами їх авторів природно і зримо розкриває внутрішній світ редактора «Української Хати», для якого журнал став сенсом життя. Роздумуючи над листом Миколи Євшана, його міркуванням щодо творчості Марії Проскурини, П. Богацький доходить висновку: виступаючи проти застарілих канонів етнографізму, радикально налаштовані молоді українські письменники разом з уже з ужитою «купіллю» збаналізованого українофільства вихлюпують і «дитину» – поетичне вираження невичерпних духовних сил, прихованих в душі народу. А тому нова література має повернути собі природний ґрунт – культуру рідного слова.

Друга частина першої книги завершується розповіддю про початок Першої світової війни, арешт і висилку П. Богацького у Наримський край, де йому «як в льюху», довелося жити з сім'єю аж до лютневої революції 1917 року.

У композиції роману особливо важливі формозмістові функції виконують центральні частини першої книги – друга і третя. За своїм змістом вони певною мірою антитетичні. У розділах «Української Хати» зображено життя південельного українства, висвітлено сторінки історії української літератури перших двох десятиріч XX ст. і в контексті цих сторінок – творчий шлях П. Богацького. У розділах «Меча» йдеться про збройний етап національно-визвольних змагань. У документально-художнє моделювання їх перебігу вилетено перипетії літературного процесу вказаного періоду, фрагменти вояцької і творчої біографії П. Богацького.

Бачимо головного героя твору після повернення із заслання серед друзів на Національному конгресі, в його секретаріаті, згодом – на посаді начальника

Київської повітової міліції. Письменникові, діячеві української культури доводиться вирішувати безліч питань правового захисту українського люду, що опинився у революційному вирі.

Сюжетні лінії, динаміка внутрішнього світу персонажів тісно поєднані з зображенням історичних подій, які є стрижнем образної структури роману. Йдеться про бродіння умів, повстанську стихію, проголошення Української Народної Республіки, гетьманування Скоропадського, німецьку окупацію, кілька хвиль більшовицької окупації. Яскраво виписані епізоди ув'язнення німцями П. Богацького та інших українських патріотів у Києві, прихід до влади Директорії, проголошення Акту Злуки, робота П. Богацького на посаді столичного отамана, перебування Директорії та уряду у Вінниці, перебування столичного отамана з його військовою частиною у Житомирі, рейд Коша охорони республіканського ладу з Рівного на Поділля, перебування П. Богацького з Кошем у Чорному Острові...

У сюжетній лінії, що розгортається як художній життєпис головного героя, багато психологічних зіткнень, несподіваних, інколи химерних пригод. З оповіданням В. Винниченка «Антрепреньор Гаркун-Задунайський», в якому зображений у гротескних тонах головний персонаж проголошує: «– Тяжке... положення артиста. Він – мученик. Але він і... святий! Він святий! Він страдає. Вірте мені, я сам ізстрадався. В цій груді (він вдарив себе в груди так, що там аж загуло) страданій много!» [1, с. 100], перегукується епізод з роману В. Горбатюка: «На деякій відстані від залізничної станції (Ярмолинці – Н.Б.) одиноко красувалися два класних вагони. Вийшов напіводягнений сонний чоловік.

– Хто ви? – запитав Богацький.

– Я – управитель українсько-руськово театра Гаркун-Задунайській. Трупна наша іграє в местечке, но там нет помещеній для жилья, і ми спім здесь» [3, с. 370].

В останніх розділах «Меча» читаємо про перебування П. Багацького в прикордонному Кам'янці-Подільському – тимчасовій столиці УНР. Розповідається про спілкування головного героя з Остапом Вишнею, Іваном і Юрієм Липою, Є. Маланюком, В. Тютюнником, В. Голубовичем, про зміст періодичних видань, які публікували нові твори В. Сосюри, Кліма Поліщука, О. Журливої, С. Васильченка та ін.

У романі В. Горбатюка є виразні перегуки з трилогією Г. Щипківського «Товтри», оскільки тут теж йдеться про «найдраматичнішу кам'янецьку, добу Української Народної Республіки» [8, с. 2].

Одна з фавульно-сюжетних ліній «Листів» – кам'янецький період життя Івана Огієнка. Широко висвітлюється його діяльність на посаді головноуповноваженого уряду УНР. Розкривається масштабність Огієнкового бачення подій, його боротьба за врятування української держави. Перед очима читача постає не тільки образ державного діяча, патріота, який офірує себе високій ідеї, а й образ живої людини, душевної, турботливої, котра вболіває і за загальне добро, і за своїх підлеглих, викладачів та студентів університету, і за членів своєї родини – дружини Домініки Данилівни, дев'ятилітнього Анатолія. Уважний читач проникає у внутрішній світ Огієнка через осмислення сюжетних деталей, на які увага звертається ніби побіжно і які одночасно є функціональними у процесі творення образу. Скрині біля дверей головного корпусу університету і лист диктатора ЗУНР Антона Петрушевича про дарування різного майна на потреби вишу. Намагання захистити «товариша міністра Петра Холодного, якого хотіли звільнити з посади» Оборона від репресій колишнього гетьманського міністра

Дмитра Дорошенка (Огієнко взяв його на посаду доцента і надав помешкання). Застереження Миколи Василенка про загрозу його арешту. Переживання смерті від тифу міністра охорони здоров'я Дмитра Одрини. Несподіваний вечірній візит прем'єр-міністра Ісака Мазепи, який крізь більшовицькі і денікінські тили пробився до Кам'янця. Всі ці штрихи, оповідні фрагменти надають образу І. Огієнка психологічної зримості, змістової повноти.

У кожній дії, в кожному слові, жесті І. Огієнко являє силу духу, само-віддане служіння справі. Час від часу він збирає представників різних урядових організацій і націлює їх на наполегливий труд в ім'я України. «І люди, що вже геть занепали духом, втратили надію, тепер ожили, взялися до праці» [3, с. 432], – зазначається в романі.

Звичайно, чимало елементів змісту є плодом письменницької уяви, плодом домислу, котрий літературознавство трактує, як «здогад чи припущення, коли автор відштовхується від зафіксованого факту і творить свою художню реальність» [7, с. 253]. Немає письмових свідчень, які б фіксували достеменно деталі спілкування І. Огієнка з С. Петлюрою, І. Мазепою, Є. Маланюком, Іваном та Юрієм Липою, І. Дніпровським, В. Поліщуком, О. Свідзінським, М. Телігою та ін. Проте, стверджуючи, що «У Кам'янці ректора університету професора Огієнка знали всі» [3, с. 453], В. Горбатюк з великою мірою достовірності образно моделює ситуації, атмосферу його життя у місті над Смотричем.

Книга друга розповідає про життя української еміграції після поразки національно-визвольних змагань у Європі та інших частинах світу. Йдеться про діяльність Господарської академії, Українського громадського комітету на чолі з М. Шаповалом у Подєбрадах, журнал «Нова Україна», редакційну роботу П. Богацького, його письменницьку і наукову працю, зокрема шевченкознавчі студії. Образ розкривається у внутрішніх монологів персонажа, його листуванні з О. Кобилянською, В. Стефанюком, іншими діячами культури. В листах до дружини і сина.

Створені В. Горбатюком картини еміграційного екзистування нерідко набувають драматичних відтінків. Йде мова про політичні хитання, переїзд М. Грушевського та В. Винниченка до більшовицької України, проблеми вождизму і розбрату. Слухаючи на Шевченківському вечорі виступ М. Шаповала, його слова: «Поети творять націю», «Українська книжка створить Україну», П. Богацький думає: «А Шаповал перед повстанням проти Скоропадського відмовився ввійти до складу Директорії... Щоб ніхто не подумав, ніби він рветься до влади. І ту владу прибрали до рук молодші й нетямущі.

Тепер ось.. чужина... еміграція... заглядання в руки «добродійникам»... [3, с. 560].

У другій книзі багатоаспектно відображено боротьбу свідомого українства в різних частинах світу за збереження національної культури й ідентичності. Перед читачем постають Ю. Дараган, Є. Маланюк, О. Неприцький-Грановський, Л. Білецький, С. Русова, Н. Григоріїв та багато інших. Розповідається про життя П. Богацького під дамокловим мечем гестапівської загрози у роки Другої світової війни, про митарства в умовах втрати зв'язків з родиною, соратниками і друзями, післявоєнний переїзд «на протилежний бік земної кулі», труди і дні в Австралії.

У цій книзі особливо помітне душевне зближення автора роману з головним персонажем, що сприяло глибокому проникненню у внутрішній світ героя і створенню його повноцінного образу. М. Стахів у листах просив П. Богацького продовжувати писати спогади, бо «Вони цінні для нашої історії» [3, с. 651].

Важливим кроком у справі дослідження і збереження української історії, своєрідним доповненням до спогадів П. Богацького є роман В. Горбатюка.

У творі застосовано і хронологічну, і ретроспективну форми подієної композиції. Хронологічна форма найпомітніше проявлена в авторській оповіді, а ретроспективна найбільш властива образному моделюванню внутрішнього світу головного персонажа.

Головною ознакою хронотопічної організації «Листів» є масштабність. Йдеться про явища, події, що відбувалися з кінця XIX ст. до середини 50-х років XX ст. на значній території Правобережної України, зокрема у подільських селах і містечках, у Кам'янці-Подільському, Проскуріві, Києві, Вінниці, Житомирі, Рівному. Місцями дії є також Вільно, Наримський край, Польща, Чехія, Німеччина, Австралія.

Образна споруда роману зведена на документальній основі, обсяги якої дуже значні. Серед першоджерел – праця Є. Сіцінського «Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Приходы и церкви Подольской епархии» документи київських і подільських губернських владних інституцій, різні архівні матеріали, що стосуються української культури, літературна періодика початку XX ст., мемуари, листування П. Богацького з Ганною Барвінок, О. Кобилянською, М. Яцковим, Г. Хоткевичем, Миколою Євшаном, Х. Алчевською та ін., листування К. Широцького з І. Огінком.

У творі зустрічається багато коротких і розлогіх життєписів. Часто ці фрагменти вміщують маловідомі, або й зовсім невідомі, вивуджені В. Горбатюком з архівних документів, інших джерел, деталі історії української літератури. Самі по собі вони, як правило, цікаві. Однак їх присутність у тексті не завжди художньо виправдана. Зокрема, це стосується епізоду полонення в час англо-бурської війни українським письменником Юрієм Будяком (Покосом) кореспондента англійської газети, майбутнього прем'єр-міністра Великобританії Вінстона Черчіля.

При моделюванні образу П. Богацького автор роману вдається до різних прийомів психологізації. Найчастіше використовуються спогади героя. Особливо яскраві вони у перших розділах твору. Письменник робить спроби зазирнути в глибинні шари свідомості, а іноді й підсвідомості молодого, а згодом уже й зрілого віком персонажа, розкриває його особисті враження, а інколи й приховані, інтимні переживання: «На Олену Журливу Богацький кидав тільки рідкі позирки – серце завмирало від її юної вроди, і він волів краще не милуватися нею, гірко усвідомлюючи, що ой не здобудеш її прихильності...» [3, с. 61].

Згідно з жанром художньої документалістики, В. Горбатюк суворо дотримується принципів організації мовлення, доцільності використання тропів. Вдається до них рідко, але якщо вдається, то з високим ступенем художньої функціональності. Ось початок дев'ятого розділу третьої частини роману: «Зелений ніс автомобіля, місцями полущений і подертий, повертався дорогою то ліворуч, то праворуч, ніби приношувався, шукаючи кращого проїзду, а перед мостом чи місточком завмирав зовсім» [3, с. 332]. Ті, хто в автомобілі, їдуть до отамана Північної групи військ Володимира Оскілка за його викликом. Їдуть у невідомість. Тому «ніс автомобіля винохував шлях уперед». За метафорою – внутрішній психологічний, стан водія і пасажирів. Настрій непевності, настороженості. Він проявляється у сприйнятті доколишнього. За метафорою «сталеву зблискував Тетерів» – асоціювання водної поверхні зі зброєю, думки про небезпеку. Недолугого керівника семінарії з дерев'яним голосом поймає ректором-грамофоном. «Газета роз-

течуться кволими ручайцями – як ота водичка з останнього снігу на варшавських вулицях..!». Наведені тропи засвідчують спромогу автора у сфері живописання. Однак до метафоризації тексту він вдається нечасто. Оскільки у творі відобразилися специфічні галузі людської діяльності, то це позначилося на його мові. Вона пересипана професіалізмами: редакція, друкарня, рукопис, верстка, гранки, абзац, вичитка, коректура; термінологізмами: вірш, поезія, проза, оповідання, новела, нарис, повість, драма, стаття, рецензія.

Висновки. Роман В. Горбатюка «Листи забутого життя» є естетично повноцінним художньо-документальним дискурсом. Він розкриває маловідомі або й зовсім невідомі сторінки українського літературного процесу першої половини ХХ ст., поки що малодослідженої генези українського модернізму. Автор образно проявляє протистояння і змагання різновекторних мистецьких течій, літературну боротьбу на шпальтах періодичних видань, перипетії національно-визвольних змагань, генерування нових художніх ідей, спроби прориву української культури до досягнень європейської.

У жанровому плані близький до культурологічного роману, котрий в українській літературі поки що на початкових етапах розвитку, твір В. Горбатюка є помітним внеском у її збагачення.

Список використаних джерел і літератури:

1. Винниченко В. Краса і сила. Київ: Дніпро, 1989. 752 с.
2. Галич О. Українська документалістика на зламі тисячоліть: монографія. Луганськ: Знання, 2021. 246 с.
3. Горбатюк В. Листи забутого життя. Київ: Український пріоритет, 2023. 656 с.
4. Денисюк І. Людина в катаклізмах епохи: майстерність мемуариста. *Крушельницька Л. Рубали ліс*. Львів: Астролябія, 2001. 260 с.
5. Зборовська Н. Психологічний аналіз і літературознавство. Київ: Академ-видав, 2003. 392 с.
6. Кулик А. Психобіографічний вимір біографічної прози. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський, 2014. 180 с.
7. Шпиталь А. Глибини і мілководдя української прози. Житомир, 2001. 308 с.
8. Щипківський Г. Директорія. Одеса: Астропринт, 2015. 236 с.

References:

1. Vynnychenko, V. (1989). *Krasa i syła*. [Beauty and strength]. Kyiv: Dnipro. (in Ukr.).
2. Halych, O. (2021). *Ukrainska dokumentalistyka na zlami tysiacholit: monohrafiia*. [Ukrainian documentary studies at the turn of the millennium: monograph]. Luhansk: Znannia. (in Ukr.).
3. Horbatiuk, V. (2023). *Lysty zabutoho zhyttia*. [Letters of a forgotten life]. Kyiv: Ukrainyskyi priorytet. (in Ukr.).
4. Denysiuk, I. (2001). *Liudyna v kataklizmaxh epokhy: maisternist memuarysta*. [A person in the cataclysms of the epoch: the mastery of a memoirist]. *L. Krushelnytska, Rubaly lis*. [They cut down the forest]. Lviv: Astrolabiia. (in Ukr.).
5. Zborovska, N. (2003). *Psykhooanaliz i literaturoznavstvo*. [Psychoanalysis and literary studies]. Kyiv: Akadem-vydvav. (in Ukr.).
6. Kulyk, A. (2014). *Psykhobiografichnyi vymir biohrafichnoi prozy*. [Psychobiographical dimension of biographical prose]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Filolohichni nauky*. [Scientific works of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University. Philological sciences]. Kamianets-Podilskyi. (in Ukr.).

7. Shpytal, A. (2001). *Hlybny i milkovoddia ukrainskoi prozy*. [Depths and shallows of Ukrainian prose]. Zhytomyr. (in Ukr.).
8. Shchypkivskiyi, H. (2015). *Dyrektoriia*. [The Directorate]. Odesa: Astroprint. (in Ukr.).

Nadiia Bohutska

THE POETICS OF VASYL HORBATIUK'S NOVEL «LETTERS OF A FORGOTTEN LIFE»

The article reveals the main features of the poetics of V. Gorbatyuk's novel «Letters of a Forgotten Life.» The plot and compositional specifics of the work are analyzed. The peculiarities of its chronotope and historical aspects of the content are highlighted. The methods and techniques used to create the main characters are examined in particular narration, creating psychological portraits of the characters, psychological retrospectives, the rendering of impressions through metaphor and lexical and synonymic means of emphasizing speech. The focus is laid on the images of writers P. Bogatsky, M. Shapoval, Lesya Ukrainka, P. Tychyna, M. Rylsky, H. Chuprynka, O. Neprytsky-Granovsky, and others, as well as statesmen and military figures, created by the author of the novel. The peculiarities of interpreting of P. Bogatsky's style of writing, editing, state and military activities, his inner world, patriotic, personal, and intimate aspirations and intentions are described. The article examines the documents received by V. Gorbatyuk and figuratively embodied in the plot. The main character's complicated relationships with the imperial, Bolshevik, Polish and German authorities, Ukrainian cultural figures and leaders of the Ukrainian National Republic, namely with M. Hrushevsky, V. Vynnychenko, S. Petliura, V. Golubovych, V. Tyutyunyk, the editors of periodicals, Ukrainian writers O. Kovalenko, H. Chuprynka, H. Hotkevych and others. Some critical comments are made regarding the artistic appropriateness of including the description of the capture of W. Churchill by Y. Pokos (Budyak) during the Anglo-Burska War in the novel's narrative. The depiction of the armed phase of the national liberation movement and the participation of P. Bohatsky and other prominent Ukrainians in the military collision are analyzed separately. An important part of the study is the analysis of the image of I. Ohienko, the University rector and chief representative of the UNR government, created in the novel. In highlighting the formal and content features of the second book, emphasis is placed on the drama of the relationships between the characters and the psychological nature of the images created by the writer. The attitude of both the creator of the artistic and documentary discourse and the author of the current article towards one of the main topos in the work – Kamianets-Podilskyi, is marked by emotional coloring. «Letters of a Forgotten Life» is interpreted in the article as an attempt to create a cultural novel.

Key words: novel, image, writer, Pavlo Bohatskyi, Ivan Ohienko.

Отримано: 14.12.2025 р.

Прийнято до друку після рецензування: 08.03.2026 р.

Опубліковано: 25.05.2026 р.

УДК 821.133.1-1(44)«1960/...»:801.6-028.77
DOI: 10.32626/2309-7086.2026-23.144-158

Олександр Волковинський
ORCID 0000-0002-0490-9743
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри журналістики
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка
volkovynskiy.olexsandr@kpmu.edu.ua

ЗАСАДИ ЛІТЕРАТУРНИХ ЕКСПЕРИМЕНТІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ОБ'ЄДНАННЯ «УЛІПО»: ТВОРЧИСТЬ ЗА ФОРМУЛОЮ І ГРА ЗА ПРАВИЛАМИ

Стаття присвячена аналізу засад літературних експериментів у діяльності об'єднання «УЛІПО» крізь призму поетики формальних обмежень і комбінаторного письма. Розглядаються архітектоніка і структура тексту як ключові параметри підходу з боку представників УЛІПО, коли форма набуває статусу самостійної творчої категорії. Увага зосереджена на принципі «творчості за формулою», що визначає особливі механізми організації змісту через попередньо задані правила, а також на феномені літературної гри як способі моделювання тексту. У статті простежуються інтерпретаційні стратегії, які дозволяють осмислити тексти УЛІПО як експериментальні структури, де поетика, форма й правило функціонують у взаємодії та продукують нову семантику і неочікуване змістовне значення. Аналіз демонструє, що техніки УЛІПО не лише розширюють можливості комбінаторного письма, а й сприяють переосмисленню природи літературного експерименту і меж літературної творчості загалом.

Ключові слова: автор, архітектоніка, зміст, комбінаторне письмо, література формальних обмежень, літературна гра, літературний експеримент, метод, поетика, структура, текст, УЛІПО, форма.

Вільне зібрання УЛІПО (утворено шляхом скорочення від фр. «*Ouvroir de littérature potentielle*» – «*OuLiPo*»; може перекладатися як «майстерня/цех потенційної літератури») постало в 1960 р. і залишається діючим до сьогодні. Досить прикметно, що серед засновників угруповання помітні місця зайняли математик Франсуа Ле Ліонне (1901–1984) і письменник Раймон Кено (1903–1976). Тому намагання поєднати літературну творчість з математичними принципами супроводжуватиме діяльність УЛІПО протягом усього часу його існування. Літературні експерименти об'єднання становлять один із найпоспідовніших і водночас найскладніших феноменів сучасної європейської словесності. На відміну від більшості експериментальних явищ другої половини ХХ – початку ХХІ ст., УЛІПО вибудувало власну теоретичну й практичну платформу, засновану на принципах формальних обмежень, комбінаторних моделей і програмованого письма. У центр діяльності групи поставлено текст, архітектоніка якого організовується за певною системою правил. Процес творення змісту часто супроводжується літературною грою.

© Олександр Волковинський, 2026

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Постановка проблеми. Результати діяльності УЛППО жваво обговорюються і доволі інтенсивно вивчаються в західно-європейському і північноамериканському літературознавстві. Бібліографія робіт (різних за обсягом і за форматом), автори яких обрали творчість УЛППО об'єктом чи предметом дослідження, сягає декількох сотень. Серед них: 24 книжкових видання, 6 – дисертацій, більше 300 – статей і матеріалів в періодичні. До наведених даних додаються ще кілька сотень праць, присвячених конкретним персоналіям, які уособлюють діяльність УЛППО [див.: 29]. З огляду на тематичну визначеність цієї статті доречно згадати дослідження, в яких розкриваються засади літературних експериментів уліпівців на ґрунті поєднання творчості і гри.

Дисертації, присвячені УЛППО та його митцям, розглядають визначений об'єкт і предмет дослідження в різних проявах. У роботі К. Бізеніус-Пенін проводиться порівняльний аналіз романів І. Кальвіно «Якщо подорожній одної зимової ночі» (італ. *Se una notte d'inverno un viaggiatore*, 1979) і Ж. Рубо «Прекрасна Гортензія» (фр. *La Belle Hortense*, 1985) з семіологічної точки зору [8]. К. Блумфільд вивчає архіви УЛППО і рукописи в аспекті загальної еволюції угруповання та з метою визначення його місця у «світовій республіці літератури» [9; 10]. Гра цитат як особливий прояв літературної пам'яті стає у центрі уваги К. Лорент [21].

Американський дослідник Л. Беккер настільки захопився практикою УЛППО, що вступив до цього угруповання. Результатом його скрупульозних спостережень і досліджень стала книга «на честь потенційної літератури» [5]. Достатньо глибоке дослідження історії, філософії та епістемології цієї групи міститься у праці М. Лапрана. Автор наголошує на тривалості та безперервності в розвитку об'єднання, яке з гідністю пережило зміну поколінь, внутрішні кризи, дисбаланс між учасниками літературного і математичного спрямування [16, с. 123–133]. Загалом, книга М. Лапрана репрезентує УЛППО як унікальну науково-літературну «майстерню», у якій енергія видобувається завдяки парадоксальній напрузі між суворим порядком, математичною точністю й абсолютною творчою свободою.

Дослідники стверджують, що практика УЛППО актуальна і в наш час: «комбінаторні методи й експериментальні концепції залишаються продуктивними й актуальними до сьогодення» [27, с. 423]. Відомі французькі літературознавці Б. Версьє і Д. Віар вважають, що тривала популярність УЛППО пояснюється поєднанням формальних експериментів з ігровою манерою [30, с. 315]. Дійсно, сучасних реципієнтів продовжують вабити досліди з одивнення тексту й оригінальності його організації.

Творча діяльність УЛППО досить переконливо демонструє, що «писати можна тут і зараз, що завдяки обмеженню можна писати ніби граючи» [13, с. 27]. Майстерність уліпівців визначається вмінням використовувати «нескінчені можливості в комбінуванні літер, цифр і форм» [11, с. 36]. Стверджується, що автор «не пише літературу. Він пише текст ... і користується мовою, як інструментом» [13, с. 27]. Уліпівці виходили з того, що «поезія – мистецтво просте» [18, с. 19].

Попри значний інтерес до творчості окремих представників УЛППО (наприклад: Р. Кено, Ж. Перека (1936–1982), І. Кальвіно (1923–1985), Ж. Рубо (1932–2024), Е. Ле Тельє (нар. 1957), О. Пастіор (1927–2006) та ін.), проблема осмислення засад, що визначають природу літературних експериментів цього об'єднання, залишається недостатньо розробленою у вітчизняному [1] та східноєвропейському літературознавстві. Особливо актуальним є питання про те, яким чином поєднуються структура й зміст у текстах, створених за суворими правилами; як

формальні обмеження впливають на архітектоніку твору; якими є механізми формування змісту в умовах комбінаторного письма; а також яким чином літературна гра трансформує традиційні уявлення про поетику та інтерпретацію.

Тому актуальність проблеми полягає у необхідності комплексного вивчення засад творчої практики УЛШПО – взаємодії форми, структури, правила та гри – заради з'ясування, як саме ці елементи зумовлюють поетичну організацію тексту і змінюють саму природу літературного експерименту. Також вивчення досвіду УЛШПО допоможе інтегрувати його в ширший контекст української експериментальної та цифрової літератури.

Мета статті. Метою статті є комплексне літературознавче осмислення засад літературних експериментів об'єднання УЛШПО, зокрема аналіз природи формальних обмежень, комбінаторних моделей і принципів «творчості за формулою». Дослідження спрямоване на з'ясування того, як структурні й архітектонічні параметри тексту формують його зміст, які інтерпретаційні стратегії актуалізуються при роботі з експериментальними творами, а також яким чином літературна гра і формальна організація виступають основними механізмами творення змісту в поезії УЛШПО. Стаття покликана окреслити теоретичні та методологічні підвалини аналізу улівських текстів і визначити їхній внесок у розвиток європейської літературної модерності й експериментального письма загалом.

Виклад основного матеріалу. Проблема вивчення діяльності УЛШПО ускладнюється тим, що учасники об'єднання не пропонують єдиного канонічного методологічного підходу. Практика угруповання синтезує математичні моделі, логічні схеми, комбінаторні принципи й різноманітні техніки «письма під обмеженнями». Унаслідок цього виникає потреба у системному дослідженні того, як саме функціонують такі експериментальні стратегії, яким є їхній поетичний та інтерпретаційний потенціал, і як вони формують нові моделі взаємодії між автором, текстом і читачем.

УЛШПО сформувалося в умовах інтенсивних естетичних трансформацій другої половини ХХ ст., коли літературні і культурні практики зазнавали радикального перегляду. Співіснування «Майстерні потенційної літератури» з такими явищами, як поп-арт, «новий роман», «нова хвиля», театр абсурду, а також діяльності теоретико-літературно орієнтованих видань «Тель Кель» (фр. *Tel Quel*) і «Шанж» (фр. *Change*), окреслює складний інтелектуальний простір, у межах якого відбувалося переосмислення природи художнього тексту. Паралельний розвиток структуралізму і постструктуралізму сприяв утвердженню уявлення про мистецтво-техне як систему формалізованих процедур і знакових механізмів. У цьому контексті вироблення чітко артикульованої теоретичної платформи стало для УЛШПО не лише засобом самоідентифікації, а й необхідною умовою концептуального визначення власної методології та векторів літературного експерименту.

Теоретичні засади діяльності і творча практика УЛШПО репрезентована в декількох колективних збірках [22; 23; 24] і в численних персоніфікованих працях. Естетичну парадигму речники УЛШПО оприлюднили у трьох маніфестах, написаних Франсуа Ле Ліонне, та в теоретичних статтях членів групи (Р. Кено, Ж. Перека, Ж. Лескюра (1912–2005), К. Бержа (1926–2002), М. Бенабу (нар. 1939), Ж. Бенса (1931–2001), Ж. Рубо та ін.). Ж. Лескюр склав «Малу історію УЛШПО» і подав таке визначення угруповання: «УЛШПО – організація, що ставить за мету вивчити, в чому і яким чином можливо привнести естетичне

задоволення (емоційність і фантазію) в наукову теорію, що зачіпає при необхідності мову (а отже, і антропологію)» [20, с. 31–32]. Уліпівці також наполягали на тому, що «Майстерня потенційної літератури» не є ні літературним рухом, ні науковим семінаром, ні алеаторною літературою. Це радше схоже на літературно-математичну групу, яка працює над реалізацією літературного потенціалу. Новотвори ще не виникнули, але їхня поява цілком ймовірна. Тому пропонується таке визначення: «Слово “потенційний” відноситься до самої природи літератури, тобто за великим рахунком мова, ймовірно, йде не так про літературу в буквальному значенні слова, скільки про надання форм, використовуючи які можна створювати літературу. Ми називаємо потенційною літературою пошук нових форм, структур, які письменники зможуть використовувати на власний розсуд» [20, с. 33]. За великим рахунком, уся література є потенційною, оскільки «будь-який літературний текст стає літературним завдяки невизначеній кількості потенційних значень» [20, с. 31].

У першому маніфесті визначаються напрями роботи над створенням потенційної літератури. Враховуючи, що будь-який літературний твір створюється з використанням обмежень (словникових, граматичних, класицистичного правила трьох єдностей, норм віршування тощо), існування натхнення уліпівцями категорично заперечується. Продукти мистецтва можуть створюватися завдяки наполегливій систематичній роботі і на достовірній науковій основі. Якщо вивчається вже існуюча література з метою відкрити в ній функціональні структури, тоді формується аналітична діяльність – ануліпізм. Винаходи нових механізмів творчості ведуть до синтетичної практики – синтуліпізму. З'єднувальними ланками між цими двома напрямками виступає використання абстрактних структур сучасної математики [17, с. 15–18].

Мета уліпівської діяльності зводиться до того, щоб «відкрити нові структури і надати невелику кількість прикладів щодо кожної структури» [20, с. 33]. В естетиці УЛІПО поняття «структура» набуває ознак домінанти, так само як і у структуралізмі. Однак плумачиться воно дещо інакше. Для УЛІПО структура – не опорний елемент, а певна математична формула. За нею визначаються конкретні обмеження і функціональні спрямування. Якщо структуралізм у літературознавстві займається проблемами організації тексту, то уліпівців цікавлять формальні механізми продукування тексту. Якщо структуралістська ієрархія структурних рівнів пристосовувалася до вивчення синтагматики і парадигматики елементів, то уліпівці прагнули створення своєрідної «машини», що генерує тексти. Підтверджується, що формальні структури складають основу створення уліпівських текстів.

Представники УЛІПО сприймають мову як структуру з ознаками комплексної системи. Вона має складатися з численних елементів, потенціал яких не обмежується їхніми комбінаторними можливостями. Неодмінною складовою частиною в практиці УЛІПО має бути гра. Вона в естетиці УЛІПО розуміється, насамперед, як процес. А лише потім – як сукупність різноманітних прийомів і засобів деавтоматизації мови. Гра сприяє порушенню мовленнєвого автоматизму, розширює конотаційний простір. Лінгвокреативна природа мовленнєвої гри покликана урізноманітнити традиційні взаємостосунки у звичній тріаді «мова – автор – реципієнт».

Ігровий характер творчих спроб УЛІПО не спростовує їхньої науковості. Другий маніфест УЛІПО супроводжувався досить красномовним епіграфом Поля Феваля: «Я працюю для людей, які є розумними, перш ніж бути серйозними» [18, с. 19]. У маніфесті проголошується, що мистецтво поезії зовсім не-

складне і може бути всім доступним. Ігрові стратегії УЛПО органічно вписуються в естетичну парадигму постмодернізму. Уліпівці розуміють мовленнєву гру не лише як реалізацію поетичної функції мови, але й як нерозривність мови і дії. Системоцентрична концепція мовленнєвої гри забезпечує максимально повне розкриття запасу художнього тексту. Оскільки потенційна література прагне бути науковою, вона позбавлена принципової випадковості [26, с. 56]. Науковий характер потенційної літератури пояснювався досить зрозумілою аналогією: «Ми виходимо з існуючих текстів, тобто з фактів. І застосовуємо до них певну кількість систематичних і запланованих процедур. Це є підхід, який використовується в будь-якому науковому експерименті» [6, с. 73].

Власну місію уліпівці вбачали у вивченні проблеми ефективності штучно утворених літературних структур. Ефективність таких структур визначається складністю обмеження, що задається як передумова їхнього створення. Речники УЛПО нехтували спрощеним бінарним протиставленням змісту і форми, оскільки концентрація уваги на змістовних аспектах творчості аж ніяк не заперечує значимості формальних. До прикладу, перекладач, який прагне максимально точно передати зміст висловлювання, не може не враховувати формальні структури [18, с. 21]. Так само, уліпівці не вбачали сенсу в тому, щоб розмежовувати літературну і математичну складові у створенні мистецького продукту: «можна вважати, що в день, коли Каролінги почали рахувати на пальцях 6, 8 і 12, щоб складати вірші, вони займалися уліпівською діяльністю» [20, с. 32]. Звідси, формування ще однієї прикметної риси поезики УЛПО – відсутність жорсткого розділення між поезією та прозою.

Завершальний маніфест УЛПО було знайдено після смерті Франсуа Ле Ліонне. Він отримав назву «Третій маніфест. Прологомени до будь-якої майбутньої літератури» (*Troisième manifeste. Prolégomènes à toute littérature future*). Наразі «Третій маніфест» розглядається членами УЛПО не як актуальна програма дій, а як «історичний документ» чи «архів» – свого роду чарівна, але дещо застаріла пам'ятка минулого. Група фактично відмовилася від маніфестної форми, замінивши її іншими способами колективного вираження [10, с. 44]. У стратегічній програмі створення різноманітних літературних структур виділяється три фази. З них дві – суто теоретичні, що наповнюються вивченням літературної спадщини, усіляких математичних теорем і формул з подальшим відбором ефективних структур. Третя стадія має практичне спрямування: це – власне творчість з використанням визначених обмежень [19, с. 798–799]. Отож, можна стверджувати, що уліпівці відштовхувалися від ретельного вивчення попереднього досвіду і глибокого його розуміння. Це стимулювало і підганяло сучасних митців до творчої практики.

Учасники УЛПО встановлювали обмеження, що мали різну природу: фонетичну, лексичну, синтаксичну, математичну, алгоритмічну. Ліпограми, анаграматичні структури, перестановки та числові матриці створюють умови, у яких форма стає домінуючим чинником творення змісту. У таких творах архітектоніка (зовнішня організація) і структура (сукупність внутрішніх зв'язків) набувають особливого значення, оскільки задають межі, напрямки інтерпретації та варіанти поєднання словесних одиниць. Комбінаторне письмо передбачає існування тексту як множини потенційних реалізацій. Читач залучається до гри з можливими видозмінами тексту.

Метою «УЛПО» було дослідження потенціалу літератури шляхом застосування формальних обмежень і математичних структур, на відміну від випад-

ковості чи спонтанності сюрреалізму. Це перетворює реципієнта на активного учасника, який може комбінувати елементи для створення нових, оригінальних текстів. Ось до прикладу «каре Лескюра»:

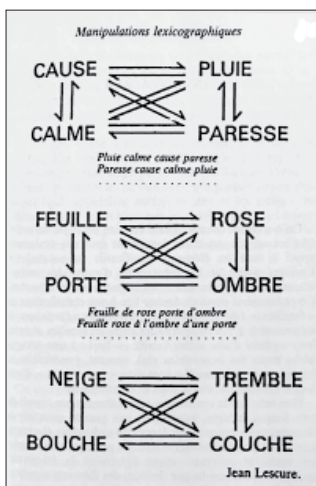

Рис. 1. Приклади «лексикографічних маніпуляцій»
Ж. Лескюра [24, с. 161 – фото моє]

Цей метод використовує візуальну структуру для створення різних фраз шляхом перестановки слів у певних позиціях. Кожен із трьох квадратів на зображенні містить чотири слова (іменники і прикметники), розташовані в кутах, і стрілки, що вказують на можливі зв'язки. Вертикальні зв'язки (подвійні стрілки вгору/вниз) дозволяють міняти слова місцями. Горизонтальні і діагональні зв'язки (подвійні стрілки, що перехрещуються) дозволяють поєднувати слова з різних боків, створюючи нові синтаксичні комбінації. Зі слів у першому квадраті можна утворити фрази, що наводяться для прикладу:

Pluie calme cause paresse (Спокійний дощ викликає лень).
Paresse cause calme pluie (Лень викликає спокійний дощ).

Легко переконатися, що перестановка слів місцями змінює причинно-наслідкові зв'язки. «Карє Лескюра» втілює ідею «потенційної літератури»: текст уже існує в мові як набір можливостей. Завдання автора не зводиться до того, щоб вигадати щось абсолютно нове. Цілком достатньо віднайти можливі смисли в уже наявних елементах. Такі вправи допомагають «мінімізувати вибір, задля максимізації можливостей». Це чиста комбінаторика, де кожна стрілка на схемі вказує новий шлях для продукування поетичного образу. Графічна модель функціонує як інструкція до письма. Вона не ілюструє значення слів, а задає формальні умови їх комбінування, перетворюючи мову на простір операцій. Саме в таких «маніпуляціях» УЛПО вбачає джерело літературної гри і пошуку потенційності, де кожний новоутворений текст є лише одним із можливих результатів втілення структурної моделі. Поетичний зміст виникає не з образного макету, а з операції над мовленнєвими структурами. Графічна модель замінює інтуїтивний

добір слів, задає матрицю можливих синтаксичних трансформацій, робить процес письма повторюваним і варіативним. Подібні лексикографічні маніпуляції демонструють, як мінімальні мовні одиниці можуть породжувати складні потечичні конфігурації без залучення традиційної метафорики.

Одним із найскривіших зразків комбінаторного письма в межах УЛПО стала збірка сонетів Р. Кено «Сто тисяч мільярдів віршів» (*Cent mille milliards de poèmes*, 1961). Книга вважається першим повноцінним «уліпівським» текстом і своєрідним маніфестом комбінаторної літератури.

Збірка має унікальну архітектуру, яку Р. Кено запозичив із дитячих книжок-ігор. Видання містить 10 сторінок, на кожній з яких надруковано один сонет. Кожна сторінка розрізана на 14 горизонтальних смужок (відповідно до кількості рядків у сонеті) таким чином, що читач може перегортати смужки незалежно одна від одної. Кожен із чотирнадцяти рядків надрукований на окремій смузі й функціонує як змінний елемент. Це дозволяє комбінувати будь-який рядок із будь-якого з десяти сонетів, створюючи нові тексти. Для кожної позиції сонета читач може обрати будь-який із десяти варіантів рядків, унаслідок чого утворюється 10^{14} потенційних комбінацій, тобто – 100 000 000 000 000 віршів. На момент виходу збірки таке число віршів перевершувало кількість не тільки всіх колишніх написаних сонетів, але й взагалі всіх текстів, створених людством [14, с. 987].

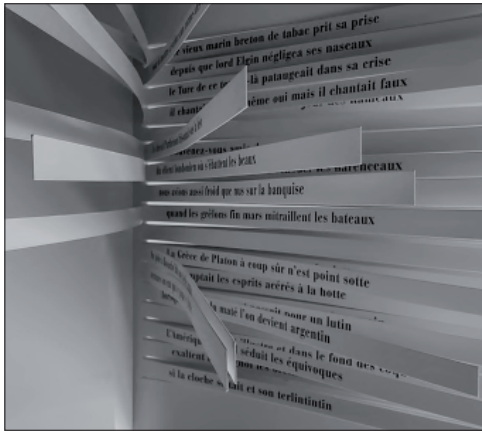

Рис. 2. «Сто тисяч мільярдів віршів» в розгорнутому вигляді [25 – фото моє]

Кожен варіант згенерованого тексту з окремих рядків усе ж зберігає формальну коректність класичного сонета завдяки інваріантності схеми римування (наприклад: перший рядок кожного сонета риметься з першим рядком будь-якого іншого сонета), метричній організації (усі рядки написані 12-ти складовим олександрійським віршем) та синтаксичній сумісності відповідних рядків (структура кожного рядка організована так, що за будь-якої перестановки фраза залишалася б правильною). Така конструкція наочно реалізує принципи потенційної літератури УЛПО, демонструючи, що жорстке формальне правило стає механізмом продукування смислової множинності, а читач долучається до процесу творення як активний співучасник, який грає за певними правилами і формулами.

Книга побудована як механізм генерації потенційно нескінченної кількості сонетів з початково обмеженого числа рядків, де архітектоніка тексту визначає його змістовну динаміку. Тут форма не лише передує змісту, а й програмує його варіативність. У текстах зустрічаються образи природи (ліси, сузір'я, туман), антропоморфні образи (очі, губи, серце), роздуми про плін часу. Р. Кено використовує суміш високого ліризму, філософських медитацій та іронії. Деякі рядки містять відсилання до класичної літератури, наприклад, до знакового сонету «Відповідності» Ш. Бодлера зі збірки «Квіти зла» (1857).

У книзі Р. Кено «Сто тисяч мільярдів віршів» спрацьовує парадокс об'єму: фізично збірка містить лише 140 віршів на 10 сторінках, а варіативний текстовий обсяг з новоствореними модифікаціями змісту є практично нескінченим для людського сприйняття. Комбінаторна структура цього твору актуалізує питання щодо постатей автора і читача. Автор не створює завершений текст, а розробляє алгоритм, за яким працює «машина для виробництва віршів». Читач перестає бути пасивним споживачем і стає співтворцем, активно залученим до процесу реалізації текстового потенціалу. Таким чином, літературна гра перетворюється на принцип організації поезики, що цілком відповідає засадничим переконанням УЛППО.

Українською мовою базові сонети зі «Ста тисяч мільярдів віршів» переклав Юрко Позаяк [3]. Принципи комбінаторної поезії активно досліджували і використовували вітчизняні автори, зокрема Іван Лучук. Відштовхуючись від формальної ідеї Р. Кено книжку «Трильярди сонетів» створив Віктор Мельник [2].

Послідовний розвиток принципу письма під жорстким формальним обмеженням втілював Ж. Перек. Він написав роман-ліпограму «Зникнення» (*La disparition*, 1969) з «подвійним» детективним сюжетом. Майже триста сторінок тексту (78 000 слів, приблизно 297 000 знаків) створені без використання літери «е», найчастотнішої у французькій мові. Така формальна заборона трансформувала лексику, синтаксис і нарративні стратегії. Відсутність найуживанішої літери створює напруження між формою та змістом, яке стає відчутним художнім ефектом. Інтерпретація такого тексту неможлива без урахування формального правила, що структурує весь текстовий простір. Обмеження має не лише формальний, а й символічний вимір: зникнення найчастотнішої літери французької мови корелює з тематикою втрати, відсутності і мовчання. Формальна заборона трансформується у смислотворчий принцип, де саме відсутність стає головним семантичним чинником. Обмеження не лише організує мовленнєвий матеріал в оригінальний спосіб, а й визначає нарративну логіку гри з читачем. «Зникнення» набуває музичного звучання: «Читаючи текст уголос, чуєш те, що раніше лише відчував: щоб досягти вокальної якості пісні, достатньо було лише потьмянити мову, ампутувавши літеру «е». Мова набуває іншого виміру, бо стає заклинанням» [12, с. 75].

Ж. Перек створив своєрідний «дзеркальний» експеримент під назвою «Повернення» (*Les Revenentes*, 1972). У книзі, навпаки, виключно культивувався використання голосної «е». Ж. Перек радикалізує принцип обмеження, перетворюючи його на інструмент мовленнєвої надмірності й гротеску. Якщо у «Зникненні» відсутність найчастотнішої літери породжує драматичне відчуття втрати, то в «Поверненні» монофонічна надлишковість створює ефект пародійного перенасичення, демонструючи гнучкість улівських стратегій і їхню здатність продукувати різні естетичні режими.

Найскладнішим за архітектонікою і водночас найрепрезентативнішим прикладом літератури формальних обмежень є роман Ж. Перека «Життя: інструкція з експлуатації» (*La Vie mode d'emploi*, 1978). Автор описує існування мешканців в одному з паризьких будинків. Оповідь розгортається за планом

цього будинку, що нагадує шахову дошку. А перехід від одного помешкання до іншого здійснюється за аналогією ходу такої ігрової фігури, як кінь.

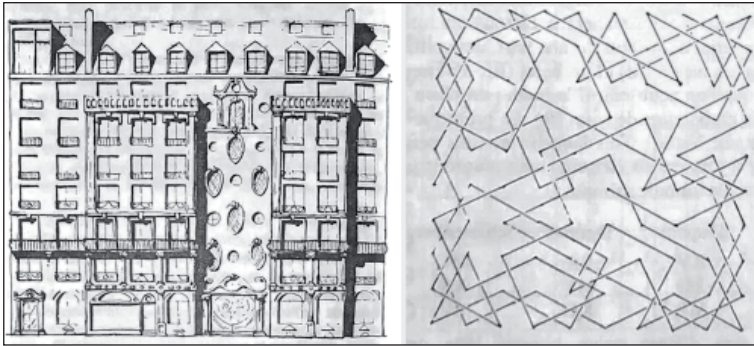

Рис. 3. Графічна репрезентація будинку і схема організації оповіді в романі «Життя: інструкція з експлуатації» [22, с. 388, 389 – фото моє]

Ж. Перек зазначав: «Було б нудно описувати будівлю поверх за поверхом і квартиру за квартирою. Але послідовність розділів не могла бути залишена на волю випадку» [22, с. 389]. Тому автор застосував принцип, схожий на стару шахову вправу, коли кінь має пройти усі 64 клітини шахівниці, не зупиняючись більше одного разу на одній і тій самій клітинці. У результаті вдалося сформувати дивовижну панораму характерів, історій подій. Автор застосовує багаторівневу систему формальних правил, зокрема – латинський квадрат, принцип «кінського ходу» та заздалегідь визначені тематичні й стилістичні матриці. Тут обмеження діє не на рівні окремих мовленнєвих елементів, а охоплює композицію, наративну структуру і семантичну організацію тексту. Роман постає як своєрідний текст-механізм, у якому кожен фрагмент підпорядкований загальній архітектоніці, а випадковість і необхідність перебувають у постійній взаємодії. «Життя: інструкція з експлуатації» є складним твором, що нагадує літературну головоломку, в якій поєднуються безліч історій та експериментів у ретельно продуману структуру.

Важливою стильовою рисою творів Ж. Перека є поєднання формальної строгості з увагою до банального, звичного, повсякденного. Це демонструє, що обмеження і встановлене правило може функціонувати як метод фіксації реальності й водночас як спосіб її переосмислення. Творчість Ж. Перека засвідчує, що УЛІПО виходить за межі формальної гри і генерує цілісну поетику, здатну поєднати математичну точність із чутливістю до людського досвіду. Визначена формула не скасовує творчу свободу, а радше створює умови для її трансформації, перетворюючи літературну гру на інструмент глибокого культурного й антропологічного аналізу.

Посилення ігрового начала відбувається в методі «S+7», винайденому Ж. Лескюром. Це одне з перших обмежень набуло практики з 1961 р. і в подальшому стало називатися «лескюрівським». Метод цілком справедливо вважається одним із найвпливовіших інструментів аналітичної гілки УЛІПО.

Для втілення процедурного обмеження за методом «S+7» береться будь-який висхідний текст. Далі кожен іменник (субстантив) замінюється в уже існуючому тексті на сьомий іменник, знайдений після нього у визначеному наперед словнику. Часто використовувався популярний французький енциклопедичний словник

«Малый Ларусс» (*Le Petit Larousse*). Отож, для втілення «лескюрівського» методу необхідно мати два компоненти: «вихідний текст» (гіпотекст) і «словник-джерело».

Оператор (термін, якому уліпівці віддають перевагу перед «автором» у контексті цього методу) проходить через текст, ідентифікуючи кожен іменник [15, с. 112]. Знайшовши визначений іменник у словнику, оператор відраховує сім позицій вниз за списком іменників і замінює початкове слово на знайдене. Важливо, що враховуються лише слова тієї ж граматичної категорії; якщо наступним словом у словнику є дієслово або прикметник, воно ігнорується, і відлік триває до сьомого іменника.

Завдяки такому механізму змінювалися не лише окремі лексичні елементи тексту, але й його семантика. Змістовні переходи видавалися дещо химерними чи, навіть, абсурдними. Однак, незважаючи на позірну простоту, цей механізм піднімає глибокі питання щодо природи авторства, ролі випадковості у творчості й автономії мови. Метод «S+7» отримав різні варіації:

- «S-7» – заміна на кожен сьомий іменник назад від обраного слова,
- «A+7» – заміна на кожен сьомий прикметник,
- «V+7» – заміна на кожне сьоме дієслово,
- «A+1, S+1, V+1» – заміна на наступний прикметник, іменник, дієслово,
- тощо.

Зміна числового значення (n) чи зміна граматичних категорій дають зовсім інші лексико-семантичні результати. У такій спосіб УЛППО виходило за межі традиційного «натхнення» і переходило до системного дослідження мовленнєвих структур. По суті, Ж. Лескюр запропонував шлях до літературної «гри з нульовою сумою», де обмеження не звучують, а розширюють творчий потенціал, звільняючи автора від тягаря суб'єктивності. Це була спроба знайти «алгоритмічну чесність» у письмі, детерміноване перетворення тексту. Однак доволіний характер процесу приводить до результатів, що мають забарвлення курйозної чи комічної абсурдності, що співвідносить практику УЛППО з діяльністю сюрреалістів, зберігаючи певну опозицію до «автоматичного письма» з вивільненням несвідомого через відмову від контролю з раціонального боку. Метод «S+7» проголошувався інструментом «свідомого контролю». Використовуючи жорсткий алгоритм, автор/оператор не покладається на випадок. Навпаки, він повністю виключає його, довіряючи структурування тексту словнику, який є проявом зовнішнього, механічного, вимогливо впорядкованого ладу. У цьому сенсі «S+7» є не просто грою, а критичним дослідженням мови як системи, що здатна генерувати зміст незалежно від намірів автора.

«Лескюрівський» метод створює те, що Р. Кено називав «потенційною літературою»: текст, який уже існує в мові як можливість, але потребує алгоритмічного втручання для свого проявлення. Оскільки кількість слів у словнику є скінченною, а структура вихідного тексту – фіксованою, результат операції «S+7» є певною мірою передбачуваним і придатним до відтворення. Це робить метод ідеальним для комп'ютерного моделювання, що було усвідомлено групою ще в 1960-х роках під час співпраці з французькою ІТ-компанією «Bull Computers» і «Центром Помпиду» (*Centre Pompidou*) [7]. Оскільки результат «S+7» напряму залежить від обраного словника, цей інструмент стає центральною фігурою творчого процесу. Уліпівці підкреслюють, що використання різних словників на одному і тому ж тексті дає радикально різні результати. Це відкриває шлях до «соціолінгвістичного експерименту» з визначенням впливу ідеології словника на поетику новоствореного тексту.

Таблиця 1

Характеристики впливу словника на результат методу S+7

Тип словника	Лексичні особливості	Естетичний ефект
Енциклопедичний (Larousse)	Попілярні терміни, загальноживана лексика	Текст впізнаваний, наближений до контексту повсякденності
Академічний (Robert)	Етимологічна глибина, рідкісні слова	Створення відчуття інтелектуальної відстороненості
Технічний / Галузевий	Специфічна термінологія	Трансформація літературного тексту в «технічну інструкцію»
Сучасний / Сленговий	Неологізми, субкультурна лексика	Соціальна критика, пародія, актуалізація

Найвідомішим прикладом застосування методу «S+7» є переробка Р. Кено байки Жана де Лафонтена «Цикада і Мураха» (*La Cigale et la Fourmi*, 1668) під назвою «Верхній карниз і Дріб» (*La cimaise et la fraction*). Р. Кено використав розширену версію методу, замінивши не лише іменники, а й дієслова і прикметники за принципом +7.

Текст Р. Кено розпочинається фразою: «La cimaise ayant charonné tout l'éternueur...» («Карниз, що прокаплунив усього чхальника...») замість звичного і добре відомого початку в байці Ж. де Лафонтена («La cigale ayant chanté tout l'été...» – «Цикада, що проспівала все літо...»). Тут слово «cigale» (цикада) замінюється на «cimaise» (карниз), «chanté» (співала) перетворилося на «charonné» (каструвала/каплунило), а «été» (літо) – на «éternueur» (той, хто чхас). Саме тому замість звичної нам історії про комах, у версії Р. Кено з'являється абсурдний образ карниза, який виконує дивну дію над «чхачем». Незважаючи на повну зміну лексичного значення окремих слів, ритміка і синтаксична інерція оригіналу настільки сильні, що читач продовжує «чути» текст Ж. де Лафонтена крізь дещо абсурдні вербальні нашарування від Р. Кено.

Таблиця 2

Трансформація фрагментів байки Ж. де Лафонтена за принципом «+7»

Оригінальний рядок	Трансформація (Р. Кено)	Можливий ефект
La cigale ayant chanté Цикада, що проспівала	La cimaise ayant charonné Карниз, що прокаплунив	Деконструкція образу, заміна антропоморфізму на граматично правильну формулу
Tout l'été Усе літо	Tout l'éternueur Увесь чхальник	Зміна часового контексту на фізіологічний
Pas un seul petit morceau Жодного маленького шматочка	Pas un sexué rétrographique morio Жодного статевого перфграфічного моріону	Перехід у наукову / мінералогічну площину
Chez la fourmi sa voisine У сусідки-мурашки	Chez la fraction sa volcanique Удробу її вулканічного	Перехід від побутової сфери до наукової / до математичних актантів

Винайдений Ж. Лескюром метод «S+7» виявився однією з найстійкіших ідей у сучасній літературі. Його успіх зумовлений тим, що він запропонував радикально новий спосіб взаємодії з мовою, перетворивши її на простір для гри і дослідження. «Лескюрівський» метод довів, що обмеження не стає перешкодою для творчості, а навпаки, є її необхідною умовою. Метод «S+7» назавжди змінив уявлення про автора як про демурга-натхненника, замінивши його фігурою уважного оператора мовленнєвих структур. Це спадщина, яка продовжує надихати письменників, програмістів і дослідників, нагадуючи, що в глибині кож-

ного словника ховаються мільярди ще не написаних віршів, які чекають на свій алгоритм. Сьогодні, коли спостерігається розвиток великих мовних моделей і штучного інтелекту, ідеї УЛППО виглядають пророчими. ШІ, по суті, є гіпертрофованою «машиною S+7», яка оперує ймовірностями і лексичними замінами на основі гігантських словникових масивів. Проте уліпівський підхід зберігає свою актуальність завдяки акценту на «свідомому обмеженні» і «лодській грі».

Висновки. У межах обсягу цієї роботи немає можливості до проведення більш повного і детального аналізу теорії та практики УЛППО. Проте розгляд наведених програмних положень і прикладів з літературної діяльності об'єднання веде до певних узагальнень.

Отож, УЛППО актуалізує і популяризує прийоми літератури формальних обмежень, доводячи власною літературною практикою, що використання формалізованих структур у поєднанні з грою жодним чином не звужує свободу творчості й не збіднює зміст твору. Навпаки, конотативне значення тексту, створеного за визначеними правилами чи формулами, розширюється завдяки виявленню прихованого потенціалу мови.

Принцип гри за встановленими правилами є невід'ємним елементом поетики УЛППО. Гра формує нову модель комунікації між автором і читачем, де інтерпретація включає не лише аналіз змісту, а й трансформацію чи реконструкцію формальних й архітектонічних елементів. Вивчення текстів, створених представниками УЛППО, потребує поєднання формально-структурного, герменевтичного і прагматичного підходів. Детальний аналіз правил, якими керувався автор, дозволяє виявити приховані смисли, новаторство форми та літературно-поетичні ефекти.

Уліпівський текст є принципово відкритим і поліструктурним. Архітектоніка таких творів передбачає множинність маршрутів читання та інтерпретації. Реципієнт не лише декодує зміст, а й реконструює процедуру його породження. Це зумовлює зміну інтерпретаційних стратегій: від герменевтики значення до герменевтики правил. Таким чином, поетика УЛППО формує нову модель літературної комунікації. Практика УЛППО (від комбінаторних конструкцій Р. Кено до архітектурних схем Ж. Перека й алгоритмічних процедур Ж. Лескюра) має також значний евристичний потенціал для українського літературного контексту. Знайомство з досвідом УЛППО відкриває нові перспективи аналізу формальних експериментів, сприяє переоцінці співвідношення форми й змісту й актуалізує можливості літератури як відкритої системи, здатної продукувати множинність смислових конфігурацій у межах заданих правил.

У сучасному культурно-цивілізаційному контексті ідеї УЛППО набувають нового звучання. Пов'язано це з інтенсивним розвитком цифрових технологій. Алгоритмічне письмо, генеративна поезія і програмовані тексти демонструють рецепцію уліпівських принципів у нових медіальних формах. УЛППО запропонувало численні моделі літературних експериментів, у яких форма, правило і гра взаємодіють в єдиній системі. Комбінаторні й формалізовані практики розширили межі традиційного розуміння творчості і відкрили нові горизонти інтерпретації літературного тексту. Практика УЛППО ще не завершена, вона знаходиться в динаміці і пристосовується до новітніх умов. Подальше вивчення уліпівської спадщини здатне суттєво поглибити уявлення про потенціал слова, його естетичну вартість і комбінаторні можливості. У цьому контексті УЛППО виступає не лише історичним феноменом, а й живою лабораторією, ідеї якої активно використовуються в цифровій літературі та алгоритмічному письмі. Перспективні

дослідження доробку УЛІПО дозволять осмислити текст як систему, що підлягає аналізу з позицій структурної поетики, герменевтики і теорії ігор.

Список використаних джерел і літератури:

1. Волковинський О., Гнатенко С. Виразальний потенціал слова в літературі формальних обмежень. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*. 2023. Вип. XX. С. 163–173. URL: <http://ohiienko.kpnu.edu.ua/article/view/300169>.
2. Мельник В. Трильярди сонетів. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2011. 32 с.
3. Сто тисяч мільярдів поезій / Переклав Юрко Позаяк. *Юрко Позаяк. Шедеври*. Київ: В. І. М. А., 2013. URL: https://bukvoid.com.ua/library/remon_keno/cto_tisyach_milyardiv_poeziy/
4. Audin M. Mathématiques et littérature : un article avec des mathématiques et de la littérature. *Mathématiques et sciences humaines*, 2007. Vol. 178. P. 63–86. URL: <http://journals.openedition.org/msh/4232>.
5. Becker L. D. *Many Subtle Channels: In Praise of Potential Literature*. Cambridge, MA (USA): Harvard University Press, 2012. 352 p.
6. Bens J. *OuLiPo: 1960–1963*. Paris: Christian Bourgois, 1980. 282 p.
7. Berkman N. Digital Oulipo: Programming Potential Literature. *DHQ: Digital Humanities Quarterly*. 2017. Vol. 11. № 3. URL: <https://dhq.digitalhumanities.org/vol/11/3/000325/000325.html>.
8. Bisenius-Penin C. *Oulipo et littérature à contraintes: production, réception, confection*. 2 tomes, thèse de doctorat: Littératures comparées: Université du Maine, 2005. 2 vol (620 f.)
9. Bloomfield C. *L'Oulipo : histoire et sociologie d'un groupe-monde*. 3 tomes, thèse de doctorat: Littérature générale et comparée: Université Paris VIII, 2011. 4 vol. (891,205,187 f.): ill.
10. Bloomfield C. Les manifestes à l'Oulipo. *Etudes littéraires, Manifeste/s*, 2014. Vol. 44 (3). P. 35–46.
11. Burgelin C. Esthétique et éthique de l'Oulipo. *Magazine littéraire*. 2001. № 398. P. 36–39.
12. Corcos M. *Penser la mélancolie: une lecture de Georges Perec*. Paris: Albin Michel, 2005. 280 p.
13. Fournel P. Les ateliers de l'Oulipo: écrire ici et maintenant. *Magazine littéraire*. 2001. № 398. P. 26–28.
14. Greene R. & Co. *OULIPO. The Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics*. Princeton University Press, 2012. 1680 p.
15. James A. Automatism, Arbitrariness, and the Oulipian Author. *French Forum*. 2006. Vol. 31. № 2. P. 111–125. URL: <http://www.jstor.org/stable/40552434>.
16. Lapprand M. *Pourquoi L'OULIPO?* Québec: Les Presses de l'Université Laval, 2020. 169 p.
17. Le Lionné F. La LiPo. Le premier Manifeste. *Oulipo. La littérature potentielle (Créations Re-créations Récréations)*. Paris: Gallimard, 1999. P. 15–18.
18. Le Lionné F. Le seconde Manifeste. *Oulipo. La littérature potentielle (Créations Re-créations Récréations)*. Paris: Gallimard, 1999. P. 19–23.
19. Le Lionné F. Le troisième Manifeste. *Oulipo. Antologie de l'OuLiPo*. Paris, 2009. P. 798–801.
20. Lescurie J. Petite histoire de l'Oulipo. *Oulipo. La littérature potentielle (Créations Re-créations Récréations)*. Paris: Gallimard, 1999. P. 24–35.
21. Lorente C. *Le Jeu de la citation chez Queneau, Perec, Bénabou*. Thèse de doctorat: Littérature: Université Paris VIII, 2000. 551 f.
22. Oulipo. *Atlas de littérature potentielle*. Paris: Gallimard, 1981, et 1988 pour F. A. S. T. L. 432 p.
23. Oulipo. *Anthologie de l'Oulipo*. Paris: Gallimard, 2009. 910 p.

24. Oulipo. *La Littérature potentielle. Créations Re-créations Récréations*. Paris: Gallimard, 1973. 308 p.
25. Queneau R. Cent Mille Millions de Poèmes. Paris: Gallimard, 1961. 38 p.
26. Roubaud J. La Mathématique dans la méthode de Raymond Queneau. *OULIPO. Atlas de littérature potentielle*. Paris: Gallimard, coll. «Folio essais», 1981. P. 42–72.
27. Seaman B. OULIPO | VS | Recombinant Poetics. *Leonardo*, 2001. Vol. 34. № 5. P. 423–430.
28. Symes C. Writing by numbers: Oulipo and the creativity of constraints. *Mosaic: An Interdisciplinary Critical Journal*. 1999. Vol. 32. № 3. P. 87–107.
29. Tahar V. Bibliographie des études oulipiennes. ANR DifdePo, Université Paris-Est Marne-la-Vallée, 2013. URL: https://difdepo.hypotheses.org/files/2013/02/BibliographieDesEtudesOulipiennes_4juin20131.pdf.
30. Viart D., Vercier, B. La littérature française au présent: Héritage, modernité, mutations. Paris: Bordas, 2005. 511 p.

References:

1. Volkovynskiy, O., & Hnatenko, S. (2023). Vyrachzalnyi potentsial slova v literatury formalnykh obmezhen. *Ivan Ohienko i suchasna nauka ta osvita*. Vyp. 20. S. 163–173. URL: <http://ohienko.kpnu.edu.ua/article/view/300169>. (in Ukr.).
2. Melnyk, V. (2011). Tryliardy sonetiv. Lutsk: PVD «Tverdnyia». (in Ukr.).
3. Queneau, R. (2013). Sto tysiach miliardiv poezii / (Yu. Pozniak, Trans.). Kyiv: Shchedevry. (in Ukr.).
4. Audin, M. (2007). Mathématiques et littérature : un article avec des mathématiques et de la littérature. *Mathématiques et sciences humaines*. Vol. 178. P. 63–86. URL: <http://journals.openedition.org/msh/4232>. (in Eng.).
5. Becker, L. D. (2012). Many Subtle Channels: In Praise of Potential Literature. Cambridge, MA (USA), Harvard University Press. 352 p. (in Eng.).
6. Bens, J. (1980). *OuLiPo: 1960–1963*. Paris: Christian Bourgeois. 282 p. (in Eng.).
7. Berkman, N. (2017). Digital Oulipo: Programming Potential Literature. *DHQ: Digital Humanities Quarterly*. Vol. 11. № 3. URL: <https://dhq.digitalhumanities.org/vol/11/3/000325/000325.html>. (in Eng.).
8. Bisenius-Penin, C. (2005). Oulipo et littérature à contraintes: production, réception, confection. 2 tomes, thèse de doctorat: Littératures comparées: Université du Maine. 2 vol (620 f.). (in Fr.).
9. Bloomfield, C. (2011). L'Oulipo: histoire et sociologie d'un groupe-monde. 3 tomes, thèse de doctorat : Littérature générale et comparée: Université Paris VIII. 4 vol. (891,205,187 f.): ill. (in Fr.).
10. Bloomfield, C. (2014). Les manifestes à l'Oulipo. *Etudes littéraires, Manifeste/s*. Vol. 44 (3). P. 35–46. (in Fr.).
11. Burgelin, C. (2001). Esthétique et éthique de l'Oulipo. *Magazine littéraire*. № 398. P. 36–39. (in Fr.).
12. Corcos, M. (2005). Penser la mélancolie: une lecture de Georges Perec. Paris: Albin Michel. 280 p. (in Fr.).
13. Fournel, P. (2001). Les ateliers de l'Oulipo: écrire ici et maintenant. *Magazine littéraire*. № 398. P. 26–28. (in Fr.).
14. Greene, R. & Co. (2012). *OULIPO. The Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics*. Princeton University Press. 1680 p. (in Fr.).
15. James, A. (2006). Automatism, Arbitrariness, and the Oulipian Author. *French Forum*. Vol. 31. № 2. P. 111–125. URL: <http://www.jstor.org/stable/40552434>. (in Fr.).
16. Lapprand, M. (2020). Pourquoi L'OULIPO? Québec: Les Presses de l'Université Laval. 169 p. (in Fr.).
17. Le Lionné, F. (1999). La LiPo. Le premier Manifeste. *Oulipo. La littérature potentielle (Créations Re-créations Récréations)*. Paris: Gallimard. P. 15–18. (in Fr.).

18. Le Lionné, F. (1999). Le seconde Manifeste. *Oulipo. La littérature potentielle (Créations Re-créations Récréations)*. Paris: Gallimard. P. 19–23. (in Fr.).
19. Le Lionné, F. (2009). Le troisième Manifeste. *Oulipo. Antologie de l'OuLiPo*. Paris. P. 798–801. (in Fr.).
20. Lescure, J. (1999). Petite histoire de l'Oulipo. *Oulipo. La littérature potentielle (Créations Re-créations Récréations)*. Paris: Gallimard. P. 24–35. (in Fr.).
21. Lorente, C. (2000). Le Jeu de la citation chez Queneau, Perec, Bénabou. Thèse de doctorat: Littérature: Université Paris VIII. 551 f. (in Fr.).
22. Oulipo (1981). *Atlas de littérature potentielle*. Paris: Gallimard, 1981, et 1988 pour F. A. S. T. L. 432 p. (in Fr.).
23. Oulipo (2009). *Anthologie de l'Oulipo*. Paris: Gallimard. 910 p. (in Fr.).
24. Oulipo. (1973). *La Littérature potentielle. Créations Re-créations Récréations*. Paris: Gallimard. 308 p. (in Fr.).
25. Queneau, R. (1961). Cent Mille Milliards de Poèmes. Paris: Gallimard. 38 p. (in Fr.).
26. Roubaud, J. (1981). La Mathématique dans la méthode de Raymond Queneau. *OULIPO. Atlas de littérature potentielle*. Paris: Gallimard, coll. «Folio essais». P. 42–72. (in Fr.).
27. Seaman, B. (2001). OULIPO | VS | Recombinant Poetics. *Leonardo*, Vol. 34. № 5. P. 423–430. (in Eng.).
28. Symes, C. (1999). Writing by numbers: Oulipo and the creativity of constraints. *Mosaic: An Interdisciplinary Critical Journal*. Vol. 32. № 3. P. 87–107. (in Eng.).
29. Tahar, V. (2013). Bibliographie des études oulipiennes. ANR DifdePo, Université Paris-Est Marne-la-Vallée. URL: https://difdepo.hypotheses.org/files/2013/02/BibliographieDesEtudesOulipiennes_4juin20131.pdf. (in Fr.).
30. Viart D., Vercier, B. (2005). La littérature française au présent: Héritage, modernité, mutations. Paris: Bordas. 511 p. (in Fr.).

Oleksandr Volkovynskyi

THE PRINCIPLES OF LITERARY EXPERIMENTS IN THE ACTIVITIES OF THE OULIPO ASSOCIATION: CREATIVITY BY FORMULA AND PLAY BY THE RULES

The article is devoted to the analysis of the principles of literary experiments in the activities of the *OULIPO* association through the prism of the poetics of formal constraints and combinatorial writing. The architectonics and structure of the text are considered as key parameters of the approach taken by *OULIPO* representatives, when form acquires the status of an independent creative category. The focus is on the principle of «creativity by formula», which defines specific mechanisms for organizing content through predefined rules, as well as on the phenomenon of literary play as a way of modeling text. The article traces interpretative strategies that allow us to understand *OULIPO* texts as experimental structures, where poetics, form, and rules interact and produce new semantics and unexpected meanings. The analysis demonstrates that *OULIPO* techniques not only expand the possibilities of combinatorial writing, but also contribute to a rethinking of the nature of literary experimentation and the boundaries of literary creativity in general.

Keywords: author, architectonics, content, combinatorial writing, literature of formal constraints, literary game, literary experiment, method, poetics, structure, text, *OULIPO*, form.

Отримано: 03.01.2026 р.

Прийнято до друку після рецензування: 02.03.2026 р.

Оубліковано: 25.05.2026 р.

УДК 821.161.2Драй-Хмара+001(477)Огієнко
DOI: 10.32626/2309-7086.2026-23.159-167

Ігор Набитович

ORCID 0000-0001-9453-158X

доктор філологічних наук, професор

*Університет імені Марії Кюрі-Склодовської в Любліні
nabihor@gmail.com*

МИХАЙЛО ДРАЙ-ХМАРА ТА ІВАН ОГІЄНКО: НАУКОВО-ОСОБИСТІСНІ ВЗАЄМИНИ

У статті проаналізовано історичні контексти і науково-особливості взаємин між ректором Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету Іваном Огієнком та приват-доцентом Михайлом Драй-Хмарою.

На основі архівних протоколів та спогадів сучасників проаналізовано показано, що взаємини між І. Огієнком та М. Драй-Хмарою були важливим фактором науково-навчального процесу Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету, невід'ємним елементом історії цієї високої школи.

Ключові слова: Іван Огієнко, Михайло Драй-Хмара, Кам'янець-Подільський Державний Університеті, наукові студії.

Постановка проблеми. Взаємини між відомими особистостями часто можуть бути важливим фактором розвитку як і історичних подій, так і становлення окремих інституцій, а їх дослідження – безсумнівним виявом цілого комплексу факторів, які впливають на історичний процес, культурне чи наукове життя.

Прикладом цього можуть бути непрості науково-особистісні взаємини між ректором Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету Іваном Огієнком та Михайлом Драй-Хмарою. Михайло Лещкін спробував був задекларувати ці взаємини, але його публікація є лише загальним оглядом їхньої діяльності на тлі спільного простору і часу, де їхні долі перетиналися [4].

Однак свідченням неоднозначності і драматизму взаємин двох непересічних постатей в українській культурі є й спогади Леоніда Білецького та Василя Біднова, професорів-колег і, і університетські протоколи того періоду.

Метою статті є, на основі спогадів сучасників і архівних протоколів, проаналізувати історію науково-особистісних взаємин Івана Огієнка та Михайла Драй-Хмари, які є невідлучною частиною історії Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету.

Виклад основного матеріалу. Науково-особистісні взаємини І. Огієнка та М. Драй-Хмари є важливими елементами для розуміння і процесів становлення, і функціонування новопосталого університету, й міжособистісної атмосфери у ньому в 1918–1923 роках.

І Огієнко, й Драй-Хмара були випускниками Київського університету святого Володимира. Деякі з професорів цього університету, безсумнівно мали вплив на становлення їх обох як науковців. Лекції з історії давньої філософії

© Ігор Набитович, 2026

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

у обох викладав професор Олексій Гіляров; непересічне значення мала школа наукового Семінарію професора Володимира Перетца. Їхніми учнями будуть також зокрема Леонід Білецький, Дмитро Чижевський, неокласики Павло Филипович, Освальд Бургардт (Юрій Клен).

Кам'янець-Подільський Державний Університет, як і кожна подібна наукова інституція, обирав почесних членів навчального закладу. Тому цілком обгрунтовано таким почесним членом обрано було академіка Володимира Перетца.

Семінарії професора Перетца, як окреслене явище, почав відбуватися регулярно у Києві з 1907 року. Простір досліджень, якими займалися його учасники, одночасно ширший – від давнього українського письменства Середньовіччя (яке імперія завжди привласнювала собі), до пізнішої літератури Московії, до слов'янського фольклору (зокрема й українського та південнослов'янського), до української літератури – від Ренесансу до Бароко. Однією з родзинок Семінарію були особливі творчі «екскурсії» до різних міст, які швидше б варто було назвати науковими виправами-експедиціями. Окрім двох столиць імперії (у Петербург – чотири мандрівки), ще й до Житомира, Чернігова, Катеринослава (Дніпра), Ніжина, Полтави.

Такі експедиції проводилися головню для праці в архівах, пошуку матеріялів для досліджень, приготування до друку рукописів. На основі зібраних документів і дослідницького матеріялу, звітів учасників, тез доповідей і причинок професор Перетц друкував спільні звіти. 1911 року Санкт-Петербург, oprіч М. Драя, відвідали й І. Огієнко, Л. Білецький, Б. Ларин, В. Отроковський, В. Адріанова, С. Щеглова та інші.

Професор Перетц намагався домогтися від міністра освіти Льва Кассо прикомандирування до Петроградського університету на межі 1914 та 1915 років шістьох своїх семінаристів – серед них і Варвару Адріанову, а далі – Леоніда Білецького, Володимира Отроковського і Софію Щеглову.

У Києві при університеті він планував залишити кількох інших учасників Семінарію, а між них Івана Огієнка, Освальда Бургардта та Дмитра Чижевського – як майбутніх фахівців-українознавців. Далі стало зрозуміло, що німця Бургардта відправлять на заслання. Михайло Драй, Павло Филипович, Дмитро Чижевський на той час ще не закінчили студій. Білецький і Отроковський до Петрограда не поїхали.

Коли у 1918 році було ухвалено законопроект про заснування державного університету в Кам'янці-Подільському, його ректором Міністерство освіти призначило професора Івана Огієнка. Він поїхав до Кам'янця, щоб побачити ситуацію, познайомитися зі середовищем, що взялося за створення високої української школи. Повернувшись до Києва, Огієнко узявся формувати педагогічний колектив нового освітнього закладу. Драй-Хмара на той час, завершивши наукове стажування в Петрограді, повернувся до Києва і саме тоді Огієнко запросив його до Кам'янця.

1 листопада 1918-го у новоствореному університеті вступну лекцію з історії української мови виголосив ректор Огієнко. У великій аудиторії зібралися й студенти, і викладачі, й приватні особи. У промові професор заохочував студентів до пильних наукових студій, науково-культурної праці – на добро української культури та українського народу.

Наступні вступні лекції – з історії української Церкви – прочитав професор Василь Біднов, а далі доцент-літературолог Леонід Білецький – з історії українського письменства. Він говорив про спадковість і тяглість літературної традиції – від Середньовіччя до Бароко.

Леонід Білецький зафіксував враження від першої лекції, що її прочитав у стінах нового університету доцент Драй-Хмара: він «з'ясовував ту велику роллю в розвитку української культури, яку мають знання мови й літератури інших слав'янських народів, особливо сусідніх. Викладена гарною мовою і з піднесенням ця лекція зробила велике враження на слухачів» [3, с. 145].

Ці чотири лекції, з яких почався перший навчальний рік у першому державному українському університеті, щойно створеному від основ, були особливим дороговказом шляхів розвитку української гуманітарної, а насамперед – філологічної, – думки.

Взаємини між деякими викладачами в університеті були не завжди мирними й безконфліктними. Ці міжлюдські напруження щодо Михайла Драй-Хмари тлітимуть і через роки і їх пробіски виявлятимуться і в споминах Леоніда Білецького, і навіть у його празьких описах Літературної дискусії в Україні (в журналі «Нова Україна»), в яких майже не знайшлося місця для згадок про Драй-Хмару – попри інших київських неокласиків. Василь Біднов згадує мікродеталь, яка є критичним камінцем у город ректора Івана Огієнка. Вона мабуть є свідченням його підходу до викладацьких кадрів і, можливо, мала на меті певну залежність від керівника: Огієнко при зустрічі в Києві запропонував Біднову посаду не професора звичайного, а екстраординарного (надзвичайного), тобто такого, що тимчасово перебуває на цій посаді: «Не звертав я уваги на те, що в українському університеті буду тільки виконуючим обов'язки екстраординарного професора – аби бути тільки в рідному [себто українському. – *І. Н.*] університеті! В Кам'янці виявилось, що це “виконуючий обов'язки” дуже подобається професорові Огієнкові: з його ініціативи були навіть “виконуючі обов'язки” приват-доцента!» [1, с. 234–235].

Незгоди й суперечки відбувалися й між М. Драй-Хмарою та І. Огієнком. Вони були виявами певного розладдя, яке було в університетському житті – як видно з різних спогадів акторів цієї високошкільної сцени.

Між ректором і професорами взаємини «спочатку були дуже гарні, але згодом погіршилися, – згадував професор Біднов. – Старші віком і стажем професори піддержували ректора, молодші – переважно приват-доценти – чим далі, тим гостріше виступали проти нього». Перший такий виступ проти ректора зробив Павло Клепатський. «Дуже працьовитий, небалакучий і лагідний у звичайному житті, він, як секретар професорської ради, робив деякі уваги до пропозицій ректора, що мали якийсь небажаний характер, а в результаті нервували ректора і почали професуру. Появлялися також випадки проти ректора і на сторінках есерівської “Трудової Громади”. Та з-за цього ніяких поважних інцидентів не виникало. Правда, перед літом 1920 р. дехто з приват-доцентів піднімав питання про вибори нового ректора, – але проф. І. Огієнко залишився ректором аж до 14 листопада 1920 р., коли він на довгий час виїхав з Кам'янця» [2, с. 330]. Можна б із певністю додумуватися, що серед цих «бунтівників» був і Драй-Хмара.

У вересні 1919-го професора Івана Огієнка призначено було міністром віросповідань, але він водночас він і надалі залишався ректором. 15-го листопада 1919 року, коли український уряд Петлюри передав Кам'янець полякам, професор Огієнко став ще й головноуповаженим уряду УНР. Отож він залишався у Кам'янці і як ректор Університету, й міністр, і Головний представник уряду УНР, позиціонуючись перед польською владою представником української адміністрації. Поляки почали створювати на Поділлі військову адміністрацію і власні

владні структури. Професор Біднов переконував, що поєднання Огієнком і ректорської посади, й урядових, було «корисним для університету, бо він [професор Огієнко. – *I. H.*] легко здобував кошти, потрібні для нашої школи, а ці кошти необхідно було значно збільшувати не тільки тому, що університет, розростаючись, а й тому, що українські гроші 1919–1920 рр. сильно підупали в ціні, а чужоземна валюта не вживалася. Отже кошторис треба було збільшувати щомісяця. Завдяки ректорові це й можна було робити. На початку 1920 року ректор, як головноуповноважений українського уряду, для забезпечення університету видав 25 мільйонів карбованців, які правління віддало на схованку проректорові й трьом деканам, в тому числі й мені» [2, с. 329–330]. Однак постійні виїзди ректора Огієнка з Кам'яниці були притичиною непорозумінь і з Драй-Хмарою, й іншими університетськими викладачами. Іноді ці колізії вихлюпувалися суперечками на Раді університету, часом і на сторінки місцевих газет.

На початку нового навчального 1920–1921 року цей конфлікт вихлюпнувся поза межі університетського середовища. Коли большевики вдруге покинули Кам'янець і в очікуванні повернення української влади та ректора Огієнка у кінці жовтня 1920-го, в одній із відновлених українських газет у Кам'яниці з'явилась стаття за підписом доцента університету Драй-Хмари «з гострою критикою ректорської діяльності проф[есора] Огієнка та обвинуваченням його в тому, що він своєю діяльністю в університеті як ректор ставить університет у цілому в тяжке становище, накликаючи на нього підозріння в політичній діяльності поруч із академічною, тоді як у цілому університет до політики якої б то не було не має жадного відношення, бо провадить лише академічну працю. Лише особа проф[есора] Огієнка, як ректора заангажована в політиці певного напрямку і гатунку (міністр УНР) у своїй активній роботі є далека від чисто академічної праці. Отже, щоби уникнути такого напрямку в університеті надалі треба обрати нового ректора, який би провадив університет у напрямі лише академічної і наукової діяльності» [3, с. 199].

Статтю «Кам'янець-Подільський Університет за останній рік свого існування (Присвячується другим роковинам Кам'янецького Українського Університету)», опубліковану в номері кам'янець-подільської газети «Слово: науково-літературний додаток» (24 жовтня 1920), як видно із протоколів засідань Ради університету, доцентів Драй-Хмарі доручила підготувати Рада університету (пункт 4 прот[околу] № 31 від 20/X) – після того, як 22 жовтня мали відбутися урочисті з нагоди другої річниці відкриття університету. «Для університетських кіл, – розгортає цю колізію Леонід Білецький, – не заангажованих у боротьбі проти проф[есора] Огієнка особисто, ця стаття була великою несподіванкою і прикрим явищем. Це перший факт зі всієї діяльності університету, коли внутрішні справи університету і внутрішні непорозуміння були викинуті на широкий форум суспільної критики, та дорогою ще був зроблений і одним із членів академічного персоналу університету, який мав повну змогу попередити, аніж вимігати на суд громадянства ширшого, піднести на Професорській Раді і докладно ці всі питання обговорити там і запропонувати певні резолюції чи постанови. І наколи-би ректор винесеним постановам не підліг, тоді право вже кожного зацікавленого робити дальші кроки». Ці твердження Леоніда Білецького про можливість обговорення і вирішення проблемних питань на університетській Раді, як бачиться, мають злегка демагогічний посмак. Отож оскільки ректора в Кам'яниці ще не було, «його обов'язки виконував проф[есор] М. Хведоров. Проф[есорові]

Хведорові цей факт був особливо прикритим, бо робився перед самим приїздом проф[есора] Огієнка членом акад[емічного] персоналу університету, за якого вчинки у справі університету все-ж таки був відповідальний заступник ректора. Це все викликало у нього реакцію великого невдоволення на доц[ента] Драй-Хмару і навіть образу» [3, с. 199–200]. Проректор не хотів, щоби в цю неприємну особисту справу було втягнуто його як би інспіратора статті, зацікавленого нібито в тому, щоби залишатися у кріслі ректора й надалі. «Інтелігентна, незвичайно лагідна людина, проф[есор] Хведорів вважав себе у дуже тяжкій ситуації. І не чекаючи приїзду проф[есора] Огієнка скликав Проф[есорську] Раду. На Професорській Раді Хведорів оголосив, що для нього виникла дуже неприємна справа, що «одним із членів Проф[есорської] Ради поза його, виконуюч[ого] обов'язки Ректора університету, прилюдно в пресі підіймається справа університету в цілому без попереднього її розгляду на Проф[есорській] Раді». І тому професор Хведорів у своїй заяві заявив, що він хотів би зректися обов'язків ректора, переносячи усю відповідальність за таку ситуацію на Професорську Раду. Далі узяв слово Леонід Білецький і висловив думку, що цей сепаратний і нетактовний виступ Михайла Драй-Хмари «є явищем деструктивним і дуже небажаним», отакі персональні виступи, які «наше внутрішнє життя і відносини викидають на [в]улицю, яка, не знаючи усіх деталей і причин такого індивідуального голосу, починає цілу установу нашу критикувати». Отже, на його переконання Професорська Рада мала б цей учинок Драй-Хмари, «осудити як вчинок особистий, невідповідальний і деструктивний і свою постанову оголосити в пресі. Приблизно в тому ж дусі виступив і проф[есор] В. Біднов та ще дехто. Виправдування М. Драй-Хмари базувалося лише на критиці ректорської діяльності проф[есора] Огієнка і того, що він в життя університету вносить політику. Дехто підтримував М. Драй-Хмару, але загалом проф[есорові] М. Хведорові була дана певна сатисфакція в тому, що поступок Драй-Хмари був осуджений і подібні виступи надалі без попереднього обговорення їх у Проф[есорській] Раді заборонялися» [3, с. 200–201].

Далі Л. Білецький упрост намагався звинуватити М. Драй-Хмару, що цей його газетний виступ було написано у передчутті можливого приходу російських окупантів і, нібито, були його намаганням наперед завчасно задекларуватися прихильником зміни влади – бодай університетської: «Це все вело до того, що в суцільнім університетським житті йшла розколина, що визначалася через особисті непорозуміння, поширювалася і поглиблювалася, моральна відповідальність падала, бо багато з членів університету оглядалися на новий прихід большевиків і хотіли себе заманіфестувати в якійсь лояльності перед кимось і забезпечити свій персональний добробут. Лише цим можна було пояснити сепаратний і прилюдний виступ М. Драй-Хмари; коли-би ходило лише про університет і його добробут, то напевно вибрав-би він дорогу лояльнішу і тактовнішу через Професорську Раду, а не через пресу...» [3, с. 202].

Доповненням опису цих колізій і збурення в університетському середовищі є «Випис із протоколу [№ 33] засідання Професорської Ради» від 27 жовтня 1920 року. «СЛУХАЛІ: писану заяву від 24/Х за підписом п. п. професорів Університету: М. Герашенка, М. Басра, М. Кравцова, Ол. Полонського, В. Храневича, І. Олійника і В. Крижанівського з приводу статті приват-доцента Драй-Хмари “Кам’янець-Подільський Університет за останній рік свого існування”, яку надруковано в додатку до газети “Слово” від 24/Х з надписом:

“Присвячується другим роковинам Кам’янецького Українського Університету”. В зазначеній заяві піднято такі питання:

1. Як академічна етика та академічні традиції дозволяють окремим членам Університетської Колегії на власну руку прилюдно й у пресі робити виступи, що підкопують повагу до Університету в широких колах суспільства, а ворогам Української Вищої Школи дають матеріал до дискредитації її. І

2. Якими способами, на думку Ради, можна було би виправити наслідки легковажного й необережного виступу п. Драй-Хмари.

ПОСТАНОВИЛИ: Вважати,

1. Що стаття по дорученню Ради Професорів, згідно постанови п. 4 прот[окол] № 31 від 20/Х не була написана приват-доцентом Драй-Хмарою, а стаття приват-доцента Драй-Хмари, яка надрукована в додатку до газети “Слово” від 24/Х і яка появилася через два дні після Університетського Свята, – написана, по словесній заяві прив[ат]-доц[ента] Драй-Хмари, ним не власноруч.

2. що статті, які пишуться з постанови Ради Професорів, повинні зачитуватися в Раді Професорів або дорученню Ради в Президії.

3. що зміст статті пр[иват]-доц[ента] Драй-Хмари “Кам’янець-Подільський Університет за останній рік свого існування” не порушує гідності Університету» [4, арк. 44].

Протокол Ради до певної міри змінює фокусну перспективу цього інциденту. Доцент Драй-Хмара не встиг виконати доручення Ради про приготування статті про університет. Найімовірніше, що після святкування річниці університету, хтось із газетярів мав із ним розмову про те, як йому бачаться успіхи і проблеми університетського життя через два роки після його утворення. І, на основі цієї розмови (чи, можливо, й попередніх розмов), упродовж доби, було написано текст, який (можливо й без відома Драй-Хмари) було підписано в газеті його іменем. Тому Рада Професорів задекларувала, що публікацію, яку було доручено Драй-Хмарі, він не написав (таким чином було закрито пункт № 4 протоколу № 31 від 20 жовтня), а статтю у «Слові», яку обговорювала Рада, написано «ним не власноруч». На відміну від інвектив у «Моїх споминах» Білецького проти Драй-Хмари Рада задекларувала, що ця стаття, хоч була «легковажним і необережним виступом», усе ж своїм критичним спрямуванням не порушила «гідності Університету» [4, арк. 44].

Коли через тиждень після засідання Ради до Кам’янця-Подільського повернувся ректор, професор Огієнко, «про всю акцію проти себе він був уже поінформований добре, а про засідання Ради Професорів довідався з відповідного протоколу та інформації свого заступника. Безперечно це все йому було неприємно чути. Особливо не сподівався він цього від М. Драй-Хмари, хоч міг припустити, бо тоді вже відносини між ректором і М. Драй-Хмарою були вже попсовані на ґрунті нещасливого редагування останнім “Записок”». «Таким чином, – намагався далі знову Л. Білецький переконати читачів його споминів, – і цей прилюдний виступ із критикою ректора був подиктований скорше особистими мотивами, ніж загальним добром університету» [3, с. 203].

Леонід Білецький все ж і сам визнавав, що намагання професора Івана Огієнка охопити у своїй суспільній діяльності, окрім посади ректора, ще й дециду інших посад, шкодила освітньому й науковому процесові в університеті. Однак в історії з габілітацією на доцента Олекси Синявського на катедру, до якої був причетний і Михайло Драй-Хмара – як один із рецензентів наукової праці цього претендента на посаду, проявляються темні плями на світлих ликах учас-

ників цієї справи. Як бачиться, І. Огієнко намагався позбутися того, що міг замінити його в часи відсутностей в університеті. Отож, як свідчить Л. Білецький, «ще одна цікава спроба габілітуватися переводилася і з О. Синявським, філологом і здається професорським стипендіатом Харківського університету» [3, с. 186]. О. Синявський подав прохання прийняти його на посаду доцента на Катедрі української мови, завідувачем якої був І. Огієнко. Професор Огієнко, крім ректорства, мав «ще кілька адміністративних обов'язків: був Міністром спочатку Народньої Освіти, а потім Ісповідань, а, нарешті, і Головноуповноваженим Уряду УНР перед польською владою Кам'янецьчини» і ці обов'язки, засвідчує сам Л. Білецький, «цілком сторонні академічні університетській справі на виконанні обов'язків чисто професорських в університеті відбувалися дуже негативно. Щоби виповнити прогалини цієї негативної сторони факультет хотів підшукати доброго помічника проф[есорові] Огієнкові, який би допомагав і заповнював-би численні кроки, що були чи під час переобтяженості проф[есора] Огієнка, чи під час його відсутності, коли Кам'янецьві загрожували большевики, – тоді проф[есор] Огієнко мусив Кам'янець кидати й від'їжджати за кордон, а Катедра залишалась без прелегента [тут – лектора. – І. Н.] цілковито. На такі випадки факультет хотів мати тимчасового заступника або просто помічника доцента. І коли О. Синявський подав [своє] прохання у листопаді чи грудні 1919 р[оку], то факультет був дуже радий нагоді допомогти проф[есорові] Огієнкові, з одного боку, і самій справі – з другого» [3, с. 186]. Однак помітними виявилися спроби І. Огієнка зробити все, щоб не допустити О. Синявського до викладання: «В першій засіданні факультету, коли розглядалося прохання О. Синявського, було визначено двох рецензентів для докладного розгляду праць і взагалі кандидатури О. Синявського. І факультет визначив першим рецензентом проф[есора] Огієнка, а другим доцента славістики М. Драй-Хмару. Підійшли слідуєчі збори факультету, – рецензія М. Драй-Хмари була готова, бракувало лише рецензії проф[есора] Ів. Огієнка. На жаль, так чогось виходило, що проф[есор] Ів. Огієнко завсіди не міг бути на засіданнях факультету, бо був перешкоджений черговою працею. Не прийшов і на вищезазначене засідання» [3, с. 186]. Факультет, обговоривши цю справу загально, «відклав із просьбою до проф[есора] Огієнка приспішити із рецензією. Але проходив досить довгий час, а рецензія не поступала. Не раз я нагадував особисто, але й це нічого не помагало. Час минав, умови Катедри української мови не кращали. О. Синявський чекав вирішення своєї долі, але матеріальні й моральні умови були дуже тяжкі, а надії не було на посунення цієї справи, бо ректор Університету й керуючий цією Катедрою її затримував. І, не дочекавшись остаточного вирішення, при найнесприятливіших умовах, О. Синявський мусив вертатися без нічого додому до Харкова перед Різдвом р[оку] 1919». Л. Білецький підсумовує цю історію – без жодних моральних висновків, які він доточує, до прикладу, до спогадів про М. Драй-Хмару: «Була велика шкода, бо О. Синявський був дуже поважний кандидат на доцента з української мови і був би дуже добрим дослідником у цій галузі й помічником професора» [3, с. 187].

Олекса Синявський, випускник Історично-філологічного відділення Харківського університету і справді став небуденною постаттю в українському мовознавстві. Після повернення з нічим із Кам'яця до Харкова, він стане професором української мови місцевого Інституту народної освіти (ІНО). Пізніше буде головою Діалектологічної комісії ВУАН. Синявський редагував остаточний варіант україн-

ського правопису 1928 року. У 1937 російські окупанти заарештували його як українського націоналіста і замордували у в'язниці у Києві у жовтні того ж року.

У цій історії Драй-Хмара можливо мав підстави підозрювати, що професор Огієнко спеціально затягує час і не з'являється на засідання, щоб не приймати Синявського на свою катедру. Власне ці дві події – історія з Синявським та зі стартею Драй-Хмари про проблеми в діяльності університету – були резонаторами тих взаємин, які склалися тоді між Іваном Огієнком та Михайлом Драй-Хмарою.

Висновки. Коли вже було зрозуміло, що російська большевицька влада остаточно окупує Україну, значна частина професорів Кам'янець-Подільського державного університету емігрувала за кордон. Між ними були й Іван Огієнко, і Леонід Білецький, і Софія Русова. Ще на початку 1922-го існували альтернативи до залишення в Україні – Прага, як один із найважливіших українських центрів тогочася, можливо Відень, Париж. Драй-Хмарі пропонували виїхати на викладання до Празького університету на посаді професора-лінгвіста. Однак він вирішив залишитися в Україні.

Завершення перебування у Кам'янці-Подільському буде особливим моментом у його творчій і науковій екзистенції, стрімким переходом від периферії культурного й наукового нидіння до поневоленої, але нескореної найстаршої столиці – Києва.

Науково-особистісні взаємини Івана Огієнка та Михайла Драй-Хмари були важливим фактором науково-навчального процесу Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету, невід'ємним елементом історії цієї високої школи.

Список використаних джерел і літератури:

1. Біднов В. Перші два академічні роки Українського Державного Університету в Кам'янці-Подільському (уривки із спогадів). *Літературно-науковий вістник*. Річник XXVII. Львів, 1928. Т. XCVII. Кн. XI: листопад. С. 233–240.
2. Біднов В. Перші два академічні роки Українського Державного Університету в Кам'янці-Подільському (уривки із спогадів). *Літературно-науковий вістник*. Річник XXVII. Львів, 1928. Т. XCVII. Кн. XII: грудень. С. 325–333.
3. Білецький Л. Мої спомини (1917–1926 рр.) / Підготовка тексту, вступна стаття та ім'яний покажчик Віктора Адамського. Кам'янець-Подільський: Медобори – 2006. 239 с.
4. Державний архів Хмельницької області. Ф. Р 582. Оп. 1. Спр. 44.
5. Лецкін М. «Я з землею зрісся – не вирну...» (Іван Огієнко та Михайло Драй-Хмара) *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: філологічні науки*. Кам'янець-Подільський, 2009. Вип. 19. С. 103–106.

References:

1. Bidnov, V. (1928). Pershi dva akademichni roky Ukrainkoho Derzhavnoho Universytetu v Kamiantsi-Podilskomu (uryvky iz spohadiv). *Literaturno-naukovyi vistnyk*. Richnyk XXVII. Lviv. T. XCVII. Kn. XI: lystopad. S. 233–240. (in Ukr.).
2. Bidnov, V. (1928). Pershi dva akademichni roky Ukrainkoho Derzhavnoho Universytetu v Kamiantsi-Podilskomu (uryvky iz spohadiv). *Literaturno-naukovyi vistnyk*. Richnyk XXVII. Lviv. T. XCVII. Kn. XII: hruden. S. 325–333. (in Ukr.).
3. Biletskyi, L. Moi spomyny (1917–1926 rr.) / Pidhotovka tekstu, vstupna stattia ta imennyi pokazhchik Viktora Adamskoho. Kamianets-Podilskyi: Medobory – 2006. 239 s. (in Ukr.).
4. Derzhavnyi arkhiv Khmelnytskoi oblasti. F. R 582. Op. 1. Spr. 44. (in Ukr.).

- Lietskin, M. (2009). «Ja z zemleiu zriisia – ne vymu...» (Ivan Ohienko ta Mykhailo Drai-Khmara) *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka: filolohichni nauky*. Kamianets-Podilskiyi. Vyp. 19. S. 103–106. (in Ukr.).

Ihor Nabytovych

MYKHAYLO DRAY-KHMARA AND IVAN OGIENKO: SCIENTIFIC AND PERSONAL INTERACTIONS

The article analyzes the historical contexts and scientific features of the relationship between the rector of the Kamianets-Podilskiyi State Ukrainian University Ivan Ohienko and associate professor Mykhailo Drai-Khmara.

Based on archival protocols and memoirs of contemporaries, it is analyzed that the relationship between I. Ohienko and M. Drai-Khmara was an important factor in the scientific and educational process of the Kamianets-Podilskiyi State Ukrainian University, an integral element of the history of this higher school.

Both Ohienko and Drai-Khmara were graduates of the Kyiv University of St. Volodymyr. Some of the professors of this university undoubtedly had an influence on the formation of both of them as scientists. The school of the scientific Seminary of Professor Volodymyr Peretz was of extraordinary importance. Their students will also include Leonid Biletsky, Dmytro Chyzhevsky, neoclassicists Pavlo Filipovych, Oswald Burghardt (Yuriy Klen). Kamianets-Podilskiyi State University, like every similar scientific institution, elected honorary members of the educational institution. Therefore, it was quite justified that Academician Volodymyr Peretz was elected as such an honorary member.

When the bill on the establishment of a state university in Kamianets-Podilskiyi was adopted, the Ministry of Education appointed Professor Ivan Ohienko as its rector. Ohienko set about forming the teaching staff of the new educational institution. In the spring, Drai-Khmara, having completed his scientific internship in Petrograd, returned to Kyiv and it was then that Ohienko invited him to Kamianets.

The relations between some teachers at the university were not always peaceful and conflict-free. These interpersonal tensions regarding Mykhailo Drai-Khmara will smolder for years to come, and their glimpses will be revealed in the memoirs of Leonid Biletsky, and even in his Prague descriptions of the Literary Discussion in Ukraine, in which there was almost no place for mentions of Drai-Khmara – despite other Kyiv neoclassicists. Disagreements and disputes also occurred between M. Drai-Khmara and I. Ohienko. They were manifestations of a certain discord that existed in university life – as can be seen from various memoirs of actors of this higher education scene.

The article declares that relationships between famous personalities can often be an important factor in the development of both historical events and the formation of individual institutions, and their research is an undoubted manifestation of a whole complex of factors that influence the historical process, cultural or scientific life. Evidence of the ambiguity and drama of the relationship between two extraordinary figures in Ukrainian culture are the memoirs of Leonid Biletsky and Vasyl Bidnov, fellow professors, and university protocols of that period. Based on archival protocols and memoirs of contemporaries, the analysis shows that the relationship between I. Ohienko and M. Drai-Khmara was an important factor in the scientific and educational process of the Kamianets-Podilskiyi State Ukrainian University, an integral element of the history of this higher school.

Key words: Ivan Ohienko, Mykhailo Drai-Khmara, Kamianets-Podilskiyi State University, scientific studies.

Отримано: 02.01.2026 р.

Прийнято до друку після рецензування: 05.03.2026 р.

Опубліковано: 25.05.2026 р.

УДК 821.161.2'06.(71).09

DOI: 10.32626/2309-7086.2026-23.168-175

Ніна Поляруш

ORCID 0000-0001-9375-8395

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української літератури
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
nina.poliarush@vspu.edu.ua

ТВОРЧИСТЬ ОЛЕКСИ ГАЙ-ГОЛОВКА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ ДУМКИ

У статті простежено основні напрями рецепції творчості О. Гай-Головка у літературознавчих дослідженнях та зроблено спробу систематизувати погляди на природу творчості письменника, особливості його мислення. З'ясовано, що наукова рецепція багатожанрового доробку О. Гай-Головка різноспрямована і нерівномірна, не завжди об'єктивна. Чи не першими серед відомих у той час письменників позитивно оцінили його П. Тичина, А. Любченко, В. Свідзінський. У рецензіях на першу збірку віршів «Штурмові балади» було відзначено легкість поетичного вислову, технічна вправність. Важливим етапом критичного огляду художньої парадигми творчості митця були рецензії Є. Маланюка, В. Державина, Ю. Шевельова. Посилену увагу критики спричинила поява у канадський період життя автора мемуарних творів, поетичних, літературно-критичних нарисів. Висока оцінка творів О. Гай-Головка звучала у відгуках і рецензіях С. Андрусина, О. Балає, Ю. Мулика-Луцка.

З часу проголошення незалежності в Україні почали з'являтися твори письменника української діаспори та наукові розвідки, монографії, захищені дисертації. Національно-патріотичне спрямування творчого доробку письменника особливого значення набуло у складні для України дні – боротьби з російським агресором. Література української діаспори, помітне місце в якій належить Олексі Гай-Головка, стала предметом досліджень відомих українських учених.

Ключові слова: художньо-літературна проза, щоденник, спогади, монографія, рецепція, критика.

Постановка проблеми. Різноманітна творчість Олексі Гай-Головка є знаком явищем загальноукраїнського літературного процесу ХХ – початку ХХІ століття. Вона самотунна й довершена, наповнена важливими світоглядними, філософськими, морально-етичними проблемами, які є актуальними і сьогодні. Сучасне літературознавство робить вдалі спроби у вивченні творчої спадщини письменника. Маємо цілий ряд опублікованих статей, захищених дисертацій. Проте і досі гострою є потреба видання й перевидання з належними науковими коментарями окремих творів Олексі Гай-Головка.

Мета статті – з'ясувати основні напрями рецепції творчості Олексі Гай-Головка в літературознавчих дослідженнях кінця ХХ – початку ХХІ століття.

© Ніна Поляруш, 2026

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Виклад основного матеріалу. У творчій долі О. Гай-Головка Харків, куди він приїхав наприкінці 1932 року, на особливому місці. У той час журнал «Червоний шлях» публікує його новели, оповідання, вірші, які були позитивно оцінені чи не найталановитішими і найавторитетнішими – П. Тичиною, А. Любченком, В. Свідзінським, О. Влизьком, Гео Шкурулієм. Перша збірка віршів ще молодого поета «Штурмові балади» побачила світ 1934 року у Харкові. Критика не оминула увагою це видання, зазначивши: «Ми спостерегаємо властиве молодому поетові чуття слова й ритму та піклування про літературну форму. Треба відзначити пристрасну енергію його поетичного вислову та щораз більше своєрідність образної системи (наприклад, в одному з ранніх віршів: «Кохалте сонце, як ведмідь, спішишь в криваву яму»)» [13, с. 4].

Переїхавши у 1935 році до Києва, письменник видає збірки оповідань «Світання» (1936), «Десять новел» (1937). Як зазначають дослідники, «реакція критики на них була млявою», що зумовлене політичним терором і масовими репресіями в середовищі творчої інтелігенції» [7, с. 23]. Видана у Львові 1942 року збірка «Сурмач» засвідчила творчу активність її автора. Збірка одразу опинилась у центрі уваги тогочасної літературної критики, увиразнила творчу особистість автора, його новаторство. Зокрема Євген Маланюк відгукнувся на адресу автора збірки розлогою рецензією, у якій зазначав: «Коли перейдемо до представника еміграції О. Гай-Головка («Сурмач», 1942), то бачимо, що маємо діло з людиною в літературі іспитованою, у якій годі дошукуватись якихось технічних огріхів чи виразніших слідів учнівської незграбності. Вірші його, навпаки, написані часом аж каліграфічно» [7, с. 24]. Позитивно оцінюючи збірку, літературний критик не міг не зробити зауваження щодо техніки вірша.

Досить детально була рецензія В. Державина на збірку «Сурмач» і лірико-сатиричну поему «Конахіяда». Зокрема критик відзначив «добре володіння автором поетичними формулами нашої пісенної лірики і вміння комбінувати їх новим і подекуди несподіваним способом», органічне поєднання інтимної лірики з гумором і сатирою, сатиричне осмислення дійсності [5]. Про поетичну майстерність і технічну вибагливість «Конахіяди» напише і Гр. Шевчук (Ю. Шевельов), назвавши твір модерним, не схожим на попередній, що підтвердить творчу еволюцію О. Гай-Головка. На «пристрасну енергію поетичного слова та щораз більше своєрідність образної системи» автора поеми зверне увагу критик В. Сварог [2].

Помітно зростає увага критики до творчості О. Гай-Головка після появи у 1950 році першої автобіографічно-мемуарної повісті «Поєдинок з дияволом». Для канадської діаспори це була подія знакова, на яку відгукнулися С. Андрусишин, С. Балей, М. Тураленко, Ю. Мулик-Луцик, І. Кедрин. У рецензіях звучала думка про видання цієї книги англійською мовою для ознайомлення і розуміння трагедії українського народу. Відомо, що вчений Ю. Мулик-Луцик уклав список діаспорних видань, які відгукнулися на вихід «Поєдинку з дияволом», що підтверджує думку про неабиякий інтерес світу до цього твору. «На «Поєдинок з дияволом» був винятково великий попит серед читачів. Багато з них зав'язували з автором листовний контакт, а деякі приїздили до Вінніпегу, щоб побачити «людину, що поєдинкувалася з дияволом» [10, с. 24].

Своєрідним продовженням «Поєдинку з дияволом» стала наступна автобіографічно-мемуарна повість «Смертельною дорогою». Серед численних відгуків на цей твір звертає на себе увагу літературознавча праця І. Безпечного «Олекса Гай-Головка і його смертельна дорога». Вчений наголошує:

«Смертельною дорогою» – це дуже оригінальний твір, що сполучає в собі різні жанрові форми: мемуарні життєписи, історичну (частково) та художню прозу, публіцистичні нариси; ці форми зливаються і нагадують автобіографічну повість. Таку композиційну різноманітність літературних форм, що їх уживає автор, можна пояснити лише різноманітністю самих життєвих подій і явищ та їх тісним зв'язком у розповіданні» [1, с. 13–15].

У контексті нашого дослідження не менш важливою є пророча думка Ю. Стефаника, близького товариша О. Гай-Головка: «Дякуємо тобі за прегарне видання й том твоєї книги «Смертельною дорогою». Це і спогади, і літературний твір водночас – великий хрест на величезній могилі наших братів і сестер, які безвинно тяжкою смертю загинули в 1933 році. Думаю, що колись Україна поклониться тобі за цю книжку» [3, с. 68–70].

Повість «Ім дзвони не дзвонили» побачила світ у 1987 році і не залишилася поза увагою діаспорної літературної критики. На твір відгукнулися Г. Воронець, В. Жила, Я. Славутич, акцентуючи на висвітленні автором антигуманної політики СРСР, послідовного і цілеспрямованого нищення українців, історії і культури України, мови як коду нації. На думку В. Жили, це одна з кращих книг до трагічних 60-х роковин голоду в Україні. Книга, написана на автобіографічному матеріалі, сильно і переконливо промовляє до читача. У ній кожен рядок – це «глибока і потужна згадка про голодову облогу 1932–1933 років, про яку ми не сміємо забувати, а яку мусимо постійно вивчати і пригадувати нашому молодому поколінню, щоб це страшне нещастя, яке поклато в могилу понад сім мільйонів нашого народу, ніколи більше не повторилося на нашій батьківщині» [6, с. 3].

Як бачимо, ім'я талановитого поета, прозаїка, журналіста, громадсько-го діяча було відомим серед митців української діаспори, а в Україні – серед замовчуваних, заборонених. І тільки у незалежній Україні почали з'являтися перші згадки про нього, його творчість. Дослідниця зазначає: «І сам митець, маючи щастя дожити до такої переломної історичної миті, налагоджує контакти з колегами з материкової України, поновлюється в національній спілці письменників України, активно виходить на шпальти української періодики. З оцінками його літературного доробку у вітчизняних виданнях доволі часто виступають науковці з української діаспори» [7, с. 25].

Перша праця монографічного характеру, що з'явилася в літературознавчому просторі незалежної України, – це книга «Літературно-творчий шлях Олекси Гай-Головка» (Тернопіль, 1997) Петра Сороки, відомого українського письменника, літературного критика. Відомо, що П. Сорока спілкувався з О. Гай-Головком, радився з ним у висвітленні окремих аспектів життя та творчості. Плідна співпраця митців забезпечила достовірність описаних подій і явищ, їх свіжість і новизну. Монографія добре структурована, у центрі уваги дослідника – багатожанрова творчість митця, вписана в єдиний загальнонаціональний літературний процес. П. Сорока зробив вдалу спробу літературознавчого аналізу поетичних збірок О. Гай-Головка, його малої прози, мемуарних повістей «Поєдинок з дияволом», «Смертельною дорогою», «Ім дзвони не дзвонили», літературно-критичних нарисів «Українські письменники в Канаді» тощо.

Новим кроком в осмисленні творчості О. Гай-Головка стали підготовка і захист кандидатських дисертацій «Морально-етична проблематика у творчості Олекси Гай-Головка» (2015) Наталі Швець і «Поетика мемуарної прози письменників української діаспори II половини XX століття» (2019) Олександра

Онищенко. Наукова новизна дисертації Н. Швець була очевидною: вперше художні твори письменника стали предметом спеціальних студій, у яких детально обгрунтовано втілення дихотомії «добро – зло» в його поетичних та прозових творах як рефлексії автора на трагічні події в Україні ХХ століття. Авторці роботи вдалося комплексно розкрити проблему етнопсихології у творчому доробку письменника, визначити складники його літературознавчої концепції, системно проаналізувати літературно-критичні студії, увиразнити національний характер як літературознавчу категорію в морально-етичному аспекті. Вартує уваги й те, що у роботі було поглиблено ґрунтовне вивчення документального, психологічного й філософського складників змісту художніх творів О. Гай-Головка, з'ясовано особливості автобіографічного письма в контексті морально-етичної проблематики. Підсумовуючи, дослідниця зазначає: «морально-етичні принципи, трансформовані в художніх творах, характеризують О. Гай-Головка як носія добра, справедливості, гуманних цінностей» [15, с. 164].

У кандидатській дисертації Олександра Онищенко «Поетика мемуарної прози письменників української діаспори II половини ХХ століття» (2019), метою якої було: «виявити домінанти поетики у творчості мемуаристів української діаспори другої половини ХХ ст.», одним із об'єктів дослідження була автобіографічна повість «Смертельною дорогою» Олекси Гай-Головка. Дослідник зосередив увагу на осмисленні автором просторово-часових концептів як форми існування світу, з'ясуванні поетики паратекстуальних маркерів трансресії мемуарної прози, зокрема повісті «Смертельною дорогою», проаналізував її поетико-естетичні принципи формування категорій трагічного й комічного. Вартує уваги думка літературознавця про те, що «творчість письменників української еміграції другої половини ХХ століття репрезентує основоположні концепції художньо-орнаментального стилю, спроектованого на збагачення української літератури та її входження у європейський філологічний дискурс» [11, с. 14].

Найсвіжішою є дисертація на здобуття доктора філософії «Художньо-документальна проза Олекси Гай-Головка: проблематика і жанрова специфіка» Людмили Капличної. Об'єктом дослідження дисертантка обрала повісті «Поєдинок з дияволом», «Смертельною дорогою», «Ім дзвони не дзвонили», епістолярну й щоденникову творчість Олекси Гай-Головка. Детально проаналізувавши названі твори, дослідниця аргументовано висновкує, що концептуально домінантою художньо-документальної прози О. Гай-Головка є мотив свободи як духовно-національного прозріння, проблеми національно-історичного буття, закликів до визвольної боротьби. Важливим є і те, що авторка роботи з'ясувала проблемно-тематичний спектр епістолярію письменника, який ще чекає на свого дослідника; визначила змістові виміри щоденникових роздумів, зокрема про бездержавне становище України, її історію та їх оцінку автором, присутність автора у тексті, емоційну тональність.

Таким чином, застосувавши комплексний підхід, Л. Каплична дослідила й потракутувала художньо-документальну прозу О. Гай-Головка в контексті соціально-історичної ситуації в Україні означеного періоду, теоретичні погляди письменника, його концепції національного питання. До заслуг дисертантки варто віднести і детальний аналіз стильової і жанрової своєрідності, осмислення принципів моделювання автором світу й людини в межових ситуаціях у нефікційній прозі, характеристику жанрового синкретизму у фікційній і нефікційній прозі, з'ясування специфіки епістолярної та щоденникової творчості,

її проблемно-тематичні доміанти. Важливим є і залучення до наукових студій матеріалів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ), приватних листів, журнальних і газетних матеріалів, автори яких зверталися до проблеми нефікційної прози письменника.

Поява у 2025 році монографії Л. Капличної «Карбую для історії пропачі дні...» (Художньо-документальна проза Олекси Гай-Головка) Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2025. 196 с. засвідчила народження нової інтерпретаційної моделі творчості еміграційного письменника – системно-цілісного її опрацювання. Актуальність рецензованої праці її авторка бачить насамперед у тому, що О. Гай-Головка висвітлював «складне колоніальне становище України, поневолена впродовж століть російсько-радянським імпералізмом, національно-травмованою шовінізмом, екзистенціально виснаженою численними геноцидними акціями; на широкому світовому майданчику говорить про Росію / СРСР як загрозу людству» [7, с. 10]. А тому «сьогодні особливо важливо вивчати поетику його нефікційної прози, жанрові (мета-жанрові), композиційні, ідіостильові, образні виміри текстів і – ширше – закономірності творення й розвитку такої літератури, її ролі та значення в загальнонаціональному літературному процесі, що й складає актуальність нашого дослідження» [7, с. 10]. Монографія Л. Капличної присвячена 115-річчю від дня народження Олекси Гай-Головка – літописця складної і трагічної доби, очевидця тяжких злочинів тоталітарної більшовицької влади. Назва монографії «Карбую для історії пропачі дні...» не просто ідентифікує, визначає зміст, ідейне спрямування, вона є ключем для розуміння й інтерпретації текстів.

За задумом авторки монографії, дослідження зорієнтоване на теоретичне осмислення окремих питань поетики стилю, жанру й метажанру на основі художньо-документальної прози О. Гай-Головка. Воно чітко структуроване, логічно продумане, підпорядковане викладу літературного матеріалу, з'ясуванню важливих для його характеристики завдань. У першому розділі «Теоретично-методологічні основи вивчення творчості Олекси Гай-Головка» здійснено розгорнутий аналіз художньо-документальної прози у літературній рецепції та інтерпретації; уважно проаналізовано творчість письменника в літературно-критичному вимірі. Точність і багатоаспектність аналізу, конкретність інтерпретацій, логічність і послідовність викладу матеріалу, апелювання до наукової позиції відомих учених – О. Галича, Н. Колошук, О. Рарицького, вміння відстоювати власну позицію у тому чи іншому питанні, є визначальними для цього розділу. Чіткий думкою стиль авторки, уміння фахово викладати значний за обсягом і важливий за змістом матеріал забезпечили розкриття у другому розділі монографії «Мемуарні повісті Олекси Гай-Головка про радянський геноцид українського народу: жанрово-стильова специфіка і проблематика» на текстах повістей «Поєдинок з дияволом», «Смертельною дорогою», «Ім дзвони не дзвонили» жанрових, стильових, композиційних та проблемно-тематичних особливостей. Вартує уваги думка літературознавиці про те, що концептуально домінятою аналізованих творів є мотив свободи як духовно-національного прозріння, проблеми національно-історичного буття, заклик до боротьби. Наукові висновки і спостереження у цьому розділі увиразнюють цікаві матеріали про творчу лабораторію митця, історію написання повістей, їх сприйняття українськими емігрантами, успіх творів у Канаді.

Аргументованою є думка Л. Капличної про роль «метафоризації нефікційного тексту позасюжетних елементів у повісті «Поєдинок з дияволом»,

наявних у ній ознак пригодницької літератури». Добра фахова підготовка молододі дослідниці дозволила їй вступити у наукову дискусію щодо жанрової специфіки твору «Ім дзвони не дзвонили» зі своїми попередниками В. Жилою і П. Сорокою, а головне – аргументувати власну думку.

Не менш важливим є третій розділ монографії – «Епістолярно-щоденниковий дискурс творчості Олекси Гай-Головка». Грунтовно й багатоаспектно літературознавиця досліджує проблемно-тематичний спектр епістолярію, розглядаючи його як джерело вивчення біографії письменника, зазначаючи, що «довірлива, щира манера епістолярію ємно модерує образ адресанта-письменника, наближає його до читача, спонукає реципієнта зануритися в інтернаціональний вимір його доробку» [7, с. 125]. Переконливою є думка дослідниці про те, що «щоденник О. Гай-Головка містить виразні ознаки мета-жанру, близький у викладовому плані до записок, а на окремих етапах ведення набуває ознак спогадовості» [7, с. 138]. Безсумнівим є і те, що «образ митця в щоденниковій автобіографії увиразнено крізь призму досвіду, стоїчності перед життєвими випробуваннями. Створивши світ-у-собі, автор переповідає власну історію, невіддільну від України, її культури» [7, с. 138].

Чіткими та змістовними є висновки до монографії. Вони можуть мати теоретичне і практичне застосування задля подальшого вивчення художньо-документальної прози О. Гай-Головка, зокрема літературного краєзнавства Поділля, а також під час викладання історично-літературних курсів, при написанні кваліфікаційних робіт. Виклад монографії доповнено досить вдало цікавими світлинами. Монографія Л. Капличної – це плід її багатолітніх наукових спостережень, який репрезентує цілком оригінальний внесок в українське літературознавство, це новий етап у створенні життєвої і творчої біографії письменника української діаспори Олекси Гай-Головка, чий голос є помітним у загальнонаціональному літературному процесі ХХ – початку ХХІ століття.

Висновки. Отже, багатожанрова творча спадщина О. Гай-Головка займає чільне місце в сучасній літературознавчій думці, представляючи її як самобутню, актуальну, художньо довершену, важливу складову у загальнонаціонального літературного процесу ХХ – початку ХХІ ст. Підтвердженням цьому є поява на початку ХХІ століття ряду наукових праць молодих учених, зорієнтованих на системне вивчення та науково-теоретичне переосмислення творчості письменника української діаспори, увиразнення його ключових тенденцій.

Список використаних джерел і літератури:

1. Безпечний І. Олекса Гай-Головка і його смертельна дорога. *Нові дні*. 1984. № 5. С. 13–15.
2. Гай-Головка О. Поетичні твори: в 3 т. Торонто: Нові дні, 1970. Т. 1. 138 с.; 1978. Т. 2. 220 с.
3. Гай-Головка О. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України: путівник / Державна архівна служба України, ЦДАМЛІМ України; авт.-упоряд.: С. Куш, О. Кульчиш, Т. Малярчук та ін. Київ, 2014. Вип. 3. С. 68–70.
4. Галич О. Документальна література та глобалізаційні процеси у світі: монографія. Луганськ: Резніков В. С., 2013. 264 с.
5. Державин В. Конахіяда. Лірико-сатирична поема Гай-Головка. Пу-Гу. 16 листопада 1947.
6. Жила В. А вийти із пекла не можемо самі. *Свобода*. 1993. 21 вересня, С. 3.

7. Каплична Л. «Карбуя для історії пропащі дні...» (Художньо-документальна проза Олекси Гай-Головка) Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2025. 196 с.
8. Колошук Н. Невікційна проза: навч. посіб. для закладів вищої освіти. Волинський національний університет імені Лесі Українки. Київ: Каравела, 2021. 332 с.
9. Коцюбинська М. Листи і люди. *Роздуми про епістолярну творчість*. Київ: Дух і Літера, 2009. 584 с.
10. Мулик-Лущій Ю. Олекса Гай-Головка. Гай-Головка О. Поетичні твори: в 3 т. Торонто: Нові дні, 1970 Т. 1. С. 7–41.
11. Онищенко О. Поетика мемуарної прози письменників української діаспори другої половини ХХ століття: афтореф. ... канд. філол. наук: 10.01.01. Черкаси, 2019. 20 с.
12. Рарицький О. Партитури тексту і духу (Художньо-документальна проза українських шістдесятників). Київ: Смолоскип, 2016. 428 с.
13. Сварог В. На висхідній дорозі (Гай-Головка О. Поетичні твори в трьох томах. Т. 1). *Нові дні*. 1971. Ч. 254, С. 3–6.
14. Сорока П. Літературно-творчий шлях Олекси Гай-Головка: монографія / ред. М. Юрків. Тернопіль, 1997. 144 с.
15. Швець Н. Морально-етична проблематика у творчості Олекси Гай-Головка: дис. ...канд. філол. наук: 10.01.01. Тернопіль, 2015. 191 с.

References:

1. Bezpechnyi, I. (1984). Oleksa Hai-Holovko i yoho smertelna doroha. *Novi dni*. № 5. S. 13–15. (in Ukr.).
2. Hai-Holovko, O. (1970). Poetychni tvory: v 3 t. Toronto: Novi dni. T. 1. 138 s.; 1978. T. 2. 220 s. (in Ukr.).
3. Hai-Holovko, O. (2014). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv-muzei literatury i mystetstva Ukrainy: putivnyk / Derzhavna arkhivna sluzhba Ukrainy, TsDAMLM Ukrainy; avt-uporiad.: S. Kushch, O. Kulchysh, T. Maliarchuk ta in. Kyiv. Vyp. 3. S. 68–70. (in Ukr.).
4. Halych, O. (2013). Dokumentalna literatura ta hlobalizatsiini protsesy u sviti: monohrafiia. Luhansk: Riezchnik V. S. 264 s. (in Ukr.).
5. Derzhavyn, V. (1947). Konakhiiada. Liryko-satyrychna poema Hai-Holovka. Pu-Hu. 16 lystopada 1947. (in Ukr.).
6. Zhyla, V. (1993). A vyity iz pekla ne mozhem sami. *Svoboda*. 21 veresnia. S. 3. (in Ukr.).
7. Kaplychna, L. (2025). «Karbuii dlia istorii propashchii dni...» (Khudozhno-dokumentalna proza Oleksy Hai-Holovka) Kamianets-Podilskyi: TOV «Drukarnia «Ruta». 196 s. (in Ukr.).
8. Koloshuk, N. (2021). Nefiktsiina proza: navch. posib. dlia zakladiv vyshchoi osvity. Volynskiy natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. Kyiv: Karavela. 332 s. (in Ukr.).
9. Kotsiubynska, M. (2009). Lysty i liudy. *Rozdumy pro epistoliamu tvorchiist*. Kyiv: Dukh i LiTera. 584 s. (in Ukr.).
10. Mulyk-Lutsii, Yu. (1970). Oleksa Hai-Holovko. Hai-Holovko O. Poetychni tvory: v 3 t. Toronto: Novi dni. T. 1. S. 7–41. (in Ukr.).
11. Rarytskyi, O. (2016). Partytury tekstu i dukhu (Khudozhno-dokumentalna proza ukrainskykh shistdesiatnykiv). Kyiv: Smoloskyp. 428 s. (in Ukr.).
12. Rarytskyi, O. (2014). Khudozhno-dokumentalna proza yak metazhanr: problemy retseptsii ta interpretatsii, osoblyvosti vyjavu i funktsionuvannia. *Slovo i chas*. № 11. S. 37–48. (in Ukr.).
13. Svaroh, V. (1971). Na vyskhidnii dorozii (Hai-Holovko O. Poetychni tvory v trokh tomakh. T. 1). *Novi dni*. Ch. 254, S. 3–6. (in Ukr.).
14. Soroka, P. (1997). Literaturno-tvorchiy shliakh Oleksy Hai-Holovka: monohrafiia / red. M. Yurkiv. Ternopil. 144 s. (in Ukr.).

15. Shvets, N. (2015). *Moralno-etychna problematyka u tvorchosti Oleksy Hai-Holovka: dys. ...kand. filol. nauk: 10.01.01. Ternopil. 191 s. (in Ukr.)*.

Nina Poliarush

THE WORKS OF OLEKSYA GAY-GOLOVKA IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY LITERARY CRITICISM

This article is devoted to the reception of the works of Oleksya Gay-Golovka, a poet, prose writer, literary critic, and journalist. As is well known, for a long time the writer's name was banned and forgotten in Ukraine. Soviet periodicals, if they mentioned this diaspora writer at all, did so in a negative light, calling him, like many other émigré artists, a bourgeois nationalist. His works, published in Canada, attracted attention for the writer's ability to tell the truth about his own life and the life of Ukraine.

The article traces the main directions of the reception of O. Hai-Holovka's work in literary studies and attempts to systematize views on the nature of the writer's work and the peculiarities of his thinking. It has been established that the scientific reception of O. Hai-Holovko's multi-genre work is multidirectional and uneven, and not always objective. Among the writers known at that time, P. Tychyna, A. Lyubchenko, V. Svidzinsky, and others were among the first to give him a positive assessment. Reviews of his first collection of poems, «Shurmo Balyady» (Assault Ballads), noted the ease of poetic expression, and critics considered the poems in the collection «Surmach» (The Trumpeter) to be skillful.

The next important stage in the critical review of the artist's creative paradigm was the reviews by E. Malanyuk, V. Derzhavin, Y. Shevelov, and others.

The appearance of memoirs, poetic literary-critical essays during the author's Canadian period attracted increased attention from critics. We note the high praise for O. Hai-Holovko's works in the reviews and critiques of S. Andrusyshyn, O. Balei, Y. Mulyk-Lutsyk, and others.

Since Ukraine declared independence, works by Ukrainian diaspora writers and academic research have begun to appear, including P. Soroka's first monograph and defended dissertations. The nationalist and patriotic orientation of the writer's creative work took on special significance during difficult times for Ukraine – the struggle against the Russian aggressor. The literature of the Ukrainian diaspora, in which Oleksa Hai-Holovka occupies a prominent place, has become the subject of research by well-known Ukrainian scholars.

Key words: artistic and literary prose, diary, memoirs, monograph, reception, criticism.

Отримано: 19.01.2026 р.

Прийнято до друку після рецензування: 03.03.2026 р.

Оубліковано: 25.05.2026 р.

УДК 821.161.2«19/20»

DOI: 10.32626/2309-7086.2026-23.176-187

Людмила Починок

ORCID 0000-0002-4786-8398

кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри
історії української літератури та компаративістики
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка
pochynok@kpn.edu.ua

НАЦІОНАЛЬНА КОНЦЕПТОСФЕРА ТА ІДІОСТИЛІСТИКА ДРАМАТИЧНОЇ ПОЕМИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ «ОРГІЯ»

У дослідженні робиться спроба осмислення специфіки національної концептосфери та ідіостилі у драматургії Лесі Українки, яка традиційно спроектована на світові мотиви та образи. Драматична поема «Оргія» яскраво презентує модель авторської екстраполяції античного міфічного сюжету на важливі події та ситуації в національному культурному просторі.

Ключові слова: ідіостиль, образ, символ, міфологема, смисловий код, рецепція, інтерпретація, національна концептосфера, національна гідність, національна свідомість.

Немає в людини нічого милішого над свою рідну землю <...> І багато людей, помираючи на чужбині, просять накласти їм у домовину бодай грудочку рідної землі...

Іван Огієнко

Постановка проблеми. Дослідження національної концептосфери у творчій спадщині вітчизняних митців слова є особливо актуальною в час борні за українську незалежність і державність. Надважливі національні цінності та ідеали, закодовані у творах письменників на концептуальному рівні, несуть потужний заряд виховної дії на особистість сучасників та нащадків, на формування наступних поколінь української нації. У цьому контексті творча спадщина Лесі Українки парадоксальним чином залишається не прочитаною і не осмисленою нащадками, попри те, що поетка вогнем слова намагалась випалити із української душі ментальне ледарство думки та чину, що не раз випоминав «русинам» ще І. Франко в автобіографічному нарисі «Niесо о sobie samum» («Дещо про себе самого»): «не люблю русинів <...> цю расу обважнілу, незграбну, сентиментальну, позбавлену гарту й сили волі, так мало здатну до політичного життя на власному смітнику, а таку плідну на перевертнів найрізномроднішого сорту» [17, с. 26]. Якби мовити біблійними словами «благієї вісти»: читаючи Лесю Українку, «дивимося – і не бачимо, слухаємо – і не чуємо», бо не масмо прочуття незмінності архетипних основ самобутності української душі й невідворотності

© Людмила Починок, 2026

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

пляху її самозбереження, що й закодовано мисткинею у правічних образах і мотивах її творів, зокрема й у драматичній поемі «Оргія».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблему, що склалася із прочитанням і потрактуванням творчого спадку Лесі Українки сучасниками та нащадками письменниці, різко окреслив ще Д. Донцов: «Вона <...> лишилася дивно незрозумілою, хоч і респектованою <...> Письменниці, яку назвав Франко самотнім чоловіком серед поетів соборної України, лишилася якоюсь сфінксом для покоління, для якого відвага, завзяття, воля <...> повинні б бути стати конечними, коли воно хотіло встоятися в тій страшній завірності» [2, с. 59–60]. А М. Зеров, у свою чергу, констатував, як факт: «це звичайне явище, коли <...> «провідники» <...> повести маси за собою не можуть, бо в розвитку самих мас немає для того «відповідних передумов»» [6, с. 397].

Ще глибше про актуальність порушеного питання йдеться у працях критиків постмодерної літературознавчої доби В. Агеєвої [1] та О. Забужко [5], що знову ж таки акцентують на потребі пильно вистежувати усі коди і маркери у творчості Лариси Косач, щоб відчитати її меседжі. Бо ж, як сама писала до матері в листі від 2 січня 1912 р., «часом мені здавалось, що драми мої належать саме до речей «хвалених, але не читаних» <...> бути голосом, волаючим у пустині без відгуку, все-таки нікому не весело» [16, с. 284]. Творчість поетеси конечно важлива для сприйняття й розуміння сучасниками, адже в її прадавніх образах і мотивах закладено драматичне «сучасне» кожного покоління української нації з його невіршеними проблемами і невичерпаними конфліктами. Як писав М. Зеров, «теми і мотиви цієї високої творчості, майже без винятку, навівні враженнями українського життя, породжені думами і настроями українського інтелігента» [6, с. 370]. Очікує свого перепрочитання й осмислення і драматична поема Лесі Українки «Оргія» з усім своїм впізнаним і закодованим контекстом.

Серед перших ґрунтовних спроб потрактування драми «Оргія» був нарис Б. Якубського до зібрання творів Лесі Українки, що видавалось в Україні у 20–30 роках ХХ ст., у якому дослідник фактично закладає стійкий канон розуміння драми Лесі Українки, провівши уявну часопросторову проєкцію між подоланою Римом Елладаю (дія, за вказівкою авторки, відбувається «в Коринті під римським пануванням») та колонізованою Російською імперією Україною: «Подолана Еллада є Україна, її гнобитель і тому ворог – царська Росія» [18, с. 109]. Слідом за Б. Якубським фактично усі дослідники «Оргії» аж до сучасних літературознавців – серед них В. Агеєва [1], О. Забужко [5], С. Кочерга [9], – дотримуються саме такого культурно-історичного вектора прочитання внутрішніх смислових кодів драми. І це природно, адже, як слушно зауважує О. Забужко, Леся Українка «виростала в середовищі, у якому цей міф (ідея культурної експансії на Москву як духовної місії Києва. – Л.П.) був ще чинним <...> прямий відгомін цього міфу знати <...> особливо наочно в опозиційній парі Україна / Греція – Московія / Рим («Оргія»): Греція-бо таки підкорила Рим культурно після того, як її саму оружно підкорили римські легіони...» (курсив автора. – Л.П.) [5, с. 355].

Безумовно, цілком виправданою є також спроба міфологічного прочитання творів Лариси Косач для глибшого потрактування письменницьких інтенцій та послань. За твердженням Г. Левченко, «спостереження за семіотичними процесами в ліриці Лесі Українки переконають, що її ліричний метатекст є яскраво вираженим текстом міфологічного типу із характерними для нього риторичними формами» [10, с. 9]. У своїй студії «Міф проти історії: семіос-

фера лірики Лесі Українки» дослідниця спирається на судження Р. Барта про те, що «міф – це повідомлення, сильніше своєю інтенцією, ніж буквральним сенсом, хоч цей сенс і знерухомлює, стерилізує, приховує інтенцію» [10, с. 9]. Ця теза французького мислителя особливо наочно демонструє ідіостиль письма Лариси Косач у її останніх драмах «Лісова пісня», «Камінний господар», «Оргія» – не завжди зрозумілий, не достатньо сприйнятій сучасниками. Цей феномен самотності мисткині тонко сприйняв і рельєфно висловив у своїй студії М. Зеров: «Її індивідуалізм – бурхливий протест проти квоності й дрімливості громадянства, проти його невірницького духу й пасивності <...> Її трагедія – то трагедія сівача, що вийшов занадто рано <...> А її самотність – то самотність творця, що в горах повинен, як Заратустра, передумати всю свою мудрість, щоб у належний час понести її в долини, віддати людям» [6, с. 397].

Метою нашої статті є спроба осмислити природу національної концептосфери драматичної поеми Лесі Українки «Оргія» та окреслити специфіку ключового маркеру ідіостилу письменниці – авторського кодового письма у творі.

Виклад основного матеріалу. Роботу над драмою «Оргія» Лариса Косач розпочала влітку 1912 р. в Кутаїсі і закінчила весною 1913 р. в Гелуані у Єгипті. Написанню драми передувало декілька чинників як безпосередніх, так і значно віддалених у часі, проте не менш інтенсивних за своїм впливом на авторку. Періодично перебуваючи далеко від родини на санаторійному лікуванні протягом 1912–1913 років, письменниця, як завжди, пильно відстежувала усі події літературного життя на українських теренах. Тож видається цілком логічним, що дослідники, починаючи від М. Драй-Хмари, спирались у пошуках витоків драми «Оргія» на твердження чоловіка Лариси Косач Климента Квітки про те, що «генезис сеї речі має безпосередній зв'язок з поведінням Винниченка» [7, с. 234]. Зокрема, М. Драй-Хмара припускає, що драма «була написана для Винниченка, який звернувся до Лесі Українки з запрошенням співробітничати в його закордонному журналі» [3, с. 134]. А от дослідник життєтворчості письменника В. Панченко [11] пов'язує генеалогію задуму та появи драми «Оргія» з реакцією Лесі Українки на невдоволені заяви В. Винниченка, надто епатажного за своїм літературним почерком для смаку пересічного українського читача, щодо свого вимушеного переходу до російськомовної творчості. Як зауважує В. Панченко, про цей намір заявляв митець ще 1909 року в листі до М. Коцюбинського: «Пишу зараз велику повість по-російському. Надокучила мені сльозливо-розсерджена критика українська <...> Хай їм біс! Коли випихають, то я й упиратись дуже не буду» [11, с. 160]. А уже в листі до Є. Чикаленка від 28 березня 1913 р. В. Винниченко безпосередньо згадує про «конфлікт» з Лесею Українкою, спричинений цим випадком: «Біда мені, Єв[гене] Харл[ампійовичу], з «щирими» нашими <...> укр[аїнські] патріоти хвилюються від благородного гніву на мене, що я «переходжу до росіян». А, мабуть, ні один не спитав ні себе, ні мене, чи я маю що їсти <...> Та що казати про «рядових», коли Леся Укр[аїнка] і та накинулась була на мене за це. Я їй вияснив, і вона зрозуміла» [4, с. 242–243].

Зауважимо тут, що Лариса Косач у листі до видавця Ю. Тищенко (Сірого) від 8 вересня 1912 р. у відповідь на його пропозицію надіслати великий твір до редагованого В. Винниченком «Дзвону» писала: «Щодо посилання більшої речі Винн[иченко]ві, то... сказати правду? Не бере мене охота виступати тепер під його егідою. Двоязичність його літ[ературної] діяльності робить на мене

остатніми часами дуже сумне вражіння і здається мені особливе тепер (в момент гострого ста[но]влення нашої справи) принципіально шкодливою. Нехай би він уже став або сюди, або туди, то й люде б знали, як до нього ставитись, а так, як тепер, то я волюю стояти осторонь» [16, с. 327–328]. Однак з думкою В. Винниченка щодо «порозуміння» з Лесею Українкою стосовно цього питання дозволимо собі, слідом за В. Панченком, не погодитися: «В. Винниченко, мабуть-таки, перебільшив, коли вирішив, що Леся Українка прийняла його аргументи. Якщо й прийняла, то хіба що з мовчазним висновком: ну що ж, *smith quite*, кожному своє» [11, с. 166]. Доволі категоричними у цьому стосунку здаються слова Лариси Косач в листі до матері від 19 лютого 1913 р. саме під час завершення роботи над «Оргією»: «Я не буду загрозувати переходом в чужу літературу, як то роблять інші <...> але я можу зробитись учителькою європейських мов і прожити без тих «гонорарів», за які треба стільки зневаги приймати» [16, с. 366]. А вже остаточним підтвердженням того, що Леся Українка не відступилася від своєї позиції, вважаємо рішення письменниці надрукувати надто відверту в цьому розумінні драму «Оргія», завершення якої за автографом твору датовано 28 березня 1913 р. (як і цитований вище лист В. Винниченка до Є. Чикаленка), якраз у редактованому ним журналі «Дзвін» того ж таки 1913 року, що здається хоч і не висловленим безпосередньо, але, в той же час, дуже промовистим меседжем авторки на заяві В. Винниченка щодо потреб «хліба насущного» й народного визнання для митця. Окрім того, надзвичайно цікавим і характерним фактом, що не потребує додаткових коментарів, є коротке, але доволі влучне твердження співвидавця «Дзвону» Ю. Тищенко (Сірого) у його нарисі з нагоди десятиліття з дня смерті Лесі Українки: «Для зрадників поетеса не має ніяких виправдань і особливо яскраво показує це в своїх творах «Оргія» і «Адвокат Мартіан»» [12, с. 20].

Цілком вірогідним видається й припущення, що одним із світоглядних та емоційних імпульсів до створення Лесею Українкою драматичної поеми «Оргія» є конфлікт письменниці з художником Іваном Трушем, то ж визнаємо рацію за твердженням дослідниці С. Кочерги, що в тексті драми простежується «відлуння затяжної «трушіади»» [9, с. 6]. Конфлікт між митцями справді набув затяжного характеру, спалахнувши ще у 1900 році, коли на замовлення Наукового товариства імені Шевченка у Львові художник Іван Труш написав портрет Лесі Українки, однак, порушивши домовленість, продав його тодішньому наміснику Галичини мистецтвознавцю, меценату й колекціонеру графу Леону Яну Пінінському, не заручившись на це згодою Лесі Українки. Тривалий час подія нагадувала звичайне непорозуміння аж поки Лариса Косач не з'ясувала всі прикрі для неї обставини дій маляра та не порвала з ним будь-які відносини. У листі до І. Труша від 16 червня 1903 р. вона писала: «Я мала право з того дивуватись, бо Ви мені не сказали, що продали оригінал, а не копію, і я була певна, що я принаймі не тільки для самого Пін[інського] позувала, наражаючи своє здоров'я (у холодному приміщенні майстерні. – *Л.Л.*) <...> хоча взагалі я зовсім не інтересуюсь публічним виставлянням моїх портретів, але як мають вони вісити у польських магнатів, то краще ж нехай висять в українській громадській хаті» [15, с. 281].

Зауважимо також, що остання мандрівка Лариси Косач до Єгипту припала на час національного піднесення у Греції, пов'язаного з визволенням з-під османської влади острова Крит, провінцій Фракії й Епіру в результаті Першої Балканської війни (1912–1913 рр.), про що письменниця згадує в лис-

ті до О. Кобилянської від 21 березня 1913 р.: «Їхав попри мовчазний, темний, військовим лихом пригнічений Царград, попри веселу, ентузіазмом охоплену Грецію...» [16, с. 385]. Чи не тому у творчій уяві Лесі Українки серед єгипетських красвидів зринають давньогрецькі міфічні образи й мотиви (Антей, Терпсіхора, муза, оргія, гетерія), смислові коди яких екстраполюються на українські реалії, історію, менталіку. І це не єдиний випадок, коли Лариса Косач розкривала свої переживання та враження від побаченого у єгипетському краї посередництвом більш знайомих образів-міфологем античного світу. Так, у листі до матері від 11 квітня 1910 р. з Хелуану вона пише: «За остатні дні <...> під впливом хамсіну (сухий, гарячий, насичений пилом місцевий вітер з півдня. – Л.П.) могла тільки на єгипетські теми писати <...> Ох, якби ти бачила того рудого демона хамсіна, як він світ у жовтий кошмар зміняє! Справді злий дух – Тифон!.. А потім уже був «тихий хамсін», без піску та каміння, летючого в повітрі <...> а потім була «афра» – мертва тиша з білим від спеки небом <...> нарешті, північний вітер і – дощ. Тепер маємо т^о Гомерового Олімпу і розкошуємо» [16, с. 197].

Кодовому письму Лесі Українки у її драматичних творах властива літературна «гра» із смисловими міфологемами на кшталт складання візерунків із шматочків скелець у калейдоскопі. Міфологеми потрапляють у простір авторського задуму, як скельця у світловий фільтр калейдоскопа, і при відповідному обертанні трубки – тобто зміні письменницею кута зору на об'єкт зображення – переміщуються / розкриваються, створюючи нові «візерунки» / смисли завдяки відбиванню у системі дзеркал, себто площинах певних контекстів. Тож цілком погоджуємось із твердженням М. Зерова, що «мандрівні образи через те й були її (Лесі Українки. – Л.П.) постійними супутниками, що більше простору давали її думці, гострій, сильній, вражливій, мимо якої не проходило без відгуку на одне значне ідейне зворушення сучасности» [6, с. 390].

Не є винятком у цьому розумінні і драматична поема Лесі Українки «Оргія». Центральним образом драми є надзвичайно обдарований еллінський співець на ім'я Антей. Обране авторкою ім'я героя автоматично підштовхує до відчитання кодового смислу, закладеного в античну міфологеми. За тлумаченням у «Словнику античної мітології», «Антей (гр. Antaios) – син Посейдона й Геї, велетень, найвродливіший і наймогутніший поміж гігантами. Був нездоланий, доки торкався матері-Землі, від якої черпав нові сили. Жив у Лівії, змушував мандрівників боротися з ним. Антея здолав Геракл: відірвав від Землі і задушив <...> Образ Антея є символом наснаги й сили, що їх дає людині зв'язок з рідною землею, з рідним народом» [13, с. 41]. Безперечно, цей міфічний код античного героя є одним із ключових у створенні образу Антея у драмі «Оргія» і Леся Українка вповні використовує усі його потенції для розкриття і втілення концептів національної самосвідомості і відданості митця батьківщині, своєму народові, збереження його національної ідентичності та духовної опірності супроти поневолювачів. Для увиразнення та підсилення цих концептів письменниця, як зауважує М. Зеров, часто застосовує «agon» – формат «словесного турніру, завзятої боротьби межі двома супротивниками, де кожний всіма засобами і до останнього боронить свою тезу» [6, с. 383]. Цей художній прийом поглиблює і сприйняття самого образу співця Антея – твердість його переконань та непохитність ідеалів розкривається посередництвом чотирьох словесних сутичок – з учнем Хілоном, з другом – талановитим скульптором Федоном, з дружиною – колишньою рабинею-танцівницею Нерісою, і нарешті, – з владною елітою римських поневолювачів Греції-Еллади – Меценатом, Препфектом та Прокуратором.

Суперечка ж Антея із матір'ю, Герміоною, що не розуміє переконань свого сина, лишень контрастно відтіняє та підкреслює позицію його сестри Евфрозіни, яка не тільки розуміє брата, а й у всьому підтримує його і захоплюється його талантом. Мати, під'юджена словами Хілона, що Антей не займає «в громаді місця належного» своєму таланту, дорікає синові вимушеною убогістю родини через викуп з неволі юної танцівниці-рабині Неріси та одруження з нею: «*Чи буде ж добре, як твоя родина / просити піде пайки дармової – / до тих римлян, що ти так ненавидиш?*» [14, с. 169]. У той же час Евфрозіна, нічим не дорікаючи, зі сльозами захоплення і трепетом накладає на скроні брата вінок із галузок лавра, промовивши: «*Я не позаздрю / ані жінкам, ні матерям щасливим, / бо їх любов лиш їх родині служить, / моя ж – Елладі всій. В тобі, Антею, / уся надія наша*» [14, с. 173]. Однак, крім Евфрозіни, Антей не має розуміння і підтримки ні від найближчого оточення, ні від пригніченого римським пануванням рідного народу – еллінів. Але брак слави і почетеї не дотикає Антея – любов до рідної землі у ньому глибока й безмежна, співець цілком свідомий обов'язку самовідданого служіння Елладі своїм талантом до кінця. Навколо національного концепту відданості митця рідній землі та проблеми таланту і його визнання розпалюється одна з ключових дискусій у драмі.

Проте Леся Українка вдається, за влучним твердженням М. Зерова, «до рознімання кожної ідеї на її чинники, погоджені в діалектичному ході, до сприймання кожного життєвого факту, як рівнодіючої двох, у різні сторони скерованих сил» [6, с. 387]. Авторка надає право усім гермам не лише декларувати, а й глибоко аргументувати свою позицію, що мимоволі висвітлює і силу, і слабкість позиції центрального героя драми – співця Антея. Через це спадає на думку, що Леся Українка, всупереч широкому переконанню, не мала на меті уславити подвиг героя своєї драми та утвердити його позицію – тобто створити щось на кшталт «оптимістичної трагедії», а навпаки – увиразнити слабкості та прорахунки Антея, які й призводять до його самогубства, що не додало ні гідності співцеві, ні слави його рідній Елладі. Складається враження, що авторка прискіпливо вдвляється в свого героя й оцінює усі його переваги й недоліки, як міфічний Геракл у свого супротивника Антея, аж поки не дошукався його «ахіллесової п'яти» й не здолав, відірвавши велетня від землі, – тож у загибелі героя драми не вбачаємо ні величі, ні героїзму – лиш співчуття та жаль з боку авторки, а ще невтішні розмисли над долею України-Еллади, «оборонці» якої борються її права тільки у палких промовах, але не вистояють у внутрішньому конфлікті із самим собою та своїми слабкостями.

Безумовно, Леся Українка цілком на боці свого героя, коли йому доводиться стикатися з ворогами Еллади та її відступниками, – у таких сценах Антей твердий, категоричний і послідовний. Дізнавшись, що його найліпший учень Хілон збирається вступити в хор меценатових панегіристів, вибухає справедливим гнівом: «*Ти? Ти вступиш / у хор панегіристів? Туя зраю / запроданців, злочинців проти хисту? / О, краще б ти навіки занімів, / позбувся рук, оглух, ніж як упаси!*» [14, с. 168]. Непримириму позицію займає Антей і в суперечці з другом Федоном, що продав Меценату обіцяну йому з Нерісою скульптуру Неріси-Терпсіхори: «*Ти ж продав туди свій твір найкращий, / де зневажають все, що нам святе <...> За гроші чи за славу – ти продався / укуні з твором рук твоїх <...> І тая Терпсіхора, що продав ти, / прославить не Елладу й не тебе, / а той багатий Рим, що стяг всі скарби / з усіх країв руками Меценатів*» [14, с. 185–187]. В розпал суперечки з Федоном, Антей ся-

гає піднесено-героїчного трактування долі співців пригніченого краю у величі стоїчного їх спротиву завойовникам-чужинцям: «*Ти не продався, – гірше! Ти віддався / у руки ворогу, як мертва глина, / з якої кожне виліпить, що хоче <...> Іди служки своєю Меценату, / забудь краси великі заповіти, / забудь немертвний образ Прометея, / бори проти богів, забудь і муки / Лаокоона, страдника за правду, / не згадуй героїні Антіони, / ні месниці Електри. Викинь з думки / Елладу, що, мов Андромеда скута, / покинута потвори на поталу, / з нудьгою жде Персея оборонця. / Ти не Персей, бо ти закам'янів / перед обличчям римської Медузи. / Ти вже не тямши вищої краси, / краси змагання, хоч і без надії...» [14, с. 190]. А на переказані другом запросини від Мецената Антей зневажливо відповідає: «*Того не сподівайся, / щоб я пішов на ортію з тобою! / Запобігай вже сам вельможних ласки, / а я лишуь «без хліба і без слави», / як ти казав, та, може, не без честі»* [14, с. 187].*

Свого апогею досягає словесна баталія у дискусії Антея з поневолювачами Еллади – Меценатом, Префектом та Прокуратором. Позиція авторки у цих сценах чітка й безапеляційна: «римляни» відверто виголошують ідеологічні тези москвитів. У розмові з Прокуратором та Префектом Меценат так окреслює свою культуртрегерську місію у колоніальній політиці злиття культур: «*Ви не повірите, як я працюю, / щоб якось подолати сюю дикість / і недовірливість, щоб сполучити / в одну родину дві частини люду / корінтського – римлян і греків <...> Те, що я роблю: / привчати ласкою, дарами навіть, / всіх видатних чужинців Рим любити. / Хто любить, той уподобитись може / до любого і тілом, і душею»* [14, с. 198; 203]. Про загарбання завойовниками скарбів чужої культури говорить і Антей у розмові з Федоном, намагаючись відкрити другові / читачеві (!) очі на справжній цілі римлян / росіян: «*Хто ж то перейшов / по нас, як по містках, до храму слави / всесвітньої? Кого ми на собі / з безодні варварства на гору несли? / Чи ж не лягли ми камінем наріжним / до мавзолея нашим переможцям?»* [14, с. 189].

Більш відверті у своїх колоніальних репресивних діях і цинічні зневазі до всього еллінського Прокуратор та Префект. І хоча Меценат на пини Прокуратора каже: «*Не забувай, мій друже <...> що Рим ходив у Грецію до школи*» [14, с. 200], – цей випад дозволяє авторці устами Прокуратора ще більше поглибити викриття московських постулатів: «*В їх навіть мови не було ніколи! <...> був іонійський діалект <...> але гартованої міцно мови, / єдиної, всесвітньої, як наша, / не мали греки зроду»* [14, с. 201]. До загального потоку похвалби своїми діяннями на окупованих теренах долучається і Префект: «*Колись я тут / відкрив, чи, краще мовити, закрит / гетерію співецьку потаємну <...> і він (Антей). – Л.П.) один лишився з товариства, / бо, знаю добре, більше в цілім краю / гетерій не було, нема й не буде»* [14, с. 206]. На диво чітко проєктуються ці фрази римських завойовників Еллади на тези Валуєвського циркуляру («ніякої малоросійської мови не було, нема й бути не може») та знищення українських «вільних гетерій» – Кирило-мефодіївського товариства, а згодом – і київської «Старої громади».

Антей цілком свідомий усіх небезпек для Еллади, що їх криють у собі як жорстокі репресії Префекта й Прокуратора, так і підступна «культурна політика» Мецената, який приманює еллінські таланти на службу Римові і в той же час зневажає їх перед своїми гістьми: «*Бо увять собі, що й тії мавти / до слави не байду-жя: раз плеснить, / то потім і прогнати з кону трудою»* [14, с. 198]. На відміну від Федона й Хілона, співець Антей добре розуміє цінну Меценатовим лестоцям, коли той говорить про нього як про знайдену на коринтському «смітнику» «найкоштовнішу перлину», – який готовий дати належну «оправу», – тож уражено й гордо відпо-

відає: «*Се дивно, як ми досі не привикли, / що переможцям вільно називати / країну нашу смітником, а нас, / поки ми не в «оправі», просто сміттям*» [14, с. 205], а на облудні слова Мецената: «*Ти уяви, що в сьому домі / шлюб відбувається Еллади з Римом*», – гостро й безапеляційно парирує: «*Я бачу оргію перед собою*» [14, с. 213]. Вкрай напруженою є сцена словесного протистояння невідкупного співця Антея і Префекта, що відверто погрожує митцеві: «*Музи, що сьогодні не голодна, / слід пам'ятать, що й у богів є завтра / лише тоді, коли його заслужать*» [14, с. 207]. Смілива і велична відповідь Антея сягає насправді героїчного пафосу: «*Не раз, хто забувається про завтра, / той має вічність*» [14, с. 208].

Гадаємо, якби Леся Українка мала намір звеличити нескореність і відданість співця рідній Елладі, вона б, можливо, на цьому пафосному моменті обірвала розповідь, залишивши реципієнту до роздумів відкритий фінал. Однак поетеса перериває величну сцену палкого опору співця загарбникам гамірною появою в палаті Мецената дружини Антея – Неріси, яка своєю нахабною поставою під вдаваною покірністю привертає увагу гостей і увесь пафос громадянського подвигу Антея спалює відвертою безсоромністю танцівниці-рабині, що, нехтуючи своїм подружжям, охоче вдовольняє примхи поневолювачів-римлян. У цей же час співець Антей – перед тим який несхитний і гордий в суперечці з римлянами – спочатку безпомічно силкується повернути дружину додому, а як Неріса опинається, то й сам зостається з нею на оргії, ба, навіть на якусь хвилю спокушається срібним звучанням струн подарованої йому Меценатом коштовної арфи. І хоча пісня, яку співає Антей, пригравши на арфі, має вільнолюбивий зміст – це ще більше увиразнює безвольність самого співця, якого до активної дії штовхає лише відверто розпусна поведінка дружини, що потайки від чоловіка пускається в танок, а згодом піддається хтивим обіймам і цілункам римлян. Тому імпульсивне убивство Неріси, а слідом за цим і власне самогубство Антея уже цілком позбавлене пафосу спротиву та й навіть будь-якого вартісного сенсу, а його передсмертні слова: «*Товариші, даю вам добрий приклад*» [14, с. 216], – необхідного у цей трагічний момент смислу. До чого б мали ці слова спонукати його товаришів – суїцидальних рефлексій (?) – навряд чи вони були на те налаштовані, а от, можливо, закладений авторкою у цю фразу закодований смисл відчитується. Як нам бачиться, Леся Українка цією реплікою героя могла зацентувати увагу реципієнта на тому, що своєю провокативною поведінкою перед владними і небезпечними римлянами на оргії Мецената – великого «цінителя» еллінських талантів – співець прилюдно зриває з нього лицемірну «маску» і демонструє товаришам «приклад» його справжнього ставлення до еллінських митців – маніпуляцію, насміх та зневагу.

Що ж до запозиченого Лесею Українкою міфічного образу Антея, то він не видається переосмисленим чи глибоко трансформованим авторкою, а якраз навпаки – взятий «живим» з усім властивим йому комплексом характерних кодів – самовпевненості й демонстративної сили при внутрішній безпорадності й «ахіллесовій» вразливості. Гадаємо, якби поетка прагнула уславити подвиг свого незламного та відданого рідній землі героя – то був би образ близький за своїм пафосом до Прометея, а в «Оргії» Лесі Українки еллінський співець нагадає радше заблуканого Франкового Мойсея, що й сам збився з пуття, й інших не спроможний вести праведним шляхом.

Безнастанно говорячи про свободу рідної країни, Антей при цьому провадить дім із глухим муром і закритим «*пінкеєм*», де змушені укриватися від

сторонніх очей і затуляти обличчя покривалом жінки з його родини, і хоча Леся Українка номінує це «еллінськими звичаями», – навряд чи вони є прийнятними для самої авторки-феміністки. Та й поширена думка про те, що «глухі мури», якими обнесена оселя Антея, символізують образ укритої й захищеної від зовнішнього нищення Еллади, не надто переконлива, з огляду на відкритість до зовнішнього культурного світу самої авторки драми.

За глухими мурами свого «гінекею» для власної втіхи й любові, вже доволі узалежненої, намагається укрити Антей і свій «скарб» – дружину Нерісу, колишню рабину-танцівницю, про викуп якої за непомірну плату так поетично й пафосно говорить матері Герміоні: «Всі боги Еллади / мені веліли викупити з неволі / малу дитину еллінського роду» [14, с. 170], хоча у самої Неріси знаходиться більш відповідне тлумачення його вчинку: «Ти мене перекупив у рабство» [14, с. 195]. Щодо сприйняття свободи і неволі Антей і Неріса не можуть порозумітися: «**Антей**. Хіба ж то мало – бути в нашій хаті / укритим скарбом, але дорогим?» – «**Неріса**. Я собі гадаю, / що скільки це ся хата поховає / в собі укритих скарбів, мов гробниця...» [14, с. 181–182]. Навіть будучи фактично вільною, Неріса не позбулась рабського духу, що всмокчала з молоком рабині, та ще й засмакувала «барвисту вакханалію життя» розкішних оргій, на яких з насолодою танцювала разом з матір'ю, – блиск і шал бенкетів, оплески, квіти і пестоші – найбільша мрія Неріси, яку вона намагається досягнути будь-якою ціною. Оселя Антея, його родина та й сама Еллада чужі Нерісі – вона до них байдужа і холодна: «О ні, не для Коринта! Ти не думай! / Мене коринтські оплески не ваблять» [14, с. 195].

Навіть Антей – її подружжя – не обдарований щирою приязню Неріси, хоча, засліплений своїм коханням, до часу не помічає того, що примхлива дружина-танцівниця, користуючись його безвольним станом, починає шантажувати і відверто маніпулювати ним: «**Антей**. Ох, якби мав я силу / тебе від серця одірвати геть / і кинути, мов гадину отрутену, / римлянам тим під ноги!». **Неріса**. Ти не можеш? / То мусиш покоритись» [14, с. 196]. І гордий співець Еллади, категоричний та несхитний у своїх суперечках з Хілоном і Федоном, стає рабом рабині й, зневаживши свої принципи, покійно йде на римську оргію, ганьблячи себе і в очах своїх товаришів, якими так гордував через їхнє відступництво, і в очах сестри Евфрозіни, що самовіддано любила, шанувала і підтримувала його. Як гадаємо, саме Евфрозіна, яка серед усіх героїв драми видається найбільш скривдженою та ошуканою у своїй довірі, у трактуванні авторки постає як втілення образу самої Еллади-України, поневоленої ворогом та зневаженої й зрадженої власними одноплемінниками.

Висновки. Отже, опираючись на здійснені студії, можемо стверджувати, що Леся Українка у драматичній поемі «Оргія» використовує традиційний для класицистичного письма прийом запозичення світових сюжетів, мотивів та образів, однак ускладнює його шляхом властивого їй ідіостилю міфологічного кодового письма, екстраполюючи трансформований античний сюжет про Антея на реальні сучасної для неї української дійсності та розкриваючи важливі національні концепти – вірності рідній землі, честі й гідності.

Однак міфологема «Антей» не інтерпретується авторкою драми як героїчний образ співця, до загибелі відданого рідній землі, натомість письменниця методом агон'у за показною категоричністю і твердістю проголошеної Антеєм громадянської позиції виявляє приховані слабкості і вади співця, що

призводять його до самогубства, а його рідну Елладу-Україну, яку, як можемо припустити, авторка втілила у образі покинутої Антесем напризволяще сестри Евфрозіни, – до страждань, а можливо, й до рабства.

Глибинного перепрочитання крізь призму авторського кодового письма потребують й інші драми Лесі Українки останніх років – «Бояриня» та «Камінний господар», що перебувають у певному семантичному зв'язку з драматичною поемою «Оргія».

Список використаних джерел і літератури:

1. Агеєва В. Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації. Київ: Либідь, 2001. 264 с.
2. Донцов Д. Поетка українського Рисорджименто. *Д. Донцов. Літературна есеїстика*. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2009. С. 59–96.
3. Драй-Хмара М. Леся Українка. Життя й творчість. *М. Драй-Хмара. Літературно-наукова спадщина*. Київ: Наукова думка, 2002. С. 35–151.
4. Євген Чикаленко, Володимир Винниченко. Листування: 1902–1929 роки / упоряд. та вступ. ст. Н. Миронець. Київ: Темпора, 2010. 448 с.
5. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. Київ: Факт, 2007. 638 с.
6. Зеров М. Леся Українка. *М. Зеров. Українське письменство XIX ст. Від Куліша до Винниченка: лекції, нариси, статті*. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2007. С. 357–398.
7. Квітка К. На роковини смерті Лесі Українки. *Спогади про Лесю Українку* / упоряд. А. І. Костенка. Київ: Дніпро, 1971. С. 219–247.
8. Кочерга С. Поетика драматургії Лесі Українки у вимірах тілесності. *Волинь філологічна: текст і контекст. Леся Українка і персоналії епохи*. 2019. Вип. 26. С. 109–119.
9. Кочерга С. Семіотична партитура драматичної поеми Лесі Українки «Оргія». *Слово і час*. 2010. № 4. С. 3–12.
10. Левченко Г. Міф проти історії: Семіосфера лірики Лесі Українки: монографія. Київ: Академвидав, 2013. 332 с.
11. Панченко В. Володимир Винниченко: парадокси долі і творчості: Книга розвідок та мандрівок. Київ: Твім інтер, 2004. 288 с.
12. Сірий Ю. Леся Українка. Короткий нарис на спомин десятиліття з дня смерті поетеси (1913–1923). Київ; Прага; Львів: Накладом в-ва «Чорномор», 1923. 25 с.
13. Словник античної мітології / упоряд. І. Я. Козовик, О. Д. Пономарів. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. 312 с.
14. Українка Леся. Оргія. *Українка Леся. Повне академічне зібрання творів: у 14 томах. Т. 4: Драматичні твори (1912–1913)* / ред. С. Кочерга; упоряд., комент. М. Моклиця, В. Соколова. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. С. 163–216.
15. Українка Леся. Повне академічне зібрання творів: у 14 томах. Т. 13: Листи (1902–1906) / ред. Ю. Громик; упоряд., комент. В. Прокіп (Савчук), В. Агеєва. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. 616 с.
16. Українка Леся. Повне академічне зібрання творів: у 14 томах. Т. 14: Листи (1907–1913) / ред. С. Романов; упоряд., комент. В. Прокіп (Савчук), В. Агеєва. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. 616 с.
17. Франко І. Дещо про себе самого. *Слово і час*. 1992. № 1. С. 24–27.
18. Якубський Б. Оргія. *Леся Українка. Твори*. [Київ :] Книгоспілка, [1930]. Т. 11. С. 109–117.

References:

1. Aheieva, V. (2001). Poetesa zlamu stolit. Tvorchist Lesi Ukrainky v postmodernii interpretatsii. [Poet of the turn of the century. Lesya Ukrainka's work in a postmodern interpretation]. Kyiv: Lybid. (in Ukr.).
2. Dontsov, D. (2009). Poetka ukraïnskoho Rysordzhymento. [Poet of the Ukrainian Risorgimento]. *D. Dontsov. Literaturna eseistyka*. [Literary essays]. Drohobych: Vydavnycha firma «Vidrodzhennia». S. 59–96. (in Ukr.).
3. Drai-Khmara, M. (2002). Lesya Ukrainka. Zhyttia y tvorchist. [Lesya Ukrainka. Life and creativity]. *M. Drai-Khmara. Literaturno-naukova spadshchyna*. [Literary and scientific heritage]. Kyiv: Naukova dumka. S. 35–151. (in Ukr.).
4. Myronets, N. (Ed.) (2010). Yevhen Chykalenko, Volodymyr Vynnychenko. Lystuvannia: 1902–1929 roky [Yevhen Chykalenko, Volodymyr Vynnychenko. Correspondence: 1902–1929]. Kyiv: Tempora. (in Ukr.).
5. Zabuzhko, O. (2007). Notre Dame d'Ukraine: Ukrainka v konflikti mifolohii. [Our Lady of Ukraine: Ukrainian woman in the conflict of mythologies]. Kyiv: Fakt. (in Ukr.).
6. Zerov, M. (2007). Lesya Ukrainka. [Lesya Ukrainka]. *M. Zerov. Ukrainske pysmenstvo XIX st. Vid Kulisha do Vynnychenka: lektsii, narysy, statii*. [Ukrainian literature of the 19th century. From Kulish to Vynnychenko: lectures, essays, articles]. Drohobych: Vydavnycha firma «Vidrodzhennia». S. 357–398. (in Ukr.).
7. Kvitka, K. (1971). Na rokovyny smerti Lesi Ukrainky. [On the anniversary of Lesya Ukrainka's death]. In *Sphody pro Lesiu Ukrainku [Memories of Lesya Ukrainka]* / uporiad. A.I. Kostenka. Kyiv: Dnipro. S. 219–247. (in Ukr.).
8. Kocherha, S. (2019). Poetyka dramaturhii Lesi Ukrainky u vymirakh tilesnosti. [The poetics of Lesya Ukrainka's dramaturgy in the dimensions of corporeality]. *Volyn filolohichna: tekst i kontekst. Lesia Ukrainka i personalii epokhy*. [Philological Volyn: text and context. Lesya Ukrainka and personalities of the era]. Vyp. 26. S. 109–119. (in Ukr.).
9. Kocherha, S. (2010). Semiotychna partytura dramatychnoi poemy Lesi Ukrainky «Orhii». [Semiotic score of Lesya Ukrainka's dramatic poem «The Orgy»]. *Slovo i Chas [Word and time]*. № 4. S. 3–12. (in Ukr.).
10. Levchenko, H. (2013). Mif proty istorii: Semiosfera liryky Lesi Ukrainky [Myth vs. History: The Semiosphere of Lesya Ukrainka's Lyrics]: monohrafiia. Kyiv: Akademvydav. (in Ukr.).
11. Panchenko, V. (2004). Volodymyr Vynnychenko: paradoksy doli i tvorchosti: Knyha rozvidok ta mandrivok. [Volodymyr Vynnychenko: paradoxes of fate and creativity: A book of explorations and travels]. Kyiv: Tvim inter. (in Ukr.).
12. Siryi, Yu. (1923). Lesia Ukrainka. Korotkyi narys na spomyn desiatylittia z dnia smerty poetesy (1913–1923) [Lesya Ukrainka. A short essay commemorating the tenth anniversary of the poet's death (1913–1923)]. Kyiv; Praha; Lviv: Nakladom v-va «Chornomor». (in Ukr.).
13. Kozovyk, I. Ya., Ponomariv, O. D. (Eds.) (2006). Slovnyk antychnoi mitolohii [Dictionary of ancient mythology]. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan. (in Ukr.).
14. Ukrainka, Lesia. (2021). Orhii [The Orgy]. *Ukrainka Lesia. Povne akademichne zibrannia tvoriv: u 14 tomakh [Complete academic collection of works in 14 volumes]*. Vol. 4: Dramatychni tvory (1912–1913) [Dramatic works (1912–1913)] / red. S. Kocherha; uporiad., koment. M. Moklytsia, V. Sokolova. Lutsk: Volynskyy natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. S. 163–216. (in Ukr.).
15. Hromyk, Yu. (Ed.) (2021). Ukrainka Lesia. Povne akademichne zibrannia tvoriv: u 14 tomakh [Complete academic collection of works in 14 volumes]. Vol. 13: Lysty (1902–1906) [Letters (1902–1906)] / uporiad., koment. V. Prokip (Savchuk), V. Aheieva. Lutsk: Volynskyy natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. (in Ukr.).

16. Romanov, S. (Ed.) (2021). *Ukrainka Lesia. Povne akademichne zibrannia tvoriv: u 14 tomakh* [Complete academic collection of works in 14 volumes]. Vol. 14: *Lysty (1907–1913) [Letters (1907–1913)] / uporiad., koment. V. Prokip (Savchuk), V. Aheieva. Lutsk: Volynskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. (in Ukr.)*.
17. Franko, I. (1992). *Deshcho pro sebe samoho* [A little about myself]. *Slovo i chas [Word and time]*. № 1. S. 24–27. (in Ukr.)
18. Yakubskiy, B. (1930). *Orhiia* [The Orgy]. In *Lesia Ukrainka. Tvory [Works]* [Kyiv: Knyhospilka. T. 11. S. 109–117 (in Ukr.)

Lyudmyla Pochynok

NATIONAL CONCEPTUAL SPHERE AND IDIOSTYLISTICS OF LESIA UKRAINKA'S DRAMATIC POEM «THE ORGY»

The article raises the problem of the national conceptual sphere in Lesya Ukrainka's dramaturgy, which is traditionally projected onto world motifs and images. Lesya Ukrainka's dramatic poem «The Orgy» vividly presents a model of the author's extrapolation of an ancient mythical plot to important events and situations in the national cultural space.

The study of the national conceptual sphere in the creative heritage of domestic writers is especially relevant during the struggle for Ukrainian independence and statehood. National values and ideals encoded in literary works at the conceptual level carry a powerful charge of educational action on the personality of contemporaries and descendants, on the formation of future generations of the Ukrainian nation.

That is why Lesya Ukrainka's work is extremely important for perception and understanding by contemporaries, because her ancient images and motifs embody the dramatic «modernity» of each generation of the Ukrainian nation with its unresolved problems and conflicts. In this context, the writer's creative legacy paradoxically remains unread and unintelligible. When reading Lesya Ukrainka's works, we must take into account the archetypal foundations of the identity of the Ukrainian soul and the path of its self-preservation, which the author encodes in ancient images and motifs. Lesya Ukrainka's dramatic poem «The Orgy» also needs rethinking, given its deep coded subtext.

The study attempts to understand Lesya Ukrainka's idiostyle and the writer's transformation of the ancient myth of Antaeus in order to reveal the problem of the artist's connection with his native land. Therefore, we consider it entirely justified to use the method of mythological research of drama for a deeper interpretation of the writer's intentions and messages to the recipient of her work through the known semantic codes of ancient images and motifs. It is precisely this vector of reading the internal semantic codes and symbols laid down by Lesya Ukrainka in the drama that will allow us to approach an adequate understanding of the nature of the national conceptual sphere of Lesya Ukrainka's dramatic poem «The Orgy» and to outline the specifics of the author's code writing in the work.

Key words: idiostyle, image, symbol, mythologeme, semantic code, reception, interpretation, national conceptual sphere, national dignity, national consciousness.

Отримано: 04.01.2026 р.

Прийнято до друку після рецензування: 03.03.2026 р.

Опубліковано: 25.05.2026 р.

УДК 821.161.2–3.09(477.43)«20»
DOI: 10.32626/2309-7086.2026-23.188-195

Інна Приймак

ORCID 0000-0002-1424-209X

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української філології
Хмельницький національний університет
prymakin@khtnu.edu.ua

ХУДОЖНІЙ ОБРАЗ ПРОСКУРОВА / ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті аналізується художній образ Проскурова (Хмельницького) в сучасній українській літературі. Простежено, як міський простір трансформується у художніх текстах початку XXI ст., відображаючи історичну пам'ять і локальну ідентичність. Виявлено, що Проскурів постає не лише як топос, а як символічний міф міста, де поєднано особистісне, культурне й національне начала.

Ключові слова: Проскурів, міський текст, урбаністична література, художній образ міста.

Постановка проблеми. Початок XXI століття вирізняється «урбанізацією» літературного простору загалом. Сучасне життя відзначається глобалізаційними тенденціями, що природно розширює коло тем, тому урбаністична тематика набуває все більшої популярності й актуальності. У літературі початку XXI ст. місто постає не лише як фізичний простір, а як сукупність історичних, культурних та емоційних станів, що втілюють складність сучасного буття. Цей підхід сприяє розвитку урбаністичного дискурсу в мистецькому процесі, що, у свою чергу, збагачує уявлення про сучасну ідентичність у глобалізованому світі. До проблеми становлення й утвердження «міського тексту», «міської літератури», «урбаністичної літератури» зверталися у своїх дослідженнях Віра Агєєва, Тамара Гундорова, Ярослав Поліщук, Ірина Прасс, Ольга Харлан. Урбаністична тема в національному художньому просторі стала об'єктом пильного вивчення чималої когорти дослідників. Одним із найгрунтовніших сучасних досліджень є монографія Віри Фоменко «Місто і література: українська візія». У цій праці науковиця аналізує глибокі трансформації, які переживає українське суспільство під впливом урбанізації, і простежує, як ці зміни представлені в літературі. Дослідниця наголошує на зміні мистецьких наративів, коли «Вічне Село» поступається «Вічному Місту» [11, с. 305].

Традиційно так сталося в національному літературознавчому дискурсі, що основна письменницька увага сфокусована навколо міст Києва та Львова, у яких відбуваються події більшості художніх творів. У праці «Ревізії пам'яті» Ярослав Поліщук здійснює глибокий аналіз образу міста Києва з погляду урбаністичних рефлексій, зображуючи його як особливий простір із культурно-історичним значенням, «місто, вартє культу». У цьому контексті місто постає як символічний центр, що втілює ідеї незмінності, стійкості та духовної глибини,

© Інна Приймак, 2026

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

який впливає на формування самосвідомості своїх жителів, центр «у якому кожен жест, не кажучи вже про слово, набуває архетипної знаковості» [8, с. 9].

Стефанія Андрусів у дослідженнях підкреслює унікальність сприйняття Львова як багатозначного культурного й історичного простору, це місто, де «простір перебував в опозиції наш / не наш як в українському семіозисі міста, так і в польському, що продовжує існувати донині» [1, с. 124]. Ірина Прасє у праці «Традиції міфологізації Львова у прозі Лесі Демської» зазначає, що місто може бути метафорою життя героя, відображати його особисті конфлікти і пошуки себе в сучасному світі. Архітектурні об'єкти, вулиці та парки часто мають символічне значення й використовуються для передачі настроїв або внутрішніх станів персонажів [7, с. 72].

Оскільки більша частина письменників фокусує свою увагу на відтворенні картин топосу великих міст, назріла потреба наукового дослідження сучасного міського тексту, у якому зображуються менш відомі населені пункти. Дискурс Проскурова / Хмельницького ще не був об'єктом літературознавчих досліджень, тож наша стаття є однією із перших спроб окреслити урбаністичні тенденції у ретророманах Ольги Саліпи, що й зумовлює актуальність дослідження.

Виклад основного матеріалу. Літературний доробок письменниці складається з низки поетичних збірок й прозових творів. Однак її творчість ще не отримала належної оцінки, спорадичні звернення до окремих аспектів літературної діяльності не дають змоги цілісно й аргументовано визначити місце художньо спадщини О. Саліпи в сучасній українській літературі. У цій статті ми маємо за мету дослідити художній образ Проскурова початку ХХ ст. у її романі «Брошка гімназистки».

Творчі здобутки сучасної української письменниці та журналістки Ольги Саліпи представлені поетичними і прозовими творами. Вона є лауреатом і переможцем низки літературних конкурсів, зокрема «Коронації слова».

Окрему сторінку у творчому доробку О. Саліпи становить серія ретророманів про життя Проскурова (сучасного Хмельницького) кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Авторка розповіла, що ідея створення цих книг зародилася в неї декілька років тому, коли вона планувала написати лише одну книгу. Поштовхом для творчого процесу стала історія, почута від місцевого краєзнавця, яка нашоухнула її на думку про жіночу лінію родини Деревосєдів. Заглиблюючись у історію Проскурова, вона відкрила для себе багатий пласт сюжетів, заснованих на спогадах і місцевих легендах.

Цей досвід пробудив у О. Саліпи бажання створити цілу серію романів, кожен із яких мав би на меті передати унікальну атмосферу минулих епох та долі українських жінок, що жили в той час. Свій вибір жанру письменниці пояснює так: «Це не історичні книги, а ретро. Ретрокниги мають більше авторської вигадки. Вигадані герої живуть поряд з реальними людьми. Що стосується реальних людей, реальних міст, я намагалася максимально дотримуватися того, що ми про них знаємо з різних джерел – вивчала, досліджувала» [10]. Також зазначає, що користувалася краєзнавчими працями.

Наразі написано та видруковано вже чотири ретроромани: «Будинок на Аптекарській», «Брошка гімназистки», «Пташка на долоні», «Медаль на два боки».

Чому вибір припав саме на Проскурів? Письменниці пояснює, що це місто, про яке хочеться писати. «Це місто з характером, з якимись своїми правилами, які воно протягом різних часів диктувало в економіці та інших сферах.

Проскурів – це місто, котре завжди зберігало своє обличчя – не було гіршим і не було кращим за інші, але було унікальним» [10].

Літературний процес XXI століття зосереджує увагу на міських просторах як осередках історичного й культурного розвитку, що формують не тільки архітектуру, а й самосвідомість своїх жителів. Роман Ольги Саліпи, який досліджує життя Проскурова на межі XIX–XX століть, відображає саме ці тенденції. Місто виступає тут не лише тлом, а й активним учасником долі героїв, які шукають у ньому відповіді на екзистенційні питання, проходячи через особистісні трансформації.

У романі «Брошка гімназистки» топос Хмельницького (тодішнього Проскурова) виконує ключову роль, яка виходить за межі звичайного опису міського простору. Письменниця показує Проскурів початку XX століття через зорове та психологічне сприйняття персонажів, що підсилює їхні особисті переживання і відчуття.

Головною героїнею є Наталія Іванівна Харюзова, *«директорка пансіонату для дівчаток, тридцятирічна завзята, широкоплеча і гостра словом жінка»* [9, с. 3]. Це образ модерної жінки, яка відстоює право сучасниці на гідну освіту й належне місце у соціальній ієрархії. Наталія сповідує нові суспільні принципи, й авторка це підкреслює, зокрема, описом її зовнішності: *«тасма із модного тепер закордоном короткого каре тирчали тепер у різні боки»* [9, с. 9].

Відтворюючи невеликий провінційний простір, О. Саліпа зображує картини початку епохальних змін, які вируватимуть на початку XX століття. Проскурів у творі – це місце, де ще панують звичні суспільні структури, однак помітне поле майбутніх трансформацій. Це яскраво представлено в образі головної героїні, директорки приватного пансіонату, яка є прихильницею жіночої емансипації. На початку твору, коли *«у Проскуріві бралосся на весну»*, ми бачимо, як на площі поблизу вулиці Старобульварної закладають сад, що розташований між двома навчальними закладами: Олексіївським реальним училищем для хлопців і приватним пансіонатом Наталії Харюзової для дівчат.

Олексіївське училище, яке користується державним фінансуванням та підтримкою міністерства, символізує привілейований доступ до якісної освіти, особливо для чоловіків, що традиційно вважалися майбутніми лідерами і фахівцями. *«Дуже швидко на Старобульварній взялися зводити нову двоповерхову будівлю училища»* [9, с. 6].

Старобульварна вулиця в романі відіграє роль соціального й культурного центру, де зосереджені ключові події, пов'язані з боротьбою за рівноправність у сфері освіти. Розташування тут двох навчальних закладів – пансіонату Наталії Харюзової та Олексіївського реального училища – створює атмосферу постійного суперництва, з якими стикаються дівчата порівняно з юнаками. Наталія Харюзова прагне, щоб її пансіонат отримав статус гімназії, який відкрив би її вихованкам більше можливостей, проте зіштовхується з труднощами через обмежені ресурси і відсутність державної підтримки, а також несприйняття цієї ідеї з боку можновладців та колег, переважно чоловіків. У цьому романі вулиця Старобульварна є центром освіти й символізує динаміку освоєння сучасних тенденцій: популяризацію освіти серед різних прошарків населення, гендерну рівність.

Проскурів у романі стає своєрідним мікрокосмом суспільних змін, де на кожному кроці відчувається напруження між традиційним устроєм і новими соціальними тенденціями. Вулиці Олександрівська (сучасна Проскурівська) та Кам'янецька є не просто географічними локаціями, а просторами, що симво-

лізують взаємодію різних соціальних шарів і професій. Дві центральні вулиці міста уособлюють різні соціальні можливості: Олександрівська – культурний центр, натомість Кам'янецька – строкатість міського життя і можливість комунікації між різними соціальними верствами. Однак ці локації у творі не ізольовані одна від одної, а тут перетинаються представники різних суспільних прошарків: торговці, ремісники, інтелігенція.

На сторінках сучасних урбаністичних романів можна помітити, як автори «мандрують» міськими просторами, зупиняючись на відомих вулицях, майданах та в місцевих кав'ярнях. Це не лише спосіб надати читачеві відчуття знайомості та впізнаваності міського середовища, але й засіб творення своєрідного міського міфу. *«Коні повернули на Олександрівську, а з неї – на Комерційну, за тил на Дворянську»* [9, с. 37]. Через упізнавані та водночас міфологізовані образи місто стає більш ніж сукупністю будівель і вулиць – воно перетворюється на культурний та емоційний символ, що взаємодіє з героями, впливаючи на їхні внутрішні переживання і життєві вибори.

Олександрівська вулиця, описана в романі, була ключовим комерційним центром Проскурова, де вирувала торгівля і де проходили важливі соціальні зустрічі. Тут розташовувалися крамниці, готелі та магазини, що приваблювали мешканців і гостей міста. У творі згадується, зокрема, магазин Яніни Яцемірської, аптека Деревоса, готель «Петербурзький» – місця, які відображають жваве економічне та суспільне життя Проскурова того часу. Вулиця ставала центром міської ділової активності, де люди збиралися не лише для здійснення покупок, а й для обговорення новин та підтримки соціальних зв'язків. Тут проходить мистецька виставка, на якій Ганна Харюзова знайомиться із художником Розвадовським. Ця зустріч могла бути знаковою у долі молодої талановитої дівчини, однак вона не зважається на серйозні стосунки, натомість піддається спокусі з боку актора Олексія Косопольського. Тому епізод, коли *«Харюзова-молодша йшла вулицею. Проминула ресторан «Слон», будинок дантиста Хеселева, магазин Яцемірської і звернула на Кам'янецьку»* [9, с. 137], мислиться не лише як локальна зміна місць, а і як символ втрачених можливостей реалізувати свої мистецькі здібності, код її екзистенційної поразки.

Разом із героїнею ми потрапляємо на ще одну центральну вулицю міста. Кам'янецька вулиця в романі слугує символом соціального поєднання та взаємодії між різними класами мешканців Проскурова. Загалом місто початку ХХ століття постає перед читачами як місце, де перетинаються культури, традиції та суспільні реалії, зокрема через єврейські квартали та старовинні будівлі. Кам'янецька у «Брошці гімназистки» постає як центр торгівлі, авторка малює колоритні картини життя проскурівських євреїв-торгівців: *«З вікна другого поверху будинку Берка Штера визирнула його дружина.... Сара Гузманова, примруживши очі, зирнула вниз і переконавшись, що Ганна не збирається завертати до їх меблевої крамниці, зникла в будинку. Біля крамниці товарів для рибальства Шмуля Вілера трійко його сучоробрих малих хлопців плели сітку»* [9, с. 48].

Ця прогулянка Ганни Кам'янецькою має екзистенційний відтінок і готує читача до необдуманого вчинку героїні – втечі з рідного дому. Увіразняють цю думку наступні картини міського топосу: театр Шильмана *«стара хата, що скоро розвалиться»*, *«салон непотрібних дівчат мадам Бетті»*. І, як символ надії, О. Саліпа «приводить» свою героїню до міських купалень, де перед читачем відкриваються картини Південного Бугу. Саме тут ми спостерігаємо

душевні колізії молодої панни, яка вагається перед втечею з рідного дому. Письменниця, використовуючи засоби психологізму, відтворює складний спектр душевних переживань Ганни.

Таким чином, вулиця Кам'янецька у романі символізує строкату картину міського життя Проскурова початку ХХ ст. і водночас є уособленням внутрішніх переживань героїв, зокрема Ганни Харюзової.

Кінна площа та площа біля вокзалу в романі є важливими просторами, де перетинаються різні прошарки суспільства, що підсилює атмосферу соціальної динаміки і конфлікту. Тут відбувається жвава торгівля, з'їжджаються купці, а також збираються учні, що часом залишаються без нагляду дорослих. Цей простір наповнений шумом, брудом і сильними запахами, що створює певний дисконформат для героїв, зокрема для гімназисток, які сприймають площу як чужий і навіть дещо відразливий простір. Водночас це місце є органічним у топосі Проскурова початку ХХ ст.: *«З боку Кінної площі чувся звичний для цього місця гамір: іржали коні, сміялися чоловіки, перекикувалися між собою продавчині перепічок»* [9, с. 55].

Площа біля залізничного вокзалу в романі є символом динамічності та відкритості Проскурова до зовнішнього світу. Це місце, де постійно перетинаються купці, солдати, місцеві жителі та мандрівники. *«Двоповерхова будівля вокзалу була такою собі брамою між площею і коліями. Пахло вугіллям, димом і смолою»* [9, с. 55]. Для героїв роману (Ганни Харюзової, Єлени) ця «брама» є символом подорожей, зустрічей і змін, відкриваючи перспективу нових зв'язків і можливостей.

Роман «Брошка гімназистки» передає складність суспільної трансформації через історичну топографію міста, де кожен простір – від Кінної площі до залізничного вокзалу – є не просто місцем дії, а свідком і відображенням соціальної боротьби та поступового руйнування традиційних обмежень.

Ольга Саліпа створює в романі багатогранний образ міста, яке виступає одночасно тлом подій, символом міжнаціональної взаємодії та ключовим учасником культурної й історичної спадщини. Взаємозв'язки між різними національними громадами – поляками, євреями, українцями – відображають соціальне середовище тогочасного Проскурова. Це місто, в якому перетиналися культури й традиції, формуючи особливий простір, де кожен намагався віднайти себе. Письменниця, поруч із основною детективною лінією, звертається до зображення історичних фактів, зокрема вводять у художню канву банківську контору «Мозель і син», засновник якої *«Піньхас Мозель був одним із найбагатших купців у місті»* [9, с. 81], подає відомості про діяльність у місті революційної організації – БУНДу.

Загалом місто в романі письменниці оживає і надиhaє читача своїми колоритними картинками: *«Стук в скронях заступав усі звуки вже майже літнього Проскурова. Десь поряд вихлипували чобітьми по солоні солдати, завчаючи на колишній торговій площі свою муштру. З різних кінців вицокували молотками будівничі – відколи у місті розквартирувалися військові і запустили залізницю, будинки тут росли на очах. З «ячного» кварталу чулося гелготання гусей. Десь по Олександрівській бігали хлопчики і продавали свіжі газети»* [9, с. 124].

Таким чином відзначимо, що у романі О. Саліпи місто набуває образу живої істоти, яка підтримує людину в пошуках власної ідентичності та в місії відновлення втраченої внутрішньої гармонії. Авторка майстерно використовує образи міських вулиць, знайомих маршрутів і впізнаваних місць, щоб розкрити емоційний стан героїв. Ці місця фрагментарно зображені, але вони несуть значне емоційне навантаження, оскільки пов'язані з глибокими внутрішніми

переживаннями. Місто, втілене на сторінках, стає відображенням душевного світу героїв, символом їхніх пошуків, відповідей на екзистенційні питання.

У романі «Брошка гімназистки» авторка надає художньому образу міста семантичного й емоційного виміру, що підсилює драматичну та філософську напругу твору. Проскурів у творі стає більше ніж просто фоном: це місце, де герої шукають себе, ухвалюють екзистенційні рішення та розвивають власну ідентичність.

Висновки. Художній образ Проскурова дає змогу виокремити й дослідити нові сторінки урбаністичного дискурсу в українській літературі початку ХХІ ст. та сприяє розкриттю особливостей змалювання картин «міського» життя у вітчизняному письменстві на сучасному етапі його розвитку. Залучення нових українських міст до художнього простору сучасної літератури значно збагачує тематику. Це не лише додає текстам автентичності, а й підсилює відчуття занурення в реальність, знайому й водночас символічну.

Список використаних джерел і літератури:

1. Андрусів С. Модус національної ідентичності : Львівський текст 30-х років ХХ ст.: [монографія]. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2000; Тернопіль: Джура, 2000. 340 с.
2. Вихор І. Дискурс міста в українській поезії кінця ХІХ – першої половини ХХ століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.06 «Теорія літератури» ТНПУ ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2011. 20 с.
3. Галич О. Село і місто в постмодерному тексті. Опозиція місто / село в літературі. URL: <http://litmisto.org.ua/?p=25339>. (дата звернення: 15.09. 2025).
4. Гундорова Т. Ворошиловград і порожнеча. URL: <http://litakcent.com/2011/03/08/voroshylivgrad-i-porozhnecha/> (дата звернення: 15.11. 2024).
5. Демська-Будзуляк Л. Топос міста та літературний контекст раннього модернізму. *Наукові праці*. 2009. Том 118. Випуск 105. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/SocGum/Npchdu/FL/2009_105/105-3.pdf. (дата звернення: 25.09. 2025).
6. Лавринович Л. Урбаністичний час в українській прозі межі тисячоліть: минуле VS сучасність. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Вип. ХХІІІ. Ч. 1. С. 210–320.
7. Прасе І. Традиція міфологізації Львова у прозі Лесі Демської. *Слово і час*. 2005. № 3. С. 71–75.
8. Поліщук Я. Місто, варте культу. Ревізії пам'яті: літературна критика. Луцьк: ПДВ «Твердиня», 2011. С. 9–25.
9. Саліпа О. Брошка гімназистки. Харків: Фоліо, 2022. 316 с.
10. Серія ретророманів про Проскурів Ольги Саліпи поповнилася: нові книги авторка представила у бібліотеці URL: <https://www.kult.km.ua/news/view/826-seriya-retoromaniv-pro-proskuriv-ol-gi-salipi-popovnilasya-novi-knigi-avtorka-predstavila-u-biblioteci>. (дата звернення: 27.09. 2025).
11. Фоменко В. Місто і література: українська візія. Луганськ: Знання, 2007. 312 с.
12. Харлан О. Чернівецький текст у циклі повістей Ірини Вільде «Метелики на шпильках». *Слово і час*. 2008. № 2. С. 27–32.
13. Цимбал Я. Привиди урбанізму. *Критика*. 2007. Ч. 4 (114). С. 27–29.

References:

1. Andrusiv, S. (2000). Modus natsionalnoi identychnosti: Lvivskiy tekst 30-kh rokiy XX st. [The mode of national identity: The Lviv text of the 1930s]. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv; Ternopil: Dzhura. (in Ukr.).

2. Vykhor, I. (2011). Dyskurs mista v ukrainskii poezii kintsia XIX – pershoi polovyny XX stolittia [The discourse of the city in Ukrainian poetry of the late 19th – first half of the 20th century]. Extended abstract of PhD dissertation (Philology, 10.01.06). Ternopil: Ternopil National Pedagogical University. (in Ukr.).
3. Halych, O. (2009). Selo i misto v postmodernomu teksti. Opozytsiia misto / selo v literaturi [Village and city in the postmodern text: The opposition city/village in literature]. URL: <http://litmisto.org.ua/?p=25339>. (accessed: 15.11.2024). (in Ukr.).
4. Hundorova, T. (2011). Voroshylovhrad i porozhnecha [Voroshylvhrad and emptiness]. URL: <http://litakcent.com/2011/03/08/voroshylovhrad-i-porozhnecha/> (accessed: 15.11.2024). (in Ukr.).
5. Demska-Budzuliak, L. (2009). Topos mista ta literaturnyi kontekst rannioho modernizmu [The topos of the city and the literary context of early modernism]. *Naukovi pratsi*, T.118 S. 105. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npchdu/FL/2009_105/105-3.pdf. (accessed: 25.11.2024). (in Ukr.).
6. Lavrynovych, L. (2010). Urbanistychnyi chas v ukrainskii prozi mezhi tysiacholit: mynule VS suchasnist [Urban time in Ukrainian prose at the turn of the millennium: Past vs. present]. *Aktualni problemy slovianskoi filolohii*. Vyp. 23 (1). S. 210–320. (in Ukr.).
7. Prass, I. (2005). Tradytsiia mifolohizatsii Lvova u prozi Lesi Demskoi [The tradition of mythologizing Lviv in Lesia Demska's prose]. *Slovo i chas*. № 3. S. 71–75. (in Ukr.).
8. Polishchuk, Ya. (2011). Misto, varte kultu. Revizii pamiaty: literaturna krytyka [A city worthy of a cult. Revisions of memory: Literary criticism]. Lutsk: Tverdnyia, S. 9–25. (in Ukr.).
9. Salipa, O. (2022). Broshka himnazystky [The schoolgirl's brooch]. Kharkiv: Folio. (in Ukr.).
10. Seriya retroromaniv pro Proskuriv Olhy Salyipy popovnylasia: novi knyhy avtoraka predstavyla u bibliotetsi [The series of retro novels about Proskuriv by Olha Salipa expanded: new books presented at the library]. URL: <https://www.kult.km.ua/news/view/826-seriya-retroromaniv-pro-proskuriv-ol-gi-salipi-popovnylasia-novi-knigi-avtoraka-predstavila-u-biblioteci>. (accessed: 27.11.2024). (in Ukr.).
11. Fomenko, V. (2007). Misto i literatura: ukrainska viziia [City and literature: The Ukrainian vision]. Luhansk: Znannia. (in Ukr.).
12. Kharlan, O. (2008). Chernivetskyi tekst u tsykli povistei Iryny Vil'de «Metelyky na shpyliakh» [The Chernivtsi text in Iryna Vil'de's novella cycle «Butterflies on Pins»]. *Slovo i chas*. № 2. S. 27–32. (in Ukr.).
13. Tsymbal, Ya. (2007). Pryvydy urbanizmu [The ghosts of urbanism]. *Krytyka*, Ch. 4 (114). S. 27–29. (in Ukr.).

Inna Prijmak

THE ARTISTIC IMAGE OF PROSKURIV /KHMELNYTSKYI IN CONTEMPORARY UKRAINIAN LITERATURE

The beginning of the 21st century marks an «urbanization» of literary space, reflecting global trends that foreground the city as a key cultural and psychological construct. In contemporary Ukrainian literature, the city functions not only as a geographical locus but as a symbol of identity, memory, and transformation. This study examines the artistic image of Proskuriv (modern Khmelnytskyi) in Olha Salipa's works, focusing on her retro novel *The Brooch of the Schoolgirl*.

While Ukrainian criticism has mostly explored urban imagery of Kyiv and Lviv (Vira Aheieva, Tamara Hundorova, Yaroslav Polishchuk, Iryna Prass, Olha Kharlan),

smaller cities remain understudied. The article addresses this gap by analyzing the «urban text» of Proskuriv – a provincial yet vibrant space reflecting the interplay between tradition and modernity, inequality and emancipation, memory and myth.

Salipa's cycle of retro novels about Proskuriv at the turn of the 19th–20th centuries forms a distinctive literary phenomenon. In *The Brooch of the Schoolgirl*, she reconstructs early 20th-century city life and depicts social change through gender and educational conflicts. The protagonist, Natalia Khariuzova, a progressive educator, symbolizes women's emancipation and intellectual awakening, while the city becomes an active participant in her moral evolution.

Proskuriv's real locations – Oleksandrivska and Kamianetska streets, Horse Square, the railway station – gain symbolic meaning, mirroring characters' inner struggles and aspirations. Through vivid depictions of everyday life, Salipa turns the city into a living organism that interacts with its inhabitants.

Salipa's artistic representation of Proskuriv expands Ukrainian urban literature, emphasizing the cultural significance of smaller cities. *The Brooch of the Schoolgirl* demonstrates how Ukrainian prose reclaims forgotten spaces, transforming them into metaphors of social change – from provinciality to modernity, from the individual to the collective experience of urban life.

Key words: Proskuriv, urban text, urban literature, artistic image of the city.

Отримано: 09.12.2025 р.

Прийнято до друку після рецензування: 07.03.2026 р.

Опубліковано: 25.05.2026 р.

УДК 821.161.2-31:82.09:008:141.82:7.01
DOI: 10.32626/2309-7086.2026-23.196-213

Любов Расьєвич

ORCID 0000-0001-9540-9041

*кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри
історії української літератури та компаративістики
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка
rasevych.liubov@kpnpu.edu.ua*

МЕТАМОДЕРНЕ ПОСТ- ТА АНТИКОЛОНІАЛЬНЕ ОСМИСЛЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В РОМАНІ А. ЛЕВКОВОЇ «ЗА ПЕРЕКОПОМ Є ЗЕМЛЯ» І НАЦІКУЛЬТУРОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ І. ОГІЄНКА

У статті здійснено аналіз роману А. Левкової «За Перекопом є земля» у зіставленні з націєкультурною концепцією І. Огієнка, викладеною в праці «Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу». Мета статті – проаналізувати метамодерні та пост- і антиколоніальні модули репрезентації культурної ідентичності в романі А. Левкової «За Перекопом є земля» крізь призму націєкультурної концепції І. Огієнка на макро- та мікро-рівні (загальнонаціональному та особистісному). Обґрунтовано, що науково-публіцистичний трактат І. Огієнка, створений у контексті державотворчих змагань початку ХХ ст., і художній роман А. Левкової, написаний за умов новітньої російсько-української війни та анексії Криму, об'єднує спільне прагнення усвідомити українську культуру як самодостатню, ціннісно зорієнтовану різнорівневу систему, протиставлену російським імперським нарративам, які так само проникають в усі сфери життя людини чи групи людей, які вибирають її як ціннісний орієнтир і структуру власної ідентичності. Показано, як І. Огієнко формує узагальнену модель націєкультурної ідентичності, тоді як А. Левкова репрезентує її через індивідуальний і міжпоколіннєвий досвід персонажів, поєднуючи художній нарратив із елементами приватної документалістики. У статті доведено, що роман А. Левкової переконливо розкриває механізми інтеріоризації колоніального насильства – від державного терору до побутових форм аб'юзу, – а також демонструє процес болісного самоусвідомлення героїні за умов генеалогічної травми, культурної розколотості та протиставлення імперського й українського (і кримськотатарського) ціннісних просторів. Застосування метамодерністської та постколоніальної оптики дає змогу розглядати цей кримський роман як площину співіснування маргіналізованих досвідів, де націєкультурна та індивідуальна національна ідентичність постають не як задані фасадні константи, а як результат етичного вибору і процес, що наскрізно перетворює життя героїв.

Ключові слова: сучасна українська література, українська культура, метамодернізм, постколоніалізм, антиколоніалізм, націєкультурна ідентичність, Крим, Анастасія Левкова, Іван Огієнко.

Постановка проблеми. Осмислення колоніального минулого в континуумі сучасної української літератури (у межах «постчорнобильської бібліотеки»)

© Любов Расьєвич, 2026

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ки») виразно почалося, зокрема, ще в руслі постмодерністської карнавальної естетики роману Ю. Андруховича «Рекреації» (1992) та в руслі фемінного дискурсу творчості О. Забужко (оповідання «Сестро, сестро», 1992; роман «Польові дослідження з українського сексу», 1996). Колоніальна спадщина у романі Ю. Андруховича, наприклад, на перший погляд, затирається яскравістю карнавального дійства, фривольністю особистого життя героїв, проте проступає на поверхню, щойно організатор свята Воскресаючого Духу Павло Мацапура (спадає на думку алюзія на «Енеїду» І. Котляревського: «*Якусь особу мацапуру / Там шкварили на шашилку, / Гарячу мідь лили за шкуру / І розпинали на біку*») напрочуд реалістично інсценізує арешт учасників («*За його стіною стояв двометровий десантник зі складаним автоматом у руках. «Всім виходить, строчиться на вулице», – коротко сказав лейтенант*» [1]). Допоки гурт митців, вишикуваних на площі начебто для розстрілу, чекає на оголошення, «таборове», «розстрільне» українське минуле відразу впливає на поверхню, наче й не було божевільної ночі, святкового вихору подій тощо: «*...зрештою, бути розстріляним – не найгірша смерть для поета, ах, які непоправні втрати вкотре понесе рідна література, розстріляне відродження, от як про нас напишуть нащадки, якщо колись у нас будуть якісь нащадки, якщо вони допустять до цього, щоб у нас були нащадки, а вони не допустять, бо вже мають великий досвід, як очищати нас від нащадків, це головна справа, головна мета*» [1]. Згадується О. Забужко, яку також цитує у своєму романі А. Левкова: «*Ми всі – таборові. Сто років триває цьому спаду. / Шукаєм любови знаходим – судомні корчі. ГУЛАГ – це коли ти голосиш...*» [3, с. 189; оригінально поезію опубліковано в романі «Польові дослідження з українського сексу»]. Це нагадує непропрацьованість травм на рівні психології людини: якщо просто замаскувати глибинні травми показною байдужістю, оптимізмом, але не пропрацювати їх належно, достатньо буде будь-якого тригера, щоб спровокувати травматичну реакцію психіки. Пропрацювання цих травм на рівні національної літератури має таке ж цілюще значення, особливо з огляду на щораз новий колоніальний досвід, який щодо себе у XXI столітті знову переживає Україна.

Для поточної студії ми вибрали зосередитись на чотирьох опорних концептах, які дають змогу інтерпретувати роман А. Левкової «За Перекопом є земля» відповідно до визначеної теми, а саме: *метамодернізм*, який загалом вважаємо більш відповідним духово природі української літератури та який стає панівним після 2014 року способом конструювання художньої дійсності, хоча деякий час усе ще співіснує з рисами запізнилої постмодерністської естетики; *постколоніалізм*, оскільки період незалежності української держави став каталізатором для формування української ідентичності засобами культури, зокрема й літератури (у багатьох статтях ми покликаємось на трансльовану О. Забужко думку про літературоцентризм української національної ідеї: «...та ще й культури виразно «літературоцентричної» [4]), що збіглося в часі з переосмисленням колоніальної культурної спадщини, культурних та загальнонаціональних травм імперського минулого, витворення на ґрунті цього вектору поточного та перспективного самостійницького культурного, діахронно проєвропейського за цінностями руху; *культурна ідентичність* – власне те, як культурно українці мислять себе для самих себе та що трансльовують у світову культуру, яку нішу обіймають, особливо на тлі століттями фінансованої російськими промокампаніями ідеї про те, що все велике в Росії – російське, а іншого й знати не варто (тобто це і виривання з

імперських культурно монопольних тенет, і витворення своєї культурної самості: «ми інші, які ж саме?»); *концепція Івана Огієнка*, головню викладена ним в одноіменній праці 1918 року, про самостійність, повноцінність і навіть патронімічний щодо російської культури характер і природу культури української (не українська культура постала з російської, а навпаки: весь другий розділ цієї праці стосується впливу української культури на московську (розділи XI–XX: від того, як українці заклали в Москві першу школу, і до того, у який спосіб доклались до витворення нової московської літературної мови).

У статті поняття «націєкультурологічна концепція І. Огієнка» вживається як узагальнювальна авторська дефініція, що охоплює огієнківське уявлення про мову, церкву, освіту й культуру як базові чинники формування української національної ідентичності.

Метамодернізм, на противагу постмодернізму, у цій концептуальній тетradі є парасольковим терміном, уможливаючи взаємну інтеграцію всієї чотиричленної моделі. Постмодернізм із його фасадним іронізуванням (хоча в романі А. Левкової є деякі його елементи, як-от заміна пам'ятника Леніну у свідомості юних кримців на уявного, наскрізного до тканини тексту Вінні-Пуха: «Невже Вінні-Пуха нарешті знесуть і в Сімфі?» [5, с. 235]) відповідав часові виходу української літератури на власні орбіти існування, часові сепарації від імперської диктатури, засадничого соцреалізму з його декларативним моралізаторством, що в проєкції на життя індивіда може нагадувати пубертантний період із характерним наскрізним бунтом, нігілізмом, викличністю, нівелюванням цінностей, запереченням дієвості моралі й деякою мірою апологетикою в бік моральної розкутості. Тож ця естетика, яка на культурному Заході в 90-их і 2000-их уже вичерпувала себе, в Україні виявилась дуже адекватною естетичною парадигмою для дітища, яке вирвалось нарешті з лещат аб'юзивного імперського наглядча і в пориві свободи смакує всі радощі життя, багато помиляючись, але все ж творячи свою сутнісну ідентичність. Однак це була естетика, яка рано чи пізно все одно мала вичерпатись із переходом літератури на наступні рівні «дорослості» (зрілості), якраз перший із яких збігся з такими екзистенційними викликами, як гібридна війна з 2014 року й повномасштабна війна з 2022 року. З огляду на це метамодернізм на етапі десятих та двадцятих років XXI ст. є більш природним для сучасної української літератури, оскільки навіть на теоретико-естетичному рівні уможливує серйозність без мертвого моралізаторства, щирість без наївності, етику без дидактики й надію без заперечення травми. Надто коли йдеться не тільки про травми, набуті в процесі імперської підпорядкованості, але й про свіжозавдані травми, пов'язані з дуже різношерстим, але наскрізь прошитим війною досвідом.

І однією з таких травм є анексія Криму, тема якої, як і загалом кримська тема, досі була дуже мало представлена в українській літературі. Тож цим романом А. Левкова суттєвою мірою виповнює лакуни «непоміченості» Криму, його маргіальності, коли йдеться про рівень відображеності в літературі тем анексії Донбасу і як порівняти це з Кримом. І ця стигма проігнорованості, непропрацьованості, безвідповідального ескапізму в дискурсі про Крим (на кшталт згадати, що Крим досі за нормами міжнародного права український, розповівши про нього в прогнозі погоди; або ж створити низку державних структур з реінтеграції Криму, які розробляють проблеми віддаленого рожевого майбутнього, але ігнорують проблеми, з якими вже стикається абсолютно

не захищене проукраїнське населення півострова – усе це нагадує такий собі механізм заперечення як форму психологічного захисту, яка працювала досі як стандартне налаштування всієї материкової України). І цей ескапізм, інфантильне непомічання проблем Криму – це той наскрізний сатиричний мотив, який відчутно хвилює авторку, транслюючись через образ головної героїні Оксани та її кола небайдужих («...я вихопила головне для себе: що Київ обов'язково відреагує на дії в Криму, бо Крим – це Україна» [5, с. 253]; далі в тексті: «Ніхто не дає наказу. Всі зайняті тим, що ділять урядові портфелі» [5, с. 277]). Це проявляється, зокрема, у тезах: 1) про те, що Крим віддали без бою («...будьмо відвертими, вона [війна – Л. Р.] мала тут бути. Її не було тільки тому, що хтось у Києві до неї не був готовий. Або з кимось про щось домовився всупереч природному ходу речей» [5, с. 345]); 2) про хронічну недбалість державної політики у сфері культури в Криму («...9 мільйонів гривень, які виділили на підтримку української мови й культури в Севастополі, потім витрачали на салюти, виступи “Калінки” й “Азізи”» [5, с. 329]); 3) про зраду військових та інших працівників сфери держбезпеки, які присягали Україні, але через розгубленість чиновників у Києві й блискавично швидку політику заохочення з боку Росії масово перейшли на бік ворога («...кримське СБУ, що ледь не в повному складі перейшло на бік ворога, і українських військових, багато з яких по анексії стали російськими» [5, с. 329]); 4) але найголовніше – пасивністю, «унікальною» моделлю реагування Києва на нагальні проблеми в анексованому Криму («Я [Ніна Валентинівна – Л. Р.] не хотіла жити в Росії. <...> Але дуже розчарована Україною – що вона зробила? Нічого. Тож нехай тепер буде Росія» [5, с. 318]), «...її сама була зла на Україну, хоч не хотіла у цьому зізнатись» [5, с. 318]), «Весь цей час я думала тільки про те, чи Україна справді про нас забула, не захистить нас, не визволить нас із цього жаху» [5, с. 311]). Уперше тема Криму звучала так сильно, конкретно, гостро, і це прориває блокаду повсюдного, зокрема літературного, ігнорування анексії. З одного боку, наведені цитати виразно демонструють пост- та антиколоніальний вимір тексту: непрацьований колоніальний досвід, інфантилізм з боку держави Україна, брак ідеологічної проукраїнської політики в Криму, неоднозначний статус кримських татар у Криму, які на історично своїй території почувалися другосортними під навалюю «руського міра» («Аліс – єдина у нашій дитсадковій групі кримська татарка. У н'ять років вона не вміла російської <...> Чи потерпала вона від цього серед двадцяти восьми російськомовних дітей?» [5, с. 7]) – усе це настільки послабило проукраїнські позиції жителів Криму, що повернути їх у русло імперії вдалось без воєнних і навіть масових протестних дій. Актуалізація імперського нарративу, увага до проблеми «повернення» Криму до російського символічного (ідейного, культурного) простору, а також увага до досвіду маргіналізованих і витіснених суб'єктів – усі ці аспекти проблеми обговорено в руслі як метамодернізму, так і пост- та антиколоніальних студій, зокрема в плані провальності млявої деколоніальної політики, яка велась із боку України в Криму з 1991 року до 2014. Анексія стала лакмусом того, як продовжувана навіть у час незалежності України й автономії Криму політика насаджування «руського міра», зокрема й через начебто безвинну тактику русофонії, стала інструментом колоніальної логіки привласнення території, пам'яті та ідентичності.

З іншого боку, спосіб художнього осмислення цієї теми виявляє риси метамодернізму. Текст Левкової вибудовується не на іронічному дистанціюванні, притаманному постмодернізму, а на коливанні між травматичним досвідом і

прагненням смислової реконструкції. Щирість висловлювання поєднується з рефлексивністю, емоційна залученість – з усвідомленням неможливості остаточного проговорення втрати – надто через коливання (притаманну метамодернізмові осциляцію) між думкою про те, що Крим уже ніколи не повернути («Того останнього літа в Криму мене не залишатиме відчуття, що півострів іде на дно» [5, с. 377]) й самотвердним, винесеним у назву роману «За Перекопом є земля» та оптимістичним «Настане весна – знову у Крим! Чого не можна? Колись буде можна. Зацвітуть абрикоси, мигдаль – тоді» [5, с. 383]. Тож анексія Криму тут постає водночас як нова колоніальна травма і як метамодерністський досвід «незавершеності», відкритості процесу, що не зводиться до нарративу поразки. Поєднання цих двох теоретичних фреймів легітимізує розгляд тексту А. Левкової не лише як реакції на історичну подію, але і, як, безперечно, є, можливість осмислити свіжий травматичний досвід та вибудувати лінію відповідальності згідно з цим за умов продовжуваної колоніальної агресії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Одним з найбільш універсальних тлумачень метамодернізму є його постіронічність, що означає нову епоху й новий культурний простір. Іронія в літературному (та постмодерному) розумінні, коли поверхове значення сказаного принципово не збігається з його глибинним сенсом, у час 2000-их уже виявилася непридатним інструментом для осмислення викликів сучасності. Традиційно точкою відліку метамодернізму вважають у світовій історії події 11 вересня 2001 року в Нью-Йорку, які позначили зсув від іронії до чогось сутнісно «автентичного» – до всеохопних уявлень про «оригінальне», «реальне», щирість і смислово валідність [12]. Ця тенденція продовжує розгортатися й у сучасному історико-культурному контексті. Як зазначають дослідники, актуальні культурні процеси вже неможливо пояснювати винятково в межах постмодерністської парадигми та «тиранії іронії», яку Д. Ф. Воллес визначав як стан, що залишає суб'єкта «не лише спустошеним, а й певною мірою пригніченим» [14]. Унаслідок цього домінування іронії було порушене, а сучасний культурний цайтгайт («дух часу») опинився в стані концептуальної несталості [12].

Зі зріланням сучасної української літератури постмодерна іронія дедалі більше ставала неспроможною сповна осмислити минуле, теперішнє й майбутнє України та українців, а також роль у цьому літератури. З розвитком процесів демократизації в Україні, плюралізму думок, усе ж зростає потреба мейнстримної візії травматичного імперського минулого («Щоб існував Булгаков, сказав тоді Влад, їм треба було розстріляти у Сандармоху Валер'яна Підмогильного і Миколу Зерова. Ось, мовляв, обрана російська література» [5, с. 182]) і не менш травматичного колонізаторського впливу Росії тепер, коли є прямі військові дії поряд із постійними намаганнями компрометувати Україну в мовно-історичному, культурному плані тощо. М. Окедіджі зазначає, що «метамодернізм» сам по собі є деколоніальним терміном або деколоніальною концепцією [13, с. 483]. Мойо Окедіджі Лістен – нігерійський історик мистецтва, художник, який використовує термін метамодернізм як мистецьку позицію поза модернізмом чи постмодернізмом. Метамодернізм розглядається ним не як просто новий стиль чи подовження модернізму-постмодернізму, а як концепт, що виник у відповідь на колоніальні структури знання й мислення. М. Окедіджі розповідає, що його концептуальні пошуки почалися з критики західноцентричного канону візуальних мистецтв і північноатлантичних парадигм, які не могли адекватно інтерпретувати африканське та діаспорне

мистецтво. Сам термін «метамодернізм» у його розумінні є не новим етапом хронотопу (після модернізму й постмодернізму), а спробою звільнитися від єдиноправильних (західних) способів історіографії й періодизації [13, с. 484].

М. Окедіджі підкреслює, що проблема колонізації полягає не лише в географічному пануванні, а передусім у колонізаційній свідомості й способів творення та інтерпретації культури: вони колонізуються разом із землею. Він зазначає, що метамодернізм виник саме як відповідь на обмеження модернізму, постмодернізму й навіть постколоніальної теорії, які обійшли увагою культурні досвіди, суб'єктів культури, культурні продукти «поза центром». Завдяки плюралізму, осциляційному характерові метамодернізму вбачається змога монополізувати західноцентристські наративи й цим самим створювати простір для інших епістемологій. Це та парадигма бачення культури, у якій субальтернативні досвіди (а українська література, попри переклади іншими мовами, особливо зараз, коли активно перекладають, зокрема, О. Забужко, С. Жадана, усе ж ніколи не була мейнстрімом, ніколи не входила до жодного з вузких чи ширших літературних канонів, на чому в недавньому інтерв'ю О. Забужко особливо наголошувала) не як відхилення, а як самодостатні форми мистецького мислення, естетичної та світоглядної рефлексії. Українська література не була і не є частиною жодного «великого нарративу» світової літератури (як здебільшого й інші види мистецтва, хоча там ситуація на йоту ліпша), а отже, традиційні модерністські чи постмодерністські моделі інтерпретації виявляються щодо неї обмеженими. Саме метамодерністська парадигма, якщо імплікувати погляди М. Окедіджі на демократизм і універсальність цієї естетичної парадигми, дає змогу осмислити художню дійсність «маргінального» Криму не як «периферію» імперського чи пострадянського простору («...коли мене питають, звідки я, то кажу, що з України. Раніше казала, що з Криму, але, по-перше, не всі його знають, по-друге, багато думають, що це Росія» [5, с. 219]), а як повноцінний культурний центр із власною логікою ідентичності, значно більш диверсифікованою, аніж на материковій Україні («Аліє, Альона і я. З наших імен, написаних у рядок або стовпчик, можна читати історію Криму – чи принаймні один з її розділів. Утім, поверховий погляд на ці три імені точно помилиться. Альона, з її російським іменем, – українка. Я, з моїм українським іменем, була росіяночку. І ця омана в іменах робить картину ще опуклішою та виразнішою» [5, с. 7]). У межах такого підходу становище українців і кримських татар у Криму перестає сприйматися як похідне або вторинне щодо раніше домінуючих культурних нарративів; натомість воно постає як автономний досвід, що має власну етичну, історичну та символічну вагу та який глибинно пронизаний травматичним впливом імперських нарративів, нормалізованих старшими поколіннями кримців («Еєе, – махає рукою дідусь. – Розвалили Родіну – Горбачов, американці... Та в НАТО збарається... А тут ці ще понасхали, вимагають... Пред-датель, – каже дідусь із подовженим “д”, і від цього слова мені у сонячному сплетінні робиться боляче» [5, с. 29]; «А українську мову не нав'язують? Автономія повинна захищати вас від цього» [5, с. 41]; «Але ж Крим – частина України, після чого хтось із московських однопітків здивовано питає: “Як України? Хіба Крим не в Росії?”» [5, с. 41]). Крім того, метамодернізм із його характерною «осциляцією» між колективним і особистісним, загальним і частковим, історичною травмою та надією дає змогу актуалізувати націєкультурну ідентичність як форму спільної пам'яті народів, різних сутнісно, проте зі спільними історичними ранами та спільним ворогом-колонізатором (як-от кримські татари та українці в Криму), а також індивідуальну національну іден-

тичність як екзистенційний вибір суб'єкта (особливо памолоді, коли йдеться про українців, бо що стосується кримських татар, то всі герої роману свято бережуть свою ідентичність, підтримувану старшими поколіннями – як хранителями роду: «У домі було заборонено вживати більше кількох слів підряд російською: “Русча лаф эмме!” (Не говори російською!) – раз по раз лунало від Аніфе-біта...» [5, с. 14]). Саме ця подвійна перспектива є принциповою для осмислення кримського досвіду, де національна належність не задана наперед, а формується через внутрішнє прийняття, мову, культуру й глибоко усвідомлену етичну позицію.

Для методологічного обґрунтування поточної студії доречно ще завважити статтю Р. Азада-Паласіос, у якій звернено увагу на те, як поняття гібридності допомагає переосмислити національної ідентичності в постколоніальних школах [9, с. 1431]. Авторка пропонує новий концептуальний підхід, відмінний від традиційно західноцентричних моделей, показуючи, що класичні підходи до викладання національної ідентичності часто ґрунтуються на фіксованих, узагальнених (моноцентричних) моделях, які мало репрезентують складний культурний досвід постколоніальних суспільств. Стаття звертається до ідей Гомі Бхаби про гібридність, описує ідентичність як процесну, динамічну й проміжну, а не як статичну сутність [10]. Така позиція дає змогу врахувати культурні змішання, пересічення спадщини колоніального впливу з сучасною дійсністю. Іншими словами, годі від кримців (чи кримчан, як називає А. Левкова), такої ж національної виструнченості, як від жителів материкової України, далеких від фронтірних територій особливо агресивного впливу імперських нарративів, зросійщення. Крим інший, але за умови грамотної політики, найкращі політики помічання, а не ігнорування, був шанс і, як дає надію авторка роману, буде шанс згодом врахувати це й на основах урахування гібридності вести політику збереження культурної ідентичності різношерстого Криму, але під парасолькою проукраїнської національної ідентичності й національних цінностей, які також суголосні загальнолюдським.

Роман А. Левкової є об'єктом літературознавчого та дидактико-літературознавчого аналізу в працях В. Давидової [2], І. Салюк [7], Я. Краєвської [11], Яо Сяо Сяо [8]. Зокрема, В. Давидова аналізує можливість використання роману А. Левкової в межах зіставлення з програмним текстом «Арслан-Киз, або Дівчина Левиця» Ісмаїла Гаспринського. Щоправда, В. Давидова використовує, замість терміна «постколоніалізм», термін «антиколоніалізм», що акцентує на актуальній боротьбі з російським колоніалізмом (без сумніву, у романі А. Левкової це теж є: будь-який спротив окупаційному режимові є проявом антиколоніалізму, а носіями цих настроїв спротиву є чи не всі люди з активного кола героїні Оксани: Боря, Ольга, Аліє та її чоловік, Ахтем). Власне, більша частина роману є ретроспективною, тому ще більшою мірою осмислене колоніальний досвід минулого, часу між окупаціями півострова. Однак слушно вирізняти тут і постколоніальну, і антиколоніальну (пов'язану з новим витком окупації – після 2014) проблематику. В. Давидова пропонує компаративно-діалогічний метод як один із шляхів осмислення антиколоніального дискурсу в шкільній літературній педагогіці [2, с. 22]. Я. Краєвська у статті «Культурна ідентичність Криму за романом “За Перекопом є земля” Анастасії Левкової», аналізуючи модули культурної ідентичності Криму в тексті, зосереджується на концепції культурної пам'яті, яка є ключовим теоретичним інструментом для розуміння того, як художній текст репрезентує складну історичну та культур-

ну ситуацію півострова. Праця Я. Краєвської репрезентативна для сучасних гуманітарних досліджень (стаття опублікована польською мовою, тож призначена насамперед польськомовному читачеві, і це розширює обрії впливу), які розглядають літературні тексти як парадигму формування ідентичності засобами культурної репрезентації, зокрема за умов тривалої політичної напруги, байдужості центральної влади країни та, зрештою, анексії колонізатором. Аналіз Я. Краєвська буде на інтерпретації нарративних стратегій, конфліктних моделей пам'яті та сюжетних конструкцій, що дають змогу виявити, як література активізує процеси осмислення історичного досвіду та культурної приналежності [11, с. 37]. І. Салюк слушно наводить думку А. Алієва про те, що в сучасній українській літературі кримські татари більше не репрезентуються не як «чужі», а радше як «інші» (що стосується роману А. Левкової, то з останніх сторінок тексту очевидно, що як «інші, але за нас, за Україну»!), оскільки українці дедалі частіше сприймають культуру й історію кримських татар як генетично близьку до власного історичного досвіду. У праці І. Салюк також наводить інші сучасні українські тексти, присвячені Криму: фентезі (роман «Дім солі» С. Тараторіної), репортажна проза («Загублений світ» Н. Гуменюк), історичні оповіді для дитячої аудиторії («Крим Керіма» Н. Смирнової) [7, с. 98]. Яо Сяо Сяо досліджує текст А. Левкової як артефакт ринку українських книжкових бестселерів, намагаючись відстежити природу текстів, які зазнали великої популярності, аналізуючи твори в модусі понять «нового історизму», тобто користуючись визначенням Н. Бернадської про «добу нового історизму в літературі», яка закономірно змінила постмодернізм [8, с. 158].

Попри наукову цінність наявних досліджень, зокрема зосереджених на аналізі культурної ідентичності, низка аспектів проблеми залишається поза межами розгляду. Зокрема, інтерпретація тексту попередніми авторами переважно в руслі студій культурної пам'яті, без залучення ширшого теоретичного поля постколоніальних і сучасних естетичних підходів, не дає змоги інтегрувати постколоніальний аналіз із метамодерністською оптикою, а отже, осмислити роман А. Левкової не лише як репрезентацію пам'яті, а як парадигму пропрацювання постколоніальних травм і ствердження нового антиколоніального досвіду. До того ж у поточному дослідженні маємо на меті залучити історико-культурну перспективу української гуманітарної думки, зафіксованої в спадщині І. Огієнка. У цьому контексті принципово новим є зіставлення художнього нарративу А. Левкової з культуротворчою (націскульптурною) концепцією І. Огієнка, що уможливило відстеження спадкоємності й трансформації уявлень про культуру, мову й ідентичність від класичної національної доктрини (І. Огієнко) до сучасного метамодерного письма (роман А. Левкової).

Мета статті – проаналізувати метамодерні та пост- і антиколоніальні модуси репрезентації культурної ідентичності в романі А. Левкової «За Перекопом є земля» крізь призму націскульптурної концепції І. Огієнка на макро- та мікрорівні (загальнонаціональному та особистісному).

Виклад основного матеріалу. Щоб увести до спільного контексту роман А. Левкової та І. Огієнка, потрібно надати фреймові тлумачення, які легітимізують такий дихотомічний розгляд. Треба зробити вступний абзац про те, що об'єднує роман А. Левкової та працю І. Огієнка. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Праця І. Огієнка з'явилася

1918 року, коли Україна здобула шанс на незалежність із утворенням УНР. Тоді було принципово осмислити свою культурну, ідентичнісну інакшість, саме тому значна частина праці Огієнка виділена на характеристику російської культури як вторинної, витвореної саме вихідцями з України, а не навпаки, як досі намагаються ствердити імперські великоросійські наративи, переважно сліпо за-своєні західними країнами через багатовікову пропаганду, російський вплив та експортного фінансування російського культпродукту. Твір Левкової написано через 105 років, коли Україна, знову маючи незалежність, усе ж перебуває в стані екзистенційної боротьби з Росією, потерпає від етноциду та культуроциду з боку Росії. Ситуація з анексованим Кримом показала, як інфантильність націє-культурних інтенцій з боку держави породила ґрунт для взяття Криму навіть без війни, коли етнічно різношерстий Крим переважно скорився силі Росії, яка десятиліттями тут здійснювала пропаганду «русского міра». І тому зараз так важливо усвідомити і те, що говорив Огієнко, і те, що намагається, суб'єктивізувавши типовий кримський досвід у житті своїх персонажів, а особливо головної героїні Оксани Утаєвої, донести авторка. Роман А. Левкової «За Перекопом є земля» та праця І. Огієнка «Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу» об'єднані спільним об'єктом осмислення – українською культурою як підґрунтям національної та ідентифікаційної самосвідомості за умов історичної загрози («Свої лекції я хочу почати вступним нарисом, де розкажу вам про все те, що утворив народ український за довгі віки свого існування. Тепер, коли ми творимо самі своє вільне життя, коли питання про нашу автономію поставлено руба, коли це питання набуло собі такої гострої форми, як раз дочасно буде спинитись, озирнутися назад, кинути оком на той довгий шлях, що його ми перейшли» [6]). І. Огієнко публікує працю у момент, коли Україна, скориставшись історичним шансом, постає як незалежна держава, а тому потребувала чіткого теоретичного самоусвідомлення власної культурної ідентичності. Саме цим зумовлена принципова увага Огієнка до розмежування української та російської культур, зокрема аргументоване доведення вторинності російської культурної традиції, значною мірою сформованої вихідцями з України, що суперечить імперським великоросійським наративам, тривалий час ретрансльованим і в західному інтелектуальному просторі («Чи ми ж справді маємо право на вільне життя, чи ми маємо право на ту автономію, якої так настирливо домагаємось ось уже більше двох віків? Чи народ наш окремий народ, чи він же має свою культуру, – культуру оригінальну, своєрідну? Чи в минулому єсть у його своя історія, своє життя? Чи справді нам потрібні окремі школи з нашою мовою, окремі університети, чи може ще тільки наші вигадки, як про все це тепер кажуть несвідомі люде? От на всі ці питання я й хочу одповісти вам на перших своїх лекціях, хоч, власно кажучи, про це я мушу нагадувати вам протягом всього свого курсу. Бо коли ж наша мова має свою довгу історію, коли про цю історію можна викладати цілий курс університетський, то значить це єсть справжня мова, а коли єсть окрема мова, то єсть і окремий народ» [6]). Роман А. Левкової написано через 105 років – у ситуації, коли Україна, вже відновивши державну незалежність, перебуває в стані екзистенційної боротьби з Росією, зазнаючи системного етноциду та культуроциду. Анексія Криму виразно засвідчила, що інфантильність і непослідовність націєкультурної політики держави створили ґрунт для безкровного захоплення півострова, етнічно різнорідне населення якого тривалий час піддавалося впливу ідеології «русского міра». У

цьому контексті особливої ваги набуває як теоретичний спадок І. Огієнка, так і художня стратегія А. Левкової, яка, суб'єктивізуючи типовий кримський досвід через долі персонажів, передусім головної героїні Оксани, актуалізує проблему націєкультурної та індивідуальної національної ідентичності за сучасних умов.

Постколоніальна ідентичність у романі А. Левкової «За Перекопом є земля» формується як досвід розриваності між травматичним минулим, імперською спадщиною та пошуком власного культурного «я». *«Одна я – була колись у розмові кримськотатарською: то лагідна, то розлючена, то сумна, то весела. Друга я – англomовна: вневена у собі й трошечки галаслива.. Третя – україномовна: вдумлива і розважлива. Третя, точніше, цюнайперша я – звичайно, рідномовна, себто російськомовна. Логічно було б відповісти – різна <...> Проте ні, з російською я таки не різна, але про це я матиму нагоду поміркувати пізніше»* [с. 36].

Водночас принципово важливо враховувати різницю жанрових і дискурсивних стратегій, у межах яких осмислюється проблема української культури в працях І. Огієнка та А. Левкової. Трактат І. Огієнка належить до сфери нон-фікшн і може бути окреслений як науково-публіцистична праця, що цілком відповідає традиціям гуманітаристики початку ХХ століття, коли академічний аналіз поєднувався з чітко вираженою ідеологічною та просвітницькою настановою. У такому форматі націєкультурна ідентичність постає як узагальнений історико-культурний конструкт, спрямований на формування колективної самосвідомості народу в момент державного становлення. Натомість А. Левкова пропонує художній текст, у якому поєднуються елементи белетристики та так званої «приватної документалістики»: крізь призму індивідуального досвіду персонажів розгортається історія Криму в житті трьох поколінь: дідусів і бабусь, батьків та дітей, і саме для останніх півострів є простором народження і зростання, до них катайконім «кримці» застосовний протягом усього їхнього життя. А. Левкову, на відміну від І. Огієнка, цікавить не абстрактна модель націєкультурної ідентичності як теоретичного конструкту (макрорівень), а спосіб її реалізації в індивідуальному досвіді героїні та її оточення (мікрорівень): у мовному виборі, пам'яті, сімейних історіях і внутрішньому прийнятті або відторгненні власної національної належності не тільки генеалогічно, а на основі свідомого вибору цінностей, які з огляду на це поділяє людина: *«Ми долучимось – ми виберемо українську мову і українську культуру, хай не як мову й культуру своїх батьків і дідів, бо родинні історії – болісні й суперечливі, – а як мову своїх дітей»* [5, с. 382]. Тому, попри популярний наратив про російських сил «а в чому вина російська культура», у романі чітко простежується закономірність у тому, що людина поділяє цінності культури, яку вважає своєю, а культура в усіх її проявах неодмінно транслює цінності народу, якому належить: *«...любитель російської літератури – агент ФСБ»* [5, с. 278].

Крим і Перекоп у романі виступають не лише географічними, а й символічними топосами, що маркують межу між колоніальним і деколонізованим світоглядом. І особливо помітно, як з переходом від дитячості до більш свідомого віку головна героїня дедалі більше замислюється над питаннями того, хто вона. Її батьки росіяни, у неї притаманно російське прізвище Утаєва, тож генеалогічно вона теж росіянка, над нею з дитинства тяжітиме образ, як з'ясувалось, названого дідуса-прадідуса, який працював у КГБ. Цікавий образ батька, який дозволяв собі карати її силою через дрібний дитячий непослух. Він витворений як типовий образ радянського чоловіка, відстороненого від духового виховання своєї дитини, наче він постійно перебуває десь за бар'єром. Як то властиво, перед

ним краще не плакати, не проявляти сильних емоцій («...а тато казав фразу, що її я потім чутиму від нього не раз: “Коли людина плаче, вона жаліє саму себе”» [5, с. 20] – сказана дівчинці в 6 років!), не ставити зайвих питань («У перші роки життя я засвоїла: якщо треба спілкуватися з татом, краще робити це через маму» [5, с. 19]). Проте й батько зрештою заплаче – коли Оксана покидає Крим, і це може сприйматись також як знак переродження з зачерствілої, шаблонної радянської людини в людину, якій ніщо людське не є чужим. До того ж точково через роман проходить ця дитяча травма Оксани – лущування батьком. А на завершальних сторінках мати підсумує, що це не було чимось винятковим, мовляв, радянська, принаймні російська система виховання нормалізує цей аб'юз: «Дідусь не бив мене, бо був уже старенький. А батьки тоді завжди били дітей. Принаймні в руських, може, в інших – інакше, не знаю» [5, с. 353].

Отже, у романі А. Левкової приватна травма Оксани, пов'язана з фізичним насильством з боку батька, набуває значення не поодинокого сімейного епізоду, а симптоматичного прояву ширшої культурної та політичної системи. Показовим є материнський коментар наприкінці тексту, який легітимізує пережитий аб'юз як «норму» радянського, зокрема російського, виховного середовища. Тож роман демонструє спадкоємність і всюдусність логіки насильства: від державного терору, спрямованого проти незручного громадянина («Цікаво, що ми обидві знаємо назви московських тюрем. А київських – особисто я не знаю. Ти знаєш?» [5, с. 238]), до побутового терору в межах родини.

Ця модель перегукується з репрезентацією державної репресивної машини в романі І. Багряного «Сад Гетсиманський» – тексті, що справляє на героїно глибоке враження саме через радикальне викриття системного насильства над політичними в'язнями. У Левкової ж та сама терористична логіка виявляється на мікрорівні – у ситуації принципової нерівності сил, де дорослий батько чинить насильство над беззахисною дитиною, ще й дівчинкою, що є особливо травматичним з огляду на психологічні та гендерні аспекти. У такий спосіб роман виявляє цілісну картину радянської культури терору, яка функціює не лише як інструмент державного контролю, а й як внутрішню засвоєну норму повсякденного життя, відтворювана на рівні сім'ї та міжособистісних стосунків. Саме ця інтеріоризація насильства робить радянську спадщину особливо небезпечною, оскільки вона маскується під «виховну практику» й передається наступним поколінням на рівні ментальних установок. Бабуся Аліє Діляра, як сказано в тексті, інша, бо втекла з інституційної радянщини. Та й узагалі в тексті кримські татари інші й зберегли в собі більше опірності проти асиміляції завдяки окремішності їхньої спільноти, свідомому небажанні інтегруватись у російські структури існування та відповідальне ставлення до збереження власних культурних традицій – від моделей сімейних стосунків і до способу ведення громадського життя: «Ось Діляра <...> виросла в інтернаті, то там з них старалися зробити радянських людей – партія, Ленін, Сталін... Діляра просто втекла звідти, тому не стала радянською» [5, с. 63]; кримська татарка Ельзара: «...92% мого народу називають кримськотатарську своєю рідною мовою» [5, с. 54].

У процесі дорослішання Оксана на різних рівнях самоусвідомлення дедалі гостріше відчуває власну культурну й ментальну інакшість. Її приваблює свободолюбство кримських татар, їхнє сильне колективне та індивідуальне «я», що контрастує з радянсько-російськими моделями підпорядкування і страху. Навіть саме ім'я її стає відомим чи не з передостанніх сторінок роману (до того – прізвище

Утаєва): поки вона йде до українського, наче весь час залишається безіменною, а з вибором національної ідентичності набуває ідентичності і в імені, наче заново народжуючись. Через зіставлення з Алією Оксана активно шукає себе, свою сутність, вихід із личини просто слухняної зручної дівчинки-відмінниці, яка з усім погоджується і ніколи не протестує: «*Коли бути щирою, то я наслідувала Аліє: її особливо пасували кульчики-дармовиси. А ще вона не боялась експериментувати з одягом – поєднувала таке, що я б ніколи в житті не додумалась поєднати...*» [5, с. 48]. Водночас показовим є зіставлення себе з Альоною – «чистокривною» українкою, на тлі якої Оксана особливо болісно переживає власне російське походження та пов'язану з ним історію діда-кагебіста: «*...Цієї ночі я раптом відчула заздрість до Альони. Заздрість до того, що вона – українка і її дідуся та бабусі – звичайні селяни*» [5, с. 66]. Ця генеалогічна травма спричиняє внутрішню розколотість: любов і вдячність до дідуся – людини, яка багато в чому сформувала її інтелектуально й емоційно (зокрема, через любов до читання: «*...одіусь дав мені жагу до читання – завдяки їй я читала не лише Достоевського, а й Багряного і Андруховича. А ще він дав мені жагу до життя...*» [5, с. 206]), співіснують із глибоким відчуттям провини й сорому за його пряму причетність до репресивної системи. Настільки травматичною є ця обставина, що героїня довго уникає розмов про неї з друзями, навіть із Алією, від якої не мала інших секретів, а зізнання коханому Владові зрештою обертається додатковим чинником психологічного тиску, коли її складне походження стає приводом для докорів і сумнівів у її «повноцінній» національній належності. Ще більш обтяжливо звучить констатація-застереження від мами, надто в частині застереження, коли мама головної героїні просто транслює типові антиукраїнські міфи: «*Доцю, ми – руськіє. <...> А прийдуть націоналісти – і скажуть: тут повинні жити лише українці, а іншим у Криму не місце. Ти такої загрози не бачиш?*» [5, с. 70].

У межах націскульптурної концепції виняткового значення набуває проблема освіти як ключового чинника формування особистості та її національної свідомості. І цей фактор, на якому наскрізно наголошує в працях І. Огієнко, точно було прогавлено: «*...у Криму 600 шкіл, і тільки 7 з них – українські, 15 – кримськотатарські*» [5, с. 278]. Про російські пам'ятники в Криму: «*Я думаю, їх треба було демонтувати ще на початку 90-их. Навіть якби тоді обвалювались гори*» [5, с. 262]. Однак ідеться не лише про трансляцію знань, а про виховання здатності до критичного осмислення власної культури, відмежування її ціннісного ядра від поверхової фольклоризації та декоративного (декларативного, фасадного) патріотизму: «*І під гасло “Україна! – Понад усе!” я вимагала від себе щирої відповіді: чи Україна для мене – понад усе? Її відповідала: ні*» [5, с. 223]. Цілоком у душі осцилює метамодернізм: національне це те, що ти свідомо вибираєш на кожному кроці, а не виставляєш як білборд, за яким усе ж дієш, як ситуативно вигідніше. Згадані редуковані уявлення про «українське», зведені до зовнішньої атрибутики й найвного ура-патріотизму, не лише спрощують культурний досвід, а й перешкоджають усвідомленню глибоких національних цінностей і типових ментальних моделей, що формують історичну тяглість нації: «*Олена Василівна прокладе українські колії, якими зможуть рухатися мої думки. Так, мені бракувало саме колій, бо досі вони були дуже короткі, зарослі соняшниками й калиною, іншої рослинності тут не було, а навколо шматка колій – суцільне бездоріжжя*» [5, с. 36].

З іншого боку, є образ вчительки російської мови та літератури, яка завжди виступає та діє з позицій сили та в межах щедрих проросійських куль-

турно-освітніх ініціатив, якими, як стає очевидно з роману, Росія просто засипає юних кримців, допомагаючи в такий спосіб визначитись націєкультурно на користь «перспективної» Росії, яка «своїх не брасає»: *«Інна Іванівна з кимось мене знайомить, каже, що я – майбутнє кримської та всієї російської літератури, хтось із таттешніх працівниць дивиться на мене й відповідає голосом Ренати Літвінової: “Приходьте до нас частіше, Росія вміє розвивати таланти”»* [5, с. 30]. Прикметно, що шлях свідомого націєкультурного самовизначення в Оксани починається з особистої етичної дилеми, коли вона виграє з віршем, насправді написаним не нею, а її мамою. У ролі нагороди за цю нечесну перемогу дівчинка отримує *«Запрошення від фонду “Москва – Крим”... На місяць у гімназію під Московію, в Зеленограді!»* [5, с. 37]. Але те, що мало би стати чинником остаточного ламання Оксани в на користь Росії, насправді стало тим досвідом, який далі побільшуватиметься й зміщуватиме вісь націєкультурної самості Оксани на користь української. У цьому сюжетному ході проглядається паралель незаконної апропріації культурних артефактів, що взагалі дуже типово для Росії. Бути на боці російського означало б придушувати в собі голос моралі, справедливості, але в зовсім ще дитинній Оксані повстає хвиля спротиву і до російського, і до себе, яка чинить так само негідно: *«Я не маю права їхати у Москву. Це не мій віри, а мамин...»* [5, с. 38]. Хоча досі російська культура викликала в ній богоговійний страх: *«...російська культура – це ікона, і є якийсь містичний страх її заперечити, від неї відмовитись»* [5, с. 182]. Знову видно, як авторка транслює ментальні установки націєкультурної системи Росії крізь призму індивідуального досвіду дівчинки, яка ще тільки намагається осягнути, хто вона. Натомість загарбницька культурна політика Росії дуже чітко окреслюється поведінкою Інни Іванівни під час вивчення літератури рідного краю в межах курсу російської літератури: *«Один із творів був – Сейтемера Еміна. <...> Зойка Ващучка, побачивши під твором прізвище, сказала: “То це ж не російський письменник! Кримськотатарський, напевно. Чому ми вивчаємо цей вірш у курсі російської літератури?” Інна Іванівна відповіла: “Діти, не залицькоємось. Усі, кого ми вивчаємо, – російські письменники”»* [5, с. 55]. А далі ще *«Пам'ятаєш із Пушкіна? <...> Славянские ручки сольются в русском море...»* [5, с. 55]. Декларативність літератури та відірваність реальної життєвої поведінки: *«Але тут “мудрий” насувало – я це так і сприйняла: мудрих, не тих, про яких Достоевський писав “людина-то він розумна, але, щоб розумно вчиняти, самого лиш розуму мало”, – певно ті, про кого каже Олена Василівна, це й розумно чинять, ось чому вони мудрі»* [5, с. 38]. Покажемо в цьому контексті є звернення до рядка з поезії О. Пушкіна *«Славянские ручки сольются в русском море...»* [5, с. 55], який у романі актуалізує механізм колонізації, притаманний російському культурному апарату. Імперська традиція послідовно привласнює «все слов'янське», редукуючи культурне різноманіття до уніфікованого образу «русского мира». Характерно, що навіть російські письменники, які перебували в конфлікті з офіційною владою, у своїх текстах здебільшого все ж відтворювали самодержавні імперські наративи, легітимізуючи ідею культурної та історичної зверхності Росії (згадати лише українофобський вірш Й. Бродського «На незалежність України»). На противагу до цього український культурний простір у романі постає як обшир етичних координат, і національна ідентичність тут ґрунтується не на експансії й ксенофобії, а на ціннісному виборі, гуманності, відкритості та відповідальності. Що більш проукраїнською стає головна героїня, то

більше вона зростає особистісно, міцніє її духовний стрижень, внутрішня сила. І стає більш очевидним, що замовчаний негідний вчинок із російським віршем точно в жодному з варіантів не стане припустимим для Оксани дорослої, яка свідомо вибирає українське та українську ціннісну доктрину. Аж настільки, що навіть мама, яка раніше тільки констатувала Оксанину генеалогічну «русскість», у перші дні анексії сама написала доньці, що та, з її майданівським минулим і поглядами, муситиме виїхати: «Доцю, – писала вона мені у фейсбуці, – ми розуміємо, що тобі доведеться поїхати» [5, с. 313].

Загалом тема того, як свідоме обране національне стає частиною особистісної сутності людини, пронизуючи всі сфери її життя, може стати темою окремої розвідки щодо роману «За Перекопом є земля». На думку для порівняння спадає роман Т. Малярчук «Забуття», у якому головний герой, історична постать В'ячеслав Липинський, за походженням поляк, але серцем вибирає Україну, поклавши на вітвар служіння ідеї України все своє життя, фактично завжди відчуваючи стан роздвоєності. Для поляків він став мало що не ворогом, оскільки обстоював ідею самостійної України, а для українців завжди був підозрілим маргіналом, бо все ж етнічно був поляком. Сила тяжіння до України буквально зруйнувала особисте життя Липинського з полькою Казимирою. У стосунках із киянином Владом Оксана постійно відчуває тиск через своє намагання захищати українців і кримських татар у Криму й поза ним. Влад докоряє її неповноцінністю її українськості, зокрема, помічаючи ті мовно-свідоглядові моделі, які в'їлися у свідомість героїні через вічну тоску російської толстоєвщини: «...якось Влад, підсміюючись, сказав, що в моїхповідомленнях читається тоска російської літератури, Толстого-Достоевського-Сеніна-Грібєєдова-разом-узятих» [5, с. 179]. І це для Оксани була як «найважча образа, яку я будь-коли чула» [5, с. 179].

Свідомий вибір проукраїнської націєкультурної ідентичності якісно змінює не тільки головну героїню, але й Боря – її давнього друга. По-перше, він переходить на українську, хай це жахливий суржик, але вибір на користь мови України дуже промовистий, як і роль мови в ідентичнісній структурі. До того ж він звільняється з роботи в університеті, керівництво якого стелиться перед путінськими посіпаками. Хоча наука досі була справою його життя. Що найважливіше – Боря вирішує вступити до ЗСУ: «Через місяць Боря надіслав мені фото з присяги. <...> Боря був з оселедцем. Майже цілком поголений, лишився сам оселедець. <...> Він не побоявся відкрити вуха. <...> ... соромився вух. А тепер ні» [5, с. 375]. Оселедець, що з'являється в сцені присяги, актуалізує культурний код української козацької традиції, проте разом це не є фасадна декоративність, а символіка маскулінного рішення реалізувати архетип Захисника в час, коли світ довкола тебе потребує захисту від екзистенційного зла, яке, утім, з ранніх років завжди намагались нав'язати як твою ідентичність («Я дивився відео, як українські воєнні після штурму розходяться по домах і поють пісню “Вставай, страна огромная”. <...> Це з радянська пісня! Її росіяни поють! <...> А тепер наші поють “Лента за лентою”, розумієш? <...> – пісня УПА!» [5, с. 344]). Окрім того, що це знак свідомого прийняття історичної тяглості та відповідальності, деталь «відкритих вух» маркує подолання внутрішнього страху й сорому – наслідків тривалої травми інакшості, тілесної нестандартності, яка в радянській культурі, як правило, піддавалась стигматизації. Однак у цьому епізоді відбувається протилежний процес: свідоме прийняття внутрішньо, ціннісно своєї ідентичності дуже глибинне, завдяки йому всі екзистенційні системи

набувають ладу – від тілесного прийняття і до внутрішнього відчуття стрижня, який долучає тебе до спадкоємності справді своїх. Тому особистісна трансформація Борі віддзеркалює ширший націскультурний зсув, підкріплений, зокрема, і піснями, які реактуалізували воїни ЗСУ на протигагу радянським.

Завжди та в усьому в романі А. Левкової націскультурна ідентичність та патріотизм не є просто абстрактними категоріями. Вона послідовно в усьому надає колективним і загальним поняттям гуманітаристики особистого вияву, переносячи теоретично сухі тези на особистісне сприйняття. Завдяки такій художній стратегії колективне «ми» не поглинає індивідуального «я», а, навпаки, постає як парадигма його етичної реалізації: *«Бо понад усе, казала собі, – свобода й можливості. Можливості висловлюватись, думати й говорити, знайомитись і ходити, і їздити. Було ясно, що в Україні ці можливості є. Вони непевні, зі скрипом, криккі, але є. Саме тому я колись давно вибрала для себе Україну. Я вибрала її і тому, що вона ніколи не була нав'язливою»* [5, с. 223]. І ще прикметно, як таке не те щоб зовсім практичне, але суто приватне сприйняття України як країни реалізації своїх можливостей, простору для життя за власними цінностями, принципами й амбіціями ретранслюється чи підкріплюється глибоким культурним, а найбільше літературним аспектами: *«Але не тільки свобода. «Сад Гетсманський» Івана Багряного і «Жовтий князь» Василя Барки, «Бояриня» Лесі Українки і вірші Василя Стуса – я вже не могла відмовитись од усього цього. Це стало мною – більше, ніж Достоевський і Друніна...»* [5, с. 223]. Це також докладається до легітимізації розгляду роману А. Левкової як узірця метамодерного письма: осмислення націскультурної ідентичності здійснюється через осциляцію між особистим досвідом, колективним переживанням травми та її наслідків і узусним науково-теоретичним обґрунтуванням низки понять і феноменів довкола націскультурної ідентичності.

Висновки. Усвідомлюючи культуру як фундаментальний чинник національного буття, І. Огієнко послідовно вибудовує власну концепцію української культури не як результату тривалого історичного розвитку нації, сформованого колективним досвідом, мовою, традицією та духовними й духовними потугами. Для нього культура – це закономірна форма історичної пам'яті народу і водночас засіб самоідентифікації, спосіб фіксації себе й збереження тягlostі ідеї національної самості за умов екзистенційних, зокрема асимілятивних, колонізаційних, загроз. Саме в цьому контексті програмовою постає теза І. Огієнка, спрямована на утвердження безперервності та самодостатності українського культурного процесу: *«Я вам розкажу про українську культуру, про віковічну культуру нашого народу, як нації, про ту культуру, до якої він дійшов довгим шляхом»* [6]. Роман А. Левкової – складне художнє явище, що гостро відповідає запитам часу, дає потрібні відповіді на питання осмислення долі анексованого Криму та розуміння власне того, чому анексація загалом змогла відбутись (*«І, кажучи це, й далі не вірила, що можна так-от просто вихопити шматок території з-під сусідського носа»*) [5, с. 271]). Роман заповнює прірву ігнорування теми Криму в сучасній художній українській літературі, як і загалом значне ігнорування питань Криму на материковій Україні в синхронії та діахронії. Твір А. Левкової вигідно резонує з концепцією націскультурності І. Огієнка, вдало інтегрує актуальні мистецькі тенденції сучасності. Метамодернізм у тексті проявляється дуже різновекторно, передусім через наскрізні осциляційні маркери у творенні художньої дійсності, позиціонування теми націскультурності, уникненні однозначних оцінок, відмові від домінування постмодерністської

іронічності, але й загалом легкості письма та сприйняття – без декларативності, пафосності, але з повсюдною тут щирістю художньої правди, яка цілком життєздатна, а тому викликає довіру в героїв і віру в них, пропонуючи переконливу версію дискурсу про Крим крізь життя пересічних (чи ні) кримців. Постколоніальна ідентичність у романі не є сталою – вона перебуває в процесі становлення, що відповідає метамодерному баченню ідентичності як відкритого, динамічного феномена, глибоко внутрішнього, а не просто на рівні декларативного теоретизування. Посидання художнього тексту А. Левкової та культурологічних праць І. Огієнка дає змогу розглядати культуру як чинник і парадигму особистісного й національного самовизначення, пошуку своєї ідентичності. Культура в романі – це динамічний континуум: вона одночасно формує людину (через мову, пам'ять, етико-естетичні концепти) і твориться людиною через особистий досвід та індивідуальний вибір.

Список використаних джерел і літератури:

1. Андрухович Ю. Рекреації. *Ю. І. Андрухович. Романи*. Київ: Час, 1997. 287 с.
2. Давидова В. Елементи компаративного аналізу в методиці діалогічного вивчення антиколоніального дискурсу на уроках української літератури в старших класах в закладах загальної середньої освіти. *Теоретична і дидактична філологія*. 2025. Вип. 39. С. 19–34.
3. Забужко О. Польові дослідження з українського сексу. Київ: Комора, 2015. 118 с.
4. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період. Київ: Основи, 1993. 123 с.
5. Левкова А. За Перекопом є земля. Київ: Лабораторія, 2023. 392 с.
6. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу: курс читаній в Укр. нар. ун-ті : з мал. і портр. укр. культ. діячів. Київ: Абрис, 1991. 272 с.
7. Салюк А. Зрозуміти іншого: кримськотатарський голос у сучасній художній літературі. *Глобальні виклики людства: суспільство, держава, людина*: збірник матеріалів II Міжнародної студентсько-аспірантської науково-практичної конференції, м. Львів, 15 листопада 2024 р. Львів, 2024. С. 91–96.
8. Яо С. Наративні особливості українських бестселерів масової літератури. *Закарпатські філологічні студії*. 2024. Т. 2. Вип. 34. С. 156–161.
9. Azada-Palacios R. Hybridity and national identity in post-colonial schools. *Educational Philosophy and Theory*. 2022. Vol. 54 (9). P. 1431–1441.
10. Bhabha H. K. The location of culture. New York: Routledge, 1994. 285 p.
11. Krajewska J. Tożsamość kulturowa Krymu według powieści «За Перекопом є земля» Anastasiji Lewkowej. *TEKA Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych*. 2024. Vol. 6 (19). P. 37–51.
12. Southward D. The Metamodern Moment: Post-Postmodernism and its Effect on Contemporary, Gothic, and Metafictional Literatures (Doctoral dissertation, University of Sheffield). 2018.
13. Storm I. J. An interview with Moyo Okediji on metamodernism. *Religious Studies Review*. 2022. Vol. 48 (4). P. 483–487.
14. Wallace D. F. E. Unibus Plurum. *Review of Contemporary Fiction*. 1993. Vol. 13. P. 151–194.

References:

1. Andrukhovych, Yu. (1997). *Rekreacii* [Recreation]. *Yu. I. Andrukhovych. Romany*. Kyiv: Chas. (in Ukr.).

2. Davydova, V. (2025). Elementy komparatyvnoho analizu v metodytsi dialohichnoho vyvchennia antykolonialnoho dyskursu na urokakh ukraïnskoi literatury v starshykh klasakh v zakladakh zahalnoi serednoi osvity [Elements of comparative analysis in the methodology of dialogical study of anti-colonial discourse in Ukrainian literature lessons in senior grades in secondary education institutions]. *Teoretychna i dydaktychna filolohiia [Theoretical and didactic philology]*. Vyp. 39. S. 19–34 (in Ukr.).
3. Zabuzhko, O. (2015). Polovi doslidzhennia z ukraïnskoho seksu [Field studies on Ukrainian sex]. Kyiv: Komora. (in Ukr.).
4. Zabuzhko, O. (1993). Filosofiiia ukraïnskoi idei ta yevropeïskyi kontekst: frankivskyi period [Philosophy of the Ukrainian idea and the European context: the Franko's period]. Kyiv: Osnovy. (in Ukr.).
5. Levkova, A. (2023). Za Perekopom ye zemlia [Beyond Perekop, There Is Land]. Kyiv: Laboratoriia. (in Ukr.).
6. Ohiienko, I. (1991). Ukraïnska kultura. Korotka istoriia kulturnoho zhyttia ukraïnskoho naroda : kurs chytanyi v Ukr. nar. un-ti: z mal. i portr. ukr. kult. diiachiv [Ukrainian culture. A short history of the cultural life of the Ukrainian people: a course taught at the Ukrainian National University: with pictures and portraits of Ukrainian cultural figures]. Kyiv: Abrys. (in Ukr.).
7. Saliuk, A. I. (2024). Zrozumity inshoho: krymskotatarskyi holos u suchasniï khudozhniï literaturi [Understanding the Other: the Crimean Tatar Voice in Modern Fiction]. *Hlobalni vykyky liudstva: suspilstvo, derzhava, liudyna: zbirnyk materialiv II Mizhnarodnoi studentsko-aspirantskoi naukovopraktychnoi konferentsii, m. Lviv, 15 lystopada 2024 r. [Global Challenges of Humanity: Society, State, Man: Collection of Materials of the II International Student and Postgraduate Scientific and Practical Conference, Lviv, November 15, 2024]*. Lviv. S. 91–96. (in Ukr.).
8. Iao, Siao Siao. (2024). Naratyvni osoblyvosti ukraïnskykh bestseleriv masovoi literatury [Narrative Features of Ukrainian Bestsellers of Mass Literature]. *Zakarpatski filolohichni studii [Transcarpathian Philological Studies]*. Vyp. 2 (34). S. 156–161. (in Ukr.).
9. Azada-Palacios, R. A. (2022). Hybridity and national identity in post-colonial schools. *Educational Philosophy and Theory*. Vol. 54 (9). P. 1431–1441. (in Eng.).
10. Bhabha, H. K. (1994). The location of culture. Routledge. (in Eng.).
11. Krajewska, J. (2024). Tożsamość kulturowa Krymu według powieści «За Перекопом є земля» Anastasiji Lewkowej. *TEKA Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych*. Vol. 6 (19). P. 37–51. (in Eng.).
12. Southward, D. (2018). The Metamodern Moment: Post-Postmodernism and its Effect on Contemporary, Gothic, and Metafictional Literatures (Doctoral dissertation, University of Sheffield). (in Eng.).
13. Storm, I. J. (2022). An interview with Moyo Okediji on metamodernism. *Religious Studies Review*. Vol. 48 (4). P. 483–487.
14. Wallace, D. F. E. (1993). Unibus Plurim. *Review of Contemporary Fiction*. Vol. 13. P. 151–194. (in Eng.).

Liubov Rasevych

**METAMODERN POST- AND ANTI-COLONIAL INTERPRETATION
OF CULTURAL IDENTITY IN A. LEVKOVA'S NOVEL
«BEYOND PEREKOP, THERE IS LAND» WITHIN OHIIENKO'S
NATIONAL-CULTURAL FRAMEWORK**

The article analyzes Anastasiia Levkova's novel *Beyond Perekop There Is Land* in comparison with Ivan Ohiienko's national-cultural concept articulated in his work

Ukrainian Culture: A Brief History of the Cultural Life of the Ukrainian People. The aim of the article is to examine the metamodern, postcolonial, and anticolonial modes of representing cultural identity in Levkova's novel through the prism of Ohiienko's national-cultural concept at both macro- and micro-levels (the national and the personal). It is argued that Ohiienko's scholarly and publicistic treatise, produced in the context of the state-building struggles of the early twentieth century, and Levkova's literary novel, written under the conditions of the contemporary Russian–Ukrainian war and the annexation of Crimea, are united by a shared aspiration to conceptualize Ukrainian culture as a self-sufficient, value-oriented, multi-level system opposed to Russian imperial narratives. These narratives likewise permeate all spheres of human life, shaping the identities of individuals or groups who adopt them as value frameworks and structural principles of self-identification. The article demonstrates how Ohiienko constructs a generalized model of national-cultural identity, whereas Levkova represents it through the individual and intergenerational experiences of her characters, combining fictional narrative with elements of private documentary writing. It is shown that Levkova's novel convincingly exposes the mechanisms of the interiorization of colonial violence – from state terror to everyday forms of abuse— and depicts the heroine's painful process of self-awareness under conditions of genealogical trauma, cultural fragmentation, and the opposition between imperial and Ukrainian (as well as Crimean Tatar) value systems. The application of metamodernist and postcolonial perspectives makes it possible to interpret this Crimean novel as a space of coexistence of marginalized experiences, in which national-cultural and individual national identities emerge not as predefined or façade-like constants, but as the result of ethical choice and as an ongoing process that profoundly transforms the lives of the characters.

Key words: contemporary Ukrainian literature; Ukrainian culture; metamodernism; postcolonialism; anticolonialism; national-cultural identity; Crimea; Anastasiia Levkova; Ivan Ohiienko.

Отримано: 09.01.2026 р.

Прийнято до друку після рецензування: 08.03.2026 р.

Опубліковано: 25.05.2026 р.

УДК 821.161.-94.09

DOI: 10.32626/2309-7086.2026-23.214-224

Олеся Трофимюк

ORCID 0000-0001-9572-1836

*аспірантка кафедри української мови
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнka
trofymiuk.o@kpn.edu.ua*

ЩОДЕННИКОВА САМОРЕФЛЕКСІЯ В КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОМУ ЧАСОПРОСТОРИ

У статті описано щоденникарство в українській літературі з погляду осмислення жанру щоденника як одного із ключових жанрів у художньо-документальній прозі. У фокусі дослідження – тексти від доби середньовіччя до сучасних постмодерністських практик новітнього часу, й записників, створених в період російсько-української війни. Широка вибірка текстів свідчить про спадкоємність діарійної традиції. Головною ознакою щоденників, яка відрізняє їх від інших різновидів нефікційної прози, є суб'єктивна оцінка авторського «я» в контексті історичних процесів доби. Зазначено, що діарійні тексти сприймаються як метажанрове явище, яке поєднує елементи мемуаристики, нотаток, філософсько-публіцистичних роздумів.

Ключові слова: художньо-документальна проза, щоденник, портрет, автор, текст, типи щоденників, метажанр, поезика.

Постановка проблеми. Серед жанрових різновидів художньо-документальної прози особливе місце належить щоденнику. Діарійні тексти корелюються на межі історичного документа і художньої творчості. Основне їхнє завдання – фіксація побаченої, почутої, внутрішньо пережитої події, яка щойно сталася. Діаріуш зазвичай пишеться для себе і не розрахований на публічне сприймання, автор записує події особистого життя, здебільшого в монологічній формі, хоча може бути й внутрішньо діалогічна полеміка із самим собою, з уявним опонентом тощо.

Щоденники мають важливе культурологічне значення, оскільки передають цілісну картину буденного життя автора. Більше того, вони є відзеркаленням певного історичного періоду. Окрім фактичного фіксування подій, автор водночас користується психологічним прийомом «сповіді» й викладає свої думки і переживання на папері. До прикладу, для шістдесятників, коли за будь-яке інакодумство карали, щоденник ставав найкращим безпечним співрозмовником. Як зазначає М. Коцюбинська, «щоденник – це завжди певне відсторонення, щаслива можливість подивитися на себе збоку, розповісти про себе і “навколо себе” мовби у третій особі. Можливість самоочищення сповіддю, звільнення від тягаря минулого, точніше своєрідне “обрубубання”, залишення його поза собою» [9, с. 34].

Щоденникова традиція у вітчизняній культурі сягає тисячолітньої історії, є тяглою і добре розвинуеною. Українські діаріуші різноманітні за формою, зміс-

---

© Олеся Трофимюк, 2026

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

том й генологічними особливостями. Тому важливо простежити еволюцію щоденника від найдавніших часів – і до сьогодення, що дозволить продемонструвати роль і місце письменницького «я» в контексті історичних процесів доби.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У щоденникознавстві залишається чимало дискусійних питань, які не можуть бути науково вирішеними без дослідження історії жанру, специфіки його функціонування як у діахронічному розвитку, так і на синхронних зрізах. Попри ґрунтовні дослідження О. Галича, Н. Ігнатів, А. Ільків, Є. Лебідь-Гребенюк, Н. Момот, О. Рарицького, К. Танчин, Л. Тарнашинської, ми все ще перебуваємо на підступах до вивчення цього жанру нефікційної прози. Більшість сучасних статей, об'єктом дослідження яких є щоденник, мають рецензійний характер. Здебільшого у дослідженнях розглядається щоденникова творчість, як правило, одного автора або окремих період функціонування щоденникових текстів.

Сьогодні відсутні спеціальні дослідження з розвитку щоденникарської традиції в українській літературі крізь призму культурно-історичного часопростору, що й зумовило актуальність теми нашого дослідження.

Мета статті – проаналізувати еволюцію щоденникарської традиції в українській літературі крізь призму культурно-історичного часопростору – від найдавніших часів і до сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Щоденникарство в українській літературі має давню і тривалу традицію. Протощоденникові риси виразно помітні ще в середньовічних літописних текстах (Київський літопис, Повесть врем'яних літ, Галицько-Волинський літопис), аґіографічній літературі, монастирських записниках й подорожніх записах. Ці перші історико-літературні твори варто розглядати як передісторію української щоденникової творчості, оскільки саме вони підготували підґрунтя для творення козацьких літописів й історичних хронік. Літописно-мемуарній прозі доби українського бароко характерні такі діарійні риси: хронологічність фіксації подій, фактографічне мислення, суб'єктивне бачення і сприйняття світу, що межує із авторськими рефлексіями й моральними сентенціями. У цьому ключі створені козацькі літописи Самовидця, С. Величка, Г. Грабянки, щоденники Я. Марковича й П. Орлика.

Цілком новаторським явищем у контексті діарійної творчості є щоденник («Журнал») Т. Шевченка [20]. Цей твір у хронологічній послідовності фіксує події з життя автора й започатковує традицію психоемоційного самоусвідомлення творчої особистості, осягнення самосутності, ролі і значення індивідуума у повсякденному житті. Для Шевченкового щоденника характерний інтелектуально-рефлексивний тип мислення, що поєднує філософсько-світоглядну компоненту, історичні оцінки, морально-етичні роздуми й медитації. Щоденник закладає підвалини особистісного реціпіювання подій і явищ із проєкцією на самоосмислення зовнішніх і внутрішніх чинників повсякдення, що відображають суб'єктивну модель авторського осягнення реалій буття. Цю традицію продовжують послідовники Т. Шевченка – П. Куліш, Марко Вовчок, І. Нечуй-Левицький, М. Драгоманов. У їхній діарійній творчості виразними є ознаки інтелектуального письма, психологізму, осягнення націєтворчих процесів. Як справедливо зауважує Є. Лебідь-Гребенюк, «“Журнал” Тараса Шевченка з-поміж інших письменницьких щоденників вирізняє не лише гранична щирість <...>, а його художність, бо публіцистичний складник розчиняється в

загальному масиві тексту; описово-фіксаційний нарратив змінюється екзистенційним, образ автора із біографічної площини переноситься у художню, твориться образ автора-персонажа тексту» [10, с. 245–246].

Модерну традицію щоденникового письма започатковують І. Франко, Леся Українка, М. Коцюбинський, О. Кобилянська, В. Стефаник і М. Євшан. Опіраючись на щоденникову творчість Т. Шевченка, його ідейні послідовники у своїх текстах увиразнюють психологічний аспект творчо-світоглядного мислення, що відображає внутрішні стани митців й визначає модель їхньої поведінки. Особистісне в щодениках превалює над автобіографічним, що впливає на розмивання жанрових меж діарійних текстів. Щоденники набувають ознак метажанровості, для них характерним є поєднання в одне ціле жанрових особливостей нефікційної прози – насамперед мемуарів і записок. Діарійні тексти письменників-модерністів ламають усталену традицію поденного висвітлювання подій і радше сприймаються у площині інтелектуально-психологічного, індивідуально-екзистенційного мовомислення. Це простір, в якому конструється модель особистісної поведінки із виразним індивідуальним началом, емоційною саморефлексією.

У цьому ключі варто кваліфікувати «Щоденник» В. Винниченка [2], який за поетикальними рисами належить добі модернізму (автор вів його з 1911 до 1940 року, пізні його записи були створені у міжвоєнну добу). Дослідники кваліфікують його як твір модерністського спрямування, розгорнутий у часі. Це екзистенційно-філософський щоденник інтелектуального масштабування, у якому визначальним є культ власного «я», етичний експеримент, спроектований В. Винниченком у формі філософської максими – «честоти з собою». У ньому відстежується провокативність авторського письма, свобода висловлення думки, незалежність мислення. «Автор діаріуша цілковито спрямований у будущину, його думки належать їй. Потік життя сприймається як матеріал для творчості, а поведінка самого В. Винниченка часом виглядає як експеримент, “провокування” сюжету. Життя стає в такому разі літературою, а література втручається в житейську практику, “підказуючи” ті чи ті варіанти розвитку подій», – зазначає В. Панченко [13, с. 110].

Тяглість щоденникової традиції продовжуються у творчості митців «Розстріляного відродження» – М. Хвильового, В. Підмогильного, М. Зерова, М. Семенка, Є. Плужника. За жанровими ознаками це діарійні записи, короткі щоденникові нотатки. Характеризуються вони фрагментарністю, водночас насажені високою інтелектуальною напругою, відчуттям й осяганням катастрофи й екзистенційного конфлікту із зовнішнім світом. У щоденнику прочитується неминуче передчуття фатуму, безвиході, болю і безпорадності. Уперше у творчості М. Зерова й Остапа Вишні з’являються невольничі щоденникові записи, табірні діарійні фрагменти із виразними ознаками інтелектуальної самооборони, психологічної травми, внутрішнього конфлікту. Автори використовують стратегію маскування, зважаючи на репресивні методи, що застосовувалися до письменників каральними владними органами. Щоденник за таких умов становить загрозу для життя творчої особистості, що свідчить про згасання його потенціалу як жанру нефікційного письма.

Репресованим літературознавці називають інтелектуально-політичний щоденник С. Єфремова [5]. Цей мемуарно-публіцистичний документ потрактовується як історія літературного повсякдення 1920-х рр. XX ст. і, зокрема, безпосередня участь автора у цих процесах. «Аналогічним чином багаторіч-

ні щоденникові записи самого Єфремова можна з цілковитою підставою назвати його літературним автопортретом, – зауважує Е. Соловей. – Попри всю стриманість, мимовільно, він самохарактеризується тут і врешті постає перед нами напрочуд виразно із своєю дивовижно цілісною натурою, фантастичною працьовитістю, вимогливістю передусім до себе, але й до інших, усталеністю життєвих принципів» [16, с. 29]. У щоденнику фіксується й увиразнюється трагедія покоління представників «Розстріляного відродження»: згортання демократичних процесів, радянська Україна, тиск на інтелігенцію і її фізичне знищення. С. Єфремов оголює злочинні механізми червоного терору і на цьому тлі саморефлексує як творча особистість, яка перебуває в умовах несвободи й постійної загрози смерті. У щоденнику пріоритетним є пульсування інтелектуальної думки, акцентуація на значимості науки і культури як в особистому, так і глобальному масштабі. Щоденник дивом зберігся до нашого часу, попри постійні ризики його знищення, став документом обвинувачення системи.

Інтелектуальним щоденником дослідники називають діарійний текст А. Любченка [11]. Як і щоденник С. Єфремова, він є важливим інформаційним матеріалом для осмислення трагедії української інтелігенції. У ньому, разом з інтелектуальною напругою, пульсацією творчої думки автора прочитується страх, самоконтроль, внутрішня боротьба, надлом, відчай і безнадія. Щоденник осмислює особисту трагедію А. Любченка, що стала наслідком його участі в ідеологічних кампаніях, зорганізованих злочинною більшовицькою владою. Цей діарійний наратив характеризується психолого-сповідальними ознаками, є свідченням лояльності автора до режиму, змушує його переживати власну життєву поведінку й визнавати свою моральну вину. Сам тип письма фіксує механізми внутрішнього зламу митця, його особистої трагедії.

Поетика щоденникових записів зазнає суттєвих видозмін у творчості письменників I пол. XX ст., представників соцреалізму. Визначальною особливістю цих еґо-документів є їхня сформованість в умовах ідеологічного контролю. Особисте начало щоденника за таких умов втрачає свою сутність і набуває ідеологічного нашарування. В умовах обмеженої свободи творцями діарійного жанру є П. Тичина, М. Рильський, А. Малишко, Ю. Яновський. Їхні записи втрачають свою модерністську сутність й прочитуються як явище соцреалістичного кітчу. Самоцензура в таких текстах сприймається як форма особистісного виживання, індивідуальне «я» втрачає свою значимість і трансформується у колективне «ми». Контрольовані владою письменники під тиском тоталітарної дійсності пристосовуються до реалій часу, що призводить до згасання їхнього творчого потенціалу.

Одним із найважливіших документів епохи, який відображає внутрішній конфлікт митця і держави, є «Щоденник» О. Довженка [4]. Твір має особливе значення для розуміння трагедії митця в тоталітарному світі. Діарійні записи О. Довженка утверджують силу духу митця, який конфліктує із системою, відстоює свою україноцентричність, попри складні умови внутрішнього виживання. Це його особисті погляди на трагедію України у Другій світовій війні, переживання за мову, відповідальність за знищену культуру і злиденне життя українців. Щоденникові записи О. Довженка сприймаються як філософські рефлексії, політичні роздуми, культурні спостереження, в яких простежується біль автора, його сум, самотність і ностальгія. У культурно-історичному сенсі щоденник уособлює трагічну свідомість української нації, колективну народну травму і модель особистісного самостояння й виживання. «Випадок

Олександра Довженка надзвичайно цікавий і унікальний ще й тим, що йому єдиному стало мужності залишити детальний щоденник і хоч трохи показати нам зсередини, як же то велося митцеві соціалістичного реалізму під недремним наглядом і контролем», – констатує В. Агеєва [1, с. 399].

Близькими за проблематикою до Довженкових є «Щоденники» О. Гончара [3], що охоплюють період 1943–1995-х років. Письменник вів записи кілька десятиліть, і лише по його смерті вони вийшли друком у трьохтомному виданні. Особлива цінність цих еґо-документів полягає у їхній приналежності до різних історичних періодів, в яких відстежується зріз різних епох: започатковані вони були у сталінську добу і завершені у зв'язку зі смертю письменника вже в незалежній Україні. Перші записи стосуються його особистих рефлексій про Другу світову війну і травму повоєнного покоління. О. Гончар резюмує про підцензурний тиск радянської системи, переслідування незгодної української інтелігенції, утиски української мови і культури, знецінення національної історії. Важливими є його портретні характеристики колеґ-письменників, роздуми про сучасний йому літературний процес. В часи виборювання української незалежності щоденник стає інтелектуальним супроводом державотворення, автор оцінює постколоніальну спадщину і бачить Україну повноправним історичним суб'єктом. Літературознавці оцінюють щоденники О. Гончара як форму прихованого спротиву тоталітарній системі.

В українській діаспорі діарійна творчість творилася синхронно з материковою Україною. Відмінність лише в тому, що щоденники діаспори формувалися поза цензурними обмеженнями й заборонами. Творці цього жанру – О. Олесь, Є. Маланюк, У. Самчук, Н. Лівиська-Холодна, О. Гай-Головко – формують колективний щоденник вигнання, в якому задокументовано їхній непростий шлях, що проліг з батьківщини на чужину, процеси адаптації в чужорідному середовищі. Щоденникові записи письменників-діаспорян є спорадичними, водночас це надзвичайно цінні літературні тексти й історичні документи водночас, які прояснюють непрості сторінки української історії, донедавна сфальшованої і викривленої радянською ідеологією. У щоденниках превалює загострена емоційність, психологічна напруга, особлива відвертість. Національний чинник є визначальним для увиразнення ідентичності й самокодифікації автора діаріуша. Таке письмо сприймається як своєрідна форма протесту абсурдній тоталітарній дійсності, спосіб самоутвердження митця в інокультурному просторі, форма спротиву асиміляції. Пізніші в часі щоденники Ю. Шевельова й І. Костецького доречно розглядати в цій площині й трактувати як документи і літературні тексти водночас. Простір свободи у діарійному письмі цих авторів сприймається як внутрішня опірність будь-яким проявам несвободи.

Щоденникова творчість письменників традиційно представлена у метажанрових інваріантах – записках, епістолярних щоденникових нотатках й мемуарних записках. Зазвичай фрагменти діарійних текстів нескладно виокремити у різножанровому масиві художньо-документальної прози письменника, що свідчить про метажанрову єдність такого типу письма. Скажімо, рукописне видання І. Огієнка «Дневникові записи митрополита Іларіона» (Вінніпег) містить фрагменти щоденникових думок, коротких записів і духовних нотаток, які прочитуються як єдине ціле. Частина тексту «Автобіографії» [12] І. Огієнка виписана у формі послідовних щоденних або щотижневих нотаток, які доречно кваліфікувати як єдиний завершений текст. Збірники листів митрополита Іларіона також наділені метажанровою природою, оскільки частина текстів поєднує щоденниковий характер, логіч-

но і послідовно вписаний в епістолярний масив. Нефікційний наратив І. Огієнка сьогодні залишається недослідженим. Скупі згадки про ці діарійні записи вдалося відстежити у дослідженнях М. Тимошика: «“Денник” цей за 1946 рік, – зазначає вчений, – списаний у шпиталі “Ля сурс” і в притулку “Бетань” і чудом збережений, є унікальним і безцінним документом для повноти відтворення його чи не найдраматичнішого періоду життя» [19, с. 157]. Цими словами варто означувати усю художньо-документальну прозу І. Огієнка.

Щоденникарство у II пол. XX ст. залишається малопродуктивним жанром художньо-документальної прози. Причиною тут є суспільні чинники й особливості поезики такого виду письма. В умовах тоталітарної дійсності письменники, перебуваючи під жорстким контролем режиму, не мали змоги у щоденникарській творчості зреалізувати свій творчий задум і мистецький потенціал. Незалежне висловлення думки від першої особи, як того вимагала природа щоденника, провокувало репресивні заходи по відношенню до творчих особистостей, давало владі поштовх до наклепницьких звинувачень в антирадянській діяльності. Щоденник сприймався як провокативний жанр художньо-документальної прози. Попри його малочисельність, в текстах задокументовано короткотривалу демократизацію суспільного життя в період «хрущовської відлиги», висвітлено часи брежневських «заморозків», які серед незгодних авторів породили дух вільнодумства і непокори системі. Доба шістдесятництва сприймається як екзистенційний вибір представників покоління на тлі політичних репресій.

Перші щоденникові записи шістдесятників датуються кінцем 50-х – початком 60-х років XX ст. Найважна інформація і про деякі школярські нотатки майбутніх письменників, які не збереглися. Скажімо, про учнівські записи М. Вінграновського довідуємося із його пізніших нефікційних текстів. Ранні щоденники шістдесятників сприймається як форма осмислення власного «я», свідчення морального самодоростання, гартування внутрішньої свободи й прагнення до гуманістичного осягнення буття. В цей час зароджуються опозиційні настрої серед представників покоління, виникають перші конфлікти митців із системою. У такому середовищі формуються ранні недруковані щоденники В. Стуса, діарійні записи Г. Тютюнника, денники особистого характеру І. Жиленко. Вони зазвичай дифузуються в інших генологічних різновидах нефікційної прози – в епістолярії, мемуарах, записках. Авторами таких творів є А. Горська, Є. Сверстюк, І. Світличний, Л. Костенко, В. Підпалій.

Раннє шістдесятництво представлене щоденниковими записами В. Симоненка, відомими під назвою «Окрайці думок» [15]. Вони позбавлені однорідності й характеризуються мозаїчністю і фрагментарністю. Перші записи датуються 18 вересня 1962 р., останні уриваються за кілька місяців до поетової смерті – 20 вересня 1963 р. Щоденники Симоненка – це авторські роздуми і монологи, які можуть бути потрактовані як афоризми й етичні максими. О. Рарицький пропонує їх «кваліфікувати як щоденникові записки, оскільки автор не дотримується строгої фіксації подій, а висловлює здебільшого власні судження – як реакцію на впливи зовнішнього світу» [14, с. 57]. Щоденник В. Симоненка екзистенційного характеру, в якому першорядно порушуються проблеми людської гідності, свободи існування, внутрішньої боротьби, існування людини поза суспільством, самотності. Водночас цей текст сприймається як духовний опір автора тоталітарній дійсності, виразними є його вболівання за долю України і її майбутнє.

Традиційними, створеними в добу української незалежності, є діарійно-мемуарні твори Р. Іваничука – «Щоденник» [8], «Дороги вольні і невольні. Щоденники. 1991–1994» [6], «Записки сучасника і учасника. Щоденники 1995–1999, 2003–2005» [7]. Попри заголовкове маркування, щоденники Р. Іваничука мають виразні мемуарні ознаки. Ці тексти насичені публіцистичними роздумами, історіософськими сентенціями, внутрішніми монологами й авторськими відступами. Як і належить щоденнику, датування текстів у них наявне, однак маркування записів подається непослідовно й нерегулярно. Записи надто об'ємні за змістом й охоплюють великий часовий проміжок і сприймаються радше як мемуарні тексти. Вони відзначаються фрагментарністю; тематичний принцип викладу авторської думки у них порушується, а часовий вимір означається історичними подіями, обрамленими публіцистичними роздумами й оцінками. Нефікційний наратив Р. Іваничука можна кваліфікувати як щоденниково-есеїстичний із мемуарною підосною. Записи письменника ґрунтуються на ідеї історичної істини й моральної відповідальності.

Особливе місце у діарійній творчості належить Л. Танюку [18]. Упродовж 60-ти років – із 1956-го по 2016-й – митець вів щоденникові записи, що кількісно складають майже двісті переплетених зошитів і книг. За свідченням автора, у першозадумі видання розраховувалося на шістьдесят томів, і за його життя було видано тридцять сім книг щоденника. Записи сприймаються як своєрідний акт непокори й опору системі, вважаються способом особистісної і творчої самореалізації письменника. Як зазначає О. Стадніченко, цей діарійний масив «може бути віднесений до белетризованого типу щоденника, у якому хоч і витримані норми щоденникового канону, але наявні гармонійно вплетені риси новаторські, які дозволяють говорити про те, що зі щоденникових записів на тлі системно описуваного в хронологічному порядку постають образи доби, образи тих, хто її творив, образ автора як носія філософських, моральних, світоглядних позицій» [17, с. 171].

Структура щоденника Л. Танюка надзвичайно розмаїта за змістом і тематичним наповненням. У ньому, окрім висвітлення подій, уміщено різні за жанром тексти: численні коментарі, листи, нотатки, різні додатки, конспекти прочитаних творів, архівні документи, твори, що публікувалися у самвидаві, наукові розвідки, поезія, проза, рецензії на книги і спектаклі тощо. Особливістю щоденника є наявні у ньому нехудожні вставки – малюнки, фотодокументи, схеми, які візуалізують текст, віддзеркалюючи особливості тієї епохи. Увесь цей різномірний матеріал автор структурує в хронологічному порядку, створюючи єдиний щоденниковий дискурс. Цей мегатекст має багаторівневий поліструктурний характер, записи ведуться регулярно й мозаїчно вибудовуються в єдине метажанрове ціле. Характеризується вони поліфонічністю і виконують функцію архіву-альтернативи до офіційної радянської історії.

Доба постмодернізму змінює єдинопідхід до творення щоденника як жанру художньо-документальної прози. На нашу думку, усталені стереотипи щоденникової творчості руйнуються й видозмінюються у доробку Л. Танюка. Його діаріус можна вважати перехідним етапом щоденникарства від епохи модернізму до постмодернізму.

Щоденник як жанр нефікційної прози в добу постмодернізму втрачає тому особливість поденної фіксації подій, натомість характеризується змішуванням жанрів і дискурсів, реконструкцією канону, грою із читачем й інтертекстуальністю. Композиційно це вже багатошаровий текст фрагментарної побудови,

часто з нотами іронічного самовияву, що потрактовуються як авторський текстувальний проєкт. О. Рарицький з цього приводу зазначає: «В епоху постмодернізму канони традиційного щоденника руйнуються, породжуючи його жанрові модифікації, як-от щоденник-містифікація (“Душа при свічці” П. Сороки); філософський щоденник (“Келія чайної троянди” К. Москальця); культурологічний щоденник (“Філософія страху, або ж Проклятий народ” В. Медведя); щоденник іронічної прози (“Спокуса вічністю” Н. Мориквас); епощоденник / історія-щоденник / художня варіація щоденника (“Щоденник страченої” М. Матіос, “Кожен день інший” Г. Пагутяк, “Щоденник Одиссея” Т. Гаврилів, “Щоденник Горгони” В. Рибачука)» [14, с. 57]. Цей ряд варто доповнити іншими постмодерними текстами з ознаками щоденникового дискурсу. Зокрема, до цього переліку доречно додати соціально-психологічний роман-щоденник Л. Костенко «Записки українського самашедшого», есе із щоденниковими рисами О. Забужко «Найдовша подорож» та інтелектуальний літопис революції «Let my people go: 15 текстів про українську революцію», а також есеїстичний роман із щоденниковими інтонаціями Ю. Андруховича «Таємниця».

До постмодерністського типу письма належать щоденники новітнього часу, створені під час російсько-української війни. Цим творам властива загострена емоційність, документальне тло, фрагментарне висвітлення подій, мозаїчна побудова тексту, нелінійне письмо й інтертекстуальна підоснова. Прочитуються вони як особиста сповідь автора, котрий усвідомлює себе частиною військових операцій, подій, буднів. Щоденник передає емоційно-психологічні стани автора, його болі, переживання і страхи, спосіб виживання під постійною загрозою смерті, скалічення, полону. Такі записи, попри публіцистичний стиль висловлювання, документують нелюдські злочини росіян у фокусі бачення письменника, фіксують пережиті події, є підґрунтям для комеморації колективної пам'яті. Через персональний досвід щоденники війни акумулюють психологічні стани наратора, його особисте сприйняття реалій часу і можливостей самореалізації в умовах екстремальних випробувань. Серед візрів жанру щоденники С. Асєєва «В ізоляції. Репортажі з окупованого Донбасу» (2017), А. Чеха «Точка нуль: нотатки з фронту» (2018), В. Маркуса «Сліди на дорозі: фронтові записи та есе» (2022), О. Михеда «Позивний для Йова. Хроніки вторгнення» (2023), А. Дроня «Гемінгвей нічого не знає» (2025) та ін.

Сучасна воєнна щоденникова проза розрахована на оприлюднення. Автори уникають інтимності записів, натомість намагаються максимально зачепити внутрішні порухи читача і донести до нього ті проблеми, які вони переживають. Жанр сьогодні перебуває в активній фазі творення і в нашому дослідженні не претендує на вичерпність.

Висновки. Щоденники в українській літературі справедливо вважаються одним із ключових генологічних різновидів художньо-документальної прози. Процеси творення жанру започатковуються ще в добу середньовіччя, діарійна творчість засвідчує приналежність до різних культурницьких епох й активно розвиваються у постмодерну добу. Тяглість розвитку жанру свідчить про спадкоємність щоденницької традиції. Визначальним для цього генологічного різновиду є суб'єктивна оцінка авторським «я» історичних процесів доби. Чисельністю щоденники поступається епістолярію і мемуаротворчості й корелюються на межі історичного документа і художньої творчості. Із дискретних сегментів, фіксованих датою творення, форматується цілісна / фрагментарна

історія його життя і творчості. Діарійні тексти сприймаються як метажанрове явище, і попри жанрове маркування, поєднують елементи мемуаристики, нотаток, філософсько-публіцистичних роздумів. Щоденник відбиває реалії часу: в умовах тоталітаризму стає актом духовного захисту, простором внутрішньої свободи і непокори системі, а в сучасних умовах російсько-української війни набуває екзистенційної сутності, історичної й культурної ваги і сприймається як акт духовного і фізичного спротиву російській окупації.

Список використаних джерел і літератури:

1. Агеева В. Геній і ціна компромісу. *Довженко без гриму: Листи, спогади, архівні знахідки* / упоряд. і коментар В. Агеевої і С. Тримбача. Київ: Комора, 2014. С. 395–405.
2. Винниченко В. Щоденник. Т. 1 (1911–1920) / редакція, вступ. стаття, прим. Г. Костюк. Едмонтон; Нью-Йорк: КІУС, 1980. 500 с.; Винниченко В. Щоденник. Т. 2 (1921–1925) / редакція, вступ. стаття, прим. Г. Костюк. Едмонтон; Нью-Йорк: КІУС: КІУС, 1983. 700 с.; Винниченко В. Щоденник. Т. 3 (1926–1928) / редакція Г. Костюк, упоряд. і прим. О. Мотиль. Київ; Едмонтон; Нью-Йорк: Смолоскип, 2010. 624 с.; Винниченко В. Щоденник. Т. 4 (1929–1931) / редакція Г. Костюк, упоряд. і прим. О. Мотиль. Київ; Едмонтон; Нью-Йорк: Смолоскип, 2012. 344 с.; Винниченко В. Щоденник. Т. 5 (1932–1936) / упоряд. і прим. О. Матвеева. Київ; Едмонтон; Нью-Йорк: Смолоскип, 2020. 596 с.
3. Гончар О. Щоденник: у 3 т. Київ: Веселка: Т. 1: (1943–1967). 2002. 455 с.; Т. 2: (1968–1983). 2003. 607 с.; Т. 3: (1984–1995). 2004. 606 с.
4. Довженко О. Щоденникові записи (1939–1956) / уклад. С. Тримбач; післям. О. Красовицький; художн.-оформ. О. Іванова. Харків: Фоліо, 2015. 720 с.
5. Єфремов С. Щоденник: 1923–1929 рр. Київ: Газета «Рада», 1997. 848 с.
6. Іваничук Р. Дорогі вольні і невольні. Щоденники 1991–1994. Харків: Фоліо, 2016. 580 с.
7. Іваничук Р. Записки сучасника й учасника: Щоденники. 1995–1999, 2003–2005. Харків: Фоліо, 2018. 512 с.
8. Іваничук Р. Нещоденний щоденник. Львів: Літопис, 2005. 216 с.
9. Коцюбинська М. Історія, оркестрована на людські голоси. Екзистенційне значення художньої документалістики для сучасної літератури. Київ: Києво-Могилянська академія, 2008. 70 с.
10. Лебідь-Гребенюк С. Поетика строкатої книжки: Шевченків щоденник у контексті діярної літератури ХІХ століття. Київ: Критика, 2025. 280 с.
11. Любченко А. Щоденник. Торонто, Онтаріо: Нові дні. 1951. 151 с.
12. Огієнко І. Моє життя: автобіографічна хронологічна канва. Житомир: Полісся, 2002. 120 с.
13. Панченко В. Володимир Винниченко: парадокси долі і творчості: книга розвідок та мандрівок. Київ: Твім інтер, 2004. 288 с.
14. Рарицький О. Партитури тексту і духу (Художньо-документальна проза українських шістдесятників): монографія. Київ: Смолоскип, 2016. 488 с.
15. Симоненко В. Зажинок: поезія, проза, статті, виступи, щоденник, листи, спогади про Василя Симоненка, літературознавчі студії. Черкаси: Брама-Україна, 2011. 536 с.
16. Соловей Е. Суспільна і літературна доба в щоденниках Сергія Єфремова. *Єфремов С. Щоденник: 1923–1929 рр.* Київ: Газета «Рада», 1997. С. 21–30.
17. Стадніченко О. Рецепція постатей письменників і митців у щоденнику «Лінія життя» Л. Танюка. *Вісник Запорізького національного університету.* 2013. № 1. С. 165–171.

18. Танюк Л. Твори: в 60 т. Щоденники 1959–1960 рр. Київ: «Альтерпрес», 2003–2006. Т. 2–8.
19. Тимошик М. Його бій за державність. Київ: Наша культура і наука, 2017. 376 с.
20. Шевченко Т. Щоденник / упорядн., автор передм. та прим. проф. Л. Ушкалов. 2-е вид. Харків: Видавць О. Савчук, 2018. 416 с.

References:

1. Aheieva, V. (2014). Henii i tsina kompromisu [Genius and the price of compromise]. *Dovzhenko bez hrymu: Lysty, spohady, arkhivni znakhidky [Dovzhenko without makeup: Letters, memories, archival finds]* / V. Aheieva, & S. Trymbach (Eds.). Kyiv: Komora. P. 395–405. (in Ukr.).
2. Vynnychenko, V. (1980). *Shchodennyk [Diary]* (Vol. 1: 1911–1920) / ed. H. Kostiuk. Edmonton; New York: CIUS. Vynnychenko, V. (1983). *Shchodennyk [Diary]* (Vol. 2: 1921–1925) / ed. H. Kostiuk. Edmonton; New York: CIUS. Vynnychenko, V. (2010). *Shchodennyk [Diary]* (Vol. 3: 1926–1928) / ed. H. Kostiuk; Comp. O. Motyl. Kyiv; Edmonton; New York: Smoloskyp. Vynnychenko, V. (2012). *Shchodennyk [Diary]* (Vol. 4: 1929–1931) / ed. H. Kostiuk; Comp. O. Motyl. Kyiv; Edmonton; New York: Smoloskyp. Vynnychenko, V. (2020). *Shchodennyk [Diary]* (Vol. 5: 1932–1936). Comp. O. Matveieva. Kyiv; Edmonton; New York : Smoloskyp. (in Ukr.).
3. Honchar, O. (2002). *Shchodennyk [Diary]* (Vol. 1: 1943–1967). Kyiv: Veselka. Honchar, O. (2003). *Shchodennyk [Diary]* (Vol. 2: 1968–1983). Kyiv: Veselka. Honchar, O. (2004). *Shchodennyk [Diary]* (Vol. 3: 1984–1995). Kyiv: Veselka. (in Ukr.).
4. Dovzhenko, O. (2015). *Shchodennykovi zapysy (1939–1956) [Diary entries (1939–1956)]* / comp. S. Trymbach. Kharkiv: Folio. (in Ukr.).
5. Yefremov, S. (1997). *Shchodennyk: 1923–1929 [Diary: 1923–1929]*. Kyiv: Hazeta «Rada». (in Ukr.).
6. Ivanychuk, R. (2016). *Dorohi volni i nevolni. Shchodennyky 1991–1994 [Dear free and unfree ones. Diaries 1991–1994]*. Kharkiv: Folio. (in Ukr.).
7. Ivanychuk, R. (2018). *Zapysky suchasnyka y uchasnika: Shchodennyky 1995–1999, 2003–2005 [Notes of a contemporary and participant: Diaries]*. Kharkiv: Folio. (in Ukr.).
8. Ivanychuk, R. (2005). *Neshchodennyi shchodennyk [An extraordinary diary]*. Lviv: Litopys. (in Ukr.).
9. Kotsiubynska, M. (2008). *Istoriia, orkestrovana na liudski holosy [History orchestrated by human voices]*. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy. (in Ukr.).
10. Lebid-Hrebenuk, Ye. (2025). *Poetyka strokatoi knyzhky: Shevchenkiv shchodennyk u konteksti diarnoi literatury XIX stolittia [Poetics of a variegated book]*. Kyiv: Krytyka. (in Ukr.).
11. Liubchenko, A. (1951). *Shchodennyk [Diary]*. Toronto, Ontario: Novi Dni. (in Ukr.).
12. Ohienko, I. (2002). *Moie zhyttia: avtobiohrafichna khronolohichna kanva [My life: An autobiographical chronological outline]*. Zhytomyr: Polissia. (in Ukr.).
13. Panchenko, V. (2004). *Volodymyr Vynnychenko: paradoksy doli i tvorchosti [Volodymyr Vynnychenko: Paradoxes of fate and creativity]*. Kyiv: Twim Inter. (in Ukr.).
14. Rarytskyi, O. (2016). *Partytury tekstu i dukhu: Khudozhno-dokumentalna proza ukrainskykh shchodennykiv: monohrafiia [Scores of Text and Spirit: The Artistic and Documentary Prose of the Ukrainian Sixtiers: monograph]*. Kyiv: Smoloskyp. (in Ukr.).
15. Symonenko, V. (2011). *Zazhynok: poeziia, proza, shchodennyk, lysty [Harvest: Poetry, prose, diary, letters]*. Cherkasy: Brama-Ukraina. (in Ukr.).
16. Solovei, E. (1997). *Suspilna i literaturna doba v shchodennykakh Serhii Yefremova [Social and literary era in Serhii Yefremov's diaries]*. / S. Yefremov, *Shchodennyk: 1923–1929*. Kyiv: Hazeta «Rada». Pp. 21–30. (in Ukr.).

17. Stadnichenko, O. (2013). Retseptsiia postatei pysmennykiv i myttsiv u shchoden-nyku «Liniia zhyttia» L. Taniuka [Reception of Writers and Artists in L. Taniuk's «Line of Life» Diary]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. Vyp. 1. S. 165–171. (in Ukr.).
18. Taniuk, L. (2003–2006). *Tvory: V 60 t. Shchodennyky 1959–1960 rr.* [Works: in 60 volumes. Diaries 1959–1960] (Vols. 2–8). Kyiv: Alterpres. (in Ukr.).
19. Tymoshyk, M. (2017). *Yoho bii za derzhavnist* [His struggle for statehood]. Kyiv: Nasha kultura i nauka. (in Ukr.).
20. Shevchenko, T. (2018). *Shchodennyk* [Diary] (2nd ed.) / ed. L. Ushkalov. Kharkiv: Oleksandr Savchuk. (in Ukr.).

Olesia Trofymyk

DIARY SELF-REFLECTION IN THE CULTURAL AND HISTORICAL CHRONOTOPE

The article examines diary writing in Ukrainian literature from the perspective of interpreting the diary genre as one of the key genres of literary and documentary prose. The focus of the study encompasses texts ranging from the medieval period to contemporary postmodern practices, as well as notebooks created during the Russian–Ukrainian war. The broad corpus of analyzed texts demonstrates the continuity of the diaristic tradition. The defining feature of diaries that distinguishes them from other forms of non-fiction prose is the subjective evaluation of the authorial self within the context of the historical processes of the period. It is noted that diaristic texts are perceived as a meta-genre phenomenon that combines elements of memoir writing, notes, and philosophical as well as journalistic reflection.

Writers' diary writing is often represented in meta-genre invariants, such as notes, epistolary diary entries, and memoir records. Fragments of diaristic texts can usually be easily identified within the multi-genre corpus of an author's literary and documentary prose, which testifies to the meta-genre unity of this type of writing. For instance, the manuscript edition by I. Ohienko *Diary Records of Metropolitan Ilarion* (Winnipeg) contains fragments of diary reflections, brief entries, and spiritual notes that are read as an integrated whole. A part of I. Ohienko's *Autobiography* is written in the form of consecutive daily or weekly entries, which can justifiably be classified as a single complete text.

The conclusions emphasize that the diary reflects the realities of its time: under conditions of totalitarianism, it becomes an act of spiritual self-defense, a space of inner freedom and resistance to the system; in the contemporary context of the Russian-Ukrainian war, it acquires existential, historical, and cultural significance and is perceived as an act of both spiritual and physical resistance to the Russian occupier.

Key words: artistic-documentary prose, diary, portrait, author, text, types of diary, metagenre, poetry.

Отримано: 15.01.2026 р.

Прийнято до друку після рецензування: 07.03.2026 р.

Опубліковано: 25.05.2026 р.

УДК 398(=161.2)

DOI: 10.32626/2309-7086.2026-23.225-234

Валерій Щегельський

ORCID 0000-0001-7188-2862

*кандидат філологічних наук, старший викладач
кафедри історії української літератури та компаративістики
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка
shchegelskyi.valerii@kpmi.edu.ua*

ОБРАЗ ДЖУРИ В УКРАЇНСЬКІЙ ФОЛЬКЛОРНІЙ ТРАДИЦІЇ

Автор статті на матеріалі героїчного епосу українського народу часів Запорізької Січі визначає особливості відтворення образу «джури» в усній народній творчості (джура – учень, помічник старших, досвідчених козаків), розкриває художні функції поетикальних засобів у зображенні народних героїв, специфіку фольклорного світосприйняття.

Ключові слова: Запорізька Січ, козаки, джура, героїчний епос, історичні пісні, легенди, перекази, думи.

Постановка проблеми. Традиційним для осягнення історичного минулого українців стає співвіднесення окремого його періоду з добою Запорізької Січі, звитязними героями козаками та їх відданими учнями і помічниками – джурами, які розумом і волею, морально, духовно й фізично готували себе до оборони рідної землі. Такі позитивні характеристики тогочасних захисників України й досі зберігаються в народному трактуванні.

Актуальність дослідження зумовлена зростим інтересом до одного з найяскравіших феноменів вітчизняної історії – українського козацтва, зокрема рідкісного явища народної військової педагогіки – школи джур, народна інтерпретація образу якого в українській фольклористиці ще не достатньо висвітлена.

Мета статті полягає в здійсненні аналізу фольклорної інтерпретації персонажів українського героїчного епосу часів Запорізької Січі, різних варіантів їх трансформацій, визначенні особливостей народнопоетичного моделювання постатей джур, чур, цюр в українській традиції, а також прочитання фольклорних текстів як знакових явищ етнокультури.

Об'єкт дослідження – твори героїчного епосу українського народу часів Запорізької Січі.

Предмет дослідження – особливості образів джур у творах українського героїчного епосу часів козацтва.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи козацький устрій Запорізької Січі, помічаємо, що він мав чітко регламентовані закони, які базувалися на демократичних засадах міжособистісних і суспільних стосунків у громаді. «Козаки жили в Січі в кількох довжелезних куренях. Кожен курінь вибирав собі курінного отамана, а вся Січ – кошового. Кошовий порядкував усім това-

---

© Валерій Щегельський, 2026

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

риством. Опріч кошового та курінних отаманів, запорожці вибирали собі старшину: писаря, обозного, полковників, сотників і т. ін.» [2, с. 51].

Потрапити на Січ було легко – треба було сказати: «Вірую в Христа, у святу Трійцю», прочитати «Отче наш» і перехреститися. Жили всі потовариському і допомагали один одному» [1, с. 51].

Маючи веселу вдачу, козаки неодноразово вдавалися до перевірки молодих хлопців на придатність до козацького життя, про що сказано у легенді «Прийом у запорожці»: «Запорожці як підмовлять було до себе на Січ якого хлопця з Гетьманщини, то перше пробують, чи годиться бути запорожцем. Ото звелаять йому варити кашу: – Гляди ж, вари так, щоб і не сира була, щоб і не перекипіла. А ми підемо косить. То ти, як уже буде готова, вийди на який-то курган да й клич нас, а ми почуємо да й прийдемо.

От поберуть коси та й підуть нібито косити, а де в чорта їм хочеться косити! Заберуться в комиш та й лежать. То оце хлопець, зваривши кашу, вийде на могилу і зачне гукати. А вони й чують, да не озиваються. То він гукав, гукав да й давай плакати: – От занесла мене нечиста сила між сії запорожці! Лучче б було дома сидіти при батькові да при матері. А то ще перекипить каша, то прийдуть да битимуть, вражі сини! Ой бідна ж моя головонька! Чого мене понесло між сії запорожці!

То вони, лежачи в траві, вислухають усе да й кажуть:

– Ні, се не наш!

А далі вернуться до куреня да дадуть тому хлопцеві коня й грошей на дорогу да й скажуть: – Їдь собі к нечистому! Нам таких не треба!

А як же которий удасться розторопний і догадливий, то, вийшовши на могилу, кликне разів зо два: – Гей, панове-молодці! Ідіте каші їсти! Да як не озиваються, то він: – Чорт же вас бери, коли мовчите! Буду я й сам їсти. Да ще перед відходом ударить на могилі гопака: «Ой тут мені погуляти на просторі!» Да затягнувши на весь степ козацьку пісню, і піде собі до куреня, і давай уплітати тую кашу.

То запорожці, лежачи в траві, і кажуть:

– Оце наш!

Да побравши коси, і йдуть до куреня. А він: – Де це вас у біса носило, панове? Гукав, гукав, аж горло розболіло; да щоб каша не перекипала, то я почав сам їсти.

То запорожці споглянуть один на одного да й скажуть йому: – Ну, чуро, вставай! Годі тобі быть хлопцем, тепер ти рівний козак! І приймають у товариство» [1, с. 249–250]. Тут ми спостерігаємо процес ініціації-посвяти хлопця в чуру. Таких новоприйнятих молодих козаків на Запорозькій Січі ще називали «перваками», «молодиками», «пахолками», «хлоп'ятами» або ж «новиками».

Одна з розрізнявальних ознак між старшим запорожцем і молодим хлопцем – право носити особливу зачіску – «козацький оселедець». Тільки після посвяти в козаки, тобто, першого бою, морського походу, випробувань, можна було вистригти собі чуба, а його обрізання вважалося ганьбою для козака. Степан Руданський у співомовці «Чуприна» з гумором інтерпретує легенду про козацький чуб, вказуючи на призначення такого виду зачіски:

Питалися в козака: «Що то за причина,

Що у вас гола голова,

А зверху чуприна?»

«А причина то така: як на війні згину,

Мене ангел понесе

В небо за чуприну» [9, с. 199].

Особлива увага на Січі була звернена на малих за віком хлопчиків. Часто з розорених домівок хлопчиків, які не мали ані батька, ані неньки, козаки забирали на Запорізьку Січ для навчання в школі джур козацьких. А було й так, що хлопчики-сироти ставали поводириями у сліпих козаків-бандуристів. Гірша доля очікувала дітей, котрі за різних причин потрапляли в турецьку неволю. «Турки, набравши в полон християнських дітей, турчили їх та виховували змалку на вояків; оце й були яничари, найпевніше турецьке військо» [2, с. 82].

Січ для хлопця-джури – справжня школа козацтва. Головним було, все ж таки, навчання козацькому мистецтву. Причому духовна загартованість передувала фізичній, якої набували упродовж кількох років.

Походження терміну *джура* точно не визначено. Первісно «джура» – перське слово, що означає «товариш», в українську потрапило як запозичення з тюрської.

Керуючись наявними на сьогодні словниками української мови, дещо дізнаємося про етимологію слова «джура». У словнику української мови назва «джура» пояснюється, як «зброносець, учень у козацької старшини в Україні в 16–18 століттях. Козацькій слуга-товарищ, оруженосець, ходивший вмѣстѣ съ козакомъ въ походы і битвы» [8, с. 377].

Словники, потрактовуючи походження лексеми «джура», наводять і ряд слів-синонімів, а саме: цю́ра, чу́ра, пахолок.

Окрім «сухих» академічних словникових тлумачень, більш повну характеристику образу джури зустрічаємо в усній народній творчості, в її легендах, переказах, думках, історичних піснях тощо. Досліджуючи героїчний епос українського народу часів Запорізької Січі, помічаємо, що найчастіше в текстах зустрічається лексема «джура» або «товариш». Іноді трапляється назва «хлопчик малий», «малий хлопець», «хлопко малий», «хлоп'ята».

В історичній пісні «У селі Грузькому жила вдова Бондариха (Пісня про Івана Бондаренка та осавулу Якименка)» йдеться про те, як малолітній хлопчик потрапив до козаків на Січ: «У селі Грузькому Жила вдова Бондариха, Мала сина восьмилітка, Сина Бондаренка» [1, с. 181]. Через матеріальну скруту мати віддає свого сина до пана пасти свині, де він щоби зігрітися у негоду запалює «жмачок сина нагрить свої ніжки...», від якого «загорівся коп'як сина». За такий «важкий злочин» малому Бондаренку було визначено покарання: «Що Бондаренка в котел укидати, В горячий воді купати» [1, с. 181]. Щасливим випадком у його долі стала зустріч із отаманом Гонтою, який рятує його від покари і запрошує його до себе на Січ: «Бондаренку, Бондаренку, Хлопець молоденький! Послухай ти мене – Переходь до мене!» Послухав же Бондаренко Та й перейшов до його» [1, с. 181]. У думі «Івась Удовиченко, Коновченко» розповідається про молодого учня, який, пройшовши вишкіл, стає товаришем усіх козаків-запорожців. Спершу він звертається до свого наставника, пана Филоненка, корсунського полковника, щоби той відпустив і благословив його «на долину Черкень погуляти, Слави війську, рицарства дістати, За віру християнськую одностайно стати» [1, с. 87]. На що йому відповідають: «Ой, Івасю Удовиченку, Коновченку! Ще ти дитя молодес, З розуму не дійшло, Звичано козацького не знаєш, – Не знатимеш як би поміж козаками ісправляти, Як би з бусурманами погуляти!» [1, с. 87]. Однак слова-прохання молодого хлопця були настільки переконливими, що: «Скоро Филоненко теє зачував, Івасю Коновченку на долину Черкень гуляти дозволяв» [1, с. 88].

Івась таки виправдовує довіру старшого і доводить свою бойову вправність, «гуляючи» долиною Черкень: «То Івась із намету виступас, До коня прибувас,

Великою радістю має, Покріпче підпруги підтягає, Червонії тилиги під сребром, під золотом на себе надиває, [...] Старого козака повстрічає, За рідного батька поважає, Молодого повстрічає, За рідного брата почитає. [...] Не багато Коновченку по долині Черчень погуляв, – Самих найстарших п'ятсот чоловік рицарів під меч пускав, Шести живим піймав, На аркан зв'язав, Перед Филоненка, Корсунського полковника, Язика примчав, Перед посажав» [1, с. 88]. Пан полковник схвально відгукується про Івасеву молодецьку звитягу: «Ай, спасибі, – каже, – Івасю Коновченку! Я казав, ти дитя молодее, З розумом не дійшло, Звичаю козацького не знаєш, А же ти, бачу, за плугом походжав, Всі звичаї козацькі собирав» [1, с. 88].

Дослідники, описуючи побут козаків у перерві між походами, зазначають, що вони проводили цей час у своє задоволення – могли і мед-пивом пригоститися, але п'яниць на Січі не було. А поки запорожці займалися своєю професійною справою, тобто воювали, протягом тривалого часу вони утримувалися від міцних напоїв. Ось як про це говорить Дмитро Яворницький: «віддаючися розгулові й пияцтву, запорожські козаки зовсім не були схожими на тих нещасних п'яниць, котрі пропивали свої душі в чорних і брудних корчмах, втрачаючи в них усілякий образ і подобу творинь Божих. Тут було своєрідне молодецтво й особливий, епікурейський погляд на життя людини, котра даремно обтяжує себе працею і турботами, не розуміючи справжнього сенсу життя – існувати для веселощів і радості... Відрізаний від сім'ї, постійно дивлячись в очі смерті, козак, зрозуміло, споглядав усе безтурботно й намагався свій короткий вік скрасити різними задоволеннями» [13, с. 180]. Натомість старші козаки засуджували призвичаєння до келиха молодих хлопців, які тільки пізнавали козацьке життя, хоча і не забороняли, що не раз приводило до сумних наслідків. Як і сталося з Івасем Коновченком. Непоміркованість у діях, а саме звернення до полковника дозволити йому «оковити горілки напитись» та удаване молодецтво Івася Коновченка: «Оковити горілки наливав, Напився, як би міг на коня сідати, [...] Поміждо військом проїжджає, Старого козака повстрічає, Гордим словом зневажає, Молодого повстрічає, Опрощання не приймає, Стремнем о груди поторкає...» [1, с. 89] призвели до його загибелі: «За табір виїжджав, То бусурмани, чи язика піймали, Чи напоило чоловіка пізнали, [...] Молодого Коновченка постріляли, Порубали, З коня збивали, Все поле ізгоняли, Коня козацького не піймали» [1, с. 89].

За традицією у війську Запорізькому кожен козак на схилі життя мав підготувати для служби замість себе молодого юнака. У джури брали своїх молодших родичів (якщо вони були), а частіше – сторонніх підлітків, яких спочатку привчали до ведення козацького господарства, а пізніше, вже на Січі, навчали військовій справі. Система виховання була досить жорсткою і далеко не всі вихованці годилися для військової служби. Часто вони успадковували від своїх вихователів не тільки військовий досвід, а й усе майно і господарство. Так у думі «Федор безродний, бездольний», козак, вмираючи, звертається до свого помічника: «Гей, джуро Яремо! Дарую я тобі по смерті своєї Коня вороного, Ей, а другого білогового І тягеля червонії, Од піл до коміра золотом гаптовані, І шаблю булагтну, Пищаль семип'ядную! Ой да добре ж ти дбай. Да на коня сідай, Да передо мною повертай; Да нехай я буду знати, Ай, чи удобен ти будеш поміждо козаками пробувати!» Федір безродний, бездольний дякує джурі Яремі за вірну службу: «Ей да промовляє словами, Да обіллється гірко сльозами: «Ой да благодарю же тебе, господа милосердного, Ой, що не ледай-кому, гей, моя худоба буде доставати, То він буде за мене господа мило-

сердного прохати» [1, с. 18–19]. Траплялися і поодинокі прикрі випадки, коли, пройшовши вишкіл у січовій школі джур, молодий хлопець вдавався до зради про що говорить в історичній пісні «Ой був в Січі старий козак (Пісня про Саву Чалого і Гната Голого)»: «Ой був в Січі старий козак На прозвище Чалий, Вигодував сина Саву Козакам на славу. Не схотів же той Сава Козакам служити, – Відклонився до ляхеньків В Польщу паном жити; Та схотів же та той Сава Слави залучити, – Став козаків-запорожців По степах ловити» [1, с. 184]. За що і був піднятий козаками «на три списи вгору»: «Не досягнув та пан Сава До своєї булави, – Положили пана Саву На дубовій лаві. Оце ж тобі, пане Саво, Сукні-одамашки, Що ти нажив, вражий сину, З козацької ласки!..» [1, с. 186].

Чомуся так повелося в усній фольклорній традиції – згадувати останні звияжні подвиги своїх героїв, віддаючи шану їхнім мужнім вчинкам. Про Максима Кривоноса (Перебийноса) складено чимало легенд, пісень тощо. Легендами оповита і його смерть. Існує декілька версій: загибель від рани, яку отримав в бою ще до початку облоги Львова; від чуми; і нібито Максим Кривонос убитий за тасмним наказом Богдана Хмельницького, який прагнув позбутися небезпечного конкурента. В історичній пісні «Ой усе лужком та все бережком (Пісня про смерть Кривоноса)» ми вбачаємо ще одну причину смерті Максима Кривоноса:

«Хвалилися та пани з ляхами
Перебийноса вбити.
«А я тих панів, а я тих ляхів
Та й увік не боюся, –
Єсть у мене та малий хлопко,
То я з ним поб'юся» [1, с. 145].

У момент сутички з ворогом, коли: «хлопко малий» зачав ворогів «як капусточку, сікти [...] Та як снопики класти», ворог все-таки перемагає своєю чисельністю: «А вже ж за панамі, а вже ж за ляхами Білого й світу не видно». Спочатку: «Як підсунули а пани з ляхами, Ой та хлопку гостинця, (дати гостинця – жартівливою мовою козаків означає завдати кривди, поранити – В. Щ.) – Не вгадав же а пан Перебийніс, На який бік похилиться. Ой, як стала його головонька А тулуба шукати ...» [1, с. 145]. Звістка про загибель Максима Кривоноса швидко розлетілася повсюди: «Ой у Києві, у Санжарові, В усі дзвони задзвонили, – Ото ж пани, пани із ляхами Перебийноса вбили» [1, с. 145].

Честю для козака було загинути не ганебною смертю, а на полі бою, зававши з собою чималу кількість ворогів як і у пісні «Ой з-за гори високої (Пісня про Данила Нечая)»: «Ой кинувся козак Нечай Від дому до дому Та зложив же ляхів тисяч З коней, як солону» [1, с. 142]. У такій битві з переважаючими силами ворога активним помічником Нечая виступає його джура: «Ой є в мене Шпак, Шпак – Отто добрий хлопець» [1, с. 140], який вправно виконує усі його накази: «Сідлай, хлопче, сідлай, малий, Коня вороного! Сідлай мені вороного, Собі буланого, – Геть виріжем вражих ляхів, Геть, що до одного!» [1, с. 141–142]. Відчуваючи неминучість своєї смерті Нечай встигає звернутися до своїх побратимів, щоби вони поклонилися його матусеньці, дружині та дітям, бо над ним вже «чорний ворон кряче» [1, с. 143].

У «Пісні про Байду» отаман Вишневецький, відчуваючи лихо, хоче переконатися, чи його помічник не зрадить його:

«Ой, щоро ж мій молодесенький,
Та чи будеш мені вірнесенький?» [6, с. 26].

І коли Байда не піддається спокусам і вмовлянням царя турецького бути йому «лицарем та вірнесеньким» і стати «паном на всю Україночку!», цар турецький віддає наказ своїм гайдукам:

«Візьміть Байду добре в руки,
Візьміть Байду, ізв'яжіте,
На гак ребром зачепіте!» [6, с. 26].

Будучи вірним до кінця своєму наставникові, цюра виконує останній його наказ-звернення:

«Ой, цюро ж мій молодесенький,
Подай мені лучок та тугесенький,
Подай мені тугий лучок
І стрілочок цілий пучок!
... Ой як стрілив – царя вцілив,
А парицю в потилицю,
Його доньку в головоньку.
«Отто ж тобі, царю,
За Байдину кару!
Було тобі знати,
Як Байду карати [6, с. 26].

Разом з козаками джури ходили в походи, брали участь у битвах. Джура мав зброю чистити, коня доглядати, а його за це вчили козацької справи. У перших військових походах патрон-вихователь пильно опікувався своїм джуурою, доки той не набуде певного досвіду і не стане повноцінним козаком. У свою чергу, джура мав усяляко дбати про свого патрона-вихователя і беззаперечно виконувати всі його накази, демонструючи при цьому швидкість, дотепність та кмітливість.

Безпосередня участь джур у широкомасштабних бойових діях яскраво представлена у загальній картині козацьких походів, зокрема у «Берестецькому бойовищі», «коли поляки зібрали силу війська 300 000 та й рушили несподівано на Україну» і зустрілись вони з козацьким військом під Берестечком:

Висипали козаченьки з високої гори:
Попереду козак Хмельницький на воронім коні.
«Ступай, коню, дорогою широко ногами;
Недалеко Берестечко й орда за нами».
Як став джура, малий хлопець, коника сідлати,
Стали в того кониченька ніженьки дрижати» [1, с. 137].

На Січі була створена справжня козацька школа, де готували не тільки вояків, але й освічених людей, що могли працювати писарями або займати інші керівні посади. Така інституція була дуже поширеною й авторитетною. Існувала вона упродовж усієї історії козацтва.

У «Думі про смерть Хмельницького» говориться: «Зажурилася Хмельницького старая голова, що при ньому ні сотників, ні полковників нема: час приходить умирати, нікому поради дати. Тільки пробував при ньому Іван Виговський, писар військовий, козак лейстровий» [2, с. 143]. Коли ж на прохання хворого гетьмана прибули його піддані, «гетьман добре їх приймав, словами промовляв: «Ей, козаки, діти, друзі! Прошу я вас, добре дбайте: собі гетьмана настановляйте» [...] Тоді-то козаки стиха словами промовляли:

«Пане гетьмане Хмельницький, батю Зінов наш Чигиринський! Не можемо ми сами міждо собою, козаками, гетьмана обирати, а бажаєм од вашої милости послухати!» Отоді-то Хмельницький стиха словами промовляв: «Ей, козаки, діти, друзі! Прошу я вас, добре дбайте: єсть у мене Іван Виговський, котрий у мене дванадцять літ за джуру пробував (Виговський був писарем і порадником Хмельницького), всі мої козацькі звичаї узнав; буде між вами, козаками, гетьманувати, буде вам козацькі порядки давати!» [2, с. 143].

В іншому фольклорному творі «Про Хмельницького Богдана смерть. Про Єврася Хмельниченка і Павла Тетеренка (Про смерть Богдана Хмельницького)», який беззаперечно є варіантом вищезгадуваної думи, чітко означено дату зустрічі з гетьманом, яка зазначалася у листах до сотників і полковників й кожного разу переносилася від свята Воскресіння Христового до Вознесіння Христового, – Духа-тройці, – Петра й Павла, – Іллі-пророка аж до Спасо-преображення. Саме на це свято гетьман Хмельницький велів «ярмарок закликати...». Метафоричною, художньо інформативною є мова запорожців: «пйти погуляти» – вийти на герць з ворогом; «ярмарок закликати...» – скликати раду, що у тодішньому комунікуванні мало зашифрований, прихований від ворога зміст. На цій раді, як і в попередньому варіанті, вирішувалося питання передачі гетьманської влади. Однак Богдан Хмельницький тут пропонує кандидатуру вже не Івана Виговського на обрання гетьманом, а Івана Луговського: «Ей, козаки, діти, друзі! Прошу я вас, добре дбайте, Єсть у мене Іван Луговський, Котрий у мене дванадцять літ за джуру пробував, Всі мої козацькі звичаї познав. Буде міждо вами, козаками, гетьманувати, Буде вам козацькі порядки давати» [1, с. 76]. За сюжетом і текстовим оформленням обидва варіанти аналогічні, але прізвища, запропонованого Хмельницьким першого претендента на гетьманську булаву від другого, різні, хоч і подібні. Це пояснюється специфікою усної передачі інформації, або ж Виговський за козацькою традицією мав ще одне прізвище-псевдонім – Луговський.

Історичне джерело згадує ще одного помічника гетьмана Богдана Хмельницького – кошового гетьмана, гетьмана Лівобережної України Івана Брюховецького, який не став героєм народних пісень і дум (певно була на те причина). Був лише до самої смерті Богдана Хмельницького вірним його джурую (служником). Нехай навіть, як твердять деякі дослідники, старшим. Так воно, власне, й сталося. Гетьман приставив його до свого сина. Відтак Брюховецький поїхав з Юрасем Хмельниченком, як називали Богданового сина козаки, до Києва, жив з ним на одній квартирі, виконував обов'язки джури. Цікавим є той факт, що через свою хворобливість Юрась не був придатним для служби у війську, слугував Богданові Хмельницькому, й наказано було йому бути у дворі, а на війну Богдан його з собою ніколи не брав.

Як пам'ять про український феномен народної військової педагогіки є ойконімна історія населеного пункту Джури Жмеринського р-ну Вінницької обл., засновниками якого є представники давнього роду Чурилів або Джурилів, про який «згадується у пам'ятках з кінця XIV до початку XVII століття «як сановників земель: Перемишльської, Холмської, Галицької та Подільської; в останній із них вони заснували місто Чурилів (нині Джурин, м. Подільської губ. Ямпільського уїзду)» [7, с. 55]. Також, «як свідчать літописні дані, на які у своїх творах покликається Михайло Грушевський, на місці нинішнього Джурина свого часу розташовувався знаменитий в цих краях замок Чурилів.

За давніми переказами, тутешня місцевість звалася Чурилівщиною і в давні часи належала Чурилам. Нагадаємо, що у вищерозглянутих фольклорних текстах зустрічається різна форма звертання: і джура, і цюра, і чюра, що яскраво підтверджує процес трансформації ойконіму Чурилів у Джурин. На Тернопільщині (Чортківський р-н) є ще один населений пункт Джурин, пояснення назви якого знаходимо в семитомному етимологічному словнику української мови, де тлумачиться слово Чурило, вказується на зв'язок з водою – «чур», «чуркало», «чурок» означає «джерело», місце, де струменем б'є вода; «чурити» – «плюскотити», «дзюрчати», «бити струменем»; «чур» – один із варіантів звуконаслідувальних слів (з початковим ч-, дж-, ж-, ц-, дз-, з-) для передачі слухового враження від шуму текучої води» [3, с. 357].

В антропоніміці похідними від лексеми «джура» є прізвища Джура, Джурило, Джурбій, Джуран тощо.

Не залишив поза увагою образ джури і сучасний письменник Володимир Рутківський, художньо передавши трансформацію козака-характерника в трилогії «Джури» [10–12].

На сьогодні козацька традиція підготовки патріотично налаштованого молодого покоління проявляється у вишколі всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»), яка відбувається за опікою Міністерства освіти та науки України, а також за сприянням інших міністерств, відомств і громадських організацій. Гра є однією з форм позакласної роботи з патріотичного та морально-етичного виховання.

Висновки. Традиції народної козацької педагогіки, а саме виховання джур на Січі, були актуальними впродовж усієї історії України. Результати цієї педагогіки проявляються і в сучасній боротьбі українських воїнів проти москвитів. Не один захисник, наслідуючи козаків запорожців, з честю носить козацьку відзнаку – чуб-оселедець. Увібравши у себе найістотніші риси української ментальності, воїни переконані, що «служити народові – то служити Богові!» [4], адже жертвоне служіння іншим людям, турбота про їх безпеку, добробут, допомога їм є найвищою формою служіння Богові, оскільки Бог утілений у кожній людині.

Досліджуваний народнопоетичний образ джури сьогодні функціонує в комунікаційному середовищі, проявляється у воїнській зв'язці, трансформаційних процесах творення похідних ойконімів, антропонімів, молодіжних військово-патріотичних іграх, художніх творах.

Список використаних джерел і літератури:

1. Героїчний епос українського народу. Хрестоматія: навч. посіб. / упоряд. та при-міт. О. М. Таланчук, Ф. С. Кислого; передм. О. М. Таланчук. Київ: Либідь, 1993. 432 с.
2. Григор'єв-Наш. Історія України в народних думках та піснях: для серед. та ст. шк. віку / худож. В. І. Лопата; [упоряд. іл. А. П. Демиденко]. Київ: Веселка, 1993. 271 с. (Українське відродження).
3. Етимологічний словник української мови: у 7-ми т. / уклад.: Г. П. Півторак, О. Д. Пономарів та ін. Київ: Наукова думка, 2012. Т. 6. 566 с.
4. Іларіон Митрополит. Служити Народові – то служити Богові. Богословська студія. Вінніпег, 1965. 119 с.
5. Історичні пісні малоросійського народу з поясненнями В. Антоновича та М. Драгоманова. Київ, 1874. Т. 1. 336 с.

6. Пісня про козака Байду. *Струни: Антологія української поезії*. Частина I. / уклад. Б. Лепкий. Берлін, 1922. С. 26.
7. Сокіл Г. Образ Джурила в українському фольклорі. *Народознавчі зошити. Серія філологічна*. 2014. № 4. С. 713–720.
8. Словарь української мови: в 4-х т. / за ред. Б. Грінченка. Київ, 1907–1909. Т. 1.
9. Руданський С. Твори в 3-х т. Київ: Наукова думка, 1972. Т. 1.
10. Рутківський В. Джури козака Швайки: [історична трилогія для дітей]. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛІА-МА-ГА, 2009. Кн. 1. 432 с.
11. Рутківський В. Джури-характерники: [історична трилогія для дітей]. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛІА-МА-ГА, 2009. Кн. 2. 448 с.
12. Рутківський В. Джури і підводний човен. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛІА-МА-ГА, 2010. Кн. 3. 400 с.
13. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків. Львів: Видавництво «Світ», 1990. Т. 1. 319 с.

References:

1. Heroichnyi epos ukrainского narodu. (1993). Khrestomatia: navch. posib. / uporiad. ta prymit. O. M. Talanchuk, F. S. Kysloho; peredm. O. M. Talanchuk. Kyiv: Lybid. 432 s. (in Ukr.).
2. Hryhoriev-Nash. (1993). Istoriiia Ukrainy v narodnykh dumakh ta pisniakh: Dlia sered. ta st. shk. viku / khudozh. V. I. Lopata; [uporiad. il. A. P. Demydenko]. Kyiv: Veselka. 271 s. (Ukrainske vidrozhennia). (in Ukr.).
3. Etymolohichnyi slovnyk ukrainsoi movy: u 7-my t. (2012). / uklad : H. P. Pivtorak, O. D. Ponomariv ta in. Kyiv: Naukova dumka. T. 6. 566 s. (in Ukr.).
4. Ilarion Mytropolyt. (1965). Sluzhyty Narodovi – to sluzhyty Bohovi. Bohoslovska studiiia. Vinnipeh. 119 s. (in Ukr.).
5. Istorychni pisni malorosiiiskoho narodu z poiasnenniamy V. Antonovycha ta M. Drahomanova (1874). Kyiv. T. 1. 336 s. (in Ukr.).
6. Pisia pro kozaka Baidu. (1922). Struny: Antolohiia ukrainsoi poezii. Chastyna I. / uklad. B. Lepkyi. Berlin. S. 26. (in Ukr.).
7. Sokil, H. (2014). Obraz Dzhuryla v ukrainskomu folklori. *Narodoznavechi zoshyty. Seriiia filolohichna*. № 4. S. 713–720. (in Ukr.).
8. Slovar ukrainskoii movy: v 4-kh t. (1907–1909) / za red. B. Hrinchenka. Kyiv. T. 1. (in Ukr.).
9. Rudanskyi, C. (1972). Tvory v 3-kh t. Kyiv: Naukova dumka. T. 1. (in Ukr.).
10. Rutkivskyi, V. (2009). Dzhury kozaka Shvaiky: [istorychna trylohiia dlia ditei]. Kyiv: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA, 2009. Kn. 1. 432 s. (in Ukr.).
11. Rutkivskyi, V. (2009). Dzhury-kharakternyky : [istorychna trylohiia dlia ditei]. Kyiv: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA. Kn. 2. 448 s. (in Ukr.).
12. Rutkivskyi, V. (2010). Dzhury i pidvodnyi choven. Kyiv: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA. Kn. 3. 400 s. (in Ukr.).
13. Iavornytskyi, D. I. (1990). Istoriiia zaporizkykh kozakiv. Lviv: Vydavnytstvo «Svit». T. 1. 319 s. (in Ukr.).

Valerii Shchhehelskyi

THE IMAGE OF THE JURY IN UKRAINIAN FOLKLORE TRADITION

The Cossack system of the Zaporizhian Sich had clearly regulated laws, which were based on the democratic principles of community life. Special attention in the Sich was paid to young boys. Often from ruined homes, boys who had neither father nor mother

were taken to the Zaporizhian Sich by the cossacks to study at the cossack dzhura school. As a rule, the jurors were young boys, children of cossacks. The Sich for a juror boy was a real school of chivalry, where they learned to skillfully wield weapons, be physically hardy, be able to care for weapons, and provide first aid. Such an institution was very widespread and authoritative. It existed throughout the history of the cossacks.

The origin of the term «dzhura» is not precisely determined. Originally, «dzhura» is a persian word meaning «comrade», which entered Ukrainian as a loanword from turkic. Dictionaries, interpreting the origin of the lexeme «dzhura», also give a number of synonyms, namely: tsyura, chura, paholok.

Sometimes the name «khopchuk malyu», «malyu khlopets'», «khopko malyu», «khop'yata».

More often in the texts the lexeme «dzhura» or «comrade» is found.

We find a broad description of the juror in oral folk art: legends, tales, thoughts, historical songs, etc.

A fragment of memory about the Ukrainian phenomenon of folk military pedagogy is the oikonymic history of the settlement of Juryn in the Zhmeryn district of the Vinnytsia region. In anthroponymy, the surnames Jury, Jurylo, Jurbiy, Juran, etc. are derived from the lexeme «jury».

The image of the jur was introduced into his works by the modern writer Volodymyr Rutkivsky, who artistically embodied the transformation of the cossack-character in the trilogy «Jury».

The traditions of folk cossack pedagogy, namely the education of jurors in the Sich, permeate the entire history of Ukraine. Its results are also manifested in the modern struggle of Ukrainian soldiers against the muscovites.

The studied folk poetic image of the juror is present today in the communication environment, manifesting itself in military victories, transformational processes of creating derived oikonyms, anthroponyms, youth military-patriotic games, and modern works of art.

Key words: Zaporizhian Sich, cossacks, jura, heroic epic, historical songs, legends, tales, dumas.

Отримано: 13.12.2025 р.

Прийнято до друку після рецензування: 07.03.2026 р.

Опубліковано: 25.05.2026 р.

ПЕДАГОГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА І СУЧАСНА ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА НАЦІОНАЛЬНОГО НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ

УДК 378.147:373.3.011.3-051]:001(477)Огієнко
DOI: 10.32626/2309-7086.2026-23.235-245

Наталія Гудима

ORCID 0000-0002-6192-3779

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методик початкової освіти
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка
hudyma.nataliia@kpmu.edu.ua*

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ ВЕКТОР У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ: СИНЕРГІЯ ІДЕЙ ІВАНА ОГІЄНКА ТА ПРИНЦИПІВ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Стаття присвячена дослідженню теоретико-методичних засад інтеграції педагогічних ідей Івана Огієнка у зміст професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів в умовах реалізації концепції Нової української школи. Визначено, що національно-культурний вектор є ключовим у формуванні цілісної особистості та професійної компетентності педагога, здатного до реалізації державної освітньої політики.

Під час дослідження виявлено ключові педагогічні імперативи І. Огієнка, зокрема пріоритет української мови та національної культури у вихованні, важливість рідної школи як осередку національного духу, формування свідомого

© Наталія Гудима, 2026

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

громадянина-патріота; проаналізовано вимоги НУШ до особистості вчителя, які акцентують на його автономії, здатності до інновацій, високій професійній майстерності та громадянській відповідальності.

На основі зіставлення та аналізу розроблено принципи синергії ідей І. Огієнка та принципів НУШ, що дозволяють поєднати історично-національну спадщину з сучасними освітніми тенденціями. Обґрунтовано, що інтеграція цих ідей забезпечить підготовку вчителя, який не лише володіє сучасними методами, а й глибоко вкорінений у національну культуру, спроможний формувати у молодших школярів національну ідентичність та загальнолюдські цінності.

Ключові слова: Іван Огієнко, Нова українська школа, підготовка майбутнього вчителя, початкова школа, національно-культурний вектор, педагогічні ідеї, синергія, національне виховання.

Постановка проблеми. Ціннісно-смилова криза, що посилюється глобалізацією та інформаційними війнами, вимагає чіткого національно-культурного вектора в освіті. Іван Огієнко, з його україноцентричним підходом, пропонує міцний аксіологічний базис (цінності), що необхідний для формування стійкої національної самосвідомості в початковій школі. В умовах зовнішніх загроз це є питанням національної безпеки. Наголос Івана Огієнка на фундаментальній ролі рідної мови («Поки живе мова – житиме й народ» [8]) прямо корелює із завданням НУШ щодо розвитку комунікативної компетентності та культури мовлення як основи національної єдності.

НУШ декларує формування громадянських компетентностей. Синтез із І. Огієнком дозволяє наповнити ці компетентності глибинним змістом української історії, етики та традицій, перетворюючи декларативні принципи на живі, зрозумілі дитині цінності.

Сучасний учитель НУШ потребує не лише знання нових методик (компетентнісний підхід), але й міцного світоглядного підґрунтя для їхнього впровадження [1].

І. Огієнко підносить фігуру вчителя як національного подвижника, носія духу та морального авторитета («Що то за інтелігент, що не знає, хто він, звідки він, куди йде й навіщо живе?» [8]). Цей ідеал є протипологом надмірній технократизації освіти і посилює морально-етичний та громадянський компонент у професійній підготовці майбутніх педагогів.

У НУШ освітній процес організовано через діяльність та інтеграцію. Ідеї українознавства І. Огієнка додають національний контент для цієї діяльності: вчитель отримує готові методичні засади для інтеграції історії, культури та народознавства в освітні галузі початкової школи («Я досліджую світ», «Мовно-літературна»). Учитель, підготовлений на засадах цього синтезу, здатен не лише формально реалізувати Державний стандарт, але й виховувати емоційно стійку, національно свідому особистість, готову до життя в українському суспільстві («Усі наші наукові й літературні праці мають служити єдиній меті: відродити й зміцнити дух українського народу» [10]).

Необхідність синтезу, на нашу думку, полягає в тому, що він забезпечує двосторонній рух: НУШ дає сучасні педагогічні інструменти (компетентнісний і діяльнісний підходи), а педагогічна спадщина Івана Огієнка – ціннісний, національно-ідентифікаційний зміст для наповнення цих інструментів. Таким чином, синтез забезпечує високу якість освіти, орієнтовану на національно свідому, компетентну особистість.

Дослідження, присвячені Івану Огієнку, переважно фокусуються на аналізі його ролі у розвитку української національної освіти початку ХХ століття (праці В. Мельника, О. Комар, Л. Левченко). Тут акцентують увагу на його діяльності як міністра освіти та його внеску у становлення української вищої школи.

Досліджуючи праці І. Огієнка щодо культури мови та національної етики як основи виховання (праці А. Погрібного, М. Іваницької), особливо увагу приділяють концепції українознавства як цілісної системи світогляду.

Ідеї Івана Огієнка визнані як ціннісно-смысловий базис національної педагогіки, проте їхній прямий методичний потенціал для сучасної початкової школи (після 2018 року) та системи підготовки вчителя досліджений фрагментарно. Цей напрям є найбільш насиченим і включає аналіз офіційних документів та методичних досліджень, зокрема аналіз закону України «Про освіту», концепції НУШ та Державного стандарту початкової освіти. Ці документи визначають компетентнісний, діяльнісний та особистісно орієнтований підходи як ключові.

Праці О. Савченко, Н. Бібік, Р. Шияна присвячені інтеграції освітніх галузей, формуванню ключових компетентностей та організації освітнього середовища [1; 11; 12].

Існує низка праць, що описують як упроваджувати НУШ, але часто бракує глибокого аналізу аксіологічного наповнення (цінностей) реформи та її національно-культурного коріння. У працях І. Ковалішиної, Л. Пуховської досліджено питання формування професійних компетентностей учителя НУШ. Автори підкреслюють необхідність розвитку креативності, критичного мислення та готовності до інновацій.

Мета статті. На основі аналізу встановлено, що педагогічна спадщина І. Огієнка вивчена переважно як історичний феномен, а принципи НУШ – як методичний інструментарій. Відсутнє систематичне, теоретично обґрунтоване дослідження, яке б розробило національно-культурний вектор підготовки вчителя початкової школи шляхом синергії аксіологічних імперативів І. Огієнка та ключових компетентностей НУШ. Тому метою статті є визначити теоретико-методичні засади інтеграції педагогічних ідей І. Огієнка у зміст підготовки майбутніх учителів початкових класів в умовах Нової української школи.

Відповідно до мети статті виокремимо такі завдання: виявити ключові педагогічні імперативи І. Огієнка; проаналізувати вимоги НУШ до особистості вчителя; розробити принципи синергії ідей.

Виклад основного матеріалу. Іван Огієнко розробив цілісну освітню доктрину, в основі якої лежить принцип україноцентризму. Для нього освіта – це не просто передача знань, а насамперед процес національного відродження та творення свідомого громадянина-українця [7].

І. Огієнко стверджував, що українська школа має бути національною за духом і змістом. Усі навчальні предмети, виховні заходи та освітнє середовище повинні працювати на одну мету – плекання національної гідності, любові до рідного краю та усвідомлення історичної місії свого народу [4].

Освіта має готувати не «космополіта» чи «людину світу», а міцно вкорінену в національну культуру особистість, здатну активно будувати українську державу. У цьому сенсі освіта є національною справою та державною потребою.

Ідея творення національно свідомої особистості є прямим корелятом ключових компетентностей НУШ, зокрема громадянської та соціальної компетентності

тей, наповнюючи їх національним змістом та аксіологічною глибиною («Або згинемо, або нашою силою, кров'ю і працею здобудемо те, що належить нам» [10]).

Аксіологія (теорія цінностей) займала центральне місце в педагогіці І. Огієнка. Він чітко окреслив духовні та моральні основи, на яких має ґрунтуватися виховання.

І. Огієнко вважав, що морально-етичне виховання має ґрунтуватися на християнських заповідях та універсальних чеснотах. Ці цінності мають бути інтегровані у шкільне життя, формуючи у дитини доброчесність, відповідальність та повагу («Без національної етики нема й нації, бо вона не буде мати своєї духовної основи.» [10]).

Національні традиції, звичаї, обряди та народна творчість є, на його думку, колективним досвідом моралі. Вони слугують ефективним методом виховання, який природно вводить дитину у національний світ, формуючи культурну ідентичність. («Народ живе, доки живуть його традиції, його обряди, його звичаї» [10]).

Виховання є, перш за все, формуванням ціннісного світу, де ідеал морально досконалої особистості невіддільний від ідеалу національно свідомого патріота [4].

Це перегукується з ціннісним компонентом НУШ та соціальною освітньою галуззю, де наскрізною лінією є виховання ціннісного ставлення до себе, до інших, до суспільства та природи [12].

Учення І. Огієнка про мову є одним із найпотужніших елементів його педагогіки, детально викладеним у працях «Рідна мова» та «Наука про рідномовні обов'язки». І. Огієнко розглядав мову як душу народу, найбільший національний скарб та колективну пам'ять. Для нього порушення чистоти мови чи її занедбання дорівнює національній катастрофі. («Поки живе мова – житиме й народ, як національність. Не стане мови – не стане й національності: вона розпорозиться поміж дужчими сусідами» [10]).

Рідна мова є первинним інструментом пізнання світу, формування логіки та критичного мислення дитини. Якість мовлення прямо впливає на якість думки та здатність до навчання. Учитель, на думку Івана Огієнка, має не лише навчити граматики, а й прищепити культуру мовлення та свідомість рідномовного обов'язку. («Язык – це доля нації, і тому ми повинні нести велику відповідальність за чистоту й красу нашої рідної мови» [8]).

Ідеї І. Огієнка є теоретичним обґрунтуванням мовно-літературної освітньої галузі НУШ та наголосу на розвитку комунікативної та читацької компетентностей, акцентуючи на їхньому національно-виховному потенціалі.

У концепції І. Огієнка вчитель не є просто виконавцем програм, а центральною фігурою виховного та освітнього процесу. Учитель повинен бути моральним і професійним авторитетом для учнів та їхніх батьків. Його особисте життя, поведінка і, особливо, культура мовлення, мають служити взірцем [2].

Педагогічну працю І. Огієнко розглядав як національний подвиг. Учитель має бути глибоко відданим національній справі, володіти знаннями з українознавства та мати тверду національну свідомість. («Учитель мусить бути для дитини першим і найкращим прикладом... ідеалом національної праці й свідомості» [9]).

Національна ідея вимагає від учителя не лише патріотизму, а й високого фахового рівня, оскільки якість навчання є показником життєздатності нації. («Хто хоче бути учителем в українській школі, той повинен свідомо йти на цей національний подвиг» [9]).

Цей образ відповідає сучасній вимозі до вчителя НУШ як агента змін та професійно мобільної особистості. Вимога І. Огієнка щодо світоглядної цілісності вчителя посилює педагогічну компетентність у сучасному розумінні [7].

Компетентнісний підхід є наріжним каменем НУШ [1]. Він передбачає перехід від засвоєння суми знань до формування здатності застосовувати знання, вміння та навички у реальних життєвих ситуаціях. Відповідно до Державного стандарту початкової освіти [3], вони «формується на міжпредметній основі та є спільними для всієї освітньої системи. До них належать: спілкування державною мовою, математична компетентність, компетентності у природничих науках і технологіях, інформаційно-комунікаційна, громадянська та соціальна, культурна, підприємливість та фінансова грамотність, що формуються в межах окремих освітніх галузей (мовно-літературна, математична, природнича, технологічна, соціальна і здоров'язбережувальна, громадянська та історична, мистецька, фізична культура)».

Підготовка особистості, яка здатна успішно функціонувати у сучасному швидкозмінному світі, що прямо корелює із принципом практичного спрямування освіти, а НУШ не обмежується лише знаннями та вміннями, а ставить за мету формування ціннісних орієнтирів через наскрізні вміння та виховний компонент. Вони передбачають здатність діяти як відповідальний член суспільства, поважати права інших, співпрацювати, виявляти турботу про навколишнє середовище та володіти етичною поведінкою; здатність розуміти та цінувати надбання національної та світової культури, а також здатність до самовираження у різних видах мистецтва.

Пріоритетність цих компетентностей демонструє, що виховна робота (формування ціннісного ставлення) є основою освітнього процесу, а не додатком. Це створює прямий простір для інтеграції аксіологічних імперативів І. Огієнка (християнська етика, національна мораль).

Методологічна основа НУШ базується на потребі відійти від пасивної передачі знань до активного залучення учнів [6]. У центрі освітнього процесу стоїть дитина з її індивідуальними потребами, здібностями та інтересами. Навчання має бути мотиваційним та емоційно насиченим. Це ключовий принцип, що реалізується через проєктну діяльність, дослідницькі завдання, інтегровані уроки та, особливо в початковій школі, ігрові методи. Гра перестала бути лише розвагою, вона стає основою пізнання та засвоєння соціального досвіду.

Реалізація діяльнісного підходу вимагає від учителя здатності до трансформації навчального змісту у практичні, життєві завдання [1]. Цей підхід є ідеальним інструментом для впровадження українознавчого матеріалу І. Огієнка (традицій, обрядів) не через «нудні» лекції, а через практичне відтворення та дослідження. Тому успішна реалізація НУШ вимагає кардинальної зміни ролі та професійного профілю вчителя, адже вчитель НУШ перетворюється з транслятора знань на фасилітатора, тьютора та агента змін [6]. Він повинен не стільки навчати, скільки організовувати процес навчання та мотивувати учнів до самопізнання.

Від учителя вимагають постійного самовдосконалення, бути готовим до зміни програм та бути здатним до автономного прийняття рішень щодо вибору методів і форм роботи. До професійних викликів сьогодення належать: вміння поєднувати знання з різних освітніх галузей; розроблення нестандартних уроків та реакція на непередбачувані ситуації; здатність виховувати, спираючись на чіткі морально-етичні та громадянські позиції. Цей виклик є ключовим для інтеграції з ідеалом учителя-націоналіста І. Огієнка [7].

Синергія досягається шляхом наповнення сучасних освітніх галузей ціннісним національно-культурним контентом, джерелом якого є спадщина І. Огієнка. Розвиток мовно-комунікативної компетентності майбутнього вчителя має ґрунтуватися на аксіологічному ставленні до мови, яке пропагував Огієнко. Праці І. Огієнка, особливо «Наука про рідномовні обов'язки» [8], використовую-

ють як теоретичний базис для формування професійної педагогічної риторики. Вчитель має усвідомити мову як моральний обов'язок і зразок для наслідування.

Таблиця 1

Компонент НУШ	Ідея І. Огієнка	Метод підготовки вчителя	Результат/очікувана компетентність
Мовно-комунікативна компетентність (вільне володіння державною мовою, уміння висловлювати думки, культура мовлення).	Аксіологічне ставлення до мови (мова як національний скарб, моральний обов'язок, «Наука про рідномовні обов'язки»).	Семинар-практикум «Мова як педагогічний інструмент»	Усвідомлення мови як не лише засобу спілкування, але і ключового елемента національного виховання та професійної етики.
Практичний приклад у підготовці:		Аналіз та моделювання педагогічної риторики	
Ситуація: Майбутній учитель веде урок читання і має сформулювати у дітей шанобливе ставлення до книги та українського слова.	Залучення до аналізу фрагментів з праць І. Огієнка щодо поваги до рідного слова, чистоти мови та важливості мовної свідомості.	Здобувачі вищої освіти записують та критично оцінюють власні зразки мовлення (інструкції, пояснення, емоційні звернення до учнів). Застосовують критерії І. Огієнка (правильність, чистота, емоційність, патріотичний дух) для самокорекції педагогічної риторики.	Майбутній учитель володіє бездоганною українською мовою (усне і писемне мовлення) та здатен бути мовним взірцем для молодших школярів, формуючи їхню національну свідомість через мову.
Кінцева мета:		Розвиток аксіологічного ставлення до мови як основи професійної майстерності та громадянської позиції вчителя НУШ.	Вчитель виховує учнів на засадах культури українського мовлення.

Соціальна компетентність у НУШ формується через інтеграцію знань про суспільство, культуру, етику та здоров'я [6]. Ідеї І. Огієнка про християнську етику та українські моральні чесноти (працьовитість, гостинність, повага до старших) інтегрують у підготовку вчителя для роботи з ціннісними орієнтирами у початковій школі [4]. Наприклад, моделювання виховних ситуацій, що вимагають морального вибору, використовуючи сюжети українського фольклору та традицій (народознавство).

Таблиця 2

Компонент НУШ	Ідея І. Огієнка	Метод підготовки вчителя	Результат/очікувана компетентність
Соціальна компетентність (співпраця, прийняття рішень, етична поведінка, повага до різноманіття).	Християнська етика та народні моральні чесноти (повага до батьків, працелюбність, взаємодопомога, правдивість).	Практикум «Етична майстерня»	Здатність організувати діяльність у початкових класах, спрямовану на формування морально-етичних цінностей.
Практичний приклад у підготовці:		Моделювання виховних ситуацій та їх аналіз на основі народознавчого матеріалу.	

Продовження таблиці 2

Ситуація: Дитина у класі зруйнувала спільну роботу, виконану групою.	Використання принципу правдивості та взаємопрощення як найвищих християнських та народних чеснот.	Здобувачі вищої освіти розробляють сценарій уроку етики / виховної години, де: 1. Аналізують ситуацію крізь призму народної мудрості (прислів'я про чесність, відповідальність). 2. Використовують казку або легенду з українського фольклору (наприклад, про наслідки неправди).	Майбутній учитель уміє впроваджувати елементи народознавства та християнської етики (як основи моралі) у розв'язання конфліктів та виховну роботу згідно з принципами НУШ.
Кінцева мета:		Розвиток здатності формувати ціннісні орієнтири у молодших школярів, поєднуючи сучасну соціалізацію з національно моральною традицією.	Учитель усвідомлює себе носієм національної культури та моралі.

Учитель має бути готовим використовувати національні традиції та обряди як дієві механізми соціалізації та формування поваги до суспільних норм. Аксиологічна компетентність є ключовою для вчителя-вихователя. Вона передбачає здатність до ціннісно-орієнтованої взаємодії, тобто вміння виховувати цінностями, а не лише словами [2]. Підготовка має зосереджуватися на усвідомленні майбутніми педагогами, що вони є носіями національного духу (за І. Огієнком) і мають забезпечити спадкоємність цінностей.

Таблиця 3

Компонент НУШ	Ідея І. Огієнка	Метод підготовки вчителя	Результат/очікувана компетентність
Аксиологічна компетентність (усвідомлення цінностей, ціннісно-орієнтована взаємодія, формування життєвих пріоритетів).	Учитель як носій національного духу та свідомий українець; забезпечення спадкоємності національних цінностей (патріотизм, духовність).	Навчальний модуль «Аксиологія української педагогіки»	Сформована внутрішня система цінностей майбутнього вчителя, що ґрунтується на національній ідеї та європейських гуманістичних принципах.
Практичний приклад у підготовці:		Проектна діяльність та розроблення ціннісних уроків	
Ситуація: Студент має розробити тиждень НУШ, присвячений темі «Моя країна – Україна» для першого класу.	Використання ідей Огієнка про виховання свідомого українця та пошану до рідної культури як центрального елемента освітнього процесу.	Здобувачі вищої освіти проєктують тематичний тиждень, де: 1. Визначають ціннісні орієнтири (наприклад, гордість за Україну, повага до символів). 2. Розробляють контексти уроків, інтегруючи національно-культурний контент (історія, традиції, мова) не лише через факти, а через емоційну та ціннісну взаємодію з учнями.	Майбутній учитель усвідомлює свою місію як вихователя національної ідентичності (за І. Огієнком) і вміє впроваджувати цінності у сучасний освітній процес НУШ, використовуючи ціннісно-орієнтовані методи викладання.

Продовження таблиці 3

Кінцева мета:		Трансформація теоретичних ідей в особистісний ціннісний стрижень педагога, здатного вести за собою.	Учитель стає ціннісним лідером у початковій школі.
---------------	--	---	--

Діяльнісний підхід НУШ вимагає від викладання у ЗВО практичності та симуляції майбутньої професійної діяльності. Майбутні вчителі розробляють навчальні проекти, які поєднують ігровий підхід НУШ (дослідження, діяльність) із народознавчим матеріалом І. Огієнка. Наприклад, проєкт («Я досліджую світ») «Хата моя, рідна мати». Мета: дослідження побуту, символіки та звичаїв, пов'язаних з українською хатою. Реалізація: учні не просто вчать терміни, а «будують» модель хати, вивчаючи призначення рушника, печі, порога, що відповідає національно-культурному вектору Огієнка і реалізується через діяльність (НУШ).

Таблиця 4

Компонент НУШ	Ідея І. Огієнка	Метод підготовки вчителя	Результат/очікувана компетентність
Діяльнісний підхід (навчання через діяльність, дослідження, ігровий підхід, інтеграція освітніх галузей).	Пріоритет національно-культурного виховання (важливість народознавства, символіка побуту, збереження традицій).	Проєктний практикум «Національна спадщина в НУШ»	Здатність проєктувати та реалізувати інтегровані уроки і проєкти, які поєднують сучасні методики (діяльність) із національним змістом.
Практичний приклад у підготовці:		Розроблення навчального проєкту для початкової школи	
Тема проєкту (для учнів): «Хата моя, рідна мати» (інтеграція освітніх галузей «Я досліджую світ», «Мистецька»).	Наголос на сакральному значенні української хати, символіці рушника (оберіг), печі (домашнє вогнище) як елементів національного духу.	Здобувачі вищої освіти працюють над проєктом, де: 1. Визначають дослідницькі завдання для учнів (наприклад, «Яка роль печі в українській родині?»). 2. Розробляють діяльнісні етапи: моделювання хати (макет), виготовлення міні-рушників, інсценування обряду. 3. Обґрунтовують виховний потенціал (І. Огієнко) кожної дії.	Майбутній вчитель вміє перетворювати культурну спадщину на захоплюючу дослідницьку діяльність (НУШ), забезпечуючи засвоєння знань та формування національної ідентичності.
Кінцева мета:		Розвиток методичної гнучкості та національно-орієнтованого мислення, необхідного для роботи в НУШ.	Вчитель використовує діяльнісний підхід для виховання любові до рідного краю та традицій.

Упровадження кейс-завдань, що вимагають від здобувача вищої освіти прийняття виховного рішення на основі моральних імперативів (І. Огієнко) в умовах сучасних освітніх викликів (НУШ), а ефективна інтеграція потребує не випадкового, а системного підходу, заснованого на чітких принципах:

Таблиця 5

Принцип інтеграції	Суть принципу	Реалізація в підготовці вчителя НУШ
Принцип україноцентризму	Визнання української національної культури та історії як основи змісту всіх освітніх дисциплін.	Створення національно-орієнтованих робочих програм, де культурний компонент є не додатковим, а ядровим.
Принцип моральної домінанти	Пріоритетність духовного та етичного виховання над суто інформативним навчанням.	Інтеграція ціннісних засад Огієнка у методику викладання всіх освітніх галузей (навіть математичної).
Принцип культурної аутентичності	Використання винятково автентичних та неспотворених національних джерел (мови, традицій, історії) у навчальному процесі.	Формування у майбутнього вчителя мовної чутливості та здатності критично оцінювати культурний матеріал.
Принцип практичної спрямованості	Зв'язок національно-культурного змісту з реальним життям та діяльністю дитини (НУШ).	Розроблення інтегрованих занять, що перетворюють теоретичні знання про традиції на практичний досвід (свята, обряди, проекти).

Висновки. Отже, педагогічна спадщина Івана Огієнка не є лише історичним артефактом, а слугує потужним аксіологічним базисом для реалізації цілей НУШ. Його україноцентричний підхід та ціннісні імперативи (християнська етика, рідна мова як фундамент ідентичності) забезпечують національне наповнення сучасного компетентнісного підходу. Запропоновані механізми інтеграції національно-культурного вектору І. Огієнка в професійну підготовку вчителя початкової школи є необхідною умовою для якісної реалізації Нової української школи та зміцнення національної ідентичності.

Список використаних джерел і літератури:

1. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: роздуми про застосування в початковій школі. *Початкова школа*. 2018. № 3. С. 1–6.
2. Гудима Н., Мелескецева Н., Ковальчук О. Ідеї І. Огієнка в підготовці сучасного вчителя початкової школи. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Сер. філол.: наук. зб.* / [редкол.: Л. Марчук (гол. ред.), О. Рарицький (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. Вип. XVII. С. 131–137.
3. Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68-2019-п#Text>.
4. Іваницька М. С. Іван Огієнко: національна освіта, мова, культура. Київ: Знання, 2010.
5. Ковалішина І. М. Професійна підготовка майбутніх учителів початкових класів в умовах реформування освіти. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*. 2019. Вип. 1. С. 45–50.
6. Концепція Нової української школи. URL: <https://osvita.ua/doc/files/news/520/52062/new-school.pdf>.
7. Левченко Л. В. Педагогічні ідеї Івана Огієнка у контексті сучасної української школи. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*. 2017. № 3. С. 132–137.
8. Огієнко І. І. Наука про рідномовні обов'язки. Збереження мови: Шлях до національної свідомості. Львів: Світ, 2012. С. 15–88.

9. Огієнко І. І. Вимоги до українського вчителя. Педагогічні погляди Митрополита Іларіона. Київ: Освіта, 2018. С. 98–115.
10. Огієнко І. І. Українська культура. Київ: Довіра, 1992. 254 с.
11. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти. Київ: Грамота, 2018.
12. Шиян Р. Б. Методичні засади реалізації діяльнісного підходу у початковій освіті. *Освіта і наука*. 2020. № 5. С. 20–25.

References:

1. Bibik, N. M. (2018). Kompetentnisnyy pidkhdid: rozdumy pro zastosuvannya v pochatkoviy shkoli. *Pochatkova shkola*. № 3. S. 1–6. (in Ukr.).
2. Hudyma, N., Myelyekyestseva, N., Kovalchuk, O. (2020). Ideyi I. Ohiyenka v pidhotovtsi suchasnoho vchytelya pochatkovoyi shkoly. *Ivan Ohiyenko i suchasna nauka ta osvita: Ser. filol. nauk. zb.* / [redkol.: L. Marchuk (hol. red.), O. Rarytskyy (vidp. red.) ta in.]. Kam'yanets-Podilskyi: Kam'yanets-Podilskyi natsionalnyy universytet imeni Ivana Ohiyenka, Vyp. XVII. S. 131-137. (in Ukr.).
3. Derzhavnyy standart pochatkovoyi osvity. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68-2019-p#Text>. (in Ukr.).
4. Ivanytska, M. S. (2010). Ivan Ohiyenko: natsionalna osvita, mova, kultura. Kyiv: Znannya. (in Ukr.).
5. Kovalishyna, I. M. (2019). Profesiyna pidhotovka maybutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv v umovakh reformuvannya osvity. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho*. Vyp. 1. S. 45–50. (in Ukr.).
6. Kontseptsiya Novoyi ukrayinskoyi shkoly. URL: <https://osvita.ua/doc/files/news/520/52062/new-school.pdf>. (in Ukr.).
7. Levchenko, L. V. (2017). Pedahohichni ideyi Ivana Ohiyenka u konteksti suchasnoyi ukrayinskoyi shkoly. *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykoly Hoholya*. № 3. S. 132–137. (in Ukr.).
8. Ohiyenko, I. I. (2012). Nauka pro ridnomovni obovyazky. Zberezhennya movy: Shlyakh do natsionalnoyi svidomosti. Lviv: Svit. S. 15–88. (in Ukr.).
9. Ohiyenko, I. I. (2018). Vymohy do ukrayinskoho vchytelya. Pedahohichni pohlyady Mytropolita Іларіона. Kyiv: Osvita. S. 98–115. (in Ukr.).
10. Ohiyenko, I. I. (1992). Ukrayinska kultura. Kyiv: Dovira. 254 s. (in Ukr.).
11. Savchenko, O. Ya. (2018). Dydaktyka pochatkovoyi osvity. Kyiv: Hramota. (in Ukr.).
12. Shyyan, R. B. (2020). Metodychni zasady realizatsiyi diyalnisnoho pidkhodu u pochatkoviy osviti. *Osvita i nauka*. № 5. S. 20–25. (in Ukr.).

Nataliia Hudyma

THE NATIONAL AND CULTURAL VECTOR IN THE TRAINING OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS: THE SYNERGY OF IVAN OHIYENKO'S IDEAS AND THE PRINCIPLES OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

The article is devoted to the study of a pressing scientific and pedagogical problem – defining the theoretical and methodological foundations for the integration of the pedagogical ideas of the prominent Ukrainian scholar, church leader, and educator Ivan Ohiienko (Metropolitan Іларіон) into the content of professional training for future primary school teachers within the context of educational modernization according to the New Ukrainian School concept. It is substantiated that strengthening the national-cultural vector is critically important for shaping a professionally

competent and nationally conscious personality of the educator, capable of effectively implementing the ideas of patriotic education and developing key competencies in junior schoolchildren.

The goal of the study is to define and scientifically substantiate the theoretical and methodological foundations for integrating the pedagogical heritage of I. Ohiienko into the training process of future primary school teachers, aligning with the requirements of the NUS.

In the course of the study, a number of objectives were addressed:

- Key pedagogical imperatives of I. Ohiienko were identified and systematized, focusing on: the priority of the native language as the foundation of national consciousness; the importance of historical and cultural heritage in upbringing; the role of the teacher as a bearer of the national idea; and the concept of the "native school" as the center of Ukrainian culture.

- A thorough analysis of the NUS requirements for the teacher's personality was conducted, covering aspects such as: pedagogy of partnership, development of key competencies, readiness for innovation, academic freedom and professional autonomy, and civic responsibility.

- A model / principles for the synergy of I. Ohiienko's ideas and NUS principles were developed and substantiated, which involves the harmonious combination of national identity and cultural memory (Ohiienko) with the competence-based approach and child-centeredness (NUS).

The theoretical significance of the work lies in broadening the understanding of how to utilize historical and pedagogical heritage in contemporary conditions. The practical value lies in developing specific methodological recommendations for implementing I. Ohiienko's ideas into academic disciplines and educational work within higher pedagogical institutions. The results of the study prove that the synergistic approach ensures the training of a teacher who is not only a specialist-innovator but also an enlightener-patriot, which is a prerequisite for the successful achievement of the New Ukrainian School goals.

Key words: Ivan Ohiienko, New Ukrainian School, professional training of primary school teachers, national-cultural vector, pedagogical ideas, synergy, native school, national education, key competencies.

Отримано: 04.01.2026 р.

Прийнято до друку після рецензування: 06.03.2026 р.

Опубліковано: 25.05.2026 р.

УДК 37.015.3:159.922.7

DOI: 10.32626/2309-7086.2026-23.246-254

Ольга Ковальчук

ORCID 0000-0003-3100-2538

кандидат педагогічних наук, доцент, старший викладач

кафедри теорії та методик початкової освіти

Кам'янець-Подільський національний

університет імені Івана Огієнка

kovalchuk.olga@kpmi.edu.ua

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ЗМІЦНЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті здійснено теоретичний аналіз соціально-психологічних умов збереження психічного здоров'я молодших школярів у сучасному освітньому середовищі. Обґрунтовано роль педагогічних умов, психологічної безпеки, партнерської взаємодії, емоційної підтримки та системного психологічного супроводу у забезпеченні емоційного благополуччя, успішної адаптації та соціалізації дітей. Доведено, що психічне здоров'я молодших школярів є результатом комплексної взаємодії індивідуально-психологічних особливостей дитини та якості соціально-педагогічного середовища школи.

Ключові слова: психічне здоров'я, молодший шкільний вік, соціально-психологічні умови, психологічна безпека, освітнє середовище, емоційне благополуччя, соціалізація, психологічний супровід.

Постановка проблеми. Проблема збереження психічного здоров'я молодших школярів є однією з найбільш актуальних у сучасній психолого-педагогічній науці та освітній практиці. Період молодшого шкільного віку характеризується інтенсивними психічними, емоційними та соціальними змінами, пов'язаними з переходом дитини до нової соціальної ролі – учня, адаптацією до шкільного середовища, зростанням навчального навантаження та розширенням кола міжособистісних взаємин.

Сучасні соціальні умови, зокрема високий темп життя, інформаційне перевантаження, цифровізація дитячого середовища, соціальна нестабільність і наслідки тривалих стресових факторів, негативно впливають на емоційний стан дітей молодшого шкільного віку. Це проявляється у підвищеній тривожності, емоційній напруженості, труднощах у спілкуванні з однолітками, зниженні навчальної мотивації та порушеннях поведінки.

Особливої значущості проблема набуває в умовах реалізації Концепції Нової української школи, яка орієнтує освітній процес на формування всебічно розвинутої, психологічно благополучної особистості дитини. Забезпечення психічного здоров'я молодших школярів є необхідною умовою успішного навчання, соціалізації, розвитку позитивної самооцінки та емоційної стійкості.

У зв'язку з цим актуалізується потреба у створенні сприятливих соціально-психологічних умов.

© Ольга Ковальчук, 2026

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні психолого-педагогічних і соціально-педагогічних умов збереження та зміцнення психічного здоров'я молодших школярів у сучасному освітньому середовищі.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняних психолого-педагогічних дослідженнях проблеми збереження та зміцнення здоров'я дітей і формування здоров'язбережувальної компетентності ґрунтовно висвітлено у працях провідних науковців. Зокрема, І. Бех розкриває особистісно орієнтовані та ціннісні засади здоров'я дитини, О. Савченко обґрунтовує психолого-педагогічні основи навчання і виховання молодших школярів, В. Сухомлинський розглядає здоров'я крізь призму гуманістичної педагогіки, Н. Бібік аналізує компетентнісний підхід і здоров'язбережувальні аспекти освіти, Л. Ващенко зосереджується на формуванні культури здоров'я школярів, Т. Бойченко – на впровадженні здоров'язбережувальних технологій в освітній процес, О. Дубогай – на значенні рухової активності для здоров'я дітей молодшого шкільного віку. Вагомий внесок у осмислення проблеми зробив також І. Огієнко, який наголошував на єдності фізичного, психічного й духовного здоров'я людини та визначальній ролі виховання, освіти й культури у формуванні гармонійно розвиненої особистості.

У психолого-педагогічній науці психічне здоров'я розглядається як багатовимірне та динамічне явище, що відображає стан психічного благополуччя особистості, її здатність до повноцінного функціонування, адаптації до соціального середовища та ефективної взаємодії з ним. На відміну від суто медичного підходу, у педагогіці й психології психічне здоров'я трактується не лише як відсутність психічних розладів, а передусім як позитивний ресурс розвитку дитини.

На думку І. Корнієнко, психічне здоров'я особистості трактується як база суспільна цінність та вагомий чинник психологічної стійкості людини. Автор наголошує, що воно визначає здатність людини зберігати внутрішню рівновагу, адаптуватися до кризових умов, протистояти стресу та виконувати соціальні ролі навіть за надзвичайних обставин [5]. Е. Веселівська розглядає психічне здоров'я молодших школярів як інтегральний показник гармонійного психічного розвитку дитини. У центрі уваги – базові психічні функції (емоційна стабільність, увага, пам'ять, мислення, саморегуляція), які забезпечують успішну адаптацію до навчальної діяльності. Дослідниця наголошує, що психічне здоров'я є передумовою навчальної успішності, соціальної взаємодії та позитивного ставлення до школи, а його порушення ускладнює входження дитини в освітнє середовище [2].

У дослідженні Н. Єременко, Н. Ковальова та В. Ужвенко психічне здоров'я аналізується в контексті воєнного стресу та адаптаційних викликів. Автори підкреслюють, що тривожність, емоційне виснаження та зниження психологічної стабільності є поширеними реакціями на війну, а підтримка психічного здоров'я потребує цілеспрямованих психолого-педагогічних і соціальних заходів [3]. У статті Н. Жигайло, Т. Шолубка, В. Москалець, О. Федик психічне здоров'я розглядається у взаємозв'язку з психологічною стійкістю. Автори зазначають, що збереження психічного здоров'я залежить від рівня сформованості копінг-стратегій, соціальної підтримки, особистісних ресурсів і здатності до саморегуляції [4].

В свою чергу, у дослідженні Л. Карамушки, психічне здоров'я трактується як ресурс ефективного функціонування особистості та організацій в умовах війни. Авторка акцентує увагу на проявах психоемоційного напруження, професійного вигорання та стресу, водночас підкреслюючи значення індивідуальних і організаційних ресурсів підтримки психічного благополуччя [5].

Отже, узагальнення результатів проаналізованих досліджень дає підстави стверджувати, що психічне здоров'я є багатовимірним феноменом, який виступає водночас особистісною та суспільною цінністю, основою психологічної стійкості й передумовою ефективного функціонування людини в умовах сучасних викликів. Українські науковці одноставно підкреслюють, що в умовах воєнних і кризових ситуацій збереження психічного здоров'я залежить від здатності особистості до адаптації, саморегуляції, а також від наявності соціальної, психолого-педагогічної й організаційної підтримки. Це засвідчує необхідність системного підходу до проблеми психічного здоров'я, інтеграції психологічних, освітніх і соціальних заходів, спрямованих на підтримку психологічного благополуччя та зміцнення стійкості особистості в складних життєвих обставинах.

У педагогічній науці поняття психічного здоров'я тісно пов'язується з умовами навчання й виховання. Воно розглядається як результат і водночас умова успішного освітнього процесу. Психічно здорова дитина здатна до навчальної діяльності, пізнавальної активності, співпраці з однолітками та дорослими, прояву ініціативи й відповідальності. Освітнє середовище при цьому має бути безпечним, підтримувальним і зорієнтованим на потреби та можливості дитини.

У наукових працях українських дослідників психічне здоров'я учнів розглядається як багатовимірне утворення, тісно пов'язане з умовами організації освітнього процесу. Зокрема, А. Костриця та О. Сорочинська визначають психічне здоров'я учнів початкової школи як стан динамічної рівноваги між дитиною та освітнім середовищем, наголошуючи, що його збереження можливе лише за умови цілеспрямованої організації навчально-виховного процесу. Автори підкреслюють необхідність урахування вікових та індивідуально-психологічних особливостей дітей, а також особливу роль педагогічних умов, серед яких провідне місце посідають емоційно підтримувальна атмосфера, гуманістичний стиль педагогічної взаємодії та запобігання навчальному перевантаженню й стресу [6].

У цьому контексті В. Фізер акцентує увагу на понятті психологічної безпеки освітнього середовища як ключового чинника збереження і зміцнення психічного здоров'я як учнів, так і педагогів. Дослідник доводить, що психологічно комфортне й безпечне середовище сприяє зниженню рівня тривожності, забезпечує емоційне благополуччя, формує довіру та активну позицію учасників освітнього процесу. Психічне здоров'я при цьому розглядається як результат якості освітнього середовища, стилю педагогічної взаємодії та міжособистісних відносин у закладі освіти [8].

Розвиваючи зазначені підходи, Г. Мешко обґрунтовує комплексний підхід до формування психічного здоров'я учнів у школі, розглядаючи його як результат взаємодії навчальних, виховних і психологічних впливів. Авторка наголошує, що психічне здоров'я не формується спонтанно, а потребує системної педагогічної роботи, спрямованої на розвиток емоційної стійкості, саморегуляції, соціальної компетентності та позитивного ставлення до навчання. У цьому зв'язку школа постає як провідний простір підтримки психічного благополуччя дитини та створення умов для її гармонійного розвитку [7].

У контексті дослідження здоров'я молодших школярів вагомими є педагогічні ідеї І. Огієнка, у яких здоров'я розглядається через призму духовно-морального та соціально-психологічного розвитку особистості. Учений наголошував на значенні культури поведінки, внутрішньої дисципліни, відповідальності та гармонійного виховання дитини, що в сучасному розумінні відповідає

формуванню психічного та соціального компонентів здоров'я. Його погляди узгоджуються з трактуванням здоров'я як цілісного феномена, що охоплює фізичне, психічне й соціальне благополуччя [1].

Особливу роль І. Огієнко відводив школі та вчителю як провідним чинникам розвитку особистості дитини, підкреслюючи необхідність створення морально насиченого, психологічно безпечного освітнього середовища. Такі умови сприяють емоційній стабільності, позитивній соціалізації та успішній адаптації молодших школярів до навчальної діяльності, що дає підстави розглядати педагогічну спадщину І. Огієнка як цінне методологічне підґрунтя сучасних досліджень проблеми збереження й зміцнення здоров'я дітей молодшого шкільного віку.

Отже, аналіз наукових праць українських дослідників дає підстави стверджувати, що психічне здоров'я молодших школярів є результатом комплексної взаємодії індивідуально-психологічних особливостей дитини та умов організації освітнього процесу. Визначальну роль у його збереженні й зміцненні відіграють педагогічні умови, психологічна безпека освітнього середовища, гуманістичний стиль педагогічної взаємодії та цілеспрямована виховна робота школи.

У цьому контексті психічне здоров'я молодших школярів постає як важлива передумова їхнього повноцінного розвитку, успішної соціалізації та ефективного навчання. Саме в період молодшого шкільного віку відбувається інтенсивне формування емоційно-вольової сфери, самооцінки, соціальних навичок і ставлення до навчальної діяльності, що зумовлює підвищену чутливість дітей до впливу соціального середовища.

Відтак, особливого значення набувають соціальні умови, пов'язані з характером взаємодії дитини з найближчим оточенням – однолітками, педагогами та сім'єю, а також із організацією освітнього середовища в закладі освіти. Якість цих взаємин безпосередньо впливає на емоційне благополуччя, почуття безпеки та впевненість дитини в собі.

З огляду на вище сказане, сучасна школа виконує не лише освітню, а й важливу соціалізаційну функцію, створюючи умови для гармонійного розвитку особистості учня. Успішна соціалізація значною мірою залежить від організації соціально-педагогічного середовища, характеру взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу та психологічного клімату в класному колективі.

1. Сприятливий соціально-психологічний клімат у класі. Сприятливий соціально-психологічний клімат у класі є основою емоційного благополуччя учнів та їхньої успішної адаптації до навчального середовища. Він передбачає створення атмосфери довіри, доброзичливості та взаємоповаги, у якій кожна дитина почувається прийнятою та захищеною. Відсутність булінгу, дискримінації, агресії та страху сприяє зниженню рівня тривожності, формує позитивне ставлення до школи та навчальної діяльності.

Формування такого клімату відбувається через використання педагогіки співробітництва, що ґрунтується на діалозі, відкритому спілкуванні та взаємній відповідальності. Ефективними є колективні обговорення правил класного життя, організація роботи в парах і групах, а також використання ігор, спрямованих на формування довіри й командної взаємодії. Важливу роль відіграє ситуативне обговорення проблемних життєвих і навчальних ситуацій, що допомагає дітям засвоювати моделі конструктивної поведінки та мирного розв'язання конфліктів.

2. Партнерська взаємодія між учителем і учнями. Партнерська взаємодія між учителем і учнями є важливою умовою розвитку особистісної автономії та

внутрішньої мотивації дітей. У межах такого підходу вчитель виступає не лише як носій знань і контролююча особа, а як наставник, консультант і рівноправний учасник освітнього процесу. Взаємини будуються на довірі, підтримці та взаємоповазі, що сприяє формуванню відповідальності й самостійності учнів.

Практична реалізація партнерської взаємодії здійснюється через спільне ухвалення рішень, планування класних заходів і проєктів, а також залучення учнів до обговорення правил поведінки та організації навчальної діяльності. Ефективними методами є взаємонавчання, групова та парна робота, які дозволяють кожній дитині відчувати власну значущість і внесок у спільну справу. Такий підхід зменшує рівень стресу, підвищує навчальну активність і формує позитивне ставлення до школи.

3. Розвиток культури міжособистісного спілкування. Культура міжособистісного спілкування є невід'ємною складовою соціальної компетентності учнів. Вона включає вміння слухати й чути інших, співпрацювати, домовлятися, поважати відмінності та дотримуватися правил спільної діяльності. Розвинена культура спілкування сприяє формуванню емоційного інтелекту та здатності конструктивно вирішувати конфліктні ситуації.

Для її розвитку доцільно використовувати рольові та сюжетно-рольові ігри, які моделюють різні соціальні ситуації та вчать дітей ефективній взаємодії. Проєктна діяльність у групах стимулює відповідальність за спільний результат і розвиває навички командної роботи. Важливе місце займають арт-терапевтичні вправи – малювання, ліплення, створення колажів, які допомагають дітям виражати власні емоції, краще розуміти себе та інших, а також налагоджувати комунікацію в безпечній та творчій формі.

4. Співпраця школи та сім'ї. Ефективна соціалізація дитини неможлива без тісної співпраці школи та сім'ї. Єдність виховних впливів забезпечує послідовність вимог, правил і цінностей, що позитивно впливає на поведінку та емоційний стан учнів. Залучення батьків до освітнього процесу створює додатковий ресурс підтримки, підвищує рівень довіри між усіма учасниками навчання.

Форми такої співпраці включають проведення спільних консультацій, батьківських зборів, індивідуальних бесід, а також участь батьків у класних проєктах, екскурсіях і святкових заходах. Важливою є узгодженість домашніх завдань і спільна робота над навчальними проєктами, що сприяє розвитку відповідальності та самостійності дітей.

5. Соціальна включеність дитини. Соціальна включеність дитини полягає в її активній участі в колективних формах діяльності та відчутті приналежності до групи. Вона сприяє розвитку співпраці, ініціативності, уміння приймати спільні рішення та дотримуватися соціальних норм.

Забезпеченню соціальної включеності сприяє залучення учнів до проєктної діяльності, ігор, гуртків, позакласних і святкових заходів. Рухливі та дидактичні ігри допомагають розвивати командну взаємодію, а рольові й сюжетні ігри – формувати соціальну компетентність і навички поведінки в різних життєвих ситуаціях. Завдяки цьому кожна дитина отримує можливість реалізувати себе, відчувати власну значущість і знайти своє місце в колективі.

Психологічні умови стосуються внутрішнього світу дитини, її емоційного стану, самооцінки, почуття безпеки та психологічного комфорту.

1. Емоційна безпека та підтримка. Емоційна безпека є базовою умовою повноцінного розвитку дитини в освітньому середовищі. Створення атмосфе-

при прийнятті, розуміння та підтримки дозволяє знизити рівень страху, тривожності й емоційного напруження, що особливо важливо в умовах навчального навантаження. У такому середовищі дитина відчуває себе захищеною, не боїться помилок і виявляє більшу активність у навчальній діяльності.

Забезпечення емоційної безпеки здійснюється через використання арт-терапевтичних занять, зокрема малювання, музикотерапії та казкотерапії, які допомагають дітям виражати емоції в символічній і безпечній формі. Ігрові та рухливі вправи сприяють зняттю напруження й створенню позитивного емоційного фону. Важливе місце займає ситуативне обговорення емоційних проблем, під час якого діти навчаються усвідомлювати власні переживання та спільно знаходити конструктивні способи розв'язання конфліктів.

2. Формування позитивної самооцінки та впевненості в собі. Позитивна самооцінка є важливим чинником емоційної стійкості, внутрішньої мотивації та здатності долати труднощі. Дитина, яка вірить у власні сили, активніше включається в навчальну діяльність і легше адаптується до нових вимог.

Формування адекватної та позитивної самооцінки досягається шляхом створення ситуацій успіху, зокрема через використання диференційованих завдань, що відповідають можливостям кожного учня. Похвала за зусилля й досягнення, словесне заохочення та підтримка сприяють зміцненню впевненості в собі. Проектна діяльність, у межах якої дитина може проявити ініціативу та відчути власну значущість, також відіграє важливу роль у формуванні позитивного образу «Я».

3. Розвиток емоційної компетентності. Емоційна компетентність передбачає здатність усвідомлювати, розпізнавати, виражати та регулювати власні емоції, а також розуміти емоційні стани інших людей. Її розвиток є необхідною умовою ефективної взаємодії в колективі та гармонійного соціально-психологічного функціонування.

Для розвитку емоційної компетентності доцільно використовувати творчі методи, зокрема малювання та колажування, які допомагають дітям візуалізувати власні почуття. Рольові ігри сприяють тренуванню соціальних навичок, емпатії та адекватного реагування в різних ситуаціях. Вправи на вербалізацію почуттів і спільне обговорення емоційних станів формують уміння відкрито говорити про свої переживання та шукати підтримку.

4. Зниження рівня тривожності та психоемоційного напруження. Надмірна тривожність і психоемоційне напруження негативно впливають на концентрацію уваги, працездатність і навчальну успішність учнів. Тому важливим завданням педагогічного процесу є створення умов для своєчасного зниження напруження та відновлення емоційної рівноваги.

Ефективними засобами є релаксаційні вправи, фізкультхвилинки та рухові паузи, які допомагають зняти м'язову й емоційну напругу. Раціональне планування навчального навантаження та чергування різних видів діяльності сприяють запобіганню перевтомі. Дихальні та психогімнастичні вправи формують навички саморегуляції й допомагають дітям самостійно справлятися зі стресовими ситуаціями.

5. Урахування індивідуальних і вікових особливостей дітей. Диференційований підхід до організації навчального процесу дозволяє враховувати індивідуальні темпи розвитку, інтереси та потреби кожної дитини. Це створює умови для реалізації її потенціалу без надмірного психологічного навантаження та стресу.

Практична реалізація цього підходу включає використання індивідуальних завдань і надання додаткової підтримки під час виконання вправ.

Адаптація ігор, навчальних проєктів і методів роботи до вікових та індивідуальних особливостей учнів підвищує ефективність навчання. Важливим є систематичне спостереження за інтересами й емоційним станом дитини, що дозволяє своєчасно коригувати освітній процес.

6. Психологічний супровід навчального процесу. Системний психологічний супровід є необхідною умовою збереження психічного здоров'я учнів та підвищення їхніх адаптивних ресурсів. Він спрямований на профілактику перевтоми, стресу та емоційного вигорання, а також на своєчасне виявлення труднощів у розвитку дитини.

Психологічний супровід реалізується через спостереження за емоційним станом учнів, проведення профілактичних заходів, індивідуального консультування та корекційних вправ. Використання релаксаційних пауз, вправ на саморегуляцію та емоційне розвантаження сприяє формуванню навичок психологічної стійкості й самопомогі.

Висновки. Отже, психічне здоров'я молодших школярів є важливою передумовою їхнього гармонійного розвитку, ефективного навчання та успішної соціалізації. Його збереження й зміцнення забезпечується системною взаємодією соціально-педагогічних і психологічних умов, зокрема створенням безпечного й підтримувального освітнього середовища, партнерської взаємодії між учителем і учнями, розвитку культури міжособистісного спілкування, співпраці школи та сім'ї, а також організацією психологічного супроводу освітнього процесу. Реалізація зазначених умов сприяє формуванню емоційної стійкості, позитивної самооцінки, здатності до саморегуляції та підвищенню адаптивних ресурсів дитини, що є особливо актуальним у сучасних соціальних і освітніх умовах.

Список використаних джерел і літератури:

1. Гудима Н. Педагогічні погляди Івана Огієнка в контексті національного рідномовного виховання дітей молодшого шкільного віку. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*. 2022. Вип. XI. С. 189–192.
2. Веселівська Е. Психічне здоров'я молодших школярів як психолого-педагогічна проблема. *Психологія особистості*. 2019. № 1. С. 52–58.
3. Єременко Н. П., Ковальова Н. В., Ужвенко В. А. Психічне здоров'я студентської молоді України під час війни. *Матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»*. Переяслав, 2023. Вип. 92. С. 90–93.
4. Жигайло Н. І., Шолубка Т., Москалець В., Федик О. Актуальні аспекти психологічної стійкості студентів в умовах війни та воєнного стану. *Вісник Львівського університету. Серія психологічна*. 2025. Вип. 58. С. 250–259.
5. Карамушка Л. Психічне здоров'я персоналу організацій в умовах війни: основні вияви та ресурси. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2022. № 3 (67). С. 124–133.
6. Костриця А. С., Сорочинська О. А. Психічне здоров'я учнів початкової школи і умови його збереження під час навчально-виховного процесу. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2018. № 4. С. 210–219.
7. Мешко Н. Формування психічного здоров'я учнів у школі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2018. Вип. 1. С. 96–101.
8. Фізер В. С. Психологічна безпека освітнього середовища як чинник психічного здоров'я учасників освітнього процесу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2017. Вип. 2. С. 178–182.

References:

1. Hudyma, N. (2022). Pedahohichni pohliady Ivana Ohienka v konteksti natsionalnoho ridnomovnoho vykhovannia ditei molodshoho shkilnoho viku [Pedagogical views of Ivan Ohienko in the context of national native-language education of primary school children]. *Ivan Ohienko i suchasna nauka ta osvita*. Vyp. XI. S. 189–192. (in Ukr.).
2. Veselivska, E. (2019). Psykhichne zdorovia molodshykh shkoliariv yak psykholohopedahohichna problema [Mental health of primary school children as a psychological and pedagogical problem]. *Psykholohiia osobystosti*. № 1. S. 52–58. (in Ukr.).
3. Yeremenko, N. P., Kovalova, N. V., & Uzhvenko, V. A. (2023). Psykhichne zdorovia studentskoi molodi Ukrainy pid chas viiny [Mental health of Ukrainian students during the war]. In *Tendentsii ta perspektyvy rozvytku nauky i osvity v umovakh hlobalizatsii*. Pereiaslav. Vyp. 92. S. 90–93. (in Ukr.).
4. Zhyhailo, N. I., Sholubka, T., Moskalets, V., & Fedyk, O. (2025). Aktualni aspekty psykholohichnoi stiikosti studentiv v umovakh viiny ta voiennoho stanu [Current aspects of students' psychological resilience in conditions of war and martial law]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya psykholohichna*. Vyp. 58. S. 250–259. (in Ukr.).
5. Karamushka, L. (2022). Psykhichne zdorovia personalu orhanizatsii v umovakh viiny: Osnovni vyjavy ta resursy [Mental health of organizational staff in wartime: Main manifestations and resources]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»*. № 3 (67). S. 124–133. (in Ukr.).
6. Kostrytsia, A. S., & Sorochynska, O. A. (2018). Psykhichne zdorovia uchniv pochatkovoї shkoly i umovy yoho zberzhennia pid chas navchalno-vykhovnoho protsesu [Mental health of primary school students and conditions for its preservation during the educational process]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii*. № (4). S. 210–219. (in Ukr.).
7. Meshko, H. (2018). Formuvannia psykhnichnoho zdorovia uchniv u shkoli [Formation of students' mental health at school]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pedahohika. Sotsialna robota*. Vyp. 1. S. 96–101. (in Ukr.).
8. Fizer, V. S. (2017). Psykhohohichna bezpeka osvitnoho seredovyscha yak chynnyk psykhnichnoho zdorovia uchasnykiv osvitnoho protsesu [Psychological safety of the educational environment as a factor of mental health of participants in the educational process]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pedahohika. Sotsialna robota*. Vyp. 2. S. 178–182. (in Ukr.).

Olha Kovalchuk

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL CONDITIONS FOR THE PRESERVATION AND ENHANCEMENT OF THE MENTAL HEALTH OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN

The article presents a theoretical analysis of the socio-psychological and psychological-pedagogical conditions for preserving the mental health of primary school children in the contemporary educational environment. Based on a synthesis of scholarly works by Ukrainian psychologists and educators, the concept of mental health is substantiated as a multidimensional phenomenon that functions both as a result and as a prerequisite for effective learning, holistic development, and successful socialization of the child. It is demonstrated that during primary school age mental health is formed under the influence of a complex set of factors, among which a leading role is played by the psychological safety of the educational environment, a humanistic style of pedagogical interaction, partnership relations between teachers and pupils, and the quality of interpersonal relationships within the classroom community.

Special attention is given to the analysis of socio-pedagogical conditions that ensure children's emotional well-being, reduce anxiety levels, and foster a positive attitude toward learning activities. The significance of a favorable socio-psychological climate, the development of a culture of interpersonal communication, pupils' social inclusion, and close cooperation between school and family is substantiated. It is shown that the systematic implementation of these conditions contributes to the formation of a sense of safety, self-confidence, self-regulation skills, and the ability for constructive interaction with others among primary school children.

The article also reveals psychological conditions for preserving the mental health of primary school pupils, including the provision of emotional support, the formation of positive self-esteem, the development of emotional competence, consideration of children's individual and age-related characteristics, and the organization of psychological support within the educational process. It is emphasized that mental health does not develop spontaneously but requires purposeful, systematic, and coordinated efforts by all participants in the educational process. The study concludes with the assertion of the necessity to integrate psychological, pedagogical, and social measures aimed at creating a safe, supportive, and developmental educational environment as a key condition for maintaining and strengthening the mental health of primary school children.

Key words: mental health, primary school children, educational environment, socio-psychological conditions, psychological safety, pedagogical interaction, socialization.

Отримано: 14.12.2025 р.

Прийнято до друку після рецензування: 04.03.2026 р.

Опубліковано: 25.05.2026 р.

УДК 373.3.016:811.1612]:001(477)
DOI: 10.32626/2309-7086.2026-23.255-265

Олеся Мартіна

ORCID 0000-0002-2829-5483

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методик початкової освіти
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка
martina@kpnpu.edu.ua*

Наталія Третяк

ORCID 0000-0001-7421-7438

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методик початкової освіти
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка
n.tretyak24@kpnpu.edu.ua*

ПРОФЕСІЙНА КУЛЬТУРА ПЕДАГОГА ЯК ОСНОВА РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІКИ ПАРТНЕРСТВА В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ (у контексті ідей Івана Огієнка)

У статті досліджується професійна культура педагога як основа реалізації педагогіки партнерства в початковій школі, розглядаючи гуманістичні педагогічні ідеї Івана Огієнка як ціннісну та теоретичну основу. Особлива увага приділяється значенню ціннісного, етичного, комунікативного та рефлексивного компонентів професійної культури, а також розвитку ключових компетентностей учителя, необхідних для сучасного освітнього процесу в умовах Нової української школи.

У дослідженні підкреслюється важливість особистісно-орієнтованого підходу, який передбачає створення партнерського освітнього середовища, розвиток індивідуальних здібностей і творчої самостійності учнів, а також формування морально-духовних і професійно значущих якостей педагога. Вказано, що ефективна реалізація педагогіки партнерства можлива через застосування інноваційних та інтерактивних методів навчання, проєктної діяльності, проблемного та дослідницького навчання, кейс-методів, рольових ігор, а також через активну взаємодію з учнями, батьками та колегами. Використання таких методик сприяє розвитку комунікативних, соціальних, морально-етичних та рефлексивних компетентностей педагога, формує здатність до професійного самовдосконалення.

Особливу увагу приділено поєднанню педагогічних ідей Івана Огієнка з сучасними концепціями Нової української школи. Наголошено, що принципи гуманізму, духовності, поваги до особистості дитини та партнерства, закладені І. Огієнком, залишаються актуальними й можуть стати методологічною основою підготовки нової генерації вчителів, здатних до ефективної організації освітнього процесу та розвитку всебічно гармонійної особистості учня.

Ключові слова: професійна культура педагога, педагогіка партнерства, початкова школа, Іван Огієнка, гуманістичні цінності, інноваційні методи навчання, партнерська взаємодія, духовність у вихованні, особистісно-орієнтоване навчання, професійна рефлексія.

© Олеся Мартіна, Наталія Третяк, 2026

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку освіти в Україні, зумовлений упровадженням Концепції Нової української школи, актуалізує проблему професійної культури педагога як визначального чинника ефективності освітнього процесу в початковій школі. У центрі освітніх змін постає вчитель, здатний до гуманістичної взаємодії з учнями, батьками та колегами, носій високих морально-етичних цінностей, професійної відповідальності та педагогічної майстерності [1]. Саме рівень професійної культури педагога значною мірою визначає якість освітнього середовища, характер педагогічної взаємодії та успішність реалізації освітніх реформ.

Особливого значення в умовах НУШ набуває педагогіка партнерства, яка ґрунтується на принципах довіри, взаємоповаги, діалогу та рівноправної співпраці між усіма учасниками освітнього процесу. У початковій школі партнерська взаємодія є необхідною умовою формування позитивної навчальної мотивації молодших школярів, розвитку їхньої суб'єктності та забезпечення емоційно безпечного освітнього середовища. Реалізація принципів педагогіки партнерства безпосередньо пов'язана з особистісно-професійними якостями вчителя, його педагогічною культурою та здатністю будувати гуманістичні відносини з дитиною.

Звернення до педагогічних ідей Івана Огієнка зумовлене їхньою глибиною гуманістичною спрямованістю та ціннісною значущістю для сучасної початкової освіти. У науково-педагогічній спадщині вченого особливе місце посідають питання духовності, моральної відповідальності вчителя, поваги до особистості дитини та культури педагогічного спілкування. Огієнківське розуміння ролі вчителя як носія культури й морального авторитета суголосне сучасним ідеям педагогіки партнерства та відповідає ціннісним орієнтирам Нової української школи [3, с. 13].

Педагогіка партнерства як сучасна освітня парадигма розглядається у працях науковців як модель гуманістичної взаємодії між учителем, учнями та батьками, що ґрунтується на принципах довіри, взаємоповаги, діалогу та співпраці. Дослідники наголошують, що ефективна реалізація педагогіки партнерства безпосередньо залежить від рівня професійної культури педагога, його здатності до рефлексії, відкритості до взаємодії та визнання дитини активним суб'єктом освітнього процесу. У працях, присвячених проблемам Нової української школи та початкової освіти, партнерська взаємодія розглядається як важлива умова створення емоційно безпечного освітнього середовища й розвитку навчальної мотивації молодших школярів [1].

Значний теоретичний потенціал для осмислення проблеми професійної культури педагога в контексті педагогіки партнерства мають також зарубіжні наукові концепції. Так, ідеї Дж. Дьюї щодо демократичної освіти й співробітництва, положення Л. Виготського про соціальну природу навчання, гуманістичні погляди К. Роджерса та педагогічні принципи М. Монтесорі розкривають значення особистісно орієнтованої взаємодії та партнерських відносин в освітньому процесі.

Особливе місце у формуванні ціннісних засад професійної культури педагога посідає педагогічна спадщина Івана Огієнка. У його працях учитель постає як носій духовних і культурних цінностей, моральний авторитет і приклад для вихованців. Ідеї поваги до особистості дитини, педагогічного такту, відповідального ставлення до професії та культури педагогічного спілкування, сформульовані І. Огієнком, є співзвучними сучасним принципам педагогіки партнерства та відповідають ідеології Нової української школи.

Водночас аналіз наукових джерел засвідчує, що проблема професійної культури педагога як цілісної основи реалізації педагогіки партнерства в початковій школі потребує подальшого теоретичного осмислення.

Мета статті – дослідити професійну культуру педагога як основу реалізації педагогіки партнерства в початковій школі на засадах гуманістичних ідей Івана Огієнка та визначити шляхи її практичного втілення через інноваційні методи навчання та партнерську взаємодію з учнями, батьками й колегами.

Виклад основного матеріалу. У сучасній педагогічній науці професійна культура педагога розглядається як складна інтегративна педагогічна категорія, що відображає рівень сформованості особистісно-професійних якостей учителя та визначає характер його педагогічної діяльності й взаємодії з учасниками освітнього процесу. Професійна культура педагога охоплює систему цінностей, норм, установок, способів діяльності та моделей поведінки, які забезпечують реалізацію гуманістичних засад освіти й ефективне виконання професійних функцій. У контексті початкової школи професійна культура вчителя набуває особливої значущості, оскільки саме педагог є ключовою фігурою у формуванні освітнього середовища, сприятливого для розвитку особистості дитини [2].

Сутність поняття «професійна культура педагога» полягає в єдності професійної компетентності, педагогічної етики та особистісної зрілості вчителя. Вона виявляється у свідомому ставленні педагога до своєї професії, відповідальності за результати освітньої діяльності, готовності до педагогічної взаємодії на засадах партнерства, поваги та довіри. Професійна культура не зводиться лише до володіння фаховими знаннями й уміннями, а передбачає сформованість внутрішніх ціннісних орієнтацій, що визначають гуманістичний характер педагогічної діяльності [10, с. 21].

Структура професійної культури педагога є багатовимірною та містить низку взаємопов'язаних компонентів. Важливе місце серед них посідає ціннісний компонент, який відображає систему педагогічних цінностей, орієнтованих на особистість дитини, її гідність, індивідуальність і право на власну думку. Саме ціннісні орієнтації зумовлюють вибір педагогом стилю взаємодії з учнями та визначають готовність до реалізації принципів педагогіки партнерства.

Етичний компонент професійної культури пов'язаний із дотриманням педагогічних норм і моральних принципів у професійній діяльності. Він виявляється в педагогічному такті, справедливості, толерантності, відповідальному ставленні до дитини як до особистості. Етична культура вчителя є передумовою формування довірливих партнерських відносин у початковій школі та забезпечує морально безпечний освітній простір [8, с. 66].

Комунікативний компонент професійної культури педагога охоплює здатність до ефективного педагогічного спілкування, діалогу та взаєморозуміння з учнями, батьками й колегами. Умовою реалізації педагогіки партнерства є володіння вчителем культурою мовлення, умінням слухати, враховувати позицію іншого та будувати взаємодію на засадах відкритості й співпраці. У початковій школі комунікативна культура педагога відіграє особливу роль у створенні позитивного психологічного клімату та підтримці навчальної мотивації молодших школярів.

Водночас ефективність педагогічного спілкування значною мірою залежить від здатності вчителя усвідомлювати власну комунікативну поведінку, аналізувати результати взаємодії та коригувати їх відповідно до освітніх потреб і особливостей учнів. Саме тому важливою складовою професійної культури педагога виступає рефлексивний компонент.

Рефлексивний компонент професійної культури виявляється в здатності педагога до самоаналізу, критичного осмислення власної педагогічної діяльності та постійного професійного самовдосконалення. Рефлексія дозволяє вчителю усвідомлювати ефективність обраних методів взаємодії, коригувати власну педагогічну позицію та адаптувати освітній процес до індивідуальних потреб учнів, що є важливою умовою партнерської взаємодії [5, с. 12].

Професійна культура педагога відіграє провідну роль у формуванні гуманістичного освітнього середовища в початковій школі. Високий рівень професійної культури сприяє утвердженню атмосфери довіри, взаємоповаги та співпраці, у якій дитина відчуває себе цінною та значущою.

Таким чином, професійна культура педагога постає не лише характеристикою його професійної майстерності, а й фундаментом реалізації педагогіки партнерства та гуманізації освітнього процесу в умовах Нової української школи.

Професійна культура педагога відіграє провідну роль у формуванні гуманістичного освітнього середовища в початковій школі. Високий рівень професійної культури сприяє утвердженню атмосфери довіри, взаємоповаги та співпраці, у якій дитина відчуває себе цінною та значущою. Водночас розуміння й реалізація цих цінностей у педагогічній практиці спираються на певну ціннісну та ідейну основу, яку дає педагогічна спадщина видатних українських педагогів, зокрема Івана Огієнка. Саме його гуманістичні погляди щодо професійної культури вчителя, морального авторитета й духовного виховання дитини створюють фундамент для формування партнерських відносин у початковій школі [4, с. 16].

Педагогічні погляди Івана Огієнка ґрунтуються на глибокому гуманістичному світогляді, у центрі якого перебуває особистість дитини як найвища цінність виховного й освітнього процесу. Учений розглядав освіту не лише як засіб передачі знань, а насамперед як духовно-моральний процес формування особистості, що зумовлює особливу роль учителя в суспільстві. Гуманістичні засади педагогічних ідей І. Огієнка передбачають повагу до гідності дитини, визнання її внутрішнього світу та створення умов для всебічного розвитку на основі любові, довіри й відповідальності педагога.

Важливе місце в педагогічній концепції Івана Огієнка посідає образ учителя як морального авторитета й носія національної та загальнолюдської культури. Учитель, за переконанням ученого, має бути взірцем духовності, культури мовлення, етичної поведінки й відповідального ставлення до професійного обов'язку. Саме особистісні якості педагога, рівень його професійної культури, моральна позиція та педагогічний такт визначають характер взаємодії з учнями та ефективність виховного впливу. Огієнківське розуміння ролі вчителя як провідника культури й духовних цінностей є співзвучним сучасним вимогам до професійної діяльності педагога в умовах Нової української школи [3, с. 13].

У педагогічних поглядах І. Огієнка особлива увага приділяється ідеям співпраці та взаємоповаги у взаєминах між учителем і учнями. Учений наголошував на необхідності будувати освітній процес на засадах довіри, діалогу та щирого зацікавлення внутрішнім світом дитини. Такий підхід передбачає відмову від авторитарних методів навчання на користь партнерської взаємодії, в якій учитель виступає наставником, радником і духовним провідником. Повага до особистості дитини, визнання її права на власну думку та підтримка індивідуальних здібностей є, за І. Огієнком, необхідною умовою ефективного виховання.

Вагоме місце в педагогічній спадщині Івана Огієнка займають ідеї духовності у вихованні, які він розглядав як основу формування цілісної, морально

зрілої особистості. Духовний розвиток дитини, на думку вченого, нерозривно пов'язаний із культурою педагогічної взаємодії, моральним прикладом учителя та атмосферою взаємної поваги в освітньому середовищі. Саме духовність, у поєднанні з високим рівнем професійної культури педагога, забезпечує гуманістичний характер освітнього процесу та створює передумови для реалізації принципів педагогіки партнерства в початковій школі.

Педагогічні ідеї Івана Огієнка щодо професійної культури вчителя, співпраці та поваги до особистості дитини становлять ціннісну основу сучасної педагогіки партнерства й залишаються актуальними в контексті реформування початкової освіти відповідно до концепції Нової української школи [7, с. 23].

З огляду на зазначені гуманістичні та духовні засади педагогічної діяльності, сформульовані Іваном Огієнком, професійна культура педагога постає як фундаментальна основа реалізації принципів педагогіки партнерства в початковій школі. Високий рівень професійної культури дозволяє вчителю будувати освітній процес на засадах взаємної поваги, діалогу та співпраці, що відповідає ідеям партнерської взаємодії і створює сприятливі умови для розвитку особистості дитини. Педагог, озброєний ціннісними орієнтаціями, моральними нормами, комунікативною компетентністю та здатністю до рефлексії, здатний ефективно реалізовувати гуманістичний підхід у навчанні й вихованні, перетворюючи освітнє середовище на простір довіри, підтримки та взаємопідсилення.

Отже, поєднання огієнківської спадщини та сучасних принципів педагогіки партнерства дозволяє визначити професійну культуру педагога не лише як сукупність професійних умінь і знань, а як цілісну систему цінностей, етичних норм і педагогічних підходів, що забезпечують ефективну співпрацю з учнями, колегами та батьками. У наступному розділі буде детально проаналізовано, як саме професійна культура педагога реалізується в умовах початкової школи через практику педагогіки партнерства.

Поєднання гуманістичних ідей Івана Огієнка та сучасних принципів педагогіки партнерства дозволяє розглядати професійну культуру педагога як ключову умову ефективної взаємодії з учнями, колегами та батьками. І. Огієнко наголошував на необхідності будувати освітній процес на засадах поваги, співпраці та духовної взаємопідтримки, що повністю корелює з принципами педагогіки партнерства: довірою, діалогом, рівноправністю та відповідальністю всіх учасників освітнього процесу. Ця кореляція дозволяє визначити професійну культуру педагога як не просто сукупність знань і навичок, а як цілісну систему цінностей, установок і практичних умінь, що забезпечують гуманістичний характер освітньої взаємодії.

Професійна культура вчителя проявляється як умова ефективного партнерства в початковій школі через його здатність організувати освітній процес так, щоб учні відчували себе рівноправними учасниками взаємодії, а педагог – наставником і колегою. У практичному вимірі це означає створення атмосфери довіри, активне залучення учнів до прийняття рішень, урахування їхніх інтересів і потреб, а також уважне ставлення до індивідуальних особливостей кожної дитини. Учитель, що володіє високим рівнем професійної культури, уміє поєднувати вимогливість і підтримку, критичний аналіз і схвалення, що сприяє формуванню в учнів самостійності, відповідальності та соціальної компетентності [12, с. 14].

Приклади форм професійної культури в партнерській взаємодії можуть містити: проведення інтерактивних уроків із залученням учнів до обговорень і

прийняття спільних рішень, організацію проєктної діяльності, де кожен учень відчуває значимість свого внеску, використання методів рефлексії та самооцінки, спрямованих на розвиток критичного мислення та самопізнання. Крім того, професійна культура виявляється в умінні педагога конструктивно взаємодіяти з батьками, підтримувати професійний діалог із колегами, сприяти створенню спільнот практики й обміну педагогічним досвідом. Усі ці прояви не лише забезпечують ефективну педагогічну взаємодію, а й реалізують гуманістичні принципи, закладені в педагогічних поглядах Івана Огієнка.

Таким чином, професійна культура педагога в умовах початкової школи виступає фундаментальною основою реалізації педагогіки партнерства. Вона забезпечує кореляцію гуманістичних цінностей огієнківської педагогіки з практичними принципами сучасної освіти, формує партнерське середовище, сприяє розвитку особистості дитини та створює передумови для ефективного функціонування Нової української школи [1].

Реалізація професійної культури педагога та принципів педагогіки партнерства в початковій школі потребує використання сучасних інноваційних методів навчання, які дозволяють забезпечити активну, взаємодійну та ціннісно орієнтовану освітню практику. Інноваційні технології, інтерактивні методи та цифрові освітні ресурси створюють умови для рівноправного залучення учнів до освітнього процесу, розвитку їхніх творчих та критичних здібностей, а також формування здатності до самостійного прийняття рішень.

Серед ефективних методів, які сприяють реалізації педагогіки партнерства, варто виділити проєктне навчання, проблемні та кейс-методи, навчання через дослідницьку діяльність, інтерактивні дискусії та групові проєкти. Ці підходи дозволяють учням відчути себе активними суб'єктами освітнього процесу, брати участь у прийнятті рішень та відповідати за результати спільної діяльності. Педагог, що володіє високим рівнем професійної культури, виступає не лише організатором навчальної діяльності, а й наставником, консультантом та партнером, який підтримує ініціативу та самостійність учнів [7, с. 55].

Особливе значення мають цифрові технології та інтерактивні платформи, що дозволяють організовувати дистанційну або змішану форму навчання, проводити інтерактивні справи та ігрові моделі, які стимулюють активне мислення та комунікацію. Використання таких методів сприяє розвитку комунікативного та рефлексивного компонентів професійної культури педагога, оскільки він повинен вміти планувати, моделювати й оцінювати освітній процес, взаємодіяти з учнями та колегами в різних форматах, а також критично оцінювати ефективність обраних інноваційних технологій.

Аспекти професійної культури педагога в контексті інноваційних методів навчання також містять організацію навчальної діяльності, орієнтованої на партнерство: створення умов для співпраці в малих групах, взаємного навчання та спільного вирішення проблем, підтримку ініціативи учнів у виборі тем, форм методичної та дослідницької роботи [4, с. 43]. Такі практики дозволяють не лише реалізувати педагогіку партнерства, а й забезпечити гармонійний розвиток особистості дитини, відповідно до гуманістичних ідей Івана Огієнка.

Таким чином, інноваційні методи навчання виступають ефективним інструментом реалізації професійної культури педагога в контексті педагогіки партнерства. Вони дозволяють поєднати гуманістичні цінності, закладені в педагогічних поглядах І. Огієнка, із сучасними практиками початкової школи, створюючи середовище активної, творчої та взаємоповажної взаємодії між учителем і учнями.

Реалізація професійної культури педагога в умовах педагогіки партнерства стає найбільш ефективною, коли використовується конкретна практика інноваційних методів навчання. Одним із таких підходів є проєктне навчання, яке дозволяє учням брати активну участь у спільних дослідженнях, планувати і реалізовувати навчальні проєкти, взаємодіяти у групах та презентувати власні результати. Педагог у цьому процесі виступає наставником і консультантом, спрямовує діяльність учнів, підтримує їхні ініціативи та допомагає розвивати критичне мислення і відповідальність за результати спільної роботи. Така практика створює умови для реалізації ціннісного, етичного та комунікативного компонентів професійної культури педагога.

Ще одним прикладом є проблемне навчання та кейс-методи, що створюють ситуації для активного аналізу, обговорення та спільного пошуку рішень. Використання цих методів дозволяє вчителю формувати партнерські відносини з учнями, стимулювати їх до самостійного мислення та взаємоповаги, а також демонструвати власну рефлексивність у педагогічній діяльності [9, с. 22]. Учні відчують себе рівноправними учасниками освітнього процесу, що відповідає гуманістичним ідеям Івана Огієнка про повагу до особистості дитини та духовний розвиток школяра.

Сучасні інтерактивні та цифрові технології також слугують інструментом розвитку партнерських відносин. Використання освітніх платформ, інтерактивних вправ, відео- та мультимедійних ресурсів дозволяє організувати уроки у форматі «спільного відкриття знань», коли учні активно взаємодіють між собою та з педагогом. Вчитель застосовує цифрові інструменти для створення індивідуальних і групових завдань, що стимулює самостійність, творчість і відповідальність учнів [3, с. 13]. Такий підхід розвиває комунікативний та рефлексивний компоненти професійної культури педагога, оскільки він має організувати, моделювати та оцінювати освітній процес у партнерській взаємодії.

Не менш важливим є інтерактивне навчання через дискусії, круглі столи та дебати, які формують культуру діалогу та взаємоповаги. Педагог організовує обговорення, ставить проблемні питання, спрямовує учнів на пошук спільних рішень, підтримує конструктивне висловлювання думки. У цьому процесі проявляються моральні й етичні засади професійної культури педагога: терпимість, увага до особистості кожного учня та здатність спрямовувати групову діяльність на взаємопідсилення й розвиток.

Упровадження інноваційних методів навчання у поєднанні з високим рівнем професійної культури педагога створює сприятливі умови для реалізації принципів педагогіки партнерства. Вчитель стає не лише організатором освітнього процесу, а й активним партнером учнів, здатним поєднувати гуманістичні цінності, педагогічний досвід та сучасні технології для розвитку особистості дитини і формування гуманістично орієнтованого освітнього середовища [4, с. 15].

Реалізація принципів педагогіки партнерства в початковій школі неможлива без активної взаємодії педагога з батьками та колегами, що виступають важливими учасниками освітнього процесу [6, с. 33]. Професійна культура педагога проявляється у здатності організувати таку взаємодію, будуючи її на засадах довіри, відкритості та взаємоповаги, що відповідає гуманістичним ідеям Івана Огієнка. Вчитель, що володіє високим рівнем професійної культури, не лише залучає батьків до навчальної діяльності, а й формує спільну відповідальність за освітні та виховні результати, створюючи партнерське середовище для розвитку кожної дитини.

У практичній діяльності педагог може залучати батьків через регулярні консультації, спільне планування освітніх проєктів, участь у творчих заходах та обговорення результатів навчання [5, с. 14]. Такий підхід сприяє формуванню взаємної довіри, підтримки та розуміння потреб дитини, а також демонструє моральні та етичні засади професійної культури педагога: відповідальність, уважність до особистості кожного учня та здатність до конструктивного діалогу.

Не менш важливим є партнерство з колегами, яке проявляється через обмін педагогічним досвідом, спільне планування уроків, організацію тематичних методичних об'єднань і спільних проєктів. Педагог, що активно співпрацює з колегами, демонструє високий рівень рефлексивності, комунікативної компетентності та готовності до професійного самовдосконалення [7, с. 19]. Така взаємодія не лише підвищує ефективність навчального процесу, а й формує єдине партнерське середовище в школі, де цінності взаємоповаги, підтримки та колегіальності стають нормою професійної поведінки.

Інтеграція роботи з батьками та колегами з інноваційними методами навчання дозволяє вчителю реалізовувати професійну культуру на практиці. Наприклад, спільні проєкти, інтерактивні дискусії, дослідницькі завдання та використання цифрових платформ стають простором, де педагог, учні та батьки взаємодіють як рівноправні партнери. Це створює середовище, в якому діти розвивають критичне мислення, самостійність та соціальні компетенції, а вчитель – підвищує власну професійну майстерність і духовну компетентність [9, с. 10].

Таким чином, партнерська взаємодія педагога з батьками та колегами є невід'ємною складовою реалізації професійної культури в умовах педагогіки партнерства. Вона забезпечує гармонійне поєднання гуманістичних цінностей, інноваційних методів навчання та спільної відповідальності за розвиток особистості дитини, створюючи умови для ефективного функціонування Нової української школи.

Професійна культура педагога в умовах початкової школи реалізується найбільш ефективно тоді, коли поєднуються гуманістичні цінності, закладені у педагогічних поглядах Івана Огієнка, інноваційні методи навчання та активна партнерська взаємодія з учнями, батьками й колегами. Раніше розглянуті елементи – ціннісний, етичний, комунікативний та рефлексивний компоненти професійної культури – стають основою, на якій будуються сучасні педагогічні практики [8, с. 23]. Інноваційні методи навчання, такі як проєктна діяльність, проблемне та дослідницьке навчання, інтерактивні дискусії й цифрові технології, створюють умови для практичного втілення цих компонентів у партнерській взаємодії.

Активна участь батьків і колег у навчальному процесі доповнює педагогічну діяльність учителя, забезпечуючи цілісність освітнього середовища. Професійна культура педагога проявляється у здатності організувати та координувати цю взаємодію, підтримувати конструктивний діалог, залучати всіх учасників процесу до спільного прийняття рішень та розвитку учнів [11, с. 15]. У такому середовищі дитина стає суб'єктом навчальної діяльності, здатним проявляти ініціативу, брати на себе відповідальність і розвивати соціальні компетенції.

Взаємозв'язок професійної культури педагога з інноваційними методами та партнерською взаємодією забезпечує гармонійне поєднання теоретичних засад і практичних форм педагогічної діяльності. Вчитель не лише передає знання, а й формує середовище, де цінності поваги, довіри, духовності та творчості стають нормою щоденної взаємодії. Такий підхід сприяє реалізації принципів педагогіки партнерства і відповідає концепції Нової української школи,

де освіта спрямована на всебічний розвиток особистості, формування морально зрілої та соціально активної дитини [10, с. 20].

Отже, синтез гуманістичних ідей Івана Огієнка, сучасних інноваційних методів навчання та партнерської взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу дозволяє визначити професійну культуру педагога як цілісну систему цінностей, умінь і компетентностей. Вона виступає фундаментом ефективного партнерства в початковій школі, забезпечує створення сприятливого освітнього середовища та формує основу для професійного й духовного зростання вчителя та учнів.

Професійна культура педагога є ключовою основою реалізації педагогіки партнерства в початковій школі. Вона містить ціннісний, етичний, комунікативний та рефлексивний компоненти, що визначають готовність учителя будувати освітній процес на засадах взаємної поваги, довіри та співпраці [12, с. 18]. Саме ці компоненти дозволяють поєднувати педагогічну майстерність із гуманістичними цінностями, формуючи сприятливе середовище для розвитку особистості дитини.

Ідеї Івана Огієнка, зокрема бачення учителя як морального авторитета, носія культури та духовних цінностей, а також акцент на повазі до особистості дитини, стають ціннісною основою сучасної педагогіки партнерства. Поєднання огієнківських гуманістичних засад з інноваційними методами навчання – проєктною діяльністю, проблемним та дослідницьким навчанням, інтерактивними дискусіями та цифровими технологіями – дозволяє вчителю ефективно організовувати партнерську взаємодію з учнями, батьками та колегами [3, с. 13].

Практична реалізація професійної культури педагога проявляється у здатності створювати середовище довіри, активного співробітництва та взаємоповаги, де кожна дитина відчуває себе значущою, а педагог виступає наставником, партнером і провідником знань. Інтеграція партнерської взаємодії з інноваційними методами навчання та колегіальною підтримкою забезпечує гармонійний розвиток дітей та професійне й духовне зростання учителя.

Висновки. Таким чином, професійна культура педагога, заснована на гуманістичних ідеях Івана Огієнка, виступає фундаментом реалізації педагогіки партнерства в умовах Нової української школи. Вона формує не лише компетентного фахівця, а й морально зрілу, духовно свідому особистість, здатну ефективно взаємодіяти з усіма учасниками освітнього процесу та сприяти всебічному розвитку кожної дитини.

Список використаних джерел і літератури:

1. Державний стандарт початкової освіти (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 688). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#n8>.
2. Закон «Про освіту». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>. (дата звернення 13.05.2018).
3. Андрусак Л. П. Професійна культура педагога: теорія і практика. Київ: Освіта, 2018. 256 с.
4. Бевз О. М. Педагогіка партнерства в умовах Нової української школи. *Педагогічний дискурс*. 2018. Вип. 3 (12). С. 45–53.
5. Гнатюк І. В. Формування професійної компетентності вчителя початкової школи. *Педагогічні науки: теорія і практика*. 2019. Вип. 2 (25). С. 23–31.

6. Дубина Н. В. Інноваційні методи навчання у початковій школі. Київ: Видавництво Ліра-К, 2017. 192 с.
7. Іваненко С. П. Комунікативна компетентність вчителя як складова професійної культури. *Наукові записки НПУ ім. М. П. Драгоманова*. 2016. Вип. 1 (78). С. 87–95.
8. Огієнко І. Педагогічна спадщина. Київ: Наукова думка, 2015. 340 с.
9. Савченко Т. М. Партнерська взаємодія з батьками у початковій школі. *Сучасна школа України*. 2021. Вип. 6 (45). С. 12–20.
10. Соколова О. В. Рефлексивна культура вчителя як чинник підвищення ефективності навчання. *Педагогічна майстерність*. 2018. Вип. 4. С. 34–41.
11. Ткаченко Л. І. Інноваційні технології навчання в початковій школі. Київ: Академвидав, 2020. 288 с.
12. Федоренко В. П. Особистісно-орієнтоване навчання в контексті Нової української школи. *Педагогічний альманах*. 2019. Вип. 2 (17). С. 55–63.

References:

1. State Standard of Primary Education (2019). (as amended by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of July 24, 2019 № 688). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#n8> (in Ukr.).
2. Law of Ukraine «On Education» (2017). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (accessed 13 May 2018). (in Ukr.).
3. Andrusiak, L. P. (2018). Profesiina kultura pedahoha: teoriia i praktyka. [Professional culture of a teacher: theory and practice]. Kyiv: Osvita. (in Ukr.).
4. Bevz, O. M. (2018). Pedahohika partnerstva v umovakh Novoi ukrainiskoi shkoly. [Pedagogy of partnership in the conditions of the New Ukrainian School]. *Pedahohichniyi dyskurs. [Pedagogical discourse]*. Vyp. 3 (12). S. 45–53. (in Ukr.).
5. Hnatiuk, I. V. (2019). Formuvannya profesiinnoi kompetentnosti vchytelia pochatkovoi shkoly. [Formation of professional competence of a primary school teacher]. *Pedahohichni nauky: teoriia i praktyka. [Pedagogical sciences: theory and practice]*. Vyp. 2 (25). S. 23–31. (in Ukr.).
6. Dubyna, N. V. (2017). Innovatsiini metody navchannia u pochatkovii shkoli. [Innovative teaching methods in primary school]. Kyiv: Lira-K. (in Ukr.).
7. Ivanenko, S. P. (2016). Komunikatyvna kompetentnist vchytelia yak skladova profesiinnoi kultury. [Communicative competence of a teacher as a component of professional culture]. *Naukovi zapysky NPU im. M. P. Dragomanova. [Scientific notes of Dragomanov National Pedagogical University]*. Vyp. 1 (78). S. 87–95. (in Ukr.).
8. Ohienko, I. (2015). Pedahohichna spadshchyna. [Pedagogical heritage]. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukr.).
9. Savchenko, T. M. (2021). Partnerska vzaiemodiia z batkamy u pochatkovii shkoli. [Partnership interaction with parents in primary school]. *Suchasna shkola Ukrainy. [Modern school of Ukraine]*. Vyp. 6 (45). S. 12–20. (in Ukr.).
10. Sokolova, O. V. (2018). Refleksyivna kultura vchytelia yak chynnyk pidvyshchennia efektyvnosti navchannia. [Reflective culture of a teacher as a factor in improving the effectiveness of learning]. *Pedahohichna maisternist. [Pedagogical mastery]*. Vyp. 4. S. 34–41. (in Ukr.).
11. Tkachenko, L. I. (2020). Innovatsiini tekhnolohii navchannia v pochatkovii shkoli. [Innovative learning technologies in primary school]. Kyiv: Akademyvidav. (in Ukr.).
12. Fedorenko, V. P. (2019). Osobystisno-orientovane navchannia v konteksti Novoi ukrainiskoi shkoly. [Personality-oriented learning in the context of the New Ukrainian School]. *Pedahohichniyi almanakh. [Pedagogical almanac]*. Vyp. 2 (17). S. 55–63. (in Ukr.).

Olesia Martina, Natalia Tretiak

PROFESSIONAL CULTURE OF THE TEACHER AS A BASIS FOR IMPLEMENTING PARTNERSHIP PEDAGOGY IN PRIMARY SCHOOL (in the context of Ivan Ohienko's ideas)

The article examines the professional culture of the teacher as a foundation for the implementation of partnership pedagogy in primary school, considering the humanistic pedagogical ideas of Ivan Ohienko as a valuable axiological and theoretical framework. Particular attention is paid to the significance of the value-based, ethical, communicative, and reflective components of professional culture, as well as to the development of key teacher competencies required for the modern educational process within the New Ukrainian School.

The study emphasizes the importance of a learner-centered approach, which involves creating a partnership-based educational environment, fostering students' individual abilities and creative independence, and developing the moral, spiritual, and professionally significant qualities of the teacher. It is noted that the effective implementation of partnership pedagogy is possible through the use of innovative and interactive teaching methods, project-based activities, problem-based and inquiry-based learning, case methods, role-playing, as well as through active interaction with students, parents, and colleagues. The use of such approaches contributes to the development of communicative, social, moral-ethical, and reflective competencies of the teacher and promotes the capacity for continuous professional self-improvement.

Special attention is given to the integration of Ivan Ohienko's pedagogical ideas with contemporary concepts of the New Ukrainian School. It is emphasized that the principles of humanism, spirituality, respect for the child's personality, and partnership, articulated by Ohienko, remain relevant and can serve as a methodological foundation for training a new generation of teachers capable of effectively organizing the educational process and fostering the holistic development of the student's personality.

Key words: professional culture of the teacher, partnership pedagogy, primary school, Ivan Ohienko, humanistic values, innovative teaching methods, partnership interaction, spirituality in education, learner-centered approach, professional reflection.

Отримано: 21.12.2025 р.

Прийнято до друку після рецензування: 07.03.2026 р.

Опубліковано: 25.05.2026 р.

УДК 37.091.3:394.2:373.3

DOI: 10.32626/2309-7086.2026-23.266-277

Людмила Московчук

ORCID 0000-0003-2539-3050

кандидат педагогічних наук, доцент,
академік Міжнародної академії Інноваційних технологій,
старший викладач кафедри теорії та методик початкової освіти
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка
moskovchuk@kpmi.edu.ua

ПЕДАГОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НАЦІОНАЛЬНИХ КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВИХ СВЯТ ЗИМОВОГО ЦИКЛУ У ФОРМУВАННІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

*Ми ж Тобі, Рожденному, Гостеві блаженному
Наші серця розкриваєм, в дім душевний призиваєм.
Пісню співаймо, восклицаймо, веселімося, адже з нами Бог!*

Григорій Сковорода

У статті розглядається педагогічний, морально-ціннісний та етнокультурний потенціал свята Різдва Христового у формуванні ціннісних орієнтирів молодших школярів. Проаналізовано роль біблійного тексту (Євангелія в перекладі Івана Огієнка), українських народних різдвяних традицій та сучасних культурних практик у розвитку почуття радості, мислення, працелюбності, гостинності, милосердя, етичної чутливості, естетичного смаку та національної ідентичності дітей молодшого шкільного віку.

Ключові слова: Різдво Христове, молодші школярі, ціннісні орієнтири, духовність, моральність, етнокультурна освіта, національна ідентичність.

Постановка проблеми. Актуальність досліджуваної проблеми зумовлена сучасними соціокультурними трансформаціями українського суспільства та пріоритетами розвитку початкової освіти, спрямованими на формування особистості молодшого школяра як носія національних і загальнолюдських цінностей. В умовах глобалізаційних процесів, цифровізації освітнього простору та зростання інформаційних впливів особливої ваги набуває питання цілеспрямованого формування ціннісних орієнтирів дітей молодшого шкільного віку, що визначають їхнє світосприйняття, моральні установки та громадянську позицію.

Концептуальні засади Нової української школи акцентують увагу на вихованні учня як особистості з розвиненою національною ідентичністю, духовно-моральними цінностями, повагою до культурної спадщини українського народу. У цьому контексті традиційні календарно-обрядові свята постають потужним педагогічним ресурсом, що поєднує пізнавальний, емоційно-ціннісний та діяльнісний компоненти освітнього процесу. Вони сприяють засвоєнню

© Людмила Московчук, 2026

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

молодшими школярами норм народної моралі, таких як доброзичливість, працелюбність, взаємоповага, відповідальність, любов до родини та Батьківщини.

Водночас аналіз виховної практики закладів загальної середньої освіти засвідчує недостатній рівень методичного осмислення потенціалу календарно-обрядових традицій як цілісного засобу формування ціннісних орієнтирів молодших школярів. Часто використання народознавчого матеріалу має фрагментарний або інформаційний характер і не завжди спрямоване на системне виховання ціннісної сфери дитини.

З огляду на це особливі актуальності набуває наукове обґрунтування педагогічних можливостей національних календарно-обрядових свят зимового циклу та визначення ефективних методичних підходів до їх використання у процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи. Дослідження цієї проблеми сприятиме підвищенню якості народознавчої освіти, посиленню виховного потенціалу початкової школи та збереженню духовної спадщини українського народу в сучасному освітньому просторі.

Проблема календарно-обрядової культури українців, її виховного і педагогічного потенціалу активно досліджується вітчизняними науковцями. Зокрема, С. Павлюк у навчальному посібнику «Українське народознавство» детально аналізує структуру календарно-обрядових свят, їх символіку та функції у вихованні дітей. Автор наголошує, що народні свята, особливо зимового циклу, виконували роль інструменту передачі моральних норм, колективного досвіду та духовних цінностей від покоління до покоління, формуючи світоглядні та етичні орієнтири молодших членів суспільства [15].

У працях В. Борисенко досліджено обрядову структуру свят, регіональні особливості та педагогічний потенціал традиційної культури українців. Вчена підкреслює, що народні свята не лише ритуально структурували життя громади, а й виконували виховну функцію, забезпечуючи передачу моральних засад та національної ідентичності дітям і молоді. Вчена зазначає, що в народній свідомості побутує впевненість: як зустрінеш і проведеш ці зимові свята, таким буде й увесь рік [3, с. 18].

А. Гоцалок зазначає, що календарно-обрядові свята актуалізують механізми етновиховної системи у традиційній культурі, залучають до сімейних цінностей: «українські святкування вражають нас мудрістю, випробуваною віками, прагненням до ідеалу, пізнанням себе та навколишнього світу. Їх роль є особливо важливою нині, у добу глобалізації...» [5, с. 30].

С. Боян-Гладка, В. Грицак розглянуто потенціал українських календарних звичаїв та обрядів у становленні національної ідентичності, збереженні культурної спадщини та духовних основ українського народу: «Календарні звичаї та обряди слугують... основою для формування духовної культури українців. Вони відіграють ключову роль у зміцненні зв'язків між поколіннями та є важливими для соціальної згуртованості» [4, с. 29].

Таким чином, дослідження С. Павлюка, В. Борисенко та інших українських науковців створюють надійну теоретичну основу для інтеграції календарно-обрядових традицій у сучасний освітній процес початкової школи, що дозволяє ефективно формувати моральні та духовні цінності в дітей.

Метою статті є науково обґрунтувати педагогічний, морально-ціннісний та етнокультурний потенціал календарно-обрядового свята Різдва Христового у формуванні ціннісних орієнтирів молодших школярів та показати, як через поєднання біблійного тексту, народних традицій і сучасних культурних прак-

тик можна комплексно розвивати духовність, моральність, працелюбність, гостинність, естетичний смак і національну ідентичність учнів.

Вклад основного матеріалу. Початок святкування Різдва Христового сягає перших століть християнства. У апостольських ухвалах мовиться: «Оберігайте, браття, дні святкові, й по-перше, день Різдва Христового» [8]. З державних діячів святкувати Різдво Христове по всій землі повелів імператор Юстиніан I (527–565). Бесіди, проповіді та повчання на Різдво Христове зустрічаються в творіннях святих отців і перших, і подальших століть. Християнські богослови вважають, що Господь прийняв людську природу заради спасіння всього людства, зцілення пошкодженої гріхом людської природи та піднесення її до єдності з Богом. Святитель Афанасій Великий так у стислій формі виражає всю суть Боготвілення: «Бог став людиною, щоб людина стала богом» [6]. Святитель Іоанн Златоуст називає це свято – «джерелом і коренем благ» [6]. Святитель Григорій Палама наголошує «зі всього, від віку, створеного Богом, немає нічого, що було б загальнокориснішим за Різдво Христове, яке ми сьогодні святкуємо...» [6]. Український філософ Григорій Сковорода також оспівував Різдво Христове у своїх творах: «Ангели, знизайтесь, до землі зближайтесь! Господь, Яким світ творився, поміж люди народився. Станьте з хором всі собором Веселіться, адже з нами Бог!» [14].

В Україні Різдво Христове, згідно Закону України (№ 1930-IV від 15.11.1997), є державним святом, що підкреслює його суспільне та культурне значення [13]. Різдво Христове є важливим святом християнської традиції та невід'ємною частиною української етнокультурної спадщини. Сьогодні в засобах масової інформації часто вживають спрощену назву «Різдво», проте це спотворює сутність свята і його національно-культурну ідентичність. Правильна назва – Різдво Христове – відображає християнське походження свята та його духовну суть, закріплену в українській культурі, фольклорі та літературі.

Науково-педагогічне осмислення Різдва Христового дозволяє формувати у молодших школярів ціннісні орієнтири: духовність, моральність, соціальні навички, національну ідентичність та естетичне сприйняття.

Введення свята у виховну роботу закладів загальної середньої освіти передбачає пояснення його суті на основі Євангелія в перекладі Івана Огієнка, що є доступним для дітей молодшого шкільного віку і водночас достовірним джерелом інформації (Лк. 2:1-20; Мт. 1:18-25, 2:1-12) [2].

Основний педагогічний ефект від відзначення свята Різдва Христового в початковій школі полягає у формуванні в учнів почуття радості, умиротворення як морального та духовного орієнтира: «Та ангел промовив до них: Не лякайтесь, бо ось я благовіщу вам радість велику, що станеться людям усім. Бо сьогодні в Давидовім місті народився для вас Спаситель, Який є Христос Господь» (Лк. 2:10-11) [2]. Це почуття транслюється також через народні колядки, особливо через приспів однієї з найпоширеніших в Україні «Добрий вечір, тобі, пане господарю»: «Радуйся, земле, Син Божий народився», який закликає до спільної радості весь світ. Різдвяна радість підсилюється довгоочікуваністю події. Згідно християнського вчення, людство чекало на народження Спасителя п'ять з половиною тисяч років.

Таким чином, розповідь про народження Спасителя в убогих яслах печери Вифлєсму демонструє смирення та духовну велич, що дозволяє молодшим школярам усвідомити важливість моральних цінностей: скромності, уваги до ближнього та радості за спільне добро. Слухання євангельської оповіді формує емоційний зв'язок зі святом, що є фундаментом для подальшого формування ціннісних орієнтирів.

Наступний етап педагогічної роботи має бути спрямований на розвиток мислення дітей через розуміння унікальності події Різдва Христового, усвідомлення різниці між звичайним народженням людини та народженням Боголюдини Ісуса Христа. Продовжувати ознайомлювати зі святом Різдва Христового молодших школярів можна на основі слухання та аналізу колядки «В місті Вифлєсмі»:

В місті Вифлєсмі
Сталася новина
Там Пречиста, Чиста Діва Мати
Породила Сина.

Різдво Христове – особлива, таємнича і надприродня подія втілення Бога. Це поява серед людей Бога в образі людини. Надприродний характер події в християнській традиції окреслюється сукупністю віровчальних елементів, до яких належать народження Ісуса Христа від Діви Марії за діянням Духа Святого, ангельські явлення як форма божественного одкровення, а також феномен появи особливої зорі, що символічно інтерпретується як космічний знак цієї події. Розглянемо їх детальніше.

За християнським вченням Ісус Христос народився від Діви Марії та Духа Святого, без тілесного батька. Його Мати, Пресвята Богородиця, до народження, в народженні і після залишилася Дівою. Діва Марія народила безболісно, без жодної немочі, як це зазвичай буває під час народження [7, с. 805–810].

Сина породила,
В пелени вповила,
Зоря ясна, ясна і прекрасна
На весь світ світила.
На весь світ світила,
Дала людям знати,
Щоби люди, люди приходили
Дитятко вітати.
Пастушки прибігли,
На колінця впали,
Бо спізнали, що на світ родився
Бог Предвчний слави.

Першими довідалися про народження Спасителя вифлєсємські пастухи через явлення їм ангелів (Лк. 2:8-20) [2].

Згідно сказання святителя Димитрія Туптала, Різдво Христове відбулося опівночі в неділю [7, с. 688]. У науково-релігійознавчій інтерпретації опис Вифлєсємської зорі постає як елемент сакральної оповіді, що виходить за межі уявлень про звичайні астрономічні явища. У джерелах вона характеризується не як природне небесне світило, а як особливий прояв божественної або ангельської дії, наділений надзвичайними властивостями. Зокрема, підкреслюється її нетиповий режим світіння – як удень, так і вночі, а також незвичний напрям руху: не за усталеними астрономічними закономірностями зі сходу на захід, а зі сходу на південь, у напрямку Єрусалиму. Окрім цього, зоря описується як така, що перевершувала інші небесні тіла за інтенсивністю світла й величиною, включно із Сонцем і Місяцем, а також виявляла здатність до цілеспрямованого руху та зупинок, синхронізованих із подорожжю волхвів. У гуманітарному науковому дискурсі ці характеристики розглядаються як сим-

волічні ознаки надприродного проводу та божественного керівництва, а не як емпірично фіксовані астрономічні явища [7, с. 706–707].

А царі з дарами
Прийшли аж зі сходу
Поклонитись Дитятку малому,
Творцю всього роду.

У релігійно-богословській традиції, зокрема в інтерпретації святого Димитрія Туптала, подія Різдва Христового осмислюється в широкому сакральній-історичному контексті. Згідно зі сказанням, за дев'ять місяців до народження Ісуса Христа – у день Благівіщення Пресвятої Богородиці – на небі з'явилася особлива зоря, що розглядається як передвісник майбутньої події. Волхви (Каспар, Мельхіор і Валтасар) постають не лише як біблійні персонажі, а як представники інтелектуальної еліти свого часу – філософи, астрологи й правителі окремих міст з Персії, Аравії та Ефіопії, які займалися пізнанням устрою світу, походження людини та сенсу людського буття. Їхній шлях осмислюється також у світлі старозавітного пророцтва Валаама про явлення зорі як знаку приходу Месії. За переказом, кожен із волхвів вирушив у дорогу зі своєї країни, проте, за божественним провидінням, вони були ведені однією зорею, зустрілися під час подорожі, усвідомили спільність намірів і продовжили шлях разом, прямуючи за небесним знаменням. Прибуття волхвів до Єрусалиму датується днем Різдва Христового, після чого зоря зупинилася над місцем перебування Немовляти, зійшовши з висоти та вказавши точне місце. Знайшовши Христа в печері, волхви вшанували Його поклонінням, яке в сакральній оповіді трактується не як звичайний жест пошани, а як богопоклоніння, підтверджене принесенням трьох символічних дарів, що підкреслюють визнання Його божественної природи та месійного покликання. Своїми дарами волхви показали, що народжене Немовля Ісус є і Цар, і Бог, і Людина. Золото вони принесли Йому як Царю, ладан як Богу, а смірну – як людині [7, с. 704–715].

Важливо пояснити дітям, що подарунки волхвів – золото, ладан і смірна – це дорогоцінні та символічні речі: золото – коштовний метал, знак царської гідності; ладан – ароматична смола, що використовувалася в релігійних обрядах і символізує божественність; смірна – смола з гірким ароматом, застосовувана в похоронних обрядах, що символізує людську смертність і майбутні страждання Христа.

З оповіданням про поклоніння волхвів Немовляті Христу пов'язана християнська традиція дарування подарунків на Різдво Христове. У культурно-історичному контексті дарування подарунків стало ритуалізованим способом засвідчити увагу, повагу і любов до інших людей, трансформуючи біблійний сюжет у суспільно-культурну практику, яка закріпилася як обов'язкова складова святкування Різдва Христового в багатьох країнах світу.

Педагогічно важливо надати учням можливість не лише бачити, а й відчувати ці дарунки: доторкнутися до золота, понюхати ладан і смірну, що може бути організовано у вигляді короткої сенсорної практики – «хвилини ароматерапії». Такий досвід сприяє формуванню емоційної чуйності, розвитку духовної та моральної уяви, а також підтримує здоров'я дітей через ефекти ароматотерапії: запашні смоли мають заспокійливу, протизапальну і стимулюючу дію, що позитивно впливає на дихальну систему, емоційний стан та загальний фізичний тонус. Таким чином, інтеграція наочного та сенсорного досвіду з релігійно-культурним змістом дарунків сприяє формуванню ціннісних орієнтирів, пов'язаних із повагою, духовністю та здоров'язбереженням.

У біблійній оповіді про прихід волхвів до Єрусалима (Мт. 2:1-18) [2] також чітко простежується морально-ціннісний контраст між владолобством і жертвним служінням. Запит волхвів про новонародженого Царя Іудейського викликав у царя Ірода страх втрати влади, що виявляє деструктивну природу властолюбства, заснованого на підозрілості, жорстокості та егоцентризмі. Не усвідомлюючи духовного характеру Царства Христового, Ірод, звернувшись до священників і книжників та дізнавшись із пророцтва Міхея про народження Месії у Вифлеємі, удав зовнішню побожність, маючи намір знищити Немовля. У народнописенній традиції ця риса Ірода виразно зафіксована в колядках, де його образ окреслюється різними моральними характеристиками: «Ірод сердитий, сей кат неситий», «Ірод-убивця – злий кровопивця», «Ірод лютий», що підкреслює народне осудження тиранічної влади. Кульмінацією властолюбства Ірода стало вбивство 14 тисяч немовлят віком до 2 років у Вифлеємі та його околицях [7, с. 672–690].

У педагогічному контексті осмислення цього біблійного й фольклорного сюжету є важливим для формування у молодших школярів розуміння згубності властолюбства та виховання протилежних моральних якостей – готовності служити іншим, жертвності, милосердя й відповідальності за власні вчинки, що становлять основу морально зрілої особистості, її ціннісних орієнтирів.

У християнській традиції смерть царя Ірода осмислюється як морально-повчальний приклад наслідків жорстокості та зловживання владою. У джерелах зазначається, що він помер у важких фізичних стражданнях. У науково-педагогічному контексті ці описи не мають на меті залякати, а слугують образним застереженням: зло, насильство й байдужість до життя інших людей руйнують насамперед саму людину, яка їх чинить. Для молодших школярів цей сюжет є важливим з погляду морального виховання, оскільки допомагає усвідомити просту й доступну істину: жорстокі вчинки не приносять щастя, а справжню радість і внутрішній спокій дають доброта, милосердя та вміння стримувати власні егоїстичні бажання. Таким чином, історія Ірода в освітньому процесі може використовуватися як приклад того, що кожна людина несе відповідальність за свої дії, а вибір між добром і злом має наслідки для її життя і долі.

Розкриття молодшим школярам особливостей підготовки українців до свята дозволяє формувати у молодших школярів працелюбність, відповідальність, організованість та почуття турботи, шанобливе ставлення до старших, одночасно привчаючи їх до виконання обов'язків у колективі та сім'ї. Тілесна підготовка включала практичні дії: прибирання у хаті, догляд за тваринами, приготування святої вечері та святкової трапези. Згідно досліджень С. Павлюка та В. Борисенко до Різдва Христового готувалися заздалегідь – ще від дня святого Спиридона. Мили і прибирали в хатах, упорядковували в хлівах, білили, прали, заготовляли дрова і корм для худоби. Всі господарські роботи мали закінчитися до святвечірнього дня. Навіть сільський реманент складали в стодолах так, аби створилося враження, що й він відпочиває. Скрізь в Україні в цей вечір годували худобу. Поширеним було повір'я, що худоба у цей вечір розмовляє між собою: може поскаржитися Богові на свого господаря. Обов'язковим компонентом календарно-обрядових свят зимового циклу був обрядовий стіл (святкова ритуальна трапеза). Залежно від місцевих традицій і достатку родини кожна господиня намагалася приготувати від 7 до 14 страв. Згідно церковних правил свята вечеря складалася з пісних страв, заборонялося вживання риби, бо це був останній день посту. Цілий день, напередодні Різдва Христового не вживали їжі аж до появи першої зірки на небі. Висхідним сигналом до вечері була поява на небі першої зірки,

яка сповіщала людям про велике чудо – народження Божого Дитяти. Усі члени родини переодягалися у чисті, за змогою у нові, сорочки та святковий одяг, молилися та сідали вечеряти. Під час родинної трапези всі мусли зберігати урочистий спокій: не галасувати, не човгати під столом ногами. Першим частувався дід, потім батько, мати і по старшинству всі члени родини. У кінці святвечірньої трапези обов'язково згадували померлих «Приставшим душечкам Царство Небесне та вічна пам'ять». Традиційними стравами були вареники з картоплею, капустою, ягодами та сливами, голубці, горох, квасоля, вінегрет, узвар. Головною різдвяною стравою була кутя, її значення виходить далеко за межі кулінарії, маючи глибокий символічний та обрядовий зміст. Вона подається на Святвечір як «перший кусень». Основні інгредієнти куті – пшениця, мед, мак, горіхи – символізують життя, безсмертя, достаток, родючість, здоров'я та духовну мудрість [3; 15].

Традиційно, згідно церковного календаря, Різдво Христове святкують упродовж семи днів. За дослідженнями В. Борисенко, в «день Різдва Христового, повернувшись з церкви, також обідали за святковим столом. Страви вже їли скоромні. За день до свята готували м'ясо, ковбаси, варили холодець, пекли пироги, калачі, пончики. Усе це готувалося напередодні, бо у свято гріх братися за ножа. Як смеркало починали ходити колядники» [3].

В Україні, як і в інших європейських країнах (Болгарії, Греції, Сербії, Румунії) існує різдвяний звичай колядувати, тобто ходити з піснями-мотивами, піснями-віншітками, піснями-привітаннями, починаючи з Різдяного Святвечора та до віддання свята Богоявлення. В основі звичаю лежить віра в силу слова, що мала забезпечити добробут і щастя людям [3].

Колядували завжди з дозволу господаря. У науково-нормативному та соціокультурному дискурсі колядування розглядається не лише як форма традиційної обрядової діяльності, а й як різновид організованої публічної активності, що відбувається у соціальному просторі та передбачає взаємодію з іншими особами й спільнотами. Отримання дозволу на колядування є науково обґрунтованою умовою етичної, безпечної та соціально прийнятної реалізації традиції, що забезпечує гармонійне поєднання культурної спадщини з вимогами сучасного суспільства. Наведемо приклад дозволу на обрядове виконання колядки:

У цьому домі, у гостинному,
Чи дозволите колядувати,
Колядувати, дім звеселяти,
Дім звеселяти, вас утішати,
Христа славити!

Різдвяні побажання можуть мати дуже різний характер, залежно від ситуації, адресата й стилю спілкування. Наведемо приклад традиційно-народного побажання:

Зичимо Вам, пане господарю,
Щастя й здоров'я цими святами!
Дай Боже предобре Вам святкувати,
А на той рік ще кращих свят дочекати.
З великим Вас святом, Рождеством Христа,
Щастя й здоров'я на многі літа!

Серед різдвяних віншівок в Україні користуються популярністю жартівливі примовки. У науковому контексті жартівливі примовки розглядаються як ефективний засіб соціальної та емоційної взаємодії, що виконує низку важливих пси-

холого-педагогічних функцій. Гумор у побажаннях сприяє зниженню емоційної напруги та створенню позитивного психологічного клімату в міжособистісному спілкуванні, підвищує рівень довіри між учасниками комунікації та сприяє відкритості у взаємодії, виконує комунікативно-об'єднувальну функцію. Використання жартівливих примовок у побажаннях має педагогічний потенціал, адже формує позитивне ставлення до соціальних норм, традицій і цінностей без дидактичного тиску. Легкий жарт полегшує сприйняття змісту побажання, роблячи його емоційно привабливим і таким, що краще запам'ятовується. Крім того, жартівливі примовки сприяють розвитку емоційного інтелекту, оскільки потребують від адресанта й адресата розуміння контексту, почуття міри та емпатії. У цьому сенсі гумор виступає індикатором соціальної зрілості та культури мовлення.

Отже, жартівливі примовки є не лише елементом святкової комунікації, а й важливим інструментом психологічної підтримки, соціальної інтеграції та педагогічного впливу, що збагачує міжособистісне спілкування й підсилює позитивне сприйняття святкових традицій. Наведемо приклад жартівливої примовки для вивчення молодшими школярами:

Я малий колядничок,
Дайте грошей кулачок,
Дайте грошей повну жменю,
Я сховаю у кишеню.
Не давайте копійки,
Бо дрантиві кишеньки,
А давайте паперові,
Будьте газди гонорові.

Вивчення таких різдвяних віншівок в початковій школі допомагає формувати ввічливість, привітність, почуття гумору та комунікативну культуру, закріплюючи моральні та соціальні норми поведінки в учнів молодшого шкільного віку.

Під час засвоєння молодшими школярами етикетних формул вітання серед українців в період різдвяних свят «Христос ся рождає – Славімо Його» важливо пояснити, що «Українська світська культура знаходиться під впливом ідеології та образності християнства... Святкування тієї чи іншої події переживалося не як відзначення пам'ятної дати, а як повернення в надприродний позаісторичний сакральний («літургійний» як кажуть етнологи) час»: святкування Різдва Христового розумілося як реальне нове переживання народження Спасителя у світ. Свято знаходилося поза часом, у вічності, і включення його в церковну подію сприймалося як випадання «нашого» часу в «небесний світ», де немає часових вимірів» [12, с. 87–91]. Тому більш доцільним, згідно української традиції, буде вживання привітання з Різдом Христовим не в минулому (Христос народився), а в теперішньому часі (Христос ся рождає). Використання форм мовленнєвого етикету молодшими школярами («Христос ся рождає – Славімо Його») сприятиме розвитку їх національної ідентичності та духовності.

Українська традиція колядування та пригощання колядників є потужним інструментом формування гостинності, щедрості та милосердя. Через зміст колядок діти засвоюють моральні правила спільного життя, готовність ділитися та підтримувати інших, що є важливим аспектом соціально-емоційного розвитку. Прикладом колядки, зміст якої спрямований на формування милосердя, чуйності та патріотизму є колядка «Ой там Божа мати» [9]. Сюжет твору актуалізує ситуацію морального вибору: звернення Божої Матері з проханням про нічліг і відмова господарів через побутів труднощі підкреслюють, що справжня гостинність визначається не матеріа-

льними можливостями, а готовністю відкрити серце іншому. Образ Божої Матері, яка смиренно приймає відмову й зносить труднощі заради Немовляти, унаочнює приклад жертвовної любові та самовідданості, доступний для дитячого розуміння. Символіка ясної зорі, що сповіщає про народження Христа, підсилює ідею духовної винагороди за милосердя, а завершальна молитва за Україну розширює індивідуально-моральний зміст колядки до рівня громадянських цінностей.

Слухання та змістовий аналіз колядок із відповідною тематикою виступає важливим чинником формування у молодших школярів морально значущих моделей поведінки, зокрема вчинків відданості, чуйності та самовідданості. У процесі осмислення художнього змісту цих творів у дітей формується усвідомлення потреби бути небайдужими до проблем інших людей – рідних, однолітків і дорослих, брати активну участь у їх розв'язанні, відчувати власну причетність до спільного блага. Такі вчинки, за І. Бехом, постають як емоційно-моральний відгук особистості на внутрішні й зовнішні труднощі іншої людини, яка не спроможна подолати їх самотійно [1, с. 751–781]. Водночас учитель початкових класів, використовуючи педагогічно доцільну бесіду, має спрямувати вихованця до самостійного морального вибору – готовності діяти на користь іншого, усвідомлюючи цінність самого наміру допомоги як чинника формування моральної відповідальності та внутрішнього спокою.

Важливим педагогічним засобом формування позитивного емоційного середовища та розвитку естетичної компетентності учнів є створення естетично-привабливого різдвяного простору у класній кімнаті початкової школи. Оформлення класу святковими елементами – різдвяними композиціями (вертеп, ялинка із зіркою тощо), декоративними виробами, кольоровими акцентами та тематичними малюнками – забезпечує емоційне занурення дітей у традиційну культурну атмосферу, стимулює їх творчу активність та спонукає до колективної взаємодії. Такий простір виконує педагогічну, виховну та психологічну функції, сприяє розвитку естетичного смаку, формує у молодших школярів відчуття гармонії, поваги до національних і релігійних традицій, а також підвищує мотивацію до навчальної діяльності у період підготовки до свят.

Важливо, що Різдво Христове не залишилося лише подією минулого, а зберігає актуальність у сучасному культурному та освітньому контексті. Місце народження Ісуса Христа в Вифлеємі шанується й сьогодні. На ньому у IV столітті було споруджено храм Різдва Христового, який відтоді став центром паломництва християн з усього світу. У 2012 р. Храм Різдва Христового занесено до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Місце народження Спасителя у храмі позначене зіркою з 14 променями, що символізує 14 поколінь від царя Давида до Ісуса. Дари Волхвів (золото, ладан і смирна), принесені за євангельським переказом немовляті Ісусу Христу, зберігаються сьогодні на Афоні і є об'єктом великого релігійного та культурного значення для християн усього світу. Вони неодноразово привозилися в різні країни для тимчасового виставлення і поклоніння віруючих, зокрема, у 2014 р. реліквії перебували в Україні.

Знайомство учнів початкової школи зі світовими пам'ятками культури, що мають безпосереднє відношення до Різдва Христового (бажано у формі віртуальних екскурсій), є важливим компонентом формування культурної та духовної компетентності молодших школярів. Таке навчання сприяє розвитку історико-культурної обізнаності, естетичного смаку та поваги до різноманіття релігійних і національних традицій, дозволяє розширити уявлення дітей про світову культурну спадщину та її символіку. Крім того, включення світових пам'яток до освітнього процесу стимулює пізнавальний інтерес, розвиває

здатність порівнювати локальні та глобальні культурні явища і формує базу для духовного та морального виховання у контексті християнських свят.

У сучасній Україні традиційні різдвяні пісенні практики підтримуються через численні дитячі та регіональні фестивалі колядок у містах, де поряд із професійними колективами беруть участь і дитячі вокально-хорові ансамблі у загальних програмах святкових заходів, що сприяють інтеграції традиційної музичної творчості у сучасне соціокультурне життя молодшого покоління.

Репрезентують різдвяну традицію і через музично-естрадний формат сучасні виконавці (Олександр Пономарьов, Оля Полякова, Dzizio, Леся Нікітюк, Alekseev, Pivovarov, Олег Винник, Таюне, Ірина Федішин та ін.). Ірина Федішин неодноразово презентувала свої різдвяні концерти під назвою «Україна колядує» в багатьох містах України та на міжнародних майданчиках для глядачів різного віку [16]. Олександр Пономарьов також бере участь у сучасних різдвяних практиках, створюючи й виконуючи колядки, що відроджують обрядові традиції та адаптують їх до сучасного мистецького контексту [10; 11]. Такі програми створюють атмосферу різдвяного єднання, сприяють збереженню й поширенню традицій та привертають увагу дітей та молоді до культурної спадщини Різдва Христового.

Висновки. Отже, відзначення свята Різдва Христового у початковій школі є унікальним педагогічним ресурсом, що поєднує науковість, етнокультурність та виховний потенціал, сприяючи формуванню ціннісних орієнтирів та духовної культури дітей молодшого шкільного віку. Важливо, щоб молодші школярі засвоїли, що справжня величність людини у смиренні, справжня сила у любові, справжнє багатство у відданні себе іншим. Інтеграція науково обґрунтованого тексту Євангелія, народних традицій та сучасних культурних практик відзначення Різдва Христового дозволяє формувати у молодших школярів: духовність та моральність, працелюбність, гостинність, щедрість та милосердя, естетичний смак і національну ідентичність.

Перспективними напрямками подальших досліджень є дослідження ролі локальних та регіональних етнокультурних особливостей святкування Різдва Христового у формуванні національної ідентичності учнів.

Список використаних джерел і літератури:

1. Бех І. Д. Виховання особистості: підручник. Київ: Либідь, 2008. 848 с.
2. Біблія / переклад І. Огієнко; ВБФ «Східноєвропейська гуманітарна місія». 2021. 1421 с.
3. Борисенко В. К. Традиції і життєдіяльність етносу : на матеріалах святково-обрядової культури українців: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Унісерв, 2000. 191 с.: іл.
4. Боян-Гладка С., Гриняк В. Українські календарні звичаї та обряди в пам'яті депортованих лемків. *Історія та археологія*. 2025. № 1. С. 29–35. URL: <https://journals.cusu.in.ua/index.php/history/article/view/669/637> (дата звернення: 05.01.2026).
5. Гоцалюк А. Календарно-обрядове свято як духовний феномен української культури. *Культура і сучасність*. 2015. № 1. С. 28–33. URL: <https://journals.uran.ua/kis/article/view/147688> (дата звернення: 05.01.2026).
6. Енциклопедія православної віри від А до Я у висловах святих отців. Спасо-Преображенський Мгарський монастир, 2004. 672 с.
7. Життя святих. Четві-Мінеї. Грудень / упоряд. святий Димитрій (Туптало). Київ: Типографія Києво-Печерської Лаври. С. 672–690, 704–715, 805–810.
8. Книга правил святих апостолів, святих соборів і святих отців / пер. з грец. Київ: Видавництво: Благовзвонця, 2011. 432 с.

9. Ой там Божа Мати слухати: укр. нар. колядка [Відео]. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Lv2K0ie1Jcc> (дата звернення: 10.01.2026).
10. Пономар'єв О. Христос народився: різдвяна пісня. [Відео]. *YouTube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=jihUGtR7_8c (дата звернення: 10.01.2026).
11. Пономар'єв О. Добрий вечір тобі, пане господарю. URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=437340100962902> (дата звернення: 10.01.2026).
12. Попович М. В. Нарис історії культури України. Київ: Артєк, 1998. 728 с. іл. (Трансформація гуманітарної освіти в Україні).
13. Про державні свята: Закон України від 15 листопада 1997 р. № 1930-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/days1997>.
14. Сковорода Г. С. Сад божественних пісень. Повна академічна збірка / за ред. проф. Л. Ушкалова. Харків: Фоліо, 2023. Том I. 414 с.: іл. (Зібрання творів).
15. Українське народознавство: навч. посіб. / за ред. С. П. Павлюка; передмова М. Г. Жулинського. 3-є вид., випр. Київ: Знання, 2006. 528 с.
16. Федішин І. Україна колядує : різдвяна програма. [Відео]. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=GpOUtPkhDVA> (дата звернення: 10.01.2026).

References:

1. Beh, I. D. (2008). *Vykhovannia osobystosti* [Education of personality]. Kyiv: Lybid. (in Ukr.).
2. Bibliia / pereklad I. Ohiienko; VBF «Skhidnoievropeiska humanitarna misiia». 2021. 1421 s. (in Ukr.).
3. Borysenko, V. K. (2000). Tradytzii i zhyttiediiialnist etnosu: na materialakh sviatko-vo-obriadovoi kultury ukraintsv [Traditions and life activity of the ethnos: on the materials of festive-ritual culture of Ukrainians]. Kyiv: Uniserv. (in Ukr.).
4. Boian-Hladka, S., & Hryniak, V. (2025). Ukrainski kalendami zvychai ta obriady v pam'iaty deportovanykh lemkiiv [Ukrainian calendar customs and rituals in the memory of deported Lemkos]. *Istoriia ta arkeoholohiia*. № 1. S. 29–35. URL: <https://journals.cusu.in.ua/index.php/history/article/view/669/637> (accessed 05.01.2026) (in Ukr.).
5. Hocalyuk, A. (2015). Kalendarno-obriadove sviato yak dukhovnyi fenomen ukraïns'koi kultury [Calendar-ritual holiday as a spiritual phenomenon of Ukrainian culture]. *Kultura i suchasnist*. № 1. S. 28–33. URL: <https://journals.uran.ua/kis/article/view/147688>. (accessed 05.01.2026). (in Ukr.).
6. Entsyklopediia pravoslavnoi viry vid A do Ia u vyslovakh sviatykh otsiv [Encyclopedia of Orthodox Faith from A to Z in the sayings of the holy fathers]. (2004). Spaso-Preobrazhenskyi Mharskyi Monastyr. (in Ukr.).
7. Zhytiia sviatykh. Chet'yi-Minei. Hruden' / upor. sviatytel' Dmytrii (Tuptalo) (n.d.). Kyiv: Typografiia Kyiv-Pechers'koi Lavry, S. 672–690, 704–715, 805–810. (in Ukr.).
8. Knyha pravil sviatykh apostoliv, sviatykh soboriv i sviatykh otsiv [Book of rules of the holy apostles, holy councils, and holy fathers] / per. z hrets. (2011). Kyiv: Blagozvonytsia. (in Ukr.).
9. Oi tam Bozha Maty slukhaty [Oh, there Mother of God is listening] [Video]. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Lv2K0ie1Jcc>. (accessed 10.01.2026). (in Ukr.).
10. Ponomar'ov, O. Khrystos narodivsia [Christ is born] [Video]. *YouTube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=jihUGtR7_8c. (accessed 10.01.2026). (in Ukr.).
11. Ponomar'ov, O. Dobryi vechir tobi, pane hospodariu [Good evening to you, master]. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=437340100962902>. (accessed 10.01.2026). (in Ukr.).
12. Popoych, M. V. (1998). Narys istorii kultury Ukrainy [Outline of the history of Ukrainian culture]. Kyiv: Artєk. (in Ukr.).

13. Pro derzhavni sviata: Zakon Ukraïny vid 15 lystopada 1997 r. № 1930-IV [On state holidays: Law of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/days1997>. (accessed 15.01.2026). (in Ukr.).
14. Skovoroda, G. S. (2023). Sad bozhestvennykh pisen' [Garden of Divine Songs]. Kyiv: Folio, T. I. (in Ukr.).
15. Ukrains'ke narodoznavstvo [Ukrainian ethnology] / za red. S. P. Pavliuka; pered-mova M. H. Zhulyns'koho. (2006). Kyiv: Znannia. (in Ukr.).
16. Fedyshyn, I. Ukraina koliauie [Ukraine is caroling] [Video]. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=GpOUtPkhDVA>. (accessed 10.01.2026). (in Ukr.).

Liudmyla Moskovchuk

THE PEDAGOGICAL POTENTIAL OF NATIONAL CALENDAR-RITUAL WINTER HOLIDAYS IN SHAPING THE VALUE ORIENTATIONS OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN

The article provides a comprehensive and systematic analysis of the pedagogical, moral, ethical, and ethnocultural potential of the Christmas holiday as a pivotal and effective instrument for shaping the value orientations of primary school students within the modern educational paradigm. The study explores the fundamental role of the biblical narrative regarding the birth of the Savior, as translated by Ivan Ohienko, in fostering humility, gentleness, and spiritual greatness in children. It is substantiated that referencing primary sources serves as the basis for a child's profound realization of the priority of the common good, self-sacrifice, and spiritual joy over transient material gains. Particular emphasis is placed on the practical, so-called «physical» aspects of holiday preparation. It is demonstrated that actively involving students in traditional household chores, home cleaning, animal care, and the direct preparation of the twelve dishes for the Holy Supper and the festive meal effectively cultivates industriousness, organization, responsibility, and a sincere, respectful attitude toward older family members.

The author highlights the significance of musical folklore, specifically carols and traditional greetings (*vinshivky*), in the socio-emotional development of the individual. Through the analysis of ritual song content and etiquette greeting formulas, students internalize fundamental norms of politeness, communicative culture, hospitality, and Christian mercy. The scientific novelty of the work lies in the examination of contemporary socio-cultural practices, such as the practice of prior coordination of caroling, which is interpreted as a means of fostering legal culture, respect for private space, and the boundaries of personal freedom in a dynamic society. It is proven that the implementation of innovative methods, such as virtual tours of world Christmas cultural landmarks, significantly contributes to the development of aesthetic taste, cultural erudition, and spiritual competence in schoolchildren.

The study specifically reveals the role of modern children's festivals, regional competitions, and pop-music interpretations of Christmas rituals in strengthening national identity and patriotic sentiments. The conclusions state that the harmonious integration of scientifically grounded Gospel texts, authentic folk traditions, and contemporary artistic practices allows for the formation of a child's holistic spiritual culture based on the ideals of love, sensitivity, and selflessness. Celebrating Christmas in primary school is defined as a unique pedagogical resource that ensures generational continuity, the preservation of the cultural code, and the national self-assertion of the younger generation within the modern cultural space of Ukraine.

Key words: Christmas, primary school children, value orientations, spirituality, morality, ethnocultural education, national identity.

Отримано: 10.12.2025 р.

Прийнято до друку після рецензування: 05.03.2026 р.

Опубліковано: 25.05.2026 р.

УДК 378.147:811'243

DOI: 10.32626/2309-7086.2026-23.278-283

Інга Федькова

ORCID 0000-0003-0349-7211

*кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри
германської і слов'янської філології та зарубіжної літератури
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка
ingafedkova@gmail.com*

**ІНТЕГРАЦІЯ АВТЕНТИЧНИХ ПРОФЕСІЙНИХ
КЕЙСІВ У НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ
(за професійним спрямуванням)
ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ
НЕФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ**

У статті досліджено методичний потенціал інтеграції автентичних професійних кейсів у процес навчання іноземної мови (за професійним спрямуванням) у закладі вищої освіти. Актуалізовано проблему формування професійно-комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти нефілологічних спеціальностей. Обґрунтовано доцільність використання автентичних професійних кейсів як засобу моделювання реальних умов професійної іншомовної комунікації.

Ключові слова: іноземна мова (за професійним спрямуванням), кейс-метод, професійно-комунікативна компетентність, автентичні матеріали, нефілологічні спеціальності.

Постановка проблеми. У процесі модернізації вищої освіти зростає потреба у підготовці фахівців, здатних ефективно здійснювати професійну діяльність в умовах міжкультурної та іншомовної комунікації. Навчання іноземної мови (за професійним спрямуванням) покликане забезпечити формування професійно-комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти нефілологічних спеціальностей, однак на практиці цей процес часто обмежується використанням умовних навчальних ситуацій, відірваних від реального професійного контексту. Це зумовлює потребу в пошуку методів, які дозволяють наблизити навчання до реальних умов майбутньої професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема інтеграції професійного змісту в навчання іноземної мови професійного спрямування вивчена в багатьох наукових працях, проте різні дослідники розглядають її під різними кутами, що створює багатовимірну картину сучасних наукових підходів. Теоретичне обґрунтування професійно-комунікативної компетентності як складової іншомовної підготовки студентів нефілологічних спеціальностей подає І. Антоненко. У своїх працях авторка акцентує на тому, що професійні компоненти мови не можуть бути ізольованими від контексту майбутньої

© Інга Федькова, 2026

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

діяльності, а повинні бути інтегровані в навчальний процес на рівні змістової й функціональної організації навчання. Г. Лещенко визначає метод кейс-стаді як активний метод навчання, застосування якого дозволяє встановити тісний взаємозв'язок між навчанням та професійною реалізацією майбутніх фахівців. Л. Петлюшова акцентує увагу на використанні автентичних матеріалів та автентичності у вивченні іноземних мов, авторка зазначає, що студенти досягають більш високого рівня мотивації в автентичному контексті порівняно зі студентами в традиційному контексті за умови, що матеріал буде ретельно відібраним і відповідатиме дійсним та очікуваним потребам та інтересам студентів. І. Романов розглядає кейс-метод як різновид інтерактивних методів та умови його успішного застосування. Крім того, науковці аналізують використання автентичних матеріалів у процесі вивчення англійської мови майбутніми фахівцями різних сфер (К. Гончар, Г. Тригуб, О. Хникіна – медична, І. Зайцева – юридична, О. Чайковська – агрономічна, І. Форостюк – сфера туризму тощо). Водночас у науковій літературі бракує досліджень, присвячених використанню автентичних професійних кейсів у навчанні іноземної мови за професійним спрямуванням студентів нефілологічних спеціальностей.

Мета статті – теоретичне обґрунтування та визначення методичних можливостей інтеграції автентичних професійних кейсів у навчання іноземної мови професійного спрямування як засобу формування професійно-комунікативних компетентностей здобувачів вищої освіти нефілологічних факультетів.

Виклад основного матеріалу. Професійно-комунікативна компетентність передбачає здатність здобувача вищої освіти використовувати іноземну мову для розв'язання фахових завдань у типових і нетипових професійних ситуаціях. Вона містить мовленнєвий, прагматичний та соціально-професійний компоненти, які формуються лише за умови залучення професійно релевантного змісту навчання.

Автентичні професійні кейси розглядаються як навчальні ситуації, створені на основі реальних подій, документів або комунікативних проблем конкретної галузі. Їх використання у процесі ESP-навчання сприяє формуванню навичок аналізу, аргументації, прийняття рішень та професійного іншомовного спілкування. На відміну від адаптованих вправ, автентичні тексти відображають реальні мовні та комунікативні труднощі, з якими стикаються фахівці у професійному середовищі. Кейс-метод використовується для того, щоб помістити студентів у симульовані ситуації, пов'язані з їхнім основним предметом навчання [6, с. 87]. Погоджуємося з І. Головка, що «ключове призначення кейс-методу під час вивчення іноземної мови – пов'язати предмет ситуативного опанування мовних компетентностей із галуззю наукового інтересу здобувача освіти у вільно-ігровому форматі» [2, с. 80].

Автентичний професійний кейс у навчанні іноземної мови за професійним спрямуванням доцільно трактувати як комплексне навчальне завдання, що базується на реальній або максимально наближеній до реальності професійній ситуації й передбачає аналіз проблеми, обговорення можливих шляхів її розв'язання та аргументацію прийнятих рішень іноземною мовою. Такий кейс може включати фрагменти ділового листування, технічної документації, звітів, інструкцій, а також опис професійних ролей учасників комунікації.

З методичної точки зору важливо, щоб автентичні професійні кейси відповідали рівню мовної підготовки здобувачів і водночас містили елементи мовної

складності, які стимулюють розвиток іншомовної компетентності, саме тому «важливим питанням є питання пошуку та відбору навчального матеріалу» [1, с. 26]. Надмірна адаптація матеріалу нівелює його автентичний характер і знижує професійну цінність завдання, тоді як повна відмова від адаптації може ускладнити сприйняття матеріалу студентами нефілологічних спеціальностей. Оптимальним є поєднання автентичного змісту з методично доцільною структурою завдання. Кейс повинен відповідати таким умовам: наявність реальної групи людей, з урахуванням якої розроблена проблемна ситуація, наявність реальної проблеми, певна хронологія подій, ситуація має характеризуватися «подієвістю», дія, що розгортається в кейсі має включати інтригу [3, с. 46].

Використання професійних кейсів у навчальному процесі сприяє формуванню мовленнєвого компонента професійно-комунікативної компетентності через активне застосування фахової лексики та типових мовленнєвих моделей професійного дискурсу. Прагматичний компонент формується завдяки необхідності добирати мовні засоби відповідно до комунікативної мети та професійної ситуації. Соціально-професійний компонент розвивається в процесі рольової взаємодії здобувачів, що імітує реальні професійні ролі та соціальні відносини у фаховому середовищі.

Ефективність інтеграції автентичних кейсів значною мірою залежить від організації навчальної діяльності. Доцільним є використання групових і парних форм роботи, які стимулюють професійно орієнтовану дискусію, розвиток навичок аргументації та критичного мислення. Викладач у такому форматі виконує роль модератора, спрямовуючи комунікацію та забезпечуючи методичну підтримку, а не безпосереднього джерела знань. Особливу увагу слід приділяти етапу рефлексії після виконання кейсу. Аналіз мовних труднощів, професійних рішень і комунікативних стратегій дозволяє здобувачам усвідомити власний прогрес і сприяє формуванню здатності до самостійного професійного іншомовного розвитку.

Задля ефективної інтеграції автентичних професійних кейсів у навчання потрібно дотримуватися низки методичних умов. По-перше, кейси мають відповідати професійному профілю підготовки здобувачів і відображати типові ситуації їхньої майбутньої діяльності. По-друге, зміст кейсів повинен корелювати з тематикою навчальної програми та рівнем мовної компетентності студентів. По-третє, важливим є поетапне впровадження кейс-методу, починаючи з частково керованих завдань і поступово переходячи до більш автономної роботи здобувачів. Такий підхід забезпечує поступове формування впевненості у використанні іноземної мови в професійних ситуаціях. По-четверте, оцінювання результатів роботи з кейсами має враховувати не лише мовну правильність, а й комунікативну доцільність та професійну аргументованість висловлювань.

Під час роботи над такими завданнями у студентів формуються як *Hard Skills* (володіння професійною лексикою відповідно до спеціальності, розуміння та аналіз автентичних професійних текстів та кейсів іноземною мовою, формування навичок усного та письмового професійного мовлення, застосування граматичних структур у професійному контексті, навички читання, аудіювання, говоріння та письма в межах кейсу, підготовка презентацій і звітів за результатами кейсу тощо), так і *Soft Skills* (критичне мислення та аналіз проблемних ситуацій, командна робота та розподіл ролей під час роботи з кейсом, навички дискусії та аргументації, лідерські якості під час групової роботи, самостійність та самоорганізація, адаптивність і гнучкість мислення тощо).

Висновки. Отже, інтеграція автентичних професійних кейсів у навчання іноземної мови за професійним спрямуванням створює умови для комплексного формування професійно-комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти нефілологічних спеціальностей. Такий підхід сприяє подоланню розриву між теоретичною мовною підготовкою та практичними потребами професійної діяльності. Застосування автентичних кейсів підвищує мотивацію здобувачів вищої освіти до вивчення іноземної мови, активізує їхню навчальну діяльність і формує готовність до реального професійного англомовного спілкування.

Перспективним вбачаємо розроблення та апробацію галузево орієнтованих кейсів для різних спеціальностей, обґрунтування можливостей інтеграції кейс-методу з цифровими технологіями та онлайн-платформами у процесі навчання іноземної мови, а також дослідження ролі викладача як фасилітатора в процесі реалізації кейс-методу.

Список використаних джерел і літератури:

1. Антоненко І. Формування іншомовної професійної компетентності у студентів ВНЗ. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди*. Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». Київ: Гнозис, 2014. Вип. 5. Т. V (56). С. 20–27. URL: <https://ela.kpi.ua/items/4e30a7b7-6d8b-464b-b3a7-30e3a2714f07>.
2. Головка І. Використання кейс-методу в професійно-орієнтованому навчанні іноземної мови студентів нелінгвістичних спеціальностей. *НАУКОВІ ЗАПИСКИ, Серія: Педагогічні науки*. 2023. Вип. 210С. 77–83. URL: <https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/10229>.
3. Лещенко Г. CASE STUDY AS AN EFFECTIVE METHOD OF TEACHING ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES. *SWorldJournal*. 2024. Vol. 3 (27-03). P. 42–50. URL: <https://doi.org/10.30888/2663-5712.2024-27-00-038>
4. Петльована Л. Автентичність та мотивація у викладанні англійської мови за професійним спрямуванням. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*. 2022. Vol. 62. P. 171–181. URL: <https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/view/5078>.
5. Романов І. Умови застосування методу кейсів при навчанні іноземних мов. *Науковий вісник НПУ імені М. П. Драгоманова, Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2018. Вип. 60. С. 98–102. URL: <https://enpuir.udu.edu.ua/entities/publication/eb59c279-2e2e-4631-b666-ba03cff5e558>.
6. Форостюк І. В. Кейс-метод як сучасна технологія викладання іноземної мови професійного спрямування. *Актуальні проблеми іншомовної комунікації: лінгвістичні, методичні та соціально-психологічні*: III Всеукраїнська науково-методична Інтернет-конференція, 26 березня 2020 р. Луцьк, 2021. С. 86–88. URL: <https://dspace.nuft.edu.ua/items/240fa01f-16c6-4507-b255-08e3b30f2efd>.

References:

1. Antonenko, I. (2014). Formuvannia inshomovnoii profesiinonii kompetentnosti u studentiv VNZ [Formation of foreign language professional competence in university students]. *Humanitarnyi visnyk DVNZ «Pereiaslav-Khmelnytskyi derzhavnyi pedagogichnyi universytet imeni Hryhoriia Skovorody»*. Vyp. 5. T. V. S. 20–27. URL: <https://ela.kpi.ua/items/4e30a7b7-6d8b-464b-b3a7-30e3a2714f07> (in Ukr.).

- Holovko, I. (2023). Vykorystannia keis-metodu v profesiino-orientovanomu navchanni inozemnoii movy studentiv nelinhvistychnykh spetsialnostei [Using the case method in professionally oriented foreign language teaching of non-linguistic students]. *Naukovi zapysky. Seriya: Pedahohichni nauky*. Vyp. 210. S. 77–83. URL: <https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/10229>. (in Ukr.).
- Leshchenko, H. (2024). Case study as an effective method of teaching English for specific purposes. *SWorldJournal*. Vol. 3 (27-03). P. 42–50. URL: <https://doi.org/10.30888/2663-5712.2024-27-00-038>. (in Ukr.).
- Petliovana, L. (2022). Avtentychnist ta motyvatsiia u vykladanni anhliiskoi movy za profesiinym spriamuvanniam [Authenticity and motivation in teaching English for specific purposes]. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training: Methodology, Theory, Experience, Problems*. Vol. 62. P. 171–181. URL: <https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/view/5078>. (in Ukr.).
- Romanov, I. (2018). Umovy zastosuvannia metodu keisiv pry navchanni inozemnykh mov [Conditions for applying the case method in foreign language teaching]. *Naukovyi visnyk NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriya 5: Pedahohichni nauky: realiii ta perspektyvy*. Vyp. 60. S. 98–102. URL: <https://enpuir.udu.edu.ua/entities/publication/eb59c279-2e2e-4631-b666-ba03cff5e558>. (in Ukr.).
- Forostiuk, I. V. (2021). Keis-metod yak suchasna tekhnolohiia vykladannia inozemnoii movy profesiinoho spriamuvannia [The case method as a modern technology of teaching a foreign language for professional purposes]. *Aktualni problemy inshomovnoi komunikatsii: linhvistychni, metodychni ta sotsialno-psykholohichni*. Lutsk. S. 86–88. URL: <https://dspace.nuft.edu.ua/items/240fa01f-16c6-4507-b-255-08e3b30f2efd>. (in Ukr.).

Inha Fedkova

INTEGRATION OF AUTHENTIC PROFESSIONAL CASE STUDIES INTO ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES INSTRUCTION TO DEVELOP PROFESSIONAL COMMUNICATIVE COMPETENCE AMONG STUDENTS OF NON-LINGUISTIC SPECIALISMS

The scientific article examines the methodological potential of integrating authentic professional case studies into the process of teaching a foreign language for specific purposes in higher education institutions. The study addresses the problem of developing professional communicative competence among students, whose foreign language training is often limited to simulated or decontextualized instructional situations that insufficiently reflect real professional communication.

The article substantiates the relevance of using authentic professional cases as an effective pedagogical tool for modeling real-life professional contexts and communicative challenges. Professional communicative competence is interpreted as a multifaceted construct that encompasses linguistic, pragmatic, and socio-professional components, which can only be developed through engagement with professionally relevant and contextually grounded learning content. Authentic professional cases are defined as complex learning tasks based on real or realistically simulated professional situations that require students to analyze a problem, discuss alternative solutions, and justify decisions in a foreign language.

The scientific paper highlights the didactic advantages of the case method in ESP instruction, emphasizing its role in fostering professional discourse skills, critical thinking, decision-making, and collaborative interaction. Particular attention is paid to meth-

odological conditions for the effective integration of authentic cases, including their alignment with students' professional profiles, language proficiency levels, and curricular objectives, as well as the balance between authenticity and pedagogical adaptation. The role of the teacher is reconsidered as that of a facilitator who guides communication and supports reflective learning rather than acting as a primary source of knowledge.

The findings indicate that the integration of authentic professional case studies contributes to bridging the gap between theoretical language instruction and the practical demands of professional activity, enhances students' motivation, and prepares them for real-life professional communication in a foreign language. Prospects for further research include the development of discipline-specific case materials, the integration of the case method with digital technologies and online learning platforms, and the investigation of the teacher's facilitative role in case-based ESP instruction.

Key words: English for Specific Purposes (ESP), case method, professional communicative competence, authentic materials, students of non-linguistic specialisms.

Отримано: 05.01.2026 р.

Прийнято до друку після рецензування: 06.03.2026 р.

Опубліковано: 25.05.2026 р.

РЕГІОНАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ СВІТОВОЇ КЛАСИКИ

УДК 930.2:82-94(477.43-22Оринин):398.322.416

DOI: 10.32626/2309-7086.2026-23.284-298

Олег Рарицький

ORCID 0000-0003-1941-584X

*доктор філологічних наук, професор, професор кафедри
історії української літератури та компаративістики*

Кам'янець-Подільський національний

університет імені Івана Огієнка

rarytskyi_o@kpnpu.edu.ua

РЕКОНСТРУКЦІЯ РІЗДВЯНОЇ ОБРЯДОВСТІ ЗА СПОГАДАМИ ЖИТЕЛІВ СЕЛА ОРІНИН НА КАМ'ЯНЕЧЧИНІ

У статті здійснено реконструкцію традиційного святкування Різдва на основі усних спогадів жителів села Оринин Кам'янець-Подільського району Хмельницької області. Джерельну базу дослідження становлять нарративні інтерв'ю, зафіксовані від представників різних поколінь, що дало змогу відтворити структуру різдвяного циклу, локальні особливості обрядовості й механізми передачі культурної пам'яті в сільській громаді. Застосування мозаїчного підходу дозволило синтезувати фрагментарні свідчення у цілісну модель святкування, розкривши його часову структуру та символічне наповнення. Показано, що в народній культурі села Оринин різдвяна обрядовість поєднує християнські уявлення з архаїчними аграрними віруваннями, формуючи особливий сакральний час, у якому актуалізуються ідеї родинної єдності, пам'яті про предків і надії на добробут в новому році.

Ключові слова: Фольклор, Різдво, різдвяна обрядовість, усна оповідь, спогади, інтерв'ю, мозаїчний метод, культурна пам'ять.

© Олег Рарицький, 2026

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Актуальність дослідження. Традиції святкування Різдва на Поділлі є невід’ємним складником загальноукраїнського контексту відзначення одного із найбільших християнських свят. Попри універсальний характер різдвяного циклу, кожен етнорегіон зберігає унікальну локальну специфіку, транслюючи звичаєву спадщину наступним поколінням. Проте значна частина духовних надбань була втрачена через тривалу радянську окупацію. Системна боротьба тоталітарного режиму з релігією, насадження атеїзму та репресії проти автохтонів спричинили катастрофічні наслідки: руйнування сакральних споруд, вихолощування давніх традицій й деформацію духовної пам’яті народу. Масовий терор, розкуркулення, штучні голодомори й примусова праця в колгоспах підірвали життєвий уклад корінного населення, що призвело до руйнації автентичного середовища і втрати вікових культурних цінностей.

Негативну роль відіграла русифікаторська політика радянської влади, спрямована на нівеляцію етнонаціонального коду й духовної першооснови українства. Лінгвоцид став інструментом деформації ідентичності, що влучно схарактеризував І. Огієнко: «Русифікація зносила нашу культуру, руйнувала наші звичаї, марудила нашу пісню, робила перевертнів навіть з народу. Свідомість українська падала, історія забувалася, притаманні ознаки наші нищились...» [14, с. 233]. Репресивна практика щодо носіїв української мови і вірян тривала до кінця 1980-х років. Лише з відновленням державної незалежності розпочався складний процес навернення до забутих фольклорних та етнографічних джерел.

Попри значний масив наукових досліджень, присвячених різдвяній обрядовості українців, локальний дискурс Поділля, зокрема Кам’янецьчини, все ще потребує детального вивчення. Теоретичним підґрунтям нашого дослідження стали праці О. Воропая [1], В. Гнатюка [2], Ф. Колесси [12], І. Огієнка [13; 14], М. Скуратівського [15], чий доробок дозволяє зіставити загальнонаціональні канони з регіональними варіантами. Важливим етапом роботи стала апробація польових матеріалів. Фрагменти інтерв’ю з мешканцями села Оринин були попередньо оприлюднені на сторінках газети «Подільчанин» [16], що дало змогу увести локальні історичні свідчення до наукового обігу.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю фіксації і наукової реконструкції різдвяної обрядовості Поділля на основі усних свідчень очевидців. Залучення спогадів мешканців села Оринин, які є безпосередніми носіями традиції середини ХХ ст., дозволяє верифікувати автентичні елементи свята, що збереглися попри ідеологічний тиск того часу.

Мета статті полягає у реконструкції різдвяного обрядового циклу села Оринин на Кам’янецьчині через синтез усних свідчень його мешканців, а також в аналізі цих матеріалів як важливого складника нематеріальної культурної спадщини Поділля.

Виклад основного матеріалу. Від носіїв фольклорних традицій, котрі народилися наприкінці 40–50-х років ХХ століття, нам вдалося зафіксувати усноповідні тексти про традиції святкування Різдва в радянську добу. За їхніми розповідями можливим виявився сам процес реконструювання етапів підготовки до свята, його організації і відзначення. Ретроспективні наративи літніх людей, що базуються на дитячих спогадах, дають змогу варіативно відтворити панорамну картину цього обрядодійства.

У контексті окресленої проблематики особливий інтерес становлять результати дослідження різдвяного циклу в селі Оринин на Кам’янецьчині.

Застосування мозаїчного принципу при аналізі спогадів очевидців дозволило реконструювати ключові етапи свята, відтворити забуті локальні обряди, а також зафіксувати специфіку приготування різдвяних страв і традицію виконання духовних піснеспівів, що побутували в громаді.

Давня історія колишнього містечка Оринин зумовила формування сталих локальних традицій відзначення Різдва. Щоб відновити обрядову звичаєвість свята, до інтерв'ю було залучено більше десятка осіб чоловічої і жіночої статі, вірян як західного, так і східного обрядів. До уваги бралися розповіді корінних мешканців Оринина й уродженців села, котрі сьогодні мешкають поза його межами; важливими були свідчення і тих громадян, для яких це село за довгі роки проживання стало другою малою батьківщиною. Віковий ценз опитаних громадян сягав сімдесятирічної межі і вище. Кожна зафіксована оповідь характеризується традиційним формозмістом, водночас вирізняється індивідуальним спогляданням подій Різдва.

На основі аналізу усних свідчень було реконструйовано поетапну структуру різдвяного циклу в селі Оринин, що містить такі основні компоненти:

- *Підготовчий етап.* Розпочинався із настанням Пилипівського посту (згідно з новоюліанським календарем – з 15 листопада). Передбачав духовне очищення, стримання у їжі і розвагах й господарську підготовку: облаштування оселі, заготівлю продуктів, виготовлення обрядових атрибутів.
- *Свята вечеря (Надвечір'я Різдва).* Кульмінація родинного святкування, що розпочиналося з появою першої зірки. Центральною дією вважалося благословення столу господарем і спільна молитва. Обов'язковим елементом була ієрархія споживання страв: трапезу відкривала кутя, після чого переходили до вживання інших дванадцяти пісних страв. Важливим є зафіксований факт комунікативної функції вечері: підбиття підсумків року і обговорення планів на майбутнє. В окремих родинах під час вечері виконувалися колядки.
- *Різдво Христове.* Найурочистіший день свята, який символізував завершення посту. Орининці брали участь у церковній літургії, після якої розпочиналася активна фаза соціалізації: візити до батьків і близьких родичів. Вечірній час належав ватагам колядників, чії віншування та піснеспіви були невід'ємним атрибутом свята.

Попередній багатолітній досвід, що передавався із покоління в покоління, виявляє особливий колорит відзначення Різдва в Оринині. Громадяни 1940–1950-х років народження зберігають у пам'яті унікальні свідчення про відзначення свята в умовах ідеологічних заборон і переслідувань. На їхнє дитинство і юність припадає травматичний досвід відзначення свята. Різдво вони переживають як подію родинної інтимності, яка відзначалася серед найближчих і найрідніших людей. У глухі часи воєнничого атеїзму свято трансформувалося у родинну площину, сприймалося як символ і пам'ять роду й набувало ознак прихованого спротиву системі. Збереження різдвяних звичаїв у цей період – це не лише «щасливий збіг обставин», а передовсім вияв стійкості жителів села, для яких обряд «слугував механізмом збереження родової пам'яті і етнокультурної ідентичності.

Підготовка до свята в сім'ях орининців була тривалою і припадала на період різдвяного посту. Важливим етапом підготовки був проведений у молитві час, відмова від надмірних світських радощів й особливе зосередження на духовному житті. Згадує цей підготовчий процес мешканка села Надія Гелета: «Постили обов'язательно. Старалися постити. Діти як діти, а бацьки постили. Особенно в

п'ятницю перед святами строго постили. І до Святої вечері цілий день нічого не їли» [3]. Своїми спогадами про родинні правила дотримання посту перед Різдвом ділиться Євгена Мокрицька: «У нашій сім'ї постили. Бабка наша була богомільна, ходила до церкви і соблюдала всі пости» [10]. Молодші члени родини, як свідчать спогади респондентів, уже втрачали цей духовний зв'язок саме через насадження релігійної пропаганди. Піст і підготовка до Різдва для дітей і молоді переставали бути внутрішнім духовним шляхом й перетворювалися на формальність.

Підготовка до свята передбачала прибирання житла і двору, а також заготівлю продуктів для приготування Святої вечері. Орининці дбали про затишок у домі, впроваджували подвір'я, готували святковий одяг. Як розповідає Світлана Рарицька, прибирання оселі символізувало прагнення людини до внутрішнього оновлення і гармонії: «Старалися, щоб скрізь чисто було, прибирали в хаті, на подвір'ї. Мама пильнувала, щоб всі вимиті були, вдягала нас в новеньке – всі чекали свята» [4]. Напередодні Різдва діти допомагали дорослим, «перебирали крупи на кутю, гречку на голубці, бо і камінчик міг попастися і могло бути якесь насіння, остюки» [4]. У народному розумінні чиста оселя була свідченням затишку і спокою в родині, а також готовності зустріти свято з чистими думками і добрими помислами.

Одним із етапів підготовки до Різдва було прикрашання ялинки – моменту, на який особливо чекали діти. Вбране до свята деревце символізувало оновлення і сподівання на щасливий прийдешній рік. Для дітей у безрадісні голодні роки ялинка ставала символом родинного тепла й рідкісної духовної радості. «А яка радість для дітей ялинка була! – згадує С. Рарицька. – Ставили її в великій хаті, там не опалювалося, і вона довго стояла й не обсіпалася аж до Водохреща. Як ми любили ту ялинку наряджати! Іграшок не було, то прив'язували на ниточку яблучка, цукерочки, а в горішки забивали цвяшки і намотували на гілочки. Сніжинки вирізали з паперу. А з вати робили сніг і розкидали по ялинці. Нагішитися не могли» [4].

Схожі почуття від прикрашання ялинки описує Іван Шеремета: «Іграшок не було, вони були дорогі і недоступні для кожного. То умудрялися фантики від цукерок, що їх діти з'їдали, використовувати як іграшки на ялинку. Ті фантики набивали ватюю і прив'язували, й такі були прикраси. Яблучко якесь червоненьке чіпляли, горішок не чіплявся, бо він не мав корінця. От таким прикрашали. Вату накидали замість снігу. Дощик вже пізніше появився. Шари були стікляні, але то вже пізніше було. На верхівку хто мав зірку, то вішав зірку, а так то іграшка така була – фантик дзьомбатий з широкою шийкою» [8].

У спогадах орининців процес прикрашання ялинки має виразний соціальний підтекст, що відображає тогочасні нестатки і бідність. Попри передсвяткову радість, у розповідях респондентів переважають ноти смутку. Пережиті в голодні роки злигодні відкладалися травмою у дитячій психіці і через десятиліття відгукуються важкими спогадами. Про цей непростий час згадує Борис Рибаків: «Помню, був у нас такий ящик і в ньому були іграшки, всі бумажні. Якщо на Новий рік не було ялинки, то бабця просто клала веточку, ватку на неї накладала й оці іграшки бумажні всякі. Мало що помню, мало було радості» [7]. Прикрашена підручними матеріалами ялинка була символом витривалості і здатності зберігати традицію попри бідність й нестатки. Це свідчило про винахідливість і духовну стійкість людей. За зовнішньою бідністю і скрутою приховувалося незгасне прагнення до тепла, світла і радості.

Для орининців підготовка до Святої вечері, приготування страв – а особливо куті – й донині має глибокий сакральний зміст. Зерна пшениці, задалегідь пере-

брані на кутю, як згадує Станіслава Когунь [11], варили у спеціально відведеній каstrулі, яку ніколи не використовували для приготування повсякденних страв. Кутя уособлювала безперервність роду, а зерно вважалося символом народження нового життя. «Кутя була обов'язательно» [3], – наголошує Н. Гелета. Адже навіть у найважчі часи люди робили бодай скромні припаси, щоб приготувати цю обов'язкову страву, яка символізувала майбутній врожай, достаток і добробут у родині.

За розповідями орининців нескладно реконструювати меню святвечірнього столу. Традиційними для місцевих родин були пісний борщ, пампушки, вареники, страви з грибів, квасолі, капусти, а на десерт – пончики. Повний перелік різдвяних страв у своїх спогадах наводить Є. Мокрицька: «На Святу вечерю готовили кутю, борщ, пірижечки, узвар, вінгрет. Дуже пильнували, щоби на столі було дванадцять страв. Вареники були з вишнями, картоплями, з капустою. До борщу жарили балабушки, з картошкою, капустою. Борщ був обов'язково, пісний, з грибами. Всього готувалося на грибах. За літа гриби сушили, колись ніхто нічого не крутив. Бабка сушила їх і притримувала до свят. Борщ варили з грибами, фасольки з грибами, все мало бути пісне. Рибку ставили на стіл, навіть тюлька була. Мойву жарили, зараз про неї й забули. Набиралося дванадцять страв, як станемо щитати, дивимосся є» [10]. Проте не всі сім'ї дотримувалися посту, про що згадує С. Рарицька: «Вечеряли не тільки пісними стравами. Які продукти мали, з того і готували. І голубці були, і холодець, і капуста тушена. Завжди на Святий вечір вареники ліпили. З капустою, з картоплею, а може, і з вишнями. <...> Мама завжди пекла пончики з маком. Я їх не їла, бо казала, що в мене від маку голова болить (*сміється*)» [4].

У католицьких родин зазвичай приготування Святої вечері суттєво не відрізнялися від православних. Певні розбіжності зумовлювалися радше внутрішніми сімейними традиціями, аніж конфесійною приналежністю. Про це розповідає Ядвіга Кричківська: «На Святий вечір готували пісні страви. Кутя була з узваром. Бабка грушечки-дички маленькі, сливочки, яблука сушила на ліщині. В саду в неї плита спеціальна була, всьо-всьо там вона сушила. На Святий вечір була рибка жарена, коржички пекли до риби, мачали їх в юшечку з консерви. Варили пісний борщ з грибами, до борщу вухка робили, такі як варенички, маленькі з тіста, і в борщ кидали. Перемелені гриби з цибулькою у тісті, менші як пельменчики ті вухка були. Прості страви були: капуста, голубці без м'яса, пісні. Пампушки жарили, розчинені на дрожжах. Тісто повільне, воно здувається, з нього блінчики виходять. Оці пампушки замість хліба їли. З солодкого – струді з маком і з повідлом пекли, коржички всякі, узвар був, все було» [5].

Орининці приділяли особливу увагу облаштуванню святвечірнього столу, дотримуючись атрибутики і звичаїв Різдва. «Стіл був накритий скатертю і на кожному ріг під скатірку головку часнику ставили, щоб відганяти нечисту силу. Клади на стіл три буханки хліба або калачик в лучшому случаї, свічечка в ньому світилася. Калач то вже розкіш була. А так круглий хліб ставили, три буханочки круглого хліба один на другого», – ділиться спогадами І. Шеремета [8]. Окрім часнику, в орининських сім'ях на кути столу ставили головки цибулі, а під скатертину – великі грошові купюри. Така язичницька атрибутика мала на меті задобрити вищі сили, щоб забезпечити родині у новому році добробут і заможне життя. «Їли з одної миски, хто там давав кожному тарілку. Всі страви зразу викладалися на стіл», – згадує Я. Кричківська [5].

Святе надвечір'я в орининців поєднувало християнську містику і давні народні прикмети, що передавалися із покоління в покоління. Як-от сімейні

настанови не затримуватися й не запізнюватися із вечерею. «Пізно не вечеряли, старалися чим скоріше повечеряти, щоб, як казали, на городі справлялися, не довго щоб тягнулися польові роботи, щоб із сапанням не спізнитися. Перша зірка на небі зійшла, та й починали вечеряти» [4]. – згадує С. Рарицька.

Майже забуто сьогодні традицію плетіння хрестика із стебел жита віднолює в пам'яті С. Мокрицька: «А як сідали вечеряти – донині воно мені в очах – тато брав соломку з дідуха, а житня солома має стебло, і з того стебла робив хрестик. Візьме то стебло, одно-друге, якось пропихав стебло за стебло і виходив в нього хрестик солом'яний. І кладе коло куті, коло пшениці. А вже як поїли, не знаю, куди його дівали. Чи на столі той хрестик стояв, чи що він з ним робив, я не знаю» [10]. На наше переконання, плетіння із соломи хрестик символізував благословення Святої вечері й особливу шану новонародженому Ісусові. Його розташування поруч із кутею підкреслювало саму ідею колообігу життя і неперервності роду.

Особливу символіку мав початок Святої вечері. Це був своєрідний пуант – точка відліку, що відмежовувала прожите і пережите від бажаного й очікуваного. Вечерю традиційно розпочинали з молитви, яку проголошували стоячи. Право виголосити молитву і розпочати трапезу мав господар або найстарша в сім'ї людина, що користувалася особливим авторитетом і шаную. Про цю родинну традицію згадує Н. Гелета: «Всі сідали за стіл. І так як бабка була в нас сама старша, то вона вставала, молилась і дякувала Богу за все. Всі стояли, свічка засвічена. Дякували Богу за то, що свят дочекалися. Тато казав: “Дай Боже ці свята відпровадити і других дочекається”. Ми хвалили Бога і сідали вечеряли» [3].

Традиції розпочати Святу вечерю з голови сім'ї дотримувалися і в католицьких родинях, про що згадує Я. Кричківська: «За вечерею спочатку читали молитву. Тато вставав, всі разом читали Отче Наш польською мовою. Колись знала напам'ять, зараз не дуже (*пробує пригадати*). Розділяли оплаток¹ між членами сім'ї, а потім сідали до куті. Оплаток – це така пластиночка біленька з тіста, його з костьола спеціально приносили на Різдво. Як проскурка, Матір Божа на ньому. Такий був закон: на Різдво всі мали з'їсти оплаток перед вечерею. А потому їли кутю. Кутя була з маком і з медом. А потім все інше» [5]. Молитва в сім'ях орининців сприймалася як єднальна духовна сила, що символізувала присутність Бога в родині і вдячність Йому за прожитий рік. Таким чином, утверджувалася єдність роду і жива пам'ять про померлих.

Батько як господар дому відігравав головну роль у зачині Святої вечері. Він подавав знак до трапези, благословляв оселю, святковий стіл, родину, виступаючи посередником між світом живих і померлих родичів. Про чільне місце господаря у святвечірньому дійстві писав І. Огієнко: «І тепер батько в родині є виконавцем усіх святкових обрядів в хаті, йому належить перша роля. Увесь обряд, скажемо, Різдвяної куті проводить батько» [13, с. 177]. Саме йому належало право першим скуштувати кутю, що свідчило про ієрархію і непорушний порядок у родині. С. Мокрицька згадує: «Всі ставали коло стола, бабка казала: “Мовте, діти, Отче Наш”. А як промовили Отче Наш, тоді хазяїн, тато, перший пробував кутю, а потім вже бабка. Вечерю обов'язково починали з куті» [10].

Традиції першою скуштувати за вечерею кутю дотримувалися в родинях усіх опитаних респондентів. Цій страві відводилася основна і незаперечна роль, вона вважалася головною за святковим столом. Розповідає С. Рарицька: «Першою пробували кутю. А тоді їли всі ті страви, які на столі були. Всього було

¹ Облаток, оплатка – назва різдяного хлібця в католицькій традиції

по-простому. Їли з загальної миски, які там тарілочки. Це тільки тепер почали кожному окрему тарілку ставити. Тоді всі їли з загальної миски ложкою» [4]. З розповіді С. Рарицької візуалізуються елементи оформлення різдвяного столу, рустикальна культура споживання їжі.

Найстарша респондентка Ніна Гуменюк, яка пережила війну і голод, ділиться своїм важким досвідом святкування: «Сідали за стіл та й вечеряли. І свічку не світили. Може, десь хтось і світив, а в нас не світили, не. Але то всьо було за Союзу, після того, як порозкуркулювали. Люди боялися. Всьо було закрито, заборонено. Людей розкуркулили, церкви розбили, рознесли. Так не святкувалося, як тепер. Війна була, не було достатків, радості не було. Не було такої можливості, щоб радіти» [9]. Усна оповідь Н. Гуменюк увиразнює непросту епоху; авторка свідчить про злочини тоталітарної влади і вказує на глибоку травму, спричинену репресіями і злигоднями.

Традиція внесення дідуха в хату серед орининців до початку 90-х років була майже втрачена. Проте у спогадах про 40–50-ті роки він постає як незмінний сакральний оберіг дому. Серед мешканців села не було однастайності щодо часу занесення дідуха: в одних сім'ях його вносили до початку вечері, в інших – по її завершенні. Ставили сніп на покутті під образами. Окремо на долівці розстеляли соломю, що символізувала ясла, в яких народився Ісус Христос. Для дітей дідух уособлював радість і відчуття свята, про що згадує І. Шеремета: «Чим нас ще балували – занесли до хати дідух. А що ми коли бачили, де ми цукерка того бачили. Хіба що тільки на Різдво. Така радість нам була! Дідух занесли, розсипала мама сіно по всій підлозі, накидала туди яблучок, горішків, може, якась і цукерка була. Ми дуже раді були, повзали і шукали в тому сінні, хто що знайде. Мама казала: квокайте, кудкудакайте, кукурайте, кричіть свинкою, щоб все водилося в нас у хазяйстві. То така прикмета була. Дідух – солома на землі, – продовжує розповідь оповідач, – околїт він називався. Тоді жали серпами пшеницю, жито на городах своїх. Околоти вони називалися. Околотами тими накривали хату. Такою соломою пожованою від комбайна хату не накрисш. Та солома ночувала в хаті, а на ранок мама виносила, а що вона робила з нею далі, я не знаю» [8]. У цій оповіді І. Шеремета не лише пояснює назву дідуха, а й акцентує на важливості етнографічних і практичних деталей цієї різдвяної атрибутики.

Розповіді про дідух і його призначення сприяють розумінню символіки обряду. Свою історію цього етапу святвечірнього дійства деталізує Є. Мокрицька. Основний мотив, як і попереднього оповідача, зводиться до різдвяної радості й дитячої віхи: «На покутті стояв сніп з жита. Казали, що то дідух. Жито сіяли на городі. Я й не знаю, чи він з пшениці був, чи з жита. А ми, діти, допитувалися, що то за дідух, чого він там стоїть. Підлоги в хаті не було, земля була. Перед Святим вечором ту землю встеляли соломю. Як повечеряли, ми квокали. Нам, дітям, кидали під стіл горіхи, канфети. Як мали копійки, то кидали. Не дуже ті гроші були в людей. А ми кричали «кво-кво-кво», порпалися в тій соломі. Дідухом обв'язували дерева. Робили з тої соломи перевесла. По кусочку брали тої соломи, скручували і дерево обв'язували-обв'язували-обв'язували. Щось тато при тому ще й казав, видно, щоб родило добре. То було на другий день після вечері» [10].

Традиція внесення дідуха повторюється в розповіді С. Рарицької. Відмінність полягає лише в тому, що в їхній оселі він зберігався аж до Водохреща і лише після усіх різдвяно-новорічних свят виносився з хати. Тією соломю також

обв'язувалися фруктові дерева. «А як повечеряли, батько заносив дідух. З війни він вернувся інвалідом, без ноги. Бере палицю, йде надвір. Десь там він заховав околіт соломи. Солома була заперезала перевеслом, видно, більше метра той сніп завбільшки. Заходить тато до хати, розв'язує перевесло і розстеляє дідух по підлозі. А ми з сестричкою раді, бігаємо по соломі. Кидасе батько горішки, може, кілька цукерків має, а ми шукаємо, повертаємо ту солому, хто більше найде. Радіємо, бо то для нас було дуже весело і цікаво. Діти по тім дідуху квокають, скачуть. Квокаєм, щоби квочки в нас навесні були. Отаке було для дітей свято, така була радість (*захоплено*). Ніхто не мав тоді ніяких телевізорів, правда, радіо, було – такий капелюх висів, та й слухали його. Що ті діти бачили... Дідух стояв в хаті всі свята, аж до Водохреща. А на Івана Предтечі, це на третій день після Водохреща, його виносили надвір. Тато з тої соломи робив перевесла і зав'язував ними яблуньки, грушки, вишні, щоб добре родили» [4].

У розповідях усіх опитаних респондентів акцент робиться на соціальних аспектах: нестатках, злигоднях, непростих побутових умовах виживання. Однак, попри скруту, батьки намагалися подарувати дітям радість, вчили їх поважати прості речі, шанувати батьківську працю й берегти родинні цінності. Так приходило розуміння, що справжнє людське щастя полягає у духовній радості, а не в матеріальних статках; воно утриваються в єдності та щоденному піклуванні про кожного члена родини.

Очевидно, сьогодні вже втрачені окремі обряди святвечірнього дійства. Не використовують орининці ритуал підкидання зернин із куті до стелі, що віддавна символізував магічно-побажальний жест на врожай і достаток. У 40–50-х роках в окремих родинах цей обряд ще побутував, проте респонденти, які були свідками дійства, не змогли пояснити його значення. Зокрема, І. Шеремета згадує: «Пригадується такий обичай: після того, як всі повечеряли, брали кутю на кінчик ложки і тако через себе на стелю кидали (*показує*). Не знаю, що воно означало. В ложечку взяли пшенички і через себе догори кинули. По-мойому, всі, хто за столом був, так робили» [8].

Цієї традиції дотримувалися в родині Є. Мокрицької, тоді як у сім'ях інших респондентів вона вже не збереглася. Можна припустити, що цей ритуал мав аграрно-магічну й пророчу функцію: селяни вірили, що коли зерна прилипають до стелі, наступний рік буде врожайним, а господарство – заможним. Наукове пояснення цього різдвяного ритуалу наводить В. Скуратівський: «У деяких регіонах, перед тим, як почати їсти, старійшина, зачерпнувши ложкою куті, підкидав її вгору – “на приплід”. Усі уважно стежили: скільки прилипне зернин до стелі, стільки у новому році з'явиться ягнятко та іншої живності. Друга порція призначалася врожаєві зернових, а третя – завбачувала кількість роїв, адже традиційно в кожному господарстві тримали бджіл» [15, с. 14].

До сьогодні в орининців зберігся обряд ділитися святвечірніми наїдками із тваринами, що утримуються на обійсті. Скажімо, ката на час вечері впускали до хати, а собаці, корові по її закінченню виносили скибку хліба, вареник чи пампушок. Господарі ділилися святістю різдвяної вечері з усім живим, підкреслюючи гармонію між людиною і природою. У такий спосіб люди висловлюли свою вдячність домашнім тваринам, завдяки яким мали достаток у господарстві. Зокрема, І. Шеремета розповідає: «І ще таке було: після вечері худобі несли те, що лишилося зо стола і казали, що на Святий вечір худоба говорить людською мовою. Приччу таку в нас дома розказували. Ніхто ніколи не ходив слухати, як

вона говорить. От один чоловік і каже: я піду послухаю. Пішов, послухав і онімів. Таке я чув і вам розкажую, таке нігде не написано, ні в якій книжці. У нас в хазайстві була коровина якась однорога, якась свинка була. Полагалося всім по кусочку хліба на Святий вечір дати. Куті треба було курочкам насипати» [8].

Свята вечеря закінчувалася в урочистій, піднесеній обстановці. Члени родини вставали з-за столу, молилася, дякували Богові за вечерю і прожитий рік. На цьому етапі, згадує Валентина Пойдюк, було прийнято промовляти: «Дай Боже ці свята відпровадити і других дочекатися, в мирі, злагоді, добрі і здоров'ї. Дякували Богові» [6]. Після цього гасили свічку; старші не розходилися, а залишалися за столом, занурюючись в атмосферу святкової тиші.

«Закінчувалася вечеря молитвою, – продовжує розповідь С. Мокрицька. – А ще казали, щоби зо стола нічого не збирати, бо придуть вночі душі Святу вечерю їсти. Дуже тато мамі наказував: “Дивись, лишки (діалектне, ложки – *О.Р.*) не збирай. Бо забереш лишки, то чим вони будуть їсти”. А ми так вночі слухаємо, чи не тарахкають душі лишками» [10]. У цьому звичаї орининці зберігали повагу до предків, обряд свідчив про незриму присутність померлих родичів у пам'яті рідних.

Магічно-обрядовий характер має звичай калатання ложками, зібраними після Святої вечері. У ньому поєдналися різдвяна обрядовість та дівочі ворожіннями на майбутню долю. По завершенню вечері дівчата-підлітки виходили на подвір'я і в тиші різдвяної ночі били ложками об руку, або взявши їх у долоні, щосили вдаряли ними одна об одну. Звідки гавкотом озивався пес, там, за повір'ям, на дівчину чекала доля.

Собака в українському фольклорі наділявся особливою чутливістю до невидимого світу, а його поведінка, як вважалося, могла провіщати майбутнє. Обряд із ложками і реакція собаки (гавкіт у відповідь на стукіт) відображали сподівання дівчини на заміжжя. Про цей звичай із власного досвіду розповідає С. Рарицька: «А вже як підбільшила я, то ложками калатала після вечері. Звідки пес обізветься, там доля чекає. Збрала зі стола ложки, вийшла надвір, почала ними тарахкати, в руку бити. Прислухаюся, звідки пси гавкають, там мій кавалер має бути. На Котрубівці (Вовкотрубівка, район Оринина – *О.Р.*) через річку відізвався пес. Заходжу в хату, розкажую татові і мамі, сміємося. Так воно і вийшло, мій чоловік з Котрубівки був. Все це забава, але доля правди в тому є» [4].

Є. Мокрицька розповідає подібну історію про цей звичай: «А коли вже повечеряли, тато казав: “Дівчата, беріть зі стола ложки і йдіть на подвір'я, ставайте на вугол хати й тарахкайте ложками і слухайте, в яку сторону пес буде гавкати, то там ваш суджений”. Боже як ми тарахкали! А мені пси гавкали там, де жив Буйняк, тако через город. Я й кажу, в Буйняка пси гавкають, невже Шурка мій?! А ті пси гавкали в той бік, на Селеско (район Оринина, учасок кажуть – *О.Р.*), звідки Володя, чоловік мій (*сміється*)» [10].

Після вечері мешканці Оринина починали колядувати, і свято набувало видовищного характеру. Гуртувалися ватаги колядників, як дорослих, так і дітей, які ходили з колядою від хати і до хати. Своїм досвідом колядування ділиться С. Рарицька: «А вже як повечеряли, йшли колядувати тим кутком, де жили. Селеско наше було дуже співуче. Дорослі і діти ходили колюдувати. Дітям дадуть яких п'ять копійок чи пончик, а вони й тому раді. З чого ті люди мали більше давати, як в колгоспі нічого не платили. Але то було дуже весело, бо йшли вздовж Селеска колюдувати, дуже було цікаво. І дорослі, і діти ходили

компаніями. Співали колядки “Добрий вечір тобі”, “По всьому світу”, “Нова радість стала”. І зараз ці колядки колядуються» [4].

Традиція нести хрещеним батькам на Різдво вечерю збереглася до сьогодні. Діти приносили її своїм духовним родичам на знак вдячності і глибокої пошани. Хрещені користувалися незаперечним авторитетом і нарівні із батьками несли відповідальність за виховання дитини. За святвечірній візит дітей обдаровували подарунками й частували різдвяними стравами. Такі відвідини зміцнювали доброзичливі взаємини між родинами, ставали виявом взаємоповаги і підтримки. «Заносючи вечерю, люди ніби намагаються приєднати живих членів роду до спільної, святвечірньої трапези», – зазначає О. Воропай [С. 55].

Є. Мокрицька ділиться власними спогадами про відвідини хрещених батьків й пригадує отримані в подарунок гостинці. У свою розповідь вона додає свої дитячі емоційні переживання: «Як повечеряли, мама складала в хусточки калачики, і ми несли вечерю хрещеним. І до нас вечерю приносили, бо мама тож тримала дітей до Христу. І нас посилала, щоб ми в цей день хрещених провідали. Калачик несли і тих пару пиріжків зо стола клала мама. Обов’язково був рушничок чи хустинка, щось ще купляли. Несли хрещеним, а хрещені нам тож щось давали. Хлопчикам купляли якісь майочки. Брати приходили і хвалилися: “Майочку мені дали”. А нам, дівчаткам, – хустинку. Так ся тішили: “Хрещені нам дали хустинку” (*посміхається*). Хрещені пригласили нас за стіл, а ми шо вже їсти хотіли, як тільки за свого встали. Казали: “Запрошуємо вас до нашої вечері”. А ми їм: “Прийміть нашу вечерю, Богу дякувати, що дочекалися”» [10].

У родині Н. Гелети зі Святою вечерю діти обходили не тільки хрещених, а й найближчих родичів. Фрагмент її розповіді вирізняється художньою цілісністю і сприймається як завершений самостійний текст. Н. Гелета згадує: «Як повечеряли, в’язали нам калачі в хусточку, складали, все, що є на столі, і ми ходили до родини, розносили Святу вечерю. Багістова хусточка мала бути новенька, посередині тої хусточки клали калач і все, що в нас було з вечері на столі, потрошечки клали. Колаг обов’язательно повинен бути, пампушки спеціально пекли. З сиром, картоплею, капустою, вишнею, маком. Складали в баночку голубці. Оце все зв’язали у вузлик і ми бігли розносили родичам. “Відкривайте двері, ми прийшли і принесли вам Святу вечерю”, – кричали під вікнами. Вони нам відкривали, дякували за вечерю, вгощали чим мали. Ми вже наїлися, але все рівно пригощалися. Нашу вечерю викладали на стіл і давали другу. Мінялися колачами. Колагі пекли в п’єцу. Як то люди співали, я не знаю. Це не то що зараз в магазин пішов і купив. Бігали ми до всьої родини. Ще попробуй до когось не зайти, то обіжались на нас. В перший день ми носили вечерю, а на другий вже ходили колядували» [3].

Кульмінація свята припадала на наступний день. У родинях орининців розговлялися спеціально приготованими скромними стравами. Діти виявляли особливий інтерес до різдвяної трапези, оскільки святкове меню суттєво відрізнялося від повсякденного раціону. Зі свідчень Н. Гелети вдається деталізувати склад святкового столу в перший день Різдва: «А на другий день вставали, ставили на стіл всьо м’ясне, з м’ясного сніданок починали. З Святої вечері нічого не викидали, бо це все труд, клали на стіл. Хто мав гуску, пекли гуску, хто індика, то індика пекли. Щось мало печене, ціле стояти на столі. З п’єца всьо зрання витягали, клали на стіл цю гуску чи кугута великого. Там було всьо – картопля і голубці, капуста вже жирні. Даже холодець в п’єцу варили з жирною шкіркою. Ніхто не виляє, не викине. Бо ж окремо готували і пісні, і

жирні страви. На другий день не сказано було, скільки має бути страв. Бочка огірків стояла в погребі, бочка помідор, капусти. Все накладали на стіл» [3].

Ці свідчення доповнює Я. Кричківська, наголошуючи на суворому дотриманні межі між пісною вечерею та святковим сніданком: «Страви із м'яса теж готували, але їх на другий день з п'єца виймали і на сніданок їли. М'ясного нічого за Святою вечерею не їли. В п'єцу пекли гуску, начинку, м'ясо до начинки. М'ясне приготували, але їли на другий день» [5].

Після сніданку першого дня Різдва віряни відвідували святкову літургію. З огляду на тогочасні суворі релігійні заборони, на церковній відправі були присутні здебільшого люди старшого віку. Далі розпочиналися святкові гостювання і частування. «А як поснідали, – продовжує розповідь Н. Гелета, – бабка йшла до церкви, а після того гості приходили. Приходили діти, внуки, які з нею не жили, всі сідали за стіл і теж дякували за ці свята, яких дочекалися. Все врем'я казали: “Дай Боже ці свята відпровадити і других дочекатися”. Бабку дуже поважали, ніколи не чула, щоб хтось щось погане про неї казав» [3]. Традиційно в цей день близькі родичі, друзі і сусіди вітали один одного з Різдом, обмінюючись вішчаннями з побажаннями миру, здоров'я і добра.

Серед ориниців розпочиналися різдвяні обходи-колядування, відвідини родичів і хрещених, що символізувало відкритість дому і радість Різдва Христового: «Наашож (діалектне, аякже – *О.Р.*), свято продовжувалося, теж ходили колядувати. Гості приходили на другий день. Гостей запрошували, одні до других ходили. Цікаво було», – ділиться враженнями С. Рарицька [4].

Свято Різдва у радянський період постійно перебувало під тиском антирелігійної пропаганди. За участь в обрядових дійствах представники влади переслідували дорослих, а адміністрації шкіл – учнів, помічених у святкуваннях. До них застосовувалися методи громадської обструкції, проводилися профілактичні бесіди, погрожували звільненнями з роботи чи виключеннями із навчальних закладів. Про цей непростий час згадує Є. Мокрицька: «То такі були часи, що не розрешали ні колядувати, ні шедрувати. Хто був на керівних роботах, то той боявся, а хто їздовий, такий-сякий, то ходили, на санях їздили колядувати. Діти ходили, а потім за це страждали. І на лінєйку викликали, і з школи казали виключать, і батьків визивали, як десь там хтось комусь доказав, що ходили колядувати» [10].

Через ідеологічні заборони та примусове замовчування знання про обрядову культуру Різдва поступово втрачалося. Радянська пропаганда була спрямована на руйнування української ідентичності й викорінення правікових традицій, а школа перетворилася на один із головних інструментів антирелігійної агітації. «І час збіг, і багато чого ми вже не знали. В школу пішла, де там – все заборонено було, ніхто за ці свята і не згадував. Діти боялися, але все одно йшли колядувати. Якусь копійку хотіли заробити. Та й тільки радості було», – резюмує С. Рарицька [4].

Особливої гостроти антирелігійна боротьба набула у 1960-х роках, коли партійний контроль поширився на приватне життя мешканців села. Спогадами, що виразно характеризують епоху тотальних заборон, ділиться Н. Гуменюк: «Пізніше, вже в шістдесятих роках, було таке, що комсомольці і комуністи людей не пускали до церкви. Коло мене сусіда жила, а в неї син був головою сільської ради. Йде вона до церкви, а її перепиняють партійні та й кажуть: “Ви чо до церкви йдете, ваш син голова сільської ради”. – “Та й най собі буде голова сільської ради, але я не комуністка, я собі йду та й всьо”. Отаке було. Забороняли. <...> Все заборонялося, але ми святкували» [9]. Респондентка наголошує, що попри

заборони, утиски і переслідування, традиційна різдвяна обрядовість в Оринині набувала форм прихованого спротиву й ігнорування партійних настанов.

Висновки. Реконструкція різдвяної обрядовості села Оринин на Кам'яничині засвідчує збереження традиційної структури зимового циклу, характерної для Подільського регіону. Різдво постає цілісним комплексом, де релігійні канони переплітаються з дохристиянськими шарами культури. Для відтворення локального колориту дослідження опирається на подільську діалектну лексику опитаних респондентів, притаманну мовленню жителів села.

Аналіз усних оповідей мешканців Оринина дозволив відтворити послідовність святкування – від підготовчих дій до різдвяних колядувань – та виявити семантику ключових обрядових атрибутів, зокрема Святої вечері, дідуха, колядування. Особливе значення надається родинній спільноті й морально-етичним настановам, що передаються через різдвяні ритуали.

Водночас зафіксовано трансформацію різдвяної традиції упродовж ХХ–ХХІ століть, пов'язаної із радянською антирелігійною політикою, урбанізаційними процесами та змінами способу життя, що призвели до часткового згорання або символічного переосмислення окремих обрядових елементів. Проте, попри ідеологічний тиск минулого, Різдво в Оринині залишається потужним носієм культурної пам'яті. Воно продовжує виконувати функцію міжпоколінної передачі духовних цінностей, адаптуючись до сучасних умов, але зберігаючи свій автентичний подільський стрижень.

Різдвяна обрядовість села Оринин репрезентує цілісну модель подільської традиції, що поєднує загально регіональні канони з унікальними локальними елементами. Здійснена на основі усних свідчень реконструкція є важливим внеском у фіксацію і збереження нематеріальної культурної спадщини Хмельниччини, забезпечуючи тривкість історичної пам'яті громади в сучасному соціокультурному середовищі.

Список використаних джерел і літератури:

1. Воропай О. Звичаї українського народу: етнографічний нарис. Мюнхен: Українське вид-во, 1958. Т. 1. 308 с. URL: https://svit.in.ua/kny/voropaj/znn_t1.pdf. (дата звернення: 14.12.2025).
2. Гнатюк В. Народня пожива на Бойківщині. 19 с. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Hnatiuk_Volodymyr/Narodna_pozhyva_na_Boikivschyni.pdf. (дата звернення: 17.01.2026).
3. Зап. 14.02.2024 р. Рарицький Олег від Гелети Надії Данилівни, 1951 р.н., освіта середня, повар, українка, уродженка с. Ріпинці Кам'янець-Подільського р-ну, Хмельницької обл., з 1971 р. жителя с. Оринин.
4. Зап. 12.10.2024 р. Рарицький Олег від Рарицької Світлани Йосипівни, 1947 р.н., освіта середня спеціальна, швея, українка, у с. Оринин Кам'янець-Подільського р-ну, Хмельницької обл.
5. Зап. 27.10.2024 р. Рарицький Олег від Кричківської Ядвіги Казимирівни, 1956 р.н., освіта середня спеціальна, швея, українка, у с. Оринин Кам'янець-Подільського р-ну, Хмельницької обл.
6. Зап. 29.11.2025 р. Рарицький Олег від Пойдюк Валентини Йосипівни, 1952 р.н., освіта вища, бухгалтерка, українка, у с. Оринин Кам'янець-Подільського р-ну, Хмельницької обл.
7. Зап. 06.12.2025 р. Рарицький Олег від Рибаківа Бориса Володимировича, 1951 р.н., освіта середня спеціальна, слюсар, українець, у с. Оринин Кам'янець-Подільського р-ну, Хмельницької обл.

8. Зап. 11.12.2025 р. Рарицький Олег від Шеремети Івана Віталійовича, 1950 р.н., освіта середня, слюсар, українець, у с. Оринин Кам'янець-Подільського р-ну, Хмельницької обл.
9. Зап. 12.12.2025 р. Рарицький Олег від Гуменюк Ніни Миколаївни, 1935 р.н., освіта вища, вчителька, українка, уродженка с. Ріпинці Кам'янець-Подільського р-ну, Хмельницької обл., з 1962 р. жителя с. Оринин.
10. Зап. 13.12.2025 р. Рарицький Олег від Мокрицької Євгени Миколаївни, 1944 р.н., освіта середня спеціальна, ветфельдшер, українка, у с. Оринин Кам'янець-Подільського р-ну, Хмельницької обл.
11. Зап. 04.01.2026 р. Рарицький Олег від Когунь Станіслави Петрівни, 1941 р.н., освіта незакінчена вища, продавець, українка, у с. Оринин Кам'янець-Подільського р-ну, Хмельницької обл.
12. Колесса Ф. Українська усна словесність. Едмонтон: Канадський Інститут Українських Студій, 1983. 645 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/folklor/14504-kolessa-f-ukrayinska-usna-slovesnist/> (дата звернення: 12.01.2026).
13. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Дохристиянські вірування українського народу: історично-релігійна монографія. 2-е вид. Вінніпег, 1981. 424 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/9048/file.pdf>. (дата звернення: 22.01.2025).
14. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Репринтне відтворення видання 1918 року (Київ: Вид-во Книгарні О. Череповського, Фундукліва, № 4). Київ: Абрис, 1991. 273 с. URL: http://moodle.nati.org.ua/pluginfile.php/14938/mod_resource/content/1/ukrainska-kultura-ohienko.pdf (дата звернення: 14.01.2026).
15. Скурагівський В. Дідух: Свята українського народу. Київ: Освіта, 1995. 272 с.
16. «Усе заборонялося, але ми святкували!». Різдво в Оринині: спогади старожилів / підгот. О. Рарицький. *Подільнин*. 25 груд. С. 4.

References:

1. Voropaj, O. (1958). *Zvychayi ukrayinskoho narodu: etnografichnyy narys*. [Customs of the Ukrainian people: ethnographic essay]. Munkhen: Ukrainske vyd-vo. T. 1. URL: https://svit.in.ua/kny/voropaj/znn_t1.pdf. (in Ukr.).
2. Hnatyuk, V. *Narodnya pozhyva na Boikivshchyni*. [Folk food in Boykivshchyna]. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Hnatiuk_Volodymyr/Narodna_pozhyva_na_Boikivsychyni.pdf. (in Ukr.).
3. Зап. 14.02.2024 р. Rarytskyi Oleh vid Helety Nadii Danylivny, 1951 r.n., osvita serednya, povar, ukrainka, urodzhenka s. Ripyntsi Kamianets-Podilskoho r-nu, Khmelnytskoi obl., z 1971 r. zhytelka s. Orynyn. [Entry of 14 February 2024. Recorded by Oleh Rarytskyi from Nadiia Danylivna Heleta, born in 1951, secondary education, cook, Ukrainian, native of the village of Ripyntsi, Kamianets-Podilskyi District, Khmelnytskyi Region; resident of the village of Orynyn since 1971]. (in Ukr.).
4. Зап. 12.10.2024 р. Rarytskyi Oleh vid Rarytskoi Svitlany Yosypivny, 1947 r.n., osvita serednya spetsialna, shveya, ukrainka, u s. Orynyn Kamianets-Podilskoho r-nu, Khmelnytskoi obl. [Entry of 12 October 2024. Recorded by Oleh Rarytskyi from Svitlana Yosypivna Rarytska, born in 1947, secondary specialized education, seamstress, Ukrainian, resident of the village of Orynyn, Kamianets-Podilskyi District, Khmelnytskyi Region]. (in Ukr.).
5. Зап. 27.10.2024 р. Rarytskyi Oleh vid Krychkivskoi Yadvihi Kazymyryvny, 1956 r.n., osvita serednya spetsialna, shveya, ukrainka, u s. Orynyn Kamianets-Podilskoho r-nu, Khmelnytskoi obl. [Entry of 27 October 2024. Recorded by Oleh

- Rarytskyi from Yadviga Kazymyriivna Krychkiivska, born in 1956, secondary specialized education, seamstress, Ukrainian, resident of the village of Orynyn, Kamianets-Podilskyi District, Khmelnytskyi Region]. (in Ukr.).
6. Zap. 29.11.2025 r. Rarytskyi Oleh vid Poydyuk Valentyny Yosypivny, 1952 r.n., osvita vyshcha, bukhhalterka, ukrainka, u s. Orynyn Kamianets-Podilskoho r-nu, Khmelnytskoi obl. [Entry of 29 November 2025. Recorded by Oleh Rarytskyi from Valentyna Yosypivna Poidiuk, born in 1952, higher education, accountant, Ukrainian, resident of the village of Orynyn, Kamianets-Podilskyi District, Khmelnytskyi Region]. (in Ukr.).
  7. Zap. 06.12.2025 r. Rarytskyi Oleh vid Rybakova Borysa Volodymyrovycha, 1951 r.n., osvita serednya spetsialna, slyusar, ukrainets, u s. Orynyn Kamianets-Podilskoho r-nu, Khmelnytskoi obl. [Entry of 6 December 2025. Recorded by Oleh Rarytskyi from Borys Volodymyrovych Rybakov, born in 1951, secondary specialized education, locksmith, Ukrainian, resident of the village of Orynyn, Kamianets-Podilskyi District, Khmelnytskyi Region]. (in Ukr.).
  8. Zap. 11.12.2025 r. Rarytskyi Oleh vid Sheremety Ivana Vitaliiovycha, 1950 r.n., osvita serednya, slyusar, ukrainets, u s. Orynyn Kamianets-Podilskoho r-nu, Khmelnytskoi obl. [Entry of 11 December 2025. Recorded by Oleh Rarytskyi from Ivan Vitaliiovych Sheremeta, born in 1950, secondary education, locksmith, Ukrainian, resident of the village of Orynyn, Kamianets-Podilskyi District, Khmelnytskyi Region]. (in Ukr.).
  9. Zap. 12.12.2025 r. Rarytskyi Oleh vid Humenyuk Niny Mykolaiivny, 1935 r.n., osvita vyshcha, vchytelka, ukrainka, urodzhenka s. Ripyntsi Kamianets-Podilskoho r-nu, Khmelnytskoi obl., z 1962 r. Zhytelka s. Orynyn. [Entry of 12 December 2025. Recorded by Oleh Rarytskyi from Nina Mykolaivna Humeniuk, born in 1935, higher education, teacher, Ukrainian, native of the village of Ripyntsi, Kamianets-Podilskyi District, Khmelnytskyi Region; resident of the village of Orynyn since 1962]. (in Ukr.).
  10. Zap. 13.12.2025 r. Rarytskyi Oleh vid Mokrytskoi Yevheny Mykolaivny, 1944 r.n., osvita serednya spetsialna, vefeldsher, ukrainka, u s. Orynyn Kamianets-Podilskoho r-nu, Khmelnytskoi obl. [Entry of 13 December 2025. Recorded by Oleh Rarytskyi from Yevheniia Mykolaivna Mokrytska, born in 1944, secondary specialized education, veterinary feldsher, Ukrainian, resident of the village of Orynyn, Kamianets-Podilskyi District, Khmelnytskyi Region]. (in Ukr.).
  11. Zap. 04.01.2026 r. Rarytskyi Oleh vid Kohun Stanislavy Petrivny, 1941 r.n., osvita nezakinchena vyshcha, prodavets, ukrainka, u s. Orynyn Kamianets-Podilskoho r-nu, Khmelnytskoi obl. [Entry of 4 January 2026. Recorded by Oleh Rarytskyi from Stanislava Petrivna Kohun, born in 1941, incomplete higher education, saleswoman, Ukrainian, resident of the village of Orynyn, Kamianets-Podilskyi District, Khmelnytskyi Region]. (in Ukr.).
  12. Kolessa, F. (1983). *Ukrainska usna slovesnist*. [Ukrainian Oral Literature]. Edmonton: Kanadskyi Instytut Ukrainskykh Studii. URL: <https://diasporiana.org.ua/folklor/14504-kolessa-f-ukrainska-usna-slovesnist/> (in Ukr.).
  13. Ohienko, I. (Mytropolyt Ilarion). (1981). *Dokhrystyianski viruvannia ukrainskoho narodu*. [Pre-Christian beliefs of the Ukrainian people]: *istorychno-relihiina monohrafiia*. 2-e vyd. Vinnipeh. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/9048/file.pdf>. (in Ukr.).
  14. Ohienko, I. (1991). *Ukrainska kultura*. *Korotka istoriia kulturnoho zhyttya ukrainskoho naroda*. [Ukrainian culture. A brief history of the cultural life of the Ukrainian people]. Reprintne vidtvorennia vydannia 1918 roku (Kyiv: Vyd-vo Knyhami O. Cherepovskoho, Fundukliiva, № 4). Kyiv: Abrys. URL: http://moodle.nati.org.ua/pluginfile.php/14938/mod_resource/content/1/ukrainska-kultura-ohienko.pdf. (in Ukr.).
  15. Skurativskyi, V. (1995). *Didukh: Svyata ukrainskoho narodu*. [Didukh: Holidays of the Ukrainian People]. Kyiv: Osvita. (in Ukr.).

16. «Use zaboronialosia, ale my sviatkuvaly!». Rizdvo v Orynyni: spohady starozhylyv [«Everything was forbidden, but we celebrated!】. Christmas in Orynun: memories of old-timers] / pidhot. O. Rarytsky. *Podolianyn*. 25 hrud. S. 4. (in Ukr.).

Oleh Rarytskyi

RECONSTRUCTION OF CHRISTMAS RITUALS BASED ON THE RECOLLECTIONS OF RESIDENTS OF ORYNIN VILLAGE IN THE KAMIANETS REGION

The article reconstructs the traditional Christmas celebration based on the oral recollections of residents of Orynun village, Kamianets-Podilskyi district, Khmelnytskyi region. The study's source base consists of narrative interviews recorded from representatives of different generations, which allowed for the restoration of the Christmas cycle's structure, local ritual peculiarities, and mechanisms of cultural memory transmission within the rural community. Methodologically, the work relies on a mosaic approach, which enables the reconstruction of a holistic picture of the ritual cycle, its temporal sequence, and symbolic meaning by comparing fragmentary evidence.

The article analyzes key elements of the Holy Supper as the sacred center of the Christmas tradition: the beginning of the meal with a prayer, the symbolism of kutia, the straw cross, and the didukh, ritual actions with wheat grain, the clattering of spoons after supper, girls' fortune-telling, and customs related to treating livestock, children, and godparents. It is shown that Christmas rituals combine Christian concepts with archaic agrarian beliefs, forming a special sacred time in which ideas of family unity, remembrance of ancestors, and hope for prosperity in the new year are actualized. Transformations of Christmas rituals throughout the 20th century under the influence of socio-historical factors, particularly Soviet anti-religious policy and urbanization processes, are traced. It was found that despite the partial loss of certain ritual elements, the core symbolic meanings of Christmas have been preserved in the community's collective memory.

Special attention is paid to the functioning of Christmas customs in conditions of material hardship, where symbolic gestures acquired enhanced moral and educational significance. Oral memory is considered an important source of ethnocultural information and a way of preserving tradition in situations of historical ruptures. The study proves the productivity of the mosaic method for reconstructing local ritual practices and emphasizes the significance of eyewitness accounts in the study of intangible cultural heritage.

Key words: Folklore, Christmas, Christmas rituals, oral narrative, memoirs, interviews, mosaic method, cultural memory.

Отримано: 28.11.2025 р.

Прийнято до друку після рецензування: 06.03.2026 р.

Опубліковано: 25.05.2026 р.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

УДК 94(477)«1919»:354.32

DOI: 10.32626/2309-7086.2026-23.299-307

Олександр Марчук

ORCID 0000-0003-4922-3144

аспірант кафедри історії України

Кам'янець-Подільський національний

університет імені Івана Огієнка

marchsauk@gmail.com

КАДРОВА ПІДТРИМКА ІДЕЙ ІВАНА ОГІЄНКА В МІНІСТЕРСТВІ ОСВІТИ (січень—квітень 1919)

У статті здійснено комплексний аналіз команди міністра освіти Івана Огієнка, яка функціонувала під його керівництвом у період реалізації освітніх перетворень. До її складу входили заступники (товариші) міністра, директори департаментів, а також члени консультативно-дорадчих органів і профільних комісій. Досліджено персональний склад управлінських колективів, які спільно з Іваном Огієнком забезпечували впровадження освітньої реформи. У межах дослідження виокремлено чотири основні структурно-функціональні групи, кожна з яких виконувала визначений спектр повноважень: керівники департаментів міністерства освіти (організаційно-адміністративне забезпечення реалізації державної освітньої політики), Рада міністра освіти (колегіальне обговорення актуальних питань освітньої галузі та вироблення управлінських рішень), інститут радників і чинні міністерські комісії (фахове опрацювання галузевих ініціатив, підготовка пропозицій і нормативних напрацювань у межах своїх компетенцій). З'ясовано організаційну структуру міністерства освіти, яка відповідає сучасним потребам державного управління освітньою сферою. Окреслено коло ключових проблем, що перебували в полі діяльності Ради міністра освіти, очо-

---

© Олександр Марчук, 2026

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

люваної Іваном Огієнком, та профільних комісій при міністерстві відповідно до їх функціонального призначення.

Ключові слова: Іван Огієнко, УНР, міністерство освіти, Директорія, комісії, Рада міністра світи, департамент, відділ, керівник.

Постановка проблеми. Українська революція 1917–1921 рр. стала переломним етапом у процесі модерного українського державотворення, що супроводжувався трансформацією суспільно-політичних інституцій та формуванням національної моделі державного управління. В умовах воєнно-політичної нестабільності та боротьби за збереження суверенітету перед урядом УНР постало завдання системного реформування ключових сфер суспільного життя, зокрема освітньої галузі як складової національно-культурної політики та інструменту консолідації суспільства. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю наукового осмислення механізмів формування та функціонування управлінських структур у сфері освітньої політики в період революційних трансформацій, а також потребою актуалізації історичного досвіду в контексті сучасних державотворчих процесів. Вивчення діяльності міністерства освіти УНР дозволяє реконструювати особливості інституційного становлення галузевого управління та кадрового забезпечення освітніх реформ. Особливу роль у цьому процесі відіграв міністр освіти Іван Огієнко, який працював над формування управлінської команди як кадрового ресурсу реалізації державної освітньої політики. Функціонування департаментів міністерства, Ради міністра освіти, інституту радників та профільних комісій засвідчує спробу вибудувати структуровану модель галузевого урядування з чітким розподілом повноважень і відповідальності. До реалізації освітніх перетворень було залучено значний кадровий потенціал – науковців, педагогів, управлінців і громадських діячів, що свідчить про комплексний підхід. Водночас аналіз історіографії засвідчує, що проблема формування та діяльності управлінської команди міністра освіти Івана Огієнка не отримала належного комплексного висвітлення. У працях українських дослідників та огієнкознавців (О. Завальнюка, А. Боровика, С. Дмитрієва, В. Майбороди, Н. Ротар та інших) [1; 4–7; 10; 14] наявні окремі фактологічні згадки, однак відсутнє цілісне дослідження інституційної структури, кадрового складу та функціональних механізмів діяльності означеної команди. Зазначена наукова лакуна зумовлює потребу спеціального дослідження цієї проблематики.

Мета статті полягає у комплексному аналізі кадрового забезпечення реалізації освітньої політики міністра освіти Івана Огієнка в період УНР, на основі архівних матеріалів, тогочасної періодики та наукових праць дослідників. Дослідження спрямоване на з'ясування персонального складу управлінської команди, механізмів її формування та функціонування, а також ролі кадрового потенціалу у впровадженні реформаторських ініціатив у сфері освіти.

Виклад основного матеріалу. 5 січня 1919 р. Директорія УНР призначила Івана Огієнка міністром освіти [4, с. 13; 10, с. 97; 5, с. 279]. Йому був притаманний демократичний управлінський стиль, у якому роль колегіальних органів мала важливе значення, панувала взаємоповага та заохочення ініціативи.

За повідомленням преси, 6 січня він провів нараду з директорами департаментів, під час якої акцентував увагу присутніх на своєму баченні розвитку освіти – планомірна виважена українізація, демократизація шкіл, впровадження обов'язкового навчання, відбудову зруйнованих шкільних будівель, збіль-

шення уваги до позашкільної освіти. Зауважував, що робота відомства мала бути «більш енергійною, відповідно великим завданням часу» [11].

Над втіленням окреслених вище планів та напрацюванням інших освітніх реформ найперше працювала міністерська команда, яка складалась із департаментів та відділів, які ділились за напрямками діяльності.

Одним із ключових був департамент загальних справ, який за час міністра Огієнка очолювали М. Базаревич [15, арк. 44] та М. Лісовський [27, арк. 95]. Він складався з адміністративного, статистичного, фінансового, бухгалтерського, канцелярсько-господарського, пенсійного відділі та інформаційного бюро, які у взаємодії забезпечували функціонування міністерства [17, 85 арк.]

Справами вищої школи опікувався керівник департаменту вищої школи В. Дублянський [15, арк. 18], у структурі якого функціонували відповідні відділи, що здійснювали нормативне регулювання та координацію діяльності вищих навчальних закладів Української Народної Республіки.

Департамент середньої школи очолювали А. Синявський [22, арк. 1] та т.в.о. М. Сімашкевич [17, арк. 17]. На прикладі цієї структурної одиниці доцільно детальніше розглянути її організаційну побудову. Департамент складався з відділу середньої школи, відділу учительських шкіл та видавничого відділу. Кожен відділ мав затверджений штатний розпис, структура якого загалом відповідала організаційним моделям інших підрозділів міністерства з урахуванням специфіки функціонального призначення. Зокрема, видавничий відділ включав такі посади: начальник відділу; старший діловод; діловод; помічник діловода; постійний секретар комісії; помічник секретаря; коректор; ресстратор і експедитор; урядовець, відповідальний за рецензії; машиністка; завідувач шкільних підручників; фахівець з організації педагогічної експертизи; технік; комерційний агент; кур'єр-посильний; кур'єр-доповідач [23, арк. 23].

Департамент нижчої освіти, очолюваний А. Мирович [27, 95 арк.], складався з відділів вище-початкових шкіл та нижчої освіти [17, 85 арк.]. У його підпорядкуванні було найбільше закладів освіти.

Департаментом професійної освіти керував К. Титаренко [25, 4 арк.]. Його структура відділів виглядала наступним чином – технічної освіти, організаційної освіти, сільськогосподарської освіти [17, 85 арк.]

Відома культурно-освітня діячка С. Русова керувала департаментом до і позашкільної освіти [15, 18 арк.]. Він у свою чергу формувався з відділів дошкільного виховання, позашкільного виховання, захисту і притулків [17, 85 арк.].

Також були департаменти мистецтв (відділи: театрального, музичного, пластичних мистецтв, художньої промисловості, охорони пам'яток старовини), архівно-бібліотечний, канцелярії шкільної ради та канцелярії міністра [17, 85 арк.].

У цілому структура міністерства була розгалужена та охоплювала різні аспекти освітньої сфери, над втіленням яких працював Іван Огієнко. Приблизно кожний департамент мав більше 30 працівників на час перебування в м. Києві, проте з кожною наступною евакуацією відомства (Вінниця, Кам'янець-Подільський, Рівне) ця кількість значно зменшилась [19, арк. 4].

Важливу роль в здійсненні управління освітою відіграла Рада міністра освіти – консультативно-дорадчий орган, де, на думку міністра Огієнка, необхідно було шукати рішення з проблемних питань діяльності самого міністерства, взаємодії між його структурними одиницями та розгляд запитів від громадськості [16, арк. 21-21 зв.]. До її складу входили переважно працівники міністерства освіти та

запрошенні особи, зокрема, товариші міністра П. Холодний та Ю. Щириця; директори департаментів: С. Русова, М. Базаревич, А. Синявський, В. Дубянський та інші: Плечко, М. Сімашкевич, Ковальський, К. Титаренко, Ковальський, Коваленко, М. Шугаєвський, В. Приходько, А. Миревич, І. Рудницький та інші [16, арк. 21; 2 акр. 11-12, 13-13 зв.; 4, с. 31-32; 7, с. 174]. Саме тут розглядалися найрізноманітніші питання пов'язані з освітою, наукою та мистецтвом в УНР, а саме: видавництво книжок та підручників; дефіциту друкарського паперу; запровадження безкоштовного обов'язкового навчання; прохання різних урядовців і державних установ, громадських організацій; заснування друкарні; мобілізація вчителів; штати вчителів; управління освітою; видання обіжників; українізації освітнього процесу; ревізій навчальних закладів; організація свята Соборності; правила прийому до вищих навчальних закладів та багато інших [16, арк. 13-25, 30-35]. Слід зазначити, що розглянуті тут питання переважно знаходили своє відображення у наказах, ухвалах та рішеннях міністра.

Ще однією важливою ланкою, які працювали над реалізацією освітніх ідей міністра Огієнка були різні комісії, які працювали при міністерстві.

Перед кожним міністерством на початку 1919 р. стояло завдання перевірити лояльність працівників до діючої влади, не виключенням було й освітнє відомство, де діяла комісія про перегляду персонального складу співробітників міністерства освіти, до її складу входили – А. Кримський та Е. Тимченко [13].

У середині січня міністр освіти утворив комісію по перегляду українського правопису у складі І. Огієнка (голова), А. Кримського, Е. Тимченко [15, арк. 16], яка працювала над вдосконаленням правил правопису.

Наприкінці січня була створена комісія у справах щодо вищих шкіл та наукових інституцій з метою напрацювань реформ вищої школи до якої тимчасово увійшли товариші міністра освіти П. Холодний (голова), Д. Багалій (заступник), В. Вернадський, А. Кримський, М. Грушевський, Ф. Сушицький, І. Ганіцький, Г. Павлуцький, А. Корчак-Чепурківський, В. Дуб'янський, Д. Граве, Б. Кістяковський, І. Фещенко-Чопівський та директори 2-х гімназій м. Києва Музиченко і Нарбута [24, арк. 16-16 зв.]. Про більшу частину з них пізніше згадував Іван Огієнко у своїх спогадах [12, с. 111]. Загалом, як з'ясував відомий огієнкознавець О. Завальнюк, у ній було 26 представників від 13 українських установ, закладів та організацій [6, с. 176]. Після евакуації міністерства із столиці, ця комісія фактично припинила свою роботу, проте, пізніше були спроби відновити її діяльність. Перед нею ставилось завдання напрацювати ряд установчих документів по діяльності університетів [24, арк. 20; 9; 8]. Схожа доля спіткала й шкільну комісію, яка займалась виробленням «Проекту єдиної школи на Україні» [14, с. 39-40].

Працювала також комісія з напрацювання форм бланків для різних типів шкіл. В архівних документах ще не знайдено документів про склад та чисельність. Проте зі її докладів міністру освіти відомо, що нею було розглянуто ряд форм і бланків, які згодом мали бути затверджені як зразки для освітніх установ та передані губернiальним земствам [22, арк. 7; 3]. Проте, через різні причини ця робота затягнулась у часі [18, арк. 7].

У період війни неминуче постає питання реквізиції майна та приміщень. Саме тому, у березні від міністерства освіти Іван Огієнко делегував представника до міжвідомчої реквізиторної комісії директора департаменту середньої школи [20, арк. 29]. А. Синявський під час її засідань відстоював позицію сво-

го відомства, виступав проти реквізиції шкіл та закликав комісію у подальшому не допускати таких рішень [20, арк. 34].

У середині березні розпочала свою роботу комісія по справі ліквідації колишнього міністерства ісповідань (отримання архіву згаданої вище установи), до складу якої увійшли урядовці К. Янушійвський та В. Камінський. Вони сконцентрували свою роботу над справами шкільних закладів, документами шкільно-педагогічного та фінансового відділу. З докладу т.в.о. директора департаменту середньої освіти М. Сімашкевича відомо, що комісія дослідила суму фінансування 58 різних шкіл (1 – вищої, 10 – середніх, 47 – нижчих) на 1919 р., яке складало – 7571832 карб. [17, акр.17].

При міністерстві освіти працювала комісія по розгляду дитячої літератури, на яку покладалось завдання – дати школі потрібну, гарно упорядковану літературу для шкільної бібліотеки. Перед нею стояло завдання упорядкувати наявні на ринку книги, надати рекомендації книг освітянам, які б найкраще підходять різним віковим категоріям учнів. Іншими словами, частина українських педагогів взялась за справу критичного розгляду та систематизації дитячої літератури, що була у вільному доступі. Комісія складалась з Я. Чепіги (голова), С. Русової, С. Черкасенка, В. Родникова, К. Любинської, Н. Писаревої, Л. Донець, М. Години та С. Титаренка (секретар). На кінець січня вони підготували перший випуск покажчика дитячої літератури із 150 позицій літератури (48 с.), видання якого накладом у 5 тис. примірників обійшлося би міністерству освіти у 7890 карб., згідно надісланих комісією обрахунків [23, акр. 21–22].

В архівах віднайдено проект статуту педагогічно-наукових експертних комісій при міністерстві освіти на яких покладалось завдання розглядати шкільні підручники та складати рецензію на них, різні питання, які відносились до компетенції напрямку роботи комісії, пропозиції про наукові експедиції, відрядження, проекти заснування наукових товариств тощо [23, акр. 11–11 зв.; 1, с. 252]. При міністерстві діяла комісія по розгляду шкільних підручників, яка діяла за 10-ма напрямками. Віднайдена частина чернетки приблизного їхнього складу, яка дозволяє частково відтворити їх персональний склад по галузям знань: української мови (В. Дога, М. Марковській, О. Кисільов, Д. Ревуцькій, Г. Голоскевич, В. Дурдуковській, І. Огієнко та ін.), історії (Л. Добровольський, В. Рошаховський, І. Балінський, О. Левицький, В. Щербина, І. Радзімовський та ін.), по закону Божому (Є. Капралов, К. Шепченко, С. Пилипенко та ін.), математики (А. Гук, А. Мовчан, М. Щербина, М. Мухалів, В. Шарко, Н. Шулґіна, В. Баричький, О. Астриб, М. Кравчук, Г. Холодний І. Клюєнко та ін.), географії (С. Русова, П. Тімошок, П. Тутковський, С. Щербина, Є. Балінська, Л. Мекаленко та ін.), французької (С. Русова, М. Прохорова, Ю. Виноградська, Ж. Черневська та ін.), німецької (Л. Леше, Ф. Альдінгер, М. Бруннек та ін.), латинської мови (М. Зеров, В. Штепан, В. Субоч, М. Пахаревський та ін.) [23, акр. 15, 27–29 зв.].

Питання наповнення освітніх просторів українською навчальною літературою гостро стояло на порядку денному роботи міністерства освіти. Саме тому, міністром була створена видавнича комісія, яка рецензувала рукописи та приймала подальші рішення щодо їх можливого друку. До її складу входили С. Поостернак (голова), М. Ревуцький, В. Дурдуковський, І. Грицак, М. Зеров, М. Житецький, М. Грунський, Ф. Лобода. До розгляду підручників з історії України залучалися Л. Добровольський, О. Радзімовський. І. Балінський [14, с. 78].

У березні було утворено комісію про іспити на титул вчителів початкової і вищої школи. До складу комісії увійшли представники від відділу вчительських шкіл міністерства, департаменту нижчої школи, Кам'янецької учительської семінарії і педагогічних курсів для підготовки учителів вищих початкових шкіл [2].

Тоді ж діяла комісія для з'ясування можливості об'єднання шкіл у Кам'янці-Подільському для продовження навчання. До її складі увійшли Сапчинський, Козинець, Гіжицького, Сакович, Ющенко, Панасюк та інші [21, арк. 356–356 зв.].

При міністерстві працювала технічно-термінологічна комісія, яка займалась перекладом технічної термінології на українську мову. До неї входили Безбородько, Риндик, Дерев'яно, Різниченко, Пазенко, Грінів, Кондра, Околотенко, Нікітін, Федяй, Барановський, Дубровський, Кулик, Смоленський та інші [26, арк. 11–12 зв.].

У статусі радника міністерства освіти з прикомандируванням до відомства (від 30 січня по 26 лютого) працював ректор Київського державного українського університету Ф. Сушицький, який працював за напрямком вищої школи [27, арк. 59; 100].

Висновки. Отже, у міністерстві освіти УНР функціонувала комплексна управлінська команда фахівців, що забезпечувала реалізацію освітньої політики під керівництвом Івана Огієнка. Ключову роль у цьому процесі відігравали очільники департаментів та працівники їхніх структурних підрозділів, які безпосередньо впроваджували накази, розпорядження та інші рішення міністра. Значну функціональну роль виконувала Рада міністра освіти, що, незважаючи на часті евакуації, слугувала платформою для колегіального обговорення та прийняття управлінських рішень у сфері освіти та науки. Особливу цінність мали профільні комісії при міністерстві, які забезпечували фахову та комплексну розробку освітніх ініціатив, нормативно-правових пропозицій і вдосконалення навчального процесу. У підсумку діяльність зазначених управлінських команд та радника міністра дозволила Івану Огієнку реалізувати значну частину реформаторських планів, які були здійсненні в умовах складної військово-політичної ситуації.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з необхідністю введення до наукового обігу раніше невідомих архівних джерел, документів та спогадів тогочасних діячів, що дозволить більш ґрунтовно реконструювати управлінську структуру міністерства освіти, функціонування комісій і Ради міністра освіти, а також ширше висвітлити діяльність Івана Огієнка та його команди.

Список використаних джерел і літератури:

1. Боровик А. Українізація загальноосвітніх шкіл часів виборювання державності (1917–1920 рр.). Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські береги», 2008. 368 с.
2. В Міністерстві Освіти. *Життя*. 1919. 16 березня. № 73. С. 3
3. В Міністерстві освіти. *Життя Поділля*. 1919. 21 березня. № 77. С. 3
4. Дмитрієв С., Завальнюк О. Іван Огієнко – міністр народної освіти УНР. *Тези доповідей науково-теоретичної конференції «Духовна і науково-педагогічна діяльність І. Огієнка в контексті українського національного відродження» (до 110-річчя від дня народження)*. Кам'янець-Подільський: Видав. відділ. фірми «Імідж», 1992. С. 13–15.
5. Завальнюк О. Роль Івана Огієнка у кадровому забезпеченні Кам'янець-Подільського державного українського університету. *Іван Огієнко і сучасна освіта та наука. Серія історична та філологічна*. 2025. Вип. XXII. С. 274–289.

6. Завальнюк О. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. 644 с.
7. Завальнюк О., Телячий Ю. Будівництво української загальноосвітньої школи в роки національно-демократичної революції (1917–1920). Кам'янець-Подільський: Абетка НОВА, 2001. 212 с.
8. Комісія по справам що до вищих шкіл та наукових інституцій. *Україна*. 1919. 26 січня. Ч. 10. С. 3.
9. Комісія по справах вищих шкіл при Мін. Освіти. *Трибуна*. 1919. 28 січня. Ч. 31. С. 3.
10. Майборода В. Іван Огієнко – міністр освіти і мистецтва України. *Велетен науки*: матеріали Всеукраїнських науково-педагогічних читань, присвячених вивченню спадщини Івана Огієнка (15–16 січня 1996 року). Київ: Четверта хвиля, 1996. С. 97–105.
11. Міністр освіти. *Нова Рада*. 1919. 11 січня. № 7. С. 3.
12. Огієнко І. Моє життя. Автобіографічна хронологічна канова. *Рятування України / упоряд. М. Тимошик*. Київ: Наша культура і наука, 2005. 464 с.
13. Перегляд персонального складу співробітників мін. нар. освіти. *Україна*. 1919. 26 січня. Ч. 10. С. 3.
14. Ротар Н. Діяльність українських національно-демократичних урядів в галузі освіти (1917–1920 рр.): дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України. Чернівці, 1996. 226 с.
15. ЦДАВО України. Ф. 2582. Оп. 1. Спр. 2. Арк 243.
16. ЦДАВО України. Ф. 2582. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 45.
17. ЦДАВО України. Ф. 2582. Оп. 1. Спр. 23. Арк.159.
18. ЦДАВО України. Ф. 2582. Оп. 1. Спр. 37. Арк 82.
19. ЦДАВО України. Ф. 2582. Оп. 1. Спр. 42. Арк. 13.
20. ЦДАВО України. Ф. 2582. Оп. 1. Спр. 131. Арк 192.
21. ЦДАВО України. Ф. 2582. Оп. 1. Спр. 133. Арк 384.
22. ЦДАВО України. Ф. 2582. Оп. 1. Спр. 141. Арк 235.
23. ЦДАВО України. Ф. 2582. Оп. 1. Спр. 168. Арк 41.
24. ЦДАВО України. Ф. 2582. Оп. 1. Спр. 173. Арк. 37.
25. ЦДАВО України. Ф. 2582. Оп. 1. Спр. 228. Арк 15.
26. ЦДАВО України. Ф. 2582. Оп. 1. Спр. 230. Арк 35.
27. ЦДАВО України. Ф. 2582. Оп. 3. Спр. 1. Арк 181.
28. ЦДАВО України. Ф. 2582. Оп. 3. Спр. 4. Арк 32.

References:

1. Borovyk, A. (2008). *Ukrainizatsiia zahalnoosvitnikh shkil chasiv vyboriuvannia derzhavnosti (1917–1920 rr.)*. Chernihiv: KP «Vydavnytstvo «Chernihivski oberehy». 368 s. (in Ukr.).
2. V Ministerstvi Osvity. *Zhyttia*. 1919. 16 bereznia. № 73. S. 3. (in Ukr.).
3. V Ministerstvi osvity. *Zhyttia Podillia*. 1919. 21 bereznia. № 77. S. 3. (in Ukr.).
4. Dmytriiev, S., Zavalniuk, O. (1992). *Ivan Ohienko – ministr narodnoi osvity UNR. Tezy dopovidei naukovo-teoretychnoi konferentsii «Dukhovna i naukovo-pedahohichna diialnist I.I. Ohienka v konteksti ukrainskoho natsionalnogo vidrodzhennia» (do 110-richchia vid dnia narodzhennia)*. Kamianets-Podilskiy: Vydav. viddil. firmy «Imidzh». S.13–15. (in Ukr.).
5. Zavalniuk, O. (2025). *Rol Ivana Ohienka u kadrovomu zabezpechenni Kamianets-Podilskoho derzhavnogo ukrainskoho universytetu. Ivan Ohienko i suchasna osvita ta nauka. Seriia istorychna ta filolohichna*. Vyp. XXII. S. 274–289. (in Ukr.).

6. Zavalniuk, O. (2011). Utvorennia i diialnist derzhavnykh ukrainskykh universytetiv (1917-1921 rr.): monohrafiia. Kamianets-Podilskyi: Aksioma. 644 s. (in Ukr.).
7. Zavalniuk, O., Teliachyi, Yu. (2001). Budivnytstvo ukrainskoi zahalnoosvitnoi shkoly v roky natsionalno-demokratychnoi revoliutsii (1917–1920). Kamianets-Podilskyi: Abetka NOVA. 212 s. (in Ukr.).
8. Komisiia po spravam shcho do vyshchy shkil ta naukovykh instytutstii. *Ukraina*. 1919. 26 sichnia. Ch. 10. S. 3. (in Ukr.).
9. Komisiia po spravakh vyshchykh shkil pry Min. Osvity. *Trybuna*. 1919. 28 sichnia. Ch. 31. S. 3. (in Ukr.).
10. Maiboroda, V. (1996). Ivan Ohiienko – ministr osvity i mystetstva Ukrainy. *Veleten nauky: materialy Vseukrainskykh naukovo-pedahohichnykh chytan, prysviachenykh vyvchenniu spadshchyny Ivana Ohiienka (15–16 sichnia 1996 roku)*. Kyiv: Chetverta khvyliia. S. 97–105. (in Ukr.).
11. Ministr osvity. *Nova Rada*. 1919. 11 sichnia. № 7. S. 3. (in Ukr.).
12. Ohiienko, I. (2005). Moie zhyttia. Avtobiohrafichna khronolohichna kanava. *Riatuvannia Ukrainy / uporiad. M. Tymoshyk*. Kyiv: Nasha kultura i nauka. 464 s. (in Ukr.).
13. Perekliad personalnogo skladu spivrobotnykiv min. nar. osvity. *Ukraina*. 1919. 26 sichnia. Ch. 10. S. 3. (in Ukr.).
14. Rotar, N. (1996). Diialnist ukrainskykh natsionalno-demokratychnykh uriadiv v haluzi osvity (1917–1920 rr.): dys. ...kand. ist. nauk: 07.00.01 – istoriia Ukrainy. Chernivtsi. 226 s. (in Ukr.).
15. TsDAVO Ukrainy [Central State Archive of Higher Authorities and Governments of Ukraine]. F. 2582. Op. 1. Spr. 2. Ark. 243. (in Ukr.).
16. TsDAVO Ukrainy [Central State Archive of Higher Authorities and Governments of Ukraine]. F. 2582. Op. 1. Spr. 3. Ark. 45. (in Ukr.).
17. TsDAVO Ukrainy [Central State Archive of Higher Authorities and Governments of Ukraine]. F. 2582. Op. 1. Spr. 23. Ark. 159. (in Ukr.).
18. TsDAVO Ukrainy [Central State Archive of Higher Authorities and Governments of Ukraine]. F. 2582. Op. 1. Spr. 37. Ark. 82. (in Ukr.).
19. TsDAVO Ukrainy [Central State Archive of Higher Authorities and Governments of Ukraine]. F. 2582. Op. 1. Spr. 42. Ark. 13. (in Ukr.).
20. TsDAVO Ukrainy [Central State Archive of Higher Authorities and Governments of Ukraine]. F. 2582. Op. 1. Spr. 131. Ark. 192. (in Ukr.).
21. TsDAVO Ukrainy [Central State Archive of Higher Authorities and Governments of Ukraine]. F. 2582. Op. 1. Spr. 133. Ark. 384. (in Ukr.).
22. TsDAVO Ukrainy [Central State Archive of Higher Authorities and Governments of Ukraine]. F. 2582. Op. 1. Spr. 141. Ark. 235. (in Ukr.).
23. TsDAVO Ukrainy [Central State Archive of Higher Authorities and Governments of Ukraine]. F. 2582. Op. 1. Spr. 168. Ark. 41. (in Ukr.).
24. TsDAVO Ukrainy [Central State Archive of Higher Authorities and Governments of Ukraine]. F. 2582. Op. 1. Spr. 173. Ark. 37. (in Ukr.).
25. TsDAVO Ukrainy [Central State Archive of Higher Authorities and Governments of Ukraine]. F. 2582. Op. 1. Spr. 228. Ark. 15. (in Ukr.).
26. TsDAVO Ukrainy [Central State Archive of Higher Authorities and Governments of Ukraine]. F. 2582. Op. 1. Spr. 230. Ark. 35. (in Ukr.).
27. TsDAVO Ukrainy [Central State Archive of Higher Authorities and Governments of Ukraine]. F. 2582. Op. 3. Spr. 1. Ark. 181. (in Ukr.).
28. TsDAVO Ukrainy [Central State Archive of Higher Authorities and Governments of Ukraine]. F. 2582. Op. 3. Spr. 4. Ark. 32. (in Ukr.).

Oleksandr Marchuk

STAFF SUPPORT FOR THE IMPLEMENTATION OF IVAN OHIENKO'S IDEAS IN THE MINISTRY OF EDUCATION (january—april 1919)

The article provides a comprehensive analysis of the team of Minister of Education Ivan Ohiienko, which operated under his leadership during the implementation of educational reforms. The team included deputy ministers (comrades of the minister), department directors, as well as members of advisory bodies and specialized commissions. The study examines the personnel composition of the administrative groups that, together with Ivan Ohiienko, ensured the implementation of educational reform.

Within the framework of the research, four main structural and functional groups were identified, each performing a defined range of responsibilities: heads of the departments of the Ministry of Education (organizational and administrative support for the implementation of state educational policy), the Council of the Minister of Education (collegial discussion of current issues in the educational sector and development of managerial decisions), the institution of advisers and active ministerial commissions (professional elaboration of sectoral initiatives, preparation of proposals and regulatory developments within their competencies).

The organizational structure of the Ministry of Education, which corresponded to the needs of public administration in the educational sphere at that time, has been clarified. The range of key issues addressed by the Council of the Minister of Education, headed by Ivan Ohiienko, as well as by the specialized commissions within the ministry in accordance with their functional purpose, has been outlined.

Key words: Ivan Ohiienko, Ukrainian People's Republic, Ministry of Education, Directorate, commissions, Council of the Minister of Education, department, division, head.

Отримано: 25.12.2025 р.

Прийнято до друку після рецензування: 08.03.2026 р.

Опубліковано: 25.05.2026 р.

УДК 930.1(438)(092):94(477)Хмельницький«1648/1657»
DOI: 10.32626/2309-7086.2026-23.308-316

Volodymyr Nadvornyi
ORCID 0000-0002-5140-190X
ukrainian historiographer
volodymyr.nadvornyi@gmail.com

BOHDAN CHMIELNICKI (1648–1657) W HISTORIOGRAFII POLSKIEJ: INTERPRETACJA DZIAŁALNOŚCI I ZNACZENIA HISTORYCZNEGO W UJĘCIU L. KUBALI I F. RAWITY-GAWROŃSKIEGO

Artykuł poświęcony jest analizie historiograficznej interpretacji działalności oraz znaczenia historycznego Bohdana Chmielnickiego w polskiej historiografii. Szczególną uwagę zwrócono na koncepcje L. Kubali i F. Rawity-Gawrońskiego oraz ich znaczenie dla rozwoju badań nad powstaniem kozackim. Celem pracy jest ukazanie ciągłości refleksji historiograficznej, komplementarności ujęć klasycznych oraz ich recepcji we współczesnych badaniach historycznych. W artykule podkreślono rolę przemian metodologicznych po 1989 roku oraz znaczenie nowych źródeł w reinterpretacji wcześniejszych koncepcji. Celem artykułu jest ukazanie ciągłości oraz ewolucji interpretacji postaci Bohdana Chmielnickiego w polskiej historiografii, ze szczególnym uwzględnieniem komplementarności koncepcji L. Kubali i F. Rawity-Gawrońskiego. Zadania badawcze – określenie miejsca dorobku historiograficznego obu autorów w polskiej refleksji nad powstaniem kozackim; analiza sposobu interpretacji działalności Bohdana Chmielnickiego; wskazanie elementów wspólnych oraz różnic interpretacyjnych; ukazanie recepcji klasycznej historiografii w badaniach współczesnych; ocena znaczenia tych koncepcji w kontekście współczesnej historiografii. Metody badań. W pracy zastosowano analizę historiograficzną, metodę porównawczą oraz krytykę narracji historycznej. Wykorzystano również metodę kontekstualną, pozwalającą na ukazanie interpretacji działalności Bohdana Chmielnickiego w odniesieniu do realiów epoki oraz przemian metodologicznych w historiografii polskiej.

Słowa kluczowe: Bohdan Chmielnicki, historiografia, powstanie kozackie, L. Kubala, F. Rawita-Gawroński, Rzeczpospolita, XVII wiek.

Wprowadzenie. Postać Bohdana Chmielnickiego zajmuje istotne miejsce w polskiej refleksji historiograficznej nad dziejami Rzeczypospolitej XVII wieku. Wydarzenia lat 1648–1657 od dawna interpretowane są jako jeden z kluczowych momentów kryzysu państwa nowożytnego, a jednocześnie jako punkt zwrotny w relacjach politycznych, społecznych i wyznaniowych Europy Środkowo-Wschodniej. Z tego względu powstanie kozackie oraz działalność Bohdana Chmielnickiego pozostają przedmiotem intensywnych badań historyków polskich od przełomu XIX i XX wieku do czasów współczesnych.

W klasycznej historiografii polskiej szczególne znaczenie odegrały prace L. Kubali oraz F. Rawity-Gawrońskiego, które wyznaczyły podstawowe kierunki interpretacji wydarzeń lat 1648–1657. Autorzy ci, mimo różnic w akcentach interpretacyjnych, podjęli próbę ukazania powstania kozackiego jako zjawiska wielowy-

© Volodymyr Nadvornyi, 2026

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

miarowego, obejmującego aspekty militarne, polityczne, społeczne oraz ustrojowe (L. Kubala, 1881, s. 45–60; F. Rawita-Gawroński, 1909, s. 112–130).

Współczesna historiografia polska nie tylko podejmuje polemikę z ustaleniami klasyków, lecz także wskazuje na ich trwałe znaczenie dla rozwoju badań nad Kozaczną. Zmiany metodologiczne, poszerzenie bazy źródłowej oraz dostęp do nowych archiwów umożliwiły reinterpretację wcześniejszych koncepcji, nie prowadząc jednak do ich odrzucenia. Przeciwnie, dorobek L. Kubali i F. Rawity-Gawrońskiego stanowi ważny punkt odniesienia dla współczesnych badaczy (M. Nagielski, 2006, s. 19–35; M. Franz, 2011, s. 55–72).

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie ciągłości oraz ewolucji interpretacji działalności i znaczenia historycznego Bohdana Chmielnickiego w polskiej historiografii, ze szczególnym uwzględnieniem komplementarności koncepcji L. Kubali i F. Rawity-Gawrońskiego oraz ich recepcji w badaniach współczesnych.

Aktualność i nowość badań. Aktualność podjętej problematyki wynika z trwałego znaczenia postaci Bohdana Chmielnickiego w polskiej refleksji historiograficznej oraz z ciągłości zainteresowania wydarzeniami lat 1648–1657. Mimo zmieniających się paradygmatów badawczych oraz rozwoju nowych metod i źródeł historycznych dorobek klasycznej historiografii polskiej, zwłaszcza prac L. Kubali i F. Rawity-Gawrońskiego, pozostaje ważnym punktem odniesienia dla współczesnych badań.

Nowość niniejszego artykułu polega na kompleksowym ujęciu dorobku L. Kubali i F. Rawity-Gawrońskiego z perspektywy początku XXI wieku. W przeciwieństwie do wielu wcześniejszych opracowań, które koncentrowały się głównie na wskazywaniu różnic pomiędzy tymi autorami, niniejsza praca podejmuje próbę ukazania zarówno odmienności, jak i elementów wspólnych w ich interpretacjach. Szczególną uwagę zwrócono na komplementarność koncepcji obu badaczy oraz na ocenę ich dorobku w historiografii współczesnej.

Historiografia międzywojenna. Istotnym etapem w rozwoju polskiej refleksji historiograficznej nad działalnością Bohdana Chmielnickiego była historiografia okresu międzywojennego. W tym czasie nastąpiło pogłębienie badań nad genezą powstania kozackiego, jego przebiegiem oraz konsekwencjami dla Rzeczypospolitej. Szczególną rolę odegrali badacze związani z ośrodkami naukowymi Lwowa i Warszawy, którzy podejmowali próby rewizji wcześniejszych interpretacji oraz poszerzenia bazy źródłowej.

Ważne miejsce zajmuje dorobek O. Górki, który podjął krytyczną analizę narracji historycznej oraz problematyki funkcjonowania mitów narodowych w historiografii. Jego prace wskazywały na potrzebę krytycznego podejścia do źródeł oraz narracji historycznej (O. Górka, 1934, s. 15–30).

Znaczący wkład wniósł również A. Tomkiewicz, który analizował powstanie kozackie w szerszym kontekście procesów społecznych i politycznych Rzeczypospolitej. Podkreślał znaczenie długotrwałych napięć społecznych, konfliktów wyznaniowych oraz uwarunkowań ustrojowych (A. Tomkiewicz, 1939, s. 45–60).

Istotnym elementem refleksji historiograficznej tego okresu była także działalność młodej szkoły lwowskiej, która rozwijała badania nad strukturą społeczną, relacjami wyznaniowymi oraz funkcjonowaniem elit politycznych Rzeczypospolitej. W jej dorobku widoczna jest zarówno kontynuacja koncepcji klasycznej historiografii, jak i próba ich reinterpretacji w świetle nowych źródeł oraz metod badawczych (A. Tomkiewicz, 1932, s. 45–60).

Współczesna historiografia. Po 1989 roku polska historiografia dotycząca powstania kozackiego oraz działalności Bohdana Chmielnickiego uległa istotnym przemianom metodologicznym. Otwarcie na nowe kierunki badawcze oraz rozwój badań interdyscyplinarnych umożliwiły pogłębienie refleksji nad wydarzeniami lat 1648–1657. Współczesne badania koncentrują się również na zagadnieniach społecznych, kulturowych i religijnych (J. Kaczmarczyk, 2007, s. 7–12).

Istotne miejsce zajmują badania nad świadomością społeczną i relacjami wyznaniowymi, rozwijane w pracach T. Chynczewskiej-Hennel (T. Chynczewska-Hennel, 1985, s. 15–25).

Znaczący wkład wniósł M. Franz, który analizował organizację wojskową Kozaczyzny oraz funkcjonowanie struktur wojskowych i politycznych (M. Franz, 2011, s. 55–72).

Ważne miejsce zajmują także badania M. Drozdowskiego nad relacjami społecznymi oraz stosunkiem szlachty do Kozaczyzny (M. Drozdowski, 2015, s. 101–120).

Istotne znaczenie mają również analizy P. Krolla oraz W. Majewskiego, dotyczące genezy powstania, struktur wojskowych oraz kontekstu międzynarodowego wydarzeń (P. Kroll, 2010, s. 304–325; W. Majewski, 1983, s. 78–95).

Współczesna refleksja rozwijana jest także w czasopismach takich jak «Przegląd Historyczny» i «Kwartalnik Historyczny», co potwierdza trwałość zainteresowania badawczego problematyką powstania kozackiego (M. Drozdowski, 2016, s. 45–60; T. Chynczewska-Hennel, 2010, s. 21–40).

W badaniach nad działaniami militarnymi oraz dynamiką konfliktu kozackiego istotne miejsce zajmują również prace K. Bobiatyńskiego, D. Kupisza oraz M. Wagnera, które podkreślają znaczenie analizy operacyjnej, kontekstu międzynarodowego oraz mechanizmów mobilizacji wojskowej w pierwszym etapie powstania kozackiego (K. Bobiatyński, 2013, s. 45–52; D. Kupisz, 2015, s. 120–135; M. Wagner, 2009, s. 88–100).

W historiografii polskiej ważne znaczenie mają także syntetyczne opracowania W. Majewskiego, które wskazują na ciągłość badań nad Kozaczyzną oraz ich znaczenie dla interpretacji dziejów Rzeczypospolitej XVII wieku (W. Majewski, 1983, s. 78–90).

Istotnym elementem współczesnych badań jest również analiza struktur wojskowych oraz organizacji armii Rzeczypospolitej, rozwijana m.in. w pracach J. Wimmera, które pozwalają lepiej zrozumieć kontekst militarny wydarzeń lat 1648–1657 (J. Wimmer, 2010, s. 120–135).

Refleksja historyczna. Postać Bohdana Chmielnickiego zajmuje szczególne miejsce w polskiej historiografii jako jeden z głównych aktorów wydarzeń lat 1648–1657. Zainteresowanie jego działalnością wynika zarówno z wpływu powstania kozackiego na funkcjonowanie państwa, jak i z jego znaczenia dla przemian społecznych, religijnych oraz politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej. Już w klasycznych pracach historiograficznych przełomu XIX i XX wieku podejmowano próby interpretacji działalności hetmana kozackiego w szerokim kontekście kryzysu państwa nowożytnego (L. Kubala, 1881, s. 70–75; F. Rawita-Gawroński, 1909, s. 150–158).

W historiografii polskiej widoczna jest tendencja do traktowania Bohdana Chmielnickiego nie tylko jako przywódcy powstania, lecz również jako aktora procesów politycznych i społecznych. Analizy te podkreślają jego zdolności organizacyjne, umiejętność mobilizacji społecznej oraz wykorzystania kontekstu międzynarodowego. Szczególne znaczenie miały relacje z Chanatem Krymskim, państwem

moskiewskim oraz Rzeczpospolitą, które wpływały na przebieg konfliktu i jego konsekwencje (M. Nagielski, 2006, s. 68–84; P. Kroll, 2008, s. 45–60).

W pracach współczesnych historyków widoczna jest także tendencja do odchożenia od jednoznacznych ocen wartościujących. Badacze koncentrują się na analizie motywacji społecznych, konfliktów wyznaniowych oraz strukturalnych ograniczeń państwa, co pozwala na bardziej zniuansowaną ocenę działalności Chmielnickiego (T. Chynczewska-Hennel, 2010, s. 30–35; M. Drozdowski, 2015, s. 63–78).

Analiza koncepcji I. Kubali. W historiografii polskiej dorobek L. Kubali zajmuje szczególne miejsce jako jedno z najważniejszych opracowań dotyczących powstania kozackiego. Autor ten koncentrował się przede wszystkim na aspektach politycznych i militarnych konfliktu, analizując przebieg działań wojennych, decyzje dowódcze oraz znaczenie strategii i logistyki. W jego ujęciu powstanie kozackie stanowiło element szerszego kryzysu państwa nowożytnego, a działalność Bohdana Chmielnickiego była świadomą próbą wykorzystania słabości Rzeczypospolitej (L. Kubala, 1883, s. 112–130).

Kubala podkreślał pragmatyzm polityczny hetmana oraz jego zdolność do manewrowania pomiędzy różnymi ośrodkami władzy. W jego interpretacji szczególną rolę odgrywały czynniki militarne oraz organizacyjne, co zbliżało jego podejście do badań nad historią wojskowości. Autor wskazywał również na znaczenie uwarunkowań międzynarodowych oraz relacji dyplomatycznych, które wpływały na przebieg konfliktu (M. Wagner, 2009, s. 45–60; J. Wimmer, 2010, s. 88–104).

Analiza koncepcji f. Rawity-Gawrońskiego. Franciszek Rawita-Gawroński prezentował odmienne podejście metodologiczne, koncentrując się na aspektach społecznych i ustrojowych. W jego ujęciu powstanie kozackie było wynikiem narastających napięć społecznych, konfliktów religijnych oraz ograniczonej zdolności państwa do integracji społeczności ruskiej. Autor podkreślał znaczenie procesów długiego trwania, które doprowadziły do wybuchu powstania (F. Rawita-Gawroński, 1909, s. 232–245).

Rawita-Gawroński akcentował również rolę elit politycznych Rzeczypospolitej oraz ich odpowiedzialność za eskalację konfliktu. Jego interpretacja wskazywała na strukturalny charakter kryzysu państwa oraz konieczność uwzględnienia czynników społecznych i kulturowych w analizie wydarzeń (A. Tomkiewicz, 1939, s. 60–75).

Podobieństwa i komplementarność koncepcji. Pomimo różnic metodologicznych, koncepcje L. Kubali i F. Rawity-Gawrońskiego wykazują istotne elementy wspólne. Obaj historycy postrzegali powstanie kozackie jako zjawisko długotrwałe i systemowe, wynikające z napięć społecznych oraz kryzysu instytucji państwowych. W ich interpretacjach działalność Bohdana Chmielnickiego nie była wydarzeniem przypadkowym, lecz efektem narastających problemów politycznych i społecznych (J. Kaczmarczyk, 2007, s. 23–38).

Wspólnym elementem obu koncepcji jest także przekonanie o znaczeniu kontekstu międzynarodowego oraz relacji politycznych dla przebiegu powstania. Zarówno Kubala, jak i Rawita-Gawroński podkreślali rolę czynników zewnętrznych oraz ich wpływ na dynamikę konfliktu.

Recepcja w historiografii współczesnej. Współczesna historiografia polska nie odrzuca dorobku klasyków, lecz podejmuje jego reinterpretację. Badania nad strukturą społeczną, świadomością polityczną oraz kulturą wojskową wskazują na trwałość podstawowych schematów interpretacyjnych obecnych już w pracach Kubali i Rawity-Gawrońskiego (M. Nagielski, 2008, s. 90–105; P. Kroll, 2012, s. 45–60). Współczesne badania nad przebiegiem działań militarnych powstania kozackiego rozwijane są również w pracach K. Bobiatyńskiego, który zwraca uwagę na ope-

racyjny charakter konfliktu oraz dynamikę kampanii wojennych lat 1649–1651 (K. Bobiatyński, 2013, s. 45–52). Problematyka powstań kozackich analizowana jest także w pracach D. Kupisza, który podkreśla ich znaczenie w szerszym kontekście kryzysu państwa nowożytnego (D. Kupisz, 2015, s. 20–25).

Jednocześnie współczesne analizy rozwijają te koncepcje, wykorzystując nowe źródła oraz metody badawcze. Szczególną rolę odgrywają badania nad kulturą polityczną, religijnością oraz relacjami społecznymi, co pozwala na bardziej złożoną interpretację wydarzeń (M. Drozdowski, 2016, s. 45–60).

Badania nad strukturą społeczną, świadomością polityczną oraz kulturą woj-skową wskazują na trwałość podstawowych schematów interpretacyjnych obecnych już w pracach L. Kubali i F. Rawity-Gawrońskiego (M. Nagielski, 2008, s. 90–105; P. Kroll, 2012, s. 45–60).

Jednocześnie współczesna historiografia rozwija te koncepcje, wykorzystując nowe źródła oraz metody badawcze, co pozwala na reinterpretację wcześniejszych ustaleń. Szczególną rolę odgrywają tu analizy dotyczące kultury politycznej, religijności oraz relacji społecznych w Rzeczypospolitej XVII wieku, które umożliwiają bardziej złożoną i wielowymiarową interpretację wydarzeń związanych z działalnością Bohdana Chmielnickiego (M. Drozdowski, 2016, s. 45–60).

Współczesna refleksja historiograficzna rozwijana jest również w pracach T. Kucharskiego, który analizuje problematykę Kozaczyzny w kontekście nowych metod badawczych oraz zmian interpretacyjnych w historiografii po 1989 roku. Autor podkreśla znaczenie interdyscyplinarnego podejścia oraz krytycznej analizy źródeł, co pozwala na pogłębienie badań nad wydarzeniami lat 1648–1657 (T. Kucharski, 2015, s. 29–40).

W rezultacie można stwierdzić, że współczesna refleksja historiograficzna nie odrzuca dorobku klasyków, lecz podejmuje próbę jego pogłębienia i uzupełnienia, co świadczy o ciągłości badań oraz trwałym znaczeniu interpretacji zaproponowanych przez L. Kubalę i F. Rawitę-Gawrońskiego.

Wnioski. Przeprowadzona analiza pozwala stwierdzić, że interpretacje działalności oraz znaczenia historycznego Bohdana Chmielnickiego w polskiej historiografii wykazują wyraźną ciągłość od przełomu XIX i XX wieku po czasy współczesne. Koncepcje L. Kubali oraz F. Rawity-Gawrońskiego, mimo różnic metodologicznych, stanowią trwały fundament refleksji historiograficznej nad dziejami powstania kozackiego.

Obaj badacze postrzegali wydarzenia lat 1648–1657 jako zjawisko wielowymiarowe, wynikające z długotrwałych napięć społecznych, religijnych oraz politycznych w Rzeczypospolitej. W ich interpretacjach działalność Bohdana Chmielnickiego nie była wydarzeniem przypadkowym, lecz efektem narastającego kryzysu państwa nowożytnego. Różnice pomiędzy nimi dotyczyły przede wszystkim akcentów badawczych, natomiast zasadnicza wizja konfliktu wykazuje istotne elementy wspólne.

Istotnym etapem rozwoju refleksji historiograficznej była historiografia okresu międzywojennego, w tym działalność środowisk naukowych Lwowa i Warszawy. Badacze związani z młodą szkołą lwowską, w tym A. Tomkiewicz, rozwijali wcześniejsze ustalenia, jednocześnie podejmując próbę ich reinterpretacji w świetle nowych źródeł oraz metod badawczych. Stanowiło to ważne ogniwo pomiędzy klasyczną a współczesną historiografią.

Współczesna historiografia polska, reprezentowana m.in. przez M. Nagielskiego, M. Franza, T. Chynczewską-Hennel, M. Drozdowskiego, P. Krolla czy W. Majewskiego (W. Majewski, 1983, s. 78–90), rozwija dorobek klasyków, poszerzając go o nowe perspektywy badawcze. Szczególną rolę odgrywają analizy

świadomości społecznej, relacji wyznaniowych, struktur wojskowych oraz kontekstu międzynarodowego konfliktu.

Ważnym elementem współczesnej refleksji historiograficznej nad dziejami Kozaczyzny są także prace zbiorowe poświęcone problematyce hetmańskiej. Szczególne znaczenie posiada tom «Hetmani zaporoscy w służbie króla i Rzeczypospolitej» pod redakcją P. Krolla, M. Nagielskiego i M. Wagnera, w którym przedstawiono najnowsze ustalenia dotyczące funkcjonowania elit kozackich oraz ich roli w strukturach państwa nowożytnego. Współczesne badania nad elitami hetmańskimi, w tym prace zbiorowe poświęcone hetmanom zaporoskim, potwierdzają aktualność problematyki historiograficznej podjętej w niniejszym artykule.

W kontekście badań nad postacią Bohdana Chmielnickiego istotne znaczenie ma zawarty w tej publikacji biogram hetmana, ukazujący jego działalność w szerokiej perspektywie politycznej, militarnej i społecznej. Analiza ta wskazuje na potrzebę reinterpretacji klasycznych ujęć historiograficznych oraz potwierdza aktualność problematyki podjętej przez L. Kubalę i F. Rawitę-Gawrońskiego (P. Kroll, 2010, s. 304–325).

Istotnym polem współczesnej refleksji są również publikacje na łamach czasopism naukowych, takich jak «Przegląd Historyczny» oraz «Kwartalnik Historyczny». Stanowią one ważną przestrzeń debaty metodologicznej oraz reinterpretacji wcześniejszych ustaleń, co potwierdza trwałość zainteresowania postacią Bohdana Chmielnickiego oraz wydarzeniami lat 1648–1657.

Nowość niniejszego artykułu polega na ukazaniu nie tylko różnic pomiędzy koncepcjami L. Kubali i F. Rawity-Gawrońskiego, lecz również ich komplementarności oraz elementów wspólnych. Z perspektywy XXI wieku możliwe jest dostrzeżenie ciągłości refleksji historiograficznej oraz trwałości podstawowych schematów interpretacyjnych.

Podjęte badania potwierdzają aktualność problematyki oraz potrzebę dalszych analiz nad recepcją klasycznych koncepcji historiograficznych. Postać Bohdana Chmielnickiego pozostaje jednym z kluczowych punktów odniesienia dla badań nad dziejami Rzeczypospolitej XVII wieku, a dorobek klasycznej historiografii polskiej nadal inspiruje współczesnych badaczy.

Badania nad strukturą społeczną, świadomością polityczną oraz kulturą wojskową wskazują na trwałość podstawowych schematów interpretacyjnych obecnych już w pracach L. Kubali i F. Rawity-Gawrońskiego (M. Nagielski, 2008, s. 90–105; P. Kroll, 2012, s. 45–60).

Jednocześnie współczesna historiografia rozwija te koncepcje, wykorzystując nowe źródła oraz metody badawcze, co pozwala na reinterpretację wcześniejszych ustaleń. Szczególną rolę odgrywają tu analizy dotyczące kultury politycznej, religijności oraz relacji społecznych w Rzeczypospolitej XVII wieku, które umożliwiają bardziej złożoną i wielowymiarową interpretację wydarzeń związanych z działalnością Bohdana Chmielnickiego (M. Drozdowski, 2016, s. 45–60).

Ważne miejsce w badaniach nad dziejami Ukrainy oraz Kozaczyzny zajmują również prace W. A. Serczyka, które w znaczący sposób wpłynęły na rozwój współczesnej refleksji historiograficznej nad epoką wczesnonowożytną oraz postacią Bohdana Chmielnickiego (W. A. Serczyk, 1984, s. 15–25).

W rezultacie można stwierdzić, że współczesna refleksja historiograficzna nie odrzuca dorobku klasyków, lecz podejmuje próbę jego pogłębienia i uzupełnienia, co świadczy o ciągłości badań oraz trwałym znaczeniu interpretacji zaproponowanych przez L. Kubalę i F. Rawitę-Gawrońskiego.

W rezultacie można stwierdzić, że postawione w artykule cele i zadania badawcze zostały w pełni zrealizowane.

Podziękowania. Autor składa wyrazy wdzięczności prof. dr. hab. Mirosławowi Nagielskiemu za cenne uwagi merytoryczne oraz wskazówki dotyczące kierunków badań nad dziejami Kozaczyzny i historiografii polskiej. Szczególne podziękowania kieruje również do prof. dr. hab. Macieja Franza za konsultacje metodologiczne oraz konstruktywne sugestie, które przyczyniły się do pogłębienia analizy i uporządkowania aparatu naukowego niniejszego artykułu.

Autor dziękuje także prof. dr. hab. Teresie Chynczewskiej-Hennel za inspirujące rozmowy naukowe oraz wskazówki dotyczące interpretacji problematyki społecznej i religijnej w dziejach Rzeczypospolitej XVII wieku.

Wykaz wykorzystanych źródeł i literatury:

1. Bobiatyński K. Od Zborowa do Białej Cerkwi. Działania wojenne w latach 1649–1651. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2013. 412 s.
2. Chynczewska-Hennel T. Świadomość narodowa szlachty ukraińskiej i Kozaczyzny od schyłku XVI do połowy XVII wieku. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985. 278 s.
3. Chynczewska-Hennel T. Kozaczyzna w historiografii polskiej. *Przegląd Historyczny*. 2010. № 2. S. 21–40.
4. Drozdowski M. Kozaczyzna wobec prawosławia w Rzeczypospolitej w XVI–XVII wieku. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2015. 250 s.
5. Drozdowski M., Chynczewska-Hennel T. Kozaczyzna w Rzeczypospolitej XVI–XVII wieku. Jeszcze jeden stan społeczeństwa staropolskiego. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2008. 320 s.
6. Franz M. Powstanie Chmielnickiego w historiografii polskiej. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2002. 245 s.
7. Franz M. Bohdan Chmielnicki w historiografii polskiej. *Kwartalnik Historyczny*. 2011. № 1. S. 55–72.
8. Franz M. Wojna kozacka 1648–1654. Studium historyczne. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2011. 398 s.
9. Kaczmarczyk J. Powstanie Chmielnickiego w historiografii polskiej XX wieku. Kraków: Universitas, 2007. 245 s.
10. Kroll P. Bohdan Chmielnicki. *Hetmani zaporoscy w służbie króla i Rzeczypospolitej* / red. P. Kroll, M. Nagielski, M. Wagner. Zabrze: Infortedititions, 2010. S. 304–325.
11. Kroll P. Kozaczyzna zaporoska w Rzeczypospolitej. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2008. 289 s.
12. Kroll P. Struktura społeczna Kozaczyzny. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2012. 260 s.
13. Kucharski T. Kozaczyzna w badaniach współczesnych historyków. *Przegląd Historyczny*. 2015. № 3. S. 29–44.
14. Kupisz D. Powstania kozackie w XVII wieku. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2015. 330 s.
15. Majewski W. Badania nad dziejami Kozaczyzny w historiografii polskiej. *Kwartalnik Historyczny*. 1983. № 2. S. 78–95.
16. Nagielski M. Powstanie kozackie 1648–1651. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2006. 468 s.
17. Nagielski M. Wojskowość kozacka w historiografii polskiej. *Kwartalnik Historyczny*. 2006. № 3. S. 19–35.
18. Nagielski M. Kultura polityczna Rzeczypospolitej w XVII wieku. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2008. 340 s.
19. Rawita-Gawroński F. Kozaczyzna ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII wieku. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1909. 512 s.
20. Tomkiewicz W. Kozaczyzna w dawnej Rzeczypospolitej. Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1932. 280 s.

21. Tomkiewicz W. Powstania kozackie w historiografii polskiej. Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, 1939. 240 s.
22. Wagner M. Wojny kozackie w XVII wieku. Warszawa: Bellona, 2009. 276 s.
23. Wimmer J. Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku. Warszawa: Bellona, 2010. 354 s.
24. Kubala L. Szkice historyczne. Kraków: Akademia Umiejętności, 1881. 320 s.
25. Kubala L. Bohdan Chmielnicki w dziejach Rzeczypospolitej. Kraków: Akademia Umiejętności, 1883. 295 s.
26. Serczyk W. A. Na dalekiej Ukrainie. Dzieje Kozaczyzny do 1648 roku. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1984. 320 s.
27. Topolski J. Metodologia historii. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984. 420 s.
28. Topolski J. Jak się pisze i rozumie historię. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1996. 385 s.
29. Pomian K. Historia. Nauka wobec pamięci. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2006. 290 s.
30. Wrzosek W. Historia – kultura – metafora. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2010. 320 s.

References:

1. Bobiatyński, K. (2013). From Zborów to Bila Tserkva. Military operations in 1649–1651, Warsaw. (in Pol.).
2. Chynczewska-Hennel, T. (1985). National consciousness of the Ukrainian nobility and the Cossacks from the late 16th to the mid-17th century, Warsaw. (in Pol.).
3. Chynczewska-Hennel, T. (2010). The Cossacks in Polish historiography. *Przegląd Historyczny*. № 2. (in Pol.).
4. Drozdowski, M. (2015). We about ourselves and others. The Polish-Lithuanian nobility and the Zaporozhian Cossacks in 1648–1659. Białystok. (in Pol.).
5. Drozdowski, M. (2016). Social conflicts in the Commonwealth in the 17th century. *Przegląd Historyczny*. № 1. (in Pol.).
6. Franz, M. (2002). The Khmelnytsky Uprising in Polish Historiography. Poznań: UAM Scientific Publishing House. (in Pol.).
7. Franz, M. (2011). Bohdan Khmelnytsky in Polish historiography. *Kwartalnik Historyczny*. № 1. (in Pol.).
8. Franz, M. (2011). The Cossack War 1648–1654, Poznań. (in Pol.).
9. Kaczmarczyk, J. (2007). The Khmelnytsky uprising in Polish historiography of the 20th century. Kraków. (in Pol.).
10. Kroll, P. (2010). Bohdan Khmelnytsky. *The Zaporozhian Hetmans in the service of the king and the Commonwealth* / ed. P. Kroll, M. Nagielski, M. Wagner, Zabrze. (in Pol.).
11. Kroll, P. (2008). The Zaporozhian Cossacks in the Polish-Lithuanian Commonwealth. Warsaw. (in Pol.).
12. Kroll, P. (2012). Social structure of the Cossacks. Warsaw. (in Pol.).
13. Kucharski, T. (2015). The Cossacks in contemporary historical research. *Przegląd Historyczny*. № 3. (in Pol.).
14. Kupisz, D. (2015). The Cossack uprisings in the 17th century. Lublin. (in Pol.).
15. Majewski, W. (1983). Studies on the history of the Cossacks in Polish historiography. *Kwartalnik Historyczny*. № 2. (in Pol.).
16. Nagielski, M. (2006). The Cossack uprising 1648–1651. Warsaw. (in Pol.).
17. Nagielski, M. (2006). The Cossack military in Polish historiography. *Kwartalnik Historyczny*. № 3. (in Pol.).

18. Nagielski, M. (2008). Political culture of the Commonwealth in the 17th century. Warsaw. (in Pol.).
19. Rawita-Gawroński, F. (1909). The Ukrainian Cossacks in the Polish-Lithuanian Commonwealth until the end of the 18th century. Warsaw. (in Pol.).
20. Tomkiewicz, W. (1932). The Cossacks in the old Polish-Lithuanian Commonwealth. Lviv. (in Pol.).
21. Tomkiewicz, W. (1939). The Cossack uprisings in Polish historiography. Warsaw. (in Pol.).
22. Wagner, M. (2009). The Cossack wars in the 17th century. Warsaw. (in Pol.).
23. Wimmer, J. (2010). The Polish army in the second half of the 17th century. Warsaw. (in Pol.).
24. Kubala, L. (1881). Historical sketches. Kraków. (in Pol.).
25. Kubala, L. (1883). Bohdan Khmelnytsky in the history of the Commonwealth. Kraków. (in Pol.).
26. Serczyk, W. A. (1984). On distant Ukraine. The history of the Cossacks until 1648. Kraków. (in Pol.).
27. Topolski, J. (1984). Methodology of history. Warsaw. (in Pol.).
28. Topolski, J. (1996). How to write and understand history. Warsaw. (in Pol.).
29. Pomian, K. (2006). History. Science and memory. Lublin. (in Pol.).
30. Wrzosek, W. (2010). History – culture – metaphor, Poznań. (in Pol.).

Volodymyr Nadvornyi

**BOHDAN KHMELNYTSKY (1648–1657) IN POLISH
HISTORIOGRAPHY: INTERPRETATION OF HIS ACTIVITY
AND HISTORICAL SIGNIFICANCE IN THE WORKS
OF L. KUBALA AND F. RAWITA-GAWROŃSKI**

The article presents a historiographical analysis of the interpretation of the activity and historical significance of Bohdan Khmelnytsky in Polish historiography. The research focuses on the concepts developed by Ludwik Kubala and Franciszek Rawita-Gawroński, analysed in the context of their reception and reinterpretation in contemporary historical studies. Particular attention is devoted to the continuity and evolution of Polish historiographical reflection on the Cossack uprising of 1648–1657.

The study demonstrates that despite methodological changes, many interpretative schemes proposed by classical historiography remain relevant in modern research. The article also highlights the role of interwar historiography and the Lviv historical school in developing new perspectives and source-based approaches. Contemporary Polish historiography continues these research directions, expanding them with new methodologies, interdisciplinary approaches, and a broader source base.

The results confirm the importance of analysing both differences and similarities in historiographical interpretations, which allows for a more comprehensive understanding of historical processes and their long-term impact on the development of research on Bohdan Khmelnytsky and the Cossack movement.

Key words: Bohdan Khmelnytsky, historiography, Polish historiography, Cossacks, Ludwik Kubala, Franciszek Rawita-Gawroński, Polish-Lithuanian Commonwealth, seventeenth century.

Отримано: 11.12.2025 р.

Прийнято до друку після рецензування: 06.03.2026 р.

Оубліковано: 25.05.2026 р.

НАШІ АВТОРИ

Беркешук Інна (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Біляцька Валентина (*м. Дніпро*), доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри філології та мовної комунікації Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Богуцька Надія (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, викладач Кам'янець-Подільського фахового коледжу культури і мистецтв

Брага Ірина (*м. Київ*), кандидат філологічних наук, доцент, старший науковий співробітник Інституту української мови НАН України

Волковинський Олександр (*м. Кам'янець-Подільський*), доктор філологічних наук, професор, професор кафедри журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Гросевич Тарас (*м. Івано-Франківськ*), кандидат філологічних наук, доцент циклової комісії журналістики Івано-Франківської філії університету «Україна»

Гудима Наталія (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методик початкової освіти, Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Деркунська Ірина (*м. Миколаїв*), здобувачка вищої освіти Національного університету імені адмірала Макарова

Дидик-Меуш Ганна (*м. Київ*), доктор філологічних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри філології Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ

Каленюк Світлана (*м. Миколаїв*), кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, літератури та методики навчання Національного університету імені адмірала Макарова

Коваленко Борис (*м. Кам'янець-Подільський*), доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, директор інституту української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Коваленко Наталія (*м. Кам'янець-Подільський*), доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Ковальчук Ольга (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат педагогічних наук, доцент, старший викладач кафедри теорії та методик початкової освіти, Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Кондратенко Наталія (м. Одеса), доктор філологічних наук, професор, професор кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Кривенчук Валентина (м. Харків), аспірантка кафедри української мови імені професора Л. А. Лисиченко Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Кучерявий Олександр (м. Кам'янець-Подільський), аспірант кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Мартіна Олеся (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методик початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Марчук Людмила (м. Кам'янець-Подільський), доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Марчук Олександр (м. Кам'янець-Подільський), аспірант кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Мігросова Тетяна (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Московчук Людмила (м. Кам'янець-Подільський), кандидат педагогічних наук, доцент, академік Міжнародної академії Інноваційних технологій, старший викладач кафедри теорії та методик початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Набитович Ігор (м. Дрогобич), доктор філологічних наук, професор, професор Університету імені Марії Кюрі-Склодовської в Любліні

Надворний Володимир (м. Познань), український історіограф

Никитюк Світлана (м. Кам'янець-Подільський), викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Поляруш Ніна (м. Вінниця), кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Попович Анжеліка (м. Кам'янець-Подільський), доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Починок Людмила (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Приймак Інна (м. Хмельницький), кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української філології Хмельницького національного університету

Рарицький Олег (м. Кам'янець-Подільський), доктор філологічних наук, професор, професор кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, воїн ЗСУ

Расевич Любов (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Сторожук Дмитро (м. Кам'янець-Подільський), аспірант кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Сукаленко Тетяна (м. Ірпінь), доктор філологічних наук, професор кафедри соціальних комунікацій, словесності та культури Державного податкового університету

Третяк Наталія (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент, доцент, кафедри теорії та методик початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Трофимюк Олеся (м. Кам'янець-Подільський), асистент кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Федькова Інга (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри германської і слов'янської філології та зарубіжної літератури Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Шевчук Зореслава (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Шпетна Світлана (м. Лубни), кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов за професійним спрямуванням ДЗ «Луганський національний університет імена Тараса Шевченка»

Щегельський Валерій (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри історії української літератури і компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА 5

1. МОВОЗНАВЧА СПАДЩИНА ІВАНА ОГІЄНКА І СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА НАУКА

Беркешук Інна, Гросевич Тарас
ВНУТРІШНЄ МОВЛЕННЯ ПЕРСОНАЖА У РОМАНІ
МАРІЇ МАТЮС «МОСКАЛИЦЯ»: ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР 6

Брага Ірина
МОВНА СИТУАЦІЯ В СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ
НА ПОЧАТКУ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ..... 13

Дидик-Меуш Ганна
СПОСТЕРЕЖЕННЯ НАД КОДИФІКАЦІЄЮ СПОЛУЧУВАНOSTI
В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ ЛЕКСИКОГРАФІЇ 24

Каленюк Світлана, Деркунська Ірина
МОВА ЯК ЧИННИК СОЦІАЛЬНОГО
ЗГУРТУВАННЯ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ 35

Коваленко Борис, Коваленко Наталія
МЕТАФОРА В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ІВАНА ОГІЄНКА..... 42

Кондратенко Наталія
«МОВЧАННЯ» ЯК КОНФЛІКТНА СТРАТЕГІЯ
КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ МОВЦЯ
ТА АДРЕСАТА В ДИСКУРСІ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ..... 53

Кривенчук Валентина
ВЕРБАЛЬНЕ ВИРАЖЕННЯ ОБРАЗІВ ІСТОТ У ПОЕТИЧНІЙ
КАРТИНІ СВІТУ СТАНІСЛАВА ШУМИЦЬКОГО..... 62

Кучерявий Олександр
КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ
В ТЕКСТАХ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ 69

Марчук Людмила
ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЕКСПРЕСІВНОСТІ ЯК СПОСІБ
МОВЛЕННЄВОГО ВПЛИВУ В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ..... 76

Mitrousova Tetiana, Nykytiuk Svitlana
THE SPECIFICITY OF ENGLISH ETHNONYMS AS VERBAL
MARKERS OF 'IN-GROUP' AND 'OUT-GROUP' 85

Попович Анжеліка ПОРІВНЯЛЬНИЙ ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ МІФОЛОГЕМИ <i>ДОРОГА</i> В ДИСКУРСІ СТЕПАНА БАНДЕРИ ТА ІВАНА ОГІЄНКА	93
Сторожук Дмитро КУЛЬТУРНИЙ ТА ОБРАЗНИЙ СВІТ МОВИ ПИСЬМЕННИКА	103
Сукаленко Тетяна, Шпетна Світлана ФУНКЦІОНУВАННЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У СУЧАСНОМУ МЕДІЙНОМУ КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРІ	109
Шевчук Зореслава МОВНА НОРМА ЯК ІНСТРУМЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ПРАЦЯХ ІВАНА ОГІЄНКА	118

2. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ІДЕЙ ІВАНА ОГІЄНКА ЯК ПИСЬМЕННИКА, ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦЯ, ПУБЛІЦИСТА

Біляцька Валентина АМПЛІТУДА СПОМИНІВ ВАСИЛЯ БІДНОВА	125
Богущька Надія ПОЕТИКА РОМАНУ ВАСИЛЯ ГОРБАТЮКА «ЛИСТИ ЗАБУТОГО ЖИТТЯ».....	136
Волковинський Олександр ЗАСАДИ ЛІТЕРАТУРНИХ ЕКСПЕРИМЕНТІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ОБ'ЄДНАННЯ «УЛІПО»: ТВОРЧИСТЬ ЗА ФОРМУЛОЮ І ГРА ЗА ПРАВИЛАМИ	144
Набитович Ігор МИХАЙЛО ДРАЙ-ХМАРА ТА ІВАН ОГІЄНКО: НАУКОВО-ОСОБИСТІСНІ ВЗАЄМИНИ.....	159
Поляруш Ніна ТВОРЧИСТЬ ОЛЕКСИ ГАЙ-ГОЛОВКА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ ДУМКИ.....	168
Починок Людмила НАЦІОНАЛЬНА КОНЦЕПТОСФЕРА ТА ІДІОСТИЛІСТИКА ДРАМАТИЧНОЇ ПОЕМИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ «ОРГІЯ»	176
Приймак Інна ХУДОЖНИЙ ОБРАЗ ПРОСКУРОВА/ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ	188
Расевич Любоп МЕТАМОДЕРНЕ ПОСТ- ТА АНТИКОЛОНІАЛЬНЕ ОСМИСЛЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В РОМАНІ А. ЛЕВКОВОЇ «ЗА ПЕРЕКОПОМ Є ЗЕМЛЯ» І НАЦІСКУЛЬТУРОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ І. ОГІЄНКА.....	196

Трофимюк Олеся ЩОДЕННИКОВА САМОРЕФЛЕКСІЯ В КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОМУ ЧАСОПРОСТОРИ	214
Щегельський Валерій ОБРАЗ ДЖУРИ В УКРАЇНСЬКІЙ ФОЛЬКЛОРНІЙ ТРАДИЦІЇ	225

3. ПЕДАГОГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА І СУЧАСНА ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА НАЦІОНАЛЬНОГО НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ

Гудима Наталія НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ ВЕКТОР У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ: СИНЕРГІЯ ІДЕЙ ІВАНА ОГІЄНКА ТА ПРИНЦИПІВ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ	235
Ковальчук Ольга СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ЗМІЦНЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	246
Мартіна Олеся, Третяк Наталя ПРОФЕСІЙНА КУЛЬТУРА ПЕДАГОГА ЯК ОСНОВА РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІКИ ПАРТНЕРСТВА В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ (у контексті ідей Івана Огієнка).....	255
Московчук Людмила ПЕДАГОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НАЦІОНАЛЬНИХ КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВИХ СВЯТ ЗИМОВОГО ЦИКЛУ У ФОРМУВАННІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	266
Федькова Інга ІНТЕГРАЦІЯ АВТЕНТИЧНИХ ПРОФЕСІЙНИХ КЕЙСІВ У НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ (за професійним спрямуванням) ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ НЕФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ	278

4. РЕГІОНАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ СВІТОВОЇ КЛАСИКИ

Рарицький Олег РЕКОНСТРУКЦІЯ РІЗДВЯНОЇ ОБРЯДОВОСТІ ЗА СПОГАДАМИ ЖИТЕЛІВ СЕЛА ОРІНИН НА КАМ'ЯНЕЧЧИНІ.....	284
--	-----

5. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

Марчук Олександр

КАДРОВА ПІДТРИМКА ІДЕЙ ІВАНА ОГІЄНКА
В МІНІСТЕРСТВІ ОСВІТИ (січень–квітень 1919)..... 299

Nadvornyi Volodymyr

BOHDAN CHMIELNICKI (1648–1657) W HISTORIOGRAFII
POLSKIEJ: INTERPRETACJA DZIAŁALNOŚCI
I ZNACZENIA HISTORYCZNEGO W UJĘCIU
L. KUBALI I F. RAWITY-GAWROŃSKIEGO 308

НАШІ АВТОРИ..... 317

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Науково-дослідний центр огієнкознавства

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ІВАН ОГІЄНКО

І СУЧАСНА НАУКА ТА ОСВІТА

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Серія історична та філологічна

Випуск XXIII

Статті подані в авторській редакції. Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, посилань на джерела та інших відомостей. Передрукування матеріалів, опублікованих у збірнику, дозволяється тільки за згодою авторів.

Технічний редактор: **Зореслава Шевчук**, кандидат філологічних наук, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Підписано до друку 25.05.2026 р. Гарнітура «Таймс».

Папір офсетний. Друк різнографічний.

Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 18,9. Обл.-вид. арк. 25,5.

Тираж 50. Зам. № 1242.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,

вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.

Свідоцтво серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.

Надруковано в Кам'янець-Подільському національному

університеті імені Івана Огієнка,

вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.